JOHAN
HUIZINGA

Viduramžių ruduo

Amžius

ALK

JOHAN HUIZINGA

Viduramžių ruduo

Studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenseną ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose

Iš nyderlandų kalbos vertė
ANTANAS GAILIUS

Amžius
VILNIUS 1996

UDK 008(091) 944:449.2
He–136

Versta iš:
J. Huizinga HERFSTTIJ DER MIDDELEEUWEN
Wolters—Noordhoff, Groningen, 1985

Knygos vertimą ir publikavimą finansavo:
NEDERLANDS LITERAIR PRODUKTIE- EN VERTALINGENFONDS
(Nyderlandų literatūros leidybos ir vertimų fondas)
ir
ATVIROS LIETUVOS FONDAS

Ant aplanko: Jano van Eycko paveikslo
Giovanni Arnolfini ir jo žmona
reprodukcija, Londono nacionalinė galerija

ISSN 1392–1673
ISBN 9986–430–33–X

TURINYS

PIRMOJO LEIDIMO PRATARMĖ

Praeityje mūsų dvasia dažniausiai ieško naujų dalykų pradžios. Mums norisi patirti, kaip radosi naujos idėjos ir naujos gyvenimo formos, visu ryškumu sušvitusios vėlesniais laikais; visuose laikuose pirmiausia ieškome juose slypinčių būsimų epochų užuomazgų. Kaip uoliai viduramžių kultūroje mėginta aptikti šiuolaikinės kultūros daigų! Taip uoliai, kad kartais regėjosi, lyg visa viduramžių dvasios istorija buvo vos ne kas kita, kaip vien Renesanso adventas. Šiaip ar taip, tuose laikuose, kitados laikytuose apimtais stingulio ir negyvais, visur buvo įžvelgti jau besikalantys naujų dalykų želmenys ir visur regėjosi pirmieji būsimos tobulybės ženklai. Tačiau, ieškant besirandančio naujo gyvenimo, dažnai buvo pamirštama, kad ir istorijoje, ir gamtoje mirtis ir gimimas per amžius žengia koja į koją. Senos kultūros formos miršta tuo pačiu metu ir toje pačioje dirvoje, kuriuo ir kurioje suklestėjimui peno semiasi nauja kultūra.

Čia mėginama į keturioliktąjį ir penkioliktąjį šimtmetį pažvelgti ne kaip į Renesanso pradmenis, o kaip į viduramžių pabaigą, kaip į viduramžių kultūrą paskutiniuoju jos gyvenimo periodu, kaip į medį, apkibusį pernokusiais, visiškai susiformavusiais ir subrendusiais vaisiais. Išvešėjimas senų, varžančių mąstymo formų, gaubiančių gyvą idėjos branduolį, turtingos kultūros vytimas ir stabarėjimas, — štai koks pagrindinis šių puslapių turinys. Rašant šią knygą, žvilgsnis buvo įsmeigtas tarytumei į vakaro dangaus gelmes, — tačiau tas dangus buvo kruvinai raudonas, apsunkęs ir nykus nuo švino pilkumos, apgaulingai švytįs variu.

Permetęs akimis, kas čia parašyta, klausiu save, ar visos tos blausios spalvos nebūtų išsisklaidžiusios ir pavirtusios į tyrą vaiskumą, jeigu būčiau dar ilgiau žvelgęs į tą vakaro dangų. Panašu, kad paveikslas, kuriam aš čia suteikiau spalvas ir linijas, išėjo vis dėlto niūresnis ir ne toks tykus, nei tikėjausi imdamasis šio darbo. Gali būti, kad, visą dėmesį kreipiant į žlugimą, gyvenimo pabaigą ir vytimą, veikalą užgula pernelyg didelis mirties šešėlis.

Rašyti šį veikalą paskatino poreikis geriau perprasti Van Eyckų ir jų įpėdinių meną, suvokti to meno sąryšį su visu ano meto gyvenimu. Norėjau aprėpti Burgundijos visuomenę kaip vieningą reiškinį; atrodė įmanu pažvelgti į ją kaip į tokį patį užbaigtą kultūros sluoksnį, koks yra italų kvatročentas, tad ir knygos antraštė iš pradžių buvo sumanyta tokia: „Burgundijos amžius“. Tačiau, pamėginęs pateikti bendresnių samprotavimų, šio apsiribojimo gavau atsisakyti; tik labai siaura prasme buvo įmanu postuluoti Burgundijos kultūros vieningumą; neburgundiškoji Prancūzija reikalavo bent jau ne mažiau dėmesio. Taip vietoj Burgundijos atsirado du — ir nelabai lygūs — nariai: Prancūzija ir Nyderlandai. Mat apskritai nagrinėjant mirštančią viduramžių kultūrą prancūziškieji elementai norom nenorom smarkiai užgožė nyderlandiškuosius; tik tose srityse, kur Nyderlandų kultūros elementai yra itin reikšmingi, — religinio gyvenimo ir meno sferose, — apie juos išsamiau kalbama. O dėl to, kad šešioliktajame skyriuje šiek tiek peržengtos apsibrėžtos geografinės ribos, greta Ruusbroeco ir Dionyzo Kartūzo liudininkais pasitelkiant ir Eckhartą, Suso bei Taulerį, — turbūt nėra reikalo teisintis.

Koks menkas man regisi perskaitytų keturioliktojo ir penkioliktojo šimtmečio dokumentų skaičius, palyginti su visu tuo, ką dar būčiau norėjęs perskaityti. Kaip mielai būčiau greta virtinės pagrindinių tipų, atstovaujančių įvairioms dvasios tėkmėms, kurių atskleidimu paremta šio veikalo sandara, surikiavęs dar visą pulką kitų. Tačiau jeigu iš istorikų dažniau už kitus miniu Froissart'ą ir Chastellainą, iš poetų — Eustache'ą Deschamps'ą, iš teologų — Jeaną Gersoną ir Dionyzą Kartūzą, iš tapytojų — Janą van Eycką, tai šitaip atsitiko ne todėl, kad mano medžiaga būtų buvusi ribota, o veikiau dėl to fakto, kad minėtieji autoriai savo kūrybos turtingumu ir ryškiu savitumu itin gerai atspindi savo laikų dvasią.

Čia mėginamos aprašyti gyvenimo ir mąstymo *formos*. O priartėti prie tomis formomis reikšto tikrojo *turinio*, — argi tai kada nors bus įmanoma istoriniams tyrinėjimams?

Leidenas, 1919 m. sausio 31 d.

1

GYVENIMO RYŠKUMAS

Kai pasaulis buvo penkiais šimtmečiais jaunesnis, visų gyvenimo nutikimų išorinės formos buvo kur kas ryškesnės negu dabar. Atstumas tarp sielvarto ir džiaugsmo, tarp negandos ir laimės rodėsi didesnis nei mums; viskas tebebuvo dar išgyvenama taip tiesiogiai ir absoliučiai, kaip dabar džiaugsmą ar sielvartą dar patiria kūdikio siela. Kiekvienam gyvenimo įvykiui, kiekvienam darbui turėta pabrėžtinų ir savitų formų, visa tai buvo pakylėta iki griežto, pastovaus gyvenimo stiliaus aukštumų. Didiesiems dalykams — gimimui, santuokai, mirčiai — sakramentai teikė dieviškos misterijos švitesį. Bet ir menkesnius nutikimus — kelionę, darbą, viešnagę — lydėjo tūkstančiai laiminimų, ceremonijų, priežodžių, nekintamų formų.

Nuo negandų ir bėdų mažiau tegalėjai apsisaugoti negu dabar; jos buvo baisesnės ir labiau kamavo. Liga labiau skyrėsi nuo sveikatos; rūstus žiemos speigas ir baugi jos tamsa buvo apčiuopiamesnė blogybė. Garbe ir turtu buvo karščiau ir godžiau mėgaujamasi, nes jie dar ryškiau skyrėsi nuo aimanuojančio skurdo ir paniekinimo. Kailių apsiaustas, šviesi židinio liepsna, gėrimas, pokštai ir minkštas patalas dar tebebuvo itin dideli malonumai, kurie galbūt seniausiai paliudyti ir gyviausiai išreikšti gyvenimo džiaugsmą aprašinėjančiuose anglų romanuose. Ir visi gyvenimo dalykai rėžė akį prabanga ir šiurpu. Raupsuotieji, kleketuodami savo barškalais, traukė iš vietos į vietą, elgetos aimanavo bažnyčiose, demonstruodami savo luošybes. Kiekvienas luomas, kiekvienas ordinas, kiekvienas amatas buvo atpažįstamas iš drabužių. Didieji ponai, kur tik pajudėję, puikavosi herbais ir livrėjomis,

žadindami pagarbą ir pavydą. Teisingumo vykdymas, prekių siūlymas gatvėse, vestuvės ir laidotuvės, — viskas vyko garsiai, su eitynėmis, riksmais, raudomis ir muzika. Įsimylėjėlis nešiojo savosios damos spalvas, bičiuliai — savo brolijos emblemą, partija dėvėjo savo valdovo spalvas ir herbus.

Ir išoriniame miesto bei kaimo paveiksle viešpatavo priešprieša ir margumas. Miestas baigėsi ne netvarkingai išsibarsčiusiais monotoniškų fabrikų ir neišvaizdžių kaimiškų namų priemiesčiais kaip mūsų miestai, bet buvo sienos juosiama kompaktiška visuma, pasišiaušusi bokštais. Kad ir kokie aukšti ir sunkūs būtų buvę didikų ir pirklių namai, miesto vaizde vis tiek dominavo aukštyn kylančių bažnyčių masyvai.

Didesnė nei mūsų gyvenime buvo ne tik žiemos ir vasaros, bet ir šviesos ir tamsos, tylos ir triukšmo priešprieša. Šiuolaikiniame mieste beveik nebežinoma, kas yra visiška tamsa ir visiška tyla, koks yra vienišo žiburėlio ar vienišo riksmo poveikis.

Dėl nepaliaujamo kontrasto, dėl margumyno formų, kuriomis viskas skverbėsi psichikon, kasdieninis gyvenimas skleidė aplink save jaudulį, aistringą sugestiją, ir ji reiškėsi permainingomis šiurkštaus nesivaldymo, nuožmaus žiaurumo, nuoširdaus graudulio nuotaikomis, tarp kurių svyruoja viduramžių miesto gyvenimas.

Būta vieno garso, kuris kartkartėmis vis užgoždavo visą verdančio gyvenimo triukšmą ir, nors nedarniai pramaišiui skambėdamas, vis dėlto niekados nekėlė sumaišties, laiko atžvilgiu viską perkeldamas į tvarkos sferą; tas garsas buvo varpai. Kasdieniniame gyvenime varpai buvo nelyg gerųjų dvasių bylojimas, įprastu balsu skelbiantis čia sielvartą, čia džiūgavimą, čia ramybę, čia nerimą, čia šaukiantis, čia įspėjantis. Jiems buvo duodami familiarūs vardai — storulė Žaklina, skambusis Rulantas; buvo žinomos gaudimo ar skambesio reikšmės. Nors varpų dūžiai mažne nesiliaudavo, žmonės nebuvo kurti jų balsui. Per skandalingąją dviejų Valansjeno miestiečių dvikovą, 1455 m. sukėlusią neįprastą miesto ir viso Burgundijos dvaro susidomėjimą, didysis varpas, „*laquelle fait hideux à oyr*“ [„kurį baisu girdėti“]*, kaip sako Chastellainas [1], skambėjo tol, kol vyko grumtynės. Antverpeno Dievo Motinos bažnyčios bokštuose dar tebekabo senasis 1316 m. pavojaus

* Citatas iš prancūzų kalbos vertė Vidas Petras Račius.

varpas, vadinamas *Orida*, taigi *horrida*, šiurpiuoju [2]. „*Sonner l'effroy*", „*faire l'effroy*" [„skambinu pavojų", „skelbiu pavojų"] — skelbė pavojaus varpo gaudesys [3]; tas žodis iš pradžių reiškė nesantarvę — *exfredus*, paskui — pranešimą apie šią būseną varpų skambesiu, taigi pavojaus signalą, o galų gale — šiurpą. Koks neaprašomai kurtinamas gaudesys turėjo būti, kai visų Paryžiaus bažnyčių ir vienuolynų varpai skambėjo nuo ryto ligi vakaro ir net kiaurą naktį, idant būtų išrinktas popiežius, kuris padarytų galą schizmai, arba vardan taikos tarp burginjonų ir armanjakų [4].

Didžiai jaudinamą įspūdį turėjo daryti ir procesijos. Stojus neramiems laikams, — o tokių dažnai pasitaikydavo,— procesijos kartais traukdavo diena iš dienos ištisas savaites. Kai pragaištinga nesantaika tarp Orleano ir Burgundijos giminių atvedė į atvirą pilietinį karą ir karalius Karolis VI 1412 m., paėmęs į rankas oriflamą, leidosi su Jonu Bebaimiu kovoti prieš armanjakus, kurie, sudarę sutartį su Anglija, tapo tėvynės išdavikais, Paryžiuje buvo įsakyta kasdien rengti procesijas, kol tik karalius bus priešo žemėje. Jos truko nuo gegužės pabaigos ligi pat liepos, — vis kitų grupių, ordinų ar gildijų, vis kitais keliais, vis su kitomis relikvijomis: „*les plus piteuses processions qui oncques eussent été veues de aage de homme*" [„pačios gedulingiausios procesijos, kada nors matytos žmonijos istorijoje"]. Visi ėjo basi ir nieko nevalgę, — ir Parlamento ponai, ir skurdūs miestelėnai; kas tik įstengė, nešėsi žvakę ar fakelą; eisenose visąlaik buvo daugybė mažų vaikų. Sukorę basomis tolimą kelią, ateidavo ir skurdūs kaimiečiai iš Paryžiaus apylinkių. Vieni dalyvavo procesijose, kiti tik žiūrėjo „*en grant pleur, en grans lermes, en grant devocion*" [„su graudžiomis raudomis, su gailiomis ašaromis ir didžiu maldingumu"]. Ir beveik visas tas dienas smarkiai lijo [5].

O paskui dar buvo valdovų įžengimai į miestą, ruošiami su tokia išmone ir išradingumu, koks tiktai buvo įmanomas. Ir dar — niekados nenutrūkstanti daugybė egzekucijų. Nuo ešafoto sklindantis žiaurus jaudulys ir šiurkštus graudulys buvo svarbus dvasinio žmonių peno elementas. Tai buvo gatvės vaidinimas su moralu. Už šiurpius plėšikavimus teisingumas skyrė šiurpias bausmes: Briuselyje jaunas padegėjas ir žmogžudys buvo degančių žabų ryšių rate grandine prirakintas prie žiedo, galinčio suktis aplink stulpą. Jaudinamais žodžiais jis pats save rodė žmonėms kaip pavyzdį „*et tellement fit attendrir les*

coeurs que tout le monde fondoit en larmes de compassion". „Et fus sa fin recommandée la plus belle que l'on avait oncques vue" [6] [„ir taip sugraudino širdis, jog visi paplūdo užuojautos ašaromis". „O jo mirtis buvo šlovinama kaip niekada"]. Mesiras Mansart'as du Bois, armanjakų šalininkas, 1411 m. nukirsdintas Paryžiuje per Burgundijos šalininkų siautėjimą, budelio pagal paprotį paprašytas atleidimo, ne tik mielai jam atleido, bet net mėgino jį pabučiuoti. *„Foison de peuple y avoit, qui quasi tous ploroient à chaudes larmes"* [7] [„Beveik visa ten buvusi žmonių minia liejo graudžias ašaras"]. Neretai egzekucijų aukomis būdavo dideli ponai; tuomet žmonės patirdavo pasitenkinimą, kad teisingumas toks griežtas, o rimtas perspėjimas, jog žemiška didybė yra nepastovus dalykas, čia jiems būdavo kur kas akivaizdesnis nei visi nupiešti pavyzdžiai ar mirties šokiai. Valdžia pasirūpindavo, kad reginiui nepristigtų įspūdingumo: ponai leisdavosi į liūdnąjį žygį su savosios didybės ženklais. Jeanas de Montaigu, karaliaus *grand maître d'hôtel*, Jono Bebaimio neapykantos auka, važiavo į ešafotą aukštame vežime, kurio priešaky žengė du trimitininkai; jis vilkėjo brangiausiais drabužiais, buvo su gobtuvu, liemene ir kelnėmis pusiau baltos, pusiau raudonos spalvos, ir su aukso pentinais prie kojų; su tais aukso pentinais begalvis kūnas ir kabojo kartuvėse. Turtingasis kanauninkas Nicolas d'Orgemont'as, armanjakų keršto auka, su plačia violetine mantija ir violetiniu gobtuvu atmatų vežimu buvo nuvežtas per Paryžių pasižiūrėti, kaip bus nukirsdinti du jo draugai, o paskui pats buvo pasmerktas kalėti ligi gyvos galvos *„au pain de doleur et à eaue d'angoisse"* [„ir misti sielvarto duona ir nerimo vandeniu"]. Metro Oudart'o de Bussy, atsisakiusio vietos Parlamente, galva specialiu Liudviko XI paliepimu buvo iškasta ir, apdaryta skaisčiai raudonu ir kailiu pamuštu gobtuvu, *„selon la mode des conseillers de parlement"* [„pagal parlamento narių madą"], su paaiškinamosiomis eilėmis viešai rodoma Hesdino rinkoje. Pats karalius, nuožmiai šaipydamasis, rašo apie tą nutikimą [8].

Ne tokie įprasti kaip procesijos ir egzekucijos buvo pasirodymai keliaujančių pamokslininkų, retsykiais atkankančių savo žodžiu sujudinti žmonių. Mes, laikraščių skaitytojai, jau nebegalime įsivaizduoti, kokį poveikį žodis daro nepersisotinusioms ir neišprususioms galvoms. Prastuolių pamokslininkas brolis Ričardas, kuriam vėliau teko būti Joanos Arkietės nuodėmklausiu, 1429 m. sakė Paryžiuje pamokslus dešimt die-

nų iš eilės. Pradėdavo penkiomis ryto, o baigdavo tarp dešimtos ir vienuoliktos, dažniausiai Nekaltųjų vaikelių kapinėse su galerijose ištapytu įžymiuoju Mirties šokiu, nugara atsistojęs į atviras nišas viršum skliautuoto koridoriaus, kuriose visiems matomos buvo sukrautos kaukolių rietuvės. Kai jis po dešimto pamokslo paskelbė, kad tai būsiąs jau paskutinis, nes daugiau sakyti jis negavęs leidimo, *„les gens grans et petiz plouroient si piteusement et si fondement, commes s'ilz veissent porter en terre leurs meilleurs amis, et lui aussi"* [„dideli ir maži žmonės verkė taip gailiai ir taip nuoširdžiai, lyg būtų matę laidojant savo geriausią draugą ar pačius save"]. Susirengus jam pagaliau palikti Paryžių, minia sužinojo, kad sekmadienį jis dar pamokslaus Sen Deni priemiestyje; dideliais būriais, kaip pasakoja Paryžiaus miestietis, arti šešių tūkstančių žmonių, norėdami užsitikrinti geras vietas, šeštadienio vakarą patraukia iš miesto ir nakvoja plyname lauke [9].

Ir pranciškonui Antoine'ui Fradinui Paryžiuje uždraudžiama pamokslauti, mat jis smarkiai užsipuolė netikusią valdžią. Bet kaip tik todėl jį mėgo žmonės. Jie saugojo pamokslininką dieną ir naktį Coldeliers vienuolyne; moterys stovėjo sargyboje, apsiginklavusios pelenais ir akmenimis. Iš proklamacijos, draudžiančios tas budynes, visi tik juokiasi: karalius nieko nenutuokia! Kai pagaliau Fradinas ištremiamas ir vis dėlto turi palikti miestą, žmonės surengia jam išlydėtuves, *„crians et soupirans moult fort son departement"* [10] [„aimanuodami ir dejuodami dėl jo išvykimo"].

Kai pamokslauti atvyksta šventasis dominikonas Vincentas Ferreras, iš kiekvieno miesto, giedodami himnus. jo pasitikti plaukia ir prastuomenė, ir magistratas, ir dvasininkai, net vyskupai ir prelatai. Jis keliauja lydimas gausaus pulko pasekėjų, kurie kas vakarą, saulei nusileidus, plakdamiesi ir giedodami eina ratu procesijas. Iš kiekvieno miesto prie jo prisideda vis nauji pulkai. Jis rūpestingai sutvarkė visos tos savo palydos maitinimą ir nakvynę, kvartirmeisteriais paskirdamas nepriekaištingus vyrus. Būrys įvairiausių ordinų kunigų nuolatos keliauja drauge su juo, padėdami jam klausyti išpažinčių ir laikyti mišias. Keli notarai prisideda prie jo, kad galėtų čia pat surašyti aktus apie bylų nutraukimą, kurio visur geba pasiekti šventasis pamokslininkas. Ispanų miesto Orihuelos magistratas laiške Murcijos vyskupui praneša, kad jų mieste jis sutaikė puses 123 atvejais, ir 67 kartus tai buvę procesai dėl nužudymo [11]. Kai Vincentas sako pamokslą, medi-

nis aptvaras turi saugoti jį ir jo palydą nuo minios, besiveržiančios pabučiuoti jo ranką ar drabužį. Jam pamokslaujant sustoja visi darbai. Retai tebūdavo, kad jis nepravirkdytų savo klausytojų, o jeigu prabildavo apie pasmerkimą ir pragaro bausmes arba apie Viešpaties kančią, tai ir jis pats, ir klausytojai pratrūkdavo taip raudoti, kad jam geroką laiką tekdavo patylėti, kol verksmas nuslopdavo. Atgailautojai visų akivaizdoje puldavo kniūpsčiomis, išpažindami didžias savo nuodėmes [12]. 1485 m., Olivier Maillard'ui sakant gavėnios pamokslus Orleane, tokia daugybė žmonių sulipo ant namų stogų, kad stogdengys pateikė sąskaitą už 64 taisymui sugaištas dienas [13].

Ta pati nuotaika kaip anglų ir amerikiečių *revivals* [dvasinio atsinaujinimo] judėjimo ir Gelbėjimo Armijos, tik nepalyginamai intensyvesnė ir kur kas visuotinesnė. Nėra pagrindo manyti, kad Ferrero gyvenimo aprašymo autoriai, vaizduodami jo darytą poveikį, bus ką dievobaimingai perdėję; blaivusis, sausasis Monstrelet mažne taip pat pasakoja apie poveikį, kurį toks brolis Tomas, skelbęsis karmelitu, bet vėliau demaskuotas kaip apgavikas, 1428 m. darė savo pamokslais Šiaurės Prancūzijoje ir Flandrijoje. Ir jį pasitikdavo magistratas, o didikai vesdavo už pavadžio jo mulą; ir dėl jo daug žmonių, tarp jų ir ponų, kuriuos Monstrelet pamini pavardėmis, paliko namus ir šeimas, nusprendę visur paskui jį sekti. Garbingi miestiečiai specialiai jam parengtą krėslą apdangstė pačiais prabangiausiais kilimais, kokius tik įstengė nupirkti.

Greta pasakojimų apie Viešpaties kančią ir Paskutinį teismą, pamokslininkai taip giliai sukrėsdavo žmones visų pirma savo kova su turtais ir tuštybe. Žmonės, sako Monstrelet, pirmiausia buvo dėkingi ir prielankūs broliui Tomui dėl prabangos ir puošmenų atmetimo, o ypač dėl priekaištų, kuriais jis apipildavo didikus ir dvasininkus. Jeigu turtingos moterys išdrįsdavo pasirodyti tarp jo klausytojų su savo aukštomis smailomis kepurėmis, jis, būdavo, riksmais *„au hennin, au hennin!“* užsiundo ant jų vaikus (Monstrelet tvirtinimu, žadėdamas jiems nuodėmių atleidimą), tad moterims visą tą laiką nevalia buvo nešioti *hennins*, ir jos vaikščiojo apsidangsčiusios gobtuvais lyg beginės. *„Mais à l'exemple du lymeçon,* — sako šnekusis kronikininkas, — *lequel quand on passe près de luy retrait ses cornes par dedens et quand il ne ot plus riens les reboute dehors, ainsy firent ycelles. Car en assez brief terme après que ledit prescheur se fust départy du pays,*

elles mesmes recommencèrent comme devant et oublièrent sa doctrine, et reprinrent petit à petit leur viel estat, tel ou plus grant qu'elles avoient accoustumé de porter" [14] [„Bet jos elgiasi kaip sraigės, kurios, kam nors einant pro šalį, įtraukia savo ragus, o pavojui praėjus vėl juos iškiša lauk. Mat minėtajam pamokslininkui išvykus iš šalies, jos netrukus vėl ėmė elgtis kaip anksčiau ir, užmiršusios jojo mokymą, pamažu vėl ėmė nešioti tokias pačias ar net dar aukštesnes kepures"].

Ir brolis Ričardas, ir brolis Tomas atiduodavo liepsnoms tuštybės pavyzdžius, panašiai kaip šešiomis dešimtimis metų vėliau — tik neprilygstamai didesniu mastu ir padarydamas neatitaisomą žalą menui — Savonarola padegs Florenciją. 1428 ir 1429 m. Paryžiuje ir Artua apsiribota kortomis, lošimų lentomis, kauliukais, perukais ir papuošalais, kuriuos noriai atnašavo vyrai ir moterys. Penkioliktajame šimtmetyje tokie deginimai buvo labai dažnas pamokslininkų sukelto didelio jaudulio elementas [15]. Tai buvo nusistovėjusi forma, kuria buvo reiškiama atgaila ir tuštybių bei pramogų išsižadėjimas, stiliaus suteikimas smarkiems išgyvenimams, paverčiant juos viešu iškilmingu veiksmu, — mat tie laikai visur linkę kurti stilingas formas.

Į visą tą sielos imlumą, į tą atvirumą ašaroms ir dvasiniam atsivertimui, į tą dirglumą privalome įsijausti, jei norime suvokti, koks spalvingas ir ryškus buvo gyvenimas.

Viešas gedulas anuomet dar atrodė kaip katastrofa. Per Karolio VII laidotuves minia iš jaudulio visai nebetenka savitvardos, išvydusi gedulo eiseną: visi rūmininkai „*vestus de dueil angoisseux, lesquelz il faisoit moult piteux veoir; et de la grant tritesse et courroux qu'on leur veoit porter pour la mort de leurdit maistre, furent grant pleurs et lamentacions faictes parmy toute ladicte ville*" [„apsitaisę taip gedulingai, jog buvo graudu į juos žiūrėti, o dėl sielvarto ir skausmo, kuris apėmė žmones dėl valdovo mirties, tame mieste kilo gailios raudos ir aimanos"]. Šeši karaliaus pažai jojo ant žirgų, ištisai apklotų juodu aksomu. „*Et Dieu scet le doloreux et piteux dueil qu'ilz faisoient pour leur dit maistre!*" [„Ir Dievas žino, kokį skausmą ir baisų gedulą jie juto netekę valdovo!"] Vienas jaunikaitis iš sielvarto keturias dienas nei valgęs, nei gėręs, kalbėjo susigraudinę žmonės [16].

Tačiau ne vien jaudulys dėl didelio gedulo, dėl įtaigaus pamokslo ar dėl tikėjimo slėpinių sužadina ašarų tvaną. Ir per visas pasaulietines iškilmes ašaros plūsta upeliais. Prancūzijos karaliaus pasiuntinys,

atvykęs su mandagumo misija pas Pilypą Gerąjį, keliskart apsilieja ašaromis per savo prakalbą. Jaunajam Jonui Koimbriečiui atsisveikinant su Burgundijos dvaru, visi rauda balsu, — lygiai kaip ir pasitikdami dofiną arba per Anglijos ir Prancūzijos karalių susitikimą Ardres. Regėta, kaip Liudvikas XI liejo ašaras įžengdamas į Atrechtą [Arasą]; kol jis buvo Burgundijos rūmų dofinas, Chastellainas keliskart vaizduoja jį verkiantį ir kūkčiojantį [17]. Tokie aprašymai, žinoma, perdėti; juos dera lyginti su laikraščių pranešimais, girdi, „visų akyse žibėjusios ašaros". Aprašinėdamas 1435 m. taikos kongresą Atrechte, Jeanas Germainas sako, kad klausytojai, išgirdę įtaigias pasiuntinių kalbas, be žado griuvę ant žemės, dūsavę, kūkčioję ir raudoję [18]. Taip tikrai, matyt, nebus buvę, tačiau Šalono vyskupui regėjosi, kad taip turėję būti: perdėjime įžvelgiamas tikrovės pamatas. Čia tas pat kaip ir aštuonioliktojo šimtmečio sentimentalistų lieti ašarų upeliai. Verkti buvo tauru ir gražu. Be to, argi ir dabar nėra pažįstamas smarkus jaudulys, pagaugai ir akyse besitvenkiančios ašaros, regint įžengimą į miestą, nors valdovas, kurio garbei skirta visa ta iškilmė, mums visai nerūpėtų? Anuomet toks nevalingas jaudulys dar buvo kupinas pusiau religinės pagarbos prabangai ir didybei, todėl jis prasiverždavo tikromis ašaromis.

Kas neįstengia įžvelgti, kuo penkioliktojo šimtmečio dirglumas skyrėsi nuo mūsų laikų, tam tegul pagelbės pavyzdėlis, paimtas ne iš ašarų, bet iš kitos — iš įtūžio — sferos. Mums tūrbūt sunku būtų įsivaizduoti taikingesnį ir ramesnį žaidimą už šachmatus. La Marche'as sako, kad žaidžiant šachmatais dažnai kyla kivirčai „*et que le plus saige y pert patience*" [19] [„ir pats išmintingiausias netenka kantrybės"]. Karalaičių vaidas žaidžiant šachmatais penkioliktajame šimtmetyje tebebuvo toks pat paplitęs motyvas kaip ir romanuose apie karalių Karolį.

Kasdieniniame gyvenime nuolatos būta neribotos erdvės karščiausioms aistroms ir vaikiškai fantazijai. Šiuolaikinė mokslinė viduramžių istorija, kuri, nepasitikėdama kronikomis, žinių kiek įmanoma yra linkusi semtis iš oficialių dokumentų, dėl to kartais padaro pavojingų klaidų. Dokumentai mažai tebyloja apie tai, kuo anų laikų gyvenimo tonas skyrėsi nuo mūsiškio. Jie verčia mus užmiršti ryškų viduramžių gyvenimo patosą. Iš visų aistrų, teikusių spalvas tam gyvenimui, dokumentai visąlaik kalba tiktai apie dvi: turto godulį ir vaidingumą. Kas

gi nėra daug sykių stebėjęsis ir negalėjęs suvokti, kodėl anų laikų teisiniuose dokumentuose taip karštai ir nepaliaujamai bylojama apie turto godulį, kivirčus ir keršto troškimą! Tik tuomet, kai tuos bruožus susiesime su visuotiniu aistringumu, kuriuo buvo persmelktos visos gyvenimo sferos, jie pasidarys mums priimtini ir paaiškinami. Todėl kronikininkai, nors faktų požiūriu jie labai paviršutiniški, nors jie taip dažnai klysta, mums yra būtini, jei norime perprasti tuos laikus.

Daugeliu atžvilgių gyvenimas dar tebeturėjo pasakos atspalvį. Jeigu jau rūmų kronikininkai, mokyti, įžymūs vyrai, iš arti pažinoję savo valdovus, neįstengė kitaip regėti ir aprašyti šviesiausiųjų asmenų, kaip tik suteikdami jiems archaišką, hieratinį pavidalą, — kaipgi tuomet kerimai turėjo švytėti karalių paveikslai naivioje prastuomenės vaizduotėje! Štai tokio pasakų tono pavyzdys iš Chastellaino istorinių veikalų. Jaunasis Karolis Narsusis, dar būdamas Charolais grafas, atvyko iš Sluiso į Gorkumą ir ten sužinojo, kad jo tėvas, kunigaikštis, atšaukęs jo pensiją ir visas beneficijas. Chastellainas aprašo, kaip tuomet grafas paliepia sukviesti pas save visus savo rūmininkus, neišskiriant nė virtuvės berniukų, kaip jaudulingais žodžiais apsako jiems savo negandą, reikšdamas pagarbą suklaidintam tėvui, susirūpinimą savųjų gerove ir meilę jiems visiems. Tuos, kurie turį savų išteklių, jis ragina drauge su juo laukti, ką jam atnešianti lemtis; o vargingiesiems duoda laisvę palikti jį; bet jeigu jie išgirsią, kad grafui lemtis vėlei šypsosi: „tuomet sugrįžkit, ir visi rasit savo vietas neužimtas ir būsit man mieli, ir aš atsilyginsiu jums už kantrybę, parodytą dėlei manęs". *„Lors oyt-l'on voix lever et larmes espandre et clameur ruer par commun accord: „Nous tous, nous tous, monseigneur, vivrons avecques vous et mourrons"* [„Tada pasigirdo šauksmai, pratrūko raudos ir aimanos: „Mes visi, mes visi, valdove, gyvensime ir mirsime kartu su tavimi"]. Didžiai sujaudintas Karolis atsako savo ištikimiesiems: *„Or vivez doncques et souffrez; et moy je souffreray pour vous, premier que vouz ayez faute"* [„Tad gyvenkite ir kentėkite, o aš kentėsiu už jus ir pirmiau už jus kęsiu nepriteklius"]. Tuomet prisiartina didikai ir siūlo jam viską, ką patys turi, *„dissant l'un: j'ay mille, l'autre: dix mille, l'autre: j'ay cecy, j'ay cela pour mettre pour vous et pour attendre tout vostre advenir"* [„vienas sakydamas: aš turiu tūkstantį, kitas: dešimt tūkstančių, dar kitas: aš turiu šį bei tą ir paaukosiu tai jums, kol jums ateitis bus palankesnė"]. Ir

taip viskas toliau tekėję įprasta vaga, ir nė viena višta nebuvę mažiau virtuvėje [20].

Šitą paveikslą, žinoma, nutapė Chastellaino teptukas. Nežinome, kiek jo pasakojimas yra tikrų įvykių stilizacija. Bet svarbu čia štai kas: valdovą jis perteikia paprastomis liaudies baladės formomis; jam šioje istorijoje lemiama yra primityviai jaudulinga abipusė ištikimybė, išreikšta su epiniu santūrumu.

Valstybės valdymo mechanizmas ir valstybės biudžetas tuo metu iš tikrųjų jau buvo įgijęs sudėtingą formą, tačiau prastuomenės galvose valstybinė politika atsispindi keliomis pastoviomis, paprastomis figūromis. Politiniai vaizdiniai, su kuriais gyvenama, paimti iš liaudies dainos ir riterių romano. To meto karaliai sakytumei tapatinami su ribotu skaičiumi tipų, kurių kiekvienas daugiau ar mažiau atitinka dainos arba riterių nuotykių motyvą: kilnus, teisingas karalius, piktų patarėjų suklaidintas karalius, karalius, keršijantis už savo giminės suterštą garbę, karalius, kurį negandos valandą stiprina valdinių ištikimybė. Vėlyvųjų viduramžių valstybės piliečiai, sunkiai slegiami mokesčių ir neturį teisės dalyvauti sprendžiant, kam bus paskirti pinigai, gyvena kankinami nuolatinių abejonių, ar jų skatikai nėra švaistomi, ar jie deramai naudojami krašto gerovei. Nepasitikėjimas valstybės politika paverčiamas supaprastintais vaizdiniais: karalius apsuptas godžių, klastingų patarėjų, arba lėšų švaistymas ir perdėta karaliaus rūmų prabanga kalti dėl to, kad kraštas skursta. Šitaip politiniai klausimai prastuomenės galvose pavirsta pasakos nutikimais. Pilypas Gerasis suvokė, kokią kalbą supranta liaudis. Per savo iškilmes Hagoje 1456 m. jis, norėdamas padaryti įspūdį olandams ir fryzams, galėjusiems pamanyti, kad jam pristigo pinigų Utrechto vyskupijai įveikti, liepė išstatyti kambaryje greta riterių menės prabangius stalo indus, vertus trijų dešimčių tūkstančių markių. Kiekvienas galėjo ateiti jų pasižiūrėti. Be to, iš Rijselio [Lilio] jis atsigabeno su savimi dvi pinigų skrynias su dviem šimtais tūkstančių aukso guldenų. Galima buvo mėginti tas skrynias pakelti, bet tai buvo tuščias darbas [21]. Ar galima įsivaizduoti labiau pamokomą valstybės kredito ir mugės pramogos mišinį?

Valdovų gyvenime ir darbuose dar dažnai esama fantastikos elementų, primenančių mums „Tūkstančio ir vienos nakties“ kalifus. Ėmęsi blaiviai apskaičiuotų politinių veiksmų, jie sykiais elgiasi lyg patrakėliai ir be atodairos, dėl asmeninės užgaidos statydami į pavojų savo

gyvybę ir reikalą. Eduardas III rizikuoja savo, Velso princo gyvybe ir savo krašto likimu, tačiau, keršydamas už kelis piratavimo atvejus, užpuola ispanų prekybinių laivų flotilę [22]. Pilypas Gerasis įsikalė galvon apvesdinti vieną savo lankininką su turtinga Rijselio aludario dukteria. Kai tėvas tam pasipriešina ir pasitelkia pagalbon Paryžiaus parlamentą, kunigaikštis, paimtas įniršio, ūmai meta svarbius valstybės reikalus, kliudžiusius jam išvykti iš Olandijos, ir leidžiasi — be to, dar ir šventu laiku prieš Velykas — į pavojingą kelionę jūra iš Roterdamo į Sluisą, mėgindamas žūtbūt įgyvendinti savo sumanymą [23]. Kitą sykį jis, paimtas beprasmiško įtūžio dėl kivirčo su sūnumi, lyg mokinukas, bėgantis iš pamokų, slapčia išjojo iš Briuselio ir naktį pasiklydo miške. Jam vėlei parsiradus, nemaloni užduotis grąžinti jį įprastinėn vagon tenka riteriui Philippe'ui Pot. Apsukrus rūmininkas randa tinkamą žodį: *„Bonjour monseigneur, bonjour, qu'est cecy? Faites-vous du roy Artus maintenant ou de messire Lancelot?"* [24] [„Labą dieną, mano pone, labą dieną. Ką tai reiškia? Ar tebevaidinate karalių Arturą, ar jau riterį Lanselotą?"]

Kaip kalifiškai viskas atrodo, kai tas pats kunigaikštis, gydytojams paliepus, kad jis plikai nusiskustų galvą, įsako visiems didikams padaryti tą patį, o Peteriui van Hagenbachui paveda, suradus plaukais pasipuošusį didiką, nedelsiant tokį nuskusti [25]. Arba kai jaunasis Prancūzijos karalius, Karolis VI, raitomis su draugu ant vieno žirgo, persirengęs joja pasižiūrėti savo sužadėtinės Izabelės Bavarietės įžengimo į miestą ir spūstyje gauna į kailį nuo tvarkos prižiūrėtojo [26]. Vienas penkioliktojo šimtmečio poetas peikia valdovus, kurie savo juokdarį ar muzikantą skiria rūmų patarėju ar ministru, kaip iš dalies nutiko *Coquinet le fou de Bourgogne* [Coquinet, Burgundijos kvailiui] [27].

Politika dar nevisiškai įsprausta į biurokratijos ir protokolo rėmus: kada tik panorėjęs valdovas gali ištrūkti iš jų ir kitur ieškoti savo veiklos gairių. Sakysime, penkioliktojo šimtmečio valdovai dažną sykį valstybės klausimais prašo patarimo regėtojus asketus ir egzaltuotus liaudies pamokslininkus. Dionyzas Kartūzas, Vincentas Ferreras veikė kaip politiniai patarėjai; triukšmingasis pamokslininkas Olivier Maillard'as, prancūzų Brugmanas, buvo įsivėlęs į slapčiausias valdovų rūmų derybas [28]. Šitaip aukštojoje politikoje buvo palaikomas religinės įtampos elementas.

Keturioliktojo šimtmečio pabaigoje ir penkioliktojo šimtmečio pradžioje tuos, kurie pakeldavo akis į iškilnų valdovų darbų ir likimų vaidinimą, labiau nei bet kada turėjo apnikti mintis, kad ten, toje kruvinoje ir romantiškoje sferoje, vyksta vien niaurios tragedijos, kupinos be galo sukrečiančių kritimų iš didybės ir puikybės aukštumų. Tą patį 1399 m. rugsėjį, kai Vestminsteryje susirinkęs Anglijos parlamentas patyrė, kad karalius Ričardas II, nugalėtas ir paimtas į nelaisvę savo pusbrolio Lancasterio, atsisakė karūnos, Maince vokiečių kurfiurstai jau buvo susitarę nuversti nuo sosto savo karalių Vaclovą Liuksemburgietį, — tokį pat silpnavalį, tokį pat netikusį valdyti, tokį pat įnoringą kaip jo svainis Anglijoje, tik ne taip tragiškai baigusį savo dienas. Vaclovas dar ilgus metus liko Čekijos karalium, o karūnos atsisakiusį Ričardą ištiko mįslinga mirtis kalėjime, visiems drauge priminusi, kaip prieš septynias dešimtis metų buvo nužudytas jo prosenelis Eduardas II. Argi karūna nebuvo liūdnas ir pavojingas turtas? Trečioje didžiojoje krikščionijos karalystėje soste sėdėjo pamišėlis, Karolis VI, ir netrukus kraštą ėmė draskyti pašėlę partijų vaidai. 1407 m. Orleano ir Burgundijos giminių tarpusavio pavydas perėjo į atvirą kovą: Liudvikas Orleanietis, karaliaus brolis, krito nuo samdytų žudikų rankos, o tuos žmogžudžius pasamdė jo pusbrolis, Burgundijos kunigaikštis Jonas Bebaimis. Po dvylikos metų — kerštas: 1419 m. per iškilmingą susitikimą ant Montereau tilto Jonas Bebaimis buvo klastingai nužudytas. Tos dvi valdovų smurtinės mirtys ir paskui jas nusidriekęs nesibaigiantis keršto ir grumtynių šleifas visam Prancūzijos istorijos šimtmečiui suteikė niaurios neapykantos atspalvį. Mat liaudies mąstysena visas negandas, užklupusias Prancūziją, regi šito dramatiško motyvo šviesoje; ji dar neįstengia suvokti jokių kitų priežasčių, išskyrus asmenines ir aistrų pagimdytas.

O čia dar turkai, vis grėsmingiau besiveržią artyn, prieš kelerius metus, 1396-aisiais, prie Nikopolio sutriuškinę puikią Prancūzijos riterių kariuomenę, kuri be atodairos leidosi į žygį, vedama to paties Jono Burgundiečio, anuomet dar Nevero grafo. Be to, krikščioniją suskaldo didžioji schizma, trunkanti šit jau ketvirtį amžiaus: du asmenys vadina save popiežium, ir kiekvieną iš jų su aistringu įsitikinimu remia dalis Vakarų kraštų; o netrukus, kai 1409 m. gėdingai baigiasi nepasisekęs Pizos susirinkimo mėginimas atkurti Bažnyčios vienybę, jau net ir trys rungiasi dėl popiežiaus valdžios. *„Le Pappe de la Lu-*

ne" [„Mėnulio popiežius"] — taip visoje Prancūzijoje buvo vadinamas užsispyrėlis aragonietis Petras iš Lunos, įsitvirtinęs Avinjone kaip Benediktas XIII; argi bemaž ne pamišėliškai paprastiems žmonėms turėjo skambėti tas vardas: „*le Pappe de la Lune*"?

Tais amžiais po valdovų rūmus klaidžiojo daug nuvainikuotų karalių; dažniausiai jie turėjo nedaug išteklių, užtat daugybę planų, o juos gaubė nuostabus švitesys Rytų kraštų, iš kurių jie buvo atklydę: iš Armėnijos, Kipro, net iš paties Konstantinopolio; tai vis buvo figūros paveikslo, kuris kiekvienam stojosi prieš akis, prisiminus Fortūnos ratą, nuo kurio karaliai su skeptrais ir sostais birte byra žemyn. René Anžujietis jiems nepriklausė, nors irgi buvo karalius be karūnos. Jis kuo puikiausiai gyveno savo turtingose valdose, buvusiose Anžu ir Provanse. Tačiau valdovų lemties nepastovumo niekas neįkūnijo geriau už šitą princą iš Prancūzijos karalių giminės, kuriam niekados nepavyko išnaudoti kuo puikiausių progų, kuris siekė Vengrijos, Sicilijos ir Jeruzalės karūnos, bet nieko daugiau nepešė, tik pralaimėjimus, bėglio vargus ir ilgus nelaisvės metus. Tasai poetų karalius be sosto žavėjosi piemenaičių poezija ir miniatiūros menu, o jo lengvabūdiškumas, matyt, turėjo itin gilias šaknis, kitaip likimas jį būtų nuo tos ligos išgydęs. Jis regėjo beveik visų savo vaikų mirtį, o jam likusios dukters lemtis niūria juoda spalva pranoko net jo paties likimą. Margarita Anžujietė, guvaus proto, garbėtroška ir aistringa mergina, būdama šešiolikos metų ištekėjo už silpnapročio Anglijos karaliaus Henriko VI. Anglijos rūmai buvo tikras neapykantos pragaras. Niekur kitur karaliaus giminaičių įtarinėjimas, galingų karūnos tarnų apkalbos, saugumo sumetimų ar partinių interesų padiktuotos slaptos ir juridiškai įteisintos žmogžudystės nebuvo taip įsiėdusios į politikos papročius kaip Anglijoje. Ilgus metus Margarita gyveno toje persekiojimų ir baimės sferoje, kol didžioji šeimyninė nesantarvė tarp Lancasterių, jos vyro giminės, ir Yorkų, gausių ir veiklių josios pusbrolių, pasiekė kruvino ir atviro smurto stadiją. Tuomet Margarita neteko karūnos ir turtų. Permaininga Rožių karo raida vedė ją per baisius pavojus ir didžiausią skurdą. Pagaliau, radusi saugią priebėgą Burgundijos rūmuose, ji savo lūpomis papasakojo Chastellainui, rūmų kronikininkui, jaudinamą savo negandų ir klajonių istoriją; kaip ji sykį per mišias gavo prašyti aukos skatiko škotų lankininką, „*qui demy à dur et à regret luy tira un gros d'Escosse de sa bourse le luy presta*" [„kuris, sukandęs dantis, su skau-

dama širdimi išsiėmė iš piniginės Škotijos grašį ir paskolino jai"]. Šaunusis metraštininkas, sukrėstas tokios gausybės vargų, josios paguodai dedikavo *Temple de Bocace* [29], *„aucun petit traité de fortune, prenant pied sur son inconstance et déceveuse nature"* [„nedidelį veikalėlį apie laimę, pasakojantį apie jos nepastovumą ir vylingumą"]. Laikydamasis nekintamo anų dienų recepto, jis tarėsi geriausiai galįs sustiprinti tiek išmėginimų patyrusią karaliaus dukterį niauria valdovų nelaimių galerija. Nė vienas iš jųdviejų negalėjo žinoti, kad pikčiausia nelemtis jos dar laukia ateityje: 1471 m. Lancasteriai buvo galutinai sumušti prie Tewkesbury, jos vienintelis sūnus žuvo kautynėse arba buvo nužudytas po mūšio, jos vyras slapčiomis nugalabytas, ji pati penkerius metus praleido Taueryje, kol pagaliau ją Eduardas IV pardavė Liudvikui XI, kurio naudai ji, dėkodama už išlaisvinimą, turėjo atsisakyti savo tėvo, karaliaus René, paveldo.

Jeigu jau tikriems karalaičiams teko tokia dalia, kaipgi tuomet Paryžiaus miestelėnas galėjo netikėti pasakojimais apie prarastas karūnas ir tremtį, kuriais retsykiais mėgino sužadinti domesį ir užuojautą visokie bastūnai? 1427 m. Paryžiuje pasirodė grupė čigonų, kurie skelbėsi esą atgailautojai, *„ung duc et ung conte et dix hommes tous à cheval"* [„vienas kunigaikštis, vienas grafas ir dešimt vyrų, visi raiti"]. Likusieji šimtas dvidešimt turėjo likti už miesto sienų. Girdi, jie esą iš Egipto, o popiežius jiems kaip atgailą už atkritimą nuo krikščionių tikėjimo paskyręs septynerius metus klajoti, nė sykio negaunant pernakvoti tikroje lovoje. Buvę jų net tūkstantis ir du šimtai, tačiau ir karalius, ir karalienė, ir visi kiti pakeliui išmirę. Vienintelė paguoda, kurią jiems palikęs popiežius, esanti ta, kad kiekvienas vyskupas ir abatas turįs jiems duoti po dešimtį Tūro svarų. Paryžiečiai pulkais traukė pasižiūrėti svetimšalių būrelio ir leido moteriškėms skaityti jų lemtį iš delno, o šios jau gebėjo perkelti žmonių pinigus iš jų į savo kapšelį *„par art magicque ou autrement"* [30] [„burtų menu ar kaip kitaip"].

Valdovų gyvenimą gaubė nuotykių ir aistrų atmosfera. Ne vien liaudies fantazija teikė jam šitą atspalvį. Šiuolaikinis žmogus paprastai neįsivaizduoja, į kokius patrakusius ekscesus linkusi ir kaip greit užsiplieskianti buvo viduramžių siela. Pasitelkę pagalbon oficialius dokumentus, kurie pagrįstai laikomi patikimiausiais duomenimis istorijai pažinti, galėtume nupiešti tokį kurios nors viduramžių istorijos atkar-

pos paveikslą, kuris iš esmės nedaug tesiskirtų nuo aštuonioliktojo amžiaus ministrų ir pasiuntinių politikos aprašymo. Tačiau tokiam paveikslui stigtų vieno svarbaus elemento: ir tautas, ir valdovus valdžiusių didžių aistrų spalvos. Be abejo, ir šiandien dar politikoje esama aistros elemento, tačiau jis, išskyrus perversmų ir pilietinio karo laikus, yra labiau varžomas ir susiduria su didesnėmis kliūtimis; sudėtingas bendruomenės gyvenimo mechanizmas šimtais būdų neleidžia tam elementui iškrypti iš tvirtų vėžių. Penkioliktojo amžiaus politinėje veikloje tiesioginis afektas dar taip smarkiai reiškiasi, kad naudos ir apskaičiavimo dažnai nebepaisoma. O jei toks afektas dar reiškiasi drauge su valdžios jausmu, kaip, sakysim, valdovo atveju, jo smarkumas net padvigubėja. Chastellainas visa tai trumpai nusako savo tauria maniera. Nenuostabu, rašo jis, kad valdovai dažnai gyvena nesantaikoje vienas su kitu, *„puisque les princes sont hommes, et leurs affaires sont haulx et agus, et leurs natures sont subgettes à passions maintes comme à haine et envie, et sont leurs coeurs vray habitacle d'icelles à cause de leur gloire en regnér“* [31] [„kadangi kunigaikščiai yra žmonės, o jų reikalai svarbūs ir kilnūs, jų prigimtis yra pavaldi visokioms aistroms, sakysim, neapykantai ir pavydui, todėl jų širdis valdžios troškimas paverčia tikra tų aistrų irštva“]. Argi tai daugmaž ne tas pat, ką Burckhardtas pavadino *„das Pathos der Herrschaft“* [„valdžios patosu“]?

Tas, kuris norėtų parašyti Burgundijos valdovų giminės istoriją, turėtų žiūrėti, kad jo pasakojime kaip pagrindinis tonas vis skambėtų juodas kaip katafalkas keršto motyvas, ties kiekvienu žingsniu, padarytu tarnyboje ar mūšio lauke, leidžiantis pajusti niauraus kerštingumo ir įžeistos puikybės prieskonį. Žinoma, neprotinga būtų, jei mėgintume grįžti prie to supaprastinto požiūrio į istoriją, kuris viešpatavo pačiame penkioliktajame šimtmetyje. Tikrai nedera visas kovas dėl valdžios, iš kurių kilo šimtmetinės Prancūzijos ir Habsburgų grumtynės, aiškinti vien kraujo kerštu tarp Orleano ir Burgundijos, dviejų Valois giminės atšakų. Tačiau pravartu būtų, labiau, nei paprastai daroma tyrinėjant bendrąsias politines ir ekonomines priežastis, nuolatos prisiminti, kad anų laikų žmogui — ir pašaliniam stebėtojui, ir tam, kuris pats buvo šitos didžios bylos veikėjas — kraujo kerštas reiškė pagrindinį motyvą, lėmusį valdovų ir kraštų veiksmus ir likimus. Pilypas Gerasis tokiam žmogui visų pirma buvo keršytojas,

„celuy qui pour vengier l'outraige fait sur la personne du duc Jehan soustint la gherre seize ans" [32] [„tas, kuris, norėdamas atkeršyti už kunigaikščio Jono nužudymą, pradėjo šešiolikos metų karą"]. Pilypas ėmėsi jo kaip švento reikalo: *„en toute criminelle et mortelle aigreur, il tireroit à la vengeance du mort, si avant que Dieu luy vouldroit permettre; et y mettroit corps et âme, substance et pays tout en l'aventure et en la disposition de fortune, plus réputant oeuvre salutaire et agréable à Dieu de y entendre que de le laisser"* [„tikrai nusikalstamo ir pražūtingo įkarščio pagautas, jis stengsis keršyti už jo mirtį, kiek tik Dievas leis; sielą ir kūną, išteklius ir kraštą — viską patikės laimės malonėms ir užgaidoms, kerštą laikydamas išganingesniu ir Dievui mielesniu darbu už keršto išsižadėjimą"]. Dominikonas, sakęs pamokslą per nužudytojo kunigaikščio laidotuves 1419 m., buvo gana rūsčiai pasmerktas už tai, kad išdrįso priminti krikščionišką pareigą nekeršyti [33]. La Marche'as viską pateikia taip, kad garbės apgynimo ir keršto pareiga ir kunigaikščio kraštams buvęs pagrindinis jų politinių siekių motyvas: visi jo kraštų luomai drauge su juo šaukęsi keršto, sako jis [34].

Atrechto sutartis, 1435 m., regis, turėjusi atnešti taiką Prancūzijai ir Burgundijai, pradedama atgaila už Montereau žmogžudystę; funduoti koplyčią Montereau bažnyčioje, kurioje Jonas iš pradžių buvo palaidotas, ir iki visų dienų galo kasdien ten giedoti „Amžiną atilsį", taip pat įsteigti tame pačiame mieste kartūzų vienuolyną, pastatyti kryžių ant paties tilto, kur nusikaltimas buvo padarytas, užsakyti mišias Dižono kartūzų vienuolyno bažnyčioje, kurioje ilsisi Burgundijos kunigaikščių palaikai [35]. Ir tai buvo dar tik dalis visos atgailos ir pažeminimo, kurių kunigaikščio vardu reikalavo kancleris Rolinas: bažnyčių su koplyčiomis ne vien Montereau, bet ir Romoje, Gente, Dižone, Paryžiuje, Santiago de Composteloje ir Jeruzalėje, su įrašais akmenyje, pasakojančiais apie piktadarystę [36].

Keršto siekimas, išreikštas tokiomis daugialypėmis formomis, matyt, turėjo būti viešpataujantis žmonių galvose. Ir ką gi prastuomenė galėjo geriau suprasti savo valdovų politikoje, jei ne tuos paprastus, primityvius neapykantos ir keršto motyvus? Prisirišimas prie valdovo buvo vaikiškai impulsyvaus pobūdžio; tai buvo didžiai tiesioginis ištikimybės ir bendrumo jausmas. Tai tąsa tos pačios senos ir tvirtos nuostatos, jungusios liudytojus su kaltintoju arba karius su

valdovu, o nesantaikos ar kautynių atveju virstančios viską pamirštančia aistra. Tai partinis, ne valstybinis jausmas. Vėlyvieji viduramžiai yra didžiųjų partinių kovų laikai. Italijoje partijos konsoliduojasi jau tryliktajame šimtmetyje, o Prancūzijoje ir Nyderlanduose jos visur randasi keturioliktajame. Kiekvienas, kas tik studijuoja tų laikų istoriją, turėjo atkreipti dėmesį, kokie nepatenkinami yra šiuolaikinių istorinių tyrinėjimų mėginimai aiškinti partijų kilimą ekonominėmis-politinėmis priežastimis. Ekonominiai prieštaravimai, kuriais tokiu atveju remiamasi, dažniausiai tėra vien dirbtinės schemos, ir jų, kad ir kaip norėtum, negali pagrįsti šaltiniais. Niekas neketina neigti, kad ekonominės priežastys turėjo įtakos partinių grupuočių susidarymui, tačiau, negalėdamas pasitenkinti rezultatais, kurie šituo keliu ligi šiol pasiekti, esi linkęs kelti klausimą, ar, mėginant paaiškinti vėlyvųjų viduramžių partines kovas, sociologinis požiūris šiandien neduoda daugiau naudos nei politinis-ekonominis.

Šaltiniuose apie partijų atsiradimą iš tikrųjų galima įžiūrėti maždaug štai ką. Grynai feodaliniais laikais visur regime paskiras, ribotas kovas, kuriose neįmanoma apčiuopti jokio kito ekonominio motyvo, išskyrus tą, kad vienas pavydi kitam jo turtų. Tačiau ne vien turtų — tikrai nė kiek ne mažiau ir jo garbės. Gentinė puikybė ir keršto troškimas, aistringa pasekėjų ištikimybė čia yra absoliučiai pirminiai stimulai. Stiprėjant ir plečiantis valstybinei valdžiai, visos tos giminių kovos aiškiai poliarizuojasi krašto valdovo atžvilgiu, ir dabar jos susilieja į partijas, kurios ir pačios nesuvokia jokių kitų savo skirtingumo priežasčių, išskyrus solidarumo ir bendros garbės motyvus. Ar mes giliau įžvelgiame tas priežastis, postuluodami ekonominius prieštaravimus? Kai įžvalgus amžininkas sako, kad hukų ir kabeljauvų * tarpusavio neapykantai nebuvo galima apčiuopti jokių priežasčių [37], nereikia niekinamai gūžčioti pečiais ir tartis protingesniems už jį. Iš tikrųjų nėra jokio patenkinamo paaiškinimo, kodėl Eg-

* Pažodžiui „kabliukai" ir „menkės". Taip vadinosi dvi Olandijos grafystės diduomenės partijos, XIV a. viduryje susidariusios kilus ginčui, kuris Olandijos grafų dinastijos atstovas turėtų valdyti šalį. Kabeljauvams laimėjus, partijų tarpusavio neapykanta vis tiek dar ir toliau tvėrė ligi pat XV a. pabaigos. (*Vert. past.*)

mondai buvo kabeljauvai, o Wassenaarai — hukai. Mat ekonominiai skirtumai, būdingi jų giminėms, tėra tik jų, kaip vienos ar kitos partijos šalininkų, santykio su valdovu rezultatas *.

Koks smarkus gali būti ištikimybės jausmas, nesunku įsitikinti, skaitant kiekvieną viduramžių istorijos puslapį. Miraklio *Marieken van Nimwegen* autorius pasakoja mums, kaip nedora Marikės teta, kone iki pamišimo susiginčijusi su kaimynėmis dėl vaido tarp Arnoldo ir Adolfo van Gerle'ių, pagauta įtūžio išveja savo dukterėčią iš namų, o paskui, susisielojusi dėl to, kad senasis kunigaikštis paleistas iš nelaisvės, pati atima sau gyvybę. Autoriui rūpi parodyti „partiškumo" pavojus; tam jis pasirenka kraštutinį pavyzdį, savižudybę iš „partiškumo", kuri, be abejo, yra perdėjimas, vis dėlto drauge liudijantis, kokiais aistringais autorius laikė partinius jausmus.

Esama ir malonesnių pavyzdžių. Vidur nakties Abeville'io seniūnai paliepia skambinti varpais, nes pasiuntinys atnešė Karolio, Charolais grafo, prašymą melstis, kad jo tėvas pasveiktų. Išsigandę miestiečiai plūsta bažnyčion, uždega ten šimtus žvakių ir kiaurą naktį klūpo ar guli kniūpsti, apsilieję ašaromis, o varpai vis nesiliauja skambėję [38].

Kai Paryžiaus gyventojai, 1429 m. dar palaikę Anglijos ir Burgundijos pusę, sužino, kad brolis Ričardas, visai neseniai taip sujaudinęs juos savo pamokslais, yra armanjakų šalininkas, mėginąs slapčiomis palenkti savo naudai miestus, jie prakeikia Ričardą Dievo ir visų šventųjų akivaizdoje; vietoj alavinio pinigėlio su Jėzaus vardu, kurį Ričardas jiems buvo davęs, dabar jie ima Andriejaus kryžių, Burgundijos partijos ženklą. Net ir lošimas kauliukais, dėl kurio taip piktinosi brolis Ričardas, dabar atgimė, kaip sako vienas paryžietis, *„en despit de luy"* [39] [„jo pykčiui"].

---

* Kad mano nuomonė apskritai neneigia ekonominių faktorių reikšmės, juo labiau nėra formuluojama kaip protestas prieš ekonominį istorijos aiškinimą, galima įrodyti tokia Jaurèso citata: *„Mais il n'y a pas seulement dans l'histoire des luttes de classes, il y a aussi des luttes de partis. J'entends qu'en dehors des affinités ou des antagonismes économiques il se forme des groupements de passions, des intérêts d'orgueil, de domination, que se disputent la surface de l'histoire et qui déterminent de très vastes ébranlements"* [„Istorijoje vyksta ne tiktai klasių, bet ir partijų kova. Manau, kad greta ekonominių bendrumų ir prieštaravimų susidaro aistrų grupės, ambicijų ir valdžios interesai, kurie dalijasi istoriją ir lemia didžiulius josios poslinkius"]. — *Histoire de la révolution française,* IV, p. 1458. (*Aut. past.*)

Galima būtų pamanyti, kad schizma tarp Avinjono ir Romos, niekados neturėjusi dogminio pagrindo, negalėjo sužadinti ir religinių aistrų, juolab tuose kraštuose, kurie buvo toli nuo abiejų centrų, kuriuose abiejų popiežių tik vardai tebuvo žinomi ir kurių susiskaldymas tiesiogiai nepalietė. Tačiau ir ten schizma iškart pavirsta griežtai ir karštai ginamu partiniu reikalu, netgi tikratikių ir netikėlių priešprieša. Briugei perėjus iš Romos į Avinjono popiežiaus pusę, būrys žmonių palieka namus ir miestą, dirbtuves ir valdas, idant galėtų gyventi pagal savo partijos reikalavimus Utrechte, Luike [Lježe] ar kurioje kitoje Urbono šalininkų srityje [40]. Prieš mūšį prie Rosebekės 1382 m. prancūzų kariuomenės vadovybė abejoja, ar galima prieš flamų sukilėlius iškelti oriflamą, šventąją karaliaus vėliavą, kurią dera naudoti tik šventoje kovoje. Nusprendžiama, kad galima, mat flamai esą Urbano šalininkai, taigi netikėliai [41]. Prancūzų politinis agentas ir rašytojas Pierre'as Salmonas, atvykęs į Utrechtą, negali rasti kunigo, kuris leistų jam deramai švęsti Velykas, *„pour ce qu'ils disoient que je estoie scismatique et que je créoie en Benedic l'antipape“* [„kadangi buvo kalbama, jog aš esu schizmos šalininkas ir tikiu antipopiežių Benediktą“], tad vienas koplyčioje atlieka išpažintį, lyg tai vyktų kunigo akivaizdoje, o mišių klauso kartūzų vienuolyne [42].

Didžiai jaudulingą partinių jausmų ir ištikimybės valdovui pobūdį dar labiau stiprino smarkus, sugestyvus poveikis, daromas visokių partijų ženklų, spalvų, emblemų, devizų, šūkių, kurie marguodami keitė kits kitą, dažniausiai nešdami mirtį ir žudynes, bet kartais žymėdami ir linksmesnius dalykus. Apie du tūkstančius žmonių 1380 m. išėjo pasitikti jaunojo Karolio VI, kai šis žengė į miestą, — ir visi vilkėjo vienodai, pusiau žaliai, pusiau baltai. Tarp 1411 m. ir 1423 m. Paryžius bent triskart staigiai keitė savo ženklus: tamsiai violetiniai gobtuvai su Andriejaus kryžium, balti gobtuvai, paskui vėlei — violetiniai. Juos dėvėjo net dvasininkai, moterys ir vaikai. Šiurpiu burginjonų valdymo metu 1411 m. Paryžiuje kiekvieną sekmadienį skambant varpams buvo ekskomunikuojami armanjakai; šventųjų paveikslai buvo apkabinėjami Andriejaus kryžiais, buvo tvirtinama, kad net kai kurie kunigai per mišias ir krikštą kryžiaus ženklą darę ne tiesiai, kaip kad buvęs nukryžiuotas Viešpats, bet įkypai [43].

Akla aistra, su kuria buvo atsiduodama partijoms, savo valdovo arba ir savo paties reikalui, iš dalies atspindėjo ir nepajudinamai tvirtą,

kaip akmuo kietą teisingumo jausmą, būdingą viduramžių žmogui, jo nepalenkiamą įsitikinimą, kad kiekvienas darbas reikalauja galutinio atpildo. Teisingumo jausmas tebebuvo trim ketvirtadaliais pagoniškas. Tai buvo keršto troškimas. Bažnyčia, teisybė, mėgino sušvelninti teisinius papročius, ragindama būti maloningiems, taikiems, atlaidiems, tačiau tikrojo teisingumo jausmo ji šitaip neįstengė pakeisti. Priešingai, ji tik dar labiau jį sukurstė, nes prie atpildo troškimo prisidėjo ir neapykanta nuodėmei. O nuodėmė karštai galvai pernelyg dažnai buvo tai, ką daro mano priešas. Teisingumo jausmas pamažėle pavirto kraštutine įtampa tarp barbarų nuostatos „akis už akį, dantis už dantį" ir religinio pasibjaurėjimo nuodėme, o valstybės pareiga griežtai bausti vis labiau buvo laikoma gyvybine būtinybe. Nesaugumo jausmas, nuogąstinga baimė, kiekvienos krizės metu meldžianti valstybinę valdžią griebtis bauginimo priemonių, vėlyvaisiais viduramžiais tapo chronišku reiškiniu. Mintis, kad nusikaltimą galima išpirkti, pamažėle nyko žmonėms iš galvų, mažne visai pavirsdama senoviško širdingumo liekana, ir vis labiau įsitvirtino nuostata, kad nusikaltimas drauge ir kelia pavojų bendruomenei, ir įžeidžia Dievo didybę. Todėl viduramžių pabaiga tapo kruvino svaigulio laikais, kai viešpatavo kankinamas teisingumas ir juridinis žiaurumas. Tuo metu nė akimirką nebuvo abejojama, ar piktadarys nusipelnė bausmės. Tuo metu buvo jaučiamas nuoširdus pasitenkinimas deramais teisingumo žingsniais, daromais paties valdovo. Retkarčiais vyresnybė pradėdavo tikras griežto teisingumo kampanijas — čia prieš plėšikus ar valkatas, čia prieš raganas ir burtininkus, čia prieš sodomiją.

Tai, kuo vėlyvųjų viduramžių teisinis žiaurumas krinta į akis, yra ne liguisti iškrypimai, bet tasai gyvuliškas, bukas džiūgavimas, toji mugės pramoga, kurią patiria minia. Monso gyventojai už pernelyg didelę kainą perka plėšikų vadą vien dėl pramogos jį ketvirčiuoti, *„dont le peuple fust plus joyeulx que si un nouveau corps sainct estoit ressuscité"* [44] [„ir dėl to minia labiau džiaugėsi, negu būtų džiaugusis tuo atveju, jeigu būtų prisikėlęs kokio naujo šventojo kūnas"]. Maksimilijonui patekus į nelaisvę, 1488 m. Briugėje, turgaus aikštėje, kurią gali matyti įkalintas karalius, ant aukštos estrados stovi kankinimų suolas, o minia niekaip negali atsižiūrėti, kaip vis iš naujo kankinami išdavyste įtariami magistrato nariai, ir atidėlioja egzekuciją, kurios meldžia pasmerktieji, norėdama pasimėgauti naujais kankinimais [45].

Kokių nekrikščioniškų kraštutinumų sukėlė kaip tik tasai tikėjimo ir keršto troškimo suplakimas krūvon, rodo Anglijoje ir Prancūzijoje viešpatavęs paprotys pasmerktajam ne tik neduoti ligonių patepimo, bet ir neleisti jam atlikti išpažinties. Norėta, kad jo siela nebūtų išgelbėta, norėta padidinti jo mirties baimę tuo, kad pragaro bausmė bus neišvengiama. Veltui popiežius Klemensas V 1311 m. įsakė teikti bent atgailos sakramentą. Politinis idealistas Philippe'as de Mézières'as kelissyk mėgino to išprašyti, — iš pradžių Prancūzijos karalių Karolį V, paskui — Karolį VI. Tačiau kancleris Pierre'as d'Orgemont'as, kurio „*forte cervelle*“ [„kieta kakta“], kaip sako Mézières'as, buvo sunkiau išjudinama už girnapusę, tam pasipriešino, ir Karolis V, išmintingas, taikingas karalius, pareiškė, kad prie jo gyvos galvos paprotys nebūsiąs keičiamas. Tik tuomet, kai Mézières'ą parėmė Jeano Gersono balsas, išdėstęs penkis argumentus prieš tą netikusią tvarką, 1397 m. vasario 12 d. karaliaus ediktu buvo paliepta leisti pasmerktiesiems atlikti išpažintį. Pierre'as de Craonas, kurio pastangomis šis sprendimas buvo pasiektas, greta Paryžiaus kartuvių pastatydino akmeninį kryžių, prie kurio minoritų ordino broliai galėjo suteikti dvasinę paguodą atgailaujantiems nusikaltėliams [46]. Bet ir po to senasis paprotys dar neišnyko iš liaudies tradicijų; jau net peržengus 1500 metus Paryžiaus vyskupas Etienne'as Ponchier yra priverstas atnaujinti Klemenso V nurodymą. 1427 m. Paryžiuje buvo kariamas plėšikavimu apkaltintas bajoras. Egzekucijos metu aukštas valdininkas, didysis regento iždininkas, atkanka išlieti savo neapykantos pasmerktajam; jis uždraudžia pasmerktajam atlikti išpažintį, kurios tasai prašo; plūsdamasis lipa paskui nusikaltėlį kopėčiomis, muša jį lazda, apkulia budelį, kam šis ragina auką galvoti apie sielos išganymą. Išsigandęs budelis pernelyg skuba; virvė nutrūksta, vargšas nusikaltėlis krinta žemėn, susilaužo koją ir šonkaulius, o paskui vėlei turi ropštis kopėčiomis aukštyn [47].

Viduramžiams visai nepažįstami jausmai, dėl kurių mūsiškė teisingumo samprata pasidariusi nedrąsi ir kupina abejonių: dalinio pakaltinamumo idėja, mintis, kad teisėjas gali suklysti, mintis, kad visuomenė iš dalies irgi atsakinga už individo nusikaltimus, klausimas, ar, užuot vertus jį kentėti, negalima jo pataisyti. Arba, teisingiau pasakius, tie jausmai buvo pažįstami, tačiau neišreikšti ir susiję su netikėtais gailestingumo ir atlaidumo protrūkiais, kurie, nepriklauso-

mai nuo kaltės, kartais vis nurungdavo žiaurų pasitenkinimą, kad teisingumas įvykdytas. Ten, kur mūsų laikais dvejojant ir sakytumei,ne visai švaria sąžine skiriama sušvelninta bausmė, viduramžių justicijai buvo žinomi tik du kraštutiniai sprendimai: arba visas žiaurios bausmės saikas, arba malonė. Dovanojant malonę daug mažiau nei šiandien tebuvo klausiama, ar kaltasis vertas pasigailėjimo dėl kokių nors ypatingų priežasčių: už kiekvieną nusikaltimą, net ir patį akivaizdžiausią, visuomet buvo įmanomas visiškas išteisinimas. Praktikoje išteisinimo atvejais ne visuomet lėmė vien gailestingumas. Net stebina, kaip abejingai amžininkai pasakoja, kad nusikaltėlis gavo *„lettres de rémission“* [„malonės raštą“], įsikišus įtakingiems jo giminaičiams. Bet vis dėlto daugumas tų atleidimo raštų duoti ne aukštakilmiams prasižengėliams, bet neturtingiems prastuomenės žmonėms, neturėjusiems aukštų užtarėjų [48].

Tiesioginė kietaširdiškumo ir gailestingumo priešpriešа viešpatauja ne vien teisės srityje, bet ir kituose papročiuose. Viena vertus — šiurpus kietaširdiškumas vargšams ir paliegėliams, kita vertus — neapsakoma užuojauta, nuoširdus bendrumo su ligoniais, skurdžiais ir pamišėliais jausmas, kuris, drauge su žiaurumu mums dar žinomas iš rusų literatūros. Mėgavimąsi egzekucijomis dar bent lydėjo ir tam tikra prasme pateisino didis pasitenkinimas, kad įgyvendintas teisingumas. O neįtikėtino, naivaus nuožmumo, šiurkštumo, žiaurių patyčių, piktdžiugos, su kuria buvo žiūrima į likimo nuskriaustuosius, negali sutaurinti net ir tasai įgyvendinto teisingumo jausmas. Kronikininkas Pierre'as de Feninas baigia pasakojimą apie plėšikų gaujos galą tokiais žodžiais: *„et faisoit-on grant risée, pour ce que c'estoient tous gens de povre estat“* [49] [„ir kilo didelis juokas, nes visi jie buvo prastuoliai“].

Paryžiuje 1425 m. surengiamos *esbatement* [muštynės], kuriose keturi šarvuoti neregiai kaunasi dėl paršiuko. Kelias dienas prieš patį įvykį jie su tais šarvais vaikščioja miesto gatvėmis, o pirma jų eina dūdmaišininkas ir vyras su didžiule vėliava, kurioje tasai paršiukas ir pavaizduotas [50].

Velazquezas paliko mums įamžinęs graudžiai liūdnus veidukus lilipučių, kurios jo laikais dar buvo labai mėgstamos kaip juokdarės Ispanijos karalių rūmuose. Jos buvo geidžiamas programos objektas penkioliktojo šimtmečio valdovų rūmuose. Per išmoningas rūmų sve-

čių *entremets* * jos demonstruodavo savo menus ir savo luošumą. Ponia d'Or, auksaplaukė Pilypo Burgundiečio liliputė, buvo visuotinai žinoma. Ji turėdavo eiti imčių su akrobatu Hansu [51].

1468 m., per Karolio Narsiojo vestuves su Margarita Jorkiete, ponia de Beaugrant, *„la naine de Mademoiselle de Bourgogne"* [„Burgundijos princesės liliputė"], aprengta kaip piemenaitė, įjoja menėn raitomis ant arklio ir padainuoja sveikinimo dainelę; piemenaitė padovanojama jaunajai kunigaikštienei ir pasodinama ant stalo [52]. Mums neteko matyti nusiskundimų šitų moteriškučių likimu, tačiau esame regėję sąskaitų eilučių, kurios gal net dar iškalbingesnės. Jos byloja apie tai, kaip kunigaikštienė paliepia paimti tokią liliputę iš jos tėvų namų, kaip motina arba tėvas ją atgabena, kaip jie ir vėliau retsykiais ateina jos aplankyti ir tuomet gauna arbatpinigių. *„Au pere de Belon la folle, qui estoit venu veoir sa fille..."* [„Juokdarės Belonos tėvui, atėjusiam aplankyti savo dukters..."] Ar tėvas ėjo namo džiaugdamasis, kad jo duktė tarnauja rūmuose? Tais pačiais metais vienas Blua šaltkalvis patiekė du geležinius antkaklius, vieną *„pour attacher Belon la folle et l'autre pour mettre au col de la cingesse de Madame la Duchesse"* [53] [„uždėti ant kaklo juokdarei Belonai, o kitą — valdovės beždžionėlei"].

Apie elgesį su psichiniais ligoniais galime sužinoti iš pranešimo, kaip buvo slaugomas Karolis VI, kurio, karaliaus, priežiūra gerąja prasme skyrėsi nuo kitų. Kad būtų galima vargšą pamišėlį apkuopti, nebuvo sugalvota nieko geresnio, kaip nugąsdinti jį dvylika juodai apsirengusių vyrų — neva tai velniai atėję jo pasiimti [54].

Tų laikų kietaširdiškumui būdingas toks *ingénu* [natūralumo] mastas, kad lūpos, jau betariančios pasmerkimo žodį, nejučia susičiaupia. Per maro epidemiją, užgriuvusią Paryžių, Burgundijos ir Orleano kunigaikščiai prasiblaškymui ragina surengti *cour d'amours* [55] [meilės teismą]. 1418 m. armanjakų valdymo dienomis, stojus pauzei tarp šiurpių žudynių protrūkių, paryžiečiai Šv. Eustachijaus bažnyčioje įkuria Šventojo Andriejaus broliją; visi, ir kunigai, ir pasauliečiai, nešioja raudonų rožių vainikus; bažnyčia pilna aromato, *„comme s'il fust lavé d'eau rose"* [56] [„lyg būtų išplauta rožių vandeniu"]. Kai pagaliau uždraudžiami raganų procesai, 1461 m. kaip tikra pragaro rykštė užgriu-

* Intermedijos, pramogos prieš desertą. (*Vert. past.*)

vę Atrechtą, miestiečiai švenčia teisingumo pergalę, surengdami *„folies moralisées“* [„linksmų moralitė“] vaidinimų konkursą; pirmoji premija — sidabro lelija, ketvirtoji premija — du kastruoti gaidžiai; nukankintos aukos jau seniai buvo mirusios [57].

Toks ryškus ir margas tad buvo gyvenimas, taip jame iškart jautėsi ir kraujo, ir rožių kvapas. Tarp pragariškų slogučių ir vaikiškų pramogų, tarp šiurpaus kietaširdiškumo ir susigraudinimo ligi ašarų liaudis svirduliuoja lyg milžinas su kūdikio galva. Tarp visiško visų žemiškų džiaugsmų atsižadėjimo ir pamišėliško polinkio į turtus ir malonumus, tarp niaurios neapykantos ir kuo linksmiausio geraširdiškumo ji gyvena vienais kraštutinumais.

Tačiau iš šviesesniosios gyvenimo pusės mums nedaug kas teišliko; atrodo, tarytum džiugi penkioliktojo šimtmečio sielos ramybė ir giedruma būtų nugrimzdusi į jos tapybą ir susikristalizavusi į skaidrų jos aukštosios muzikos taurumą. Tos padermės juokas miręs, jos nuoširdus mėgavimasis gyvenimu ir nerūpestingas džiaugsmas tebegyvuoja tiktai liaudies dainose ir švankuose. To pakanka, kad mūsiškis kitų laikų nuvytusio grožio ilgesys pasipildytų ir troškimu sugrįžti į saulėtą Van Eyckų amžių. Tačiau tas, kuris iš tikrųjų į tuos laikus gilinasi, dažnai vos beįstengia apčiuopti džiugųjį jų aspektą. Mat visur už meno sferos ribų viešpatauja tamsybės. Ir grėsminguose pamokslų pagraudenimuose, ir alsiuose aukštosios literatūros atodūsiuose, ir monotoniškuose kronikų dokumentų pranešimuose, — visur rėkte rėkia nuodėmių margumynas ir aimanuoja vargas.

Poreformaciniai laikai jau neberegėjo didžiųjų puikybės, rūstybės ir godumo nuodėmių tokių pilnakraujų, taip trykštančių purpuro raudoniu ir tokių begėdiškai įžūlių, kokios jos gyvavo tarp penkioliktojo šimtmečio žmonių. Neišmatuojama Burgundijos puikybė! Visa tos giminės istorija, nuo riteriškos bravūros kupino žygdarbio, kuriuo prasidėjo pirmojo Pilypo kilimas aukštyn Fortūnos ratu, per kartų Jono Bebaimio pavydą ir juodą keršto troškimą po jo mirties, per ilgą kito Magnifico, Pilypo Gerojo, vasarą ir iki pat pamišėliško užsispyrimo, dėl kurio pražūsta plačiai užsimojęs Karolis Narsusis, — argi tai nėra poema apie herojišką puikybę? Iš visų Vakarų kraštų jų žemės buvo labiausiai kupinos gyvybės: Burgundija, svari savo galybe kaip josios vynas, *„la colérique Picardie“* [„choleriška Pikardija“], godi, turtinga Flandrija. Tai vis tie patys kraštai, kuriuose puošniai klesti tapyba,

skulptūra ir muzika ir kuriuose viešpatauja nuožmiausia keršto teisė, o diduomenė ir miestelėnai linkę į patį barbariškiausią smurtą [58].

Jokia blogybė tais laikais nebuvo suvokiama geriau už gobšumą. Lyginant puikybę ir gobšumą, galima juos traktuoti kaip senųjų ir naujųjų laikų nuodėmes. Puikybė yra feodalinio ir hierarchinio periodo nuodėmė, kai valdos ir turtai dar buvo menkai paslankūs. Valdžios jausmas tuo metu dar nėra visų pirma susijęs su turtingumu; jis asmeniškesnis, ir valdžia, siekdama būti matoma, turi reikštis su dideliu užmoju — gausia ištikimųjų palyda, brangiais papuošalais ir įspūdingais valdovo pasirodymais. Suvokimą, kad esi aukštesnis už kitus, feodalinė ir hierarchinė mąstysena nuolatos puoselėja gyvomis formomis: adoravimu ant kelių ir nuolankia tarnyste, ceremoningais pagarbos reiškimais ir didinga prabanga, dėl kurių iškilimas viršum kitų turi būti jaučiamas kaip visai natūralus ir pateisintas.

Puikybė yra ir simbolinė, ir teologinė nuodėmė; jos šaknys glūdi pačioje bet kokių pažiūrų į gyvenimą ir pasaulį gelmėje. *Superbia* buvo viso blogio šaltinis; Liuciferio puikybė — visos pragaišties pradžia ir priežastis. Taip mąstė Augustinas, tokia buvo ir vėlesniųjų pažiūra: puikybė yra visų nuodėmių versmė, jos kyla iš puikybės kaip daigas iš šaknų [59].

Tačiau greta Rašto žodžių, išreiškusių šitą nuostatą: *„A superbia initium sumpsit omnis perditio“* [„Iš puikybės ėmė pradžią visokia prapultis“] [60], buvo ir kiti: *„Radix omnium malorum est cupiditas“* [„Visų blogybių šaknis yra godulystė“] [61], tad ir turto godulį galima laikyti visų blogybių šaltiniu. Mat *cupiditas*, kuri, kaip tokia, neįtraukta į didžiųjų nuodėmių sąrašą, čia suprantama kaip *avaritia*, kaip ir sakoma kitoje šio teksto interpretacijoje [62]. Ir panašu, kad — ypač nuo tryliktojo šimtmečio — įsitikinimas, jog pasaulį į pragaištį gena nežabotas gobšumas, puikybę, kaip pirmąją ir lemtingiausiąją nuodėmę, žmonių galvose išstūmė iš jai deramos vietos. Senąjį teologinį *superbia* kėlimą į pirmąją vietą nustelbia vis garsėjantis choras balsų, kurie už visas laikų negandas kaltina nuolat didėjantį gobšumą. Argi Dantė jo neprakeikė: *La cieca cupidigia!* [Aklas godumas!]

Tačiau gobšumas neturi simbolinio ir teologinio puikybės pobūdžio; tai natūrali ir medžiaginė nuodėmė, grynai žemiškas potroškis. Tai nuodėmė to periodo, kai pinigų apyvarta pakeitė ir išlaisvino valdžios vystymosi sąlygas. Žmogaus vertės pasvėrimas tampa aritmetine už-

duotimi. Atsivėrė kur kas labiau neribota erdvė nežabotiems troškimams tenkinti ir turtams kaupti. Ir turtai dar neturi to vaiduokliško neliečiamumo, kurį šiuolaikinė kredito sistema suteikė kapitalui; vaizduotėje dar pirmiausia iškyla patsai geltonasis auksas. O turto naudojimas dar nėra automatiškai ir mechaniškai susijęs su nuolatiniu investavimu; pasitenkinimo dar ieškoma didžiuosiuose šykštumo ir švaistymo kraštutinumuose. Švaistymu gobšumas sudaro santuoką su senąja puikybe. Pastaroji dar stipri ir gyva: hierarchinė feodalinė mintis dar nė kiek nepradėjusi vysti, prabangos ir prašmatnybės, puošmenų ir pažibų pomėgis dar tebežydi purpuro raudonumu.

Kaip tik susiliejimas su primityvia puikybe suteikia vėlyvųjų viduramžių gobšumui tą tiesioginį aistringumo, įžūlumo pobūdį, kuris vėlesniais laikais, regis, pradingo. Protestantizmas ir Renesansas suteikė godumui etinį turinį: legalizavo jį kaip naudingą gerovės stimulą. Juo mažiau įtikinamai buvo raginama atsižadėti žemiškų turtų, juo labiau nyko jo stigma. O vėlyvaisiais viduramžiais mintis dar susidurdavo su neišrišta nuodėmingo gobšumo ir geradarystės arba savanoriško skurdo priešprieša.

Visoje tų laikų literatūroje ir kronikose, nuo priežodžio ligi dievobaimingo traktato, skamba karti neapykanta turtingiesiems, skundai dėl didžiųjų gobšumo. Tai lyg ir miglota klasių kovos nuovoka, reiškiama moralinio pasipiktinimo priemonėmis. Šiuo požiūriu tų laikų gyvenimo toną mums vienodai gerai leidžia pajusti ir dokumentai, ir pasakojamieji šaltiniai, nes visuose pranešimuose apie procesus matomas tiesiog begėdiškas gobšumas.

1436 m. buvo įmanoma, kad vienoje iš labiausiai lankomų Paryžiaus bažnyčių pamaldos nevyktų dvidešimt dvi dienas, nes vyskupas nenorėjo atšventinti bažnyčios, iki gaus tam tikrą pinigų sumą iš dviejų elgetų, kurie susipešę kraujo dėme bažnyčią buvo išniekinę; o tie vargšai pinigų neturėjo. Tasai vyskupas, Jacques'as du Châtelier ir apskritai garsėjo kaip *„ung homme très pompeux, convoicteux, plus mondain que son estat ne requeroit"* [„labai mėgstantis pompą, godus ir pasaulietiškesnis, nei dera jo luomui, žmogus"]. Tačiau ir jo įpėdinio, Denys de Moulins'o, valdymo metu vėlei tas pat: 1441 m. keturis mėnesius Nekaltųjų vaikelių kapinėse, pačiose įžymiausiose ir labiausiai geidžiamose, nebuvo galima nei laidoti, nei procesijų eiti, nes vyskupas reikalavo už tai daugiau mokesčių, nei bažnyčia galėjo surinkti.

Tasai vyskupas vaizduojamas kaip „*homme très pou piteux à quelque personne, s'il recevoit argent ou aucun don qui le vaulsist, et pour vray on disoit qu'il avait plus de cinquante procès en Parlement, car de lui n'avoit on rien sans procès*" [63] [„labai negailestingas kiekvienam žmogui, jeigu negaudavo pinigų arba kokios vertingos dovanos, ir buvo pasakojama kaip tikras dalykas, kad jis turėjęs daugiau nei penkiolika bylų aukščiausiajame teisme, nes be bylos iš jo buvo neįmanoma nieko išgauti"]. Reikia pereiti visą anų laikų nuvorišų, kad ir, sakysim, d'Orgemont'ų šeimos istoriją, pamatyti visą jų niekingą gobšumą ir bylinėjimosi pomėgį, kad suprastume baisią liaudies neapykantą, pamokslininkų ir poetų rūstybę, be paliovos liejamą ant turtuolių galvų [64].

Liaudis savo likime ir istorijos įvykiuose neįstengia įžvelgti nieko daugiau, kaip tik nuolatinę netikusio valdymo ir išnaudojimo, karo ir plėšikavimų, brangymečių, vargo ir ligų antkryčių kaitą. Chroniškas pobūdis, kurį buvo įgiję karai, nuolatinis miestų ir kaimų niokojimas, per kraštą traukiant visokioms pavojingoms gaujoms, amžina grėsmė, kurią kėlė rūsti nepatikima teisėsauga, o paskui dar — pragaro, velnių ir raganų baimės našta palaikė visuotinio nesaugumo jausmą, labai tinkamą gyvenimo fonui nudažyti juoda spalva. Ir ne vien menkųjų ir vargingųjų gyvenimas buvo nejaukus ir nesaugus; ir didikai ar magistratų nariai beveik be išimties patiria didžiausias likimo permainas ir nuolatinius pavojus. Mathieu d'Escouchy, pikardietis, yra vienas iš tų metraštininkų, kurių tiek daug būta penkioliktajame šimtmetyje: jo kronika, paprasta, smulkmeniška, nešališka, kupina įprastinio riteriškųjų idealų garbinimo ir įprastinių moralizuojamų tendencijų, leidžia mums spėti josios autorių buvus garbingą vyrą, savo gabumus paskyrusį kruopščiam istoriko darbui. Bet koks gi tasai rašytojo gyvenimas, kurį šio istorinio veikalo leidėjas nušvietė, remdamasis dokumentais [65]! Mathieu d'Escouchy savąją magistrato valdininko karjerą pradeda tarp 1440 m. ir 1450 m. kaip Péronne miesto tarybos narys, seniūnas, prisiekusysis ir prevo. Nuo pat pradžių matome jį įsivėlusį į savotiškas grumtynes su to miesto prokuratorium Jeanu Froment'u — į grumtynes, kurios vyksta bylinėjimosi pavidalu. Čia prokuratorius kaltina d'Escouchy klastote ir žmogžudyste, čia vėlei už „*excès et attemtaz*" [„piktnaudžiavimus ir pasikėsinimus"]. Prevo savo ruožtu ima persekioti priešo našlę dėl burtavimo, kuriuo ji įtariama; tačiau moteriškei

pavyksta gauti mandatą, pagal kurį d'Escouchy savo tyrimą turi perduoti į justicijos rankas. Byla patenka į Paryžiaus parlamentą, ir d'Escouchy pirmą sykį suimamas. Paskui dar šešis kartus aptinkame jį, kaip kaltinamąjį, kalėjime ir vieną sykį — karo nelaisvėje. Kiekvieną-syk tai — rimti kriminaliniai nusikaltimai, ir dažną sykį jis sėdi surakintas grandinėmis. Froment'ų ir d'Escouchy šeimų varžybos, kuris kurį apkaltins, pasiekia viršūnę per smurtinį susidūrimą, kurio metu Froment'o sūnus sužeidžia d'Escouchy. Abu samdo žudikus, geisdami atimti vienas kitam gyvybę. Kai šitos ilgos grumtynės išnyksta iš mūsų akiračio, prasideda nauji užpuolimai; šįsyk prevo sužeidžia kažkoks vienuolis; ir vėl kaltinimai, paskui d'Escouchy persikelia gyventi į Nesle'į — panašu, kad jis ir vėlei įtariamas padaręs nusikaltimą. Tatai nekliudo jam daryti karjerą: jis tampa Ribemont'o *bailli*, prevo *, paskui — *procureur du roi* [karaliaus prokuroru] Sen Kantene; pakeliamas į didikų luomą. Po naujų sužeidimų, įkalinimų, atgailų jis aptinkamas karo tarnyboje: 1465 m. karaliaus pusėje prie Montlhéry kovoja prieš Karolį Narsųjį ir patenka nelaisvėn. Iš naujo karo žygio grįžta suluošintas. Paskui veda, tačiau tai nereiškia, kad pradeda ramų gyvenimą. Vėlei matome jį, apkaltintą antspaudo klastojimu ir atgabentą Paryžiun *„comme larron et murdrier"* [„kaip piktadarį ir žmogžudį"], įsivėlusį į naujas grumtynes su Kompjeno magistrato nariu, kurio darbus jam pavesta tirti, paskui — kankinimais priverstą prisipažinti ir nebegavusį paskyrimo, nuteistą, išteisintą, vėlei nuteistą — kol pagaliau šita neapykantos ir persekiojimų istorija dingsta iš dokumentų. Kiekvieną-syk, kai mėginame sekti likimus asmenų, minimų to meto šaltiniuose, prieš akis iškyla toksai didžiai neramaus gyvenimo paveikslas. Paskaitykime, pavyzdžiui, detalius faktus, kuriuos Pierre'as Chapionas surinko apie visus, kuriems skirtas koks nors palikimas arba kurie bent paminėti Villono testamente [66], arba Tuetey pastabas apie Paryžiaus miestiečio dienoraštį. Matome vien begalinius procesus, neteisybes, nesantarves ir persekiojimus. O juk tai gyvenimai atsitiktinių žmonių, aptikti teisiniuose, bažnytiniuose ar kituose pranešimuose. Tokios kronikos kaip Jacques'o du Clercqo — tikri piktadarybių rinkiniai, arba kad ir Meco miestiečio Philippe'o de Vigneulles'o dienoraštis [67] gali mums perteikti pernelyg juodą tų laikų paveiks-

* Aukštų teisėjų rangai tuometinėje Prancūzijoje. (*Vert. past.*)

lą; net *lettres de rémission*, su tokiom gyvom smulkmenom iškelią prieš akis kasdienį gyvenimą, dėl savo kriminalinio pobūdžio gali pernelyg išimtinai nušviesti vien negerąsias gyvenimo puses. Tačiau kiekvienas mėginys, paimtas iš visai atsitiktinių šaltinių, patvirtina pačias niūriausias nuojautas.

Blogi tie laikai. Aukštai kyla neapykantos ir smurto liepsnos, galinga yra neteisybė, šėtonas savo juodais sparnais užklojęs aptemusią žemę. Ir žmonija laukia greitai ateisiančios pasaulio pabaigos. Tačiau žmonija neatsiverčia; veltui visa Bažnyčios kova, veltui visi pamokslininkų ir poetų skundai ir perspėjimai.

2

GRAŽESNIO GYVENIMO ILGESYS

Kiekvieni laikai trokšta gražesnio pasaulio. Juo didesnę neviltį kelia, juo labiau slegia šios dienos neramumai, juo tasai troškulys smarkesnis. Viduramžių pabaigoje pagrindinis gyvenimo tonas yra karti melancholija. Balsų, skelbiančių drąsų gyvenimo džiaugsmą ir pasitikėjimą savo jėgomis imtis didžių darbų, kurie skamba per visą Renesanso ir Švietimo epochos istoriją, penkioliktojo šimtmečio Prancūzijos ir Burgundijos sferoje beveik negirdėti. Argi ten bendrabūvis iš tikrųjų buvo nelaimingesnis nei kitur? Kartais esi linkęs tuo patikėti. Kad ir kokius tų laikų šaltinius tyrinėtum: metraštininkus, poetus, pamokslus ir dievobaimingus traktatus ar net archyvinius dokumentus, — visuose juose nusėdęs vien prisiminimas apie vaidus, neapykantą ir piktą valią, gobšumą, nuožmumą ir skurdą. Ir klausi save: negi tiems laikams nebuvo žinomi jokie kitokie džiaugsmai, tik žiaurumas, puikybė ir nesaikingumas, negi ten niekur nebuvo tykios giedrumos ir ramaus gyvenimo laimės? Teisybė, kad kiekvieni laikai šaltiniuose palieka daugiau pėdsakų apie savo kančias negu apie savo laimę. Katastrofos virsta istorija. Niekuo nepagrįstas įsitikinimas mums sako, kad žmonėms skirtos gyvenimo laimės, giedro džiaugsmo ir saldžios ramybės suma vienu periodu negali smarkiai skirtis nuo kito periodo. Be to, ir vėlyvųjų viduramžių laimės atšvaitai nėra visiškai išnykę: jie dar gyvi liaudies dainoje, muzikoje, tykioje peizažų perspektyvoje ir rimtuose portretų veiduose.

Tačiau penkioliktajame šimtmetyje dar nebuvo įprasta, sakytumei dar nebuvo geras tonas balsu garbinti gyvenimą ir pasaulį. Tas, kuris

rimtai gilinosi į kasdieninę pasaulio tėkmę, o paskui tarė savo žodį apie gyvenimą, dažniausiai mini tik kančią ir neviltį. Jo akimis, laikai artėjo į pabaigą, o visi žemiški dalykai — į pragaištį. Optimizmas, atsiradęs Renesanso metu ir šventęs triumfą aštuonioliktajame amžiuje, penkioliktojo šimtmečio prancūzų dvasiai dar buvo svetimas. Kas gi pirmieji su viltimi ir pasitenkinimu prabyla apie savo laikus? Ne poetai, juolab ne religiniai mąstytojai ir net ne valstybės veikėjai, o mokslininkai, humanistai. Džiūgauti dėl dabarties juos skatina gėrėjimasis iš naujo atrasta antikos išmintimi: tai — intelektualinis triumfas. Garsusis Ulricho von Hutteno džiaugsmo šūkis: *O saeculum, o litterae! juvat vivere!* — Koks amžius, kokia literatūra, kaip smagu gyventi! — dažniausiai suprantamas pernelyg plačiai. Čia džiūgauja veikiau susižavėjęs literatas, o ne visas žmogus. Šešioliktojo amžiaus pradžioje būtų galima rasti ir daugiau panašių džiūgavimų apie laikų puikumą, bet visuomet įsitikinsime, kad jie beveik be išimčių skirti atgautai dvasinei kultūrai ir nieku gyvu nėra ditirambinė visuotinio gyvenimo džiaugsmo išraiška. Ir humanisto gyvenimo nuostata dar tebėra nuspalvinta senojo pamaldaus nusigręžimo nuo pasaulio. Geriau nei iš pernelyg dažnai cituojamų Hutteno žodžių tai galime pamatyti iš Erazmo laiškų, rašytų apie 1517 m. Bet ne iš vėlesnių, nes greitai jau pradingsta jo optimizmas, paskatinęs prabilti džiugiu balsu.

„Tikrai, — rašo 1517 m. pradžioje Erazmas Wolfgangui Fabricijui Capito [1], — ne per daug jau betrokštu gyventi, gal todėl, kad, mano galva, jau mažne pakankamai esu pragyvenęs, šiaip ar taip, įžengęs į penkiasdešimt pirmuosius metus, o gal ir todėl, jog šiame gyvenime neįžvelgiu tokių nuostabių dalykų, kurių būtų verta vaikytis žmogui, krikščionių tikėjimo tikrai išmokytam tikėti, kad tų, kurie čia pagal savo išgales stengėsi būti uolūs ir pamaldūs, laukia daug laimingesnis gyvenimas. Ir vis dėlto dabar mane kone ima noras dar valandžiukę vėlei pabūti jaunam, ir tik todėl, kad artimiausioje ateityje tikrai regiu nušvintant aukso amžių“. Toliau jis aprašo, kokie vieningi visi Europos valdovai ir kaip jie siekia taikos (jam tokios geistinos), ir sako: „Tvirtai tikiuosi, kad iš dalies atgyja, iš dalies naujai suklesti ne vien dori papročiai ir krikščioniškas pamaldumas, bet ir rinktinė bei tikra* literatūra ir labai gražūs mokslai“. Be abejo, valdovų globojami. „Jų

* *Germanae* — čia gali reikšti ir „vokiečių“. (*Aut. past.*)

dievobaimingam nusiteikimui turėjome dėkoti už tai, kad regime, kaip visur, lyg gavę ženklą, puikūs protai bunda, skleidžiasi ir jungiasi išvien gerų veikalų kurti" (*ad restituendas optimas litteras*).

Štai kokia yra tikroji šešioliktojo šimtmečio optimizmo išraiška, pagrindinė Renesanso ir Humanizmo nuotaika, visai skirtinga nuo nevaržomo gyvenimo džiaugsmo, paprastai laikomo pagrindiniu Renesanso atspalviu. Erazmas gyvenimą teigia nedrąsiai ir trupučiuką negrabiai, o visų pirma — be galo intelektualiai. Ir vis dėlto tai balsas, penkioliktajame šimtmetyje dar negirdėtas už Italijos ribų. Apie 1400 m. Prancūzijos ir Burgundijos kraštų protai dar tebėra linkę smarkiai peikti gyvenimą ir savo laikus. Ir keistas dalykas (tačiau jis turi ir paralelių: prisiminkime baironizmą): juo poetas arčiau pasaulietinio gyvenimo, juo juodesnė jo nuotaika. Autoriai, smarkiausiai reiškią gilią savo amžiaus melancholiją, visų pirma nėra tie, kurie nusigręžė nuo pasaulio, pasitraukdami į vienuolyną ar atsidėdami studijoms. Dažniausiai kaip tik kronikininkai ir madingi rūmų poetai, neturintys aukštesnės kultūros ir nemoką iš dvasinių džiaugsmų semtis geresnės ateities vilčių, be paliovos vis sielojasi, kad pasaulis nukaršęs, ir nebetiki taika ir teisingumu. Niekas taip be perstogės nekartojo skundų, kad visi geri dalykai palikę šį pasaulį, kaip Eustache'as Deschamps'as.

Temps de doleur et de temptacion,
Aages de plour, d'envie et de tourment,
Temps de langour et de dampnacion
Aages meneur près du definement,
Temps plains d'orreur qui tout fait faussement,
Aages menteur, plain d'orgueil et d'envie,
Temps sanz honeur et sanz vray jugement,
Aages en tristour qui abrege la vie [2].

[Skausmo ir pagundos laikai, / Verksmo, pavydo ir kančios amžius, / Nusiminimo ir pasmerkimo laikai, / Amžius, vedantis į pragaištį, / Baisūs, neteisingi laikai, / Melo amžius, kupinas pasipūtimo ir pavydo, / Laikai be garbės ir be sveiko proto, / Gyvenimą trumpinančio liūdesio amžius.]

Tokia intonacija jis dešimtimis rašė savo balades, monotoniškas, blankias vienos ir tos pačios temos variacijas. Matyt, aukštesniuose luomuose turėjo viešpatauti gana slogi melancholija, jeigu aukštuomenė, kuriai poetas tarnavo už duonos kąsnį, taip dažnai vertė jį kartoti tą pačią gaidą.

Toute léesse deffaut,
Tous cueurs ont prins par assaut
Tristesse et merencolie [3].

[Nėra jokios linksmybės, / Visas širdis apniko / Liūdesys ir melancholija.]

Trim ketvirčiais amžiaus vėliau už Deschamps'ą Jeanas Meschinot dainuoja visai tuo pačiu balsu.

O miserable et très dolente vie!...
La guerre avons, mortalité, famine;
Le froid, le chaud, le jour, la nuit nous mine;
Puces, cirons et tant d'autre vermine
Nous guerroyent. Bref, misere domine
Noz mechans corps, dont le vivre est très court.

[O apgailėtinas ir sopulingas gyvenime!.. / Mus užpuolė karas, mirtis ir badas; / Šaltis, karštis dieną naktį mums gresia; / Blakės, erkės ir kitos bjaurastys / Mus puola. Žodžiu, pasigailėk, Viešpatie, / Mūsų vienadienių piktų kūnų.]

Ir pastarasis nuolatos su kartėliu vis reiškia įsitikinimą, kad viskas pasaulyje klostosi blogai: teisingumo nebelikę, didieji plėšia mažuosius, o mažieji plėšia kits kitą. Hipochondrija, pasak jo paties, nuvaro jį mažne iki savižudybės ribos. Štai kaip jis save aprašo:

Et je, le pouvre escrivain,
Au cueur triste, faible et vain,
Voyant de chascun le dueil,
Soucy me tient en sa main;

Toujours les larmes à l'oeil,
Rien fors mourir je ne vueil [4].

[Ir aš, nelaimingas rašytojas, / Liūdnos, silpnos ir tuščios širdies, / Matydamas visų sielvartą, / Atsiduriu rūpesčių glėbyje; / Su ašaromis akyse visą laiką / Nieko daugiau netrokštu, tiktai mirties.]

Visi iškiliųjų asmenų pasisakymai apie gyvenimo nuotaiką liudija sentimentalų poreikį apvilkti sielą juodu drabužiu. Kone kiekvienas tuoj aiškina, kad regėjo tik vienus vargus ir kad ateityje būsią dar blogiau, kad niekados nenorėtų pakartoti nueito gyvenimo kelio. *„Moi douloreux homme, né en eclipse de ténèbres en espesses bruynes de lamentation"* [„Aš, nelaimingas žmogus, gimęs gūdžiose tamsybėse, tirštose aimanų miglose"], — taip prisistato Chastellainas [5]. *„Tant a souffert La Marche"* [„Tiek iškentėjęs La Marche'as"] — tokį devizą pasirinko Karolio Narsiojo rūmų poetas ir kronikininkas; gyvenimas jam regisi kartus, o jo portretas perteikia mums tuos gaižius bruožus, kurie kausto žvilgsnį tokioje daugybėje anų laikų paveikslų [6].

Regis, nebuvo tame amžiuje kito gyvenimo, tokio pilno žemiškos puikybės ir pagyrūniško malonumų ieškojimo, kaip Pilypo Gerojo gyvenimas. Bet ir po jojo šlove slypi anų laikų nusivylimas gyvenimu. Pranešus jam, kad mirė jo vienerių metų sūnelis, Pilypas Gerasis sako: „Jei Dievas būtų panorėjęs, kad ir aš mirčiau toks jaunas, vadinčiau save laimingu" [7].

Įsidėmėtina, kad tais laikais žodyje „melancholija" susilieja liūdesio, rimto susimąstymo ir fantazijos reikšmės. Taip tvirtai manyta, kad kiekvienas rimtas dvasinis užsiėmimas turi baigtis niūrumu. Froissart'as sako apie Philipą van Arteveldę, susimąsčiusį apie ką tik gautą žinią: *„quant il eut merancoliet une espasse, il s'avisa que il rescriproit aus commissaires dou roi de France"* [„valandėlę liūdnai parymojęs, nusprendė atsakyti Prancūzijos karaliaus komisarams"] ir t. t. Deschamps'as apie neįsivaizduojamai bjaurų dalyką sako: nė vienas tapytojas nėra toks *merencolieux*, kad įstengtų tatai pavaizduoti [8].

Šitų persisotinusių, nusivylusių, nuilsusių vyrų pesimizmas turi tam tikrą religinį elementą, tačiau jis tėra menkas. Jųjų nusivylimas gyvenimu, be abejo, atmieštas ir artėjančios pasaulio pabaigos laukimu, kurį vis naujais grasinimais ir vaizduotės sutirštintomis spalvomis sielo-

se sėjo suaktyvėję liaudies pamokslininkai, priklausą elgetaujantiems ordinams. Niaurūs ir sumaišties kupini laikai, chroniškos karo negandos tiktai padėjo tokioms mintims rastis. Panašu, kad keturioliktojo šimtmečio paskutiniais metais gyvavęs liaudies tikėjimas, jog po didžiosios schizmos nė vienas daugiau nebuvęs priimtas į rojų [9]. Nusigręžimas nuo tuščios rūmų gyvenimo regimybės savaime brandino mintį tarti pasauliui „sudie“. Ir vis dėlto depresijos nuotaikoje, kurią reiškia kone visi valdovų tarnai ir rūmininkai, beveik nejusti religinio turinio. Geriausiu atveju religiniai motyvai šiek tiek nuspalvinę paprasto nusivylimo gyvenimu foną. Tasai pomėgis niekinti gyvenimą ir pasaulį tolimas iš tikrųjų religinei nuostatai. Pasaulis, sako Deschamps'as, yra kaip suvaikėjęs senis: iš pradžių jis buvo nekaltas, paskui ilgą laiką — išmintingas, teisingas, dorybingas ir drąsus:

Or est laches, chetis et molz,
Vieulx, convoiteus et mal parlant:
Je ne voy foles et folz...
La fin s'approche, en verité...
Tout va mal... [10]

[Dabar — bailus, paliegęs ir bevalis, / Senas, gašlus ir piktaliežuvis: / Matau tik kvailius ir kvailes... / Išties, pabaiga jau artinas... / Viskas blogai...]

Tai ne vien nusivylimas gyvenimu, bet ir gyvenimo baimė, nuogąstingas traukimasis atbulomis nuo gyvenimo, dėl jį neišvengiamai lydinčių skausmų, ta pati dvasios laikysena, kuri sudaro budizmo pasaulėžiūros pamatą: baikštus nusigręžimas nuo kasdienio gyvenimo vargų, baimingas bjaurėjimasis rūpesčiais, ligomis ir senatve. Toji gyvenimo baimė būdinga ir pasipūtėliams, ir tiems, kurie niekados nesusiviliojo pasaulio pagundomis, nes visuomet vengė gyvenimo.

Iš Deschamps'o eilėraščių trykšte trykšta silpnadvasiškas gyvenimo menkinimas. Laimingas, kas neturi mažų vaikų, nes vaikai — tai vis riksmas, smarvė, vargas ir rūpestis; visą laiką gresia pavojus, kad jie pargrius ir susižeis. Jie suserga ir numiršta arba užauga nedori; patenka į kalėjimą. Vien našta ir nusivylimas, jokios laimės, galinčios atlyginti auginimo rūpesčius, vargus ir išlaidas. Nesą didesnės nelaimės

kaip turėti luošų vaikų. Poetas jiems neranda nė vieno meilesnio žodžio: luošys esąs piktos širdies, cituoja jis Raštą. Laimingas tas, kuris nėra vedęs, nes su vaidinga žmona sunku gyventi, o geros visą laiką bijaisi netekti. Vengiant nelaimės, vengiama ir laimės. Senatvėje tasai poetas neįžiūri nieko daugiau, tik irzlumą ir bjaurumą, apgailėtiną kūno ir dvasios galių nuosmukį, juokingumą ir atgrasumą. Žmogus anksti senstąs, moteriškė — trisdešimties, vyras — penkiasdešimties metų, o šešiasdešimt jau esanti amžiaus riba [11]. Kokios tolimos šitos mintys nuo giedro idealizmo, su kuriuo Dantė savajame *Convivio* aprašė taurios senatvės vertingumą [12].

Dievobaimingi ketinimai, kurių Deschamps'o eilėraščiuose beveik neaptinkame, gali šiek tiek sutaurinti ką tik aprašytus gyvenimo baimės atspindžius, nors ir jų atveju jaučiame, kad pagrindinė nuotaika vis dėlto tebėra bailus traukimasis, o ne tikras dievobaimingumas. Šiaip ar taip, ir rimtuose paraginimuose šventai gyventi dažniau skamba šitas neigimas nei tikras šventumo siekimas. Kai nepriekaištingasis Paryžiaus kancleris ir mokytumo švyturys Jeanas Gersonas rašo savo seserims traktatą apie mergautinio gyvenimo vertingumą, argumentais jam tarnauja ilgas sąrašas kančių ir nelaimių, susijusių su vedybiniu gyvenimu. Vyras gali juk būti girtuoklis arba švaistūnas, arba šykštuolis. O jeigu jis bus šaunus ir geras, tai juk gali užeiti nederlius, gyvulių myrius arba jo laivas gali sudužti, ir visas geras šitaip bus pradingęs. O koks vargas yra nėštumas, kiek moterų mirė gimdymo patale! Ar maitinanti motina gauna ramiai pamiegoti, ar yra jai giedrų ir džiugių valandų? O gal vaikai bus luoši ir neklusnūs; o gal vyras numirs ir motiną prislėgs našlės rūpesčiai ir skurdas [13].

Kai tik vaikišką gyvenimo džiaugsmą ar aklą pomėgių tenkinimą pakeičia susimąstymas, pagrindinė nuotaika, su kuria kalbama apie kasdieninę tikrovę, yra gilus nusivylimas žemės vargais. Kurgi yra tas gražesnis pasaulis, kurio kiekvieni laikai juk turėtų ilgėtis?

Gražesnio gyvenimo ilgesys visada prieš akis turėjo tris kelius, vedančius į tą tolimą gyvenimo tikslą. Pirmasis kelias vedė tiesiog iš pasaulio: tai pasaulio išsižadėjimo kelias. Čia gražus gyvenimas regisi pasiekiamas tiktai anapus, jis įmanomas tik atsisakius visų žemiškų dalykų; bet koks dėmesys, skiriamas šiam pasauliui, tiktai nutolina pažadėtąjį išganymą. Visos aukštosios kultūros yra šituo keliu ėjusios;

krikščionybė taip smarkiai buvo įspaudusi į žmonių protus šį siekimą kaip individualaus gyvenimo turinį ir kultūros pamatą, kad ilgą laiką tai beveik visai neleido įkelti kojos į antrąjį kelią.

Antrasis buvo paties pasaulio gerinimo ir tobulinimo kelias. Viduramžiais šis siekis dar kone visai nebuvo žinomas. Jiems pasaulis buvo toks geras ir toks blogas, koks ir tegalėjo būti, o tai reiškė: visa, kas sukurta Dievo valia, yra gera; pasauliui nelaimę užtraukia žmogaus nuodėmė. Sąmoningas siekimas taisyti arba reformuoti visuomenę ar politinę sąrangą nežinomas tiems laikams kaip mąstymo ar veiklos stimulas. Pasauliui gali būti naudingas tik dorybių puoselėjimas savo srityje, bet ir čia tikrasis tikslas vis dėlto yra anas pasaulis. Net ir ten, kur tikrai sukuriamos naujos visuomenės formos, iš principo jos laikomos tiktai geros, senos tvarkos atkūrimu arba negerovių pašalinimu, kuris atliekamas sąmoningu globėjiškos valdžios pavedimu. Sąmoningas diegimas darinių, kurie iš tikrųjų būtų suvokiami kaip naujovės,— retas dalykas net ir toje intensyvioje įstatymdavystės veikloje, kuri prasidėjo Prancūzijoje nuo Liudviko Šventojo laikų ir kuria savo paveldėtuose kraštuose sekė Burgundijos kunigaikščiai. Jie visai ar beveik nesuvokia, kad sykiu su šia veikla iš tikrųjų randasi tikslingesnės valstybės valdymo formos. Ateities siekių jie prieš akis neturi, leisdami įsakus ir steigdami žynybas, jie visų pirma tik tiesiogiai vykdo savo valdžią ir atlieka savo pareigą rūpintis visuotine gerove.

Niekas taip nestiprino gyvenimo baimės nuotaikų ir nusivylimo ateitimi kaip ta aplinkybė, kad niekas neturėjo tvirto pasiryžimo taisyti ir daryti laimingesnį patį pasaulį. Pats pasaulis nežadėjo nieko geresnio. Tas, kuris troško ko nors geresnio ir vis dėlto negalėjo atsižadėti pasaulio ir visų jo grožybių, galėjo tiktai neviltin pulti; jis niekur nebematė vilties ir džiaugsmo; pasauliui mažai tebuvo likę laiko, o ir tai, kas jo per tą laiką laukė, tebuvo vien vargas.

Tuomet, kai bus pasukta paties pasaulio pozityvaus tobulinimo keliu, prasideda nauji laikai, kuriuose gyvenimo baimė užleidžia vietą ryžtui ir vilčiai. Tokia nuostata iš tikrųjų persiima tiktai aštuonioliktasis šimtmetis. Renesansas taip energingai teigia gyvenimą todėl, kad patenkinami kiti poreikiai. Tiktai aštuonioliktasis šimtmetis žmogaus ir visuomenės tobulinamumą paverčia savojo mokymo pagrindine teze, o ekonominiai ir socialiniai po jo ėjusio amžiaus siekiai nebetenka tik jo naivumo, o ne ryžto ir optimizmo.

Trečiasis kelias į gražesnį gyvenimą yra svajonė. Tai visų patogiausias kelias, bet juo einant tikslas visą laiką pasilieka vienodai toli. Jeigu jau žemiška tikrovė tokia beviltiškai skurdi, o pasaulio atsižadėti taip sunku, tuomet nuspalvinkime gyvenimą gražia regimybe, persikelkime į svajonių ir šviesesnių fantazijų šalį, mėginkime nustelbti tikrovę idealo žavesiu. Užtenka paprastutės temos, vieno vienintelio akordo, kad suskambėtų širdį pakerinti fuga: užtenka užsižiūrėti į svajonėse tokią žavią gražios praeities laimę, mesti akį į jos didvyriškumą ir dorybes, arba — į džiugiai saulėtą gyvenimą gamtoje ir pagal gamtos reikalavimus. Tomis keliomis temomis — herojiškų darbų tema, išminčiaus tema ir bukoline tema, — nuo pat senovės paremta visa literatūrinė kultūra. Ir viduramžiai, ir Renesansas, ir aštuonioliktasis, ir devynioliktasis šimtmetis — visi drauge jie ne ką daugiau teatranda, kaip naujas senos dainos variacijas.

Bet argi ir tas trečias kelias į gražesnį gyvenimą, tas bėgimas iš rūsčios tikrovės į gražią regimybę, tėra vien literatūrinės kultūros reikalas? Be abejo, tai kur kas daugiau. Jis paliečia paties visuomeninio gyvenimo formą ir turinį lygiai taip pat kaip ir kiti du siekiai, — ir juo smarkiau, juo kultūra yra primityvesnė.

Trijų minėtų dvasinių nuostatų įtaka tikrajam gyvenimui yra labai nevienoda. Glaudžiausias ir pastoviausias ryšys tarp gyvenimo, darbo ir idealo randasi ten, kur idėja siekiama pataisyti ir patobulinti patį pasaulį. Čia įkvėpimą teikianti galia ir ryžtas nukreipiami į patį materialųjį darbą, čia tikrovė tiesiogiai pripildoma energijos; atlikdamas savo gyvenimo užduotį, žmogus drauge siekia realizuoti ir geresnio pasaulio idealą. Galima pasakyti, kad ir čia įkvėpimą teikia svajų apie laimę motyvas. Tam tikra prasme kiekviena kultūra, keisdama visuomenės formas, siekia perkelti į tikrovę svajonių pasaulį. Tačiau kitur tas keitimas tėra vien dvasinis aktas: įsivaizduojama tobulybė iškeliama virš šiurkščios tikrovės, geidžiant pamiršti pastarąją; o čia svajonės objektas yra pati tikrovė. Ją trokštama reformuoti, sutaurinti ir pataisyti, pasaulis regisi einąs teisingu keliu į idealą, jeigu tik žmogus nesiliaus triūsęs. Ideali gyvenimo forma rodosi nelabai tenutolusi nuo dabartinio būvio; įtampa tarp tikrovės ir svajonės tėra menka. Kai pasitenkinama intensyviausios gamybos ir teisingiausio gėrybių paskirstymo siekiu, kai idealo turinys — gerovė, laisvė ir kultūra, gyvenimo menui keliami palyginti nedideli reikalavimai. Tuomet nebėra būtiny-

bės akcentuoti žmogaus iškilnumą, didvyriškumą, išmintį ar aristokratinį rafinuotumą.

Visai kitokią įtaką tikrajam gyvenimui daro pirmoji iš trijų dvasinių nuostatų: pasaulio išsižadėjimas. Amžinojo išganymo trokštančiam žmogui žemiškos būties eiga ir formos yra nesvarbios, jeigu tik joje puoselėjama ir palaikoma dorybė. Gyvenimo ir visuomenės formos paliekamos tokios, kokios jos yra, tačiau stengiamasi jas persunkti transcendentiniu dorybingumu. Todėl pasaulio išsižadėjimas žemišką visuomenę čia veikia ne vien negatyviai, ne vien kaip neigimas ir nusigręžimas — to išsižadėjimo atšvaitai krinta atgal į žemę vaisingo darbo ir praktinio gailestingumo pavidalu.

O kaipgi gyvenimą veikia trečioji nuostata: gražesnio gyvenimo ilgesys, vejantis svajonių idealą? Jis perkuria gyvenimo formas, paversdamas jas meno formomis. Tačiau šita graži svajonė išreiškiama ne vien grynais meno kūriniais, — ši nuostata stengiasi grožiu sutaurinti ir patį gyvenimą, diegdama į bendrabūvį žaismės ir formos elementus. Čia kaip tik asmeninio gyvenimo menui keliami aukščiausi reikalavimai, — reikalavimai, kuriuos išmoninga gyvenimo žaisme gali patenkinti tiktai elitas. Pamėgdžioti didvyrį ir išminčių ne kiekvienas įstengia; gana brangi pramoga yra dažyti gyvenimą herojiškomis arba idiliškomis spalvomis, be to, tokie mėginimai dar būna ir nevykę. Siekimui gražią svajonę realizuoti paties bendrabūvio formomis nelyg *vitium originis* [gimtoji nuodėmė] būdingas aristokratizmas.

Čia mes priėjome aspektą, kuriuo tad ir turi būti nagrinėjama viduramžių pabaigos kultūra; aristokratiškas gyvenimo puošimas idealo formomis, gyvenimas dirbtinėje riteriškos romantikos šviesoje, pasaulis, apvilktas Apskritojo stalo laikų drabužiu. Įtampa tarp gyvenimo formos ir pasaulio yra itin didelė; apšvietimas nenatūralus ir ryškus.

Gražaus gyvenimo ilgesys laikomas esminiu Renesanso bruožu. Čia įžvelgiama darniausia harmonija tarp grožio troškulio patenkinimo mene ir pačiame gyvenime, čia, kaip niekad anksčiau, menas tarnauja gyvenimui, o gyvenimas — menui. Bet ir šiuo požiūriu riba tarp viduramžių ir Renesanso pernelyg griežtai brėžiama. Aistringas siekimas persmelkti grožiu patį gyvenimą, rafinuotas gyvenimo menas, margas gyvenimo idealo įkūnijimas, — visi tie dalykai daug senesni už italų kvatročentą. Patys gyvenimo puošimo motyvai, kuriuos perima florentiečiai, yra ne kas kita, kaip senos viduramžių formos. Lo-

renzo de'Medicis dar lygiai taip pat kaip Karolis Narsusis tebegarbina senąjį riterystės idealą ir taurų gyvenimo būdą; Karolis Narsusis jam, nors ir linkęs į barbarišką prabangą, tam tikru požiūriu tebėra pavyzdys. Italija atrado naujus gyvenimo grožio horizontus, suteikė gyvenimui naują intonaciją, tačiau požiūris į gyvenimą, paprastai laikomas Renesanso bruožu, siekimas suteikti savo gyvenimui meninę formą, gal net jį iki tos formos pritempti, — tasai siekimas atsirado anaiptol ne kartu su Renesansu.

Didžioji riba, skirianti požiūrius į gyvenimo grožį, veikiau eina tarp Renesanso ir naujųjų laikų. Posūkis įvyksta tuomet, kai meno ir gyvenimo keliai išsiskiria, kai menu pradedama gėrėtis ne pačiame gyvenime kaip tauria paties gyvenimo džiaugsmo dalimi, bet už gyvenimo ribų — kaip didžiai gerbtina vertybe, į kurią atsigręžiama ypatingo pakilimo ar atokvėpio akimirkomis. Senasis dualizmas, skyręs Dievą ir pasaulį, šitaip sugrįžta nauju pavidalu, kaip meno ir gyvenimo atskyrimas. Gyvenimo malonumų sąraše nubrėžiamas brūkšnys. Jie padalinami į dvi dalis: į žemesniuosius ir aukštesniuosius. Viduramžiais jie visi buvo nuodėmingi; dabar visi laikomi leistinais, tačiau vertinami labai skirtingai pagal jų didesnį ar menkesnį dvasingumą.

Dalykai, galintys padaryti gyvenimą malonų, lieka tie patys. Ir dabar, ir anksčiau jie yra: literatūra, muzika, vaizduojamoji dailė, kelionės, grožėjimasis gamta, sportas, mados, socialinės tuštybės (riterių ordinai, garbingi postai, susirinkimai) ir juslinis svaigulys. Riba tarp aukštesniųjų ir žemesniųjų malonumų šiandien, regis, daugeliui dar nubrėžta tarp grožėjimosi gamta ir sporto. Tačiau ši riba nepastovi. Veikiausiai sportas, bent jau tiek, kiek jis yra fizinės jėgos ir drąsos menas, netrukus vėl bus visuotinai priskirtas aukštesniesiems malonumams. Viduramžiais toji riba geriausiu atveju ėjo išsyk po literatūros; net ir skaitymo malonumą pašventinti galėjo tik dorybės ir išminties siekimas, o muzikoje ir vaizduojamojoje dailėje gėriu buvo pripažįstamas išimtinai tik jų tarnavimas tikėjimui; mėgautis jais kaip tokiais buvo nuodėmė. Renesansas pasiekė, kad gyvenimo džiaugsmas nebūtų smerkiamas kaip savaime nuodėmingas, bet naujos ribos tarp aukštesniųjų ir žemesniųjų gyvenimo malonumų dar nenubrėžė; jis norėjo nevaržomai mėgautis visu gyvenimu. Naujasis suskirstymas — tai padarinys kompromiso tarp Renesanso ir puritonizmo, kuriuo pagrįstos šiuolaikinės dvasinės nuostatos. Tai buvo abipusė kapituliacija, kur

viena pusė išsiderėjo teisę gelbėti grožį, o kita — smerkti nuodėmę. Griežto puritonizmo akimis, lygiai kaip ir viduramžiais, visa gyvenimo puošimo sfera buvo smerktina kaip nuodėminga ir pasaulietiška, — išskyrus tuos atvejus, kai jos forma buvo grynai dievobaiminga, kai ją šventino tiesioginis naudojimas tikėjimo tikslams. Tik tuomet, kai puritoniškoji pasaulėžiūra ėmė trauktis, renesansiškasis visokio gyvenimo džiaugsmo teigimas vėlei atsikovojo senąją teritoriją; ir net ją išplėtė, — mat nuo aštuonioliktojo šimtmečio pradeda reikštis tendencija pačiame natūralume įžvelgti etinio gėrio elementą. Kas dabar mėgintų nubrėžti ribą tarp aukštesniųjų ir žemesniųjų gyvenimo džiaugsmų, vadovaudamasis tuo, ką diktuoja mūsų etinė sąmonė, jau turėtų skirti ne meną nuo juslinių malonumų, ne mėgavimąsi gamta nuo kūno mankštinimo, ne pakilumą nuo natūralumo, bet tiktai egoizmą, melagingumą ir tuštybę nuo tyrumo.

Vėlyvaisiais viduramžiais, atsiradus pirmiesiems naujos dvasios ženklams, iš pradžių tebuvo įmanomas vien senasis pasirinkimas tarp Dievo ir pasaulio: arba visiškas visos žemiško gyvenimo puikybės ir grožybės niekinimas, arba jų beatodairiškas priėmimas, rizikuojant savąja siela. Kadangi pasaulio grožybė buvo laikoma nuodėminga, ji darėsi dvigubai viliojanti; tas, kuris jai atsiduodavo, mėgaudavosi ja be galo aistringai. Tačiau tie, kurie grožio negalėjo išsižadėti ir vis dėlto nenorėjo atsiduoti pasauliui, privalėjo grožį sutaurinti. Visa menų ir literatūros grupė, kur malonumo esmė buvo gėrėjimasis, galėjo pašventinti jį tarnavimu tikėjimo reikmėms. Nors tapybos ir miniatiūros gerbėjus iš tikrųjų džiugino spalva ir linija, šventas vaizdavimo objektas naikino nuodėmingą mėgavimosi menu pobūdį.

Bet kaipgi grožis, pasižymintis dideliu nuodėmingumo laipsniu: kūno garbinimas, būdingas riterių sportui ir rūmų madai, puikybė, postų ir garbės vaikymasis, kerimai neperprantami meilės reikalai, — kaipgi visa tai, kas tikėjimo pasmerkta ir atmesta, gali būti sutaurinta ir pakylėta? Čia pravertė trečiasis kelias, vedęs į svajonių šalį: viskas buvo apgaubiama gražia senų, fantastiškų idealų regimybe.

Šis bruožas nuo dvyliktojo šimtmečio sieja Prancūzijos riteriškąją kultūrą su Renesansu: intensyvus gražaus gyvenimo kultivavimas herojiško idealo formomis. Gamtos garbinimas dar buvo per silpnas, kad būtų galima su tokiu visišku įsitikinimu tarnauti nuogam žemiškam grožiui, kaip jam tarnavo graikų dvasia; nuodėmės suvokimas čia dar

buvo pernelyg intensyvus; grožis galėjo tapti kultūra, vien apvilktas dorybės drabužiu.

Visas vėlyvųjų viduramžių aristokratų gyvenimas, ar turėsime galvoje Prancūziją ir Burgundiją, ar Florenciją, buvo mėginimas žaisti svajonę. Visą laiką tą pačią svajonę: apie senų laikų herojus ir išminčius, apie riterį ir mergelę, apie paprastus ir gyvenimu patenkintus piemenis. Prancūzija ir Burgundija vaidina šitą spektaklį vis dar senąja maniera; Florencija šita tema sukuria naują ir gražesnį spektaklį.

Didikų ir valdovų gyvenimui suteikiamas maksimalus išraiškingumas; visos gyvenimo formos sakytumei pakylėjamos iki misterijų, išpuošiamos spalvomis ir prabanga, apgaubiamos dorybės šydu. Gyvenimo įvykiai ir jų keliami jausmai įspraudžiami į gražias ir pakilias formas. Žinau, kad visa tai nėra specifiniai vėlyvųjų viduramžių bruožai; visa tai brendo jau primityviose kultūros stadijose; tatai galima vadinti ir mandarinizmu ar bizantizmu; tatai ir neatmirė kartu su viduramžiais, kaip rodo karaliaus Saulės pavyzdys.

Rūmai yra ta vieta, kur gyvenimo formų estetika gali visiškai atsiskleisti. Žinoma, kokią reikšmę teikė Burgundijos kunigaikščiai viskam, kas buvo susiję su jų rūmų puošnumu ir iškilmingumu. Greta karo šlovės, sako Chastellainas, rūmų gyvenimas yra pirmasis dalykas, kuriuo privalu rūpintis ir kurio sutvarkymas ir gera priežiūra yra didžiai būtini [14]. Olivier de la Marche'as, Karolio Narsiojo ceremonmeisteris, Anglijos karaliaus Eduardo IV paprašytas, parašė traktatą apie kunigaikščio rūmų tvarką, išdėstydamas karaliui sektiną ceremonijų ir etiketo pavyzdį [15]. Iš Burgundijos Habsburgai paveldėjo dailiai išpuoselėtus rūmų gyvenimo papročius ir pernešė juos į Ispaniją ir Austriją, kurios ligi pat nesenų laikų buvo išlikusios kaip tų papročių bastionai. Burgundijos rūmus visi gyrė kaip pačius turtingiausius ir geriausiai sutvarkytus [16]. Ypač Karolis Narsusis, vyras, įnirtingai siekęs tvarkos ir taisyklingumo, bet po savęs palikęs vien netvarką, aistringai mėgo didžiai ceremoningą gyvenimą. Senai iliuzijai, kad valdovas pats klauso vargšų ir silpnųjų skundus ir čia pat sprendžia jų reikalus, jis suteikė dailią formą. Du arba tris kartus per savaitę jis rengdavo po pietų viešą audienciją, per kurią kiekvienas galėjo kreiptis į jį su raštiškais prašymais. Dalyvauti turėdavo visi jo namų didikai, niekas nedrįsdavo neateiti. Rūpestingai suskirstyti pagal rangus, jie sėdėdavo abipus tako, vedančio prie kunigaikščio sosto. Jam prie kojų klūpoda-

vo du *maistres des requestes* — *audiencier* ir sekretorius, kurių pareiga buvo balsiai skaityti prašymus ir viską sutvarkyti taip, kaip nurodė valdovas. Anapus menę juosiančios baliustrados stovėdavo žemesnieji rūmininkai. Tai buvęs, kaip sako Chastellainas, pažiūrėti *„une chose magnifique et de grand los“* [„nuostabus ir labai pagirtinas dalykas“], tačiau priverstiniai žiūrovai klaikiai nuobodžiaudavę, be to, jis abejojąs ir tuo, ar toks teismas duodavęs gerų vaisių; savo laikais jokio kito valdovo rūmuose tokių dalykų jis negirdėjęs [17].

Ir poilsis Karoliui Narsiajam turėjo būti dailios formos. *„Tournoit toutes ses manières et ses moeurs à sens une part du jour, et avecques jeux et ris entremeslés, se délitoit en beau parler et en amonester ses nobles à vertu, comme un orateur. Et en cestuy regart, plusieurs fois, s'est trouvé assis en un hautdos paré, et ses nobles devant luy, là où il leur fit diverses remonstrances selon les divers temps et causes. Et toujours, comme prince et chef sur tous, fut richement et magnifiquement habitué sur tous les autres“* [18] [„Tam tikru dienos metu savo manieras ir elgesį nukreipdavo į rimtus dalykus ir pakaitomis su pokštais ir juokais mėgo gražiai pakalbėti ir pamokyti savo didikus dorybių. Užtat dažnai sėdėdavo puošniame krėsle su aukšta atkalte, o jo didikai stovėdavo priešais, ir jis mokydavo juos įvairių dalykų, nelygu laikas ir aplinkybės. Ir visada, kaip valdovas ir visų galva, būdavo apsitaisęs prabangiau ir puošniau už kitus“]. Tasai gyvenimo menas, nors jo formos negrabios ir naivios, iš tiesų yra visiškai renesansiškas. Tai, ką Chastellainas vadina jo *„haute magnificence de coeur pour estre vu et regardé en singulières choses“* [„didžiu širdies prakilnumu, matomu ir stebimu įvairiomis aplinkybėmis“], yra, pasak Burckhardto, būdingiausia Renesanso žmogaus savybė.

Ten, kur hierarchinė rūmų gyvenimo tvarka buvo susijusi su valgymu ir virtuve, ji atrodė tiesiog pantagriueliškai gausinga. Karolio Narsiojo pietūs su visa kone liturgiška patarnautojų — duonininkų, taurininkų, pjaustytojų, virėjų,— virtine buvo nelyg didingas ir rimtas spektaklis. Visi rūmininkai grupelėmis po dešimtį valgė atskiruose kambariuose, visi rūpestingai surikiuoti pagal rangą ir luomą, aptarnaujami ir maitinami taip pat kaip ir valdovas. Viskas buvo taip puikiai sutvarkyta, kad visos tos grupės pavalgiusios dar suspėdavo nueiti pas kunigaikštį prie stalo ir pasveikinti jį *„pour luy donner gloire“* [19] [„pareikšdamos jam pagarbą“].

Nežinomas liudininkas, pranešęs apie pasninkišką vakarienę * Thanne 1469 m. birželio 21 d., kurią kunigaikštis Zigmantas surengė Burgundijos pasiuntiniams Pfirto grafystės perėmimo proga, labai iš aukšto vertina vokiečių užstalės papročius; „po to kepti gružliai, kuriais mano minėtasis ponas iš Austrijos apteršė stalą". „Be to, tebus paminėta, kad, valgiui atsidūrus ant stalo, visi išsyk prie jo puolė, ir kartais menkesnysis net pats pirmutinis" [20].

Virtuvėje (prisiminkime didingą virtuvę, vienintelę išlikusią kunigaikščio rūmų Dižone dalį, su jos septyniais milžiniškais židiniais), — virtuvėje budintis virėjas sėdi krėsle tarp židinio ir indaujos, iš kur jis gali apžvelgti visą patalpą. Rankoje jis privalo laikyti didžiulį medinį samtį, „kuris turi dvi paskirtis: visų pirma sriubai ir padažui ragauti, be to, virtuvės parankiniams iš virtuvės vaikyti, kad eitų savo darbo dirbti, o jei reikia — tai ir jiems mušti". Retomis progomis virėjas pats su deglu rankoje eina patarnauti prie stalo, — pavyzdžiui, kai patiekiami pirmieji švieži triufeliai arba pirmoji šviežia silkė.

Oriam rūmininkui, visa tai mums aprašiusiam, tatai yra šventos misterijos, apie kurias jis kalba su pagarba ir kone scholastiniu mokslingumu. Kol buvau tiktai pažas, sako La Marche'as, buvau per jaunas nusimanyti apie *préséance* [pirmenybę] ir ceremonialą [21]. Jis kelia skaitytojams reikšmingus klausimus apie pirmenybę ir rūmų tarnybą ir pats atsako į juos, remdamasis savo brandžia patirtimi. Kodėl valdovui valgant dalyvauja virėjas, o ne virtuvės junkeris? Kaip virėjas turi būti priimtas tarnybon? Kas jam nesant turi jį pavaduoti: kepsnių meistras (*hateur*) ar sriubų meistras (*potagier*)? Į tai aš, sako išmintingasis vyras, štai kaip atsakysiu: kai valdovo rūmuose tarnybon priimamas virėjas, hofmeisteriai (*maîtres d'hôtel*), virtuvės junkeriai (*escuiers de cuisine*) ir visi tie, kurie tarnauja virtuvėje, turi sušaukti vieni kitus; ir garbingais rinkimais, kiekvienam duodant priesaiką, turi būti paskiriamas tarnybon virėjas. O į antrąjį klausimą: nei kepsnių, nei sriubų meistras; virėjo pavaduotojas taip pat turi būti paskirtas rinkimais. Kodėl duonininkai ir taurininkai yra pirmojo ir antrojo

* Matyt, Huizingos čia apsirikta (atkreiptinas dėmesys į datą!). Šaltinyje kalbama apie „kuklią vakarienę", *„un repas maigre"*, kurią Huizinga veikiausiai pavadino „pasninkiška" (apeliatyvine prasme). (*Huizingos „Raštų" redaktorių komentaras.*)

rango, aukštesni už pjaustytojus ir virėjus? Todėl, kad jų tarnyba susijusi su duona ir vynu, šventais dalykais, ant kurių krinta tauri sakramento šviesa [22].

Kaip matome, tikėjimo ir rūmų etiketo sferos čia iš tikrųjų jungiasi autoriaus sąmonėje. Nebus perdėta pasakyti, kad gražių, taurių gyvenimo formų sistemoje slypi liturginis elementas, kad tų formų vertinimas lyg ir pakylėtas į pseudoreliginę sferą. Tik šitaip galima paaiškinti, kodėl (ir ne vien vėlyvaisiais viduramžiais) visiems pirmenybės ir mandagumo klausimams buvo teikiama tokia didelė reikšmė.

Prieš Romanovų laikus senojoje Rusijos imperijoje ginčai dėl pirmenybės prie sosto buvo privertę sukurti nuolatinį valstybinės tarnybos departamentą. Tokia forma Vakarų Europos kraštuose viduramžiais nebuvo žinoma, tačiau ir čia pavydas dėl pirmenybės vaidina svarbų vaidmenį. Nesunku būtų pažerti visą pluoštą tokių pavyzdžių. Bet mums čia rūpi parodyti gyvenimo formų išdailinimą iki gražios ir pakilios žaismės ir tų formų išsigimimą ir virtimą tuščiais ženklais. Štai keletas pavyzdžių. Daili forma gali kartais visai užgožti tikslingą veiklą. Prieš pat Kresi mūšį keturi riteriai išžvalgė anglų kovinę rikiuotę. Karalius, nekantriai laukiąs jų pranešimo, iš lėto joja per lauką ir sustoja, pamatęs juos grįžtant. Pro karių spūstį jie prasibrauna prie karaliaus. „Kokios naujienos, ponai?“ — klausia karalius. „Netardami nė žodžio jie ėmė žvalgytis į kits kitą, nes nė vienas nenorėjo prabilti pirma savo bendražygio. Ir kalbėjo vienas kitam: „Pone, jūs kalbėkit, atsakykit karaliui, aš nekalbėsiu pirma jūsų“. Taip jie kurį laiką ginčijosi, nes nė vienas *„par honneur“* [„garbės sumetimais“] nenorėjo prabilti“. Galiausiai karalius įsakė vienam iš jų kalbėti [23]. Dar labiau tikslingumas gavo užleisti vietą dailiai formai mesiro Gaultier Rallart'o, 1418 m. buvusio Paryžiaus *chevalier du guet*, atveju. Šis policijos viršininkas, leisdamasis apžiūrėti miesto, visados būtinai siųsdavo pirma savęs tris keturis smagiai dūdas pučiančius muzikantus, tad miestiečiai kalbėjo, kad jis, matyt, vaikąs nusikaltėlius: bėkit, nes aš ateinu [24]. Šis atvejis nėra vienintelis. 1465 m. vėlei skaitome, kaip Evreux vyskupas Jeanas Balue naktimis apeina Paryžių su klarnetais, trimitais ir kitais instrumentais, *„qui n'estoit pas acoustumé de faire à gens faisans guet“* [25] [„kas buvo neįprasta sargybą einantiems žmonėms“]. Net prie ešafoto griežtai paisoma rango ir luomo: Saint Polio

konetabliui jis gausiai papuoštas siuvinėtomis lelijomis, pagalvėlė atsiklaupti ir akių raištis — iš raudono aksomo, o budeliu parinktas asmuo, dar niekad nevykdęs egzekucijos, — pasmerktajam tai labai abejotina privilegija [26].

Mandagumo lenktynės, dabar įgijusios miesčionišką pobūdį, penkioliktojo šimtmečio rūmų gyvenime buvo nepaprastai išplitusios. Buvo manoma, kad pats užsitrauki nepakeliamą gėdą, neužleisdamas garbingesniam asmeniui jam deramos vietos. Burgundijos kunigaikščiai duoda pirmenybę savo karališkiesiems Prancūzijos giminaičiams. Jonas Bebaimis visuomet reiškė perdėtą pagarbą savo jaunai marčiai Michelle de France; vadino ją ponia, visada klaupėsi prieš ją ant kelių ir vis stengėsi jai patarnauti, nors ji tam ir priešinosi [27]. Sužinojęs, kad jo sūnėnas dofinas, susivaidijęs su tėvu, pabėgo į Brabantą, Pilypas Gerasis nutraukia Deventerio apgultį, kuria turėjo prasidėti ekspedicija Fryzijai užimti, ir skuba atgalios į Briuselį aukštojo svečio pasveikinti. Artėjant jųdviejų susitikimui, prasideda lenktynės, kuris kuriam pirmas pareikš pagarbą. Pilypas, apimtas didžiulės baimės, kad dofinas gali išjoti jo pasitikti, jojo nesustodamas ir vis siuntė vieną pasiuntinį po kito prikalbinti dofino, kad tas jo lauktų ten, kur esąs. Girdi, jeigu karalaitis josiąs jo pasitikti, tai jis prisiekiąs, kad apsigręšiąs ir nujosiąs taip toli, jog tasai jo niekuomet nebesusirasiąs, nes jam, kunigaikščiui, tai būsianti tokia patyčia ir gėda, kad visas pasaulis amžinai ją minėsiąs. Droviai, atsisakęs įprasto iškilmingumo, įjoja Pilypas į Briuselį; skubiai nulipęs kieme nuo žirgo įeina į rūmus ir tuoj pat vėl išskuba laukan. Čia pamato dofiną, išėjusį iš savo kambarių su kunigaikštiene ir išskėstomis rankomis žengiantį jo pasitikti per vidinį kiemą. Tą pat akimirką senasis kunigaikštis apnuogina galvą, parpuola ant kelių, paskui vėl skubiai žengia į priekį. Kunigaikštienė laiko dofiną, kad šis nė žingsnio nežengtų, dofinas veltui mėgina sulaikyti kunigaikštį, kad šis nepultų ant kelių, o paskui tuščiai kalbina jį atsistoti. Abu verkė iš jaudulio, sako Chastellainas, o visi aplinkiniai drauge su juodviem.

Per visą viešnagę to vyro, kuris netrukus, tapęs karaliumi, turėjo tapti pikčiausiu jo giminės priešu, kunigaikštis tupinėja apie jį su kinišku nuolankumu. Vadina save ir savo sūnų *„de si meschans gens“* [„tokiais netikusiais žmonėmis“], laiko lietuje savo šešiasdešimtmetę galvą, siūlo dofinui visas savo žemes [28]. *„Celuy qui se humilie devant*

son plus grand, celuy accroist et multiplie son honneur envers soy-mesme, et de quoy la bonté mesme luy resplend et redonde en face" [„Tas, kuris nusilenkia aukštesniam už save, didina ir daugina pagarbą sau pačiam ir iš jo veido spindėte spindi gerumas"]. Tokiais žodžiais Chastellainas baigia pasakojimą, kaip Charolais grafas nieku gyvu nesutiko naudotis prieš pietus vienu praustuvu su Anglijos karaliene Margarita ir jos jaunuoju sūnumi. Didikai visą dieną apie tai šnekėję; nutikimas buvęs apsakytas senajam kunigaikščiui, ir tas paliepęs dviem didikams aptarti Karolio laikyseną, išnarstant visus „už" ir „prieš". Feodalinis garbės jausmas dar buvo toks gyvas, kad tie dalykai iš tikrųjų, matyt, dar regėjosi reikšmingi, gražūs ir pakiliai nuteikiantys. Kaipgi kitaip suprasti, kad abipusis atsisakinėjimas pasinaudoti pirmumo teise paprastai trukdavo visą ketvirtį valandos [29]? Juo ilgiau atsikalbinėjama, juo didesnė pramoga aplinkiniams. Asmuo, kurio ranką dera bučiuoti, slepia ją, vengdamas jam rodomos garbės. Šitaip Ispanijos karalienė slepia ranką nuo jaunojo erchercogo Pilypo Gražiojo; šis kurį laiką laukia, o paskui pamatęs, kad proga palanki, netikėtai stveria ranką ir ją pabučiuoja. Šįsyk rimti Ispanijos rūmai prapliumpa juoku, nes karalienė to jau nebesitikėjo [30].

Visos spontaniškos švelnaus bendravimo apraiškos yra kruopščiai formalizuotos. Esama tikslių instrukcijų, kurioms rūmų damoms dera vaikščioti susikibusioms už rankų. Ir to dar negana, — nurodoma net tai, ar vienai dera raginti kitą tokiam intymumui, ar nedera. Tasai raginimas, kvietimas rankos mostu ar šūksniu (*hucher*) eiti drauge, senai rūmų damai, aprašinėjančiai Burgundijos ceremonialą, yra techninė sąvoka [31]. Formalumo, kad iškeliaujančio svečio nenorima išleisti, laikomasi iki didžiausių kraštutinumų. Liudviko XI žmona kelias dienas viešėjo pas Pilypą Burgundietį; karalius nurodė tam tikrą dieną, kada ji turi grįžti, bet kunigaikštis niekaip jos neišleidžia, nors jos palyda meldžia, o ji pati dreba iš baimės dėl vyro rūstybės [32]. Goethė yra pasakęs: *„es gibt kein äusseres Zeichen der Höflichkeit, das nicht einen tiefen sittlichen Grund hätte"* [„nėra nė vieno išorinio mandagumo ženklo, kuris neturėtų gilaus dorovinio pagrindo"]; *„virtue gone to seed"* [„dorybė, tapusi sėkla"] — taip mandagumą pavadino Emersonas. Gal ir nebūtų visiškai teisinga sakyti, kad tasai dorovinis pagrindas penkioliktajame šimtmetyje dar tebėra jaučiamas, bet tikrai bu-

vo jaučiama estetinė vertė, egzistuojanti tarp nuoširdaus prielankumo apraiškų ir sauso formalumo.

Savaime suprantama, kad tokių plačių mastų gyvenimo puošyba visų pirma paplitusi valdovų rūmuose, kur tokiems dalykams galima skirti laiko ir vietos. O kad ji buvo apėmusi ir žemesniąsias visuomenės sferas, rodo jau vien tas faktas, jog šiandien tos formos labiausiai išlikusios miesčioniškuose sluoksniuose (jei nekalbėsim apie pačius rūmus). Nuolatinis raginimas dar šiek tiek suvalgyti kokio patiekalo, įkalbinėjimai dar trupučiuką paviešėti, atsisakinėjimas eiti pirmam per paskutinę pusę amžiaus didžiąja dalimi išnyko iš aukštesniosios buržuazijos bendravimo formų. Penkioliktajame šimtmetyje tos formos klestėte klesti. Ir nors jų baimingai paisoma, satyra iš jų vis dėlto gyvai šaiposi. Labiau už kitas vietas dailių ir ilgai trunkančių mandagumo ceremonijų arena tenka tapti bažnyčiai. Pirmiausia — dėl *offrande* [aukos]. Niekas nenori pirmas dėti ant altoriaus savo aukos:

Passer. — Non feray. — Or avant!
Certes si ferez, ma cousine.
— Non feray. — Huchez no voisine,
Qu'elle doit mieux devant offrir.
— Vous ne le devriez souffrir,
Dist la voisine: n'appartient
A moy: offrez, qu'a vous ne tient
Que li prestres ne se delivre [33].

[Prašom! — Ne, nieku gyvu. — Nagi, prašom! / Nesivaržykite, pussesere! / — Ne, nieku gyvu. — Tada paraginkite kaimynę, / Kad ji pirma turinti padėti auką. / — To niekados sau neleisiu, / — Sako kaimynė: nepridera / Man; dėkite auką, kam priklauso, / Kad kunigas galėtų toliau savo darbą dirbti.]

Kai pagaliau pati garbingiausioji nueina pirma, nuolankiai paaiškinusi daranti taip tik todėl, kad kaip nors viskas baigtųsi, tas pats ginčas iš naujo prasideda bučiuojant pacifikalą, *la paix*, medinę, sidabrinę ar dramblio kaulo plokštelę, kurią vėlyvaisiais viduramžiais buvo priimta naudoti per mišias po *Agnus Dei* vietoj tiesioginio ramybės bučinio [34]. Nuolatiniu ir ilgai trunkančiu pamaldų kliuviniu buvo pasida-

ręs paprotys, kad pacifikalas keliauja iš rankų į rankas tarp garbingiausiųjų piliečių, ir kiekvienas mandagiai kratosi pirmas jį pabučiuoti.

Respondre doit la juene fame:
— Prenez, je ne prendray pas, dame.
— Si ferez, prenez, douce amie.
— Certes, je ne le prendray mie;
L'en me tendroit pour une sote.
— Baillez, damoiselle Marote.
— Non feray, Jhesucrist m'en gart!
Portez a ma dame Ermagart.
— Dame, prenez.— Saincte Marie,
Portez la paix a la baillie.
— Non, mais a la gouverneresse [35].

[Jauna moteris turi atsakyti: / — Ponia, imkite, aš neimsiu. / — Mieloji drauge, imkite, nesivaržykite. / — Ne, nė už ką neimsiu. / Mane visi paikše apšauktų. / — Tada perduokite panelei Marotei. / — Sergėk Dieve, neimsiu! / Nuneškite poniai Ermagar. / — Ponia, imkite. — Švenčiausioji Marija, / Duokite pacifikalą dabar teisėjienei. / — Ne, verčiau komendantienei.]

Toji pagaliau paima. — Net toks šventas ir nuo pasaulio nusigręžęs vyras kaip Pranciškus Paulietis savo pareiga laiko dalyvauti tose dailių manierų varžybose [36], ir pamaldūs jo gerbėjai laiko tai nuolankumo ženklu, taigi matyti, kad tos formos dar nebuvo galutinai ir visiškai praradusios savo etinio turinio. Beje, tų formų reikšmė iš tikrųjų atsiskleidžia tik turint galvoje faktą, kad jos buvo išvirkščioji pusė įnirtingų ir atkaklių varžybų dėl tos pačios pirmenybės bažnyčioje, kurią taip mandagiai mėginta vienas kitam įpiršti [37]. Tai buvo dailus ir girtinas dar labai gyvai jaučiamos aristokratinės ir biurgeriškos puikybės neigimas.

Visos pamaldos šitaip pavirsdavo į menuetą, nes einant iš bažnyčios ginčai vėlei kartojosi, visi varžėsi praleisti garbingesnius už save iš dešinės, duoti kelią jiems ant liepto ar gatvėje. Pasiekus namus derėjo, kaip dabar dar įprasta Ispanijoje, kviesti visą draugiją užsukti vi-

dun ko nors atsigerti, o kiti privalėjo mandagiai atsisakinėti, tuomet reikėjo, visą laiką delikačiai priešinantis, palydėti kitus dar galiuką [38].

Visos tos dailios manieros darosi jaudinamos prisiminus, kad jos gimė iš rimtų nuožmios ir aistringos padermės grumtynių su savo pačių puikybe ir rūstybe. Dažnai nebeįstengiama taip manieringai sutramdyti savo išdidumo. Smarkus įniršis vis įveikia dailias manieras. Jonas Bavarietis vieši Paryžiuje; aukštieji ponai kelia puotas, per kurias Luiko elektas išlošia visus jų pinigus. Vienas iš princų nebeištvėręs sušunka: „Kas čia, po velnių, per kunigas? Ką? Nejau jis išloš visus mūsų pinigus?" O Jonas atsako: „Aš ne kunigas, ir jūsų pinigai man nereikalingi". Ir, pastvėręs pinigus, pažėrė juos aplink save. *„Dont y pluseurs orent grant mervelle de sa grant liberaliteit"* [39] [„Ir daugelis stebėjosi jo dideliu dosnumu"]. Hue de Lannoy, klūpėdamas prieš karalių ir skųsdamasis kitu didiku, muša pastarąjį geležine pirštine; Baro kardinolas karaliaus akivaizdoje apšaukia vieną pamokslininką melagiu ir išvadina jį niekšingu šunim [40].

Formalus garbės jausmas toks smarkus, kad nusižengimas etiketui, panašiai kaip ir šiandien dar daugelyje Rytų tautų, laikomas mirtinu įžeidimu, nes sunaikina gražią aukšto ir tauraus savo paties gyvenimo iliuziją, niekados negalinčią įveikti nuogos tikrovės. Jonui Bebaimiui yra nenuplaunama gėda, kad jis Capeluche'ą, Paryžiaus budelį, su didžia prabanga jojantį jam priešpriešiais, pasveikino kaip didiką ir palytėjo jo ranką; tik budelio mirtis gali tokią gėdą atpirkti [41]. 1380 m. per iškilmingus pietus Karolio VI karūnavimo dieną Pilypas Burgundietis jėga įsispraudžia tarp karaliaus ir Anžu kunigaikščio į vietą, kuri jam pridera kaip *doyen des pairs* [vyriausiajam iš perų]; abiejų pusių palydos jau veržiasi su riksmais ir grasinimais jėga išspręsti ginčą, tik karalius jį nuslopina, patenkindamas Burgundiečio reikalavimą [42]. Ir rimtame karo gyvenime formalumų nepaisymas nėra toleruojamas: Anglijos karalius didžiai pasipiktina, kad L'Isle-Adamas pasirodo prieš jį su *„blanc gris"* [„paprastu pilkšvu apdaru"] ir drįsta pažvelgti jam į veidą [43]. Vienas anglų karo vadas parlamentarą, atvykusį iš apgulto Sanso, pirma siunčia nusiskusti [44].

Kokia iš tikrųjų reikšminga buvo puiki ir amžininkų išgarsinta Burgundijos rūmų tvarka [45], matome tik tada, kai palyginame ją su suirute, paprastai viešpatavusia kur kas senesniuose Prancūzijos karalių rūmuose. Deschamps'as ne vienoje baladėje skundžiasi, koks netikęs rū-

mų gyvenimas, ir jo skundai — tai ne vien įprastinis apgailėjimas rūmų dalios, apie kurią vėliau kalbėsim. Prastas maistas ir prasta pastogė, vien triukšmas ir sumaištis, keiksmai ir vaidai, pavydas ir patyčios; tai — nuodėmių klampynė, pragaro prieangis [46]. Nepaisant švento karaliaus valdžios garbinimo ir didingai sumanytų ceremonijų, net pačiomis iškilmingiausiomis progomis visa puošyba ne sykį apgailėtinai nueina perniek. 1422 m., per Karolio VI laidotuves Sen Deni tarp abatijos vienuolių ir druskos svėrėjų (*henouars*) gildijos kyla smarkūs ginčai dėl iškilmingos mantijos ir kitų apdarų, dengiančių velionio karaliaus palaikus; abi pusės tvirtina turinčios teisę į juos; abi pusės tampo tuos apdarus ir vos nesusimuša, tačiau Bedfordo kunigaikštis atiduoda bylą į teismo rankas, *„et fut le corps enterré“* [47] [„o kūnas buvo palaidotas“]. Ta pati istorija kartojasi 1461 m. per Karolio VII laidotuves. Kelyje į Sen Deni, pasiekus Croix aux Fiens, *henouars*, pasikivirčiję su abatijos vienuoliais, atsisako toliau nešti karaliaus palaikus, kol negausią, pasak jų, dar nesumokėtų dešimties Paryžiaus svarų. Jie palieka neštuvus stovėti vidur kelio, ir visa procesija ilgą laiką įstringa. Sen Deni miestiečiai jau buvo besiimą to darbo, tačiau *grand écuyer* [didysis arklininkas] pažada druskos svėrėjams iš savo kišenės sumokėti reikalaujamą sumą, ir eisena, pagaliau vėl pajudėjusi, tiktai apie aštuntą valandą vakaro pasiekia bažnyčią. Vos karalių palaidojus, prasideda dar vienas kivirčas tarp paties *grand écuyer* ir vienuolių dėl iškilmingos mantijos [48]. Tokie vaidai dėl to, kam atiteks ceremonijos reikmenys, patys buvo kone privalomi; formos ardymas buvo pavirtęs forma [49].

Visuotinis viešumas, ligi pat septynioliktojo šimtmečio privalomas visiems svarbesniems karaliaus gyvenimo įvykiams, kaip tik per pačias didžiausias iškilmes sugriaudavo bet kokią tvarką. 1380 m. per karūnacijos puotą žiūrovų, dalyvių ir patarnautojų spūstis buvo tokia didelė, kad šioms apeigoms paskirti karūnos tarnai, konetablis ir maršalas de Sancerre'as, gavo raiti tiekti valgius į stalą [50]. 1431 m., kai Paryžiuje Prancūzijos karalium vainikuojamas Anglijos karalius Henrikas VI, į didžiąją rūmų menę, kurioje vyks karūnacijos puota, pasižiūrėti, pavagiliauti ir pasmaguriauti jau nuo ankstyvo ryto plūsta minia. Parlamento ir Universiteto ponai, *prévôt des marchands* [pirklių seniūnas] ir teismo tarėjai per spūstį kone negali prasibrauti į menę, o pagaliau atsidūrę joje, pamato, kad jiems skirtus stalus jau užėmę vi-

sokie amatininkai. Mėginama juos išvaikyti, *„mais quant on en faisoit lever ung ou deux, il s'en asseoit VI ou VIII d'autre costé"* [51] [„bet vos tik pakeliamas vienas ar du, iš kitos pusės atsisėda septyni ar aštuoni"]. Per Liudviko XI vainikavimą 1461 m. buvo pasirūpinta laiku uždaryti ir saugoti visas Reimso katedros duris, kad bažnyčioje nebūtų daugiau žmonių, negu jų gali nesunkiai sutilpti chore, tačiau ir tie vėliau taip susispiečia aplink didįjį altorių, kur vyksta karūnavimas, kad net prelatai, padedantys arkivyskupui, mažne nebegali pajudėti, o kilmingi princai savo garbės krėsluose vos nesumaigomi [52].

Paryžius labai nenoromis taikstėsi su faktu, kad jis vis dar (iki 1622 m.) tebėra Sanso arkivyskupijos sufraganas. Metropolitui visokiais būdais duodama suprasti, kad jo viršenybė nepripažįstama, ir remiamasi popiežiaus padaryta išimtimi. 1492 m. vasario 2 d. Sanso arkivyskupas, dalyvaujant karaliui, aukojo mišias Dievo Motinos katedroje. Karaliui dar neišėjus iš bažnyčios, arkivyskupas, laimindamas žmones, žengia zakristijon; pirma jo nešamas ganytojo kryžius. Du kanauninkai, lydimi didelio pulko bažnyčios patarnautojų, prasiveržia į priekį, stveria rankomis kryžių ir jį aplaužo, nešėjui išsuka ranką ir sukelia peštynes, per kurias arkivyskupo tarnams nuraunami plaukai. Arkivyskupas mėgina numalšinti ginčą, tačiau *„sans lui mot dire, vinrent près de lui; Lhuillier* (kapitulos dekanas) *lui baille du coude dans l'estomac, les autres rompirent le chapeau pontifical et les cordons d'icelluy"* [„netarę nė žodžio, visi ima jį pulti; Lhuillier trenkia jam alkūne į paširdžius, kiti sudrasko vyskupo kepurę ir kaspinus"]. Kitas kanauninkas persekioja arkivyskupą *„disant plusieurs injures en luy mectant le doigt au visage, et prenant son bras tant que dessira son rochet; et n'eust esté que n'eust mis sa main au devant, l'eust frappé au visage"* [„užgauliodamas jį piktais žodžiais, badydamas pirštu jam į veidą ir tampydamas už rankos taip smarkiai, kad sudrasko jam albą, ir jeigu tik jis nebūtų prisidengęs ranka, būtų jam trenkęs į veidą"]. Taip prasidėjo trylika metų trukęs bylinėjimasis [53].

Aistringa ir smurtinga dvasia, rūsti ir sykiu ašaringa, nuolat besiblaškanti tarp juodo nusivylimo pasauliu ir mėgavimosi jo grožybe, negalėjo tverti be griežtų gyvenimo formų. Būtinai reikėjo įsprausti jausmus į tvirtus įprastinių formų rėmus; šitaip bendrabūvis bent jau didžiuma atvejų darėsi tvarkingas. Todėl ir savojo, ir kitų gyvenimo įvykiai tampa gražiu ir sudvasintu reginiu; buvo grožimasi patetiška

kančios ir laimės išraiška dirbtinėje šviesoje. Tyram jausmų reiškimui dar stigo priemonių; siela tik estetiniu pavidalu gali pasiekti tokį didelį išraiškingumą, kokio reikalavo anie laikai.

Be abejo, nenoriu pasakyti, kad visos tos gyvenimo formos, visų pirma tos, kurios susijusios su didžiosiomis senosiomis gimimo, vedybų ir mirties šventenybėmis, buvo įvestos tyčia siekiant šio tikslo. Papročiai ir ceremonijos gimė iš primityvaus tikėjimo ir kulto. Tačiau pirmykštė prasmė, davusi pradžią visiems dalykams, jau seniai nebesuvokiama, o naujos estetinės vertybės yra suteikusios turinį josios pagimdytoms formoms.

Jausmų reiškimas sugestyviomis formomis ryškiausiai atsiskleidė gedulo iškilmėse. Čia atsivėrė neribota erdvė puošniam sielvarto hiperbolizavimui, atveriančiam džiaugsmo hiperbolizavimą per įspūdingas rūmų šventes. Neimsiu čia išsamiai aprašinėti visos niaurios juodų apdarų prabangos, viso šermenų iškilmingumo, lydėjusio kiekvieno valdovo mirtį. Jie nėra ypač būdingi vėlyviesiems viduramžiams; monarchijos išsaugojo juos ligi šios dienos, o ir biurgeriškasis katafalkas tebėra jų atmaina. Sugestiją juodos spalvos, kurią valdovui mirus dėvėdavo ne vien rūmai, bet ir magistratai, gildijos ir paprasti žmonės, turėjo dar labiau didinti kontrastas su šiaip jau itin margu viduramžių miesto gyvenimu. Nužudytojo Jono Bebaimio gedulo iškilmės sumanytos kuo aiškiausiai siekiant didelio (iš dalies ir politinio) efekto. Karių palyda, su kuria Pilypas leidžiasi pasitikti Prancūzijos ir Anglijos karalių, nusagstyta dviem tūkstančiais juodų vimpelų, juodom vėliavėlėm ir septynių uolekčių juodom vėliavom su juodo šilko kutais, ir ant visų jų išsiuvinėti arba ištapyti auksiniai herbai. Iškilmių krėslai ir kunigaikščio kelionės karieta ta proga nudažyti juodai [54]. Per iškilmingas sutiktuves prie Trua Pilypas lydi Prancūzijos ir Anglijos karalienes, apsivilkęs gedulo drabužiu, užklojusiu visą žirgo nugarą ir nukarusiu iki pat žemės [55]. Dar geroką laiką po to ne vien jis, bet ir visa palyda dėvi juodai [56].

Kartais juodos spalvos atsisakymas net dar labiau didino įspūdį: nors visi rūmai, net karalienė, dėvi juodai, Prancūzijos karalius gedi, vilkėdamas raudonais drabužiais [57]. O 1393 m. paryžiečiai nustebę išvydo visiškai baltą gedulo iškilmę, tremtyje mirus Armėnijos karaliui Leonui iš Lusignan [58].

Nėra abejonės, kad tasai juodas gedulas dažnai gaubė tikrai nuo-

širdų, aistringą ir didį sielvartą. Didi mirties baimė, stiprus giminystės jausmas, prisirišimas prie valdovo darė jo mirtį tikrai sukrečiančiu įvykiu. O jeigu dar, kaip 1419 m., nužudžius Burgundijos kunigaikštį, būdavo įžeidžiama išdidžios giminės garbė ir kerštas tapdavo šventa pareiga, iškilmingai reiškiamas perdėtas sielvartas galėjo ir atitikti tikrąją sielos būseną. Chastellainas plačiai ir su gausybe estetinių puošmenų aprašo, kaip buvo pranešta toji žinia: svariu, itin lėtu savo orios retorikos stiliumi jis dėsto išgalvotą kalbą, kuria Doorniko [Turnė] vyskupas Gente pamažėle ruošia jaunąjį kunigaikštį baisiajai naujienai, paskui — tokias pat išgalvotas iškilmingas Pilypo ir jo žmonos Michelle de France raudas. Tačiau jo pasakojimo branduolys: kaip kunigaikštį, išgirdus žinią, apima nervų priepuolis, kaip jo žmona irgi apalpsta, baisi sumaištis rūmuose, garsūs sielvarto riksmai mieste, žodžiu, visas tas klaikus ir nebetramdomas sielvartas, su kuriuo žinia sutinkama, — nekelia abejonių [59]. Ir Chastellaino pasakojimas, kaip reiškė sielvartą Karolis Narsusis mirštant Pilypui 1467 m., panašus į tikrovę. Šokas čia buvo kur kas mažesnis; senasis kunigaikštis, kone visai suvaikėjęs, jau seniai buvo galudienis; su sūnum jiedu paskutiniaisiais metais tikrai nekaip sutarė, tad Chastellainas net pats tarsteli, kad žmonės stebėjosi, matydami Karolį prie mirties patalo verkiantį, aimanuojantį, rankas laužantį ir ant kelių puolantį, *„et ne tenoit règle, ne mesure, et tellement qu'il fit chacun s'esmerveiller de sa démesurée douleur"* [„ir taip nė kiek nesitvardantį, kad visi stebėjosi dėl jo besaikio sielvarto"]. Ir Briugės mieste, kuriame kunigaikštis mirė, *„estoit pitié de oyr toutes manières de gens crier et plorer et faire leurs diverses lamentations et regrets"* [60] [„buvo graudu klausyti, kaip visų luomų žmonės aimanuoja, ašaroja, graudžiai rauda ir dejuoja"].

Sunku nusakyti, kiek šiame ir panašiuose pranešimuose viską lemia rūmų stilius, kuriam triukšmingas liūdesio rodymas regisi tinkamas ir gražus, o kiek — tikrai smarkus jaudulys, būdingas aniems laikams. Be abejo, čia esama ir primityvių formų priemaišos; garsios aimanos dėl velionio, kurių formali išraiška buvo raudotojos, o meninė išraiška — *plourants* [raudotojų statulos], kaip tik tuo metu padariusios antkapių paminklus tokius jaudinamus, yra labai senas kultūros elementas.

Primityvizmo, smarkaus jaudulio ir gražios formos susiliejimą rodo didi baimė pranešti žinią apie mirtį. Nuo Charolais grafienės, nešiojan-

čios įsčiose Mariją Burgundietę, tėvo mirtis ilgą laiką slepiama; ligos patale gulinčiam Pilypui Gerajam nevalia buvo pranešti apie mirtį jokio bent kiek su juo susijusio asmens, todėl Adolfas van Cleefas negali dėvėti gedulo mirus jo žmonai. Vis dėlto suuodęs (Chastellainas pats sako: *„avoit esté en vent un peu de ceste mort“* [„suuodė kažką apie šią mirtį“]) apie savo kanclerio Nicolas Rolino mirtį, kunigaikštis klausia Doorniko vyskupą, atėjusį aplankyti jo sergančio, ar teisybė, kad kancleris pasimiręs. „Monsinjore, — sako vyskupas, — tiesą sakant, jis miręs, juk yra senas, pasiligojęs ir nebegali ilgiau traukti“. — „*Déa*! — sako kunigaikštis,— aš ne to klausiu, aš klausiu, ar jis yra *„mort de mort et trespassé“* [„mirte numiręs ir jau aname pasaulyje“]. „*Hà!* monsinjore, — vėl sako vyskupas, — jis nenumiręs, bet vienas jo šonas paralyžiuotas, taigi jis kaip ir nebegyvas“. Kunigaikštis ima niršti: *„Vechy merveilles!* [Niekų pasakos!] Sakyk aiškiai, ar jis numirė“. Tik dabar vyskupas atsako: „Taip, monsinjore, jis iš tikrųjų pasimirė“ [61]. Argi toksai keistas būdas pranešti apie mirtį nekelia minties veikiau apie seną, prietaringą formą nei apie tausojimą ligonio, kurį toks delsimas gali tik suerzinti? Šis būdas atitinka minčių tėkmę, vertusią Liudviką XI nebedėvėti drabužių, kuriais jis vilkėjo, ir nebesinaudoti žirgu, kuriuo jojo tą valandą, kai jam buvo pranešta kokia nors bloga žinia, ir net iškirsdinti visą plotą Loches girios, kur jam buvo pasakyta apie vos gimusio sūnelio mirtį [62]. *„M. le chancellier,* — rašo jis 1485 m. gegužės 25 d., — *je vous mercye des lettres etc. mais je vous pry que ne m'en envoyés plus par celluy qui les m'a aportées, car je luy ay trouvé le visage terriblement changé depuls que je ne le vitz, et vous prometz par ma foy qu'il m'a fait grant peur; et adieu“* [63] [„Ponas kancleri, dėkoju jums už laiškus ir t. t., bet prašau jus daugiau jų nesiųsti per juos atnešusį pasiuntinį, nes per tą laiką, kol jo nemačiau, jo veidas taip baisiai pasikeitė, kad, garbės žodis, mane didžiai išgąsdino. Su-die“].

Kad ir kokie seni tabu vaizdiniai slypėtų gedulo papročiuose, jų gyvoji kultūrinė vertė ta, kad jie suteikia kančiai formą, atskleidžia ją kaip gražų ir iškilų dalyką. Jie suteikia ritmą skausmui. Jie perneša tikrąjį gyvenimą į dramos sferą ir užkelia jį ant koturnų. Primityvioje kultūroje, — turiu galvoje, pavyzdžiui, airių, — gedulo papročiai ir poetinis velionio apraudojimas dar tebėra viena; ir Burgundijos rūmų gedulą suprasime tik tuomet, kai įžvelgsime jo gimininingumą su elegija. Gedulo iškilmė gražia forma turi parodyti, koks visiškai skausmo par-

blokštas turi būti gedulo ištiktas asmuo. Juo aukštesnis rangas, juo herojiškiau turi būti demonstruojama skausmo išraiška. Prancūzijos karalienė visus metus privalo išbūti tame kambaryje, kur jai buvo pranešta apie sutuoktinio mirtį. Princesės — šešias savaites. Kai poniai de Charolais, Izabelei Bourbon, pranešama apie josios tėvo mirtį, ji pirmiausia dar dalyvauja gedulo pamaldose, vykusiose Couwenbergo pilyje, o paskui šešias savaites praleidžia savo kambaryje ir visąlaik apkamšyta pagalvėmis guli savo lovoje, nors ir su *barbette**, gobtuvu ir apsiaustu. Kambarys visas išmuštas juodai, ant grindų vietoj švelnaus kilimo patiesta didelė juoda drobulė, o didelis prieškambaris irgi išmuštas juodai. Didikės tik mirus vyrui šešias savaites pasilieka lovoje, mirus tėvui ar motinai — vos devynias dienas, o visą likusį laiką, iki sueis šešios savaitės, sėdi šalia lovos ant didelio juodo tako. Mirus broliui šešias savaites pasiliekama kambaryje, bet ne lovoje [64]. Galima suprasti, kodėl tais laikais, kai buvo gerbiamos tokios iškilmingos ceremonijos, kaip viena iš sunkinančių 1419 m. žmogžudystės aplinkybių, visą laiką buvo prisimenama, kad Jonas Bebaimis buvo tiesiog palaidotas su liemene, kelnėmis ir batais [65].

Kai jaudulys perdirbamas ir apgaubiamas dailia forma, jis nesunkiai gali pradingti; siekimas dramatizuoti gyvenimą palieka vietos „užkulisiams“, kur atsisakoma perdėto patoso. „Iškilmė“ ir tikrasis gyvenimas naiviai atskiriami vienas nuo kito, ir šis skyrimas itin krinta į akis, skaitant raštus senosios rūmų damos Aliénor de Poitiers, vis dėlto garbinusios iškilmę nelyg taurią misteriją. Pavaizdavusi įspūdingą Izabelės Bourbon gedulą, ji toliau rašo: „*Quand Madame estoit en son particulier, elle n'estoit point toujours couchée, ni en une chambre*“ [„Būdama viena, ponia anaiptol ne visą laiką gulėdavo ir ne visą laiką praleisdavo pačiame kambaryje“]. „*En une chambre*“ čia nereikia suprasti kaip „tame pačiame kambaryje“. *Chambre* čia reiškia suderintą sienų ir lubų apmušalų, kilimų ir pan. visumą, naudojamą kambario papuošimui, taigi daugmaž „specialiai įrengtą iškilmių patalpą“ [66]. Princesė priima toje patalpoje, tačiau tai — tik graži forma. Ta pati Aliénor dar sako: mirus sutuoktiniui dera dvejus metus dėvėti gedulo drabužiais, „jeigu netrukus vėlei neištekama“. Kaip tik aukščiausių luomų atstovai, visų pirma valdovai, dažnai net labai greit vėlei

---

* Ilgas, žemėn nukaręs gedulo šydas, surišamas pasmakrėje. (*Aut. past.*)

vesdavo; jaunojo Prancūzijos karaliaus Henriko VI regentas, Bedfordo kunigaikštis, iš naujo vedė praėjus vos penkiems mėnesiams nuo žmonos mirties.

Greta gedulo, itin daug erdvės griežtam iškilmingumui ir hierarchiškam skirtumų nustatymui teikė gimdyvės kambarys. Galiojo griežtos spalvos. Žalia spalva, dar devynioliktajame šimtmetyje buvusi įprasta biurgeriškai gimdyvės lovai ir vystyklų šildyklei, penkioliktajame amžiuje buvo karalienių ir princesių privilegija. Prancūzijos karalienės gimdyvės kambarys visas iš žalio šilko; anksčiau jis būdavo ištisai baltas. Net grafienėms nevalia turėti *„la chambre verde"* [„žaliojo kambario"]. Antklodžių ir užtiesalų audiniai, kailių apkraščiai ir spalvos yra iš anksto nustatytos. Ant spintelės sidabriniuose kandeliabruose nuolatos degė dvi didžiulės žvakės, nes gimdyvės kambario langinės būdavo atidaromos tiktai po keturiolikos dienų! Bet labiausiai įsidėmėtinos yra iškilmingos lovos, kurios, kaip ir karietos per Ispanijos karaliaus laidotuves, lieka visai tuščios. Jaunoji motina guli ant kušetės priešais židinį, o kūdikis, Marija Burgundietė, — vaikų kambaryje, lopšyje, tačiau gimdyvės kambaryje dar stovi dvi didžiulės lovos, meniškai apdangstytos žaliomis užuolaidomis, paklotos ir atverstos, tarytum jose būtų miegama, o vaikų kambaryje — dar dvi didelės lovos, vien žalios ir violetinės spalvos, o paskui dar — didelė lova prieškambaryje, išmuštame ryškiai raudonu atlasu. Šitas *„chambre de parement"* [„gimdyvės kambarys"] iš tikrųjų buvo Jonui Bebaimiui padovanotas Utrechto miesto, todėl ir vadinosi *„la chambre d'Utrecht"* [„Utrechto kambarys"]. Per krikštynų iškilmes tos lovos buvo naudojamos specialioms ceremonijoms [67].

Gyvenimo formų estetika reiškėsi miesto ir kaimo kasdienybėje: griežta audinių, spalvų ir kailių hierarchija teikė skirtingiems luomams išorinį apvalkalą, didinantį ir palaikantį savosios vertės suvokimą. Jausmų reiškimo estetika nesitenkino vien iškilniu džiaugsmu ir skausmu, rodomu gimimo, jungtuvių ar mirties atvejais, kur paradiškumo reikalavo būtinos ceremonijos. Kiekvieną etinį nutikimą buvo mėgstama reikšti dailia forma. Tokio elemento esama ir tuomet, kai gėrimasi šventojo nusižeminimu ir kūno marinimu, nusidėjėlio atgailavimu, sakysim, Agnes Sorel *„moult belle contrition de ses péchés"* [68] [„labai gražia atgaila už savo nuodėmes"]. Kiekvienas gyvenimo atvejis buvo stilizuojamas; šiandien stengiamasi intymius reikalus ir stip-

rius jausmus slėpti, o anuomet buvo siekiama juos formalizuoti ir paversti visiems matomu reginiu. Pavyzdžiui, ir draugystė penkioliktajame šimtmetyje turi savo išpuoselėtą dailią formą. Greta senosios kraujo ir ginklo brolystės, kuri buvo didžiai gerbiama tiek prastuomenės, tiek diduomenės sluoksniuose [69], dar žinoma ir sentimentalios draugystės forma, išreiškiama žodžiu *mignon*. Valdovo *mignon* yra formalizuotas institutas, išsilaikęs per visą šešioliktąjį ir dalį septynioliktojo šimtmečio. Tai Anglijos karaliaus Jokūbo I santykis su Robertu Carru ir George'u Villiersu; šiuo aspektu regėtinas ir Vilhelmas Oranietis per Karolio V atsistatydinimą; „Dvyliktoji naktis" suprantama tik tuomet, kai kunigaikščio santykius su tariamuoju Cesario suvokiame šitos įprastos draugystės formos šviesoje: tasai santykis buvo laikomas riteriškos meilės paralele. *„Sy n'as dame ne mignon"* [„Jei neturi nei damos, nei numylėtinio"], — sako Chastellainas [70]. Tačiau nėra jokių užuominų, mėginančių tapatinti jį su graikiškąja draugyste. Viešumas, su kuriuo *mignon* institutas traktuojamas tokiais laikais, kai *crimen nefandum* [bjaurus nusikaltimas] buvo taip smerkiamas, užkerta kelią bet kokiems įtarinėjimams. Bernardinas Sienietis savo žemiečiams italams, tarp kurių sodomija buvo labai paplitusi, kaip pavyzdį rodo Prancūziją ir Vokietiją, kur ji, girdi, nežinoma [71]. Tiktai labai neapkenčiamam valdovui Anglijos karaliui Ričardui II sykį, teisybė, prikišami nederami santykiai su oficialiu favoritu Robertu de Vere'u [72]. Bet dažniausiai tai yra nekalti santykiai, kurie numylėtiniui teikia garbę ir kuriuos jis pats pripažįsta *.

Commines'as pats pasakoja, kokia garbė jam buvusi, kai Liudvikas XI parodė išskirtinę karališką malonę, leisdamas jam vilkėti tokiais pačiais drabužiais kaip ir valdovas [73]. Karalius turi *mignon en titre* [oficialų numylėtinį], kuris vilki tokiais pat apdarais kaip ir jis ir į kurį jis pasiremia per priėmimus [74]. Dažnai ir du to paties amžiaus, bet skirtingo rango draugai vilki tais pačiais drabužiais ir miega viename kambaryje, kartais — net vienoje lovoje [75]. Tokia neišskiriama draugystė jungia jaunąjį Gastoną de Foix ir jo pavainikį brolį (tik ji baigiasi tragiškai), Liudviką Orleanietį (tuomet dar — Turenietį) ir Pierre'ą de Craoną [76], jaunąjį Cleefo kunigaikštį ir Jacques'ą de Lalaing'ą.

---

* Prancūzijos karaliaus Henriko III atveju nuodėmingas *mignon* pobūdis nekelia abejonių, tačiau tai — šešioliktojo šimtmečio pabaiga. (*Aut. past.*)

Lygiai taip pat ir valdovės turi ištikimą draugužę, kuri vilki tokiais pat drabužiais ir vadinama *mignonne*[77].

Vis tos gražiai stilizuojamos gyvenimo formos, turėjusios pakylėti rūsčią tikrovę į taurios harmonijos sferą, buvo dalis aukšto gyvenimo meno, tačiau tiesiogiai neatsispindėjo mene siaurąja prasme. Bendravimo formos su jų malonia prielankaus altruizmo ir pagarbaus kitų vertybės pripažinimo regimybe, su rūmų prabanga ir rūmų etiketu, su jų hieratiniu ceremoningumu ir rimtumu, su džiugiomis jungtuvių ir gimdyvės kambario puošmenomis, — jų grožis praėjo, nepalikęs tiesioginių pėdsakų mene ir literatūroje. Jas jungianti išraiškos priemonė yra ne menas, bet mada. Tačiau mada apskritai daug artimesnė menui, nei norėtų pripažinti akademinė estetika. Kaip meniškas kūno grožio ir kūno judesių pabrėžimas, ji labai susijusi su vienu iš menų — su šokiu. Bet ir šiaip penkioliktajame šimtmenyje mados, arba, sakysim, apdarų, sritis yra daug artimesnė menams, negu mes linkę įsivaizduoti. Ne tik todėl, kad brangakmenių gausa ir metalo dirbinių naudojimas karo aprangoje tiesiogiai papildo kostiumą dailiųjų amatų elementais. Mada ir menas turi net bendrų esminių savybių: stilius ir ritmas madai toks pat būtinas kaip ir menui. Vėlyvieji viduramžiai apdaruose nuolat demonstravo tokį gyvenimo stiliaus mastą, kad net šiandieninės vainikavimo iškilmės tegali būti vien blankus anų dienų atspindys. Kasdieniniame gyvenime kailių ir spalvų, kaspinų ir gobtuvų skirtumai perteikė griežtą luomų tvarką, prabangų orumą, džiaugsmo ir skausmo būsenas, švelnius draugų ir įsimylėjėlių santykius.

Visų gyvenimo santykių estetika buvo reiškiama taip intensyviai, kaip tik įmanoma. Juo didesnį grožio ar dorovingumo turinį tokie santykiai turėjo, juo labiau jų išraiška galėjo tapti grynu menu. Mandagumas, etiketas gražiai buvo reiškiamas tiktai pačiame gyvenime, drabužiais ir iškilmėm. Tuo tarpu gedulas buvo reiškiamas jau ir tvaria ir įspūdinga meno forma: antkapių paminklais. Kultūrinę gedulo vertę aukštino jo ryšys su religinėmis apeigomis. Bet estetiniu požiūriu dar gausiau iškeroję buvo šie trys gyvenimo elementai: narsumas, garbė ir meilė.

3

HIERARCHINĖ VISUOMENĖS SAMPRATA

Aštuonioliktojo šimtmečio pabaigoje pradėjus viduramžių kultūros formas perimti kaip savas naujas gyvenimo vertybes, kitaip sakant, stojus Romantizmo epochai, viduramžiuose pirmiausia buvo įžvelgta riterystė. Ankstyvasis Romantizmas buvo linkęs tiesiog tapatinti viduramžius ir riterių laikus. Pirmiausia jis regėjo plevėsuojančius plunksnų kuodus. Kad ir kaip paradoksalu tatai būtų, jis tam tikru atžvilgiu buvo teisus. Žinoma, nuodugnesnės studijos mums parodė, kad riterystė tėra viena tų laikų kultūros dalis, kad politinė visuomenės raida didžiąja dalimi vyksta už šitos formos ribų. Tikrojo feodalizmo ir klestinčios riterystės laikai baigiasi jau tryliktajame šimtmetyje, po jų ateina miestiškasis ir valdoviškasis viduramžių periodas, kai valstybes ir visuomenes valdantys faktoriai yra prekybinė miestiečių jėga ir ja pagrįsta valdovų galia. Mes, vėlyvųjų laikų žmonės, esame — ir pagrįstai — įpratę kur kas labiau dairytis į Gentą ir Augsburgą, į kylantį kapitalizmą ir naujas valstybės formas, o ne į diduomenę, kuri visur — vienur labiau, kitur mažiau — vis dėlto jau „palaužta". Ir patys istorijos tyrinėjimai nuo Romantizmo laikų pasidarė demokratiškesni. O vis dėlto tam, kuris, kaip ir mes, įpratęs žvelgti į vėlyvuosius viduramžius politiniu-ekonominiu aspektu, nuolatos turi kristi į akis, kad patys šaltiniai, visų pirma — pasakojamieji šaltiniai, diduomenei ir jos darbams skiria kur kas daugiau vietos, nei, mūsų supratimu, derėtų. Tatai pasakytina netgi ne vien apie vėlyvuosius viduramžius, bet ir apie septynioliktąjį šimtmetį.

Priežastis čia ta, kad diduomenės gyvenimo formos išliko viešpataujančios bendrabūvyje dar ilgą laiką po to, kai diduomenė kaip visuomeninė struktūra prarado savo lemiamą reikšmę. Penkioliktojo šimtmečio sąmonėje diduomenė kaip visuomeninis elementas dar neabejotinai užima pirmąją vietą; jos reikšmę anų laikų žmonės smarkiai perdeda, o miestiečių reikšmę — vertina toli gražu nepakankamai. Jie patys nemato, kad visuomeninės raidos varomosios jėgos slypi ne nuolat kariaujančios diduomenės gyvenime ir darbuose, o visai kitur. Taigi reikia pasakyti, kad klaidą daro anų laikų žmonės ir Romantizmas, nekritiškai perėmęs jų mąstyseną, ir kad šiuolaikiniai istorijos tyrinėtojai atskleidė tikruosius vėlyvųjų viduramžių gyvenimo santykius. Tai tiesa, jei kalbėsime apie politinį ir ekonominį gyvenimą. Tačiau tam, kuris nori pažinti kultūros gyvenimą, ir patys amžininkų daromi paklydimai turi tiesos vertę. Net jeigu aristokratinė gyvenimo forma būtų buvęs vien gyvenimo paviršių dengiantis lakas, vis tiek reikėtų, kad istorija tą gyvenimą regėtų su visu šito lako žibesiu.

O ji, beje, buvo kur kas daugiau nei vien lakas. Visuomenės susiskaidymo į luomus sąvoka kiaurai persmelkusi visas viduramžių teologines ir politines pažiūras. Čia nesitenkinama vien įprastais trimis luomais: dvasininkija, diduomene, trečiuoju luomu. Luomo sąvoka ne tik labiau vertinama, bet ir turi kur kas platesnę prasmę. Iš principo kiekviena grupuotė, kiekviena funkcija, kiekvienas amatas gali būti laikomas luomu, tad galime rasti ne vien visuomenės skirstymą į tris, bet ir į dvylika luomų [1]. Mat luomas yra būklė, *estat*, arba *ordo* [tvarka]; jame slypi mintis apie Dievo norėtą realybę. Žodžiais *estat* ir *ordre* viduramžiais nusakoma daugybė žmonių grupuočių, kurios, mūsų akimis žiūrint, labai nevienarūšės: tai ir luomai mūsų prasme, ir amatai, ir vedybinis ar mergautinis luomas, ir nuodėmingumo luomas („*estat de péchié*"), ir keturi „*estats de corps et de bouche*" [„kūno ir burnos luomai"] rūmuose: duonininkai, taurininkai, pjaustytojai ir virėjai, ir dvasiniai šventimai: kunigas, diakonas, subdiakonas ir t. t., ir vienuolijos, ir riterių ordinai. Viduramžių mąstysenoje sąvoką „luomas" arba „ordinas" visais šiais atvejais palaiko mintis, kad kiekviena šių grupių reprezentuoja Dievo sumanymą, kad jos yra pasaulio statinio organai, tokie pat esminiai ir hierarchiškai garbingi kaip angelų hierarchijos sostai ir valdžios danguje.

Gražiame paveiksle, kuris buvo susikurtas vaizduojantis valstybę ir visuomenę, kiekvienam iš tų luomų buvo priskiriamos funkcijos, atitinkančios ne jų išmėgintą naudingumą, bet jų šventumą ar žėrintį švitesį. Buvo galima sielotis dėl dvasininkijos išsigimimo, dėl riteriškų dorybių nuosmukio, bet dėl to nė kiek nereikėjo atsižadėti idealaus paveikslo; žmonių nuodėmės gali būti kliūtis idealui realizuoti, tačiau jis vis tiek lieka visuomeninės minties pagrindu ir kelrodžiu. Viduramžių turėtasis visuomenės paveikslas yra statinis, o ne dinaminis.

Įstabioje šviesoje savo laikų visuomenę regi Chastellainas, Pilypo Gerojo ir Karolio Narsiojo rūmų istoriografas, kurio gausūs kūriniai ir čia vėlei yra geriausias to meto mąstysenos atspindys. Tai vyras, augęs Flandrijos laukuose, savuosiuose Nyderlanduose regėjęs, kaip švyti išsiskleidusi biurgerių galybė, ir vis dėlto, apakintas išorinio prabangaus Burgundijos rūmų gyvenimo žibesio, valstybinės galios šaltiniu laikąs vien riterišką narsą ir riteriškąsias dorybes.

Dievas sukūrė paprastus žmones, kad jie dirbtų, kad žemę artų, kad prekiaudami nuolatos kurtų gyvenimo pamatą, dvasininkiją — tikėjimo reikmėms, o diduomenę — kad dorybes aukštintų ir teisingumo žiūrėtų, kad savo gražių asmenybių darbais ir papročiais būtų kitiems pavyzdys. Visus aukščiausius valstybės uždavinius — globoti Bažnyčią, skleisti tikėjimą, ginti paprastus žmones nuo priespaudos, rūpintis visuotine gerove, kovoti su smurtu ir tironija, tvirtinti taiką, — visus juos Chastellainas priskiria diduomenei. Teisingumas, narsa, dora ir atlaidumas esančios josios savybės. Ir Prancūzijos diduomenė, sako tasai girti įsismarkavęs autorius, atitinkanti šį idealų paveikslą [2]. Visame Chastellaino veikale matyti, kad jis tikrai savo meto įvykius regėjo pro šitą spalvotą stiklą.

Miestiečių menkinimas kyla dėl to, kad tipas, pagal kurį buvo vaizduojamasi tretčiąjį luomą, dar nė kiek nepasikeitęs, nepakoreguotas pagal tikrovę. Tasai tipas buvo paprastas ir lakoniškas kaip kalendoriaus miniatiūra ar bareljefas, vaizduojantis metų darbus: plušantis žemdirbys, darbštus amatininkas arba verslus pirklys. Figūra galingo patricijaus, nurungusio ir pačią diduomenę, faktas, kad diduomenė nuolatos pasipildydavo miestiečių krauju ir galia, tame tipe visiškai neatsispindėjo, — lygiai kaip ir kovinis gildijos brolis ir jo laisvės idealas. Trečiojo luomo sampratoje net ligi pat Prancūzų revoliucijos biurgeriai ir darbininkai dar nebuvo skiriami; į pirmąjį planą pakaitomis iškeliama

čia vargšo žemdirbio, čia tingaus ir turtingo biurgerio figūra [3], tačiau trečiojo luomo sąvoka dar neapibrėžiama pagal jos tikrąją ekonominę-politinę funkciją. 1412 m. vieno augustinų vienuolio pateiktoje reformos programoje dar rimtu balsu reikalaujama, kad visi nedidikai Prancūzijoje būtų verčiami dirbti rankų ar žemės darbus arba būtų išvyti iš šalies [4].

Todėl nesunku suprasti, kad toks autorius kaip Chastellainas, kurio polinkis į etines iliuzijas prilygsta jo politiniam naivumui, aukštindamas diduomenės savybes, trečiajam luomui pripažįsta tik žemesniąsias ir vergiškąsias dorybes. *„Pour venir au tiers membre qui fait le royaume entier, c'est l'estat des bonnes villes, des marchans et des gens de labeur, desquels ils ne convient faire si longue exposition que des autres, pour cause que de soy il n'est gaires capable de hautes attributions, parce qu'il est au degré servile"* [„Jei dabar pereisime prie trečiojo luomo, kuris yra visos valstybės pagrindas, tai šis yra garbingų miestų pirklių ir žemdirbių luomas, apie kurį nėra reikalo kalbėti taip ilgai kaip apie kitus dėl tos priežasties, kad jis pats savaime beveik negabus aukštesniems dalykams, nes užima tarnybinę pakopą"]. Jo dorybės — nuolankumas ir darbštumas, paklusnumas karaliui ir nusiteikimas tenkinti ponų valią [5].

Ar šitas visiškas nesugebėjimas įžvelgti, jog artėja biurgeriškos laisvės ir galybės laikai, bent iš dalies irgi nebuvo kaltas dėl to, kad Chastellainui ir jo bendraminčiams, vien diduomenę laikiusiems galimu gelbėtoju, jų laikai atrodė tokie niūrūs?

Turtingus miestiečius Chastellainas dar tebevadina tiesiog *vilains* [6] [prastuoliais]. Jis nė truputėlio nenutuokia apie biurgerio garbę. Pilypas Gerasis turėjo madą piktnaudžiauti valdžia, mėgindamas apvesdinti savo *archers* [lankininkus], dažniausiai žemesniojo rango didikus, arba ir kitus savo rūmų tarnautojus su turtingų miestiečių našlėmis arba dukterimis. Vengdami tokių piršlybų, tėvai stengėsi kuo anksčiau ištekinti dukteris; dėl tos pačios priežasties viena našlė antrąsyk ištekėjo praėjus vos dviem dienom nuo vyro laidotuvių [7]. Kartą kunigaikštis susidūrė su įnirtingu pasipriešinimu turtingo Rijselio miesto aludario, nenorėjusio, kad duktė šitaip nutekėtų. Kunigaikštis įsako įkalinti merginą; įžeistas tėvas su visu geru persikelia į Doorniką, nebepriklausantį kunigaikščio valdoms, kad iš ten galėtų nekliudomas pateikti skun-

dą Paryžiaus parlamentui. Pešti nieko nepeša, tik turi galybę rūpesčių ir vargų, iš graužaties netgi suserga; ši istorija, labai ryškiai parodanti impulsyvų Pilypo Gerojo charakterį ir, mūsų akimis žiūrint, nedaranti jam garbės, baigiasi tuo, kad kunigaikštis sugrąžina dukterį motinai, atėjusiai maldauti pasigailėjimo, tačiau atleidimą apkartina patyčiomis ir pažeminimu. Chastellainas, šiaip anaiptol nevengiąs papeikti savo valdovo, šiuo atveju visiškai palaiko kunigaikščio pusę, apie įžeistą tėvą jis kalba vien kaip apie *„ce rebelle brasseur rustique"*, *„et encore si meschant vilain"* [8] [„tą maištingą kaimo aludarį", „ir dar tokį baisų nenaudėlį"].

Didįjį finansininką Jacques'ą Coeurą Chastellainas tiktai atsiprašinėdamas įsileidžia savojon *Temple de Bocace*, gaudžiai aidinčion diduomenės šlovės ir negandų menėn. Užtat šlykštusis Gilles'is de Rais, nepaisant visų jo šiurpių piktadarybių, lyg niekur nieko patenka į ją dėl savo aukštos kilmės [9]. Chastellainas nemato reikalo paminėti vardais miestiečių, žuvusių per didžiąsias kautynes prie Gento [10].

Nepaisant tokio trečiojo luomo menkinimo, pačiame riterystės ideale, dorybių puoselėjime ir diduomenei priskiriamose užduotyse slypi dvilypis ne tokio pasipūtėliškai aristokratiško prastuomenės niekinimo elementas. Greta šaipymosi iš kaimiečių, neapykantos ir paniekos, skambančios flamiškojoje *Kerelslied* ir *Proverbes del vilain*, viduramžiais girdime ir priešingą intonaciją — užuojautą vargingiems prastuoliams, kuriems taip sunku gyventi.

Si fault de faim perir les innocens
Dont les grans loups font chacun jour ventrée,
Qui amassent a milliers et a cens
Les faulx tresors: c'est le grain, c'est la blée,
Le sang, les os qui ont la terre arée
Des povres gens, dont leur esperit crie
Vengence à Dieu, vé à la seignourie... [11]

[Tad turi badu mirti nekalti žmonės, / Kuriuos kasdien sudrasko vilkai, / Tūkstančiais ir šimtais kaupiantys / Netikrus lobius; tai — grūdai, tai — javai, / Kraujas, kaulai tų vargšų, kurie / Tą žemę arė ir kurių dvasia šaukiasi / Dievo keršto: vargas viešpačiams...]

Nuolat tos pačios aimanos. Vargšai prastuoliai, karų nualinti, valdininkų čiulpte iščiulpti, gyvena skurde ir nepritekliuose; visi minta kaimiečių prakaitu. Jie kantriai kenčia: *„le prince n'en sçait riens"* [„kunigaikštis nieko apie tai nežino"], o jeigu kartais ima murmėti ir šiauštis prieš vyresnybę: *„povres brebis, povre fol peuple"* [„vargšės avys, vargšė kvaila liaudis"], — tai valdovas vienu žodžiu atveda juos į protą ir atkuria rimtį. Dėl šiurpių siaubimų ir nesaugumo, per Šimtametį karą pamažu apėmusį visą kraštą, Prancūzijoje itin išryškėja vienas aimanų aspektas: kaimietį plėšia, degina, kankina savųjų ir svetimųjų ginkluotos gaujos, jis nebeturi nė kuo žemės arti, išvarytas iš namų ir nuo savo žemės. Šituo pavidalu aimanoms jau nebėra galo. Jas girdime iš didžiųjų, į reformas linkusių dvasininkų apie 1400 m.: iš Nicolas de Clémanges'o ir jo *Liber de lapsu et reparatione justitiae* [12], iš Gersono ir jo drąsaus ir jaudinamo pamokslo *Vivat rex* [Tegyvuoja karalius] tema, pasakyto regentui ir rūmininkams 1405 m. lapkričio 7 d. Paryžiuje, karalienės rūmuose. *„Le pauvre homme n'aura pain à manger, sinon par advanture aucun peu de seigle ou d'orge; sa pauvre femme gerra, et auront quatre ou six petits enfants au fouyer, ou au four, qui par advanture sera chauld: demanderont du pain, crieront à la rage de faim. La pauvre mere si n'aura que bouter es dens que un peu de pain ou il y ait du sel. Or, devroit bien suffire cette misere: — viendront ces paillars qui chergeront tout... tout sera prins, et happé; et querez qui paye"* [13] [„Vargšas žmogus neturės duonos, nebent sykiais truputį rugių ir miežių; jo vargšė žmona tuojau ims gimdyti, ir jie turės apie židinį arba vos vos drungną krosnį keturis ar šešis vaikus, kurie klyks iš bado, reikalaudami duonos. O vargšė motina turės tiktai trupinėlį duonos su druska jų burnoms. Jau turėtų būti gana šito vargo, bet ateis piktadariai, kurie viską atims... viską pagrobs ir pasiglemš — ir gaudyk vėją laukuose"]. Jeanas Jouvenelis, Bovė vyskupas, karčiai skųsdamasis dėsto paprastų žmonių vargus Luomų susirinkimams — 1433 m. Blua, 1439 m. — Orleane [14]. Disputo pavidalu pateiktą prastuomenės vargų temą drauge su kitų luomų nusiskundimais, kaip sunku jiems gyventi, randame Alaino Chartier veikale *Quadriloge invectif* [15] ir šio kūrinio įkvėptame Robert'o Gaguino *Debat du laboureur, du prestre et du gendarme* [16]. Kronikininkai nejučiomis prie šios temos grįžta; pati jų medžiaga to reikalauja [17]. Molinet parašo *Resource du petit peuple* [18], rimtasis Meschinot vis perspėjinėja, kad liaudis labai nualinta:

O Dieu, voyez du common l'indigence,
Pourvoyez-y à toute diligence:
Las! par faim, froid, paour et misere tremble.
S'il a peché ou commis negligence,
Encontre vous, il demande indulgence.
N'est-ce pitié des biens que l'on lui emble?
Il n'a plus bled pour porter au molin,
On lui oste draps de laine et de lin,
L'eaue, sans plus, lui demeure pour boire [19].

[O Dieve, pažvelk į varguolių skurdą / Ir kuo skubiau pagelbėk jiems: / Deja! Iš alkio, šalčio, baimės ir skurdo jie dreba. / Jei nusidėjo ar prasikalto / Tau, jie maldauja pasigailėti. / Argi negaila turto, kuris iš jo plėšiamas? / Jis neturi grūdų nuvežti į malūną, / Atėmė iš jo vilnonius ir lininius audinius, / Vien vanduo jam belieka atsigerti.]

Skundų sąraše, įteiktame karaliui per Luomų susirinkimą Tūre 1484 m., tos aimanos tiesiog įgavusios politinio traktato pobūdį [20]. Tačiau jos taip ir lieka visiškai stereotipine ir negatyvia užuojautą, nė kiek nepanašia į programą. Gerai apmąstytos socialinių reformų idėjos jose nėra nė ženklo, šią temą ir toliau ta pačia gaida gieda ir La Bruyère'as, ir Fénelonas, ir net aštuonioliktasis šimtmetis — juk dar ir senojo Mirabeau, *„l'ami des hommes"* [„žmonių bičiulio"], aimanos mažai kuo tesiskiria, nors jose jau ir suskamba būsimo pasipriešinimo motyvas.

Galima nujausti, kad vėlyvųjų viduramžių riterystės idealo garbintojai irgi reiškia tokią užuojautą paprastiems žmonėms: to reikalauja puoselėjimas riteriškos dorybės globoti silpnesniuosius. Riterystės idealui toks pat būdingas — ir toks pat stereotipinis bei teorinis — suvokimas, kad tikrasis aristokratizmas remiasi tik dorybe, kad iš esmės visi žmonės yra lygūs. Abiejų šitų jausmų reikšmė kultūros istorijai kartais perdedama. Mintis, kad tikrasis aristokratizmas slypi širdyje, laikoma Renesanso triumfu, nurodant, kad Poggio šią nuostatą išsako savo veikale *De nobilitate*. Senasis egalitarizmas paprastai išgirstamas tiktai revoliucinguose Johno Ballio žodžiuose: *„When Adam delved and Eve span, where was then the gentleman?"* [„Kai Adomas kasė, o Ieva verpė, kur tuo metu buvo džentelmenas?"] Ir vaizduojamasi, kad diduomenę tasai tekstas vertė drebėti.

Abi šios mintys jau buvo tapusios pačioje rūmų literatūroje tokia pat banalybe, kokia ir vėliau jos buvo *ancien régime* [senosios santvarkos] salonuose. Vaizdinys, „*dat edelheit began uter reinre herten*“ [21] [„kad kilnumas prasidėjo nuo tyros širdies“], dvyliktajame šimtmetyje jau buvo lygiai paplitęs ir lotyniškojoje poezijoje, ir trubadūrų lyrikoje. Visais laikais jis liko moraline refleksija, neturinčia aktyvaus socialinio poveikio.

Dont vient a tous souveraine noblesce?
Du gentil cuer, paré de nobles mours.
...Nulz n'est villains se du cuer ne lui muet *.

[Iš kur randasi visų taurus kilnumas? / Iš taurios širdies, pasipuošusios kilniais papročiais. /...Prastuolis tik tas, kurio širdis bejausmė.]

Lygybės idėją jau Bažnyčios Tėvai buvo perėmę iš Cicerono ir Senekos. Grigalius Didysis artėjantiems viduramžiams jau įdavė savuosius žodžius: „*Omnes namque homines natura aequales sumus*“ [„Mat visi mes, žmonės, iš prigimties lygūs“]. Ši mintis įvairiais atspalviais ir įvairiu intensyvumu nuolatos buvo kartojama, visai nesiekiant mažinti tikrosios nelygybės. Mat viduramžių žmogui ši mintis pirmiausia pabrėžė greitą lygybę po mirties, o ne beviltiškai tolimą lygybę šiame gyvenime. Eustache'o Deschamps'o poezijoje randame ją aiškiai susietą su Mirties šokio vaizdiniu, vėlyvaisiais viduramžiais turėjusiu teikti paguodą pasaulio neteisybių akivaizdoje; pats Adomas šitaip kreipiasi į savo palikuonis:

Enfans, enfans, de moy, Adam, venuz,
Qui après Dieu suis peres premerain
Créé de lui, tous estes descenduz
Naturelment de ma coste et d'Evain;
Vo mere fut. Comment est l'un villain
Et l'autre prant le nom de gentillesce
De vous, freres? dont vient tele noblesce?

---

* Deschamps, VI, no. 1140, p. 67. Lygybės idėjos ir minties apie širdies aristokratiją sąsaja taikliai išsakyta Gismondos žodžiuose tėvui Tankredui Boccaccio „Dekamerono“ ketvirtosios dienos pirmojoje novelėje. (*Aut. past.*)

Je ne le sçay, se ce n'est des vertus,
Et les villains de tout vice qui blesce:
Vous estes tous d'une pel revestus.

Quant Dieu me fist la boe ou je fus,
Homme mortel, faible, pesant et vain,
Eve de moy, il nous crea tous nuz,
Mais l'esperit nous inspira a plain
Perpetuel, puis eusmes soif et faim,
Labour, doleur, et enfans et tristesce;
Pour noz pechiez enfantent a destresce
Toutes femmes; vilment estes conçuz.
Dont vient ce non: villain, qui les cuers blesce?
Vous estes tous d'une pel revestuz.

Les roys puissans, les contes et les dus,
Li gouverneur du peuple et souverain,
Quant ilz naissent, de quoy sont ilz vestuz?
D'un orde pel.
...Prince, pensez, sanz avoir en desdain
Les povres genz, que la mort tient le frain [22].

[Vaikai, vaikai, atsiradę iš manęs, Adomo, / Kuris po Dievo esu pirmasis tėvas, / Kurį jis sukūrė, visi, žinoma, esate / Kilę iš mano šonkaulio ir Ievos; / Ji buvo jūsų motina. Tad kodėl vienas — prastuolis, / O kitas iš jūsų tarpo, broliai, gauna / Kilmingojo titulą? Iš kur tas kilnumas? / Nežinau, nebent iš dorybių, / O prastuoliai iš visus žeidžiančių ydų; / Juk visų jūsų oda vienoda.
Kai Dievas sukūrė mane iš molio, kuriuo aš buvau, / Mirtingą, silpną, negrabų ir tuščiagarbį žmogų, / O Ievą iš manęs, jis mus abu sukūrė nuogus, / Bet dvasią mums įkvėpė tikrai amžiną, / Paskui pajutome troškulį ir alkį, / Pažinome vargą, skausmą ir liūdni gimdėme vaikus; / Už mūsų nuodėmes skausmuose gimdo / Visos moterys; niekingi esate pradėti. / Iš kur tas žodis — prastuolis, užgaunantis širdį? / Juk visų jūsų oda vienoda.
Galingi karaliai, grafai ir kunigaikščiai, / Liaudies valdovai ir viešpačiai, / Kuo gi jie vilki gimdami? / Bjauria oda? /...Valdove, neniekindamas prastuomenės, / Atmink, jog mirtis laiko vadžias.]

Su šia mąstysena nesikerta ir tie atvejai, kai aistringi riterystės idealo garbintojai kartais tyčia vaizduoja kaimiečių didvyrių žygius, norėdami parodyti diduomenei, „jog retsykiais tie, kuriuos jie laiko kaimiečiais, būna įkvėpti nepaprastos narsos“ [23].

Mat visų šitų idėjų pagrindas yra mintis, kad diduomenė pašaukta įgyvendinti riterystės idealą ir šitaip stiprinti ir taurinti pasaulį. Aristokratų teisus gyvenimas ir tikros dorybės yra vaistas nuo blogų laikų; nuo to priklauso gerovė ir Bažnyčios bei valstybės ramybė, teisingumo puoselėjimas [24]. Karas į šį pasaulį atėjo drauge su Kainu ir Abeliu, ir nuo to laiko įsismelkė tarp gerųjų ir blogųjų. Pradėti jį nėra gera. Todėl didžiai taurus ir didžiai iškilnus riterystės luomas ir buvęs įsteigtas: kad liaudį, paprastai labiausiai kamuojamą karo negandų, globotų, gintų ir leistų jai ramiai gyventi [25]. Du dalykus, — sakoma vieno iš pačių tauriausių vėlyvųjų viduramžių riterystės idealo atstovų Boucicaut gyvenimo aprašyme, — Dievas sukūrė pasaulyje kaip du stulpus, remiančius dieviškų ir žmogiškų įstatymų tvarką; be jų pasaulis būtų viena sumaištis; o tie du stulpai — tai riterystė ir mokslingumas, *„chevalerie et science, qui moult bien conviennent ensemble“* [26] [„puikiai tarp savęs derą riteriškumas ir mokslas“]. *„Science, Foy et Chevalerie“* [„Mokslas, Tikėjimas ir Riteriškumas“] yra Philippe'o de Vitri *Le Chapel des fleurs de lis* trys lelijos; jos įkūnija tris luomus; riterija yra pašaukta kitus du luomus globoti ir ginti [27]. Riterystės ir mokslingumo lygybė, kurią byloja ir tendencija daktaro titului pripažinti tas pačias teises kaip ir riterio titului [28], liudija aukštą riterystės idealo etinį turinį. Čia didesnės valios ir ryžto garbinimas gretinamas su didesnio žinojimo ir didesnių gebėjimų garbinimu; žmogų siekiama regėti su jo didesnėmis potencijomis, o tatai išreikšti mėginama griežtomis dviejų skirtingų, bet lygiaverčių šventimų atlikti aukštesnę gyvenimo užduotį formomis. Tačiau iš tų dviejų formų riterystės idealo poveikis yra visuotinesnis ir smarkesnis, nes jame su etiniu elementu susijusi tokia daugybė estetinių aspektų, suvokiamų kiekvienam.

4

RITERYSTĖS IDĖJA

Apskritai visut visa viduramžių mąstysena buvo persiėmusi ir persisunkusi religiniais vaizdiniais. Panašiai ir mąstysena tos labiau apibrėžtos grupės, kuri gyveno rūmų ir diduomenės sferoje, persigėrusi riterystės idealu. Net ir patys religiniai vaizdiniai savo ruožtu įtraukiami į riterystės idėjos orbitą: arkangelo Mykolo ginkluotas žygdarbis buvo *„la première milicie et prouesse chevaleureuse qui oncques fut mis en exploict“* [„pirmasis kada nors parodyto didvyriškumo ir narsos žygdarbis“]; jisai davė pradžią riterijai; toji, kaip *„milicie terrienne et chevalerie humaine“* [„žemiškoji kariauna ir žmogiškoji riterystė“], yra žemiškas Dievo sostą supančių angelų pulkų atspindys [1]. Glaudi riterio šventimų ir religinės mąstysenos sąsaja itin ryškiai matoma pasakojime apie riterio Rienzo maudynes [2]. Ispanų rašytojas Juanas Manuelis vadina jas savotišku sakramentu, lygintinu su krikštu ir santuoka [3].

Ar tie aukšti lūkesčiai, siejami su riterio pareigos atlikimu, leidžia bent kiek tiksliau apibrėžti politinius vaizdinius, į kuriuos diduomenė turėtų orientuotis? Taip, tai siekimas visuotinės taikos, paremtos karalių santarve, Jeruzalės paėmimu ir turkų išvijimu. Nenuilstantis planų kūrėjas Philippe'as de Mézières'as, svajojęs apie riterių ordiną, savo galia pranoksiantį tamplierius ir hospitaljerus, savajame *Songe du vieil pelerin* išdėstė planą, kuris, regėjosi, artimiausioje ateityje turi garantuoti išsigelbėjimą pasauliui. Jaunasis Prancūzijos karalius, — tatai rašyta apie 1388 m., kai dar tiek vilčių buvo dedama į nelaimingąjį karalių Karolį VI, — nesunkiai galėsiąs sudaryti taiką su Anglijos Ri-

čardu, tokiu pat jaunu ir taip pat nekaltu dėl senosios nesantaikos. Jiedu turį patys dėl taikos tartis, turį vienas kitam papasakoti apie įstabius apreiškimus, kuriuos yra gavę, atsisakyti smulkių savanaudiškų interesų, kurie taptų kliūtimi, jeigu derybos būtų pavestos dvasininkams, įstatymų žinovams ar karo vadams. Tegu, girdi, Prancūzijos karalius atsižadąs kelių pasienio miestų ir pilių. Sudarius taiką, išsyk turįs būti ruošiamas kryžiaus žygis. Visur turį būti nutraukti vaidai ir nesantaikos, tironiškas kraštų valdymas turįs būti reformuotas; jeigu nepakaktų pamokslų, visuotinis Bažnyčios susirinkimas turįs paraginti krikščionių valdovus leistis į karą ir atversti totorius, turkus, žydus ir saracėnus [4]. Visai įmanoma, kad apie tokius toli siekiančius planus dar buvo kalbama ir per bičiuliškus Mézières'o pašnekesius su jaunuoju Liudviku Orleaniečiu Paryžiaus celestinų vienuolyne. Orleanietis irgi svajojo apie taiką ir kryžiaus žygį, nors tose svajonėse būta daugiau praktinės ir savanaudiškos politikos priemaišų [5].

Tasai riterystės idealais pagrįstos visuomenės paveikslas nudažęs pasaulį keista spalva. Ta spalva nelabai nori laikytis. Kad ir kurį keturioliktojo ir penkioliktojo šimtmečio įžymų prancūzų kronikininką imtum — ar kandųjį Froissart'ą, ar sausuosius Monstrelet ir d'Escouchy, ar iškilmingąjį Chastellainą, ar rūmininką Olivier de la Marche'ą, ar pompastiškąjį Molinet, — visi, išskyrus Commines'ą ir Thomą Basiną, pradeda skambiais patikinimais, kad rašo trokšdami išgarsinti riteriškas dorybes ir didingus karo žygius [6]. Bet nė vienas neįstengia to tono išlaikyti, iš visų labiausiai jį išlaiko gal dar Chastellainas. Tuo metu, kai Froissart'o, kuris ir pats buvo perdėtai romantiškos riterių epo atmainos, *Méliador*, autorius, — taigi kai jo dvasia skrajoja idealaus „*prouesse*" [„narsumo"] ir „*grans apertises d'armes*" [„didelių žygdarbių"] padebesiuose, jo žurnalistiška plunksna rašo apie išdavystes ir žiaurumą, apie klastą, savanaudiškumą ir pranašumą, apie karo amatą, tapusį vien naudos vaikymosi dalyku. Molinet vis pamiršta riteriškus ketinimus ir, jeigu nekalbėsime apie jo kalbą ir stilių, aiškiai ir paprastai dėsto įvykius, tik retsykiais prisimindamas savo tauriuosius siekius. Dar paviršutiniškesnės yra Monstrelet riteriškosios tendencijos.

Atrodo, tarytum šitų autorių dvasia, — beje, reikia pasakyti, negili dvasia, — naudotųsi riteriška fikcija kaip jiems nesuvokiamų laikų korektyva. Tai buvo vienintelė forma, kuria jie įstengė suvokti įvykius. Tikrovėje jų laikais ir karai, ir politika buvo be jokios

formos, tarytum ir be jokio vidinio sąryšio. Karas — dažniausiai chroniškas, plačioje teritorijoje pasklidusių izoliuotų grobuoniškų žygių procesas, o diplomatija — ceremoningas ir neparankus instrumentas, iš dalies valdomas labai abstrakčių tradicinių idėjų, o iš dalies — neišpainiojamo paskirų smulkių teisinių klausimų komplekso. Negalėdama visuose dalykuose įžvelgti realios visuomeninės raidos, istorija griebėsi riteriškojo idealo fikcijos, šitaip viską pateikdama kaip gražų valdovų garbės ir riteriškos dorybės paveikslą, kaip dailią taurių taisyklių žaismę, leidžiančią rastis tvarkos iliuzijai. Jeigu šį istorinį mastelį palyginsime su tokio istoriko kaip Tukididas įžvalgumu, tai pamatysime, jog požiūris čia labai lėkštas. Istorija nuskursta ir pavirsta gražiu ar tariamai gražiu karo žygių ir iškilmingų valstybinių aktų atpasakojimu. Ir kas gi, žvelgiant tokiomis akimis, yra tikrieji istorijos liudininkai? Šaukliai ir herbininkai, — taip mano Froissart'as; jie yra šlovės ir garbės klausimų ekspertai, o šlovė ir garbė yra istoriografijos motyvas [7]. Aukso Vilnos ordino statutas reikalavo aprašyti riterių kovos žygius; Lefèvre'as de Saint Remy, pramintas Toison d'or [Aukso Vilna], arba heroldas Berry gali būti paminėti kaip heroldų istorijos kūrimo pavyzdžiai.

Riterystės idėja kaip gražaus gyvenimo idealas yra ypatingo pobūdžio. Tai iš esmės estetinis idealas, pagrįstas spalvinga fantazija ir pakiliais jausmais. Tačiau jis siekia būti etiniu idealu: viduramžių mąstysena gyvenimo idealą tik tuomet gali laikyti tauriu, kai susieja jį su pamaldumu ir dorybe. Tokios etinės funkcijos riterija niekaip negeba atlikti; ją traukia žemyn nuodėminga kilmė. Mat idealo branduolį ir dabar sudaro iki grožio pakylėta puikybė, Chastellainas tatai puikiai suprato, sakydamas: „*La gloire des princes pend en orguel et en haut péril emprendre; toutes principales puissances conviengnent en un point estroit qui se dit orgueil*“ [8] [„Kunigaikščių šlovė priklauso nuo išdidumo ir didžiai pavojingų žygių; visa kunigaikščių galybė slypi viename mažame taške, vadinamame išdidumu“]. Iš puikybės išskirta ir pakylėta radosi garbės sąvoka, sudaranti diduomenės gyvenimo traukos centrą. Viduriniuose ir žemesniuose visuomeninių santykių kloduose, sako Taine'as [9], pagrindinė varomoji jėga yra nauda, o didžiausias aristokratijos veiklos stimulas — puikybė: „*or, parmi les sentiments profonds de l'homme, il n'en est pas qui soit plus propre à*

se transformer en probité, patriotisme et conscience, car l'homme fier a besoin de son propre respect, et, pour l'obtenir, il est tenté de le mériter" [„tarp giliausių žmonių jausmų nėra jokio kito, kurį labiau būtų galima paversti dorybe, tėvynės meile ir sąžiningumu, nes išdidus žmogus reikalauja pagarbos sau, o jos trokšdamas turi ją nusipelnyti"]. Taine'as, be abejo, linkęs aristokratiją regėti pernelyg gražią. Tikrojoje aristokratijų istorijoje visuomet regime, kad puikybė jungiasi su begėdiška savinauda. Ir vis dėlto — kaip aristokratiškojo gyvenimo idealo apibūdinimas — Taine'o žodžiai teisingi. Jie panašūs į Burckhardto pateiktą Renesanso garbės jausmo nusakymą: *„Es ist die rätselhafte Mischung aus Gewissen und Selbstsucht, welche dem modernen Menschen noch übrig bleibt, auch wenn er durch oder ohne seine Schuld alles übrige, Glauben, Liebe und Hoffnung eingebüsst hat. Dieses Ehrgefühl vertragt sich mit vielem Egoismus und grossen Lastern und ist ungeheurer Täuschungen fähig; aber auch alles Edle, das in einer Persönlichkeit übrig geblieben, kann sich daran anschliessen und aus diesem Quell neue Kräfte schöpfen"* [10] [„Tasai mįslingas sąžinės ir savanaudiškumo mišinys yra tai, kas šiuolaikiniam žmogui dar lieka, nors jis dėl savo ar ne dėl savo kaltės nebeteko viso kito — tikėjimo, meilės ir vilties. Tasai garbės jausmas derinasi su dideliu egoizmu ir didelėmis ydomis ir gali būti neapsakomai apgaulingas; tačiau ir visos kilnios savybės, dar likusios asmenybei, gali prie jo šlietis ir iš tos versmės pasisemti naujų jėgų"].

Asmeninės garbės ir šlovės troškimą, kuris kartais atrodo kaip kilnaus garbės jausmo išraiška, o kartais vėlei regisi kyląs iš nė kiek nesutaurintos puikybės, Burckhardtas pavaizdavo kaip ypatingą Renesanso žmogaus savybę [11]. Kaip priešpriešą luomo garbei ir luomo šlovei, kurios už Italijos ribų dar tebeviešpatavo grynai viduramžiškoje visuomenėje, jis iškelia apskritai žmogiškos garbės ir šlovės jausmą, kurio, smarkiai veikiama antikos vaizdinių, nuo Dantės laikų siekia italų dvasia. Man regis, kad čia bus viena iš tų vietų, kur Burckhardtas įžvelgia pernelyg didelį atstumą tarp viduramžių ir Renesanso, tarp Vakarų Europos ir Italijos. Renesansiškasis šlovės troškimas ir garbėtroška iš esmės tebėra prancūziškos kilmės ankstesniųjų laikų riterio garbėtroška; platesnę sferą apėmusi luominė garbė, nebetekusi feodalinių sentimentų ir apvaisinta antikos idėjų. Karštas troškimas būti giriamam būsimųjų kartų toks pat nesvetimas dvyliktojo šimtmečio rū-

mų riteriui ar ne itin rafinuotam keturioliktojo šimtmečio prancūzų ir vokiečių samdomam kariui kaip ir dailiuosius menus pamėgusiam kvatročento atstovui. Froissart'as mesiro Robert'o de Beaumanoiro ir anglų kapitono Roberto Bamborough derybas prieš *Combat des trente* [Trisdešimties mūšį] (1351 m. kovo 27 d.) užbaigia tokiais pastarojo žodžiais: „ir padarysime taip, kad apie tai bus kalbama būsimaisiais laikais ir menėse, ir rūmuose, ir aikštėse, ir kitose pasaulio vietose"*.

Chastellainas, riterių idėją aukštinąs dar visai kaip viduramžių atstovas, vis dėlto išreiškia jau grynai renesansišką dvasią, sakydamas:

Honneur semont toute noble nature
D'aimer tout ce qui noble est en son estre.
Noblesse aussi y adjoint sa droiture [12].

[Garbė kiekvieną taurią prigimtį pasmerkia / Mylėti visa tai, kas iš esmės kilnu. / Kilnumas čia irgi priduria savo teisę.]

Kitoje vietoje jis kalba, kad žydams ir pagonims garbė buvo brangesnė ir jos buvo labiau žiūrima, nes ji buvo puoselėjama vien dėl pačios savęs ir tikintis žemiško pagyrimo, o krikščionys garbę gavę per tikėjimą ir šviesą, tikėdamiesi dangiškojo atpildo [13].

Jau Froissart'as ragina būti narsiems ne dėl religinių ar dorovinių motyvų, o vien dėl šlovės bei garbės ir — ne veltui jis buvo *enfant terrible* — dėl karjeros [14].

Riterio šlovės ir garbės troškimas neatskiriamai susiję su didvyrių garbinimu, kuriame viduramžių ir Renesanso elementai visai susilieja. Riteriškas gyvenimas yra sekimas. Nedidelis skirtumas, ar sekama Arturo aplinkos ar antikos didvyriais. Aleksandras jau riterių romano klestėjimo laikais buvo įtrauktas riterystės idėjų sferon. Antikos fantazijų sritis dar nebuvo atsiskyrusi nuo Apskritojo stalo fantazijų srities. Karalius René vienoje poemoje pramaišiui regi Lanseloto, Cezario, Dovydo, Heraklio, Pario, Troilo antkapius, visus papuoštus herbais [15]. Pati riterystė buvo kildinama iš romėnų. *„Et bien entretenoit,* — sakoma apie Anglijos karalių Henriką V, — *la dis-*

* Froissart, ed. Luce, IV, p. 112, kur Bamborough, dar žinomas ir kaip Bembro, Brembo, per klaidą vadinamas Brandebourchu. (*Aut. past.*)

cipline de chevalerie, comme jadis faisoient les Rommains“ [16] [„Ir labai rūpinosi riterių drausme, kaip kitados darė romėnai“]. Stiprėjantis klasicizmas šiek tiek apvalo istorinį antikos paveikslą. Portugalų didikas Vasco de Lucena, išvertęs Karoliui Narsiajam Kvintą Kurcijų, skelbiasi, panašiai kaip ir pusantro šimto metų anksčiau Maerlantas, šiuo vertimu perteikiąs valdovui autentišką Aleksandrą, apvalytą nuo melo, kuriuo populiarios sakmės subjaurojusios jo istoriją[17]. Užtat juo labiau matomas jo siekimas pateikti valdovui sektiną pavyzdį, ir retas valdovas taip sąmoningai stengėsi didžiais ir žėrinčiais žygdarbiais prilygti antikos vyrams kaip Karolis Narsusis. Nuo jaunumės jis reikalavo, kad jam būtų skaitoma apie Gaveino ir Lanseloto didvyriškus darbus; vėliau nugalėjo antikos karžygiai. Prieš miegą reguliariai būdavo kelias valandas skaitomos „*les haultes histoires de Romme*“ [18] [„kilnios Romos istorijos“]. Ypač jis mėgo Cezarį, Hanibalą ir Aleksandrą, „*lesquelz il vouloit ensuyre et contrefaire*“ [19] [„kurių pavyzdžiu norėjo sekti“]. Visi amžininkai smarkiai pabrėžė šį sąmoningą sekimą kaip jo darbų stimulą. „*Il désiroit grand gloire,* — sako Commines'as, — *qui estoit ce qui plus le mettoit en ses guerres que nulle autre chose; et eust bien voulu ressembler à ces anciens princes dont il a esté tant parlé après leur mort*“ [20] [„Jis troško didelės garbės, kuri labiau nei kas kita jį skatino kariauti; ir labai norėjo būti panašus į tuos senovės valdovus, apie kuriuos taip daug kalbama po jų mirties“]. Chastellainas regėjo, kaip Karolis Narsusis pirmą sykį praktiškai pademonstravo savo iškilnų didžių darbų ir gražių antikinių gestų pomėgį. Tatai nutiko per pirmąjį jo kaip kunigaikščio atvykimą į Mecheleną 1467 m. Karolis Narsusis turėjo nubausti maištininkus; byla buvo ištirta ir išnagrinėta pagal visus formalumus, vienas iš vadų nuteistas mirti, kiti — amžinai ištremti. Turgaus aikštėje įrengiamas ešafotas, kunigaikštis atsisėda priešais; nusikaltėlis jau parklupdytas, budelis apnuogina kirvį, staiga Karolis, iki tol slėpęs savo ketinimus, sušunka: „Palaukit! Nuriškit jam nuo akių skepetą ir pakelkite jį!“

„*Et me parçus de lors,* — sako Chastellainas, — *que le coeur luy estoit en haut singulier propos pour le temps à venir, et pour acquérir gloire et renommée en singulière oeuvre*“ [21] [„Ir tada pajutau, kad širdis jam suvirpėjo pagalvojus apie ateitį, apie šlovę ir pagarbą, pelnytą tokiu žygdarbiu“].

Karolio Narsiojo atvejis tinkamas parodyti, kad Renesanso dvasia, troškimas gražiai gyventi pagal senovės pavyzdį, kyla tiesiai iš riteriškojo idealo. Jeigu ją lyginsime su italų *virtuoso*, pastarasis tėra labiau apsiskaitęs ir geresnio skonio. Savųjų klasikų Karolis dar skaitė tiktai vertimus, o jo gyvenimas dar tebėra vėlyvosios gotikos stiliaus.

Tas pats riteriškųjų ir renesansinių elementų neišskiriamumas atsiskleidžia ir devynių narsuolių, *„les neuf preux"*, kulte. Devynių didvyrių — trijų pagonių, trijų žydų, trijų krikščionių — grupė susiformuoja riterystės idealo sferoje; pirmą sykį ji aptinkama apie 1312 m. Jacques'o de Longuyono kūrinyje *Voeux du paon* [22]. Didvyrių pasirinkimas liudija artimą ryšį su riterių romanu: Hektoras, Cezaris, Aleksandras — Jozuė, Dovydas, Judas Makabiejus — Arturas, Karolis Didysis ir Gotfridas iš Bouillono. Eustache'as Deschamps'as perima tą mintį iš savo mokytojo Guillaume'o de Machaut ir paskiria jai visą pluoštą eilėraščių [23]. Tai jis veikiausiai, tenkindamas vėlyvųjų viduramžių dvasiai tokį būdingą simetrijos poreikį, prie devynių *preux* prideda ir devynias *preuses*. Iš Justino raštų ir kitos literatūros jis atrenka kelias, iš dalies gana keistas figūras, sakysim, Pentesilėją, Tomyris, Semiramidę, o daugumą vardų šiurpiai iškraipo. Tatai nėra kliūtis vaizdiniui išplisti, todėl *preux* ir *preuses* vėlei aptinkami ir paskesniuose veikaluose, pavyzdžiui, *Le Jouvencel*. Jie vaizduojami kilimuose, jiems išgalvojami herbai; Anglijos karaliui Henrikui VI 1431 m. įžengiant Paryžiun, visas aštuoniolikos pulkas eina pirma jo *.

Koks gyvybingas tasai vaizdinys buvo per visą penkioliktąjį šimtmetį ir net dar vėliau, rodo faktas, kad jis buvo parodijuojamas: Molinet demonstruoja savo šmaikštumą aprašydamas devynetą *„preux de*

* *Journal d'un bourgeois*, p. 274. Devynių strofų eilėraštis apie devynis narsuolius įvairiuose XV a. Harlemo rinkinių rankraščiuose; žr. mano *Rechtsbronnen van Haarlem*, p. xlvi ir toliau. Cervantesas juos vadina *„todos los nueve de lą fama"* („Don Kichotas", I kn., 5 skyrius). Anglijoje jie kaip *„the nine worthies"* liko žinomi ligi pat XVII a., plg. John Coke, *The debate between the Heraldes*, ed. L. Pannier et P. Meyer, *Le débat des hérauts d'armes*, p. 108, § 171; R. Burton, *The Anatomy of Melancholy*, III, p. 173 (ed. London, 1886). Thomas Heywoodas parašė *The exemplary lives and memorable acts of Nine the most worthy Women of the World*, paskutinioji iš jų buvo karalienė Elžbieta. *(Aut. past.)*

gourmandise" [24] [„rajumo narsuolių"]. Dar ir Pranciškus I retkarčiais rengėsi *„à l'antique*" [„pagal antikos madą"], vaizduodamas vieną iš *preux* [25].

Deschamps'as šį vaizdinį praplėtė ne vien pridėdamas moteriškuosius atitikmenis, bet dar ir kitu būdu. Senųjų didvyriškųjų dorybių garbinimą jis sujungė su savo laikais, perkėlė jį į begimstančio prancūzų karinio patriotizmo sferą, prie senųjų devynių *preux* prijungdamas savo amžininką ir tautietį Bertrand'ą du Guescliną [26]. Ir tas sumanymas buvo sėkmingas! Liudvikas Orleanietis didžiojoje Coucy menėje liepė pakabinti narsiojo konetablio portretą kaip dešimtojo *preux* atvaizdą [27]. Orleanietis turėjo pagrindą ypatingai rūpintis du Guesclino atminimu; konetablis jį patį nešė prie krikšto ir per apeigas įdavė jam į rankas kalaviją. Moterų rikiuotėje dešimtosios galima tikėtis Joanos Arkietės. Iš tikrųjų penkioliktajame šimtmetyje ketinta jai suteikti šį rangą. Louis de Lavalis, Du Guesclino proanūkis ir Joanos Arkietės bendražygio brolis, pavedė savo kapelionui Sébastienui Mamerot parašyti devynių didvyriškų vyrų ir moterų istoriją, kaip dešimtuosius pridedant Du Guescliną ir Joaną Arkietę. Tačiau rankraštyje išlikusiame Mamerot veikale tų dviejų vardų nerandame [28] ir nėra ženklų, kad idėja, susijusi su Joana Arkiete, būtų išplitusi. Tautinis karinis herojų garbinimas, kilęs penkioliktajame šimtmetyje Prancūzijoje, visų pirma remiasi narsaus ir viską apskaičiuojančio bretonų kario figūra. Visokie karvedžiai, kovoję drauge su Joana arba prieš ją, amžininkų vaizduotėje užima kur kas reikšmingesnę ir garbingesnę vietą nei kaimo mergaitė iš Domrémy. Daugelis apie ją dar kalba be jaudulio ar garbinimo, veikiau kaip apie kuriozą. Chastellainas, kuris keistai gebėjo derama proga pamiršti savo burgundiškus jausmus ir pademonstruoti patetišką lojalumą Prancūzijai, mirus Karoliui VII sukuria *mystère* [misteriją], kurioje visi vadai, tarnavę karaliui ir kovoję su anglais, lyg kokioje narsuolių garbės galerijoje pasako po posmą, bylojantį apie jų žygius: čia ir Dunois, ir Jeanas de Bueilis, ir Xaintrailles'is, ir La Hire'as, ir pulkas mažiau žinomų [29]. Atrodo, tarytum tai būtų Napoleono generolų greta. Bet *la Pucelle* [Mergelės] joje nėra.

Burgundijos valdovai savo lobyne saugojo krūvą romantiško pobūdžio didvyrių relikvijų: šventojo Jurgio kalaviją, papuoštą jo herbu, kalaviją priklausiusį „mesirui Bertranui de Claiquinui (Du Guesclinui),

Gareno Lotaringiečio šerno dantį, psalmyną*, iš kurio vaikystėje mokėsi šventasis Liudvikas [30]. Kaip čia sueina draugėn riteriškosios ir religinės fantazijos sferos! Dar žingsnis, ir prieisime Livijaus raktikaulį, kurį lyg kokią relikviją priėmė popiežius Leonas X [31].

Vėlyvųjų viduramžių didvyrių garbinimo literatūrinė išraiška yra tobulo riterio biografija. Kartais tai jau legenda tapusios figūros, sakysim, Gilles'io de Trazegnies. Tačiau reikšmingiausios vis dėlto — tokių amžininkų kaip Boucicaut, Jeano de Bueilio, Jacques'o de Lalaing'o.

Jeanas le Meingre'as, paprastai vadinamas *le maréchal* Boucicaut, tarnavo savo kraštui sunkių negandų metais. Su Jonu Neveriečiu 1396 m. jis buvo prie Nikopolio, kur Prancūzijos kariuomenę, lengvabūdiškai išsirengusią turkų iš Europos varyti, sutriuškino sultonas Bajazitas. 1415 m. prie Azincourt'o jis antrąsyk pateko į nelaisvę, kurioje po šešerių metų mirė. Vienas garbintojas dar prie jo gyvos galvos 1409 m. jo žygius sudėjo į knygą, remdamasis labai patikimais liudijimais ir dokumentais [32], tačiau tai buvo ne istorijos atkarpa, o idealaus riterio paveikslas. Šito didžiai neramaus gyvenimo tikrovę paslepia graži riterio paveikslo regimybė. Šiurpi katastrofa prie Nikopolio toje *Le Livre des faicts* atvaizduota gana blankiomis spalvomis. Boucicaut pateikiamas kaip kuklaus, pamaldaus, bet sykiu rūmų manieras gerbiančio ir apsišvietusio riterio tipas. Turtų išsižadėjimas, privalomas tikram riteriui, byloja iš Boucicaut tėvo žodžių; nenorėdamas savo paveldo nei padidinti, nei sumažinti, jisai sako: jeigu mano vaikai bus dori ir drąsūs, jiems visko pakaks; o jeigu jie būtų neverti, kaip skaudu būtų, jeigu jiems per didelis palikimas tektų [33]. Boucicaut pamaldumas tiesiog puritoniškas. Jis anksti keliasi ir tris valandas meldžiasi. Kad ir kaip skubėtų ar labai užsiėmęs būtų, kasdien klūpėdamas išklauso dvejas mišias. Penktadieniais vilki juodai, sekmadieniais ir šventadieniais pėsčiomis daro

* Psalmyną per Ispanijos dinastinius karus įsigijo Joanas van den Bergas, luomų komisaras Belgijoje, ir nuo to laiko jis yra Leideno universiteto bibliotekoje. Tristano, Ožjė Dano ir Vylando Kalvio kalavijai aptinkami Prancūzijoje, Anglijoje ir Italijoje; žr. H. Jenkinson, *The jewels lost in the Wash, History*, VIII, 1923, p. 161; J. Loth, *L'épée de Tristan,* Comptes rendus de l'Acad. des inscr. et Belles lettres, 1923, p. 117; G. Rotondi, *Archivio storico Lombardo XLIX*, 1922.

maldingus žygius arba klausosi skaitymų iš šventųjų gyvenimo ar istorijų apie *„des vaillans trespassez, soit Romains ou autres“* [„senovės karžygių, romėnų arba kitų, darbus“], arba kalbasi su kitais apie dievotus dalykus. Jis santūrus ir kuklus, kalba mažai ir dažniausiai apie Dievą, šventuosius, dorybę arba riteriškumą. Visus savo tarnus irgi įpratino būti dievotus ir padoriai elgtis, išmokė juos nebesikeikti [34]. Būdamas karštas tauraus, skaistaus tarnavimo moterims gynėjas, jis gerbia visas dėl vienos ir moterims ginti įsteigia ordiną *„de l'écu verd à la dame blanche“* [„žaliojo skydo ordiną baltajai damai“], už tai nusipelnydamas Christine de Pisan pagyrimo[35]. Genujoje, į kurią atvyko 1401 m. kaip Karolio VI karvedys, jis kartą mandagiai atsakė į dviejų sutiktų damų nusilenkimą. *„Monseigneur,* — tarė jo ginklanešys, — *qui sont ces deux femmes à qui vous avez si grans reverences faictes?“* — *„Huguenin, dit-il, je ne sçay“. Lors luy dist: „Monseigneur, elles sont filles communes“.* — *„Filles communes, dist-il, Huguenin, j'ayme trop mieulx faire reverence à dix filles communes que avoir failly à une femme de bien“* [36] [„Pone, kas tiedvi moterys, kurioms jūs parodėte tokią didelę pagarbą?“ — „Nežinau, Hugenenai“. Tada jisai sako: „Pone, tai paleistuvės“. — „Paleistuvės? — prataria jis. — Aš linkęs verčiau parodyti pagarbą dešimčiai paleistuvių negu neparodyti pagarbos bent vienai dorai moteriai“]. Jo devizas yra: *„Ce que vous vouldrez“* [„Ko jūs pageidaujate“], — tyčia mįslingas, koks ir turi būti devizas. Ar čia turima galvoje dama, kuriai jis prisiekė ištikimybę, ar reikėtų čia įžiūrėti apskritai atsainų požiūrį į gyvenimą, kurio derėtų tikėtis tik daug vėlesniais laikais?

Tokiomis pamaldumo ir santūrumo, kuklumo ir ištikimybės spalvomis buvo piešiamas gražus idealaus riterio paveikslas. Kas gi galėtų stebėtis dėl to, kad tikrasis Boucicaut ne visais atžvilgiais jį atitiko? Smurtingumas ir gobšumas, toks įprastas jo luomui, šitai tauriai figūrai irgi nebuvo svetimas [37].

Tačiau pavyzdinis riteris dar regimas ir visai kitokiais atspalviais. Biografinis romanas apie Jeaną de Bueilį, vadinamas *Le Jouvencel*, buvo parašytas maždaug puse amžiaus vėliau už Boucicaut gyvenimą, ir tai iš dalies paaiškina požiūrių skirtumą. Jeanas de Bueilis buvo kapitonas, kovojęs po Joanos Arkietės vėliava, o paskui dalyvavęs *Praguerie* sukilime ir *„du bien public“* [„visuomenės gerovės“] kare. Jis

mirė 1477 m. Patekęs karaliaus nemalonėn, apie 1465 m. jis paskatino tris savo tarnus parašyti pasakojimą, pavadintą *Le Jouvencel* [38]. Boucicaut gyvenime po istorine forma slypi romantinė dvasia, o *Le Jouvencel* fiktyvi forma, priešingai, pridengia labai realius bruožus, bent jau pirmojoje veikalo dalyje. Galbūt dėl to, kad autorių būta ne vieno, vėliau kūrinys išskydo, pavirsdamas saldžia romantika. Kraupus ginkluotų prancūzų gaujų žygis į Šveicariją 1444 m. ir kautynės šalia Sankt Jacobo prie Birso, kur Bazelio žemės kaimiečius ištiko Termopilų likimas, — visa tai čia apvilkta paikai puošniu nuvalkiotos pasakos apie piemenaičių meilę drabužiu.

Ryškus kontrastas užtat yra pirmoji *Le Jouvencel* dalis, kurioje pateikiamas toks santūrus ir tikroviškas anų laikų karo realybės paveikslas, kokio kitur niekur neaptiksi. Beje, ir šitie autoriai nekalba apie Joaną Arkietę, kurios ginklo broliu juk buvo jų ponas; autoriai garbina paties Jeano de Bueilio žygdarbius. Bet kaip puikiai jis bus apsakęs jiems savuosius karo žygius! Čia jau matome pirmuosius ženklus tos prancūzų karinės dvasios, kuri vėliau pagimdys *mousquetaire*, *grognard* ir *poilu* [muškietininko, seno kario ir drąsuolio] figūras. Riteriškoji paskirtis atsiskleidžia tiktai įžangoje, raginančioje jaunuomenę iš šio rašinio mokytis kario gyvenimo ir perspėjančio saugotis puikybės, pavydo ir godumo. Pirmojoje *Le Jouvencel* dalyje nėra nei pamaldžių, nei kurtuazinių elementų, būdingų Boucicaut gyvenimo aprašymui. Čia mes regime karo vargus, jo nepriteklius bei monotoniją ir guvų ryžtą pakelti sunkumus ir ištverti pavojus. Pilies komendantas surenka savo garnizoną ir pamato, kad teturi penkiolika arklių, perkarusių kuinų; daugumas jų nekaustyti. Jis sodina po du vyrus ant vieno arklio, bet ir tų vyrų daugumas vienakiai arba luošiai. Kapitono drabužiams sulopyti mėginama pagrobti priešo skalbinius. Pavogta karvė, priešų kapitonui paprašius, kuo mandagiausiai grąžinama. Naktinio žygio per laukus aprašymas padvelkia į skaitytoją nakties kvapais ir tyla [39]. *Le Jouvencel* puslapiuose matome, kaip riterio tipas pamažėle virsta nacionalinio kario tipu: knygos herojus paleidžia vargšus belaisvius su sąlyga, kad jie būsią geri prancūzai. Pasiekęs aukštos padėties, jis ilgisi ankstesniojo, nuotykių kupino gyvenimo.

Tokio realistiško riterio tipo (kurio, beje, kaip sakyta, pačiame veikale ne iki galo laikomasi) Burgundijos literatūra, daug senamadiškesnė ir labiau nei grynai prancūziškoji saistoma feodalinių formų, sukurti dar neįstengė. Jacques'as de Lalaing'as greta *Le Jouvencel* atrodo

kaip antikvarinis kuriozas, parašytas pagal ankstesniųjų riterių klajūnų, sakysim, Gillono de Trazegnies, klišę. Knyga apie šito burgundų išgarbinto didvyrio darbus byloja veikiau apie romantiškus turnyrus, o ne apie tikrą karą [40].

Karo narsos psichologijos turbūt niekas nei anksčiau, nei vėliau neišreiškė taip paprastai ir tiksliai kaip šie *Le Jouvencel* žodžiai [41]: *„C'est joyeuse chose que la guerre... On s'entr'ayme tant à la guerre. Quant on voit sa querelle bonne et son sang bien combatre, la larme en vient à l'ueil. Il vient une doulceur au cueur de loyaulté et de pitié de veoir son amy, qui si vaillamment expose son corps pour faire et acomplir le commandement de nostre createur. Et puis on se dispose d'aller mourir ou vivre avec luy, et pour amour ne l'abandonner point. En cela vient une délectation telle que, qui ne l'a essaiié, il n'est homme qui sceust dire quel bien c'est. Pensez-vous que homme qui face cela craingne la mort? Nennil; car il est tant reconforté, il est si ravi, qu'il ne scet où il est. Vraiement il n'a paour de rien"* [„Karas — smagus dalykas... Kare mes taip mylime vienas kitą. Kai savo reikalą laikai teisingu ir matai, kaip puikiai kaunasi giminingas kraujas, net ašaros iš akių ištrykšta. Ištikimas ir maldingas širdis palaima užplūsta matant, kaip draugas be jokios atodairos stato į pavojų savo kūną, idant ištesėtų ir įvykdytų mūsų Kūrėjo įstatymus. Ir iš meilės norisi su juo kartu gyventi ir mirti, ir niekados jo nepalikti. Ir tai sužadina tokį jaudulį, kad niekas, tų dalykų nepatyręs, negalėtų pasakyti, koks tatai gėris. Ar manote, kad taip besielgiantis žmogus bijo mirties? Nė kiek, nes jis toks įsiaudrinęs, toks pakerėtas, kad nė pats nebežino, kur šiuo metu yra. Jis tikrai nieko nebijo"].

Tuos žodžius lygiai taip pat galėtų pasakyti ir šiuolaikinis kareivis, ir penkioliktojo šimtmečio riteris. Su pačiu riterio idealu jie visai nesusiję. Jie perteikia pačios karo narsos emocinį pamatą: šiurpu nukrečiantį žingsnį iš ankšto egoizmo į mirtino pavojaus jaudulį, gilų žavėjimąsi bendražygio drąsa, saldų ištikimybės ir pasiaukojimo svaigulį. Šie primityvūs asketiniai jausmai yra pagrindas, kuriuo remiantis riterio idealas kuriamas kaip taurus vyriškos tobulybės vaizdinys, labai giminingas graikų kalokagatijai, kaip karštas gražaus gyvenimo siekimas, teikęs energijos ir įkvėpimo visai amžių virtinei... o sykiu ir kaip kaukė, kuria galėjo dangstytis naudos vaikymosi ir smurto pasaulis.

5

SVAJA APIE HEROJIŠKUS ŽYGIUS IR MEILĘ

Visur, kur riterio idealas išpažįstamas gryniausiu pavidalu, akcentuojamas jo asketinis aspektas. Savo klestėjimo pradžioje jis natūraliai, netgi neišvengiamai siejosi su vienuolio idealu: kryžiaus žygių laikų riterių vienuolių ordinuose. Tačiau tikrovė šį idealą vis nuvainikuodavo, todėl jis vis labiau traukėsi į vaizduotės sferą, nes joje galėjo išsaugoti tuos taurios askezės bruožus, kurie retai tebuvo matomi visuomeninėje realybėje. Riteris klajūnas kaip ir tamplierius nesaistomas žemiškų saitų ir neturtingas. Tauraus ir vargšo kovotojo idealas, sako Williamas Jamesas, dar tebelemia *„sentimentally if not practically, the military and aristocratic view of life. We glorify the soldier as the man absolutely unencumbered. Owning nothing but his bare life, and willing to toss that up at any moment when the case commands him, he is the representative of unhampered freedom in ideal directions“* [1] [„jeigu ir ne praktikos, tai bent jausmų aspektu, kariškių ir aristokratų požiūrį į gyvenimą. Mes garbiname karį kaip žmogų, kurio nesaisto jokios kliūtys. Neturėdamas nieko daugiau, tiktai savo gyvybę, ir pasiryžęs bet kada ją paaukoti, jeigu to pareikalaus aplinkybės, jis įkūnija nevaržomą laisvę siekti idealo“].

Taigi riterio idealo siejimas su iškilniais religinės mąstysenos elementais — su užuojauta, dorybingumu, ištikimybe — anaiptol nėra dirbtinis ar paviršutiniškas. Tačiau ne jis suteikė riterystei išimtinį grožios gyvenimo formos pobūdį. Ir riterystės tiesioginė kilmė iš vyriško kovingumo nebūtų galėjusi jos taip pakylėti, jeigu ne liepsnojantis mo-

terų meilės žaizdras, suteikęs gyvos šilumos šitam jausmo ir idėjos kompleksui.

Ryškus askezės, drąsaus aukojimosi bruožas, būdingas riterių idealui, yra kuo glaudžiausiai susijęs su erotiniu gyvensenos pamatu, gal jis net apskritai tėra tik etinė nepatenkinto geismo transformacija. Meilės geismas įgyja formą ir yra stilizuojamas toli gražu ne vien literatūroje ir vaizduojamojoje dailėje. Poreikiui suteikti meilei taurų stilių ir formą lygiai tiek pat erdvės atsiskleisti duoda ir paties gyvenimo formos: kurtuazinės manieros, pramoginiai žaidimai, juokai ir sportas. Ir ten meilė nuolatos sublimuojama ir romantizuojama; čia gyvenimas mėgdžioja literatūrą, bet toji juk iš esmės viską semiasi iš gyvenimo. Riteriškasis meilės aspektas iš principo radosi ne literatūroje, bet gyvenime. Riterio ir mylimosios motyvą pagimdė tikri gyvenimo santykiai.

Riteris ir mylimoji, didvyriškumas meilės vardan, — štai patsai pirminis, nekintamas romantinis motyvas, nuolatos vis iš naujo kylantis ir kilsiantis. Tai labiausiai tiesioginis juslinio geismo pavertimas etiniu arba kvazietiniu savęs neigimu. Jis tiesiogiai kyla iš troškimo moters akivaizdoje parodyti drąsą, leistis į pavojų ir būti stipriam, kentėti ir plūsti kraujais, — iš impulso, gerai pažįstamo kiekvienam šešiolikmečiui vaikinui. Geismo reiškimas ir patenkinimas rodosi nepasiekiamas, todėl jie pakeičiami ir nuslopinami meilės įkvėptu žygdarbiu. Šitaip iškart kaip patenkinimo alternatyva iškeliama mirtis, išsipildymas, taip sakant, garantuojamas abiem kryptimis.

Tačiau ilgesinga svaja apie žygdarbį iš meilės, kuri dabar pripildo ir svaigina širdį, auga ir kerojasi lyg vešlus augalas. Pirmoji paprasta tema greitai išsemiama; dvasia reikalauja naujų fantazijų ta pačia tema. Ir pati aistra vis ryškesnėmis spalvomis dažo kančią ir atsižadėjimą. Žygdarbį reikia atlikti vaduojant arba gelbstint pačią moterį iš didžiausių pavojų. Šitaip pirminis motyvas papildomas intensyvesniu dirgikliu. Iš pradžių pats subjektas geidžia kentėti dėl moters; bet netrukus prisideda troškimas pačią geidžiamąją iš kančių išgelbėti. Ar gelbėjimas iš principo visuomet kildintinas iš mergystės gelbėjimo, taigi iš kelio užkirtimo kitiems, iš moters pasilaikymo sau? Šiaip ar taip, čia mes jau turime išimtinai riterišką erotinį motyvą: jaunas didvyris, vaduojantis mergelę. Net jeigu grobikas būtų niekuo nekaltas slibinas, seksualinis elementas vis tiek čia tiesiogiai regimas. Kaip nai-

viai ir nuoširdžiai tatai išreiškia, sakysim, įžymusis Burne'o-Joneso paveikslas, kuriame mergaitei suteikta šiuolaikinės moters figūra kaip tik vaizdavimo skaistumu taip aiškiai išduoda juslinę įkvėpimo kilmę.

Mergelės vadavimas yra pats pirminis ir amžinai jaunas romantinis motyvas. Kaip galėjo būti, kad viena dabar jau pasenusi mitų aiškinimo teorija įžvelgė jame gamtos fenomeno perteikimą, nors kiekvienas kasdien gali patikrinti tiesioginę šios minties prasmę! Literatūroje jos kartais dėl pernelyg dažno kartojimo kurį laiką vengiama, tačiau šis motyvas nuolat atgimsta naujomis formomis, pavyzdžiui, kine paplitusioje kaubojų romantikoje. O asmeniniuose meilės vaizdiniuose už literatūros ribų jis neabejotinai visą laiką vienodai ryškus.

Sunku nustatyti, kiek herojiško įsimylėjėlio vaizdinyje atsiskleidžia vyriškasis, o kiek — moteriškasis meilės aspektas. Ar meilės kankinio paveikslas atspindi vyro norą tokį save regėti, ar moters pageidavimą, kad vyras toks pasirodytų? Teisingas veikiausiai yra pirmasis atsakymas. Meilės kaip kultūros formos vaizdavime, bent jau iki visai nesenų laikų, apskritai reiškiasi bemaž išimtinai vyriškas požiūris. Moters nuomonė apie meilę visą laiką lieka paslėpta po šydu; tai švelni ir gili paslaptis. Ir jai visai nereikalinga herojinė sublimacija, nes savuoju atsidavimo pobūdžiu ir nenutrūkstamu ryšiu su motinyste moters meilė ir be fantazijų apie drąsą ir aukojimąsi savaime yra pakilusi virš savanaudiškos erotikos. Moters meilės išraiškos didžiąja dalimi neaptinkame ne vien todėl, kad literatūrą kūrė vyrai, bet ir todėl, kad moteriai meilėje literatūra yra kur kas mažiau būtina.

Figūra tauraus riterio, kenčiančio dėl mylimosios, visų pirma perteikia vyro vaizdinį apie tai, kokį jis pats save geidžia regėti. Vaduotojo svajos įtampa dar padidinama tuo, kad jis pasirodo kaip nepažįstamasis ir atpažįstamas tik po herojiško darbo. Tame herojaus nepažįstamume aiškiai slypi ir romantinis motyvas, kyląs iš moters meilės vaizdinių. Visoje vyriškos jėgos ir drąsos apoteozėje, kurią išreiškia raito karžygio figūra, draugėn susilieja moteriai būdingas jėgos garbinimo troškimas ir vyro fizinė puikybė.

Viduramžių visuomenė tuos primityvius romantinius motyvus kultivavo lyg niekaip negalįs pasisotinti paauglys. Aukštesniosios literatūros formos tobulėdamos pakilo iki tyresnės ir paprastesnės arba šmaikštesnės ir dar labiau kurstančios geismo raiškos, o riterių romanas nuolat vis atsinaujina ir, begaliniais kartojimais apdorodamas vis

tą patį romantinį atvejį, išlieka toks patrauklus, kad mums tai regisi tiesiog nesuvokiama. Mes esame linkę manyti, kad keturioliktasis šimtmetis jau praaugęs vaikiškas fantazijas, ir Froissart'o *Méliador* ar *Perceforest* vadintini pavėluotais riteriškųjų avantiūrų literatūros žiedais, anachronizmais. Jie nėra anachronizmai, kaip nėra anachronizmas šiandieninis sensacijų romanas; tačiau tai yra ir ne rimta literatūra, o taip sakant, taikomasis menas. Erotinėms fantazijoms reikalingi modeliai, ir ši aplinkybė palaiko tokios literatūros gyvybę ir leidžia jai nuolat atsinaujinti. Per patį Renesanso klestėjimą tokia literatūra vėlei atgyja Amadžio romanų* pavidalu. Jeigu dar net antrojoje šešioliktojo šimtmečio pusėje De la Noue gali mums tvirtinti, kad Amadžio romanai sukeldavę *„esprit de vertige"* [„svaigulį"] kartai, vis dėlto jau užgrūdintai Renesanso ir Humanizmo, kokia tad romantiškai imli turėjo būti pusiausvyros visiškai neįgijusi 1400 metų karta!

Juslinis meilės romantikos svaigulys visų pirma turėjo būti patiriamas ne skaitant, o žaidžiant ir regint. Tas žaidimas gali vykti dviem formom: draminio vaidinimo ir sporto. Viduramžiais pastaroji forma yra kur kas reikšmingesnė. Drama dar didžiąja dalimi buvo persiėmusi kitomis, šventomis temomis; romantinis nutikimas joje vaizduojamas dar tik išimtinais atvejais. O viduramžių sportas, visų pirma — turnyras, pats buvo didžiai dramatiškas ir sykiu ryškiai erotinio turinio. Sporte visais laikais esama tokių draminių ir erotinių elementų: šiandieninės irklavimo ar futbolo varžybos savo emocine verte kur kas artimesnės viduramžių turnyrui, negu tatai galbūt suvokia patys sportininkai ir žiūrovai. Tačiau šiuolaikinis sportas sugrįžo prie natūralaus, kone graikiško paprastumo, o viduramžių, bent vėlyvųjų viduramžių turnyras yra puošmenomis perkrautas, sunkiom drapiruotėm apklostytas sportas, kuriame draminiai ir romantiniai elementai tyčia taip išryškinti, kad jis tiesiog atlieka pačios dramos funkciją.

Vėlyvieji viduramžiai yra vienas tų pabaigos periodų, kai aukštesniųjų sluoksnių kultūrinis gyvenimas kone visai pavirtęs visuomeniniu žaidimu. Tikrovė yra nelemta, rūsti ir nuožmi; ji perkeliama į gražią svajonę apie riteriškąjį idealą, kurio pagrindu kuriamas gyvenimo

---

* Turimi galvoje XIII a. pabaigoje Ispanijoje parašyti ir visoje Europoje ilgai buvę populiarūs galantiškų meilės nuotykių ir riteriškų žygių romanai, kurių herojus yra Galijos riteris Amadis. (*Vert. past.*)

vaidinimas. Vaidinama su Lanseloto kauke; tai baisus savęs apgaudinėjimas, tačiau netikroviškumo kartėlį padeda pakelti lengva pašaipa, nuneigianti nuosavą melą. Visoje penkioliktojo šimtmečio riterių kultūroje egzistuoja labai sentimentalaus rimtumo ir lengvos pašaipos pusiausvyra. Visos riteriškos sąvokos — garbė, ištikimybė, tauri meilė — traktuojamos visiškai rimtai, tačiau retsykiais griežtą miną ima ir nušviečia šypsnys. Italija turėjo būti pirmasis kraštas, kuriame nuotaika pirmą sykį pavirsta sąmoninga parodija: Pulcio *Morgante* ir Boiardo *Orlando innamorato*. Ir net ten ir tuomet riteriški romantiniai sentimentai vėl nugali, nes Ariosto veikaluose neslepiamas šaipymasis užleidžia vietą įstabiam pasikėlimui virš pokšto ir rimtumo, suteikiančiam klasikinę išraišką riteriškoms fantazijoms.

Kaipgi tad galėtume abejoti, kad riteriški idealai buvo rimtai traktuojami prancūzų visuomenėje apie 1400 metus? Tauriojo Boucicaut, pavyzdinio riterio literatūrinės atmainos, atveju riteriškojo gyvenimo idealo romantinis pagrindas dar tebėra toks tvirtas, kiek tik tatai įmanoma. Meilė, sako jis, yra stipriausias akstinas, gimdąs jaunose širdyse taurios, riteriškos kovos troškulį. Pats Boucicaut tarnauja savo damai senąja kurtuazine maniera: *„toutes servoit, toutes honnoroit pour l'amour d'une. Son parler estoit gracieux, courtois et craintif devant sa dame“* [2] [„jis tarnavo visoms, gerbė visas iš meilės vienai. Jo kalba buvo maloni, mandagi ir dėmesinga jo damos akivaizdoje“].

Tokio vyro kaip Boucicaut literatūrinės gyvenimo nuostatos ir rūsčios jo nueito kelio tikrovės kontrastas mums regisi kone nebesuvokiamas. Rūsčiausiuose savo meto politikos vingiuose jis nuolatos buvo veikianti ir vadovaujanti figūra. 1388 m. jis leidžiasi pirmojon politinėn kelionėn į Rytus. Kelionėje jis trumpina laiką, drauge su dviem ar trim ginklo draugais — su Philippe'u d'Artois, savo senešaliu ir dar kažkokiu Cresecque'u, — imdamasis poezijos priemonėm ginti taurią, ištikimą meilę, deramą tobulam riteriui, ir sukurdamas *Le livre des Cent ballades* [3] [„Šimto baladžių knygą“]. Gerai, kodėl gi ne? Bet po septynerių metų, kai jis, kaip jaunojo Nevero grafo (vėliau praminto Jonu Bebaimiu) mentorius, dalyvavo nutrūktgalviškoje riteriškoje avantiūroje, leidęsis į karo žygį prieš sultoną Bajazitą, kai patyrė šiurpią Nikopolio katastrofą, kurioje visi trys jo ankstesnieji poetiniai bendraautoriai padėjo galvas, kai savo akimis regėjo, kaip buvo išskersta nelaisvėn patekusi Prancūzijos didikų jaunuomenė, — argi nereikėtų

manyti, kad rimtam kariui neberūpės kurtuaziniai žaidimai ir riteriškos kelionės? Visa tai, kaip mums regisi, turėjo atpratinti jį žiūrėti į gyvenimą pro tokius spalvotus stiklus. Bet ne, ir toliau jo esybė linkusi kultivuoti senoviškąją riterystę, ir tai rodo jo įkurtasis ordinas „*de l'escu verd à la dame blanche*", skriaudžiamoms moterims ginti, kuriuo jis reagavo į dailią pramogą, nuo 1400 m. audrinusią Prancūzijos rūmų sluoksnius, — į literatūrinį griežto ir lengvabūdiško meilės idealo ginčą.

Visas taurios meilės pateikimas literatūroje ir viešajame gyvenime mums regisi nepakenčiamai lėkštas ir be galo juokingas. Tokia lemtis ištinka kiekvieną romantinę formą: naudojama kaip aistros instrumentas, ji susidėvi. Daugybės autorių kūryboje, dirbtinai nukaltuose posmeliuose, su didžia prabanga rengiamuose turnyruose aistros jau nebegirdėti; ji suskamba jau tiktai labai retų, tikrų poetų balse. Tačiau suvokti, kokią reikšmę — kaip gyvenimo puošmena, kaip jausmų išraiška — turėjo visi tie kūriniai, tegu ir menkaverčiai literatūros ar dailės požiūriu, — tatai suvokti galima tiktai vėl įkvepiant jiems gyvą aistrą. Ką mums, skaitant minezingerių eiles ir turnyrų aprašymus, padės visas istorinių detalių žinojimas ir gyvas jų įsivaizdavimas, jei nematome šviesių ir tamsių akių, lyg žuvėdros skrydžio nubrėžtų antakių ir siaurų kaktų, jau keli šimtmečiai pavirtusių dulkėmis, o kitados buvusių svarbesnių už visą literatūrą, kuri išliko tarytum griuvėsių krūva?

Šiandien tik pavieniai žybsniai gali mums aiškiai parodyti aistringą tų kultūros formų reikšmę. Eilėraštyje *Le voeu du héron* Jeanas de Beaumont'as, paragintas duoti riterio priesaiką prieš kautynes, šitaip kalba:

Quant sommes ès tavernes, des ces fors vins buvant,
Et ces dames delès qui nous vont regardant,
A ces gorgues polies, ces coliés tirant,
Chil oeil vair resplendissent de biauté souriant,
Nature nous semont d'avoir coeur désirant,
...Adonc conquerons-nous Yaumont et Agoulant *

* Du pagonys iš Aspremont'o romano. (*Aut. past.*)

Et li autre conquierrent Olivier et Rollant.
Mais, quant sommes as camps sus nos destriers courans,
Nos escus à no col et nos lansses bais(s)ans,
Et le froidure grande nous va tout engelant,
Li membres nous effondrent, et derrière et devant,
Et nos ennemis sont envers nous approchant,
Adonc vorrièmes estre en un chélier si grant
Que jamais ne fussions veu tant ne quant [4].

[Kai sėdime smuklėse, gerdami stiprius vynus, / O šalia mūsų — damos, žvilgčiojančios į mus, / Ir jų glotnią krūtinę puošia karoliai, / Jų žvilgančios akys spindi šypsnio grožiu, / Prigimtis uždega mūsų širdis geismu, /...Tada mes įveikiame Jomoną ir Agulaną, / O kiti nugali Olivjė ir Rolandą. / Bet kai esame kovos lauke ant eiklių žirgų, / Skydais krūtines prisidengę, o ietis laikydami nuleistas, / Ir smarkus šaltis perdėm mus veria, / Visus mūsų sąnarius aliai vieno apima silpnumas, / O priešas vis labiau prie mūsų artėja, / Tada norėtume pasislėpti tokiame giliame rūsyje, / Kad niekas niekados mūsų neaptiktų.]

„*Hélas,* — rašo Philippe'as de Croy iš Karolio Narsiojo stovyklos prie Noiso, — *où sont dames pour nous entretenir, pour nous amonester de bien faire, ne pour nous enchargier emprinses, devises, volets ne guimpes!*" [5] [„Deja! Kur pradingo damos, linksminančios mus, skatinančios daryti gera, apdovanojančios mus žymenimis, pagarbos ženklais, nosinaitėmis ir skarelėmis!"]

Erotinio riterių turnyrų elemento niekas nebegali atskleisti labiau tiesiogiai nei paprotys nešioti mylimos moters šydą ar drabužį, perduodantį josios plaukų ar kūno kvapą. Kovos įkarštyje moterys dovanoja vieną puošmeną po kitos: pasibaigus žaidynėms jos sėdi vienplaukės, be rankovių [6]. Itin jaudulingai šitas motyvas apdorotas eiliuotoje tryliktojo šimtmečio antrosios pusės sakmėje „Apie tris riterius ir marškinius" [7]. Dama, kurios vyras nemėgsta kautynių, bet šiaip yra taurus ir dosnus, siunčia trims riteriams, tarnaujantiems jai iš meilės, savo marškinius, reikalaudama, kad turnyre, kurį ketina surengti jos vyras, jie kautųsi vilkėdami vien tais marškiniais, o daugiau neturėdami nei šarvų, nei kokios kitos aprangos, tik šalmus ir antblauzdžius. Pirmieji du riteriai išsigąsta ir atsisako. Trečiasis, visiškai neturtingas,

nakčia ima tuos marškinius į rankas ir aistringai juos bučiuoja. Per turnyrą jis pasirodo su tais marškiniais, neapsivilkęs po jais šarvų; marškiniai sudraskomi ir permirksta jo krauju; jis sunkiai sužeidžiamas. Jo nepaprasta drąsa krinta į akis ir jam paskiriamas laimėjimas: dama dovanoja jam savo širdį. Dabar įsimylėjėlis reikalauja atsiteisti. Siunčia atgal damai marškinius, prašydamas jais tokiais, kokie yra, vilkėti ant visų drabužių per puotą, kuria turnyras užbaigiamas. Dama švelniai apglėbia marškinius ir pasirodo su tuo kruvinu apdaru; dauguma ją smerkia, vyras sutrinka, o pasakotojas klausia: kuris iš įsimylėjėlių daugiau vardan kito nuveikė?

Aistros sfera, vienintelė, suteikianti tokią reikšmę turnyrui, padeda mums suprasti, kodėl Bažnyčia nuo seno taip ryžtingai kovojo su šiuo papročiu. Kad jis iš tikrųjų būdavo plačiai nuskambančių svetimoterystės atvejų dingstimi, liudija, pavyzdžiui, 1389 m. Sen Deni vienuolis ir jo autoritetu besiremiąs Jeanas Juvenalis des Ursins'as [8]. Bažnytinė teisė turnyrus jau seniai buvo uždraudusi; iš pradžių sumanyti kaip kovos pratybos, jie, kaip buvo sakoma, dėl piktnaudžiavimo pasidarė nebepakenčiami *.

Įkandin Bažnyčios juos draudė karaliai. Moralistai juos smerkė [9]. Petrarca pedantiškai klausė: kur parašyta, kad Ciceronas ir Scipionas būtų rengę turnyrus? O biurgeris gūžčiojo pečiais: *„prindrent par ne sçay quelle folle entreprinse champ de bataille“* [„stojo į mūšį dėl kažin kokio kvailo sumanymo“], — sako Paryžiaus miestietis [10] apie vieną garsų turnyrą.

Tuo tarpu diduomenės pasaulis viskam, kas susiję su turnyru ir riterių dvikovom, teikia tokią reikšmę, kokiai neprilygsta jokios šiuolaikinės sporto varžybos. Būta labai seno papročio toje vietoje, kur vyko kokia nors garsi dvikova, pastatyti paminklinį akmenį. Adomas Bremenietis mini tokį akmenį Holšteino ir Vagrijos pasienyje, kur kitados vokiečių karys nužudė garsiausią venedų riterį [11]. Dar ir penkioliktajame šimtmetyje garsioms riterių dvikovoms įamžinti buvo stato-

* Tarp kitų atvejų 1215 m. uždrausti Laterano susirinkimo; paskui vėl — 1279 m. popiežiaus Mikalojaus III; žr. Raynaldus, Annales ecclestiastici III (= Baronius XXII), 1279, xvi—xx; *Dionysii Cartusiani Opera*, t. XXXVI, p. 206. Tiems, kurie mirtinai per turnyrą sužeidžiami, net visiškai draudžiama bažnytinė paguoda. Matyt, Bažnyčia dar įžvelgė pagonišką turnyrų kilmę. (*Aut. past.*)

mi tokie atminimo ženklai. Prie Saint Omero *la Croix Pélerine* [Pelerinos kryžius] visiems priminė Hautbourdino, Saint Polio pavainikio, kovą su ispanų riteriu per įžymųjį *Pas d'armes de la Pélerine* [Pelerinos turnyrą]. Po pusės šimtmečio Bayardas prieš vieną turnyrą lyg pamaldus piligrimas dar leidosi aplankyti to kryžiaus [12]. Puošmenos ir apdarai, naudoti per *Pas d'armes de la Fontaine des Pleurs* [Raudų šaltinio turnyrą], šventei pasibaigus iškilmingai buvo paaukoti Bulonės Dievo Motinai ir pakabinti bažnyčioje [13].

Viduramžių kovinis sportas, kaip jau buvo minėta, skyrėsi nuo graikų ir šiuolaikinės atletikos savo kur kas mažesniu natūralumu. Kovinės įtampos padidinimui jis naudojosi aristokratiško išdidumo ir garbės, romantinės erotikos ir meninės prabangos stimulais. Jis perkrautas iškilmėm ir puošmenom, persiėmęs spalvingom fantazijom. Tai ne vien žaidimas ir kūno lavinimas, bet dar ir taikomoji literatūra. Poetinės širdies troškimai ir svajos ieško draminės išraiškos, vaidybinio realizmo pačiame gyvenime. Tikrasis gyvenimas buvo nepakankamai gražus; jis buvo rūstus, žiaurus ir nedoras; rūmų ir karo karjeroje maža vietos tebuvo meilės vardan demonstruojamos narsos jausmams, tačiau siela yra jų kupina, juos trokštama išgyventi, todėl prabangiu žaidimu ir sukuriamas gražesnis gyvenimas. Tikros narsos elementas riterių turnyre tikrai ne mažesnis nei pentatlono varžybose. Kaip tik pabrėžtinai erotinis pobūdis reikalauja kruvino įkarščio. Savo motyvais turnyras gimingiausias senojo Indijos epo kovoms; ir „Mahabharatoje" kova dėl moters yra centrinė idėja.

Fantazijos, kuriomis turnyras apkaišomas, kyla iš romanų apie karalių Arturą, t. y. iš vaikiškų pasakos vaizdinių: iš svajų apie nuotykius iškreiptų matmenų milžinų ir nykštukų pasaulyje, susietų su kurtuazinės meilės sentimentalizmu.

Penkioliktojo šimtmečio *Pas d'armes* dirbtinai sukuriamas fiktyvus romantinis siužetas. Jo centre yra romano dekoracijos su vykusiai sugalvotu pavadinimu: *la Fontaine des pleurs, l'arbre Charlemagne* [Raudų šaltinis, Karolio Didžiojo medis]. Šaltinis specialiai įrengiamas [14]. Ištisus metus kiekvieno mėnesio pirmąją dieną nežinomas riteris prie to šaltinio išskleis palapinę; toje palapinėje sėdi dama (ten tik paveikslas), laikanti vienaragį su trimis skydais. Kiekvienas riteris, pats palietęs ar savo heroldui įsakęs paliesti kurį nors skydą, įsi-

pareigoja stoti į tam tikros rūšies dvikovą, kurios sąlygos kruopščiai aprašytos išsamiuose *chapitres*, vienu metu esančiuose ir kvietimu į kovą, ir kovos reglamentu [15]. Skydai turi būti paliečiami raitomis, todėl riteriai visą laiką turi rasti parengtą žirgą.

Arba vėlei: per *Emprise du dragon* [Kovą dėl vėliavos] keturi riteriai stovi kryžkelėje; nė viena dama negali kryžkelės perkirsti, neturėdama riterio, sulaužančio vardan jos dvi ietis; arba ji turi duoti užstatą (fantą) [16]. Iš tikrųjų — vaikų žaidimas su fantais yra tiktai žemesnioji to paties senų seno kovos ir meilės žaidimo atmaina. Itin aiškiai šią giminystę liudija toks reikalavimas kaip šis *Chapitres de la Fontaine des pleurs* [Raudų šaltinio lentelių] punktas: tas, kuris kovoje nubloškiamas žemėn, ištisus metus turi nešioti aukso apyrankę su spynute, iki suras damą, turinčią raktelį ir galinčią jį išvaduoti, jeigu jis pasižadės jai tarnauti. Kitą sykį vėl siužetas remiasi milžinu, kurį drauge su aukso medžiu ir *„dame de l'isle celée"* [„dama iš nežinomos salos"] nelaisvėn paima nykštukas, arba kokiu *„noble chevalier esclave et serviteur à la belle géande à la blonde perruque, la plus grande du monde"* [17] [„kilniu riteriu belaisviu ir gražiosios milžinės su didžiausiu pasaulyje peruku tarnu"]. Nekintama fikcija, kad riteris yra nežinomas; jis vadinamas *„le blanc chevalier"*, *„le chevalier mesconnu"*, *„le chevalier à la pélerine"* [„baltuoju riteriu", „nepažįstamuoju riteriu", „riteriu su skraiste"] arba pasirodo kaip romano herojus ir vadinasi gulbės riteris, arba jo skyde yra Lanseloto, Tristano ar Palamedo herbas [18].

Dažnai siužetas apgaubiamas melancholijos šydu: *la Fontaine des pleurs* tatai nusako jau pačiu pavadinimu; skydai balti, violetiniai ir juodi, visi nusagstyti baltomis ašaromis; jie buvo paliečiami reiškiant užuojautą *„Dame de pleurs"* [„Ašarų damai"]. Per *Emprise du dragon* karalius René (visai pagrįstai) atvyksta vilkėdamas gedulingai juodu apdaru, mat skiriasi su savo dukterimi Margarita, tapusia Anglijos karaliene. Žirgas juodas, juodai apdengtas, ietis juoda, skydas irgi juodas su sidabro ašaromis. Per *Arbre Charlemagne* skydai irgi juodi ir violetiniai su auksinėm ir juodom ašarom [19]. Tačiau ne visuomet tonai būna tokie niūrūs; kitą sykį nepasotinamasis grožio gerbėjas karalius René surengia prie Saumuro *Joyeuse garde* [Linksmąjį dvarą]. Keturias dešimtis dienų jis švenčia medinėje pilyje *„de la joyeuse garde"*

su savo žmona, dukterimi ir Joana de Laval, kuri vėliau taps jo antrąja žmona. Jai slapčiomis šita šventė ir surengta. Pilis specialiai pastatyta, išdažyta ir išklota kilimais; visur vien raudona ir balta spalva. Per jo surengtą *Pas d'armes de la bergère* [Piemenaitės turnyrą] viskas išpuošta piemenaičių stiliumi, riteriai ir damos rodosi kaip piemenaičiai ir piemenaitės, su lazdomis ir dūdmaišiais, visi vilki auksu ir sidabru papuoštais pilkais apdarais [20].

6

RITERIŲ ORDINAI IR RITERIŲ ĮŽADAI

Didysis gražaus gyvenimo, kaip svajos apie tauria narsą ir ištikimybę, žaidimas naudojasi ne vien turnyrų forma. Esama ir antros, tokios pat svarbios, formos: riterių ordino. Nors tiesioginį ryšį ir nėra paprasta įrodyti, niekam, kas bent kiek susipažinęs su primityvių tautų papročiais, nebus abejonių, kad pačios stipriausios ir riterių ordinų, ir turnyrų, ir riterio šventimų šaknys slypi šventuose tolimos praeities papročiuose. Pakėlimas į riterius yra etiniu ir socialiniu atžvilgiu apdorotas paauglystės ritualas, ginklų įdavimas jaunam kariui. Taigi kovos žaidimas yra senų senas, kitados jis buvo kupinas šventos reikšmės. O riterių ordino neatskirsi nuo laukinių tautų vyrų sąjungų. Šį sąryšį galime pateikti tiktai kaip neįrodytą prielaidą: mums čia rūpi ne patvirtinti etnologinę hipotezę, o atskleisti visiškai išsivysčiusios riterijos idėjines vertybes: o kad tose vertybėse dar tebėra išlikę šiek tiek primityvių elementų, — kas tatai gali neigti?

Teisybė, krikščioniškieji elementai riterių ordino vaizdinyje tokie stiprūs, kad ir aiškinimas, paremtas vien bažnytiniais ir politiniais, grynai viduramžiškais argumentais, pats savaime būtų įtikinamas, jeigu nežinotume, kad už jo dar, kaip aiškinimo pamatas, slypi ir visuotinai paplitusios primityvios paralelės.

Pirmieji riterių ordinai — trys didieji Šventosios Žemės ir trys ispaniškieji — kaip gryniausias viduramžių dvasios įsikūnijimas gimė iš vienuolio ir riterio idealų sąjungos tuo metu, kai kova su islamu buvo tapusi keista realybe. Išaugę jie pavirto didžiais politiniais ir ekonominiais institutais, pasiekė neapsakomą turtinę ir finansinę galybę. Jų

politinis naudingumas buvo užgožęs ir jų religinį pobūdį, ir riteriškojo žaidimo elementą, o jų ekonominis persisotinimas savo ruožtu surijo ir politinį naudingumą. Kol tamplieriai ir joanitai klestėjo ir tebeveikė pačioje Šventojoje Žemėje, riterystė atliko realią politinę funkciją, o riterių ordinai buvo sakytumei labai reikšmingos luominės organizacijos.

Tačiau keturioliktajame ir penkioliktajame šimtmetyje riterystė jau buvo vien aukštesnioji gyvenimo forma, todėl vėlesniuose riterių ordinuose pačioje jų esybėje slypįs tauraus žaidimo elementas vėlei iškilo paviršiun. Negalima teigti, kad jie buvo pavirtę vien žaidimu. Kaip idealas jie dar tebėra kupini aukštų etinių ir politinių siekių. Tačiau tai klejonės ir svajonės, tuščias planų kūrimas. Įstabusis idealistas Philippe'as de Mézières'as išganinga priemone laikams pagydyti laiko naują riterių ordiną, kurį jis pavadino *Ordre de la passion* [1] [Kristaus Kančios ordinu]. Į jį de Mézières'as ketina priimti visus luomus. Beje, jau ir didieji kryžiaus žygių ordinai naudojosi žemakilmių narių dalyvavimu. Diduomenė turinti duoti didįjį magistrą ir riterius, dvasininkija — patriarchą ir jo sufraganus, miestiečiai būsią broliai, o kaimiečiai ir amatininkai — tarnai. Šitaip ordinas tvirtai sulydysiąs luomus didžiajam turkų nugalėjimo tikslui pasiekti. Būsią ketveri įžadai. Dveji senieji, kuriuos ir anksčiau duodavę vienuoliai ir dvasiniai ordinai: neturto ir klusnumo. Tačiau vietoje visiško celibato Philippe'as de Mézières'as siūlo santuokinę skaistybę: vedybas jis norėjo leisti praktiniais sumetimais — dėl to, kad to reikalavo Rytų klimatas, ir dėl to, kad ordinas būtų patrauklesnis. Ketvirtieji įžadai, ankstesniuose ordinuose nežinomi, yra *summa perfectio*, didžiausias asmeninis tobulumas. Šitaip margame riterių ordino paveiksle susiliejo visi idealai — nuo politinių planavimų iki išganymo siekimo.

Žodyje *Ordre* buvo neatpinamai susijungusi daugybė prasmių, pradedant didžiausiu šventumu ir baigiant blaiviausia grupine savimone. Jis reiškė ir visuomeninį luomą, ir kunigo šventimus, ir vienuolių, ir riterių ordinus. Kad žodis *Ordre* riterių ordino prasme dar iš tikrųjų tebeturėjo dvasinę vertę, rodo faktas, kad riterių ordinui apibūdinti buvo vartojamas ir žodis *religion*, lyg savaime taikytinas tiktai vienuolių ordinams. Chastellainas Aukso Vilnos ordiną, lygiai kaip ir vienuolių ordinus, vadina *une religion* ir visuomet kalba apie jį kaip apie kokią šventą misteriją [2]. Olivier de la Marche'as apie vieną portugalą sako,

kad jis yra *„chevalier de la religion de Avys“* [3] [„Avyso ordino riteris“]. Ir ne vien pagarbus pompastiškojo Polonijaus — Chastellaino virpulys liudija dievobaimingą Aukso Vilnos turinį; visuose ritualuose bažnyčios lankymas ir mišios yra pirmoje vietoje: riteriai sėdi kanauninkų krėsluose, rimtas mirusių narių kultas tenkinasi vien bažnyčios sfera.

Tad ir nenuostabu, kad riterių ordino narystė jaučiama kaip stiprus, šventas ryšys. Karaliaus Jono II įsteigto Žvaigždės ordino riteriai įpareigojami, jeigu tik įmanoma, pasitraukti iš kitų ordinų, kuriems galbūt priklauso [4]. Bedfordo kunigaikštis mėgina įpiršti jaunajam Pilypui Burgundiečiui Keliaraiščio ordiną, norėdamas šitaip stipriau jį pririšti prie Anglijos, tačiau Burgundietis supranta, kad tuomet jis visiems laikams bus pririštas prie Anglijos karaliaus ir geba mandagiai atsisakyti garbės [5]. O kai vėliau Karolis Narsusis vis dėlto priima ir netgi nešioja Keliaraiščio ordiną, Liudvikas XI mano, kad jis šitaip sulaužė Péronne sutartį, draudusią kunigaikščiui be karaliaus sutikimo dėtis į sąjungą su Anglija [6]. Anglų paprotį nepriimti užsienio ordinų galima laikyti tradicinėm liekanom suvokimo, kad ordinas įpareigoja laikytis ištikimybės valdovui, kuris tave juo apdovanojo.

Nepaisant šitokio reikšmingumo šydo, keturioliktojo ir penkioliktojo šimtmečio valdovų sluoksniuose vis dėlto aiškiai suvokiama, kad visos tos dailios formos, gaubiančios naujuosius riterių ordinus, daugelio laikomos tuščia pramoga. Jei taip nebūtų, kam gi tuomet reikalingi nuolatiniai ir primygtiniai įtikinėjimai, kad visa tai vyksta vardan taurių ir toli siekiančių tikslų? Pilypas Burgundietis, sako eiliuotojas Michault Taillevent'as, savąjį *Toison d'or* [Aukso Vilnos ordiną] įsteigęs:

Non point pour jeu ne pour esbatement
Mais à la fin que soit attribuée
Loenge à Dieu trestout premierement
Et aux bons gloire et haulte renommée [7].

[Ne žaidimui ir ne pasilinksminimui / Bet tam, kad visų pirma būtų Dievas pagarbintas / Ir išgarsinti bei pagerbti dori žmonės.]

Ir Guillaume'as Fillastre'as savojo veikalo apie Aukso Vilną įžangoje sakosi turįs išsiaiškinti josios reikšmę, idant būtų įsitikinta, jog

šis ordinas nesąs tuštybė ar menkavertis dalykas. Jūsų tėvas, sako jis Karoliui Narsiajam, *„n'a pas, comme dit est, en vain instituée ycelle ordre“* [8] [„ne be reikalo, kaip sakoma, įkūrė šį ordiną“].

Jeigu Aukso Vilna norėjo iškovoti pirmąją vietą, kurios troško Pilypo puikybė, aukštą šio ordino paskirtį buvo būtina pabrėžti. Mat nuo keturioliktojo šimtmečio vidurio riterių ordinų steigimas buvo tapęs tikra mada. Kiekvienas valdovas privalėjo turėti savąjį ordiną, neatsiliko net įžymesnieji didikai. Buvo Boucicaut ir jo *Ordre de la Dame blanche à l'escu verd*, skirtas kurtuazinei meilei ir engiamoms moterims ginti. Buvo karalius Jonas ir jo *Chevaliers Nostre Dame de la Noble Maison* [Kilniųjų namų Dievo Motinos riteriai] (1351), paprastai pagal savo insigniją vadinamas Žvaigždės ordinu. Kilniuosiuose namuose Saint Ouene netoli Sen Deni šio ordino nariai rengdavo savuosius *„table d'oneur“* [„garbės stalus“], per kuriuos iškilmėse privalėdavo dalyvauti trys narsiausi princai, trys narsiausi vėliavininkai (*bannerets*) ir trys narsiausi riteriai. Buvo Petras iš Lusignano ir jo Kalavijo ordinas, reikalavęs iš savo narių tyro gyvenimo, o jiems ant kaklo užkabinęs giliaprasmį simbolį — aukso grandinę, kurios grandys buvo „S“ raidės formos, o ta raidė reiškė *silence* [tyla]. Buvo Amedėjus Savojietis ir jo *Annonciade*, Liudvikas de Bourbonas ir jo Aukso Skydas bei Dagys, Enguerrand'as de Coucy, tikėjęsis imperatoriaus karūnos, ir jo apversta karūna, Liudvikas Orleanietis ir jojo Dygliakiaulė, Bavarijos kunigaikščiai iš Henegouweno [Hennegau] ir jų Šventojo Antano ordinas, „T“ pavidalo kryžius su varpeliu, krintąs į akis daugybėje portretų [9]. Apie riterių ordinams būdingus aristokratiškų klubų bruožus byloja švabų riterio Jörgo von Ehingeno kelionės aprašymas. Visi valdovai ir ponai, kurių žemėse jisai lankėsi, suteikdavo jam *„gesellschaft, ritterliche gesellschaft, ordensgesellschaft“*, kaip jis vadina ordinus [10].

Kartais ordinas būdavo steigiamas svarbiam įvykiui pažymėti, kaip, sakysim, Liudvikui de Bourbonui sugrįžus iš anglų nelaisvės, kartais vėl — politiniais sumetimais, kaip Orleaniečio *Porc-epic* [Dygliakiaulė], savuosius šerius atstačiusi prieš Burgundiją; kartais pamaldus pobūdis, kurio visuomet paisoma, labai smarkiai paima viršų, pavyzdžiui, steigiant Šventojo Jurgio ordiną Franš Kontė, kai Philibert'as de Miolans'as su šventojo relikvijomis grįžo iš Rytų; kitą sykį ordinas ne kuo

tesiskiria nuo paprastos savitarpio pagalbos brolijos, — kaip, sakysim, Skalikų ordinas, 1416 m. įsteigtas Baro kunigaikštystės didikų.

Priežasties, kodėl Aukso Vilna iškilo virš jų visų, nereikia ilgai ieškoti. Jos užnugaryje buvo Burgundijos turtai. Galbūt jam iškilti padėjo ir ypatinga prabanga, kuria šis ordinas buvo apipintas, o gal ir vykusiai parinktas simbolis. Iš pradžių, steigiant Aukso Vilną, buvo galvojama vien apie Kolchidę. Jasono istorija buvo visuotinai žinoma: Froissart'as piemens lūpomis atpasakoja ją vienoje pastorelėje [11]. Tačiau Jasonas, kaip legendinis herojus, nebuvo be dėmės: jis sulaužė ištikimybę, o ši tema siejosi su nemaloniomis užuominomis apie Burgundijos politiką Prancūzijos atžvilgiu. Alainas Chartier rašė:

A Dieu et aux gens detestable,
Est menterie et trahison,
Pour ce n'est point mis à la table
Des preux l'image de Jason,
Qui pour emporter la toison
De Colcos se veult parjurer.
Larrecin ne se peult celer [12].

[Dievui ir žmonėms šlykštus / Yra melas ir išdavystė, / Todėl prie stalo nėra / Atvaizdų Jasono didvyrių, / Kurie, norėdami išvežti vilną / Iš Kolchidės, davė veidmainišką priesaiką. / Vagystės neįmanoma nuslėpti.]

Ir šit Jeanas Germainas, mokytasis Šalono vyskupas ir ordino kancleris, atkreipė Pilypo dėmesį į kailį, kurį patiesė Gedeonas ir ant kurio nukrito dangaus rasos. Mintis buvo itin vykusi, nes tasai Gedeono kailis buvo vienas iš labiausiai tinkamų simbolių pradėjimui Marijos įsčiose. Šitaip biblinis didvyris kaip Aukso Vilnos globėjas išstūmė pagonį, tad Jacques'as du Clercqas net galėjo tvirtinti, jog Pilypas tyčia nepanoro rinktis Jasono, nes šis sulaužęs ištikimybę [13]. *Gedeonis signa* [Gedeono ženklais] vadino šį ordiną vienos Karoliui Narsiajam skirtos panegirikos autorius [14], bet kiti autoriai, pavyzdžiui, kronikininkas Theodericus Pauli, ir toliau kalba apie *Vellus Jasonis* [Jasono vilną]. Jeano Germaino įpėdinis ordino kanclerio poste, vyskupas Guillaume'as Fillastre'as, pranoko savo pirmtaką, atradęs Šventajame Rašte dar keturis kailius: Jokūbo, Moabo karaliaus Mešos, Jobo ir

Dovydo. Kiekvienas iš jų įkūnijąs tam tikrą dorybę, ir kiekvienam iš tų šešių jis paskirsiąs po knygą. Tai jau, be abejo, buvo *overdoing it* [per daug]; Fillastre'as teigia, kad keršosios Jokūbo avys esančios *justitiae* [teisingumo] simbolis [15]; jis paprasčiausiai paėmė visas vietas, kur Vulgatos tekste aptinkamas žodis *vellus*, ir tai buvo keistokas alegorijų lankstumo pavyzdys. Nėra ženklų, kad jo simboliai būtų paplitę ir ilgiau tvėrę.

Vertas paminėjimo vienas ordinų bruožas, liudijantis primityvaus ir švento žaidimo pobūdį. Greta riterių ordinas turi ir savus valdininkus: kanclerį, iždininką, raštininką, o toliau — herbininką su šaukliu ir *poursuivants* [palydovų] pulku. Ši pastaroji grupė, kurios paskirtis visų pirma ya aptarnauti taurų riterišką žaidimą, turi simbolinius vardus. Aukso Vilnos ordino atveju pats heroldas vadinasi Toison d'or, — sakysim, Jeanas Lefevre'as de Saint Remy arba ir Nicolas de Hames, žinomas iš 1565 m. Didikų sąjungos. Šaukliams iš principo duodami jų ponų atstovaujamų žemių vardai: Charolais, Zelandijos, Berry, Sicilijos, Austrijos. Pirmasis iš *poursuivants* vadinamas Fusil [Titnagu] pagal titnagą ordino grandinėje, Pilypo Gerojo emblemą. Kitiems duodami romantiškai skambantys vardai, pavyzdžiui, Montrealis, arba dorybių vardai, pavyzdžiui, Persévérance [Ištvermė], arba vardai, paimti iš *Roman de la rose* [„Rožės romano"] alegorijos, pavyzdžiui, Humble Requeste, Doulce Pensée, Léal Poursuite [Nuolankus Prašymas, Miela Mintis, Teisėtas Reikalavimas]. Anglija dar iki šios dienos turi savo heroldus Garter, Norroy, *poursuivant* Rouge dragon, Škotija — heroldą Lyon, *poursuivant* Unicorn ir t.t. Per didžiąsias šventes didysis ordino magistras tokius *poursuivants*, šlakstydamas vynu, šitais vardais krikštija arba, jiems pakilus į aukštesnį rangą, jų vardus keičia [16].

Įžadai, kurių reikalaudavo ordinas, tėra vien tvirta, kolektyvinė atmaina asmeninių riterio įžadų atlikti vieną ar kitą didvyrišką darbą. Galbūt kaip tik čia galima geriausiai įžvelgti visą riterystės idealo pagrindų kontekstą. Tas, kuris būtų linkęs pakėlimo į riterius, turnyro ir riterių ordino sąsają su primityviais papročiais laikyti vien išmone, iš riterio įžadų pamato, jog barbariškas jų pobūdis toks akivaizdus, kad nebelieka jokių abejonių. Tai tikros *survivals* [atgyvenos], ir paralelių joms reikia ieškoti senovės Indijos *vratam*, žydų Nazariečių brolijų, o itin tiesmukų — galbūt sagų laikų normanų papročiuose.

Ir vėlei čia mums rūpi ne etnologinės problemos, bet klausimas, kokią vertę įžadai turėjo pačiame vėlyvųjų viduramžių dvasios gyvenime. Jų vertė gali būti trejopa. Riterio įžadas gali turėti religinę-etinę reikšmę, prilyginančią juos dvasiniams įžadams; jų turinys ir tikslas gali būti ir romantinio-erotinio pobūdžio, o galų gale — įžadai gali nublankti ir pavirsti aristokratišku žaidimu, teturinčiu vien pramogos reikšmę. Ir iš tikrųjų tos trejopo pobūdžio vertės dar esama, ir jos elementai neišsiskyrę: įžadų vaizdinys svyruoja tarp aukščiausio pasiaukojimo rimčiausių idealų tarnybai ir paikiausio tyčiojimosi iš prabangaus visuomenės žaidimo, kur iš drąsos, meilės ir valstybės interesų pasidaroma tiktai šiokia tokia pramoga. Žaidybinis elementas ima viršų; įžadai nemenka dalimi pavirsta rūmų šventės puošmena. Tačiau jie vis dar siejami su rimtais karo žygiais: su Eduardo III įsiveržimu į Prancūziją, su Pilypo Gerojo planais leistis į kryžiaus žygį.

Čia tas pat kaip ir turnyrų atveju: pompastiška *pas d'armes* romantika mums regisi prasto skonio ir nusidėvėjusi, o įžadai „prie fazano", „prie povo" ar „prie gervės" — paiki ir melagingi. Nebent mes ir čia pajustume pasiją, kurios visa tai buvo kupina. Tai svaja apie gražų gyvenimą, — tokia pat kaip ir kokio Cosimo, kokio Lorenzo ir Giuliano laikų šventės ir Florencijos gyvenimo formos. Ten, Italijoje, toji svaja nuskaidrėjusi pavirto į amžiną grožį, o čia josios kerai išsisklaidę pragaišo drauge su svajojusiais žmonėmis.

Askezės ir erotikos sąsaja, teikianti pagrindą fantazijoms apie didvyrį, išgelbstintį mergelę arba dėl jos praliejusį kraują, tasai centrinis turnyrų romantikos motyvas, riterių įžaduose atsiskleidžia kita forma ir mažne dar tiesmukiškiau. Riteris De la Tour Landry pamokymuose dukterims pasakoja apie keistą įsimylėjusių vyrų ir moterų ordiną, jo jaunystėje egzistavusį Puatu ir kitose vietose. Jie vadinosi *Galois* [galai] ir *Galoises* [galės] ir laikėsi „*une ordonnance moult sauvaige*" [„labai griežtos regulos"], kurios svarbiausias dalykas buvęs tas, kad vasarą jie privalėję rengtis šiltai, dėvėti kailinius ir kailiais muštus gobtuvus ir kūrenę ugnį židinyje, o žiemą jiems buvusi valia vilkėti tik paprastą apdarą be kailio, ir nieko daugiau — nei apsiausto ar kokio kito drabužio, nei skrybėlės, nei pirštinių ar movos, kad ir kaip būtų buvę šalta. Žiemą jie apklėsdavę grindis žaliais lapais ir slėpdavę židinį po žaliomis šakomis, o jų lovose galėdavusios būti tik lengvos antklodės. Šiame keistame išklydime iš vėžių — tokiame neįprastame,

kad autorius kažin ar galėjo jį išgalvoti, — sunku būtų įžvelgti ką kita, o ne asketišką meilės dirgiklio sustiprinimą. Nors čia viskas nelabai aišku ir veikiausiai smarkiai perdėta, tiktai visiškai jokių etnologinių žinių neturintis žmogus visa tai palaikys vien plepaus senio kliedu [17]. Primityvų *Galois* ir *Galoises* pobūdį dar labiau išryškina jų taisyklė, kad brolijos narys, atėjus pas jį į svečius kitam *Galois*, turėjo šiam palikti savo namus ir žmoną, o pats eiti pas savąją *Galoise*; jeigu jis taip nepadarydavo, užsitraukdavo baisią gėdą. Daugelis to ordino narių, pasak riterio De la Tour Landry, numirė iš šalčio: „*Si doubte moult que ces Galois et Galoises qui mourrurent en cest estat et en cestes amouretes furent martirs d'amours*" [18] [„Labai bijau, kad galų ordino broliai ir seserys, numirę šitaip ir tokių žaidimų metu, tapo meilės kankiniais"].

Galima pateikti ir daugiau pavyzdžių, rodančių primityvų riterių įžadų pobūdį. Pavyzdžiui, poemą, aprašančią įžadus, kuriuos Robert'as d'Artois prikalbino padaryti Anglijos karalių Eduardą III ir jo didikus, idant šie pradėtų karą prieš Prancūziją: *Le Voeu du Héron*. Tai menkos istorinės vertės pasakojimas, tačiau iš jo dvelkianti barbariško žiaurumo dvasia labai tinka riterio įžadų prigimčiai pažinti.

Grafas Salisbury sėdi prie savo damos kojų. Atėjus jo eilei duoti įžadą, jis prašo mylimąją uždėti jam pirštą ant dešinės akies. Net du, atsako toji, ir dviem pirštais užspaudžia dešinę riterio akį. „*Belle, est-il bien clos?*" — klausia tasai. „*Oyl, certainement*" [„Gražuole, ar ji gerai užspausta?" — „Taip, tikrai"]. „Tuomet, — sako Salisbury, — prisiekiu visagaliui Dievui ir jo saldžiajai Motinai: kad ir kaip skaudėtų, kad ir kokia tai kančia būtų, tol neatmerksiu šitos akies, kol Prancūzijos, priešų žemės, nepaleisiu pelenais ir nenugalėsiu karaliaus Pilypo vyrų":

Or aviegne qu'aviegne, car il n'est autrement.
— Adonc osta son doit la puchelle au cors gent,
Et li iex clos demeure, si que virent la gent [19].

[Tebūnie, kas bus, nes kitaip nebus. / — Atitraukia savo pirštą dailioji mergina. / Ir žmonės mato, kad jo akis liko užmerkta.]

Iš Froissart'o veikalų galime sužinoti, kaip šis literatūrinis motyvas atsispindėjo tikrovėje; Froissart'as pasakoja iš tikrųjų matęs anglų didikų, kurie vieną akį buvo užsirišę skuduru, idant atliktų įžadą tol nematyti pasaulio viena akimi, kol atliks narsių žygių Prancūzijoje [20]. Barbariškos praeities nuožmumas byloja poemoje *Le Voeu du Héron* iš Jehano de Faukemont'o įžado; tarnaudamas karaliui Eduardui, jis negailėsiąs nei vienuolyno, nei altoriaus, nei nėščios moters, nei vaiko, nei bičiulio, nei giminaičio. Galų gale karalienė, Pilypa iš Henegouweno, prašo savo vyrą leisti ir jai duoti įžadą.

Adonc, dist la roine, ja sai bien, que piecha
Que sui grosse d'enfant, que mon corps senti l'a.
Encore n'a il gaires, qu'en mon corps se tourna.
Et je voue et prometh a Dieu qui me créa...
Que ja li fruis de moi de mon corps n'istera,
Si m'en arès menée ou païs par de-là
Pour avanchier le veu que vo corps voué a;
Et s'il en voelh isir, quant besoins n'en sera,
D'un grant coutel d'achier li miens corps s'ochira:
Serai m'asme perdue et li fruis perira!

[Taigi, prabilo karalienė, gerai žinau, / Kad esu nėščia, tai jaučia mano kūnas. / Ką tik mano įsčiose suspurdėjo kūdikis. / Duodu įžadą ir pažadu Dievui, kuris mane sukūrė... / Kad vaisius mano kūno nepaliks / Tol, kol manęs nenuvesi į tą kraštą, / Idant tesėčiau įžadą, kurį tu pats davei; / O jeigu panorėtų išeiti į pasaulį ne laiku, / Dideliu plieno peiliu perskrosiu savo kūną: / Žus mano siela, bet ir vaisius pražus!]

Šiurpulingoje tyloje nuskamba tasai piktžodžiavimo kupinas įžadas. Poetas tik pasako:

Et quant li rois l'entent, moult forment l'en pensa,
Et dist: certainement, nuls plus ne vouera.

[Karalius, tai išgirdęs, smarkiai susimąstė / Ir tarė: tikrai, didesnio įžado niekas duoti negali.]

Vėlyvųjų viduramžių įžaduose plaukai ir barzda, visur ir visuomet siejami su magiškom galiom, dar tebėra ypač reikšmingi. Benediktas XIII, Avinjono popiežius, faktiškai įkalintas Avinjone, prisiekia, demonstruodamas savąjį sielvartą, tol nesikirpti barzdos, kol neatgausiąs laisvės [21]. O kai Lumey daro tą patį įžadą, susiedamas jį su troškimu atkeršyti Egmondui, mes girdime paskutinius atbalsius papročio, tolimoje senovėje turėjusio šventą reikšmę. Įžado prasmė paprastai yra ta, kad ryžtamasi ko nors atsižadėti, idant tai taptų akstinu pasižadėtam darbui paspartinti. Dažniausiai tas atsižadėjimas susijęs su valgiu. Pirmasis, kurį Philippe'as de Mézières'as priėmė riteriu į savąjį *Chevalerie de la Passion* [Kristaus Kančios riterių ordiną], buvo lenkas, devynerius metus nei valgęs, nei gėręs sėdomis [22]. Bertrand'as du Guesclinas labai greitas duoti tokius įžadus. Iškviestas dvikovon vieno anglų kario, Bertrand'as pareiškia Švenčiausiosios Trejybės vardan suvalgysiąs tik tris vyno sriubas, iki nugalėsiąs priešininką, kitą sykį jis sakosi nevalgysiąs mėsos ir nenusirengsiąs, iki paimsiąs Montcontourą. Arba net tol nevalgysiąs, kol susitiksiąs su anglais [23].

Magiškoji prasmė, sudaranti tokio pasninkavimo pagrindą, keturioliktojo šimtmečio didikui, be abejo, jau nebebuvo suvokiama. O mums apie gilumoje slypinčią magišką reikšmę pirmiausia byloja ta aplinkybė, kad dažnai kaip įžado ženklas naudojamos grandinės. 1415 m. sausio 1 d. kunigaikštis Jeanas de Bourbonas, *„désirant eschiver oisiveté, pensant y acquérir bonne renommée et la grâce de la trèsbelle de qui nous sommes serviteurs“* [„norėdamas išvengti tinginystės ir šitaip pelnyti palankumą gražuolės, kurios tarnai mes esame“], duoda įžadą su šešiolika kitų riterių ir ginklanešių dvejus metus kiekvieną sekmadienį ant kairės kojos nešioti kalinio grandinę (riteriai — auksinę, o ginklanešiai — sidabrinę), iki surasiąs šešiolika riterių, kurie panorėsią su jo draugija susigrumti kautynėse pėsčiomis *à outrance* [24] [žūtbūtinai].

Jacques'as de Lalaing'as 1445 m. Antverpene susitinka Sicilijos riterį Jeaną de Boniface'ą, kaip *„chevalier aventureux“* [„riteris klajoklis“] atkeliavusį iš Aragono rūmų. Jisai ant kairės kojos lyg vergas nešioja geležinį žiedą, pakabintą ant aukso grandinės, ir tai yra *emprise* — ženklas, bylojąs, kad jis nori kautis [25]. Romane apie *Petit Jehan de Saintré* riteris Loiselenchas ant rankos ir kojos nešioja du aukso žiedus, pakabintus ant aukso grandinių, iki sutiksiąs riterį,

kuris jį „išvaduosiąs" nuo *emprise* [26]. Mat taip ir sakoma: *délivrer* [išvaduoti]; ženklas paliečiamas, jeigu ketinama kautis *pour chevalerie* [riteriškumo vardan]; jis nuplėšiamas, jeigu kova turės būti žūtbūtinė. Jau La Curne de Sainte Palaye atkreipė dėmesį, kad, pasak Tacito, visai tokį pat paprotį turėję senovės chatai [27]. Ir grandinės, kurias per maldingus žygius dėvėjo atgailautojai arba kuriomis patys save susirakindavo pamaldūs asketai, neatskiriamos nuo vėlyvųjų viduramžių *emprises*.

Tai, ką mes iš visų tų dalykų dar regime per garsiuosius iškilmingus penkioliktojo šimtmečio įžadus, pavyzdžiui, per *Voeux du Faisan* [Įžadus prie fazano], duotus Pilypo Gerojo surengtoje rūmų šventėje Rijselyje, kai buvo ruošiamasi kryžiaus žygiui, tėra bemaž vien daili aristokratiška forma. Nėra taip, kad spontaniškas įprotis duoti įžadą nelaimės akimirką ar smarkaus jaudulio apimtam būtų praradęs savo galią. Psichologinės tokio įpročio šaknys tokios gilios, kad kultūra ir tikėjimas jo nesaisto. Tačiau riterio įžadas kaip kultūros forma, kaip paprotys, išaukštintas ir paverstas gyvenimo puošmena, nesaikingoje Burgundijos rūmų prabangoje pasiekia savo paskutinę fazę.

Veiksmo tema dar tebėra nenuneigiamai senų sena. Įžadai duodami per iškilmingą puotą, ir prisiekiama padavus į stalą paukštį, kuris vėliau suvalgomas. Ir normanai duodavo įžadus, leisdami ratu taurę per aukojimo, iškilmių ar šermenų puotą: vienas iš įžadų būdų yra paliesti šerną, kuris gyvas įnešamas menėn, o tik paskui patiekiamas į stalą [28]. Net ir ši forma dar buvo naudojama Burgundijos laikais: per įžymiąją puotą Rijselyje įnešamas gyvas fazanas [29]. Įžadai duodami Dievo, Dievo Motinos, damų ir paukščio akivaizdoje. Atrodo, nebus pernelyg drąsu teigti, kad dievybė čia nėra pirmykštis įžado priėmėjas: iš tikrųjų dažnas prisiekia vien damoms ar paukščiui [30]. Prisiimamų įžadų įvairovė nėra didelė. Dažniausiai jie susiję su valgiu ir miegu. Vienas riteris, iki nugalėsiąs saracėną, šeštadieniais nemiegosiąs lovoje ir niekados penkiolika dienų nepasiliksiąs viename mieste. Kitas penktadieniais nevalgysiąs jokio gyvulinio maisto, iki prisiliesiąs Didžiojo Turko vėliavos. Dar kitas beria askezę po askezės: iš viso niekados nedėvėsiąs šarvų, šeštadieniais negersiąs vyno, nemiegosiąs lovoje, nevalgysiąs prie stalo ir vilkėsiąs ašutinį. Smulkmeniškai aprašomas būdas, kaip turės būti atliktas pasižadėtasis didvyriškas žygis [31]. Kiek visa tai rimta? Kai Philippe'as

Pot duoda įžadą žygyje prieš turkus jokiais šarvais nedengti savo dešinės rankos, kunigaikštis po šiuo (raštiškai užfiksuotu) įžadu įsako pridurti pastabą: *„Ce n'est pas le plaisir de mon très redoubté seigneur, que messire Phelippe Pot voise en sa compaignie ou saint voyage qu'il a voué le bras désarmé; mais il est content qu'il voist aveuc lui armé bien et soufisamment, ainsy qu'il appartient"* [32] [„Nepatinka mano didžiai rūsčiam viešpačiui, kad mesiras Philippe'as Pot į šventąją kelionę, kurią davė įžadą atlikti, ketina drauge su juo leistis beginklis, tačiau jis bus patenkintas matydamas, kad mesiras Philippe'as Pot yra gerai ir pakankamai ginkluotas, kaip ir pridera"]. Matyt, tai vis dėlto buvo laikoma rimtu ir pavojingu dalyku. Dėl paties kunigaikščio įžadų kyla visuotinis jaudulys [33].

Kai kurie atsargiai duoda sąlyginius įžadus, bylojančius sykiu ir apie rimtus ketinimus, ir apie tenkinimąsi gražia regimybe [34]. Kartais įžadai jau darosi panašūs į lengvabūdiškas lažybas, pavirsdami vien blankiais likučiais [35]. Pašaipos elementų nestinga net per niauriuosius *Voeu du Héron* [Įžadus prie gervės]: šiaip ar taip, Robert'as d'Artois karaliui, kuris čia vaizduojamas kaip ne itin karingas, siūlo gervę kaip patį baikščiausią paukštį. Eduardui davus įžadą, visi juokiasi. Jeanas de Beaumont'as, į kurio lūpas poemoje *Voeu du Héron* įdėti anksčiau jau minėti žodžiai, su švelnia pašaipa bylojantys apie aistringą pobūdį įžadų, duodamų prie vyno ir moterų akivaizdoje, pasak kito pasakojimo, prie gervės duoda cinišką įžadą tarnausiąs tam ponui, iš kurio esą galima tikėtis daugiau pinigų ir turtų. Tatai išgirdę, anglų didikai juokiasi [36]. Kokia gi, nepaisant viso pompastiško iškilmingumo, su kuriuo buvo duodami *Voeux du Faisan*, turėjo būti nuotaika prie stalo, jeigu Jennet de Rebreviettes'as galėjo prisiekti: jeigu prieš karo žygį nepelnysiąs savo damos prielankumo, tai grįžęs iš Rytų vesiąs pirmą moteriškę ar mergelę, turinčią dvidešimt tūkstančių kronų... *„se elle veult"* [37] [„jeigu ji panorės"]. Ir vis dėlto tas pats Rebreviettes'as leidžiasi pasaulin kaip *„povre escuier"* [„vargšas skydnešys"] ieškoti nuotykių ir kovoja su maurais prie Seutos ir Granados.

Taip pailsusi aristokratija juokiasi iš savo pačios idealų. Visomis fantazijos, išmonės ir turtų priemonėmis išpuošusi ir nuspalvinusi savo aistringąją svajonę apie gražų gyvenimą, ji susivokė, kad gyvenimas vis dėlto nėra toks gražus, ir pati ėmė juoktis.

7

RITERYSTĖS IDEALO REIKŠMĖ KARO IR POLITIKOS SFEROSE

Tuščia paikystė, visas tasai riteriškas iškilnumas, vien mada ir ceremonijos, gražus ir veidmainingas žaidimas! Tikroji vėlyvųjų viduramžių istorija, sako mokslininkas, pagal dokumentus mėginąs apčiuopti valstybės ir verslų raidą, maža tesusijusi su tuo dirbtiniu riteriškuoju Renesansu; tai buvo vien seni pažibučiai, jau gerokai išblukę. Vyrai, kūrę istoriją, tikrai buvo ne svajotojai, o labai viską apskaičiuojantys, blaivūs politikai ir pirkliai, — ar jie būtų buvę valdovai, ar didikai, ar prelatai, ar miestiečiai.

Žinoma, jie buvo ir tokie. Tačiau kultūros istorijai svajos apie grožį ir tauraus gyvenimo paikystė rūpi lygiai tiek pat kiek skaičiai, išreiškią gyventojų gausumą ar mokesčių dydį. Tyrinėtojas, kuris šių dienų visuomenę studijuotų vien remdamasis bankų ir susisiekimo priemonių augimu, vien politika ir kariniais konfliktais, savo studijos pabaigoje galėtų pasakyti: muzikos visai nedaug tepastebėjau, matyt, ji tuo laiku mažai tereiškė kultūrai.

Maždaug taip išeina, kai mums viduramžių istorija aprašoma remiantis politiniais ir ekonominiais dokumentais. Be to, juk galėtų būti, kad riterystės idealas, nors ir koks jis būtų buvęs dirbtinis ir nusidėvėjęs, vis dėlto nuolatos dar labiau tebeveikė grynai politinę vėlyvųjų viduramžių istoriją, negu yra įprasta vaizduotis.

Diduomenės gyvenimo formų kerai buvo tokie stiprūs, kad jiems, kur galėdami, pasiduodavo ir miestiečiai. Arteveldes mes vaizduojamės kaip tikrus trečiojo luomo atstovus, besididžiuojančius savo biurgeriškumu ir paprastumu. Tai netiesa: Philipas van Arteveldė gyveno

tartum valdovas, kasdien, eidamas prie stalo, liepdavo muzikantams pūsti dūdas priešais jo *hôtel* [namus], valgė iš sidabro indų, tarytum būtų buvęs Flandrijos grafas, vaikščiojo vilkėdamas brokatu ir *„menu vair“* [„voverės kailiais“] lyg Brabanto kunigaikštis ar Henegouweno grafas, iš namų jodavo lyg kunigaikštis, o prieš jį būdavo nešama išskleista vėliavėlė su jo herbu: trimis sidabro skrybėlėmis juodame lauke [1]. Kas gi mums regisi modernesnis už penkioliktojo šimtmečio pinigų magnatą Jacques'ą Coeurą, šaunųjį Karolio VII finansininką? Jeigu galima pasikliauti Jacques'o Lalaing'o biografija, didysis bankininkas aistringai domėjosi senamadiškųjų Henegouweno klajojančių riterių žygiais [2].

Visos aukštesniosios naujųjų laikų biurgeriško gyvenimo formos paremtos aristokratiškųjų gyvenimo formų sekimu. Duona servetėlėje ir pats žodis *serviette* [servetėlė] kilęs iš viduramžių rūmų ceremonijų [3], o patys biurgeriškiausi vestuvių pokštai lygiai taip pat tėra didingųjų Rijselio *entremets* atmainos. Norėdami iki galo suvokti riterystės idealo reikšmę kultūros istorijai, turėtumėm eiti iki Shakespeare'o ir Molière'o laikų ir net ligi šiuolaikinio džentelmeno.

O mums čia terūpi atskleisti šio idealo veikimą pačių vėlyvųjų viduramžių tikrovėje. Ar politiką ir karo meną iš tikrųjų šiek tiek valdė riteriški vaizdiniai? Be abejonės — jeigu ir ne gerąja, tai bent blogąja prasme. Kaip šių dienų tragiška sumaištis kyla iš nacionalizmo ir kultūrinės puikybės kvaitulio, taip viduramžiais sumaištys dažnąsyk kilo iš riteriškosios mąstysenos. Argi motyvas įkurti naują Burgundijos valstybę, padaryti klaidą, už kurią didesnės Prancūzijai negalėjo būti, nėra susijęs su riteriškais elementais? Karalius Jonas, riteriškasis pamišėlis, dovanoja kunigaikštystę jaunėliui sūnui, nepasitraukusiam nuo jo prie Puatjė, nors vyresnysis sūnus iš ten paspruko. Lygiai taip pat to meto žmonių galvose ir vėlesnį Burgundijos priešiškumą Prancūzijai turėjo pateisinti mintis, jog tai yra kerštas už Montereau, riteriškos garbės gynimas. Gerai suprantu, kad visa tai galima paaiškinti ir politiniais, net įžvalgiais politiniais apskaičiavimais, tačiau tatai nenuneigia aplinkybės, kad to meto žmonėms 1363 m. faktas turėjo tokią vertę, siejosi su tokiu vaizdiniu: riteriška narsa, karališkas atlygis. Spartus Burgundijos valstybės suklestėjimas yra politinio apdairumo ir tikslingo blaivaus apskaičiavimo kūrinys. Tačiau tai, ką būtų galima pavadinti Burgundijos idėja, nuolatos gaubia riterystės idealo formos.

Kunigaikščių pravardes: *Sans peur, le Hardi, Qui qu'en hongne* [Bebaimis, Narsusis, Niurgzlys] (pastarąją Pilypo pravardę vėliau išstūmė *le Bon* [Gerasis]) — visas jas tyčia išgalvojo rūmų literatai, geisdami apgaubti valdovą riterystės idealo spinduliais [4].

Būta didžio politinio siekio, neatskiriamai susijusio su riterystės idealu: kryžiaus žygio Jeruzalėn! Mat Jeruzalė dar vis tebereiškė idėją, kaip aukščiausias politinis tikslas stovėjusią prieš akis visiems Europos valdovams ir, kaip ir anksčiau, skatinusią juos veikti. Čia būta keisto realių politinių interesų ir politinės idėjos kontrasto. Keturioliktojo ir penkioliktojo šimtmečio krikščionija turėjo Rytuose be galo skubiai spręstiną problemą: atremti turkus, jau paėmusius Adrianopolį (1378) ir sunaikinusius Serbijos karalystę (1389). Pavojus grėsė Balkanuose. Tačiau pirmutinė ir būtiniausioji Europos politika vis dar neįstengė atsiplėšti nuo kryžiaus žygio idėjos. Į turkų problemą ji galėjo žvelgti tik kaip į dalį didžiojo šventojo reikalo, kurio nepavyko pasiekti protėviams: tik kaip į dalį Jeruzalės atvadavimo.

O šioje idėjoje riterystės idealas buvo pirmoje vietoje; čia jo įtaka galėjo ir turėjo būti itin ryški. Juk dievotasis riterystės idealo turinys čia siejosi su aukščiausiais lūkesčiais, o Jeruzalės išvadavimas galėjo būti tiktai šventas ir taurus riteriškas darbas. Kaip tik tuo, kad religinis-riteriškasis idealas taip smarkiai reiškėsi nustatinėjant Rytų politiką, iš dalies galima paaiškinti, kodėl kovos su turkais buvo ne itin sėkmingos. Žygiai, kuriuos visų pirma derėjo kruopščiai apskaičiuoti, buvo sumanomi ir planuojami veikiant aukštesnei įtampai, skatinusiai ne blaiviai pasverti, kas yra pasiekiama, bet romantizuoti visą planą, kuris galėjo tapti ir pragaištingas. 1396 m. katastrofa prie Nikopolio parodė, kaip pavojinga buvo būtinon ekspedicijon prieš labai karingą priešą leistis taip, kaip anksčiau riteriai keliavo į Prūsiją ar Lietuvą, kur tereikėjo nužudyti saujelę vargšų pagonių. Kas gi yra tie kryžiaus žygių planuotojai? Tokie svajotojai kaip Philippe'as de Mézières'as, paskyręs tam savo gyvenimą, tokie politiniai fantastai, koks, nepaisant visų savo gudrių apskaičiavimų, buvo Pilypas Gerasis.

Visiems karaliams Jeruzalės išvadavimas dar tebebuvo privaloma gyvenimo užduotis. 1422 m. Anglijos karalius Henrikas V guli mirties patale. Jaunąjį Ruano ir Paryžiaus užkariautoją mirtis užklumpa pačiame įkarštyje žygio, kuriuo jis užtraukė negandą Prancūzijai. Gydytojas pranešė, kad gyventi jam nebeliko nė dviejų valandų; atėjo nuo-

dėmklausys ir kiti dvasininkai, pradėtos skaityti septynios atgailos psalmės. Suskambus žodžiams: *„Benigne fac, Domine, in bona voluntate tua Sion, ut aedificentur muri Jerusalem“* [„Dėl savo gerumo būk maloningas Sionui, atkurki Jeruzalės sienas“] [5], karalius paliepia nutilti ir balsiai sako, kad ketinęs atkūrus taiką Prancūzijoje leistis užkariauti Jeruzalės, *„se ce eust esté le plaisir de Dieu son créateur de le laisser vivre son aage“* [6] [„jei Dievas, jo Kūrėjas, leis jam nugyventi savo amžių“]. O tada leidžia baigti skaityti atgailos psalmes ir netrukus numiršta.

Kryžiaus žygis jau nuo seno buvo ir dingstis papildomiems mokesčiams rinkti; Pilypas Gerasis tokia proga irgi dažnai naudojosi. Tačiau, matyt, šis planas jam nebuvo vien gobšumo padiktuotas apsimetinėjimas [7]. Panašu, kad čia būta drauge ir rimto siekio, ir ketinimo tokiu išimtinai naudingu ir sykiu išimtinai riterišku planu užsitikrinti sau krikščionijos gelbėtojo garbę ir šitaip pranokti rangu už jį aukštesnius Prancūzijos ir Anglijos karalius. *Le voyage de Turquie* [žygis į Turkiją] liko niekada į žaidimą nepaleistu koziriu. Chastellainas uoliai stengiasi visų pirma pabrėžti, kad kunigaikščio ketinimai buvę tikrai rimti, tačiau... buvę svarbių kliuvinių: laikas žygiui dar nebuvęs pribrendęs, įtakingi žmonės kraipę galvas, kad valdovas tokio amžiaus dar ketinąs leistis į itin pavojingą žygį; girdi, ir jo žemėms, ir dinastijai tai esą pavojinga. Nors popiežius atsiuntė žygio vėliavą, kurią Pilypas pagarbiai priėmė Hagoje ir išskleidė per iškilmingą procesiją, nors per puotą Rijselyje ir dar po jos renkami tam žygiui duodami įžadai, nors Joffroy de Toisy žvalgo Sirijos uostus, nors Jeanas Chevrot, Doorniko vyskupas, vadovauja rinkliavoms, o Guillaume'as Fillastre'as jau visiškai susirengęs ir jau konfiskuoti žygiui laivai, vis dėlto viešpatauja vangi nuojauta, kad žygis neįvyks [8]. Paties kunigaikščio įžadas Rijselyje irgi skambėjo labai sąlyginai: jis eisiąs, jeigu Dievo jam valdyti patikėtose žemėse būsianti taika ir joms niekas negrėsią [9].

Beje, atrodo, kad ir tuo atveju, jei nekalbėsime apie kryžiaus žygio idealą, nuodugniai parengtos ir plačiai išgarsintos karinės ekspedicijos, iš kurių nieko neišėjo ar išėjo tik visai nedaug, tais laikais buvo mėgstamos kaip politinė *renommage* [reputacija]: toks buvo ir Anglijos kryžiaus žygis prieš Flandriją 1383 m, ir Pilypo Narsiojo žygis prieš Angliją 1387 m., kai puikus laivynas, jau pasirengęs išplaukti, stovėjo Sluiso uoste, ir Karolio VI žygis prieš Italiją 1391 m.

Itin savita politinės reklamos sumetimais naudojamos riteriškos fikcijos forma buvo nuolatos vis skelbiamos ir niekados neįvykstančios valdovų dvikovos. Anksčiau dėsčiau, kaip politiniai konfliktai penkioliktajame šimtmetyje dar buvo suvokiami kaip partijų vaidai, kaip asmeninis *querelle* [vaidas] [10]. Tarnaujama reikalui, kuris vadinasi „*la querelle des Bourguignons*“ [„burginjonų vaidas“]. Kas galėjo būti natūraliau už mintį, kad valdovai patys tą vaidą išspręstų kovoje, kaip kartais dar ir dabar pasvajojama per politinius pašnekesius traukinyje? Ir tikrai šis sprendimas, tenkinęs ir primityvų teisingumo jausmą, ir riterišką fantaziją, nuolatos buvo svarstomas. Skaitydamas apie nuodugnius pasirengimus valdovų dvikovoms, abejoji ir klausi save, ar visa tai buvo tik graži sąmoningo apsimetinėjimo žaismė, taigi ir vėlei — gražaus gyvenimo ilgesys, ar vainikuotieji dvikovininkai iš tikrųjų tikėjosi susikauti. Tikra yra tai, kad ano meto kronikininkai į visa tai žiūri taip pat rimtai kaip ir patys karingieji valdovai. 1283 m. Bordo viskas buvo paruošta Karolio Anžujiečio ir Petro Aragoniečio dvikovai. 1383 m. Ričardas II paveda savo dėdei Jonui Lancasteriui derėtis dėl taikos su Prancūzijos karalium ir kaip deramiausią išeitį pasiūlyti arba abiejų karalių dvikovą, arba Ričardo ir jo trijų dėdžių kovą su Karoliu ir jo dėdėmis [11]. Monstrelet jau pačioje savo kronikos pradžioje daug vietos paskiria iššūkiui, kurį Liudvikas Orleanietis metė Anglijos karaliui Henrikui IV [12]. Humphrey Glosterietį 1425 m. dvikovon iškviečia Pilypas Gerasis, vyras, kuris itin moka šitą iškilmingą temą išpuošti, pasitelkdamas visas savo turtų ir prabangos pomėgio priemones. Iškvietime aiškiai nusakomas motyvas: *„pour éviter effusion de sang chrestien et la destruction du peuple, dont en mon cuer ay compacion“, „que par mon corps sans plus ceste querelle soit menée à fin, sans y aler avant par voies de guerres, dont il convendroit mains gentilz hommes et aultres, tant de vostre ost comme du mien, finer leurs jours piteusement“* [13] [„kad būtų išvengta krikščionių kraujo praliejimo ir sunaikinimo liaudies, kurios man gaila“, „kad tas ginčas iki galo būtų mano paties išspręstas ne karu, per kurį daug kilmingų vyrų ir kitų žmonių, tiek iš mano paties, tiek iš jūsų pusės, turėtų apgailėtinai užbaigti savo dienas“]. Viskas buvo parengta kautynėms; pagaminti brangūs šarvai ir prabangūs drabužiai, kuriais kunigaikštis turėjo dėvėti; buvo siuvamos palapinės, vėliavos ir vimpelai, kunigaikščių ir *poursuivants* švarkai, ištisai nusėti kunigaikščio žemių herbais —

titnagais ir šventojo Andriejaus kryžiais. Pilypas treniravosi: *„tant en abstinence de sa bouche comme en prenant painne pour luy mettre en alainne"* [14] [„ir saikingai maitindamasis, ir nuolat mankštindamasis"]. Savajame Hesdino parke jis kasdien lavinosi vadovaujamas prityrusių fechtavimo mokytojų [15]. Sąskaitose pateikiamos lėšos, išleistos visiems tiems reikalams, ir dar 1460 m. Rijselyje buvo galima pamatyti tai progai pasiūdintą palapinę [16]. Bet iš dvikovos nieko neišėjo.

Tatai nesukliudė jam vėliau, susivaidijus su Saksonijos kunigaikščiu dėl Liuksemburgo, pastarajam vėlei pasiūlyti dvikovą, o per puotą Rijselyje, — tuomet Pilypui buvo jau bemaž šešios dešimtys metų, — duoti kryžiaus žygio įžadą, girdi, jis mielai pasirengęs *corps à corps* [vyras prieš vyrą] susikauti su Didžiuoju Turku, jeigu šis panorėsiąs [17]. Atbalsių, liudijančių įnirtingą Pilypo Gerojo polinkį kautis, randame dar ir Bandello pasakojime, kaip jį kartą tik vargais negalais pavykę atkalbėti, kad nesikautų suplūktoje aikštėje vyras prieš vyrą su didiku, atsiųstu jo nužudyti [18].

Ši forma dar naudojama ir Italijoje per patį Renesanso suklestėjimą. Francesco Gonzaga kviečia į dvikovą Cesarę Borgią: su kalaviju ir durklu jis ketina išvaduoti Italiją nuo bijomo ir nekenčiamo priešo. Prancūzijos karalius Liudvikas XII savo tarpininkavimu sukliudo dvikovą, ir viskas baigiasi jaudulingu susitaikymu [19]. Net Karolis V dar du kartus su visais formalumais siūlė asmenine dvikova išspręsti vaidą su Pranciškumi I, — pirmą sykį tuomet, kai Pranciškus, sugrįžęs iš karo nelaisvės, imperatoriaus nuomone, sulaužė duotą žodį, o antrą sykį — 1536 m. [20] Kvietimas dvikovon, kurį 1674 m. Karolis Liudvikas Pfalcietis pasiuntė, tiesa, ne pačiam Liudvikui XIV, bet Turenne'ui, dar kuo gražiausiai dera į tą virtinę [21].

Tikra dvikova, labai artima valdovų dvikovai, įvyko 1397 m. Breso Burge. Tenai nuo riterio Gérard'o d'Estavayer rankos krito įžymus riteris ir poetas Othe'as de Grandsonas, savo meto *grand seigneur* [turtingas didikas], apkaltintas dalyvavimu nužudant „raudonąjį grafą", Amedėjų VII Savojietį. Estavayer kovojo kaip Pays de Vaud miestų įgaliotinis. Tasai įvykis plačiai išgarsėjo [22].

Ir teisinė, ir spontaniška dvikova gyvavo kaip tik Burgundijos žemių ir vaidų alinamos Šiaurės Prancūzijos papročiuose ir mąstysenoje. Nuo aukšto iki žemo visi vertino ją kaip geriausią ginčų sprendimo

būdą. Su riterystės idealu tos sąvokos maža tebuvo susijusios; jos kur kas senesnių laikų palikimas. Riteriškoji kultūra suteikė dvikovai tam tikrą pavidalą, tačiau ji garbinama ir diduomenei nepriklausančiuose sluoksniuose. Kai grumtynėse dalyvauja ne didikai, išsyk pasirodo visas ano meto žiaurumas, o patiems riteriams toks spektaklis yra dviguba pramoga, nes jų garbės kodekso čia galima nepaisyti.

Šiuo požiūriu nėra keistesnio dalyko už stebinamą domesį, kurį didikai ir kronikininkai parodė teisminei dviejų miestiečių dvikovai, 1455 m. įvykusiai Valansjene [23]. Tai buvo didžiai retas dalykas; jau visą šimtą metų nieko panašaus nebuvo nutikę. Valansjeno miestas žūtbūt siekė, kad dvikova įvyktų, nes tai reiškė senos privilegijos išsaugojimą; tačiau Charolais grafas, valdęs kraštą, kol Pilypas buvo išvykęs į Vokietiją, dvikovos nenorėjo ir atidėliojo ją iš vieno mėnesio į kitą; o abu priešininkai, Jacotinas Plouvier ir Mahuot, lyg brangūs peštynių gaidžiai buvo laikomi kalėjime. Kai tik senasis kunigaikštis grįžo iš kelionės pas imperatorių, buvo nuspręsta, kad dvikova įvyks. Pilypas būtinai panūdo pats ją pamatyti; vien todėl jis, vykdamas iš Briugės į Leveną, pasirinko kelią per Valansjeną. Tokios riteriškos dvasios vyrai kaip Chastellainas ir La Marche'as, kad ir kaip įtempdami savo vaizduotę, nė sykio neįstengia pavaizduoti tikrovės, kai aprašinėja iškilmingus riterių ir didikų *Pas d'armes*, o čia jie perteikia kuo ryškiausią paveikslą. Čia iš po prabangaus, auksu ir raudonų granatų ornamentais išpuošto *houppelande* [plataus apsiausto] išlenda šiurkštus flamas, — mat toks Chastellainas ir buvo. Jis nepraleidžia nė vienos smulkmenos iš tos *„moult belle serimonie"* [„labai gražios ceremonijos"]; nuodugniai aprašo kovos aikštę ir aplink ją surikiuotus suolus. Vargšės skerdynių aukos abi pasirodo su savo fechtavimo mokytojais. Jacotinas, kaip ieškovas, pirmas išeina aikštėn, — nepridengta galva, trumpai nukirptais plaukais, visas perbalęs. Jis aptemptas iš vieno kordobietiškos odos gabalo pasiūtu drabužiu ir nieko neturi po juo pasivilkęs. Keliskart pamaldžiai priklaupę ir pasveikinę kunigaikštį, kuris sėdi už pinučių pertvaros, dvikovininkai laukia savo valandos, sėdėdami priešais kits kitą ant juodu audeklu užtiestų krėslų. Aplink susibūrę didikai patyliukais svarsto jų šansus; pastebima viskas: Mahuot, bučiuodamas Evangeliją, nublyško kaip drobė! Tada pasirodo du tarnai ir įtrina dvikovininkus nuo galvos iki kojų taukais. Jacotinui taukai išsyk susigeria į odą, o Mahuot — ne; kam gi palankus tasai žen-

klas? Rankos įtrinamos pelenais; jiedu įsideda burnon po gabaliuką cukraus; tada jiems atnešamos kuokos ir skydai su juose pavaizduotomis šventųjų figūromis, kurias jiedu pabučiuoja. Skydus jie laiko smailiuoju galu aukštyn, o rankose turi po *„une bannerolle de devocion"* — po juostelę su maldingu įrašu.

Mahuot, buvęs mažo ūgio, pradeda dvikovą, semdamas smėlį smailiuoju skydo galu ir žerdamas juo Jacotinui į akis. Prasideda nuožmios kautynės kuokomis; jos baigiasi tuo, kad Mahuot pargriūva; priešininkas, užgriuvęs jį, grūda jam smėlį į burną ir akis, tačiau Mahuot pavyksta dantimis sugriebti priešo pirštą. Mėgindamas išsivaduoti, pastarasis spaudžia nykščiu Mahuot į akiduobę; nors šis meldžia pasigailėti, Jacotinas užlaužia jam rankas ir šoka ant nugaros, siekdamas perlaužti stuburą. Veltui Mahuot, vaduodamasis mirtimi, balsiai prašo, kad jam būtų leista atlikti išpažintį, paskui jis sušunka: *„O monseigneur de Bourgogne, je vous ay si bien servi en vostre guerre de Gand! O monseigneur, pour Dieu, je vous prie mercy, sauvez-moy, la vie!.."* [„O Burgundijos valdove, aš jums ištikimai tarnavau Gento kare! O valdove, dėl Dievo, maldauju, išgelbėkit man gyvybę!.."] Čia Chastellaino pasakojimas nutrūksta; keli lapai išplėšti; iš kitų sužinome, kaip pusgyvį Mahuot pakaria budelis.

Ar Chastellainas, su tokiu įkarščiu atpasakojęs šitas šlykščias žiaurybes, užbaigė viską tauriais riteriškais apmąstymais? La Marche'as užbaigė: jis kalba apie gėdą, kurią vis dėlto paskui pajuto didikai, kad visa tai regėjo. Ir todėl, sako nepataisomasis rūmų poetas, Dievas leido, kad tuojau įvyktų riteriška dvikova, per kurią niekas nenukentėjo.

Riteriškosios dvasios ir tikrovės konfliktas aiškiausiai išryškėja tuomet, kai riterystės idealas mėgina reikštis rimtame kare. Nors riterystės idealas teikė formą ir tvirtybę karo narsai, vis dėlto kariauti jis veikiau ne padėjo, bet kliudė, nes strategijos reikmes aukojo gyvenimo grožio reikalavimams. Ne sykį geriausi karvedžiai, net patys karaliai, leidžiasi į romantiškų karo avantiūrų pavojus. Eduardas II rizikuoja gyvybe per nutrūktgalvišką Ispanijos laivų konvojaus užpuolimą [24]. Karaliaus Jono įkurtojo Žvaigždės ordino riteriai turėjo prisiekti, kad kautynėse nesitrauks toliau nei per keturis *arpents* *, kitu atveju jie privalą arba mirti, arba pasiduoti; tokia keista taisyk-

* Senovinis prancūzų ilgio matas. (*Vert. past.*)

lė, pasak Froissart'o, išsyk kainavo galvas bent devynioms dešimtims riterių [25]. 1415 m. Anglijoje karalius Henrikas V, prieš kautynes prie Azincourt'o traukdamas pasitikti prancūzų, vieną vakarą per apsirikimą pražygiuoja pro kaimą, kurį jo *fouriers* [kvartirmeisteriai] buvo jam numatę nakvynei. Tačiau karalius, *„comme celuy qui gardoit le plus les cérimonies d'honneur très loable"* [„kaip labiausiai besilaikąs itin garbingo ceremonialo"], ką tik buvo įsakęs, kad riteriai, einą žvalgybon, privalo nusivilkti kovos drabužius, idant grįždami neužsitrauktų gėdos, jog traukiasi su kautynių apranga. Dabar, pats su kovos drabužiais per toli nužygiavęs į priekį, jis negalėjo grįžti; taigi nakvojo ten, kur buvo nužygiavęs, o ariergardą įsakė išsiųsti atitinkamai dar toliau [26].

1382 m., per pasitarimą apie didįjį prancūzų įsiveržimą Flandrijon, riteriška dvasia visąlaik kertasi su karo meno reikmėmis. *„Se nous querons autres chemins que le droit"*, — atremiami Clissono ir Coucy patarimai skverbtis aplinkiniais keliais, kur priešas nesitiki, — *„nous ne monsterons pas que nous soions droites gens d'armes"* [27] [„Jeigu ieškosime kito kelio, ne tiesaus, neįrodysime, kad esame teisingi karo vyrai"]. Lygiai tas pats nutinka per prancūzų įsiveržimą Anglijos pakrantėn prie Dartmoutho 1404 m. Vienas vadų, Guillaume'as du Châtelis, nori užpulti anglus iš flango, nes šie pakrantėje įsitvirtinę už apsauginių griovių. Tačiau seras de Jaille'is gynėjus pavadina kaimiečių būriu; girdi, gėda būsianti tokiems priešininkams trauktis iš kelio; jis ragina kitus nebijoti. Tas žodis mirtinai užgauna Du Châtelį: „Tauriai bretono širdžiai nežinoma, kas yra baimė; ką gi, nors ir manau, kad manęs laukia veikiau mirtis nei sėkmė, vis tiek eisiu mėginti permainingosios laimės". Dar davęs įžadą, kad neprašys malonės, jis eina atakon ir pats žūsta, o jo būrys baisiausiai sutriuškinamas [28]. Per žygį į Flandriją nuolatos visi veržiasi patekti į avangardą; vienas riteris, kuriam pavedama rūpintis ariergardu, įnirtingai spyriojasi [29].

Visų būdingiausias riterystės idealo pritaikymas karui buvo iš anksto sutartos aristijos, — ir dviejų karių, ir lygiaverčių grupių. Toks pavyzdys yra garsusis *Combat des Trente*, 1351 m. įvykęs prie Ploërmelio Bretanėje tarp trisdešimties Beaumanoiro vadovaujamų prancūzų ir anglų, vokiečių ir bretonų būrio. Froissart'ui mūšis pasirodė be galo gražus, bet galų gale jis vis dėlto priduria: *„Li aucun le tenoient à*

proèce, et li aucun à outrage et grant outrecuidance“ [30] [„Vieni laikė tai drąsa, kiti — akiplėšiškumu ir puikybe“]. Guy de la Trémoïlle'io ir anglų didiko Pierre'o de Courtenay dvikovą 1386 m., turėjusią įrodyti anglų arba prancūzų pranašumą, uždraudė ir pačią paskutinę akimirką dar spėjo sukliudyti Prancūzijos paskirtieji Burgundijos ir Berry regentai [31]. Nepritarimą tokiai beprasmiškai narsos demonstravimo formai reiškia ir *Le Jouvencel*, kuriame, kaip jau anksčiau parodėme, riteris užleidžia vietą kapitonui. Bedfordo kunigaikščiui pasiūlius, kad iš abiejų pusių susikautų po dvyliką vyrų, *Le Jouvencel* autorius į prancūzų karvedžių lūpas įdeda tokį atsakymą: girdi, esama žinomo posakio, kad nevalia daryti nieko, ką siūlo tavo priešas. Mes čia atėjom išstumti jų iš užimamų pozicijų, ir to darbo mums į valias. Šitaip iššūkis atmetamas. Kitoje vietoje autorius kalba, kad Le Jouvencelis uždraudęs tokią dvikovą vienam savo karininkui pareikšdamas (beje, prie to paaiškinimo jis pabaigoje dar sykį grįžta), jog šito niekados neleisiąs. Tai esą draustini dalykai. Tas, kuris trokštąs tokios dvikovos, norįs iš kito kai ką atimti, — būtent jo garbę, — o sau prisiskirti tuščią garbę, kuri esanti menkavertė; iš tiesų šitaip jis apleidžiąs tarnybą savo karaliui ir viešam reikalui [32].

Tatai skamba kaip naujų laikų balsas. Ir vis dėlto paprotys rengti dvikovas tarp frontų išliko dar ir viduramžiams pasibaigus. Iš Italijos karų žinoma *Sfida di Barletta*, 1501 m. įvykusi Bayard'o kova su Sotomayoru, iš Aštuoniasdešimties metų karo — Bréauté ir Lekkerbeetjės grumtynės Vughto dykvietėje 1600 m. ir Lodewijko van de Kethullės dvikova su didžiuliu Albos riteriu prie Deventerio 1591 m.

Karo reikmės ir taktika dažniausiai nustumdavo į šalį riteriškas pažiūras. Vaizdinys, kad ir lauko kautynės yra ne kas kita, kaip garbingai sutarta kova dėl teisybės, kartais dar prasikiša, tačiau būtinybė apdairiai kariauti retai jo tepaiso. Henrikas Trastamarietis žūtbūt geidžia susikauti su priešu atvirame lauke. Jis savo noru pasitraukia iš patogių pozicijų ir 1367 m. pralaimi mūšį prie Najeros (arba Navarette). Anglų kariuomenė 1333 m. siūlo škotams nusileisti iš savo patogių pozicijų į slėnį, kad būtų galima susikauti. Nerasdamas būdo pralaužti Kalė apgultį, Prancūzijos karalius mandagiai siūlo anglams paskirti kur nors kautynių vietą. Karolis Anžujietis perduoda žinią Romos karaliui Vilhelmui Olandui,

dat hi selve ende sine man
recht tote Assche op der heiden
sijns dre daghe wilde verbeiden *.

[kad jis pats ir jo vyrai / prie pat Ašės plynėje / tris dienas jo lauks.]

Vilhelmui iš Henegouweno ir to dar maža: jis siūlo Prancūzijos karaliui padaryti trijų dienų paliaubas ir per tą laiką pastatyti tiltą, kuriuo kariuomenės galėtų sueiti daiktan ir susikauti [33]. Visais šiais atvejais riteriškas pasiūlymas atmetamas; nugalėjo strateginiai interesai — ir Pilypo Gerojo atveju, kai jam teko smarkiai grumtis su savąja riterio garbe, per vieną dieną gavus tris kvietimus susikauti atvirame lauke ir visų tų kvietimų atsisakius [34].

Nors riterystės idealai ir turėjo nusileisti tikriems interesams, vis dėlto dar liko pakankamai progų apdaryti karą dailiu drabužiu. Kokiu svaigiu išdidumu turėjo dvelkti jau vien margos ir puošnios karo dekoracijos! Naktį prieš kautynes prie Azincourt'o abi kariuomenės, išsidėsčiusios viena prieš kitą tamsoje, kelia savo dvasią trimitų ir dūdų muzika, ir rimtai apgailestaujama, girdi, prancūzai turėję jos per mažai *„pour eulx resjouyr"* [„savo pasilinksminimui"], todėl ir likę prastesnės nuotaikos [35].

Penkioliktojo šimtmečio pabaigoje pasirodo landsknechtai su didžiuliais būgnais [36], perimtais iš Rytų. Būgnas ir jo stačiai hipnotizuojamas, nemuzikalus poveikis tiksliai nusako perėjimą iš riteriškųjų į šiuolaikinių karų laikus; jis yra karo mechanizavimo elementas. Apie 1400 m. graži ir pusiau žaisminga asmeninių varžybų dėl garbės ir šlovės sugestija dar nė kiek nesumenkusi: šalmų ženklai ir herbai, vėliavos ir karo šūkiai teikia kovai individualų pobūdį ir papildo ją sporto elementais. Kiaurą dieną girdėti į puikybės varžybas įsileidusių įvairių didikų šūkiai [37]. Prieš kautynes ir po jų visą spektaklį užbaigia pakėlimai į riterius ar aukštesnių rangų suteikimai: nukerpant kutus nuo

* Stoke, III, vs. 1387 ir toliau. Apie kitus pavyzdžius, kai buvo tariamasi dėl kautynių laiko ir vietos žr. W. Erben, *Kriegsgeschichte des Mittelalters* (Beiheft 16 der Hist. Zschr.), 1929, p. 92 ir toliau. Senojo Šiaurės tautų teisinio papročio kovos vietą pažymėti kuolais arba lazdyno šakomis atbalsį dar girdime anglų posakyje *„a pitched battle"*, nusakančiame taisyklingas kautynes atvirame lauke. (*Aut. past.*)

riterių vėliavėlių, šie pakeliami į *bannerets* [38] [vėliavnešius]. Įžymioji Karolio Narsiojo stovykla prie Noiso įrengiama su visa iškilminga rūmų prabanga: kai kurie *„par plaisance“* [„savo malonumui“] statosi pilių pavidalo palapines, su galerijomis ir sodais aplinkui [39].

Aprašinėjant karo įvykius, juos privalu įsprausti į riteriškų sąvokų rėmus. Buvo siekiama techniniais motyvais pagrįsti, kuo skiriasi kautynės nuo mūšio, nes kiekviena kova garbės analuose privalėjo gauti savo tvirtą vietą. Todėl Monstrelet sako: *„Si fut de ce jour en avant ceste besongne appellée la rencontre de Mons en Vimeu. Et ne fu déclairée à estre bataille, pour ce que les parties recontrèrent l'un l'autre aventureusement, et qui'il n'y avoit comme nulles bannières desploiées“* [40] [„O kautynės nuo tos dienos buvo vadinamos Mons en Vimeu susirėmimu. Nebuvo jos pavadintos mūšiu todėl, kad šalys susidūrė atsitiktinai ir nebuvo tada išskleista nė viena vėliava“]. Anglijos karalius Henrikas V savo didžiąją pergalę iškilmingai pakrikštija Azincourt'o kautynėmis [41], *„pour tant que toutes batailles doivent porter le nom de la prochaine forteresse où elles sont faictes“* [„nes visi mūšiai turi vadintis vardu artimiausios tvirtovės, prie kurios jie įvyko“]. Nakvynė kautynių lauke yra pripažintas pergalės ženklas [42].

Asmeninė valdovo narsa per kautynes kartais regisi įtartinai dirbtinė. Froissart'as aprašinėja Eduardo III kovą su prancūzų didiku prie Kalė žodžiais, žadinančiais nuojautą, kad tai nebuvo žūtbūtinės grumtynės: *„Là se combati li rois à monsigneur Ustasse moult longuement et messires Ustasse à lui, et tant que il les faisoit moult plaisant veoir“* [„Ten labai ilgai kovėsi karalius su monsinjoru Ustasse'u, ir monsinjoras Ustasse'as — su juo, ir malonu buvo į juos pažiūrėti“]. Pagaliau prancūzas pasiduoda ir įvykis baigiamas vakariene, kurią karalius surengia savo belaisviui [43]. Per Saint Richier kautynes Pilypas Burgundietis, kad pavojus būtų mažesnis, savo puošnia kautynių apranga aptaiso kitą karį, tačiau sakoma, jog taip padaryta todėl, kad jis galėtų geriau išmėginti savo jėgas kaip paprastas riteris [44]. Jaunieji Berry ir Bretanės kunigaikščiai, lydėdami Karolį Narsųjį į jojo *guerre du bien public* [karą dėl visuomenės gerovės], kaip buvo pasakota Commines'ui, vilkėjo netikrus šarvus iš satino, nusagstyto paauksuotomis vinutėmis [45].

Melas lenda pro visas iškilmingo riteriško rūbo skyles. Tikrovė nuolatos nuneigia idealą. Štai kodėl jis vis labiau traukiasi literatūros,

šventės ir žaismės sferon; tik ten buvo galima puoselėti gražaus riteriško gyvenimo iliuziją; ten esama tarp savo kastos narių, kuriems vieniems tie sentimentai ir teturi vertę.

Net stebėtina, kaip pristinga riteriškumo, kai jį derėtų parodyti ne lygaus rango asmeniui. Kai tik susiduriama su žemesnio luomo žmonėmis, pradingsta bet koks riteriško kilnumo poreikis. Taurusis Chastellainas nieko nenutuokia apie užsispyrėlišką miestiečio garbę, dėl kurios turtingas aludaris, nepanoręs leisti dukters už kunigaikščio kareivio, priešinasi kunigaikščiui, nors rizikuoja gyvybe ir turtu [46]. Froissart'as be kruopelės pagarbos pasakoja, kaip Karolis VI panoro pamatyti Philipo van Arteveldės lavoną. „*Quand on l'eust regardé une espasse on le osta de là et fu pendus à un arbre. Velà le darraine fin de che Philippe d'Artevelle*" [47] [„Kurį laiką į jį buvo žiūrima, o paskui jis buvo paimtas iš ten ir pakartas medyje. Štai koks buvo Philipo van Arteveldės gyvenimo galas"]. Karalius netgi nepasidrovėjęs paspirti negyvėlį, „*en le traitant de vilain*" [48] [„žiūrėdamas į jį kaip į prastuolį"]. Šiurpiai žiaurus didikų elgesys su Gento miestiečiais per 1382 m. karą, kai jie keturias dešimtis javus gabenusių laivininkų suluošintus ir išbadytomis akimis pasiuntė atgal į miestą, nė akimirkos neatvėsino Froissart'o įkarščio garbinti riterystę [49]. Chastellainas, kliedįs Jacques'o de Lalaing'o ir į jį panašių herojiškais žygiais, be jokios simpatijos pamini nežinomą Gento vaikiną, kuris vienas užpuolė Lalaing'ą [50]. La Marche'as, kalbėdamas apie vieno paprasto Gento gyventojo didvyriškus darbus, bent jau naiviai pasako, girdi, jie būtų buvę reikšmingi, jeigu juos būtų padaręs „*un homme de bien*" [51] [„kilmingas žmogus"].

O šiaip tikrovė visais būdais vertė žmones neigti riteriškuosius idealus. Karvedžio menas jau seniai buvo atsisakęs turnyro laikysenos: keturioliktojo ir penkioliktojo šimtmečio karas buvo sėlinimo ir užklupimo iš netyčių, plėšikavimų ir klastingų antpuolių karas. Anglai pirmieji įvedė riterių nusėdimą nuo žirgų per kautynes, tą tvarką perėmė ir prancūzai [52]. Eustache'as Deschamps'as tyčiodamasis rašo, girdi, šitaip sukliudoma riteriams pabėgti [53]. Jūroje, sako Froissart'as, kautis šiurpu, nes ten negalima nei atsitraukti, nei pabėgti [54]. Mintis, kad riteriškos nuostatos nėra tinkamas karinis principas, neįprastai naiviai byloja iš *Débat des hérauts d'armes de France et d'Angleterre* [„Prancūzijos ir Anglijos heroldų ginčo"], apie 1455 m. atsiradusio traktato.

kuriame ginčo forma įrodinėjamas Prancūzijos pranašumas prieš Angliją. Anglų heroldas paklausė prancūzą, kodėl jo karalius nelaiko tokio didelio laivyno kaip Anglijos. Na, atsako prancūzų heroldas, jam tokio laivyno nereikia, be to, Prancūzijos didikai labiau mėgsta kariauti sausumoje, o ne jūroje, — ir dėl įvairių priežasčių: *„car il y a danger et perdicion de vie, et Dieu scet quelle pitié quant il fait une tourmente, et si est la malladie de la mer forte à endurer à plusieurs gens. Item, et la dure vie dont il faut vivre, qui n'est pas bien consonante à noblesse"* [55] [„kadangi jūroje gresia pavojus ir pražūtis, ir Dievas žino, kaip nemalonu būna, kai kyla audra, be to, daugelis žmonių sunkiai pakelia jūros ligą. Be to, ir sunkus gyvenimas, kurį reikia gyventi, nelabai pritinka kilnuomenei"]. Nors patrankos poveikis dar ir menkas, ji jau skelbia būsimas kariavimo permainas. Ironiškas simbolis buvo tai, kad Jacques'as de Lalaing'as, riterių klajūnų *„à la mode de Bourgogne"* [„Burgundijos papročiu"] pažiba, žuvo nuo patrankos sviedinio [56].

Aristokrato karinė karjera turėjo finansinį aspektą, kuris retsykiais labai atvirai pripažįstamas. Kiekvienas vėlyvųjų viduramžių karų istorijos puslapis leidžia įžvelgti, kaip labai svarbu juose buvo paimti aukštakilmių belaisvių, už kuriuos mokama didelė išpirka. Froissart'as nepamiršta paminėti, kiek iš sėkmingo antpuolio pelnė jo sumanytojas [57]. Tačiau greta tiesioginių pajamų iš karo riterio gyvenime svarbų vaidmenį vaidina ir pensijos, rentos ar vietininkų postai. Prasimušimas be dvejonių nurodomas kaip tikslas. *„Je sui uns povres homs qui desire mon avancement"* [„Esu vargšas žmogus, trokštąs iškilti"], — sako Eustache'as de Ribeumont'as. Froissart'as savo begalinius *faits divers* [įvairius dalykus] apie riterių karus pasakoja dar ir kaip pamokomus pavyzdžius narsuoliams, *„qui se désirent à avanchier par armes"* [58] [„kurie nori iškilti ginklu"]. Deschamps'as yra parašęs baladę, kurioje Burgundijos rūmų riteriai, kariai ir seržantai laukia nesulaukia algų dienos ir kurioje yra toks refrenas:

> *Et quant venra le tresorier* [59]?
>
> [O kada ateis iždininkas?]

Chastellainui regisi natūralu ir derama, kad tas, kuris siekia žemiškos garbės, yra godus ir mokąs viską apskaičiuoti, *„fort veillant et*

entendant à grand somme de deniers, soit en pensions, soit en rentes, soit en gouvernemens ou en pratiques“ [60] [„labai akylus ir besigviešiantis didelės sumos pinigų — pensijos arba rentos, arba vietininko ar kitos tarnybos pavidalu“]. Ir tikrai — panašu, kad netgi taurusis Boucicaut, visiems riteriams rodomas pavyzdžiu, buvo itin godus pinigų [61]. Blaivusis Commines'as vertina riterį pagal jo algą kaip *„ung gentilhomme de vingt escuz*“ [62] [„dvidešimties ekiu vertės didiką“].

Visame garsiame riteriško gyvenimo ir riteriško karo garbinime retsykiais, žiūrėk, ir suskamba sąmoningas riterio idealo neigimas, — čia blaiviai, čia pašaipiai. Ir patys didikai kartkartėmis įžvelgdavo, koks skurdus ir apgaulingas yra toks puošmenomis dangstomas karo ir turnyrų gyvenimas [63]. Nenuostabu, kad dvi sarkastiškos sielos, į riterystę žvelgusios vien su pašaipa ir panieka, atrado viena kitą: Liudvikas XI ir Philippe'as de Commines'as. Commines'o pateiktas kautynių prie Montlhéry aprašymas savo blaiviu realizmu yra visiškai šiuolaikiškas. Čia nerasime jokių didvyriškų žygių, jokio fiktyvaus dramatizmo; tai tėra pranešimas apie nuolatinį veržimąsi ir traukimąsi, abejones ir būgštavimus, — ir vis dėstomas su lengvu sarkazmu. Atrodo, jis mėgaujasi, galėdamas papasakoti apie gėdingą bėgimą ir apie narsą, sugrįžtančią tuomet, kai pavojus jau praėjęs. Jis retai tevartoja žodį *honneur* ir į garbę žiūri beveik kaip į neišvengiamą blogį. *„Mon advis est que s'il eust voulu s'en aller ceste nuyt, il eust bien faict... Mais sans doubte, là où il avoit de l'honneur, il n'eust point voulu estre reprins de couardise*“ [„Mano nuomone, jis būtų gerai padaręs, jei būtų išžygiavęs šiąnakt. Bet, savaime suprantama, ten, kur paliečiama garbė, jis nenorėjo būti apkaltintas bailumu“]. Netgi tuomet, kai jis pasakoja apie kruvinus susirėmimus, mes veltui ieškosime riteriškos terminologijos: žodžiai „narsa“ arba „riteriškumas“ jam visai nežinomi [64].

Gal tokį blaivų protą Commines'as paveldėjo iš savo zelandietės motinos Margarethos van Arnemuiden? Šiaip ar taip, regis, kad Olandijoje, nepaisant Henegouweno grafo Vilhelmo IV, tuščiagarbio avantiūristo, riterystės dvasia anksti pradėjo gesti, nors kaip tik Henegouwenas, su kuriuo Olandija buvo susijungusi, visados garsėjo kaip tikras riteriškų didikų kraštas. Per *Combat des Trente* anglų pusėje geriausiai pasirodė toks Crokart'as, anksčiau buvęs Arkelio ponų tarnas. Per karą jis smarkiai praturtėjo: pelnė apie 60 000 kronų ir arklides su trim dešimtim žirgų, be to, jis taip labai pagarsėjo narsumu, kad

Prancūzijos karalius žadėjo jam riterio titulą ir aukštakilmę žmoną, jeigu tik jis panorėsiąs tapti prancūzu. Tasai Crokart'as su visa savo garbe ir turtais grįžo Olandijon ir ėmė gyventi kaip tikras didžiūnas; tačiau Olandijos didikai dar gerai atsiminė, kas jis per vienas, ir visai jį ignoravo, tad jis grįžo į tą kraštą, kur riterio garbė buvo labiau vertinama [65].

Jonui Neveriečiui susiruošus žygiuoti į Turkiją, kur jam buvo lemta patirti Nikopolį, Albrechtas Bavarietis, Olandijos, Zelandijos ir Henegouweno grafas, pasak Froissart'o, taip kalbėjo savo sūnui Vilhelmui: *„Guillemme, puisque tu as la voulenté de voyagier et aler en Honguerie et en Turquie et quérir les armes sur gens et pays qui oncques riens ne nous fourfirent, ne nul article de raison tu n'y as d'y aler fors que pour la vayne gloire de ce monde, laisse Jean de Bourgoigne et nos cousins de France faire leurs emprises, et fay la tienne à par toy; et t'en va en Frise et conquiers nostre héritage"* [66] [„Vilhelmai, kadangi nori keliauti, vykti į Vengriją ir Turkiją ir trokšti ginklu kovoti su tautomis ir valstybėmis, kurios mums nepadarė nieko bloga, ir kadangi neturi jokios rimtos priežasties ten leistis, išskyrus tuščią šio pasaulio garbę, tai leiski Jonui Burgundiečiui ir mūsų pusbroliams prancūzams vykdyti savo užmačias, o pats vykdyk savąją; keliauk į Fryziją ir atkovoki mūsų paveldą"].

Duodant kryžiaus žygio įžadus per puotą Rijselyje, iš visų Burgundijos žemių Olandija buvo visų menkiausiai atstovaujama. Kai vėliau, jau po iškilmių, įvairiose žemėse buvo papildomai renkami raštiški įžadai, iš Artua jų atėjo dar 27, iš Flandrijos — 54, iš Henegouweno — 27, o iš Olandijos — 4, ir tie patys dar buvo labai sąlyginiai ir atsargūs. Brederodės ir Montfoortai pasižadėjo atsiųsti bendrus atstovus [67].

Riterystė nebūtų ištisus šimtmečius buvusi gyvenimo idealas, jeigu joje nebūtų slypėjusios aukštos vertybės, reikalingos visuomenės raidai, jeigu ji socialiniu, etiniu ir estetiniu atžvilgiu nebūtų buvusi būtina. Kaip tik gražus perdėjimas kitados ir buvo šio idealo galybė. Atrodo, tarytum viduramžių dvasios ir josios krauju pulsuojančio aistringumo nebuvo įmanoma suvaldyti kitaip, kaip tik iškeliant smarkiai per aukštus idealus: taip darė Bažnyčia, taip darė ir riteriškoji mintis. *„Without this violence of direction, which men and women have, without a spice of bigot and fanatic, no excitement, no efficiency. We aim above the mark to hit the mark. Every act hath some falsehood of*

exaggeration in it" [68] [Be šito siautulingumo renkantis kryptį, kuris apima vyrus ir moteris, be keistenybės ir fanatizmo priemaišų nėra nei pakilimo, nei laimėjimų. Norėdami pataikyti, mes taikomės šiek tiek aukščiau taikinio. Kiekviename veiksme esama tam tikro nerealistiško perdėjimo" [68]].

Tačiau juo labiau kultūrinis idealas reikalauja aukščiausių dorybių, juo didesnė darosi gyvenimo formos ir tikrovės disharmonija. Riterystės idealą ir jojo dar pusiau religinį turinį išpažinti galėjo tiktai laikai, dar įstengę užmerkti akis ir nematyti labai aiškios tikrovės, gebantys įsijausti į visišką iliuziją. Kultūros atsinaujinimas verčia atsisakyti senosioms gyvenimo formoms būdingų pernelyg aukštų aspiracijų. Riteris pavirsta septynioliktojo šimtmečio prancūzų *gentilhomme*, kuris dar, tiesa, puoselėja luomo ir garbės sąvokas, bet jau nebesideda kovotoju už tikėjimą, silpnųjų ir engiamųjų užtarėju. Prancūzų didiko tipą pakeičia *gentleman*, tiesiogiai kilęs iš senojo riterio, bet nuosaikesnis ir subtilesnis. Randantis vis naujoms idealo transformacijoms, visąlaik nuo jo nusilupdavo melu pavirtęs pats išorinis luobas.

8

MEILĖS STILIZACIJA

Nuo to laiko, kai dvyliktojo šimtmečio Provanso trubadūrai pirmą sykį ėmė vingiuoti melodiją apie nepatenkintą geismą, meilės dainą smuikai giedojo vis aukštesne ir aukštesne nata, kol pagaliau vien Dantė teįstengė šiuo instrumentu išvedžioti švarią gaidą.

Meilės idealo su negatyviu pagrindiniu tonu išvystymas buvo vienas iš reikšmingiausių viduramžių dvasios posūkių. Be abejo, antika irgi apdainavo meilės ilgesį ir kančias; bet argi čia ilgesys nebuvo traktuojamas vien kaip garantuoto patenkinimo atidėliojimas ir stimulas? O liūdnai pasibaigiančiose antikos meilės istorijose, — sakysim, Kefalo ir Prokridės, Piramo ir Tisbės, — nuotaiką kūrė ne geismo apvylimas, o mirtis, žiauriai išskirianti jau susijungusius mylimuosius. Sielvarto jausmą kėlė ne erotinis nepasitenkinimas, bet liūdna lemtis. Tiktai trubadūrų kurtuazinėje meilėje, nusakomoje žodžiu *minne*, pats geismo nepatenkinimas tapo svarbiausiu dalyku. Buvo sukurta erotinio mąstymo forma, pajėgi aprėpti perdėtai svarų etinį turinį ir vis dėlto niekados visiškai neatsisakyti natūralios meilės moteriai. Iš pačios juslinės meilės radosi taurus tarnavimas moteriai, nepretenduojant į geismo patenkinimą. Taip meilė tapo sfera, kurioje buvo leista suvešėti visokeriopai estetinei ir dorovinei tobulybei. Pagal kurtuazinės *minne* teoriją, taurų įsimylėjėlį jo meilė padaro dorybingą ir tyrą. Lyrikoje vis labiau įsiviešpatauja dvasinis elementas; galų gale meilės padarinys yra šventos įžvalgos ir pamaldumo būsena: *la vita nuova* *.

---

* Turimas galvoje Dantės veikalas „Naujas gyvenimas“, reiškęs svarbų posūkį Europos meilės lyrikoje. (*Vert. past.*)

Tada turėjo ateiti naujas posūkis. Dantės ir jo amžininkų *dolce stil nuovo* [saldus naujasis stilius] pasiekė kraštutinę ribą. Petrarca jau ir vėlei dvejodamas stovi tarp sudvasintos kurtuazinės meilės ir naujo antikos įkvėpimo. O nuo Petrarcos iki Lorenzo de'Medicio Italijoje meilės giesmė, *minnelied*, grįžta prie natūralaus juslingumo, kurio buvo kupini ir susižavėjimą keliantys antikiniai modeliai. Dirbtinai išpuoselėta kurtuazinės *minne* sistema vėlei buvo atmesta.

Prancūzijoje ir kraštuose, veikiamuose prancūzų dvasios įtakos, tas posūkis buvo kitoks. Erotinės minties raida nuo aukščiausios kurtuazinės lyrikos suklestėjimo buvo ne tokia paprasta. Sistemos formos lieka galioti, tačiau prisipildo kitokios dvasios. Ten dar pirmiau, negu *Vita nuova* atrado amžiną sudvasintos pasijos harmoniją, naujo turinio į kurtuazinės meilės formas įliejo *Roman de la rose* [„Rožės romanas"]. Maždaug du šimtmečius Guillaume'o de Lorris ir Jeano Clopinelio (arba Chopinelio) [1] de Meuno veikalas, pradėtas prieš 1240 m. ir baigtas prieš 1280 m., ne tik visiškai valdė aristokratinės meilės formas, bet ir dėl enciklopedinės nukrypimų į visas įmanomas sritis gausos buvo tikras lobynas, davęs gyvybingiausių žinių kultūringų pasauliečių dvasinei raidai. Tiesiog neįmanoma pervertinti tos aplinkybės, kad ištisos epochos valdančioji klasė gyvenimo pažinimo ir erudicijos sėmėsi iš *ars amandi* [meilės meno]. Jokiais kitais laikais pasaulietinės kultūros idealas nebuvo taip susiliejęs su moterų meile kaip nuo dvyliktojo ligi penkioliktojo šimtmečio. Visas krikščioniškas ir visuomenines dorybes, visą gyvenimo formų tobulybę *minne* sistema sutalpino ištikimos meilės rėmuose. Erotinę pasaulėžiūrą — ir jos senesniąją, grynai kurtuazinę formą, ir jos įsikūnijimą *Roman de la rose* pavidalu — galima statyti į gretą su tuo pat metu klestėjusia scholastika. Abi išreiškia tą patį didį viduramžių dvasios mėginimą — visą gyvenimą suvokti vienu aspektu.

Margoje meilės formų įvairovėje viskas buvo sukoncentruota į gyvenimo grožio siekimą. Tas, kuris grožio ieškojo garbėje ir tituluose, kuris troško išpuošti savo gyvenimą prabanga ir iškilmingumu, žodžiu, tas, kuris gyvenimo grožio ieškojo puikybėje, nuolatos vis gaudavo įsitikinti, kokie tušti tie dalykai. O meilės tikslai ir esmė, — jeigu tik nebuvai visiškai atsižadėjęs bet kokios žemiškos laimės, — rodėsi esą gėrėjimasis pačiu grožiu. Čia gyvenimo grožio nereikėjo kurti iš taurių formų, prideramų aukštam luomui, čia jau ir taip buvo didžiausias

grožis ir aukščiausia laimė, kurie tiktai prašėsi papuošiami spalvomis ir stiliumi. Kiekvienas gražus daiktas, kiekvienas žiedas ir kiekvienas garsas galėjo pasitarnauti kuriant meilės gyvenimo formą.

Siekimas stilizuoti meilę nebuvo vien tuščia žaismė. Pačios aistros smarkumas vertė jaudulingą vėlyvųjų viduramžių visuomenę pakylėti meilės gyvenimą iki gražaus žaidimo pagal taurias taisykles. Visų pirma, siekiant išvengti barbariškumo, reikėjo įsprausti jausmus į tvirtų formų rėmus. Žemesniuosiuose luomuose nežabotų potroškių sutramdymas buvo patikėtas Bažnyčiai, kuriai tatai sekėsi tiek, kiek apskritai Bažnyčiai gali tatai sektis. Aristokratijoje, kuri, turėdama šiek tiek nebažnytinės kultūros, jautėsi nuo Bažnyčios nepriklausoma, pati sutaurinta erotika suformavo barjerus nežabotiems geismams: literatūra, mada ir bendravimo menas darė norminamą įtaką meilės gyvenimui.

Kitaip sakant, jie bent sukūrė gražią regimybę, pagal kurią buvo tariamasi gyvenant. Mat iš esmės ir aukštesniųjų luomų meilės gyvenimas liko labai šiurkštus. Kasdieniniams papročiams tebebuvo būdinga atvira begėdystė, kurios nebeteko vėlesni laikai. Burgundijos kunigaikštis, laukdamas Valansjene anglų pasiuntinių, liepė paruošti miesto pirtį: *„pour eux et pour quiconque avoient de famille, voire bains estorés de tout ce qu'il faut au mestier de Vénus, ą prendre par choix et par élection ce que on désiroit mieux, et tout aux frais du duc“*[2] [„jiems ir visai palydai iškūrenti pirtį su viskuo, ko reikia Veneros amatui, be to, pasistengti, kad visi jų norai ir įgeidžiai būtų patenkinti, ir visa tai padaryti kunigaikščio lėšomis“]. Jo sūnaus Karolio Narsiojo drovumas daugelio buvo laikomas valdovui nederamu dalyku [3]. Tarp kitų Hesdino pramogų rūmų mechaninių įrenginių sąskaitose minima *„ung engien pour moullier les dames en marchant par dessoubz“* [4] [„įtaisas aplieti apačioje einančias damas“].

Tačiau šiurkštumas nėra vien idealo silpnumo ženklas. Ne tik sutaurinta meilė, bet ir nesivaržymas turi savą stilių, — ir net labai seną. Jį galima vadinti epitalaminiu stilium. Meilės vaizdinių srityje tokia rafinuota visuomenė kaip pačių vėlyvųjų viduramžių yra paveldėjusi tiek be galo senų motyvų, kad erotiniai stiliai varžosi ir maišosi tarpusavyje. Kur kas gilesnes šaknis ir tokią pat vitalinę reikšmę kaip ir kurtuazinės meilės stilius turi primityvi erotikos forma, garbinanti patį lytinį bendravimą; krikščioniškoji kultūra atėmė

iš tos formos šventos misterijos vertę, tačiau ji visais laikais yra ne mažiau gyvybinga.

Visas epitalaminis aparatas, jo begėdiški juokai ir falinė simbolika kitados buvo dalis paties švento vestuvių iškilmės ritualo. Santuokos ceremonija ir vestuvių šventė anuomet dar buvo neišsiskyrusios: tai buvo viena didi misterija, visa sutelkta į poravimąsi. Paskui atėjo Bažnyčia, kuri pasisavino šventumą ir misteriją, perkeldama juos į iškilmingos santuokos sakramentą. Misteriją papildančius elementus — eiseną, giesmę, džiūgavimo riksmus — ji paliko vestuvių šventei. Tačiau ten tie elementai, nebetekę sakralinio pobūdžio, tik dar begėdiškiau nevaržomi gyvavo toliau, ir Bažnyčia buvo bejėgė juos ten pakeisti. Joks bažnytinis dorovingumas neįstengė prislopinti smarkaus gyvenimo riksmo: *Hymen, o Hymenaee!* [O Himenėjau, Himenėjau!] Jokia puritoniška dvasia neišdildė iš papročių begėdiško vestuvių nakties viešumo, net ir mūsų septynioliktajame šimtmetyje jis vešėte veši. Tiktai šiuolaikiniai individualūs jausmai, panūdę tyla ir tamsa apgaubti tai, kas yra vien dviejų žmonių, sunaikino tuos papročius.

Jeigu prisiminsime, kad dar 1641 m. per jaunojo Oranijos princo vestuves su Anglijos princese Marija nestigo *practical jokes*, sakytumei tyčia siekiant, kad jaunikis, dar tik berniukas, negalėtų pasinaudoti savo santuokine teise, tuomet mūsų nestebins begėdiškas nesivaržymas, įprastas švenčiant valdovų ir didikų vestuves apie 1400 m. Pakanka ir tokių pavyzdžių kaip obsceniška šypsena, su kuria Froissart'as pasakoja apie Karolio VI ir Izabelės Bavarietės vestuves, arba epitalama, kurią Deschamps'as dedikavo Antanui Burgundiečiui [5]. *Cent nouvelles nouvelles* [„Šimtas naujų novelių"] lyg apie įprastą dalyką pasakoja apie sutuoktinių porą, kuri, susituokusi per ankstyvąsias mišias, po lengvų pusryčių išsyk gula į patalą [6]. Visi pokštai, apskritai susiję su vestuvėmis ar meilės gyvenimu, buvo laikomi deramais ir damų bendrijoje. *Cent nouvelles nouvelles*, nors ir šiek tiek ironiškai, skelbiasi esą *„glorieuse et édifiant euvre"* [„šlovingas ir pamokomas veikalas"], pasakojimai, *„moult plaisants à raconter en toute bonne compagnie"* [„labai malonūs draugams papasakoti"]. *„Noble homme Jean Régnier"* [„Didikas Jean Régnier"], rimtas poetas, ponios Burgundietės ir visų jos rūmų damų ir freilinų paprašytas, parašo joms nepadorią baladę [7].

Aišku, kad visi tie dalykai nėra jaučiami kaip nusižengimai aukštam ir sustabarėjusiam garbės ir padorumo idealui. Čia esama prieštaravimo, kurio negalima paaiškinti, taurias formas ir didį drovumą, būdingą viduramžiams kitose srityse, laikant veidmainingumu. Lygiai taip pat begėdystė nėra saturnališkas jokių varžtų nepaisymas. Dar netiksliau būtų epitalamiškas nešvankybes laikyti dekadanso, perdėtai rafinuotos aristokratų kultūros ženklu, kaip kad nutiko mūsų septyniolikto jo šimtmečio atžvilgiu [8]. Dviprasmybės, nešvankus žodžių žaismas, nepadorūs nutylėjimai yra senų seni epitalaminio stiliaus elementai. Jie darosi suprantami, jei atsižvelgsime į jų etnologinį foną, — suprantami kaip primityvios kultūros falinio simbolizmo likučiai, numenkę ir pavirtę vien bendravimo formomis. Taigi kaip nuvertinta misterija. Tai, kas kitados, kai riba tarp žaismės ir rimtumo kultūroje dar nebuvo nubrėžta, ritualo šventumą siejo su nežaboto gyvenimo džiaugsmo išraiška, krikščioniškoje visuomenėje gali būti priimtina tiktai kaip smagus ar pašaipus pasikutenimas. Nepaisydami dievotumo ir kurtuazijos, vestuvių papročiuose seksualiniai vaizdiniai ir toliau išliko nė kiek nepraradę savo gyvybinių galių.

Jei norime, galime visą komiškąjį erotinį žanrą — pasakojimą, pokštą, dainelę — laikyti laukinėmis epitalamos kamieno atžalomis. Tačiau ryšys su ta įtikima kilme jau seniai nutrūkęs; tatai jau tapę savitu literatūros žanru; savarankišku tikslu yra tapęs komiškas poveikis. Bet komizmo rūšis vis dar tebėra ta pati kaip ir epitalamos: jis ištisai paremtas simbolinėmis užuominomis į seksualinius dalykus arba travesti, kai lytinė meilė nusakoma kokios nors visuomeninės veiklos terminais. Beveik visi darbai ir amatai yra skolinę savo terminus erotinei alegorijai, — ir anuomet, ir visados. Akivaizdu, kad keturioliktajame ir penkioliktajame šimtmetyje peno jai pirmiausia teikė turnyras, medžioklė ir muzika [9]. Meilės nutikimų nagrinėjimas teismo proceso forma kaip, sakysim, *Arrestz d'amour* atveju, tiesą sakant, nepriklauso travesti kategorijai. Tačiau būta kitos srities, itin pamėgtos erotikos perteikimui; tai buvo bažnytinė sritis. Seksualinių dalykų išraiška bažnytiniais terminais viduramžiais naudojama stebėtinai nesidrovint. Rinkinyje *Cent nouvelles nouvelles* vien tik obsceniška prasme vartojami žodžiai *bénir* [laiminti] arba *confesser* [klausyti išpažinties arba atlikti išpažintį] arba tiesiog nepailstant kartojama žodžių *saints* [šventieji] ir *seins* [krūtys] žaismė. Tačiau rafinuotesniu pavi-

dalu bažnytinė-erotinė alegorija pavirsta savita literatūrine forma. Jausmingojo Karolio Orleaniečio suburtoje poetų grupėje meilės sielvartas apvelkamas vienuoliškos askezės, liturgijos ir kankinystės drabužiu. Sekdami reformuotu pranciškonų ordinu, šiek tiek anksčiau sugriežtinusiu savo regulą, jie pasivadina *Les amoureux de l'observance.* Tai lyg ir koks ironiškas papildymas sustingusio rimtumo, kurį praktikavo *dolce stil nuovo.* Šventvagišką tendenciją pusiau atperka „amūriškų" jausmų nuoširdumas.

Ce sont ici les dix commandemens,
Vray Dieu d'amours...

[Štai dešimt tikrojo meilės / Dievo įsakymų...]

Taip išniekinami Dešimt Dievo Įsakymų. Ar net priesaika Evangelija:

Lors m'appela, et me fist les mains mettre
Sur ung livre, en me faisant promettre
Que feroye loyaument mon devoir
Des points d'amour... [10]

[Tada pakvietė mane ir liepė uždėti ranką / Ant knygos ir prisaikdino, / Kad sąžiningai vykdysiu savo pareigą / Meilės reikalams...]

Apie mirusį įsimylėjėlį sakoma:

Et j'ay espoir que brief ou paradis
Des amoureux sera moult hault assis,
Comme martir et tres honnoré saint.

[Ir tikiuosi, kad netrukus sėdės / Labai aukštai įsimylėjėlių rojuje / Kaip kankinys ir labai gerbiamas šventasis.]

O apie savo paties mirusią mylimąją:

J'ai fait l'obseque de ma dame

Dedens le moustier amoureux,
Et le service pour son ame
A chanté Penser doloreux.
Mains sierges de soupirs piteux
Ont esté en son luminaire,
Aussi j'ay fait la tombe faire
De regrets... [11]

[Palaidojau savo damą / Meilės bažnyčios viduje, / Ir mišias už jos sielą / Giedojo sielvartinga Mintis. / Daug gailių atodūsių žvakių / Degė prie jos palaikų, / Ir kapą liepiau padaryti / Iš gėlos...]

Tyrame eilėraštyje *L'amant rendu cordelier de l'observance d'amour*, kuriame nuodugniai aprašomas nusivylusio įsimylėjėlio priėmimas į meilės kankinių vienuolyną, visas švelniai komiškas efektas, kurio galima buvo tikėtis iš bažnytinės travesti, jau visiškai išnaudotas. Argi neatrodo, tarytum erotika, tegu nors perversišku būdu, nuolatos vis iš naujo buvo priversta ieškoti jau kadų kadės prarasto sąlyčio su šventumu?

Kad būtų kultūra, erotika bet kokia kaina turėjo ieškoti stiliaus, ją susaistančios formos, ją pridengiančios išraiškos. Ir net tuomet, kai ji, paniekinusi formą ir atsisakiusi dviprasmiškos alegorijos, ėmėsi tiesmukai ir be jokio dangstymo kalbėti apie lytinį gyvenimą, ji prieš savo pačios valią vis tiek regisi stilizuota. Visas žanras, kurį nešvanki dvasia lengvai gali palaikyti erotiniu natūralizmu ir kur vyrai vaizduojami niekados nepailstą, o moterys niekados neatsisakančios, yra tokia pat romantinė fikcija kaip ir tauriausia kurtuazinė meilė. Kas gi daugiau, jei ne romantika, yra baikštus visų prigimtinių ir visuomeninių meilės komplikacijų vengimas, viso lyčių gyvenime esamo melo, savanaudiškumo ir tragizmo dangstymas gražia netrikdomo smaginimosi regimybe? Ir čia — didysis kultūros stimulas: gražesnio gyvenimo ilgesys, poreikis gyvenimą regėti gražesnį, nei leido tikrovė, dėl kurio meilės gyvenimas įspraudžiamas į fantastiško troškimo formą, nors šįsyk perdėjimas pasuktas į gyvuliškąją pusę. Ir čia — gyvenimo idealas: neskaistybės idealas.

Tikrovė visais laikais buvo blogesnė ir šiurkštesnė, negu ji regėjosi rafinuotam literatūriniam meilės idealui, tačiau, kita vertus, — ir ty-

resnė, dorybingesnė, negu ją vaizdavo lėkšta erotika, dažniausiai laikoma natūralistine. Eustache'as Deschamps'as, už duonos kąsnį parsidavinėjęs poetas, daugybėje komiškų baladžių, kuriose jis kalba savo vardu, paprastai leidžiasi į didžiausias nešvankybes. Tačiau jis nėra tikrasis visų tų obsceniškų nutikimų herojus, ir pačioje jų tirštumoje mes aptinkame švelnų eilėraštuką, kuriame jis pasakoja savo dukrai, kokia puiki buvusi josios mirusi motina [12].

Kaip literatūros ir kultūros šaltinis visas epitalaminis žanras, visi jo ūgliai ir atšakos, visuomet turėjo likti antroje vietoje. Jo tema — pats kraštutinis ir visiškas pasitenkinimas, jis yra tiesioginė erotika. O tai, kas gali tapti gyvenimo forma ir gyvenimo puošmena, yra netiesioginė erotika, kurios tema — pasitenkinimo galimybė, pažadas, troškimas, netekimas, laimės artėjimas. Čia aukščiausias pasitenkinimas perkeliamas į nutylėjimo sferą, apgaubiamas visais lengvučiais lūkesčio šydais. Jau vien todėl netiesioginė erotika yra kur kas gyvybingesnė, aprėpia kur kas platesnę gyvenimo erdvę. Be to, ji meilę pažįsta ne vien kaip mažorą, ne vien su šypsančia kauke, ji geba paversti grožiu ir meilės sielvartus, dėl to įgydama kur kas didesnę gyvenimišką vertę. Ji pajėgia aprėpti etinius ištikimybės, narsos, tauraus švelnumo idealus ir šitaip susijungti su kitų idealų — ne vien meilės idealo — siekimu.

Visiškai atitikdamas bendrąją vėlyvųjų viduramžių dvasią, siekusią kuo išsamiausiai atvaizduoti ir susisteminti visą mąstyseną, *Roman de la rose* visai erotinei kultūrai ir suteikė tokią margą, tokią uždarą ir tokią turtingą formą, kad tapo lyg kokiu pasaulietinės liturgijos, mokymo ir legendos lobynu. Ir kaip tik *Roman de la rose* dvilypumas, ta aplinkybė, kad ją kūrė du visai skirtingo būdo ir skirtingų pažiūrų poetai, padarė ją dar tinkamesnę būti erotinės kultūros biblija; jame buvo randama įvairiai pritaikomų tekstų.

Guillaume'as de Lorris, pirmasis autorius, dar garbino senąjį kurtuazinį idealą. Jo plunksnai priklausė žavusis sumanymas ir džiugus, meilus siužeto pavaizdavimas. Tai jau tiek kartų naudota sapno tema. Poetas sapnuoja išėjęs ankstų gegužės rytą pasiklausyti lakštingalų ir vyturių. Takelis palei upę atveda jį prie paslaptingo meilės miesto sienų. Ant sienos jis pamato atvaizduotus Neapykantą, Išdavystę, Stuobrystę, Godumą, Šykštumą, Pavydą, Nusiminimą, Senatvę, Davatkystę (Papelardie) ir Skurdą: taigi antikurtuazinius bruožus. Tačiau Dame

Oiseuse (Dykaduonystė), Déduit (Pramogos) drauguže, atveria jam vartus. Viduje Liesse (Linksmybė) pradeda šokį. Meilės dievas šoka su Grožybe ratelį, kuriame dar dalyvauja ir Turtingumas, Meilumas, Nuoširdumas (Franchise), Riteriškumas (Courtoisie) ir Jaunystė. Prie Narcizo fontano poetas ligi užsimiršimo susižavėjęs apžiūrinėja tenai išvystą rožės pumpurą, ir tuo metu Meilės dievas pašauna jį savo strėlėmis: Beauté, Simplesse, Courtoisie, Compagnie, Beau-Semblant [Grožiu, Paprastumu, Riteriškumu, Draugiškumu, Gražia Išvaizda]. Poetas pasiskelbia Meilės tarnu (*homme lige*), Amour [Meilė, Amūras] užrakina rakteliu jam širdį ir išdėsto jam meilės priesakus, meilės nešamas blogybes (*maux*) ir josios gėrybes (*biens*). Pastarosios vadinasi Esperance, Doux-Penser, Doux-Parler, Doux-Regard [Viltis, Saldi Mintis, Saldi Kalba, Saldus Žvilgsnis].

Svetingumas (Bel-Accueil), Riteriškumo sūnus, kviečia jį prie rožių, bet čia pasirodę rožės sargai — Danger, Male-Bouche, Peur ir Honte [Pavojus, Liežuvavimas, Baimė ir Gėda] — nugena jį šalin. Dabar prasideda keblumai. Protas (Raison) nulipa iš savo aukšto bokšto perkalbinėti įsimylėjėlio. Draugas (Ami) jį guodžia. Venera (Venus) naudoja visas savo gudrybes prieš Skaistybę (Chasteté); Nuoširdumas ir Gailestingumas (Pitié) sugrąžina jį pas Svetingumą, kuris leidžia jam pabučiuoti rožę. Tačiau Liežuvavimas viską išplepa, atskuba Pavydas (Jalousie) ir rožė apjuosiama tvirta mūro siena. Svetingumas uždaromas bokšte. Pavojus su savo parankiniais saugo vartus. Įsimylėjėlio skundu baigiasi Guillaume'o de Lorris veikalas.

Paskui, matyt, gerokai vėliau, Jeanas de Meunas veikalą papildė kur kas išsamesniu tęsiniu ir pabaiga. Tolesnė veiksmo raida, kurioje pasakojama, kaip Amour, padedamas sąjungininkų — kurtuazinių dorybių, taip pat ir Bien Celer, Faux-Semblant [Slaptumo, Apgaulingumo], — užpuola ir paima rožių tvirtovę, — toji raida kone paskęsta gausybėje nukrypimų, apmąstymų, pasakojimų, kuriais antrasis autorius veikalą pavertė tikra enciklopedija. Bet štai kas svarbiausia: čia prabilo dvasia — tokia laisva, tokia skeptiškai šalta ir ciniškai nuožmi, kokia viduramžiais retai tėra atsiskleidusi; be to, ir tokių prancūzų kalbos meistrų nedažnai pasitaiko. Naivią, lengvą Guillaume'o de Lorris idealybę užgožia viską neigianti Jeano de Meuno dvasia, netikinti nei vaiduokliais ir kerėtojais, nei ištikima meile ir moterų garbingumu, gebanti įžvelgti patologines problemas, o Venus, Nature ir

Genius [Veneros, Gamtos ir Genijaus] lūpomis itin drąsiai gynusi juslinius gyvenimo stimulus.

Būgštaudamas, kad gali su savo kariuomene pralaimėti, Amūras siunčia Nuoširdumą ir Saldų Žvilgsnį pas savo motiną Venerą, kuri išklauso jo pagalbos šauksmą ir atskuba balandžių traukiamu vežimu. Amūras apsako jai susiklosčiusią padėtį, o ji prisiekia daugiau niekados neleisianti nė vienai moteriai būti skaisčiai ir ragina Amūrą duoti tokią pat priesaiką vyrų atžvilgiu; visa kariuomenė prisiekia drauge su jais.

Gamta tuo tarpu triūsia kalvėje užsiėmusi savo darbu — rūšių palaikymu, amžinomis grumtynėmis su Mirtimi. Ji karčiai skundžiasi, kad iš visos kūrinijos tik vienas žmogus nesilaiko jos įstatymų ir vengia pratęsti giminę. Josios paliepimu Genijus, jos kunigas, po ilgos išpažinties, kurioje Gamta išdėsto jam savo darbus, keliauja pas Meilės kariuomenę ir ten keikte prakeikia tuos, kurie niekina josios įsakymus. Amūras papuošia Genijų arnotu, žiedu, lazda ir mitra; Venera kvatodamasi įduoda jam į rankas degančią žvakę, *„qui ne fu pas de cire vierge“* [„kuri padaryta ne iš skaistaus vaško“].

Ekskomunikavimas prasideda mergystės pasmerkimu, vartojant drastišką simboliką, pereinančią į keistą misticizmą. Pragaras tiems, kurie nepaiso gamtos ir meilės įsakymų, o kitiems gėlėta pieva, kurioje Mergelės sūnus gano savo baltas aveles — visąlaik patenkintos jos rupšnoja ten amžinai vešinčius žiedus ir žolynus.

Genijus meta tvirtovėn žvakę, kurios liepsna uždega visą pasaulį, o tuomet prasideda galutinis mūšis dėl bokštų. Ir pati Venera sviedžia savąjį deglą; tuomet Gėda ir Baimė pasprunka, o Svetingumas leidžia įsimylėjėliui nuskinti rožę.

Taigi čia visai sąmoningai centre vėlei įkurdinamas seksualinis motyvas, kuris apgaubiamas tokia dirbtina misterija, net tokiu šventumu, kad didesnis iššūkis bažnytiniam gyvenimo idealui nė negalėjo būti sviestas. Dėl savo visiškai pagoniškų siekių *Roman de la rose* galima laikyti žingsniu Renesanso link. Išorine forma jis yra neva grynai viduramžiškas. Šiaip ar taip, kas gi yra labiau viduramžiška nei kraštutinė jausminių potyrių ir meilės aplinkybių personifikacija? *Roman de la rose* figūros — Bel-Accueil, Doux-Regard, Faux-Semblant, Male-Bouche, Danger, Honte, Peur — rikiuojasi į gretą šalia grynai viduramžiško dorybių ir nuodėmių vaizdavimo žmogaus pavidalu: tai ale-

gorijos ar net kažkas dar daugiau — pusiau tikimos mitologemos. Bet kur yra riba tarp tų vaizdinių ir Renesanso laikais atgijusių nimfų, satyrų ir dvasių? Jie paimti iš kitos sferos, tačiau jų, kaip vaizdinių, vertė yra ta pati, ir *Roman de la rose* veikėjų pavidalai dažnai primena fantastiškai gėlėtas Botticellio figūras.

Taigi čia meilės svaja buvo pateikta sykiu ir dirbtina, ir aistringa forma. Nuodugni alegorija atitiko visus viduramžių vaizduotės reikalavimus. Be personifikacijos dvasia neįstengė nei reikšti emocinių potyrių, nei į juos įsijausti. Visos margos šito neprilygstamo lėlių spektaklio spalvos ir elegantiškos linijos buvo reikalingos suformuoti meilės sąvokų sistemai, leidžiančiai suprasti kits kitą. Danger, Nouvel-Penser, Male-Bouche figūromis buvo operuojama nelyg įprastais mokslinės psichologijos terminais. Aistros gyvybę palaikė pagrindinė tema. Mat vietoj blankaus tarnavimo ištikimajai damai, kurią trubadūrai buvo ligi debesų iškėlę kaip nepasiekiamą ilgesingo garbinimo objektą, dabar vėl atsirado visų natūraliausias erotinis motyvas: nepaprasta trauka mergystės paslapties, kurią simbolizuoja rožė, laimima tik sumanumu ir ištverme.

Teoriškai *Roman de la rose* vaizduojama meilė išliko kurtuazinė ir tauri. Gyvenimo džiaugsmų miestas prieinamas tik išrinktiesiems ir tik per meilę. Kas nori įžengti į jį, turi nebūti varžomas neapykantos, neištikimybės, storžieviškumo, godumo, šykštumo, pavydo, senatvės, veidmainystės. Tačiau priešingos pozityvios dorybės, kurių privalu turėti, rodo, kad idealas jau nebe etinis, kaip kad buvo kurtuazinėje meilėje, bet vien aristokratinis. Tos dorybės štai kokios: nerūpestingumas, mokėjimas pramogauti, būti linksmam, meilė, grožis, turtingumas, švelnumas, laisva dvasia (*franchise*) ir kurtuazija. Tai jau nebe mylimosios spindulių apšviesto asmens sutaurinimai, o dorybingos priemonės mylimajai laimėti. Ir kūriniui įkvėpimo teikia jau nebe — tegu ir apsimestinis — moters garbinimas, o, bent jau antrojo autoriaus Jeano Clopinelio atveju, nuožmus jos silpnumo niekinimas, — niekinimas, kuris kyla dėl juslinio pačios meilės pobūdžio.

Nors *Roman de la rose* ir labai valdė protus, jis vis dėlto neįstengė visai išstumti senesnės meilės sampratos. Greta flirto aukštinimo gyvavo ir atsižadėjimo kupinos meilės vaizdinys, nes jis buvo esminė riteriškojo gyvenimo idealo dalis. Prancūzijos karalių ir jo dėdes, Berry ir Burgundijos kunigaikščius, supusio prabangiai aristokratiško gy-

venimo marguose sluoksniuose rūmų ginčų objektu tapo klausimas, kurią meilės sampratą derėtų rinktis tikram didikui, — ar tą, kuri būdinga grynajai kurtuazijai su jos ilgesinga ištikimybe ir pagarbiu tarnavimu vienai damai, ar aprašytąją *Roman de la rose*, kur ištikimybė buvo tik priemonė, padedanti medžioti moterį. Taurusis riteris Boucicaut, 1388 m. keliaudamas su bendražygiais į Rytus, pasidarė riteriškos ištikimybės advokatu ir trumpino laiką, kurdamas *Livre des cent ballades*. Tame veikale rūmų *beaux-esprits* [šmaikštuoliams] paliekama nuspręsti flirto ir ištikimybės ginčą.

Iš gilesnių ir rimtesnių versmių kilo žodis, kuriuo keleriais metais vėliau į ginčą įsijungė Christine de Pisan. Ši narsi moterų garbės ir moterų teisių gynėja leido meilės dievui prabilti poetiniame laiške, kupiname moterų skundo dėl vyrų apgavysčių ir paniekinimo [13]. Ir pasipiktinusi atmetė *Roman de la rose* pamokymus. Vienas kitas jai pritarė, tačiau Jeano de Meuno veikalas vis dar tebeturėjo gausų pulką aistringų gerbėjų ir užtarėjų. Prasidėjo literatūrinis ginčas, kuriame dalyvavo visas būrys šalininkų ir priešininkų. Ir ne bet kokie šalininkai gynė *Rose*. Daug išmintingų, mokytų, išsilavinusių vyrų, — tvirtino Rijselio katedros klebonas Jeanas de Montreuilis, — taip aukštino *Roman de la rose*, kad kone meldėsi jam (*paene ut colerent*) ir verčiau būtų atsižadėję marškinių nei šitos knygos [14].

Mums nėra lengva perprasti tą dvasios ir sielos sferą, kuria rėmėsi toks užtarinėjimas. Mat ne kokie lengvabūdžiai rūmų didikai, o rimti ir aukšti pareigūnai, iš dalies net dvasininkai, kaip, sakysim, minėtasis Rijselio katedros klebonas Jeanas de Montreuilis, dofino, vėliau — Burgundijos hercogo sekretorius, su savo bičiuliais Gontier ir Pierre'u Coliais rašė apie tai literatūrinius ir lotyniškus laiškus, ragindami ir kitus pagaliau užtarti Jeaną de Meuną. Įstabiausia yra tai, kad iš to būrio, kuris kovėsi už margą, švankų viduramžių veikalą, drauge išaugo ir pirmieji prancūzų humanizmo daigai. Jeanas de Montreuilis yra autorius daugybės ciceroniškų laiškų, kupinų humanistinių posakių, humanistinės retorikos ir humanistinės tuštybės. Ir jis, ir jo bičiuliai Gontier ir Pierre'as Coliai susirašinėja su rimtu, į reformas linkusiu teologu Nicolas de Clemanges'u [15].

Jeanas de Montreuilis, be abejo, nuoširdžiai gynė savo literatūrinį požiūrį. „Juo ilgiau, — rašė jis vardu nepaminėtam juristui, pasisakiusiam prieš *Roman*, — aš gilinuosi į meistro Jeano de Meuno gilaus ir

įžymaus veikalo misterijų svarumą ir jo svarumo misterijas, juo labiau stebiuosi, kad jūs jį peikiate". Jis gins *Roman de la rose* ligi pat paskutinio atodūsio, ir bus dar daugelis tokių, kurie, kaip ir jis, raštais, žodžiu ir ranka stos tarnauti tam veikalui [16].

Ir tarytum įrodydamas, kad ginčas dėl *Roman de la rose* vis dėlto yra ne vien didi rūmų gyvenimo pramoga ir žaismė, bet kur kas reikšmingesnis dalykas, žodį pagaliau tarė vyras, kuris, ką tik kalbėjo, visados kalbėjo aukščiausio dorybingumo ir tyriausio rimtumo labui, — įžymusis teologas ir Paryžiaus universiteto kancleris Jeanas Gersonas. Savo bibliotekoje 1402 m. gegužės 18 d. vakaro data jis pažymėjo traktatą prieš *Roman de la rose* [17]. Tai atsakymas į Pierre'o Colio [18] mėginimą nuneigti ankstesnį Gersono rašinį, bet ir šis jau buvo ne pirmas Gersono veikalas apie *Roman*; toji knyga Gersonui regėjosi pavojingiausias maro užkratas, visokio nedorovingumo versmė; su ja jis kovojo kiekviena proga. Ne vieną kartą jis traukia į kovą su pragaištinga įtaka, kurią daręs *„vicieux romant de la rose"* [19] [„ydingasis rožės romanas"]. Jeigu jis turėtų tos knygos egzempliorių, sako Gersonas, ir tai būtų vienintelis, net tūkstančio svarų vertas, jis, girdi, verčiau sudegintų jį, bet neparduotų, neišleistų dienos švieson.

Iš paties priešininko Gersonas perėmė dėstymo formą: alegorinę viziją. Vieną rytą pabudęs, jis pajunta, kad širdis, jį palikusi, skrenda *„moyennant les plumes et les eles de diverses pensees, d'un lieu en autre jusques à la court saincte de crestienté"* [„įvairių minčių plunksnomis ir sparnais iš vienos vietos į kitą, net iki šventųjų krikščionių rūmų"]. Ten ji sutinka Justice, Conscience ir Sapience [Teisingumą, Sąžinę ir Išmintį] ir girdi, kaip Chasteté [Skaistybė] kaltina Fol amoureux [Įsimylėjusį beprotį], t. y. Jeaną de Meuną, kad šis ją su visais josios palydovais išgujęs iš žemės. Josios *„bonnes gardes"* [„gerieji sargai"] esą kaip tik piktosios romano figūros: *„Honte, Paour ir Dangier le bon portier, qui ne oseroit ne daigneroit ottroyer neïs un vilain baisier ou dissolu regart ou ris attraiant ou parole legiere"* [„Gėda, Baimė ir Pavojus, puikus sargas, kuris neleis sau ir nedrįs gvieštis stačiokiško bučinio ar palaido žvilgsnio, ar viliojamo juoko, ar lengvo žodžio"]. Skaistybė apiberia Įsimylėjusį beprotį visa šūsnimi priekaištų. *„Il gette partout feu plus ardant et plus púant que feu gregeois ou de souffre"* [„Aplink jis svaido ugnį, karštesnę ir labiau dvokiančią nei graikų ar sieros ugnis"]. Prakeikto-

sios senės lūpomis jis mokąs, *„comment toutes jeunes filles doivent vendre leurs corps tost et chierement sans paour et sans vergoigne, et qu'elles ne tiengnent compte de decevoir ou parjurer“* [„kaip visos jaunos merginos turi anksti ir brangiai parduoti be baimės ir gėdos savo kūną ir kaip jos neturi varžytis apgaudinėti ir netesėti žodžio“]. Jis tyčiojąsis iš santuokos ir vienuoliško gyvenimo; visą fantaziją jis nukreipiąs į kūno geidulius, o visų blogiausia — Veneros ir net Dame Raison [Proto] lūpomis jis Rojaus ir krikščioniškų misterijų terminus maišąs su juslinių smagybių sąvokomis.

Iš tikrųjų čia slypėjo pavojus. Didysis veikalas, daiktan sujungęs juslingumą, pašaipų cinizmą ir elegantišką simbolizmą, žadino protuose sensualų misticizmą, kuris rimtam teologui turėjo regėtis kaip nuodėmės bedugnė. Ir ko tik Gersono priešininkas, Pierre'as Colis, nedrįso tvirtinti! *

Tiktai pats Įsimylėjęs beprotis galįs spręsti apie pašėlusios aistros vertę; tas, kas josios nesąs pažinęs, įžvelgęs ją vien lyg veidrodyje, mįslingu pavidalu. Taigi žemiškai meilei jis pasisavinęs šventus *Laiško korintiečiams* žodžius, kalbėdamas apie ją taip, kaip mistikas kalba apie savo ekstazę! Jis drįsęs aiškinti, kad Saliamono *Giesmių giesmė* sukurta faraono dukters pagarbinimui. Tie, kurie niekinę knygą apie *Rose*, klaupę ant kelių prieš Baalą. Gamta nenorinti, kad vienas vyras tenkintųsi viena moterim, o Gamtos Genijus esąs Dievas. Jis netgi drįsęs piktnaudžiauti *Evangelijos pagal Luką* žodžiais (2, 23), mėgindamas pačia Evangelija įrodyti, jog kitados moters lyties organai, romano rožė, buvę šventi. Ir visiškai pasikliaudamas visa šia šventvagyste, jis šaukiąsis veikalo gynėjų, viso pulko liudininkų, pagalbos ir gąsdinąs Gersoną, girdi, jis ir pats dar beprotiškai įsimylėsiąs, kaip jau ir anksčiau esą nutikę kitiems teologams.

Gersono puolimas nepalaužė *Roman de la rose* galybės. 1444 m. Lisieux kanauninkas Estienne'as Legris, siūlo Paryžiaus iždo sekretoriui savo parašytą *Répertoire du roman de la rose* [20]. Dar ir pačioje penkioliktojo šimtmečio pabaigoje Jeanas Molinet gali tvirtinti, kad *Rose* posakiai buvo paplitę kaip visuotinai žinomos patarlės [21]. Jis jaučiasi pašauktas pateikti visam romanui moralizuojamą komentarą, ku-

---

* Pagal Gersoną. Pierre'o Colio laiškas saugomas rankraščių rinkinyje, esančiame Bibl. nationale, mss. français, 1563, f. 183. (*Aut. past.*)

riame pradžioje minimas šulinys tampa krikšto simboliu, lakštingala, kviečianti mylėti, — pamokslininkų ir teologų balsu, o rožė — pačiu Jėzumi. Clément'as Marot dar pateikė veikalo modernizaciją, ir net Ronsard'as dar naudojasi alegorinėmis Belacuel [Gero Sutikimo], Fausdanger [Netikro Pavojaus] ir t. t. figūromis [22].

Kol taurieji mokslo vyrai smaigstė kits kitą plunksna, aristokratijai šie ginčai davė malonią iškilmingų pašnekesių ir pompastiškų pramogų dingstį. Boucicaut, Christine de Pisan išgirtam už tai, kad neišsižadėjo senojo riteriškos ištikimybės idealo meilėje, galbūt josios žodžiai savo ruožtu davė akstiną įkurti *Ordre de l'écu verd à la dame blanche* [Žaliojo skydo ordiną baltajai damai] engiamoms moterims ginti. Tačiau jis neįstengė varžytis su Burgundijos kunigaikščiu, ir jo ordiną išsyk nustelbė su plačiu užmoju sumanytas *Cour d'amours*, 1401 m. vasario 14 d. įsteigtas Paryžiuje, Hôtel d'Artois. Tai buvo prabangiai išpuoštas literatūrinis salonas. Pilypas Narsusis, Burgundijos kunigaikštis, senas ir viską gerai apskaičiuojantis valstybės vyras, apie kurį nebūtum pamanęs, kad jam kils tokių minčių, kartu su Liudviku de Bourbonu kreipėsi į karalių, prašydami prasiblaškymui per maro epidemiją, siautusią Paryžiuje, įkurti meilės rūmus, *„pour passer partie du tempz plus gracieusement et affin de trouver esveil de nouvelle joye"* [23] [„kad būtų galima maloniau praleisti truputį laiko ir rasti akstiną naujam džiaugsmui"]. Meilės rūmai buvo grindžiami kuklumo ir ištikimybės dorybėmis, *„à l'onneur, loenge et recommandacion service de toutes dames et damoiselles"* [„visų moterų ir merginų garbei, pagyrimui, pagerbimui ir tarnybai"]. Gausūs nariai buvo apdalinti iškilmingiausiais titulais: abu įkūrėjai ir Karolis VI buvo *Grands conservateurs* [Didieji sergėtojai]; tarp *Conservateurs* [Sergėtojų] buvo Jonas Bebaimis, jo brolis Antanas Brabantietis, jo jaunas sūnus Pilypas. Esama vieno *Prince d'amour* [Meilės kunigaikščio]: Pierre'o de Hauteville'io, kilusio iš Henegouweno; esama *Ministres, Auditeurs, Chevaliers d'honneur, Conseillers, Chevaliers trésoriers, Grands Veneurs, Ecuyers d'amour, Maîtres des requêtes, Secretaires* [Ministrų, Auditorių, Garbės riterių, Patarėjų, Riterių iždininkų, Didžiųjų medžioklių, Meilės skydininkų, Skundų surinkėjų, Sekretorių]; žodžiu, pamėgdžiojamas visas rūmų ir vyriausybės aparatas. Greta princų ir prelatų aptinkame ir miestiečių, ir žemesnio rango dvasiškių. Veikla ir ceremonialas buvo kuo nuodugniausiai sutvarkyti. Daug kuo čia viskas pana-

šu į paprastą meisterzingerių gildiją. Nariai gauna užduotį apdoroti padiktuotą refreną, pritaikant visas nekintamas eiliavimo formas: *„ballades couronnées ou chapelées"*, *chansons, sirventois, complaintes, rondeaux, lais, virelais* ir t. t. Turėjo būti rengiami disputai *„en forme d'amoureux procés, pour différentes opinions soustenir"* [„meilės bylų forma, kad atsiskleistų įvairios nuomonės"]. Damos turėjo dalinti prizus, ir buvo draudžiama kurti eiles, žeidžiančias moterų giminės garbę.

Koks didžiai burgundiškas yra šis pompastiškas ir iškilmingas sumanymas, tos rimtos formos, pritaikytos gracingai pramogai. Įsidėmėtina, bet ir suprantama, kad rūmai išpažino griežtą taurios ištikimybės idealą. Bet jeigu imsim tikėtis, kad ir tie septyni šimtai narių, žinomų iš maždaug penkiolikos metų, kuriuos, kiek galima aptikti, tvėrė draugija, visi buvo tokie kaip Boucicaut, nuoširdūs Christine de Pisan šalininkai, taigi ir *Roman de la rose* priešai, — faktai ims mums prieštarauti. Tai, kas žinoma apie Antano Brabantiečio ir kitų aukštų ponų papročius, daro juos nelabai tinkamus būti moterų garbės gynėjais. Vienas iš narių, toks Regnault d'Azincourt'as, mėgino, nors ir nesėkmingai, pagrobti jauną pirklio našlę, — pagrobimas planuotas su dideliu užmoju, turėta dvi dešimtis žirgų ir kunigą [24]. Kitas narys, grafas de Tonnerre'as, irgi panašiai prasikaltęs. Ir tarytum tyčia būtų siekta įrodyti, kad visa tai buvo vien graži pramoga ir žaismė: tarp narių randame ir pačios Christine de Pisan priešininkus literatūriniame ginče dėl *Roman de la rose*: Jeaną de Montreuilį, Gontier ir Pierre'ą Colius [25].

9

MEILĖS BENDRAVIMO FORMOS

Literatūra mums padeda pažinti tų laikų meilės formas, tačiau įsivaizduoti jas turime pačiame gyvenime. Būta ištisos nekintamų formų sistemos, apėmusios aristokratiškos elgsenos jaunuomenės gyvenimą. Kiek jau vien meilės ženklų ir įvaizdžių, kurių pamažėle atsisakė vėlesni amžiai! Vien vietoj Amūro būta ištisos personifikuotos *Roman de la rose* mitologijos. Juk nėra abejonės, kad Bel-Accueil, Doux-Penser, Faux-Semblant ir visi kiti personažai gyveno žmonių vaizduotėje ir anapus grynai literatūrinių produktų sferos. Paskui dar ir drabužių, gėlių ir papuošalų spalvos turėjo savo subtilias reikšmes. Spalvų simbolika, ir šiandien dar nevisiškai pamiršta, viduramžių meilės gyvenime vaidino svarų vaidmenį. Kas jos tobulai nežinojo, galėjo pasinaudoti žinynu *Le blason de couleurs*, apie 1458 m. parašytu heroldo Sicilijos [1], šešioliktajame šimtmetyje sueiliuotu ir išjuoktu Rabelais — ne tiek todėl, kad Rabelais būtų niekinęs patį objektą, kiek galbūt todėl, kad ir jis pats apie tai ketino rašyti [2].

Guillaume'as de Machaut, pirmąsyk išvydęs savo nepažįstamą mylimąją, yra sužavėtas, kad ji prie baltos suknelės dėvi dangiškai žydro ir žaliomis papūgomis išmarginto audinio gobtuvą, nes žalia yra naujos meilės, o žydra — ištikimybės spalva. Vėliau, nuslūgus poetinės meilės potvyniui, jis susapnuoja, kad josios atvaizdas, kybąs viršum jo lovos, nusuka šalin galvą ir visas apsirengęs žaliai, „*qui nouvelleté signifie*" [„o tai reiškia naujovę"]. Jis parašo priekaištingą baladę:

En lieu de bleu, dame, vous vestez vert [3].

[Ponia, jūs vilkite žaliai, užuot vilkėjusi baltai.]

Žiedai, šydai, meilės brangenybės ir dovanos atliko savo ypatingą funkciją drauge su mįslingais devizais ir emblemomis, dažnai pavirstančiomis įmantriausiais rebusais. Dofinas 1414 m. traukia į mūšį su vėliava, kurioje auksu buvo išvedžiota „K", gulbė (*cygne*) ir „L", o tai reiškė vienos jo motinai Izabelei tarnaujančios rūmų damos, vadinamos La Cassinelle, vardą [4]. Rabelais dar šimtmečiu vėliau šaiposi iš *„glorieux de court et transporteurs de noms"* [„rūmų dabitų ir vardų kraipytojų"], kurie savo devizuose *espoir* [vilčiai] perteikti vartoja *sphere* [sferą], *peine* [kančiai] perteikti — *pennes d'oiseaux* [paukščių plunksnas], *melancholie* perteikti — sinavadą (*ancholie*) [5].

Būta dar ir meilės galvosūkių, tokių kaip *Le Roi qui ne ment, Le chastel d'amours, Ventes d'amour, Jeux à vendre* [Nemeluojantis karalius, Meilės pilis, Meilės vėjai, Parduotini žaidimai]. Mergaitė sugalvoja gėlės ar ko kito vardą; vaikinas privalo atsakyti komplimentu, kuris su tuo vardu rimuotųsi.

Je vous vens la passerose.
— Belle, dire nę vous ose
Comment Amours vers vous me tire.
Si l'apercevez tout sanz dire [6].

[Aš parduosiu jums piliarožę. / — Gražuole, nedrįstu jums pasakyti, / Kaip meilė mane prie jūsų traukia. / Gal pastebėsite tai be žodžių.]

Chastel d'amours buvo toks klausimų ir atsakymų žaidimas, paremtas *Roman de la rose* personažais:

Du chastel d'Amours vous demant:
Dites le premier fondement!
— Amer loyaument.

Or me nommez le mestre mur
Qui joli le font, fort et seur!
— Celer sagement.

Dites moy qui sont li crenel,
Les fenestres et li carrel!
— Regart atraiant.

Amis, nommez moy le portier!
— Dangier mauparlant.

Qui est la clef qui le puet deffermer?
— Prier courtoisement [7].

[Apie meilės pilies pamatą / Pirmiausia klausiu jūsų! / — Ištikima meilė.
Dabar pasakykite, kokia pagrindinė siena, / Kuri padaro ją gražią, stiprią ir saugią! / — Išmintinga paslaptis.
Pasakykite man, koks jos kreneliažas, / Langai ir grindys! / — Kerintis žvilgsnis.
Drauge, pasakykite man, kas vartininkas! / — Šiurkščiakalbis pavojus.
Koks raktas gali ją atrakinti? / — Mandagus prašymas.]

Nuo trubadūrų laikų rūmų pašnekesiuose daug vietos užima meilės kazuistika. Tai buvo sakytumei smalsumo ir šmeižikiškų gandų sutaurinimas ir pavertimas literatūrine forma. Greta *„beaulx livres, dits, ballades"* [„gražių knygų, posakių, baladžių"] Liudviko Orleaniečio rūmuose pietus gražino *„demandes gracieuses"* [8] [„malonūs klausimai"]. Visų pirma jie pateikiami spręsti poetui. Damų ir ponų būrys ateina pas Machaut su pluoštu *„partures d'amours et de ses aventures"* [9] [„meilės ir jos nuotykių ginčytinų klausimų"]. Savo kūriny *Jugement d'amour* jis gynė mintį, kad dama, iš kurios mirtis atėmė mylimąjį, yra mažiau apverktina nei įsimylėjėlis, kurio mylimoji neištikima. Kiekvienas meilės nutikimas šitaip apsvarstomas, laikantis griežtų normų: *„Beau sire*, kas jums būtų mieliau: kad apie jūsų mylimąją sklistų prastos kalbos, o jūs įsitikintumėt jos dorumu, ar kad apie ją būtų gražiai kalbama, o jūs pamatytumėt, kad ji nedora?" Į tokį klausimą, nenusižengiant aukštai formalios garbės sąvokai ir griežtai įsimylėjėlio pareigai saugoti mylimosios garbę viešumoje, dera taip atsakyti: *„Dame, j'aroie plus chier que j'en oïsse bien dire et y trouvasse mal"* [„Ponia, norėčiau verčiau girdėti apie ją gera ir įsitikinti, kad ji bloga"]. Ar dama, kurios vienas mylimasis per mažai rodo jai dėmesio, nusižengia ištikimybei susirasdama kitą, nuoširdesnį? Ar riteris, praradęs bet kokią viltį pamatyti savąją damą, nes pavydus vyras laiko ją užrakinęs, galų gale turi teisę atsidėti naujai meilei? Jeigu riteris nusigrę-

žia nuo savo mylimosios dėl aukštakilmės moters, o paskui atstumtas vėlei prašo josios prielankumo, — ar ji nusižengs savo garbei atleisdama jam [10]? Nuo tokios kazuistikos jau tiktai žingsnis telikęs iki visiško meilės nutikimų nagrinėjimo teismo proceso forma, kurios Martialis d'Auvergne'as imasi savo kūrinyje *Arrestz d'amour*.

Visos šitos meilės bendravimo formos mums žinomos tiktai iš jų atspindžio literatūroje. Jų vieta buvo tikrasis gyvenimas. Rūmų sąvokų, taisyklių ir normų kodeksas buvo ne vien naudojamas eilėraštukams kurti, bet ir taikomas aristokratų gyvenime ar bent pašnekesiuose. Ir vis tiek labai sunku pro poezijos šydus išvysti tų laikų gyvenimą. Mat ir tuomet, kai tokia meilė aprašoma kuo nuodugniausiai, ji perteikiama laikantis nekintamo idealo, naudojantis techniniu visuotinai paplitusių meilės sąvokų aparatu, stilizuojant ją kaip literatūrinį nutikimą. Toks yra ir labai jau ištęstas pasakojimas apie literatūrinę seno poeto ir keturioliktojo šimtmečio Marianos meilę — Guillaume'o de Machaut *Le livre du Voir-Dit* [11] (t. y. „Tikra istorija") *.

Autorius buvo maždaug šešių dešimčių metų, kai maždaug aštuoniolikmetė Peronelle d'Armentières **, garsios Šampanės provincijos giminės atžala, 1362 m. atsiuntė jam pirmą rondelį, kuriame pasiūlė nepažįstamam garsiam poetui savo širdį, drauge prašydama jį pradėti su ja poetinį meilės susirašinėjimą. Vargšas poetas, paliegęs, viena akim apakęs, kamuojamas podagros, išsyk užsidegė. Jis atsako į josios rondelį ir prasideda keitimasis laiškais ir eilėraščiais. Peronelle didžiuojasi savo literatūriniu ryšiu; iš pradžių ji visai to ryšio neslepia. Ji pageidauja, kad poetas visą jų meilę tikroviškai sudėtų į knygą, įtraukdamas jon jųdviejų laiškus ir eilėraščius. Machaut tai padaro su džiaugsmu; *„je feray, à vostre gloire et loenge, chose dont il sera bon memoire"* [12] [„parašysiu jūsų garbei ir pagyrimui ką nors, kas išliks atmintyje"]. *„Et, mon très-dour cuer,* — rašo jis jai, — *vous estes courrecié de ce que nous avons si tart commencié?* (kaipgi ji būtų galėjusi anksčiau?) *par Dieu aussi suis-je* (labiau pagrįstai); *mais ves-cy le remede: menons si bonne vie que nous porrons, en lieu et en temps, que nous recompensons le temps que nous avons perdu; et qu'on parle de*

---

* Hipotezė, kad Machaut kūrinio pagrindas nėra reali meilės istorija (plg. Hanf, Zeitschr. f. Rom. Phil. XXII, p. 145), yra visai nepagrįsta. (*Aut. past.*)

** Pilis netoli Château Thierry. (*Aut. past.*)

nos amours jusques à cent ans cy après, en tout bien et en toute honneur; car s'il y avoit mal, vous le celeriés à Dieu, se vous poviés" [13] [„Ir jūs, širdele, pykstate dėl to, kad pradėjome taip vėlai? Dėl Dievo, aš taip pat, bet štai vaistas: sutvarkykime savo gyvenimą, kaip galima geriau atsižvelgdami į vietą ir laiką, kad atsigriebtumėm už prarastą laiką ir kad apie mūsų meilę būtų kalbama gerai ir garbingai net po šimto metų, nes jei atsitiktų kas nors bloga, jūs tai nuslėptumėt, jei tik galėtumėt, ir nuo Dievo"].

Ką reiškė toji garbinga meilė, sužinome iš pasakojimo, kuriuo Machaut sujungia laiškus vieną su kitu. Jis paprašęs gauna josios tapytinį portretą, kurį garbina lyg savo Dievą šioje žemėje. Didžiai būgštaudamas dėl savo paties trūkumų, jis leidžiasi į pirmąjį susitikimą ir yra neapsakomai laimingas, kad jo išvaizda nenugąsdina jaunos mylimosios. Po vyšnia ji prigula jam ant kelių pamiegoti ar neva pamiegoti. Parodo jam ir daugiau prielankumo. Maldinga kelionė į Sen Deni ir Foire du Lendit duoda progą kelias dienas praleisti kartu. Vieną popietę visa draugija mirtinai nuvargusi nuo šurmulio ir vasaros karščio; buvo birželio vidurys. Žmonių užtvindytame mieste jie gauna priebėgą pas žmogų, užleidusį jiems kambarį su dviem lovom. Vienon užtamsintam kambary pokaičio atsigula Peronelle svainė, o kiton — ji pati su savo kambarine. Ji priverčia drovųjį poetą gultis tarp jų į vidurį; iš baimės pažadinti ją, jis guli lyg negyvas, o pabudusi Peronelle paliepia jam ją pabučiuoti. Priartėjus kelionės pabaigai, Peronelle, pajutusi, kad jis susikrimtęs, leidžia jam atsisveikinimo rytą ateiti josios pažadinti. Ir nors Machaut ir šia proga tebekalba apie *onneur* [garbę] ir *onneste* [padorumą], iš jo atviro ir nedviprasmiško pasakojimo nėra aišku, ko ji dar jam būtų galėjusi neleisti. Peronelle atiduoda jam savosios garbės, savojo turto, raktelį, liepdama rūpestingai jį saugoti, tačiau, matyt, reikia suprasti, kad saugoti belikę tiktai josios garbę žmonių akyse [14].

Daugiau laimės poetui nebuvo skirta, ir jis, stokodamas naujų nutikimų, antrąją savo knygos pusę pripildo begalinių istorijų iš mitologijos. Galų gale Peronelle jam praneša, kad jųdviejų ryšys turi nutrūkti, matyt, dėl jos vestuvių. Tačiau jis nusprendžia amžinai ją mylėti ir garbinti, o jiedviem abiem numirus jo dvasia prašysianti Dievą, kad šis leistų josios spindulingąją sielą ir tada dar vadinti: *Toute-belle* [15] [Gražuole].

Ir papročių, ir jausmų atžvilgiu *Le Voir-Dit* atskleidžia mums daugiau nei didžioji dalis to meto meilės literatūros. Pirmiausia — neįprastą laisvumą, kurį, nepapiktindama žmonių, gali sau leisti ši jauna mergina. Paskui — naivų nesivaržymą, kai viskas, net intymiausi dalykai, vyksta kitų žmonių akivaizdoje — svainės, kambarinės ar sekretoriaus. Per susitikimą po vyšnia pastarasis net sumano žavią klastą: Peronelle snūduriuojant, uždeda jai ant lūpų žalią lapą ir sako Machaut, kad šis turįs tą lapą pabučiuoti. Kai poetas pagaliau išdrįsta tai padaryti, sekretorius patraukia lapelį šalin ir poetas prisiliečia Peronelle lūpų *.

Įsidėmėtinas ir meilės bei religinių pareigų susiliejimas. Fakto, kad Machaut, kaip Reimso bažnyčios kanauninkas, priklausė dvasininkų luomui, nereikia perdėti. Žemesnieji šventimai, kurių pakako kanauninkui, tais laikais įsakmiai nereiškė privalomo celibato. Ir Petrarca buvo kanauninkas. Kad norint susitikti pasirenkama kelionė į šventas vietas, irgi nėra joks neįprastas dalykas. Maldingos kelionės buvo labai mėgstamos meilės nuotykiams. Ir vis tiek kelionė atliekama rimtai, *„très devotement“* [16] [„labai pamaldžiai“]. Per vieną ankstesnį susitikimą jiedu drauge klauso mišių, jis sėdi jai už nugaros:

...Quant on dist: Agnus dei,
Foy que je doy à Saint Crepais,
Doucement me donna la pais,
Entre deux pilers du moustier,
Et j'en avoie bien mestier,
Car mes cuers amoureus estoit
Troublés, quant si tost se partoit [17].

[Kai buvo sukalbėta *Agnus Dei*, / Garbės žodis, prisiekiu šventu Krispinu, / Mane apėmė saldi ramybė / Tarp dviejų bažnyčios piliorių, / O man to labai reikėjo, / Nes mano įsimylėjusi širdis buvo / Susigraudinusi, kad ji taip anksti išėjo.]

---

* Bučinys per skiriantį lapą ir dažniau aptinkamas; plg. *Le grand garde derrière,* str. 6, W. G. C. Bijvanck, *Un poète inconnu de la société de François Villon,* Paris, Champion, 1891, p. 27. Plg. ir mūsų posakį *„hij neemt geen blad voor de mond“* [„jis neprisidengia lapu burnos“, t. y. kalba nieko neslėpdamas]. (*Aut. past.*)

Paix buvo lentelė, keliavusi iš rankų į rankas ir bučiuojama, šitaip pakeičiant ramybės bučinį iš lūpų į lūpas *. Čia, žinoma, turima galvoje, kad Peronelle leidosi jo pabučiuojama į lūpas. Jis laukia josios sode, skaitydamas brevijorių. Pradėdamas noveną (devynias dienas trunkantį tam tikrų maldų kartojimą), jis įeina bažnyčion ir sumurma įžadą, kad kiekvieną iš tų dienų parašys mylimajai skirtą eilėraštį, tačiau tai jam nekliudo sakyti, kad meldėsi jis labai karštai [18].

Visa tai skaitant nereikėtų galvoti apie lengvabūdiškus ar profaniškus ketinimus; Guillaume'as de Machaut juk galų gale yra rimtas ir tauriai nusiteikęs poetas. Mums tiesiog beveik nebesuvokiama, kaip laisvai ikitridentiniais laikais tikėjimo aktai buvo susipynę su kasdieniniu gyvenimu. Netrukus apie tai dar plačiau kalbėsime.

Emocijos, bylojančios iš tų laiškų ir istorinių meilės nutikimų aprašymo, yra glebios, salsvokos, šiek tiek liguistos. Jausmų išraiška lieka paskendusi ilguose rezonieriškuose samprotavimuose ir apvilkta alegorinių fantazijų ir svajų drabužiu. Kažkoks graudus seno poeto nuoširdumas, kai jis, aprašinėdamas savo nepaprastą laimę ir Toutebelle nuostabumą, nesuvokia, kad ji juk, tiesą sakant, tik žaidė jo ir savo pačios širdimi.

Maždaug iš tų pačių laikų kaip Machaut *Voir-Dit* kilęs kitas kūrinys, kurį tam tikru atžvilgiu galima laikyti jo priešingybe: *Le livre du chevalier de La Tour Landry pour l'enseignement de ses filles* [19] [„Riterio de La Tour Landry knyga savo dukterims auklėti“]. Kaip ir Machaut ir Peronelle d'Armentiéres romanas, tai irgi rašinys iš aukštuomenės sluoksnių; pirmojo veiksmo vieta buvo Šampanė ir Paryžius bei jo apylinkės, o riteris de La Tour Landry perkelia mus į Anžu ir Puatu. Tačiau čia — ne senas poetas, pats įsimylėjęs, bet gana proziškas tėvas, dėstantis savo jaunystės prisiminimus, nutikimus ir istorijas, *„pour mes filles aprandre à roumancier“* [„kad mano dukterys išmoktų „romansuoti“]. Mes pasakytumėm: mokydamas jas deramų formų meilės reikaluose. Tačiau pamokymas skamba visai ne romantiškai. Pavyzdžiais ir pagraudenimais rūpestingasis didikas veikiau stengiasi perspėti dukteris apie romantiško flirto pavojus. Saugokitės pašnekių žmonių, kurie visada prisistato su *„faulx regars longs et pensifs et petits soupirs et de merveilleuses contenances affectées et ont plus de*

---

* Žr. p. 57.

paroles à main que autres gens“ [20] [„ilgais ir mąsliais vylingais žvilgsniais ir lengvais atodūsiais ir jausmingai, nuostabiai elgiasi, ir turi daugiau žodžių už kitus“]. Nebūkit pernelyg paslaugios. Sykį jį, dar jauną, tėvas nusivežė į vieną pilį vedybiniais ketinimais susipažinti su tų namų dukra. Mergina jį sutiko itin prielankiai. Norėdamas patirti, kas ji per viena, jis ėmė kalbinti ją apie šį bei tą. Užėjo šneka apie belaisvius, ir jaunuolis pasakė mandagų komplimentą: „*Ma demoiselle, il vaudroit mieulx cheoir à estre vostre prisonnier que à tout plain d'autres, et pense que vostre prison ne seroit pas si dure comme celle des Angloys. — Si me respodit qu'elle avoyt vue nagaires cel qu'elle vouldroit bien qu'il feust son prisonnier. Et lors je luy demanday se elle luy feroit male prison, et elle me dit que nennil et qu'elle le tandroit ainsi chier comme son propre corps, et je lui dis que celui estoit bien eureux d'avoir si doulce et si noble prison. Que vous dirai-je? Elle avoit assez de langaige et lui sambloit bien, selon ses parolles, qu'elle savoit assez, et si avoit l'ueil bien vif et legier*“ [„Panele, geriau būtų būti jūsų, o ne kitų belaisviu, ir manau, kad jūsų nelaisvė bus ne tokia sunki kaip anglų. Ji man į tai atsakė neseniai mačiusi tokį, kurį labai norėtų turėti savo belaisviu. Ir tada aš paklausiau, ar ji rengia jam sunkią nelaisvę, o ji atsakė, kad ne ir kad rūpinsis juo taip kaip savo nuosavu kūnu, ir aš jai pasakiau, kad jis yra labai laimingas, pakliuvęs į tokią švelnią ir kilnią nelaisvę. Ką galiu jums pasakyti? Ji turi kalbos dovaną ir yra prityrusi, o jos akys žvitrios ir šelmiškos“]. Atsisveikindama ji du ar triskart pakvietė jį greitai vėl apsilankyti, lyg jau seniai jį būtų pažinojusi. „*Et quant nous fumes partis, mon seigneur de père me dist: „Que te samble de celle que tu as veue. Dy m'en ton avis*“ [„O mums išvykus mano ponas tėvas tarė: „Kaip tau atrodo matytoji? Pasakyk savo nuomonę“]. Tačiau dėl to, kad ji taip iškalbingai jį drąsino, jam buvo praėjęs bet koks noras arčiau su ja susipažinti. „*Mon seigneur, elle me samble belle et bonne, maiz je ne luy seray jà plus de près que je suis, si vous plaist*“ [„Pone tėve, man ji atrodo graži ir gera, bet jei galima, nenorėčiau jos artimiau pažinti“]. Iš sužadėtuvių nieko neišėjo, ir riteris, be abejo, rado motyvų dėl to vėliau nesigailėti [21]. Tokios tiesiog iš gyvenimo paimtų atsiminimų nuotrupos, leidžiančios mums pamatyti, kaip papročiai derinosi su idealu, deja, dar be galo retos laikais, apie kuriuos mes čia kalbame. Kad taip riteris de La Tour Landry būtų mums papasakojęs šį tą daugiau iš savo gyvenimo. Ir jo

kūrinyje daugiausia vien bendro pobūdžio samprotavimų. Pirmiausia jis suka galvą dėl to, kad dukterys gerai nutekėtų. O vedybos su meile mažai tesusijusios. Jis pateikia ilgą savo paties ir žmonos „*débat*“ apie tai, kas leistina meilei, apie „*le fait d'ameor par amours*“ [„kaip mylėti iš tikrųjų“]. Jis mano, kad mergina tam tikrais atvejais gali mylėti neprarasdama garbės, pavyzdžiui, „*en esperance de mariage*“ [„tikėdamasi ištekėti“]. Žmona prieštarauja. Merginai geriau išvis neįsimylėti — net ir savo sužadėtinio. Tai tik atitraukią ją nuo tikro pamaldumo. „*Car j'ay ouy dire à plusieurs, qui avoient esté amoureuses en leur juenesce, que, quant elles estoient à l'église, que la pensée et la merencolie * leur faisoit plus souvent penser à ces estrois pensiers et deliz de leurs amours que ou (au) service de Dieu **, et est l'art d'amours de telle nature que quant l'en (on) est plus au divin office, c'est tant comme le prestre tient nostre seigneur sur l'autel, lors leur venoit plus de menus pensiers*“ [22] [„Nes man teko girdėti iš daugelio, mylėjusių jaunystėje, kad būdamos bažnyčioje, nuteikiančioje apmąstymams ir melancholijai, jos dažniau galvojusios apie jų širdžiai mielas būtybes nei apie Dievui aukojamas mišias, ir meilės menas yra tokios prigimties, kad tokios smulkios mintys ateina dažniausiai per pamaldas, ypač kai kunigas laiko mūsų Viešpatį ant altoriaus“]. Tokiai giliai psichologinei įžvalgai Machaut ir Peronelle būtų galėję pritarti. Bet šiaip jau — kaip skiriasi poeto ir riterio požiūriai! Ir kaip, kita vertus, šį griežtumą suderinti su tuo, kad tėvas dukterims pamokyti vis pasakoja nutikimus, kurie dėl savo ne itin švankaus turinio būtų tikę papildyti *Cent nouvelles nouvelles*?

Kaip tik tasai menkas gražios kurtuazinio meilės idealo formos ryšys su santuokos ir vedybų realybe juo labiau nekliudomai leido žaidimo, lengvo pašnekesio, literatūrinės pramogos elementams suvešėti visose srityse, susijusiose su rafinuotu meilės gyvenimu. Meilės idealui, gražiai ištikimybės ir aukojimosi fikcijai nebuvo vietos didžiai materialiuose svarstymuose apie vedybas, o jau ypač — apie didikų vedybas. Tatai buvo galima patirti tik kerimos arba širdį pakylėjančios žaismės pavidalu. Turnyras buvo romantinės meilės žaidimo herojinė forma. Pastoralinė idėja davė jam idilinę formą.

---

* Žr. p. 43.

** Prasmė visai nelogiška (*pensée... fait penser... à pensiers*) ir nenuoseklі; suprask: niekur taip dažnai kaip bažnyčioje. (*Aut. past.*)

IDILINIS GYVENIMO PAVEIKSLAS

Riteriškoji gyvenimo forma buvo pernelyg perkrauta grožio, dorybės ir naudingumo idealais. Pažvelgus į ją tokio blaivaus realisto kaip Commines'as akimis, visa ta didžiai išgirta riterystė atrodė niekam nenaudinga ir netikra, — vien išpustytas spektaklis, juokingas anachronizmas; tikrieji motyvai, vertę žmones veikti ir lėmę valstybių ir bendruomenių gyvenimą, slypėjo visai kitur. Socialinis riterystės idealo tinkamumas pasidarė be galo menkas, bet dar prastesni popieriai buvo su dorybių įkūnijimu, su etiniu aspektu, į kurį riterystės idealas, šiaip ar taip, pretendavo. Tikrų dvasinių siekių požiūriu visas tasai didikų gyvenimas buvo vien nuodėmė ir tuštybė. Tačiau net ir grynai estetiniu atžvilgiu šis idealas nepateisino lūkesčių: ir šios gyvenimo formos grožis visais aspektais galėjo būti paneigiamas. Nors riteriškas gyvenimas miestiečiams kartais ir regėjosi geistinas, pačioje diduomenėje ėmė reikštis nuovargis ir nepasitenkinimas. Gražus rūmų gyvenimas buvo toks margas, toks melagingas, toks slegiantis. Radosi troškimas pabėgti nuo didelėmis pastangomis sukurto gyvenimo meno į saugų paprastumą ir atilsį.

Tolyn nuo riteriškojo idealo vedė du keliai: į tikrą, aktyvų gyvenimą, valdomą modernios tyrinėjimo dvasios, arba į gyvenimo neigimą. Tačiau šis pastarasis kelias šakojosi lyg Pitagoro „Y" *: pagrindinė jo

* Antikos rašytojų liudijimu Pitagoras tvirtinęs, kad gyvenimas esąs panašus į žaidynes, į kurias vieni ateiną dalyvauti varžybose, taigi siekti garbės, antri — prekiauti ir siekti naudos, o treti — stebėti ir varžybas, ir žmonių tuštybę. Taigi gyvenime esama trijų kelių, kurie susikirsdami sudaro graikų abėcėlės raidę „Y". (*Vert. past.*)

atšaka ėjo į tikrai dvasinį gyvenimą, o šalutinė suko pasaulio ir jo malonumų pakraščiu.

Gražaus gyvenimo troškimas buvo toks stiprus, kad net ir įžvelgus, koks tuščias ir atmestinas yra rūmų ir karų gyvenimas, vis tiek dar regėjosi atviras takelis į žemišką gyvenimo grožį, į dar saldesnę ir šviesesnę svajonę. Senoji piemenų gyvenimo iliuzija kaip laimingo gyvenimo pažadas dar tebespinduliavo ta pačia šviesybe, kuria žibėjo nuo Teokrito laikų. Didysis pasitenkinimas rodėsi įmanomas be kovos, tiesiog pabėgant nuo neapykantos ir pavydo kupino varžymosi dėl tuščios garbės ir rangų, nuo slegiančios turtų ir prabangos naštos ir nuo nuožmaus, pavojingo karo.

Paprasto gyvenimo garbinimas buvo tema, kurią viduramžių literatūra paveldėjo dar iš antikos. Jis nėra tapatus pastoralei; čia regime ir pozityvią, ir negatyvią to paties jausmo raišką. Pastoralė įkūnija pozityvią rūmų gyvenimo priešpriešą; negatyvioji raiška yra bėgimas iš rūmų, *aurea mediocritas* [aukso vidurio] garbinimas, aristokratinio gyvenimo idealo neigimas, — ir nesvarbu, kaip ir kur mėginama pabėgti į studijas, į vienišą ramybę, į darbą. Tačiau abu šie motyvai nuolatos susilieja. Rūmų gyvenimo sunkumo tema jau dvyliktajame šimtmetyje Jonas Solsberietis ir Walteris Mapes'as parašė traktatą *De nugis curialium*. Keturioliktojo šimtmečio Prancūzijoje klasikinę išraišką šiai temai suteikė Philippe'o de Vitri, Meaux vyskupo, Petrarcos pagirto muziko ir poeto, eilėraštis: *Le Dit de Franc Gontier* [1]. Susiliejimas su pastorale čia yra visiškas.

Soubz feuille vert, sur herbe delitable
Lez ru bruiant et prez clere fontaine
Trouvay fichee une borde portable,
Ilec mengeoit Gontier o dame Helayne
Fromage frais, laict, burre fromaigee,
Craime, matton, pomme, nois, prune, poire,
Aulx et oignons, escaillongne froyee
Sur crouste bise, au gros sel, pour mieulx boire.

[Po žalia lapija ant nuostabios žolės, / Prie čiurlenančio upeliuko ir skaidrios versmės / Mačiau stovint kilnojamą būdelę, / Ten valgė ponas Gontier ir ponia Helayne / Šviežią sūrį, pieną ir sviestą su varške, /

Grietinę, rūgpienį, obuolius, riešutus, slyvas, kriaušes, / Česnakus ir svogūnais įtrintą juodą duoną, / Storai pabarstytą druska, kad žadintų troškulį.]

Pavalgę jiedu bučiuoja kits kitam *„et bouche et nez, polie et bien barbue“* [„lūpas ir nosį, lygų ir barzdotą veidą“]; paskui Gontier eina į girią medžių kirsti, o ponia Helayne — skalbti.

J'oy Gontier en abatant son arbre
Dieu mercier de sa vie seüre:
„Ne sçay — dit-il — que sont pilliers de marbre,
Pommeaux luisans, murs vestus de paincture;
Je n'ay paour de traïson tissue
Soubz beau semblant, ne qu'empoisonné soye
En vaisseau d'or. Je n'ay la teste nue
Devant thirant, ne genoil qui s'i ploye.
Verge d'ussier jamais ne me deboute,
Car jusques la ne m'esprent convoitise,
Ambicion, ne lescherie gloute.
Labour me paist en joieuse franchise;
Moult j'ame Helayne et elle moy sans faille,
Et c'est assez. De tombel n'avons cure“.
Lors je dy: „Las! serf de court ne vault maille,
Mais Franc Gontier vault en or jame pure“.

[Girdėjau, kaip Gontier kirsdamas medį / Dievui dėkojo už ramų gyvenimą: / „Nežinau, — sako jis, — kas yra marmuro kolonos, / Blizgantys kapiteliai, ištapytos sienos; / Nebijau veidmainingai rezgamų išdavystės pinklių / Ir nuodų, paduotų aukso taurėje. / Neapnuoginu galvos / Prieš tironą ir nesiklaupiu prieš jį. / Ir antstolio rykštė man niekada negresia, / Nes lig šiol manęs nekankina godulys, / Garbėtroška ar nepasotinamas rajumas. / Mintu iš savo darbo smagioje laisvėje; / Labai myliu Helayne, ir ji, be abejo, mane, / Ir to gana. Nesirūpiname savo kapais“. / Tada aš tariau: „Deja! rūmų tarnas nieko nevertas, / O laisvasis Gontier yra lyg auksu aptaisytas brangakmenis“.

Vėlesnėms kartoms tatai ir liko klasikine išraiška paprasto gyvenimo — jo saugumo ir nepriklausomybės, jo malonumų, kuriuos tei-

kia saikingumas, sveikata, darbas ir natūrali, nesudėtinga santuokinė meilė.

Eustache'as Deschamps'as tokius pagyrimus paprastam gyvenimui ir nusigręžimui nuo rūmų giedojo visame pluošte baladžių. Beje, jis pateikia ir tikrą sekimą *Francu Gontier*:

En retournant d'une court souveraine
Ou j'avoie longuement sejourné,
En un bosquet, dessus une fontaine
Trouvay Robin le franc, enchapelé,
Chapeauls de flours avoit cilz afublé
Dessus son chief, et Marion sa drue... [2]

[Grįždamas iš kunigaikščio rūmų, / Kuriuose ilgai viešėjau, / Giraitėje netoli versmės / Sutikau laisvąjį Robiną, pasipuošusį / Galvą gėlių vainiku, / O greta — jo bičiulę Marion...]

Jis išplečia temą, šaipydamasis iš kario gyvenimo ir riterijos. Paprastai ir rimtai jis sielojasi dėl karo negandų ir žiaurumų; nesą prastesnio luomo už kario luomą; septynios didžiosios nuodėmės — jo kasdienybė; godumas ir tuščios garbės vaikymasis — štai karo esmė.

...Je vueil mener d'or en avant
Estat moien, c'est mon oppinion,
Guerre laissier et vivre en labourant:
Guerre mener n'est que dampnacion [3].

[...Nuo šiol ateityje / Esu tvirtai pasiryžęs gyventi nuosaikiai, / Mesti karą ir gyventi dirbdamas žemę: / Kariauti — tai tik prakeikimas.]

Arba jis tyčiodamasis prakeikia tą, kuris mėgintų kviesti jį dvikovon, o kitą sykį lūpomis damos, dėl kurios yra verčiamas kautis, griežtai tą dvikovą uždraudžia [4]. Bet dažniausiai aptinkame tiesiog *aurea mediocritas* temą:

...Je ne requier à Dieu fors qu'il me doint
En ce monde lui servir et loer,

Vivre pour moy, cote entiere ou pourpoint,
Aucun cheval pour mon labour porter,
Et que je puisse mon estat gouverner
Moiennement, en grace, sanz envie,
Sanz trop avoir et sanz pain demander,
Car au jour d'ui est la plus seure vie [5].

[Prašau Dievo tiktai, kad man leistų / Šiame pasaulyje jam tarnauti ir jį garbinti, / Gyventi sau, kad duotų man drabužį, / Kokį nors arklį lauko darbams / Ir leistų tvarkyti man ūkį / Ramiai, kukliai, be pavydo, / Neturint pertekliaus, bet ir duonos neprašant, / Nes toks gyvenimas šiandien yra patikimiausias.]

Garbėtroška ir pelno vaikymasis atnešą vien negandas, vargšas esąs patenkintas ir laimingas, gyvenąs netrikdomas ir ilgai:

...Un ouvrier et uns povres chartons
Va mauvestuz, deschirez et deschaulx,
Mais en ouvrant prant en gré ses travaulx
Et liement fait son euvre fenir.
Par nuit dort bien; pour ce uns telz cueurs loiaulx
Voit quatre roys et leur regne fenir [6].

[...Darbininkas ir varganas vežikas / Vaikšto apdriskę, apiplyšę ir basi, / Bet noriai dirba savo darbus / Ir su džiaugsmu užbaigia savo triūsą. / Naktį ramiai miega, todėl tokios ištikimos širdys / Mato keturių karalių valdžios galą.]

Mintis, jog paprastas darbininkas pergyvena keturis karalius, poetui taip patiko, kad jis ją dar ne sykį kartoja [7].

Deschamps'o poezijos leidėjas Gastonas Raynaud spėja, kad visi šios rūšies eilėraščiai [8], dažnai geriausi iš Deschamps'o sukurtųjų, priskirtini paskutiniesiems jo gyvenimo metams, kai jis, netekęs tarnybos, visų apleistas ir nuviltas, matyt, bus supratęs, koks tuščias rūmų gyvenimas [9]. Taigi čia būsiąs susivokimas. O gal čia veikiau reakcija, nuovargio apraiškos? Man regis, kad diduomenė savo didžiai aistrin-

go ir pertekliaus kupino gyvenimo įkarštyje pati tokių eilėraščių pageidavo, pati gėrėjosi tokiais produktais, kuriamais josios duonpelniaujančio poeto, kitu atveju prievartavusio savo gabumus ir tenkinusio josios šiurkščiausio juoko pomėgį.

Temą, kad rūmų gyvenimas yra peiktinas, apie 1400 m. kultivavo ankstyviausiojo prancūzų humanizmo sluoksniai, artimai susiję su didžiųjų Bažnyčios susirinkimų reformų partija. Pats Pierre'as d'Ailly, didis teologas ir Bažnyčios politikas, sakytumei papildydamas *Francą Gontier*, sukuria paveikslą tirono, gyvenantčio vergišką, baimės kupiną gyvenimą [10]. Jo bendraminčiai tam naudoja ką tik atgimusią lotyniškų laiškų formą kaip ir Nicolas de Clemanges'as [11] ir jo korespondentas Jeanas de Montreuilis [12]. Tam būriui priklausė ir milanietis Ambrozijus de Miliisas, Orleano hercogo sekretorius, parašęs literatūrinį laišką Gontier Coliui, kuriame jis perspėja bičiulį, kad nestotų rūmų tarnybon [13]. Tą laišką, patį nugrimzdusį užmarštin, išvertė ar bent jo vertimą *Le Curial* pavadinimu pasirašė Alainas Chartier, įžymusis rūmų poetas [14]. Savo ruožtu *Le Curial* atgal į lotynų kalbą išvertė humanistas Robert'as Gaguinas [15]. Alegorinės poemos, panašios į *Roman de la rose*, forma šios temos ėmėsi toks Charles'is de Rochefort'as. Jo *L'abuzé en court* buvo priskirtas karaliui René [16]. Jeanas Meschinot rašo kaip ir jo pirmtakai:

La cour est une mer, dont sourt
Vagues d'orgueil, d'envie orages...
Ire esmeut debats et outrages,
Qui les nefs jettent souvent bas;
Traison y fait son perssonage.
Nage aultre part pour tes ebats [17].

[Rūmai tai jūra, kurioje kyla / Puikybės bangos, pavydo audros... / Pyktis sukelia vaidus ir įžeidimus, / Kurie dažnai paskandina laivus; / Išdavystė čia rodo savo veidą. / Plauk kitur ieškoti pramogų.]

Dar ir šešioliktajame šimtmetyje ši sena tema nepraradusi savo patrauklumo [18].

Saugumas, ramybė ir nepriklausomybė — štai tos gėrybės, dėl kurių trokštama pabėgti iš rūmų ir pradėti darbo kupiną saikingą gyve-

nimą gamtos prieglobstyje. Tai negatyvusis idealo aspektas. Tačiau pozityvusis aspektas yra ne tiek paties darbo ir paprastumo teikiamas džiaugsmas, kiek natūralios meilės teikiamas malonumas.

Pastoralė savo esmingiausiąja reikšme yra ne vien literatūros žanras. Čia svarbu ne aprašyti piemenų gyvenimą, jo paprastus ir natūralius smagumus, bet tą gyvenimą pakartoti. Tai — *Imitatio*. Būta fikcijos, kad piemenų gyvenime įsikūnijusi netrikdomai natūrali meilė. Į tą gyvenimą geista pabėgti — jeigu ir ne iš tikrųjų, tai bent svajose. Piemenaičių idealas vis turėjo tarnauti kaip vaistas, gydęs protus nuo perdėtai įmantraus meilės dogmatizavimo ir formalizavimo. Buvo trokštama išsivaduoti nuo gniuždančių riteriškos ištikimybės ir tarnystės sąvokų, nuo margaspalvio alegorijos aparato. O drauge ir nuo tikrąjį meilės gyvenimą valdančio nuožmumo, gobšumo ir visuomeninių nuodėmių. Lengvai patenkinama, paprasta meilė tyrame gamtos prieglobstyje. Tokia regėjosi Robino ir Marion, Gontier ir Helayne dalia. Jie buvo pavydo verti laimingieji; tiek niekintas kaimietis savo ruožtu tapo idealu.

Ir vis dėlto vėlyvieji viduramžiai dar tebėra tokie grynai aristokratiški, dar taip neįstengia atsispirti gražiai iliuzijai, kad dvasios veržimasis į gamtos gyvenimą negali nuvesti į tvirtą realizmą ir yra naudojamas tiktai kaip dirbtina rūmų papročių puošmena. Kai penkioliktojo šimtmečio diduomenė vaidina piemenaičius ir piemenaites, tikro gamtos garbinimo, žavėjimosi paprastumu ir darbu čia dar labai maža. Kai Marija Antuanetė trimis amžiais vėliau melžia karves ir muša sviestą Trianone, idealas jau įgyvendinamas su fiziokrato rimtumu: gamta ir darbas jau tapę miegančiomis tų laikų dievybėmis; tačiau aristokratinė kultūra iš to dar darosi pramogą. Kai apie 1870 m. jauni Rusijos intelektualai leidžiasi į liaudį ir patys gyvena kaip kaimiečiai tarp kaimiečių, ideālas jau tapęs rūsčiai rimtu dalyku. Bet netgi tada jo įsikūnijimas pasirodė esąs iliuzija.

Perėjimą iš tikrosios pastoralės į tikrovę perteikia apibrėžta poetinė forma — *Pastourelle* [pastorelė], trumpas eilėraštis, apdainuojantis lengvą riterio nuotykį su kaimo mergina. Čia tiesmuka erotika įgijo šviežią elegantišką formą, kuri, pakylėta viršum lėkštybės, vis dėlto neprarado natūralumo kerų. Su šia forma būtų galima lyginti kai kuriuos Guy de Maupassant'o eskizus.

Tačiau iš tikrųjų pastorališkas jausmas pasidaro tiktai tada, kai ir

pats įsimylėjėlis vaizduojasi esąs piemuo. Šitaip pradingsta bet koks sąlytis su tikrove. Visi kurtuazinės meilės sampratos elementai primityviai perkeliami į piemenų pasaulį; saulėta svajonių žemė apgaubia geismą fleitų muzikos ir paukščių čiulbesio šydu. Tai džiugūs garsai; meilės liūdesiai — ilgesys ir skundas, palikto įsimylėjėlio kančia — irgi įsilieja į tą saldžią giesmę. Pastoralėje erotika vėl nuolatos susiliečia su gėrėjimusi gamta, kuris jai tiesiog būtinas. Taip pastoralė tapo sfera, kurioje vystėsi literatūrinė gamtos jausmo išraiška. Iš pradžių jai dar rūpi ne aprašyti gamtos grožį, o perteikti tiesioginį mėgavimąsi saule ir vasara, ūksme ir tyru vandeniu, žiedais ir paukščiais. Gamtos stebėjimas ir vaizdavimas čia tik antraeilis dalykas; pagrindinis tikslas tebėra meilės svajos; kaip šalutinį produktą piemenaičių poezija pateikia ir šiek tiek žavaus realizmo. Toks kaimo gyvenimo vaizdavimas kaip Christine de Pisan eilėraštyje *Le dit de la pastoure*, duoda pradžią visam žanrui.

Sykį jau priimtas kaip kurtuazinis idealas, piemenavimas pavirsta į kaukę. Viską įmanoma pervilkti piemenų drabužiu. Pastoralės ir riteriškosios romantikos fantazijų sferos susimaišo. Turnyras rengiamas kaip piemenaičių žaidimas. Karalius René suruošia savąjį *Pas d'armes de la bergère* [Piemenaitės turnyrą].

Amžininkai, regis, šį spektaklį vis dėlto priėmė už tikrą pinigą: Chastellainas karaliaus René piemeniškam gyvenimui paskiria vietą tarp *Merveilles du monde* [pasaulio stebuklų]:

J'ai un roi de Cécille
Vu devenir berger
Et sa femme gentille
De ce mesme mestier,
Portant la pannetière,
La houlette et chapeau,
Logeans sur la bruyère
Auprès de leur trouppeau [19].

[Mačiau, kaip Sicilijos karalius / Pavirto į piemenį, / O jo miela žmona / Pasirinko tą patį amatą, / Nešiojo duonos krepšį, / Piemens lazdą ir kepurę, / Įsitaisydami papartyne / Greta savo bandos.]

Kitą sykį pastoralė yra verčiama suteikti poetinį drabužį be galo šmeižikiškai politinei satyrai. Nėra keistesnio kūrinio už ilgą pastoralinį eilėraštį *Le Pastoralet* *. Šitokia miela maniera burgundų šalininkas ėmėsi kalbėti apie Liudviko Orleaniečio nužudymą, mėgindamas pateisinti Jono Bebaimio nusikaltimą ir duoti progą burgundų partinei neapykantai išsilieti. Piemeniškasis Jono vardas yra Léonet, Orleaniečio — Trisiferas; fantazijos apie šokius ir gėlių girliandas čia įstabiai išlaikytos; netgi kautynės prie Azincourt'o aprašytos pastoraline maniera [20].

Per rūmų šventes be pastoralinių elementų niekados neišsiverčiama. Jie labai tiko maskaradams, kaip *entremets* puošusiems iškilmių puotas, be to, juos buvo galima itin vykusiai naudoti kaip politinę alegoriją. Valdovo kaip piemens ir tautos kaip jo kaimenės įvaizdis jau buvo įdiegtas į protus iš kitos pusės: Bažnyčios Tėvai mokė, kad valstybė kilusi iš piemenystės. Kaip piemenys gyveno patriarchai; tikroji valdžia — ir pasaulietinė, ir dvasinė — buvo ne viešpatavimas, bet ganymas.

Seigneur, tu es de Dieu bergier;
Gardes ses bestes loyaument,
Mets les en champ ou en vergier,
Mais ne les perds aucunement,
Pour ta peine auras bon paiement
En bien le gardant, et se non,
A male heure reçus ce nom [21].

[Valdove, tu Viešpaties piemuo; / Ištikimai sergėk jo kaimenę, / Varyk ją į laukus ar aptvarą, / Bet nepražudyk jos nė už ką, / Už vargą tau

* *Le Pastoralet*, ed. Kervyn de Lettenhove (*Chron. rel. à l'hist. de Belg. sous la dom. des ducs de Bourg.*), II, p. 573. Šitokio pastoralinės formos ir politinių tikslų suplakimo daiktan požiūriu *Le Pastoralet* autorių galima lyginti ne su kokiu nors menkesniu poetu, bet su Ariosto, kuris savo vieninteliame pastoraliniame kūrinyje ėmėsi ginti savo globėją kardinolą Ippolito d'Estę, kaltintą susijus su Albertino Boschettio sąmokslu (1506). Kardinolo reikalai buvo ne ką geresni už Jono Bebaimio, o Ariosto laikysena ne ką simpatiškesnė už nežinomojo burginjono. Žr. G. Bertoni, *L'orlando furioso e la rinascenza a Ferrara*, Modena, 1919, p. 42, 247. (*Aut. past.*)

bus gerai atsilyginta, / Jeigu gerai sergėsi, o jeigu blogai, / Vadinasi, blogą valandą būsi gavęs šį vardą.]

Šiose eilėse, paimtose iš Jeano Meschinot *Lunettes des princes*, iš tiesų nekalbama apie pastoralinius vaizdinius. Tačiau, pamėginus tokius dalykus regimai pavaizduoti, abu elementai savaime susiliedavo. Per vestuvių iškilmę, vykusią 1468 m. Briugėje, vienas *entremets* garbino ankstesniąsias valdoves kaip „*nobles bergieres qui par cy devant ont esté pastoures et gardes des brebis de pardeça*" * [„kilniąsias piemenaites, čia anksčiau ganiusias ir sergėjusias avis"].

Vaidinimas Valansjene, 1493 m. surengtas Margaritai Austrei grįžtant iš Prancūzijos, vaizdavo, kaip atsigauna nuniokotas kraštas, — „*le tout en bergerie*" [22] [„viską kaip pastoralę"]. Mums visiems žinoma politinė *De Leeuwendalers* ** pastoralė. Valdovo kaip piemens vaizdinys suskamba ir *Wilhelmus* *** eilėse:

...Oirlof mijn arme schapen
Die sijt in grooter noot,
Uw herder sal niet slapen,
Al sijt gij nu verstroyt.

[...Atsikvėpkit, mano vargšės avys, / Slegiamos didžių negandų, / Jūsų piemuo nesudės bluosto, / Nors dabar jūs ir išsklidusios.]

Net tikrame kare žaidžiama pastoraliniais vaizdiniais. Karolio Narsiojo bombardos prie Gransono vadinasi „*le berger et la bergière*" [„piemuo ir piemenė"]. Prancūzams pradėjus tyčiotis, kad flamai, girdi, vien piemenys ir nesą tinkami karo amatui, Philipas van Ravestei-

* La Marche, III, p. 135, 137; plg.: Molinet, *Recollection des merveilles* apie Maksimilijono nelaisvę Briugėje: „*Les moutons detenterent En son parc le bergier*", *Faictz et dictz*, f. 208 vso. (*Aut. past.*)

** Nyderlandų poeto Joosto van den Vondelo (1587—1679) kūrinys, pastoralės forma perteikiantis Vestfalijos taikos (1648) sudarymo aplinkybes. (*Vert. past.*)

*** XVI a. poetui Marnixui van St. Aldegonde priskiriamas eilėraštis, sukurtas Vilhelmo I Oraniečio garbei ir tapęs Nyderlandų nacionaliniu himnu. (*Vert. past.*)

nas su dvidešimt keturiais didikais žengia į mūšio lauką apsirengę kaip piemenys, su piemenų lazdomis ir duonos krepšeliais [23].

Vaizduojant Betliejaus piemenis per misterijų vaidinimus, pastoraliniai motyvai įsiliedavo visai natūraliai, tačiau čia objekto šventumas neleido pabrėžti meilės ir piemenims tekdavo rodytis be piemenaičių [24].

Kaip riteriškoji meilė teikė peno elegantiškam literatūriniam ginčui su *Roman de la rose* sampratomis, taip lygiai ir piemenystės idealas tapo tokio ginčo objektu. Ir čia melas buvo pernelyg aiškiai jaučiamas, tad iš jo reikėjo šaipytis. Kaip menkai tasai hiperboliškai dirbtinis, perdėtai margas vėlyvųjų viduramžių aristokratijos gyvenimas tebuvo panašus į paprastumo, laisvės ir rūpesčių neslėgiamos, ištikimos meilės gamtos prieglobstyje idealą! Philippe'o de Vitri sukurtoji Franco Gontier, aukso amžiaus paprasto žmogaus, tema buvo be galo varijuojama. Visi skelbėsi trokšte trokštą kaip Francas Gontier pietauti paunksmėje su ponia Helayne, geiste geidžią jo meniu — sūrio, sviesto, grietinės, obuolių, svogūnų ir juodos duonos, jo smagaus medkirčio darbo, jo laisvės ir nerūpestingumo:

Mon pain est bon; ne faut que nulz me veste;
L'eaue est saine qu'à boire sui enclin,
Je ne doubte ne tirant ne venin [25].

[Gardi mano duona; niekam nereikia manęs aprengti; / Sveikas yra vanduo, kurį mielai geriu, / Nebijau nei tirono, nei nuodų.]

Retkarčiais šis vaidmuo vis dėlto pamirštamas. Tas pats Eustache'as Deschamps'as, apdainavęs Robino ir Marion gyvenimą ir nuolat garbstąs natūralų paprastumą ir veiklų gyvenimą, apgailestauja, kad rūmai šoka griežiant dūdmaišiui, *„cet instrument des hommes bestiaulx"* [26] [„tam skerdžių instrumentui"]. Tačiau, idant būtų išvystas visas šitos gražios gyvenimo svajos netikrumas, turėjo ateiti François Villonas, kur kas giliau jaučiąs, kur kas skeptiškesnis poetas. Negailestingos pašaipos kupina jo baladė *Les contrediz Franc Gontier*. Idealaus kaimiečio nerūpestingumą, jo pietus su svogūnais, *„qui causent fort alaine"* [„kurie skleidžia stiprų kvapą"], ir jo meilę po rožių krūmu jis ciniškai sugretina su patogumais nutukusio kanauninko, kuris nerūpestingumu ir meile mėgaujasi, gurkšnodamas gerą vyną dailiai

išmuštam kambary su židiniu ir minkštu patalu. Juoda Franco Gontier duona ir vanduo? Girdi, *„tous les oyseaulx d'ici en Babiloine"* [„visi paukščiai nuo čia ligi Babilono"] neišlaikytų Villono prie tokių valgių net vieną rytą [27].

Kaip graži svaja apie riterišką narsą, taip ir kitos formos, kuriomis meilės gyvenimas siekė tapti kultūra, turėjo būti pajaustos kaip netikros ir melagingos. Nei svajingas taurios, tyros riterio ištikimybės idealas, nei nuožmiai rafinuotas *Roman de la rose* geidulingumas, nei saldi, taikinga pastoralės fantazija neįstengė atsilaikyti prieš paties gyvenimo viesulus. Tie viesulai pūtė iš visų pusių. Iš dvasinio gyvenimo atskamba prakeiksmas visko, kas susiję su meile, kuri esanti pasaulį gadinanti nuodėmė. Žėrinčios *Roman de la rose* taurės dugne moralistas įžvelgia karčias nuosėdas. „Iš kur, — sušunka Gersonas, — iš kur pavainikiai, iš kur kūdikių žudynės, abortai, iš kur sutuoktinių neapykanta ir nuodijimas?" [28]

Iš moterų pusės atskamba kitas kaltinimas. Visos tos konvencionalios meilės formos yra vyrų išmonė. Net ir įgijusi idealizuotą pavidalą, visa erotinė kultūra lieka perdėm vyriškai savanaudė. Kas gi daugiau, jei ne vyrų savanaudiškumo priedanga yra nuolat kartojami šmeižtai apie santuoką ir moterų silpnybes — jų neištikimybę ir tuštybę? Į visus tuos šmeižtus, sako Christine de Pisan, aš tik tiek atsakysiu: ne moterys parašė šitas knygas [29].

Ir tikrai nei erotinėje, nei maldingoje viduramžių literatūroje neaptiksime daug pėdsakų, bylojančių apie užuojautą moteriai, jos silpnumui ir tiems pavojams ir sielvartams, kuriuos jai atneša meilė. Užuojauta buvo formalizuota ir paversta fiktyviu riterišku mergelės išgelbėjimo idealu, tačiau, tiesą sakant, ir čia ji buvo tik juslinis dirgiklis ir pasitenkinimo savimi šaltinis. *Quinze joyes de mariage* autorius, blankių ir subtilių spalvų satyroje išvardinęs visas moterų silpnybes, siūlosi aprašysiąs ir moterų pažeminimus [30], tačiau to nepadaro. Jei norime rasti tyros moteriškos nuotaikos išraišką, turime kreiptis į pačią Christine, kad ir šitaip pradedančią savo eilėraštį:

Doulce chose est que mariage,
Je le puis bien par moy prouver... [31]

[Malonus dalykas yra vedybos, / Galiu tai pasakyti iš savo patirties...]

Bet kaip silpnai skamba tas vienišas moters balsas, palyginti su pačiu choru, kuriame nieko nepaisanti lėkštybė gieda išvien su dorybingais pamokslais. Mat tik nedidelis atstumas skiria homiletinę panieką moteriai nuo šiurkštaus idealios meilės neigimo, kurį propaguoja proziškas juslingumas, aludės išmintis.

Gražus meilės kaip gyvenimo formos vaidinimas ir toliau buvo vaidinamas riteriškuoju ar piemenaičių stiliumi arba išmoninga rožių alegorijos maniera, ir nors iš visų pusių aidėjo balsai, neigiantys tokias konvencijas, šios formos išsaugojo savo gyvenimiškąją ir kultūrinę vertę dar ilgokai ir po viduramžių. Mat formų, kuriomis meilės idealas norom nenorom turi reikštis, visais laikais esama tiktai kelių.

11

MIRTIES PAVEIKSLAI

Jokie kiti laikai taip primygtinai ir be paliovos nediegė kiekvienam žmogui minties apie mirtį kaip penkioliktasis šimtmetis. Per visą gyvenimą be atvangos aidi šauksmas: *memento mori*. Savajame didiko gyvenimo vadove Dionyzas Kartūzas perspėja: „O kai jis į patalą gulasi, tegu atmena, kad lygiai taip pat, kaip dabar jis pats į patalą gulasi, greitai jo kūną kiti paguldys į kapą“ [1]. Religija ir anksčiau rimtai diegė nuolatines mintis apie mirtį, tačiau dievoti ankstesniųjų viduramžių traktatai pasiekdavo tik tuos, kurie juk jau buvo pasitraukę iš pasaulio. Tik tuomet, kai atsiradus elgetaujantiems ordinams labai išplito pamokslavimai liaudžiai, tie perspėjimai, vis garsėdami, pavirto į grėsmingą chorą, su fugos smarkumu ėmusį aidinti pasaulį. Pačioje viduramžių pabaigoje pamokslininkų žodį dar papildė nauja vaizdavimo forma. Medžio raižinys rado kelią į visus sluoksnius. Abi tos masinės išraiškos priemonės, pamokslas ir graviūra, mintį apie mirtį įstengė perteikti tik labai paprastais, tiesmukais ir gyvais, ryškiais ir raiškiais vaizdiniais. Visa, ką ankstesnių laikų vienuolynas buvo išmąstęs apie mirtį, dabar sutirštėjo ir pavirto į be galo primityvų, populiarų ir pabirą mirties paveikslą, ir tokiu pavidalu ši mintis žodžiu ir vaizdu buvo peršama miniai. Iš didžiulio minčių komplekso, susijusio su mirimu, tasai mirties paveikslas, tiesą sakant, įstengė perimti tik vieną elementą: laikinumo suvokimą. Atrodo, lyg vėlyvųjų viduramžių protas neįstengė pažvelgti į mirtį jokiu kitu aspektu, išskyrus laikinumo aspektą.

Trys temos diktavo melodiją niekados nenutylančiam skundui, kad visos žemiškos grožybės baigiasi. Pirmasis motyvas buvo toks: kur

pradingo visi tie, kurių didybės pilnas buvo pasaulis? Paskui skambėjo motyvas šiurpulingo reginio, kaip nyksta visas žmogiškas grožis. Pagaliau — Mirties šokio motyvas, motyvas mirties, įtraukiančios į savo ratelį visų amatų, visokio amžiaus žmones.

Palyginti su dviem paskutiniaisiais motyvais ir jų slogiu siaubu, motyvas „kur dingo visa ankstesnė puikybė?“ tebuvo vien lengvas, elegiškas atodūsis. Jis be galo senas ir paplitęs visame krikščionijos ir islamo pasaulyje. Tasai motyvas kilęs iš graikų pagonybės; jis žinomas Bažnyčios Tėvams; aptinkamas Hafizo kūryboje; jį dar naudoja Byronas [2]. Tačiau vėlyvaisiais viduramžiais jis vienu metu buvo itin mėgstamas. Aptinkame jį suskambusį sunkiuose rimuotuose kluniatų vienuolio Bernardo iš Morlay hegzametruose, parašytuose apie 1140 m.:

Est ubi gloria nunc Babylonia? nunc ubi dirus
Nabugodonosor, et Darii vigor, illeque Cyrus?
*Qualiter orbita viribus incita * praeterierunt,*
Fama relinquitur, illaque figitur, hi putruerunt.
Nunc ubi curia, pompaque Julia? Caesar abisti!
Te truculentior, orbe potentior ipse fuisti.

. . . .

Nunc ubi Marius atque Fabricius inscuis auri?
Mors ubi nobilis et memorabilis actio Pauli?
Diva philippica vox ubi coelica nunc Ciceronis?
Pax ubi civibus atque rebellibus ira Catonis?
Nunc ubi Regulus? aut ubi Romulus, aut ubi Remus?
Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus [3].

[Kur dabar Babilono šlovė? Kur dabar baisusis / Nabuchodonosaras ir Darijaus galybė, ir Kiras? / Kaip smarkiai įsuktas ratas jie pradingo, / Lieka garsas ir stipręja, o jie virto dūlėsiais. / Kur dabar Julijaus kuri-

* Leidinyje čia rašoma „*orbita viribus inscita*“, tačiau tai yra beprasmybė. Skaitant *incita* susitvarko ir metras, ir prasmė, ši frazė tuomet reiškia „kaip smarkiai įsuktas ratas“. Šį pataisymą gavau iš Berlyne gyvenančio dr. Hanso Pareto. (*Aut. past.*)

ja ir procesija? Cezari, tavęs nebėra! / O buvai rūsčiausias, galingiausias iš visų. /.../ Kur dabar Marijus ir Fabricijus, nepažįstantis aukso? / Kur Katono taikingumas piliečiams ir pyktis prieš maištininkus? / Kur Pauliaus kilni mirtis ir armintini darbai? / Kur dabar dieviškas filipikų balsas, kur dangiškasis Cicezono balsas? / Kur dabar Regulas? Arba kur Romulas, kur Remas? / Vakarykštės rožės tebėra tik vardas, mums teliko tušti vardai.]

Tas pats motyvas, jau ne taip mokykliškai, vėlei suskamba posmuose, kurie, nors ir trumpesnės eilutės, vis dėlto išsaugojo rimuoto hegzametro gaudesį, — tryliktojo šimtmečio pranciškonų poezijoje. Iš visko sprendžiant, Giacopone da Todi, *joculator Domini* [Viešpaties juokdarys], buvo autorius eilėraščio, pavadinto *Cur mundus militat sub vana gloria*, kuriame buvo tokios eilutės:

Dic ubi Salomon, olim tam nobilis
Vel Sampson ubi est, dux invincibilis,
Et pulcher Absalon, vultu mirabilis,
Aut dulcis Jonathas, multum amabilis?
Quo Cesar abiit, celsus imperio?
Quo Dives splendidus totus in prandio?
Dic ubi Tullius, clarus eloquio,
Vel Aristoteles, summus ingenio? [4]

[Sakyk, kur Saliamonas, kadaise toks garsus, / Arba kur Samsonas, nenugalimas karvedys, / Ir gražusis Absalomas nuostabaus veido / Arba žavusis, malonusis Jonatas? / Kur Cezaris, iškeltas valdžios? / Kur Turtuolis, spindintis per vaišes? / Sakyk, kur Tulijus, garsus iškalba, / Kur Aristotelis, didžiausias protu?]

Deschamps'as tą pačią temą daug sykių rimavo, Gersonas ją panaudoja pamoksle, Dionyzas Kartūzas — traktate apie „Keturis paskutiniuosius dalykus". Chastellainas ją varsto ilgame eilėraštyje *Le Miroir de mort*, apie kitus jau nė nekalbėsim [5]. Villonas suranda naują akcentą — švelnaus liūdesio motyvą savojoje *Ballade Des dames du temps jadis* [„Baladėje apie praėjusių laikų damas"] ir jos refrene:

Mais où sont les neiges d'antan? [6]

[Bet kurgi pernykštis sniegas?]

O paskui, ponų baladėje, jis pagardina šią temą ironija, kai tarp ano meto karalių, popiežių, kunigaikščių ima ir įterpia:

Helas! et le bon roy d'Espaigne
Duquel je ne sçay pas le nom? [7]

[Deja! ir gerasis Ispanijos karalius, / Kurio nė vardo nebežinau?]

Šito sau nebus leidęs dorasis rūmininkas Olivier de la Marche'as, savajame *Parement et triumphe des dames* tradicine maniera apraudąs mirusias savo laikų valdoves.

Kas lieka iš visos žmogiškos grožybės ir puikybės? Atminimas, vien vardas. Tačiau šios minties keliamas liūdesys per menkas patenkinti smarkaus mirties šiurpo poreikį. Tad laikai iškelia prieš save regimiau gąsdinamą veidrodį, iškart į akis krintančias laikinumo apraiškas: kūno irimą.

Pasaulį neigiančio viduramžių žmogaus dvasia ir anksčiau jau buvo pamėgusi dulkes ir kirmėles; bažnytiniuose traktatuose apie pasaulio niekingumą jau buvo apsakyti visi nykimo siaubai. Tačiau tų vaizdinių detalus perteikimas atsiranda vėliau. Tik keturioliktojo šimtmečio pabaigoje vaizduojamasis menas įsisavina šį motyvą [8]; norint jį perteikti skulptūroje ar tapyboje, buvo reikalingas tam tikras realistinio išraiškingumo laipsnis, ir šis laipsnis buvo pasiektas apie 1400 m. Tuo pat metu šis bažnytinės literatūros motyvas išplinta ir liaudies literatūroje. Ligi pat šešioliktojo šimtmečio vidurio antkapiuose šlykščiai varijuojamas paveikslas nuogo, pūvančio ar sudžiūvusio kūno su išsukiotom rankom ir kojom, atvėpusia burna ir kirmėlių knibždėlynu viduriuose. Mintis vis linkusi stabtelėti prie tų baisybių. Argi ne keista, kad ji nedrįsta žengti dar žingsnio toliau ir pamatyti, jog ir patys puvėsiai yra laikini, jog ir jie pavirsta žeme ir gėlėmis?

Ar ši mintis, niekaip neatsiplėšianti nuo pasibjaurėjimo žemiškuoju mirties aspektu, iš tikrųjų yra kupina pamaldumo? O gal tai vien reakcija itin smarkaus juslingumo, tik šitaip įstengiančio pabusti iš apsvaigimo, kurį kelia gyvybės geismas? O gal gyvenimo baimė, kuria tie laikai taip persisunkę, nusivylimo nuotaika ir ryžto stoka, linkusi atsižadėti to, kuris kovojo ir nugalėjo, bet vis dėlto dar tokia artima visoms žemiškoms aistroms? Visi tie emociniai aspektai neatskiriamai susilieję šioje mirties idėjos išraiškoje.

Gyvenimo baimė: grožio ir sėkmės neigimas, nes su jais susijusios kančios ir skausmai. Šio jausmo išraiškos požiūriu krikščioniškieji viduramžiai nepaprastai panašūs į senovės Indiją, ypač — į budizmą. Ir ten visąlaik bjaurimasi senatve, liga ir mirtimi, ir ten itin sutirštintomis spalvomis vaizduojamas kūno irimas. Vienuolis tarėsi taip taikliai pasakęs, kai kalbėjo apie tai, koks paviršutiniškas yra kūno grožis: „Kūną gražų daro tiktai oda". Mat jeigu žmonės, kaip kad kalbama apie Beotijos lūšį, matytų, kas slypi po oda, jiems koktu darytųsi vien pažiūrėjus į moteris. Visas žavumas susideda iš gleivių ir kraujo, skysčių ir tulžies. Jeigu žmogus pagalvotų, ko pilnos šnervės, ko pilna gerklė ir pilvas, jam tai išsyk pasirodytų šlykštu. O jeigu mes nė pirštu neliečiam gleivių ar purvo, kaipgi galim geisti net apkabinti visą purvo kapšą?" [9]

Silpnadvasiškas pasaulio niekinimo refrenas jau seniai skambėjo daugybėje traktatų, o visų pirma Inocento III veikale *De contemptu mundi* [„Apie panieką pasauliui"], kuris, regisi, itin plačiai išplito tiktai viduramžių pabaigoje. Keistas dalykas — tasai Petro soste sėdėjęs visų galingiausias ir didžiausios sėkmės lydėtas politikas, įsivėlęs į tokią daugybę žemiškų reikalų ir per juos iškilęs, ankstyvaisiais metais sykiu buvo ir šito gyvenimą menkinančio kūrinio autorius. *„Concipit mulier cum immunditia et fetore, parit cum tristitia et dolore, nutrit cum angustia et labore, custodit cum instantia et timore"* [10]. — „Moteris pradeda kūdikį nešvarumuos ir smarvėje, gimdo, suspausta liūdesio ir skausmų, žindo, kamuojama nerimo ir per didį triūsą, augina, graužiama nuogąstavimų ir baimės". Negi tad motinystės džiaugsmai jau visai buvo beverčiai? *„Quis unquam vel unicam diem totam duxit in sua delectatione jucundam... quem denique visus vel auditus vel aliquis ictus non offenderit?"* [11] — „Kas gi bent vieną ištisą dieną nugyveno tiktai džiaugdamasis... ir neužgautas nė vieno reginio, nė vieno garso ar kokio smūgio?" Ar tai buvo krikščioniška išmintis, ar išpaikinto vaiko niurnėjimas?

Nėra abejonės, kad visuose tuose dalykuose reiškiasi neapsakomo materializmo dvasia, kuri nepakelia minties apie grožio galą, nenusivildama pačiu grožiu. Ir atkreipkime dėmesį, kad čia (bent jau literatūroje, ne taip ryškiai — vaizduojamajame mene) visų pirma apraudamas moters grožis. Čia beveik nėra ribos tarp dievobaimingo raginimo galvoti apie mirtį bei žemiškų dalykų laikinumą ir senos

kurtizanės apgailestavimo dėl nykstančio grožio, kuriuo ji nieko nebegali apdovanoti.

Iš pradžių pažvelkim į pavyzdį, kur dievotas raginimas dar tebėra pirmoje vietoje. Avinjono celestinų vienuolyne prieš Revoliuciją buvo paveikslas, kurį tradicija priskyrė pačiam į menus linkusiam fundatoriui karaliui René. Paveiksle buvo pavaizduotas stačias moters lavonas su dailia šukuosena, apvilktas įkapėmis; kirmėlės graužė kūną. Pirmosios parašo eilutės buvo tokios:

Une fois sur toute femme belle
Mais par la mort suis devenue telle.
Ma chair estoit très belle, fraische et tendre,
Or est-elle toute tournée en cendre.
Mon corps estoit très plaisant et très gent,
Je me souloye souvent vestir de soye,
Or en droict fault que toute nue je soye.
Fourrée estois de gris et de menu vair,
En grand palais me logeois à mon vueil,
Or suis logiée en ce petit cercueil.
Ma chambre estoit de beaux tapis ornée,
*Or est d'aragnes ma fosse evironnée**.

[Kadaise buvau gražesnė už visas moteris, / Mirtis padarė mane tokią. / Mano kūnas buvo labai gražus, skaistus ir švelnus, / Bet viskas dabar pavirto pelenais. / Mano kūnas buvo žavus ir mielas, / Dažnai įpratusi buvau vilkėti šilkais, / Dabar turiu būti visai nuoga. / Dėvėjau brangius voverės kailinius, / Gyvenau savo malonumui didžiuliuose rūmuose, / Dabar gyvenu šitame ankštame karste. / Mano kambarį puošė gražūs kilimai, / Dabar mano kapo duobę raizgo voratinkliai.]

Kad šie raginimai darė poveikį, įrodo vėliau visa tai papildžiusi legenda, kaip patsai karališkasis dailininkas, ypatingas gyvenimo ir grožio garbintojas, praėjus trims dienoms po laidotuvių, išvydęs savo mylimąją kape ir tada ją nutapęs.

* *Oeuvres du roi René*, ed. Quatrebarbes, I, p. cl. Po penktos ir aštuntos eilutės posmas, regisi, nutrūksta; galbūt „*menu vair*" buvo rimuojama su „*mange des vers*" ar kaip nors panašiai. (*Aut. past.*)

Nuotaika truputėlį keičiasi ir pakrypsta pasaulietinio juslingumo pusėn, kai perspėjimas apie laikinumą ne demonstruojamas šiurpiu kito žmogaus lavonu, o patiems gyviesiems primenamas jų kūnas, dabar dar gražus, bet greitai atiteksiąs kirmėlėms. Olivier de la Marche'as užbaigia savo dievobaimingą alegorinį eilėraštį apie moterų apdarus *Le parement et triumphe des dames* paveikslu Mirties, laikančios veidrodį, atkištą visokiam grožiui ir tuštybei:

Ces doulx regards, ces yeulx faiz pour plaisance,
Pensez y bien, ils perdront leur clarté,
Nez et sourcilz, la bouche d'eloquence
Se pourriront... [12]

[Švelnūs žvilgsniai, akys, sukurtos patikti, — / Pagalvokite apie tai gerai! — praras savo žavesį, / Nosis ir antakiai, iškalbinga burna / Sudūlės...]

Ir vis dėlto čia dar garbingas *memento mori*. Tačiau jis nejučiomis pavirsta į verksmingas, pasaulietiškas ir savanaudiškas aimanas dėl blogųjų senatvės pusių:

Se vous vivez le droit cours de nature
Dont XL ans est pour ung bien grant nombre,
Vostre beaulté changera en laydure,
Vostre santé en maladie obscure,
Et ne ferez en ce monde que encombre.
Se fille avez, vous luy serez ung umbre,
Celle sera requise et demandée,
Et de chascun la mère habandonnée [13].

[Jei gyvenate pagal dėsnius gamtos, / Kuriai šešiasdešimt metų yra labai daug, / Jūsų grožis pavirs į bjaurumą, / Jūsų sveikata — į negalią, / Ir būsite šiame pasaulyje tik kliuvinys. / Jei turite dukterį, tapsite jos šešėliu, / Jos bus geidžiama ir siekiama, / O motina bus visų apleista.]

Bet kokia dievobaiminga, dorybinga mintis jau pamiršta, kai Villonas kuria balades, kuriose *„la belle heaulmière"* [„gražuolė šalmadirbio žmona"], kitados garsi Paryžiaus kurtizanė, lygina savo buvusį neatremiamą žavumą su graudulį keliančiu savo senatviško kūno sunykimu.

Qu'est devenu ce front poly,
Ces cheveulx blons, sourcils voultiz,
Grant entroeil, le regart joly,
Dont prenoie les plus soubtilz;
Ce beau nez droit, grant ne petiz,
Ces petites joinctes oreilles,
Menton fourchu, cler vis traictiz
Et ces belles levres vermeilles?

. . . .

Le front ride, les cheveux gris,
Les sourcilz cheuz, les yeuls estains... [14]

[Kas pasidarė lygiai kaktai, / Šviesiems plaukams, lenktiems antakiams, / Dailiam tarpuakiui, žaviam žvilgsniui, / Kuris priveikdavo ir pačius mitriausius; / Tai gražiai tiesiai nosiai, nei per didelei, nei per mažai, / Mažoms grakščioms ausytėms, / Tam smakrui su duobute, skaisčiam veidui / Ir toms skaisčiai raudonoms lūpoms? /... / Kakta raukšlėta, plaukai žili, / Antakiai nusišėrę, akys užgesusios...]

Smarkaus šlykštėjimosi žemiškojo kūno irimu priešingybė yra didi vertė, pripažįstama tai aplinkybei, jog kai kurių šventųjų — sakysim, Šventosios Viterbo Rožės — kūnai negenda. Viena iš brangiausių dovanų, tekusių Marijai, yra ta, kad jos kūnas buvo paimtas į dangų ir šitaip apsaugotas nuo suirimo šioje žemėje [15]. Čia iš esmės byloja materialistinė dvasia, negalinti atsiplėšti nuo minčių apie kūną. Ta pati dvasia reiškiasi ir ypatingu rūpesčiu, kuriuo apgaubiami kai kurie numirėliai. Būta papročio po mirties iš karto padažyti įžymių asmenų veido bruožus, idant ligi laidotuvių neišryškėtų gedimo požymiai [16]. Dar prieš nuosprendį Paryžiaus kalėjime numirusio eretikų tiurliupenų sektos pamokslininko lavonas dvi savaites laikomas kalkių statinėje, kad jį būtų galima sudeginti drauge su gyva eretike [17]. Visuotinai

buvo paplitęs paprotys toli nuo savo gyvenamos vietos pasimirusių įžymių asmenų lavonus supjaustyti gabalais ir tol virti, kol mėsa atsiskirs nuo kaulų, kurie paskui buvo nuvalomi ir skrynelėje siunčiami iškilmingai palaidoti, o viduriai ir nuoviros pakasami čia pat. Dvyliktajame ir tryliktajame šimtmetyje ta mada itin išplitusi, taip laidojami ir vyskupai, ir ne vienas karalius [18]. 1299 m., o paskui vėl 1300 m. popiežius Bonifacas VIII tatai kuo griežčiausiai uždraudžia, nes tai esąs *„detestandae feritatis abusus, quem ex quodem more horribili nonnulli fideles improvide prosequuntur"* [„pasibjaurėtinas laukiniškumas, kuriuo piktnaudžiauja kai kurie tikintieji, laikydamiesi baisaus papročio"]. Tačiau dar ir keturioliktajame šimtmetyje popiežiai kartais duoda leidimą šio draudimo nepaisyti, o penkioliktajame šimtmetyje šį paprotį dar puoselėja anglai Prancūzijoje. Šitaip buvo padaryta su įžymiausių prie Azincourt'o kritusių anglų — Eduardo Jorkiečio ir Michaelo de la Pole'io, Suffolko grafo, lavonais [19].

Tas pat padaroma ir su pačiu Henriku V, su Williamu Glasdale'iu, nuskendusiu Joanai Arkietei vaduojant Orleaną, su sero Johno Fastolfe'o sūnėnu, žuvusiu per Sen Deni apgultį [20].

Pačios Mirties figūra nuo amžių buvo vaizduojamajame mene ir literatūroje vaizduojama visokiais pavidalais: kaip Apokalipsės raitelis, lekiantis viršum pulko ant žemės parpuolusių žmonių, kaip megera, šikšnosparnio sparnais sklendžianti žemyn (tokią ją regime Pizos *Campo santo*), kaip giltinė su dalgiu arba su lanku ir strėlėm, kartais važiuojanti jaučių traukiamu vežimu ar net raitomis ant jaučio ar karvės *. Tačiau personifikuoto Mirties pavidalo fantazijai dar negana.

Keturioliktajame šimtmetyje atsiranda keistas žodis *macabre*, arba, kaip iš pradžių jis buvo tariamas, *Macabré*. *„Je fis de Macabré la dance"* [„Parašiau *Macabré* šokį"], sako 1376 m. poetas Jeanas le Fèvre'as. Tai tikrinis vardas, kad ir kokia būtų daug ginčų kelianti šio žodžio

* Žr. šiuo klausimu Konrad Burdach, *Der Ackermann aus Böhmen*, p. 243—249 (*Vom Mittelalter zur Reformation*, III, 1, 1917). Visai nepagrįstai A. de Laborde, *Origine de la représentation de la Mort chevauchant un boeuf* (Comptes rendus de l'Acad. des inscr. et belles lettres, 1923, p. 100—113) šį vaizdinį kildina iš Pierre'o Michault eilėraščio, nes jis aptinkamas jau 1323 m. Amjeno mišiole (Hagos karališkoji biblioteka) ir minėtame *Ackermann* apie 1400 m. (*Aut. past.*)

etimologija [21]. Tik vėliau iš junginio *la Danse macabre* buvo išskirtas būdvardis, mums įgijęs tokį raiškų ir savitą prasmės niuansą, kad žodžiu *macabre* galime nusakyti visą vėlyvųjų viduramžių mirties viziją. Makabriška mirties samprata mūsų laikais dar dažniausiai aptinkama kaimo kapinėse, kur josios atbalsiai skamba ir eilėse, ir pavidaluose. Viduramžių pabaigoje tai buvo didi kultūrinė idėja. Į mirties vaizdinį čia įsimaišė nauji, jaudulingai fantastiški elementai, virpulys, kyląs iš tų sąmonės sričių, kur viešpatauja šiurpu krečianti vaiduoklių baimė ir stingdantis siaubas. Viską valdanti religinė mintis tą virpulį iškart pavertė moralės dalimi, transformavo jį į *memento mori*, tačiau mielai naudojosi visu drebulį keliančiu įtaigumu, kuriuo šie vaizdiniai pasižymėjo dėl savo vaiduokliško pobūdžio.

Aplink Mirties šokį telkiasi keletas giminingų vaizdinių, irgi tinkamų pagąsdinimui ir perspėjimui. Padavimas apie „Tris numirėlius ir tris gyvuosius“ yra ankstesnis už Mirties šokį [22]. Jau tryliktajame šimtmetyje jis aptinkamas prancūzų literatūroje; trys jauni didikai staiga sutinka tris šlykščius numirėlius, kurie papasakoja apie savo buvusią žemišką didybę ir apie greitą galą, laukiantį jų, gyvųjų. Jaudinamos figūros, išlikusios Pizos *Campo santo*, yra seniausias šios temos pavaizdavimas didžiajame mene; skulptūros iš Paryžiaus Nekaltųjų vaikelių bažnyčios portalo, kuriame kunigaikštis de Berry kunigaikštis buvo paliepęs atvaizduoti šį siužetą, deja, pradingusios. Tačiau miniatiūra ir medžio raižinys penkioliktajame šimtmetyje šį paveikslą padaro visiems prieinamą, jis labai paplitęs ir freskose.

Trijų numirėlių ir trijų gyvųjų vaizdinys yra jungiamoji grandis tarp atkaraus nykimo paveikslo ir Mirties šokio įkūnijamos minties, kad mirties atžvilgiu visi yra lygūs. Šios temos raida meno istorijoje tebus čia tik prabėgomis paminėta. Panašu, kad ir Mirties šokio gimtasis kraštas buvo Prancūzija. Bet kaip jis atsirado? Ar kaip iš tikrųjų suvaidintas spektaklis, ar kaip atvaizdas? Yra žinoma, kad Emile'io Mâle'io tezė, pasak kurios penkioliktojo šimtmečio vaizduojamosios dailės motyvai paprastai apdorojami sekant dramos spektaklių pavyzdžiu, apskritai neatlaikė kritikos. Tačiau, atmetant šią tezę, Mirties šokio atveju gal ir reikia padaryti išimtį; galimas dalykas, kad čia iš tiesų vaidinimas buvo pirmesnis už atvaizdą. Šiaip ar taip, ar vienas, ar kitas būtų pirmesnis, — Mirties šokis buvo ir vaidinamas, ir tapomas ar vaizduojamas graviūrose. Burgundijos hercogas 1449 m. paliepia jį

suvaidinti Briugėje, savajame *hôtel* [23]. Kad mes bent įstengtumėm įsivaizduoti, kaip toks vaidinimas buvo išpuoštas, kad galėtumėm išvysti spalvas, judesius, šviesą ir šešėlius, slenkančius per šokėjus, — tuomet tą tikrą šiurpą, kurį Mirties šokis kėlė žmonių sielose, suvoktumėm dar geriau nei žvelgdami į Guyot Marchant'o ir Holbeino medžio raižinius.

Medžio raižiniai, kuriais Paryžiaus spaustuvininkas Guyot Marchant'as 1485 m. papuošė pirmąjį *Dance macabre* leidinį, beveik neabejotinai sekė pačiu garsiausiu iš visų Mirties šokių, — freska, 1424 m. nutapyta Paryžiaus Nekaltųjų vaikelių kapinių galerijoje, o eilės po freskomis, išspausdintos 1485 m. leidinyje, galbūt irgi rėmėsi pradingusiu Jeano Le Fèvre'o kūriniu, savo ruožtu greičiausiai turėjusiu lotynišką pirmtaką. Kad ir kaip ten būtų buvę, Nekaltųjų vaikelių kapinių Mirties šokis, pradingęs septynioliktajame šimtmetyje nugriovus galeriją, buvo pats populiariausias iš visų viduramžiais žinotų mirties pavaizdavimų. Keistoje ir makabriškoje susitikimų vietoje, kokia tuo metu buvo Nekaltųjų vaikelių kapinės, tūkstančiai žmonių diena iš dienos žvelgė į paprastas figūras, skaitė lengvai suvokiamas eiles, kurių kiekvienas posmas baigėsi gerai žinoma patarle, ir, šiurpdami nuo minties apie galą, guodėsi, kad visi yra lygūs mirties akivaizdoje. Kaip niekur kitur čia derėjo toji į beždžionę panaši mirtis, kuri, žengdama mediniu susenusio šokių mokytojo žingsniu, išsišiepusi kviečia ir veda paskui save popiežių, imperatorių, didiką, vargetą juodadarbį, vienuolį, vaikutį, kvailį ir visų kitų amatų ir luomų atstovus. 1485 m. raižiniai veikiausiai tik labai menkai teperteikia įžymiųjų freskų darytą įspūdį: jau vien figūrų drabužiai rodo, kad tai nebuvo tikros 1424 m. kūrinio kopijos. Norint bent šiek tiek įsivaizduoti, kokį efektą darė Nekaltųjų vaikelių kapinių Mirties šokis, veikiau reikėtų pamatyti Viešpaties Sosto bažnyčios Mirties šokį [24], kur pamėklišką įspūdį dar sustiprina ta aplinkybė, kad freskos tik pusiau baigtos.

Lavonas, keturiasdešimt kartų grįžtąs pasiimti gyvojo, tiesą sakant, dar yra ne Mirtis, bet numirėlis. Eilėse figūra ir vadinama *Le mort* (moterų Mirties šokyje — *La morte*); tai *dance des morts*, o ne *de la Mort* *. Čia dar ir ne griaučiai, o ne visai suiręs kūnas su žiojinčia tuš-

* Huet (cituotame veikale) tyrinėjimai parodė, kad pirmykštis motyvas greičiausiai bus buvęs mirusiųjų ratelis, prie kurio nejučiomis grįžo Goethė savajame *Totentanz*. (*Aut. past.*)

čia pilvo ertme. Tik apie 1500 m. didžiojo šokėjo figūra pavirsta į giltinę, pažįstamą mums iš Holbeino graviūros. Drauge neaiškaus mirusio antrininko vaizdinys palengva susiformavo į Mirties kaip aktyvios, personifikuotos gyvenimo užbaigėjos paveikslą. *„Yo so la Muerte cierta á todas criaturas“* [„Esu Mirtis, neaplenkianti nė vieno kūrinio“], — taip prasideda įspūdingas ispanų Mirties šokis iš pačios penkioliktojo šimtmečio pabaigos [25]. Ankstyvajame Mirties šokyje nenuilstantis šokėjas dar tebėra pats gyvasis — tuo pavidalu, koks jis bus artimoje ateityje, baimę keliantis jo asmens pakartojimas, paveikslas, kurį jis regi veidrodyje; tai nėra, kaip kai kam norėtųsi, anksčiau miręs to paties luomo ar kilmės žmogus. Kaip tik tasai priminimas „čia jūs patys“ teikė Mirties šokiui tokį didį šiurpą keliančią galią.

Ir freskoje, puošusioje karaliaus René ir jo žmonos Izabelės antkapio arkos skliautą Angers'o katedroje, pavaizduotas iš tikrųjų buvo dar pats karalius. Buvo matyti griaučiai (o gal ir čia veikiau bus buvęs lavonas?) ilgu apsiaustu, sėdintys aukso soste ir kojomis stumiantys nuo savęs mitras, karūnas, žemės rutulį ir knygas. Galva buvo parimusi ant sudžiūvusios rankos, mėginančios prilaikyti bekrintančią karūną [26].

Pirmykščiame Mirties šokyje buvo pavaizduoti vieni vyrai. Siekimas susieti perspėjimą, kad žemiški dalykai laikini ir kupini tuštybės, su mokymu apie socialinę lygybę, vyrus, kaip visuomenėje esamų profesijų ir rangų atstovus, savaime iškėlė į pirmąją vietą. Mirties šokis buvo ne vien dievobaimingas perspėjimas, bet ir socialinė satyra, o jį lydinčiose eilėse esama lengvos ironijos. Bet paskui tas pats Guyot Marchant'as kaip savojo leidinio tęsinį dar pateikė ir moterų Mirties šokį, kuriam eiles parašė Martialis d'Auvergne'as. Nežinomas medžio raižinių autorius neįstengė prilygti pirmtakui, ankstesniojo leidimo dailininkui; jis pats išrado tiktai atkarią figūrą giltinės, kuriai aplink kaukolę dar plevena išskydę moters plaukai. O moterų Mirties šokio tekste išsyk vėlei suskambo tas pats juslinis motyvas, kurio buvo kupina ir skundo dėl dūlėsiais virstančio grožio tema. Ir kaipgi galėjo būti kitaip? Keturiasdešimties moterų profesijų ir rangų tiesiog nebuvo; sulig iškilniausiais karalienės, didikės ir t. t. luomais, sulig keliais dvasiniais abatės ar vienuolės rangais ir titulais, sulig paskiromis prekeivės, pribuvėjos ir pan. profesijomis visos atsargos ir išsibaigusios. Trūkumą galima užpildyti tik žiūrint į moterį įvairiose paties jos moteriško gyvenimo atkarpose: kaip į merginą, mylimąją, nuotaką, jaunamartę,

nėščiąją. O šitaip ir čia vėlei pasigirsta skundas dėl pradingusio ar nepatirto džiaugsmo ir grožio, nuo kurio *memento mori* balsas ima skambėti dar šaižiau.

Šiurpulingam mirimo vaizdavimui dar trūko vieno paveikslo: pačios mirties valandos. Tos valandos siaubo nebuvo galima gyviau įteigti žmogui nei primenant Lozorių: tasai, buvo pasakojama, prikeltas iš numirėlių, jautęs vien pasigailėjimo vertą šiurpą dėl kartą jau patirtos mirties. O jeigu jau teisuolį tokia baimė ėmė, kaipgi tada nebijos nusidėjėlis! [27] Grumtynių su mirtimi vaizdinys buvo pirmasis iš Keturių paskutiniųjų dalykų, *Quatuor hominum novissima*, apie kuriuos žmogui nuolatos išganinga buvo mąstyti; tie keturi dalykai — tai mirtis, Paskutinis teismas, pragaras ir dangus. Taigi grumtynės su mirtimi priklausė anapusinio pasaulio vaizdinių sričiai. Čia kol kas kalbame tik apie paties kūniško mirimo vaizdinį. Artimai gimininga Keturių paskutiniųjų dalykų temai yra *Ars moriendi* [Mirties menas], penkioliktojo šimtmečio kūrinys, kuris, kaip ir Mirties šokis, spausdintos knygos ir medžio raižinių pavidalu darė platesnį poveikį nei bet kuri ankstesnė dievobaiminga mintis. Tame kūrinyje aptariamos pagundos, iš viso penkios, kuriomis velnias kamuoja mirštantįjį: abejonės dėl tikėjimo, neviltis dėl nuodėmių, prisirišimas prie žemiškų turtų, nebegalėjimas ištverti kančių ir pagaliau puikybė dėl savo dorybių. Kiekvienąsyk paguodos angelas ateina sugriauti Šėtono pinklių. Pats grumtynių su mirtimi aprašymas buvo sena dvasinės literatūros tema; jame nuolatos atpažįstamas vis tas pat modelis [28].

Chastellainas savajame *Miroir de Mort* * sutraukė krūvon visus čia aptartus motyvus. Jis pradeda jaudinamu pasakojimu, kuris nepraranda savo įspūdingumo, nors ir yra, kaip šiam autoriui įprasta, nepaprastai ištęstas, — čia skaitome, kaip mirštanti mylimoji pasišaukė jį pas save ir tarė silpstančiu balsu:

Mon amy, regardez ma face.
Voyez que fait dolante mort
Et ne l'oubliez désormais;
C'est celle qu'aimiez si fort;

---

* *Oeuvres*, VI, p. 49, žr. šios knygos p. 171.

Et ce corps vostre, vil et ort,
Vous perderez pour un jamais;
Ce sera puant entremais
A la terre et à la vermine:
Dure mort toute beauté fine.

[Bičiuli, pažvelk į mano veidą, / Pažiūrėk, ką padarė žiauri mirtis, / Ir to nuo šiolei nebeužmirški; / Štai ta, kurią taip karštai mylėjai; / Ir šį jūsų kūną, bjaurų ir niekingą, / Prarasite visiems laikams; / Jis taps dvokiančiu maistu / Žemei ir kirminams: / Negailestinga mirtis bet kokį grožį pražudo.]

Tada poetas pateikia Mirties veidrodį. Pirmiausia narsto temą: „Kur pradingo pasaulio didžiūnai?“; narsto pernelyg ilgai, šiek tiek pamokomai, be krislelio lengvos Villono melancholijos. Paskui prasideda lyg ir pirmoji Mirties šokio užuomazga, tačiau be užmojo, be fantazijos. Galiausiai autorius imasi rimuoto *Ars moriendi*. Štai jo pateikiamas grumtynių su mirtimi aprašymas:

Il n'a membre ne facture
Qui ne sente sa pourreture,
Avant que l'esperit soit hors,
Le coeur qui veult crevier au corps
Haulce et souliève la poitrine
Qui se veult joindre à son eschine.
— La face est tainte et apalie,
Et les yeux treilliés en la teste.
La parole luy est faillie,
Car la langue au palais se lie.
Le poulx tressault et sy halette.

. . . .

Les os desjoindent à tous lez;
Il n'a nerf qu'au rompre ne tende [29].

[Visi sąnariai ir griaučiai / Skleidžia dvoką. / Prieš kūną dvasiai paliekant / Širdis, jau merštanti kūne, / Taip audringai kilnoja krūtinę, / Kad

vos neprilimpa prie stuburo. / — Veidas persimainęs ir išblyškęs, / O akys pastėrusios, / Žadas jau užkąstas, / Nes liežuvis prilipęs prie gomurio. / Pulsas trūkčioja ir slopsta. /.../ Kaulai išsišauna pro šonus; / Nervai įsitempę vos netrūksta.]

Villonas visa tai sudeda į pusę kupleto, kur kas įtaigiau [30]. Bet galima atpažinti abiem bendrą pirmvaizdį.

La mort le faït fremir, pallir,
Le nez courber, les vaines tendre,
Le col enfler, la chair mollir,
Joïnctes et nerfs croistre et estendre.

[Mirtis jį sukrečia, verčia išblykšti, / Nosis subliūkšta, venos iššoka, / Kaklas išsipučia, kūnas suglemba, / Gyslos ir nervai išsprogsta ir įsitempia.]

Ir čia pat — vėlei toji juslinė idėja, vis persmelkianti visus tuos bauginamus vaizdinius:

Corps femenin, qui tant est tendre,
Poly, souef, si precieux,
Te fauldra il ces maulx attendre?
Oy, ou tout vif aller es cieulx.

[Moters kūne, toks švelnus, / Glotnus, aksominis, toks brangus, / Argi ir tu turėsi patirti tas baisybes? / Taip — arba turėtum gyvas eiti į dausas.]

Niekur kitur visa, kas iškelia prieš akis mirties paveikslą, nebuvo taip įtaigiai surinkta krūvon kaip Paryžiaus Nekaltųjų vaikelių kapinėse. Ten dvasia galėjo patirti visą makabriško siaubo mastą. Visos aplinkybės padėjo suteikti tai vietai niaurų šventumą ir įvairialypį šiurpumą, kurio taip troško vėlyvieji viduramžiai. Jau patys šventieji, kuriems buvo paskirta bažnyčia ir kapinės, nekalti vaikeliai, išžudyti vietoj Kristaus, savo gailia kankinyste žadino nuožmų graudulį ir kruviną jausmingumą, kuriuo buvo itin persiėmę anie laikai. Kaip tik ta-

me amžiuje Nekaltųjų vaikelių garbinimas itin išpopuliarėjo. Buvo turima ne viena Betliejaus bernelių relikvija: Liudvikas XI jiems paskirtai Paryžiaus bažnyčiai padovanojo *„un Innocent entier“* [„visą Nekaltąjį vaikelį“] didelėje krištolo skrynelėje [31]. Nekaltųjų vaikelių kapinės buvo toji vieta, kur labiau nei bet kur buvo geidžiama atgulti atilsio. Vienas Paryžiaus vyskupas prašė įberti jam į kapą žiupsnelį Nekaltųjų vaikelių kapinių žemės, nes negalėjo ten būti palaidotas [32]. Vargšai ir turčiai gulėjo ten pramaišiui, — ir net neilgai, nes kapinynas, kuriame teisę laidoti turėjo dvidešimt parapijų, buvo taip smarkiai naudojamas, kad praėjus tam tikram laikui kaulai buvo vėlei iškasami, o antkapių akmenys parduodami. Buvo kalbama, kad kūnas ten per devynias dienas suyra ligi kaulų [33]. Kaukolės ir kaulai paskui būdavo sukraunami į nišas viršum kolonados, iš trijų pusių juosusios kapines; tūkstančiai jų gulėjo atviram ore ir visų matomi, šitaip skelbdami mokymą apie visuotinę lygybę*. Po arkadomis tą patį mokymą galėjai išvysti ir perskaityti Mirties šokio vaizduose ir eilėse. *„Beaux charniers“* [„gražių palaikinių“] įrengimui pinigų, beje, davė ir taurusis Boucicaut [34]. Bažnyčios portale kunigaikštis de Berry kunigaikštis, norėjęs ten atgulti amžino atilsio, liepė iš akmens iškalti trijų numirėlių ir trijų gyvųjų paveikslą. Vėliau, šešioliktajame šimtmetyje, kapinėse dar išdygo didžioji Mirtis, vienintelė išlikusi iš visko, kas kitados ten buvo vienam daikte, ir dabar vieniša stovinti Luvre.

Toji vieta penkioliktojo šimtmečio paryžiečiams buvo nelyg kraupūs 1789 m. Karališkieji rūmai. Vienus vis laidojant, o kitus kasant laukan, ten sykiu buvo pasivaikščiojimų ir susitikimų vieta. Greta kaulų rietuvių būta mažų krautuvėlių, o po arkadomis galėjai sutikti lengvo elgesio moterų. Nestigo ir atsiskyrėlės, užmūrytos bažnyčios pašonėje. Kartais ton vieton, kuri pati buvo nelyg viduramžių stiliaus pamokslas, koks nors elgetaujantis vienuolis atklysdavo pamokslauti. Kartais susiburdavo vaikų procesija: 12 500 vaikų, sako Paryžiaus miestietis, kurie, visi su žvakėmis, nunešė Nekaltąjį vaikelį ligi Dievo Motinos katedros ir grįžo atgal. Net šventės ten buvo rengiamos [35]. Tokie, kita vertus, kasdieniški buvo tapę tie šiurpą keliantys vaizdai.

* Tokią kaukolių ir šlaunikaulių galeriją dar galima pamatyti Bretanėje, Trégastelio bažnyčios priestate, išlikusiame iš XVII a. (*Aut. past.*)

Siekiant tiesiogiai pavaizduoti mirtį ir dėl to atsisakant visko, kas nepavaizduojama, sąmonėn buvo diegiami vien šiurkštesnieji mirties aspektai. Makabriškoje mirties vizijoje beveik nėra jokių švelnių, jokių eleginių motyvų. Ir iš esmės tai labai žemiškas, savanaudiškas požiūris į mirtį. Tai ne sielvartas, išsiskyrus su mylimais žmonėmis, o gailesys dėl artėjančios savos mirties, laikomos vien neganda ir siaubu. Čia nesama minties apie mirtį kaip paguodos nešėją, apie kančių pabaigą, apie išsiilgtą atilsį, apie atliktą ar nutrūkusį gyvenimo darbą, nesama jokio švelnaus prisiminimo, jokio susitaikymo su lemtimi. Nieko panašaus į *„divine depth of sorrow“* [„dievišką liūdesio gelmę“]. Tik vieną vienintelį kartą pasigirsta švelnesnė gaida. Mirties šokyje numirėlis sako padieniui darbininkui:

Laboureur qui en soing et painne
Avez vescu tout vostre temps,
Morir fault, c'est chose certainne,
Reculler n'y vault ne contens.
De mort devez estre contens
Car de grant soussy vous delivre...

[Žemdirby, visą gyvenimą / Nugyvenęs rūpesčiuos ir varguos, / Turi mirti — tai tikras dalykas, / Neverta atatupstam trauktis ir spyriotis. / Turi būti patenkintas mirtimi, / Nes ji išvaduoja tave nuo didelių rūpesčių...]

Tačiau padienis darbininkas vis tiek skundžiasi, kad baigiasi jo gyvenimas, kurio galo jis tiek sykių troško.

Martialis d'Auvergne'as savajame moterų Mirties šokyje leidžia mažai mergytei šitaip šūktelti motinai: tik gerai prižiūrėk mano lėlę, mano žaislus ir gražiąją suknytę. Žavūs vaikų gyvenimo akcentai vėlyvųjų viduramžių literatūroje be galo reti; sunkus ir sustabarėjęs aukštasis stilius jiems nesurado vietos. Tiesą sakant, nei bažnytinėje, nei pasaulietinėje literatūroje vaiko nėra. Norėdamas paguosti sūnelio netekusią didikę, Antoine'as de la Salle'is savojoje *Le Reconfort* [36] [„Paguodoje“] nieko daugiau neįstengia sugalvoti, tik papasakoja apie kitą berniuką, kuris buvo nužudytas kaip įkaitas, taigi dar žiauriau atsisveikino su savo jaunu gyvenimu. Sielvartui įveikti jis nieko daugiau

negali jai patarti, tik ragina nebūti prisirišusiai prie jokių žemiškų dalykų. Bet čia pat jis papasakoja tai, kas mums žinoma kaip pasaka apie įkapėles: numiręs vaikelis atėjęs prašo motiną daugiau nebeverkti, kad jo įkapėlės galėtų išdžiūti. Ir čia išsyk pasigirsta kur kas nuoširdesnis tonas nei tūkstančiais balsų giedamame *memento mori*. Ar tik anais amžiais liaudies pasakojimai ir liaudies daina nebus išsaugoję visų tų jausmų, kurie literatūrai bemaž nežinomi?

Bažnytinė vėlyvųjų viduramžių mintis pripažįsta tik du kraštutinumus: skundą, kad viskas laikina, kad praeina galybė, garbė ir malonumai, kad pranyksta grožis, ir džiūgavimą dėl palaimos, kurią patiria išgelbėta siela. Viskas, kas esti tarp tų kraštutinumų, lieka neišsakyta. Be galo nuodugniame Mirties šokio ir šiurpios Giltinės paveiksle gyvas jausmas pavirsta į akmenį.

12

ŠVENTŲ DALYKŲ VAIZDAVIMAS

Mirties vaizdavimas gali būti laikomas visos vėlyvųjų viduramžių mąstysenos pavyzdžiu: tai minties išsiliejimas, susigėrimas į vaizdą. Visą minčių gyvenimo turinį siekiama išreikšti vaizdiniais: visas auksas suštampuojamas ir paverčiamas mažytėmis, plonytėmis plokštelėmis. Esama nežaboto poreikio pavaizduoti visus šventus dalykus, kiekvienam religinio pobūdžio vaizdiniui suteikti užbaigtą formą, idant ji įsidėtų galvon nelyg ryškus spausdintas paveiksliukas. Dėl to polinkio kurti vaizdus visiems šventiems dalykams nuolatos gresia pavojus sustabarėti arba pasidaryti pernelyg paviršutiniškiems.

Visą išorinio liaudies pamaldumo raidos procesą negalima nusakyti glausčiau nei šiais Jacobo Burckhardto veikalo *Weltgeschichtliche Betrachtungen* [„Pasaulio istorijos apmąstymai“] žodžiais: *„Eine mächtige Religion entfaltet sich in alle Dinge des Lebens hinein und färbt auf jede Regung des Geistes, auf jedes Element der Kultur ab. Freilich reagieren dann diese Dinge mit der Zeit wieder auf die Religion; ja deren eigentlicher Kern kann erstickt werden von den Vorstellungs- und Bilderkreisen, die sie einst in ihren Bereich gezogen hat. Das „Heiligen aller Lebensbeziehungen“ hat seine schicksalsvolle Seite“* [„Galinga religija skleisdamasi įsismelkia į visas gyvenimo sritis ir savaip nuspalvina kiekvieną dvasios virptelėjimą, kiekvieną kultūros elementą. Tiesa, laikui bėgant visi tie dalykai irgi reaguoja į religiją; jos tikrasis turinys netgi gali būti užgniaužtas tų vaizdinių ir paveikslų sluoksnių, kuriuos ji kitados įtraukė į savo sferą. „Visų gyvenimo santykių

pašventinimas“ turi savo lemtingąją pusę“]. O toliau: *„Nun ist aber keine Religion jemals ganz unabhängig von der Kultur der betreffenden Völker und Zeiten gewesen. Gerade, wenn sie sehr souverän mit Hilfe buchstäblich gefasster heiliger Urkunden herrscht und scheinbar Alles sich nach ihr richtet, wenn sie sich „mit dem ganzen Leben verflicht“, wird dieses Leben am unfehlbarsten auch auf sie einwirken, sich auch mit ihr verflechten. Sie hat dann später an solchen innigen Verflechtungen mit der Kultur keinen Nutzen mehr, sondern lauter Gefahren; aber gleichwohl wird eine Religion immer so handeln, so lange sie wirklich lebenskräftig ist“* [1] [„Tačiau nė viena religija niekados nebuvo visai nepriklausoma nuo tam tikrų tautų ir laikų kultūros. Kaip tik tada, kai ji, padedama paraidžiui suprantamų šventų dokumentų, įsiviešpatauja itin tvirtai ir iš pažiūros viskas vyksta pagal jos valią, kai ji „susipina su visu gyvenimu“, tasai gyvenimas ims ir ją kuo kryptingiausiai veikti, pats irgi su ja susipindamas. Vėliau iš tokio glaudaus susipynimo su kultūra jai nebebus jokios naudos, jai grės vien pavojai; ir vis tiek kiekviena religija, kol tik ji iš tikrųjų gyvybinga, visados taip darys“].

Viduramžių krikščionijos gyvenimas visais savo aspektais persmelktas, visapusiškai prisotintas religinių vaizdinių. Nėra nė vieno daikto, nė vieno veiksmo, kuris nebūtų nuolatos siejamas su Kristumi ir tikėjimu. Viešpatauja visuotinė nuostata viską suvokti religiniu aspektu, nuoširdus tikėjimas neapsakomai suklestėjęs. Tačiau tokioje persotintoje atmosferoje religinė įtampa, tikroji transcendencija, pasitraukimas iš „čia ir dabar“ negali nuolatos tverti. Įtampai pradingus, visa, kas turėjo žadinti Dievo suvokimą, išblunka ir pavirsta siaubingu kasdieniniu nešventumu, stebinančia šiapusybe, išreikšta ano pasaulio formomis. Netgi prisiminus tokį įstabų šventąjį kaip Heinrichas Suso (Seuse), kuriam galbūt ir niekados nepristigo religinės įtampos, mums, jau nebeturintiems viduramžių pajautos, atstumas tarp iškilnumo ir juokingumo regisi visai menkas. Įstabu, kai jis, kaip ir riteris Boucicaut, tą patį daręs dėl žemiškos mylimosios, rodo pagarbą visoms moterims dėl Marijos ir traukiasi į purvyną, užleisdamas kelią vargšei. Laikydamasis žemiškos kurtuazijos papročių, per Naujuosius metus ir Gegužines jis, pasipuošęs vainiku, dainele reiškia meilę Išminčiai, savo sužadėtinei. Išgirdęs kur meilės dainelę, čia pat ją savajai Išminčiai pritaiko. Bet kas gi toliau? Per pietus valgydamas obuolį, Suso supjau-

sto jį į keturias skilteles: tris suvalgo vardan Trejybės, o ketvirtąją — *„in der minne, als diu himelsch muter irem zarten kindlein Jesus ein epfelli gab zu essen“* [„su tąja meile, su kuria dangiškoji Motina davė valgyti obuoliuko savo kūdikėliui Jėzui“]; todėl ketvirtąją skiltelę jis valgė su žievele, nes maži vaikai obuolius valgą neluptus. O kelias dienas po Kalėdų, — atseit kol kūdikėlis Jėzus dar buvo per mažas valgyti obuolius, — ketvirtosios skiltelės jis nevalgydavo, bet paaukodavo ją Marijai, kad ši atiduotų savajam sūnui. Gerdavo jis visados penkiais gurkšniais — vardan penkių Viešpaties žaizdų; o kad iš Kristaus šono ištekėjo kraujas ir vanduo, tai penktąjį gurkšnį gerdavo dvigubą*. Tai iki kraštutinumo įgyvendintas *„das Heiligen aller Lebensbeziehungen“* [„visų gyvenimo santykių pašventinimas“].

Kol kas nekreipiant dėmesio į pamaldumo apraiškų nuoširdumo laipsnį ir žiūrint į jas vien kaip į religines formas, vėlyvųjų viduramžių pamaldume esama didžiulės daugybės dalykų, kurie, — jeigu tik šios sąvokos netraktuosime protestantišku dogmatiniu požiūriu, — reiškiasi kaip religinio gyvenimo išvešėjimas. Bažnyčioje radosi kiekybinis papročių ir sąvokų gausėjimas, kuris, net jeigu nepaisysime jo nešamų kokybinių pakitimų, kėlė siaubą rimtiems teologams. Penkioliktojo šimtmečio reformų dvasia gręžiasi ne tiek prieš visų tų naujovių nešventumą ar giminystę su prietarais, kiek prieš patį tikėjimo perkrovimą tomis naujovėmis. Visados pasirengusios Dievo malonės ženklų radosi kaskart vis daugiau; greta sakramentų visuose pašaliuose suvešėjo benedikcijos; nuo relikvijų pereita prie amuletų; maldos galia buvo formalizuota rožinių pavidalu, marga šventųjų galerija darėsi vis spalvingesnė ir gyvybingesnė. Ir nors teologai uoliai rūpinosi, kad sakramentai būtų aiškiai skiriami nuo sakramentalijų, kokių gi priemonių buvo galima griebtis, kad žmonės savo vilčių ir tikėjimo negrįstų visa ta margaspalve magija? Gersonas sutiko Auxerre'e žmogų, tikinusį, kad Kvailių diena, kuria bažnyčiose ir vienuolynuose buvo minima gruodžio pradžia, esanti tokia pat šventa kaip ir Marijos Nekaltojo Prasidėjimo šventė [2]. Nicolas de Clemanges'as parašė traktatą

* Heinrich Seuse, *Leben*, ed. Bihlmeyer, *Deutsche Schriften,* 1907, p. 24, 25. — Plg. tai su Johnu Tiptoftu, Vusterio grafu, kruvinuoju Eduardo IV parankiniu, o sykiu ir vienu iš ankstyvųjų humanistų, prašiusiu budelį, kad šis Švč. Trejybės garbei galvą jam nukirstų trimis kirčiais. C. Scofield, *Edward IV*, I, p. 547. (*Aut. past.*)

prieš naujų švenčių įvedimą ir šventimą: tarp tų naujųjų, pareiškė jis, esama tokių, kurių kone visa liturgija esanti apokrifinės kilmės; su pritarimu jis kalba apie Auxerre'o vyskupą, panaikinusį daugumą šventadienių [3]. Pierre'as d'Ailly savo veikale *De reformatione* [4] pasisako prieš nepaliaujamą bažnyčių, švenčių, šventųjų, poilsio dienų gausėjimą, prieš atvaizdų ir paveikslų tvaną, perdėtą pamaldų smulkmeniškumą, apokrifinių raštų įtraukimą į švenčių liturgiją, prieš naujų himnų, maldų ar kitų savavališkų naujovių įvedimą, prieš pernelyg griežtą vigilijų, maldų, pasninkų, susilaikymų gausinimą. Būta polinkio su kiekvienu Dievo Motinos garbinimo punktu susieti specialias pamaldas. Būta vėliau Bažnyčios panaikintų ypatingų mišių — Marijos pamaldumo, jos Septynių Skausmų, visų Marijos švenčių drauge, josios seserų Jokūbo motinos Marijos ir Marijos Salomės, angelo Gabrieliaus, visų šventųjų, sudarančių Viešpaties genealoginį medį [5]. Kryžiaus Kelio, Penkių Žaizdų garbinimas, „Viešpaties Angelo" skambinimas rytais ir vakarais — visa tai atsiradę pačioje viduramžių pabaigoje. Be to, sako d'Ailly, esama per daug vienuolių ordinų, ir dėl to randąsis papročių skirtingumas, atsiribojimas ir puikybė, tuščiagarbis vienų dvasinių luomų kėlimasis virš kitų. Visų pirma jis siekia apriboti elgetaujančius ordinus. Jų buvimas kenkiąs raupsuotųjų prieglaudoms bei ligoninėms ir kitiems tikriems skurdžiams ir pagalbos reikalingiems vargšams, kuriems ir deranti teisė vadintis ir būti elgetomis [6]. Jis nori išvyti iš Bažnyčios pamokslaujančius atlaidų pardavinėtojus, teršiančius ją savo melais ir darančius ją juokingą [7]. O kuo gi baigsis nepaliaujamas naujų moterų vienuolijų steigimas, kai nesama pakankamų lėšų?

Kaip matome, Pierre'as d'Ailly traukia į kovą veikiau su kiekybiniu nei su kokybiniu blogiu. Išskyrus piktus žodžius apie atlaidų pamokslus, jis nereiškia aiškių abejonių, ar visos tos praktikos yra tikrai pamaldžios ir šventos, jam kelia rūpestį jų nevaržomas išvešėjimas; jis regi Bažnyčią bedūstančią po šita paskirybių našta. Kada Alanas Uolinis ima propaguoti savo naująją rožinio broliją, jo sutiktas pasipriešinimas irgi yra nukreiptas daugiau prieš pačią naujovę nei prieš josios turinį. Priešininkai teigė, girdi, pasikliaudami veiksmingumu tokios gausios maldų bendrijos, kokią vaizdavosi Alanas, paprasti žmonės apleisią paskirtąsias atgailas, o dvasininkai — brevijorių. Parapijų bažnyčios ištuštėsiančios, jeigu brolija pradėsianti rinktis vien pranciškonų ir do-

minikonų bažnyčiose. Iš tokių sambūrių greitai galį kilti partijų vaidai ir suokalbiai. O galų gale jam dar prikišama: tai, ką brolija pateikianti kaip didžius ir stebuklingus apreiškimus, esą vien sapnai, fantazijos ir bobelių paistalai [8].

Būdingas pavyzdys, kaip mažne mechaniškai buvo linkę daugintis šventi papročiai, jeigu tik atžalų nemėgino apkarpyti griežtas autoritetas, yra savaitinis Nekaltųjų vaikelių garbinimas. Su gruodžio 28 dieną minimomis Betliejaus kūdikių žudynėmis siejosi ir visokie pusiau pagoniški viduržiemio prietarai, ir sentimentalus jaudulys dėl šios kankinystės šiurpumo; toji diena buvo laikoma nelaiminga. Ir šit daugelis ėmė puoselėti paprotį ištisus metus laikyti nelaiminga tą savaitės dieną, kurią paskutinįsyk buvo minimi Nekaltieji vaikeliai. Tą dieną nenorėta pradėti jokio darbo, leistis į jokį žygį. Diena, kaip ir pati šventė, vadinosi tiesiog *les Innocents* [Nekaltieji]. Liudvikas XI uoliai laikėsi to papročio. Eduardo IV karūnacija buvo darsyk pakartota, nes iš pradžių ji buvo atlikta tą nelaimingiausiąją savaitės dieną. René Lotaringietis turėjo atsisakyti kautynių, nes jo landsknechtai nesutiko kautis, mat buvo savaitinė Nekaltųjų vaikelių diena [9].

Jeanas Gersonas šiuo papročiu pasinaudojo kaip akstinu parašyti traktatą ir apskritai prieš prietarus, ir prieš šį konkretųjį [10]. Jis buvo vienas tų vyrų, kurie aiškiai įžvelgė, koks pavojingas Bažnyčios gyvenimui yra šis religinių idėjų išvešėjimas. Savo skvarbiu, šiek tiek sausoku protu jis įžvelgia ir kai kurias psichologines priežastis visoms toms idėjoms rastis. Jos kylančios *„ex sola hominum phantasiatione et melacholica imaginatione“* [„tik iš žmonių fantazijos ir melancholiškos vaizduotės“]; esančios sutrikusios vaizduotės padarinys; vaizduotė sutrinkanti dėl vidinio smegenų pakenkimo, o jį sukeliančios velnio apgaulės. Taip velnias vis dėlto dar gauna savąją dalį.

Tai nuolatinio begalybės vertimo baigtybėmis procesas, stebuklo skilimas į atomus. Kiekviena, net pati švenčiausia, misterija nelyg laivas kiaukutų sluoksniu apkimba ją sumenkinančių išorinių tikėjimo elementų atvašynu. Neapsakomas persiėmimas Eucharistijos stebuklu paviršiuje išvirsta į blaiviausią ir materialiausią prietarą: pavyzdžiui, kad tą dieną, kai išklausei mišių, negali apakti arba būti ištiktas apopleksijos, kad tuo laiku, kol klausaisi mišių, nesensti [11]. Bažnyčiai tenka be paliovos rūpintis, kad Dievas nebūtų per daug perkeltas žemėn. Ji skelbia, kad erezija yra tvirtinti, jog Petras, Jonas ir Jokūbas per

Kristaus atsimainymą lygiai taip pat aiškiai įžvelgė Dievo esybę, kaip kad dabar ją įžvelgia danguje [12]. Šventvagystė buvo, kad viena iš Joanos Arkietės sekėjų tvirtino regėjusi Dievą su ilgu baltu drabužiu ir raudonu apsiaustu [13]. Bet kuo gi buvo dėti paprasti žmonės, neįstengę suvokti teologijos reikalaujamų subtilių skirtumų, jeigu Bažnyčia teikė vaizduotei tiek įvairiausio peno?

Ir pats Gersonas pasidavė ydai, su kuria kovojo. Jis kelia balsą prieš tuščią smalsumą [14], turėdamas galvoje tyrinėjimų dvasią, trokštančią pažinti didžiausius gamtos slėpinius. Tačiau pats nesantūriai smalsaudamas gilinasi į menkiausias išorines šventų dalykų smulkmenas. Itin garbindamas šventąjį Juozapą, kurio švente kaip įmanydamas rūpinasi, jis geiste geidžia viską apie Juozapą sužinoti. Jis gilinasi į visas Juozapo ir Marijos santuokos smulkmenas, į jų bendrą gyvenimą, į jo susilaikymą, į tai, kaip jis sužinojo, kad Marija laukiasi kūdikio, į tai, kokio jis buvo amžiaus. Gersonas nė girdėti nieko nenori apie tą karikatūrą, kurią iš Juozapo buvo linkęs daryti menas: apie tą negalių kamuojamą senį, kokį apdainavo Deschamps'as ir nutapė Broederlamas; Juozapui nebuvę nė penkių dešimčių metų, sako Gersonas [15]. Kitoje vietoje jis įsileidžia samprotauti apie Jono Krikštytojo kūno sandarą: *„semen igitur materiale ex qua corpus compaginandum erat, nec durum nimis nec rursus fluidum abundantius fuit“* [16] [„tad materiali sėkla, iš kurios turėjo būti sukurtas kūnas, nebuvo nei pernelyg kieta, nei per daug tekanti“]. Garsusis liaudies pamokslininkas Olivier Maillard'as mėgo po įžangos pateikti savo klausytojams *„une belle question théologale“* [„dailų teologinį klausimą“], pavyzdžiui, ar Mergelė, priimdama į įsčias Kristų, buvo tokia aktyvi, kad ją tikrai būtų galima vadinti Dievo Motina; arba: ar Kristaus kūnas būtų pavirtęs dulkėmis, jeigu tam nebūtų sukliudęs prisikėlimas [17]. Ginčas dėl Marijos nekalto prasidėjimo, kuriame dominikonai, nepaisydami vis didėjančio liaudies troškimo regėti Mergelę nuo pat pradžių be gimtosios nuodėmės, užėmė neigėjų poziciją, — sukėlė tikrą teologinių ir embriologinių samprotavimų painiavą, kuri mums atrodo ne itin dievota. Ir rimti teologai buvo taip tvirtai įsitikinę savo argumentų svarumu, kad nedvejodami leisdavosi į disputą plačiajai publikai skirtuose pamoksluose [18]. Jeigu tokia linkme krypo pačių rimčiausiųjų dvasia, kaipgi tuomet galėjo būti įmanoma, kad plačiose gyvenimo sferose, nuolatos gilinantis į detales, visi šventi dalykai neišskystų ir

nepavirstų kasdienybe, iš kurios tik retkarčiais pakylėja stebuklo sukeltas šiurpas?

Familiarumą, su kuriuo kasdieniniame gyvenime buvo žiūrima į Dievą, turime vertinti dviem aspektais. Viena vertus, toks familiarumas byloja apie visišką tikėjimo tvirtumą ir nuoširdumą. Tačiau kai šis familiarumas įsišaknija papročiuose, kyla pavojus, kad bedieviai (kurių visuomet esama) ar net ir pamaldūs žmonės tomis akimirkomis, kai religinė įtampa susilpnėja, familiariais įpročiais daugiau ar mažiau sąmoningai tikėjimą nuolatos profanuos. Ir kaip tik giliausiam slėpiniui — Eucharistijai — toks pavojus itin gresia. Katalikų tikėjime tikrai nėra stipresnio ir gilesnio jausmo už suvokimą, kad Dievas tiesiogiai ir realiai esti pašventintoje ostijoje. Ir viduramžiais, ir dabar tai — centrinis religinis potyris. Tačiau viduramžiais, įpratusiais naiviai atvirai ir familiariai kalbėti apie švenčiausius dalykus, tai tampa akstinu posakiams, kurie gali pasirodyti šventvagiški. Keliauninkas valandžiukę nusėda nuo žirgo ir eina kaimo bažnyčion *„pour veoir Dieu en passant“* [„pakeliui pasimatyti su Dievu“]. Apie kunigą, kuris su ostija joja savo keliais ant asilo, sakoma: *„un Dieu sur un asne“* [19] [„Dievas ant asilo“]. Apie moterį ligos patale kalbama: *„Sy cuidoit transir de la mort, et se fist apporter beau sire Dieux“* [20] [„Manydama, kad artinasi mirtis, paprašė atnešti gražųjį Viešpatį Dievą“]. *„Veoir Dieu“* [„pamatyti Dievą“] buvo įprasta sakyti, regint pakylėtą ostiją [21]. Visais šiais atvejais patys posakiai nėra šventvagiški, tačiau jie pasidaro tokie, jeigu ketinimai nėra pamaldūs arba jeigu tie posakiai vartojami šiaip sau, nieko negalvojant, kitaip tariant, jeigu pradingsta stebuklo prieskonis. Kokių piktžodžiavimų pagimdė tokie posakiai! Nuo jų jau tik menko žingsnelio tetrūko ligi tokio atsainaus familiarumo kaip posakyje: *„Laissez faire à Dieu, qui est homme d'aage“* [22] [„Duokit Dievui valią, jis — senas žmogus“] arba Froissart'o: *„et li prie à mains jointes, pour si hault homme que Diex est“* [23] [„maldauja jį rankas sudėjęs, nes Dievas — toks aukštas asmuo“]. Būta nutikimo, aiškiai rodančio, kaip žodžio „Dievas“ vartojimas ostijai apibūdinti galėjo sumenkinti patį tikėjimą į Dievą. Coutances'o vyskupas Sen Deni bažnyčioje aukoja mišias. Kada jis susirengia pakylėti Viešpaties kūną, Hugues'as Aubriot, Paryžiaus prevo, vaikštinėjantis po koplyčią, kurioje aukojamos mišios, paraginamas pagarbinti Švenčiausiąjį. Tačiau Hugues'as, pagar-

sėjęs *esprit fort* [laisvamanis], plūsdamasis atrėžia netikįs į rūmuose gyvenančio vyskupo Dievą [24].

Familiarus elgesys su šventais dalykais ir siekimas juos pavaizduoti, — net ir tuo atveju, kai neturima nė menkiausių ketinimų tyčiotis, — gali duoti akstiną formoms, kurios mums galėtų atrodyti begėdiškos. Turėta Marijos paveikslėlių, lyg ir kokios atmainos senovės olandų gertuvių, vadinamų *„Hansje in de kelder“* [„Joniukas rūsy“]. Tai būta mažo auksuoto paveikslėlio, gausiai aptaisyto brangakmeniais, kurio pilvas atsidarydavo, o viduje galėjai pamatyti Trejybę. Tokio paveikslėlio būta Burgundijos kunigaikščių lobyne*; Gersonas tokį matė pas karmelitus Paryžiuje. Jis tokius paveikslėlius smerkė, bet ne todėl, kad toks tiesmukas stebuklo vaizdavimas jam būtų rodęsis nepagarbus, o dėl eretiško visos Trejybės vaizdavimo kaip Marijos įsčių vaisiaus**.

Visas gyvenimas buvo taip persisunkęs tikėjimu, kad atstumas, skiriantis žemiškus dalykus nuo dvasinių, kiekvieną akimirksnį grėsė pradingti. Viena vertus, šventomis akimirkomis visas įprastinis gyvenimas pakylėjamas ir pašventinamas, tačiau, kita vertus, dėl nebeatskiriamo susimaišymo su kasdieniniu gyvenimu šventenybė nuolatos laikoma kasdienybės sferoje. Neseniai kalbėjome apie Paryžiaus Nekaltųjų vaikelių kapines, apie šlykščią mirties mugę su akių paganymui aplink sukrautais numirėlių kaulais. Ar galima įsivaizduoti ką nors baisesnio už gyvenimą atsiskyrėlių, užmūrytų šalia bažnyčios sienos toje šiurpo vietoje? Tačiau tik paskaitykim, kaip apie tai

* Laborde, II, p. 264, no. 4238, 1420 m. sąvadas; ibid., II, p. 10, no. 77, Karolio Narsiojo sąvadas, kur, matyt, kalbama apie tą patį egzempliorių. Amjeno miesto bibliotekoje yra medinis Marijos paveikslėlis, XVI a. pabaigos ispanų meistrų darbas, su keturkampe niša, kurioje įtaisytas Kūdikėlis Jėzus iš dramblio kaulo. Žr. G. H. Luquet, *Représentation par transparence de la grossese dans l'art chrétien*, Revue archéologique, t. XIX, 1924, p. 143. (*Aut. past.*)

** Gerson. *Opera*, III, p. 947. Jo smerkiamą žodį prancūziškame vieno Kalėdų pamokslo tekste randame Didrono veikale *Iconographie chrétienne*, 1843, p. 582, kur taip pat paliudijama, kad tokia erezija iš tikrųjų smelkėsi. Vienoje ten pateikiamoje maldoje apie Mariją taip sakoma: *„quant pour les pécheurs se voust en vous herbergier le Père, le Filz et le Seint-Esprit... par quoy vous estes la chambre de toute la Trinité“* [„kai Tėvas, Sūnus ir Šventoji Dvasia gyveno Jumyse dėl nusidėjėlių... todėl Jūs tapote visos Trejybės buveine“]. (*Aut. past.*)

kalba ano meto žmonės: *recluses* [atsiskyrėlės] gyvenančios dailiame naujame namelyje, buvusios užmūrytos su gražiu pamokslu, gaunančios iš karaliaus po aštuonis svarus per metus, išmokamus per aštuonis kartus [25]. Tarytum čia būtų kalbama apie paprastas rūmų tarnaites. Kurgi pradingęs religinis patosas? Kurgi jis pradingęs, kai atlaidai siejami su paprasčiausiais namų darbais: užkurti krosnį, pamelžti karvę, iššveisti puodą [26]. 1518 m. per loteriją Bergen-op-Zoome greta „brangių dovanų“ buvo galima laimėti ir atlaidus [27]. Per valdovų įžengimus į miestus ties gatvių kampais pramaišiui su pamokomais vaidinimais, dažnai nestokojančiais pagoniškos nuogybės, ant altorių puikavosi brangios miesto relikvijų skrynios, prižiūrimos prelatų ir pagarbiai siūlomos valdovui pabučiuoti [28].

Akivaizdų religinės ir pasaulietinės sferos neskyrimą itin ryškiai atskleidžia gerai žinomas faktas, kad pasaulietinė melodija, nė kiek nepakeista, gali būti naudojama bažnytinei giesmei ir atvirkščiai. Guillaume'as Dufay kuria mišias, panaudodamos joms kad ir tokių pasaulietinių dainų temas: *„Tant je me déduis“*, *„Se la face ay pale“*, *„L'omme armé“* [„Kaip man smagu“, „Jeigu mano skruostai išblyškę“, „Ginkluotas karys“].

Nuolatos vyksta religinės ir pasaulietinės terminologijos mainai. Nė kiek nesidrovint žemiškiems dalykams nusakyti pasiskolinami religiniai posakiai ir atvirkščiai. Rijselyje viršum Iždo rūmų durų puikavosi posmas, primenąs kiekvienam, kaip jis vieną kartą turėsiąs duoti ataskaitą Dievui apie iš dangaus gautas dovanas:

Lors ouvrira, au son de buysine
Sa générale et grant chambre des comptes [29].

[Ir tada jis atidarys, aidint trimitui, / Savo visuotinius ir didžiuosius iždo rūmus.]

Ir atvirkščiai — iškilmingas kvietimas į turnyrą skambėjo taip, lyg čia būtų atlaidų iškilmė:

Oez, oez, l'oneur et la louenge,
Et des armes grantdisime pardon [30].

[Klausykit, klausykit — štai šlovė ir garbė, / Ir didžiausias ginklų atleidimas.]

Žodyje *mistère* [paslaptis] atsitiktinai susiliejo *mysterium* [paslaptis] ir *ministerium* [tarnyba], tačiau ši homonimija kasdieninėje vartosenoje misterijos sąvoką būtinai turėjo susilpninti: viskas buvo vadinama *mistère*, pavyzdžiui, per *Pas d'armes de la fontaine des pleurs* naudotas vienaragis, skydai ir lėlė [31].

Religinės simbolikos: visų žemiškų dalykų ir žemiškos istorijos traktavimo kaip dieviškumo simbolio ir atspindžio, — atvirkštinė paralelė buvo valdovo garbinimas religinėmis metaforomis. Pagauti pagarbos žemiškai didybei, viduramžiai savo jausmams reikšti griebiasi švento garbinimo kalbos. Čia penkioliktojo šimtmečio valdovų tarnai nesidrovi jokios profanacijos. Skunde dėl Liudviko Orleaniečio nužudymo jo užtarėjas nužudytojo valdovo vėlės lūpomis taip kreipiasi į jo sūnų: pažvelk į mano žaizdas, iš kurių penkios buvo itin baisios ir mirtinos [32]. Taigi jis apie auką kalba kaip apie Kristų. Savo ruožtu Šalono vyskupas nesivaržydamas lygina Joną Bebaimį, kritusį per Orleano kerštą, su Dievo Avinėliu [33]. Molinet imperatorių Frydrichą, siunčiantį savo sūnų Maksimilijoną susituokti su Marija Burgundiete, lygina su Dievu Tėvu, atsiuntusiu žemėn Sūnų, ir negaili jokių dievotų posakių šitai kelionei aprašyti. Kada vėliau Frydrichas ir Maksimilijonas įžengia su jaunuoju Pilypu Gražiuoju į Briuselį, Molinet į ašarojančių Briuselio gyventojų lūpas deda tokius žodžius: *„Véez-ci figure de la Trinité, le Père, le Fils et Saincte Esprit“* [„Štai Trejybės atvaizdas: Tėvas, Sūnus ir Šventoji Dvasia“]. Arba jis siūlo savo žiedų vainiką Marijai Burgundietei kaip atvaizdui tikros Dievo Motinos, „išskyrus mergystę“ [34].

„Ne dėl to, kad mėginčiau dievinti valdovus“, — sako šitas rūmininkų rūmininkas [35]. Gal ir tikrai čia veikiau tuščia frazė, o ne tikrai išgyventas garbinimas, tačiau tatai vis tiek yra ne menkesnis įrodymas, kaip, kasdien juos naudojant, nuvertėja šventi vaizdiniai. Beje, kaipgi priekaištauti rūmų eiliakaliui, jeigu ir pats Gersonas pripažįsta, kad karališkuosius jo pamokslų klausytojus globoja ypatingi angelai sargai, aukštesnio rango ir aukštesnės padėties nei kitų žmonių *?

* Gerson, *Oratio ad regem Franciae, Opera,* IV, p. 662. Beje, čia Gersonas seka šventojo Tomo mokymu apie angelus; kiekvienas angelas sudaro tai, kas žemėje būtų vadinama rūšimi; plg. E. Gilson, *Le Thomisme*, p. 158. (*Aut. past.*)

Religinių terminų taikymas meilei, apie kurį jau anksčiau kalbėjome, yra, žinoma, visai kas kita. Čia esama tikro nepamaldumo ir pašaipos elemento, kurio nebuvo ką tik aptartoje kalbinėje vartosenoje; abu tie reiškiniai tiek tėra susiję, kad kyla iš itin familiaraus elgesio su šventenybe. *Les quinze joyes de mariage* [„Penkių vedybinių džiaugsmų"] autorius tokį pavadinimą pasirenka, sekdamas Marijos džiaugsmais [36]. Kad meilė buvo vaizduojama kaip pamaldus griežtos regulos laikymasis, kalbėjome jau šiek tiek anksčiau. Dar reikšmingesnis dalykas, kai *Roman de la rose* gynėjas šventais terminais nusako *„partes corporis inhonestas et peccata immunda atque turpia"* [37] [„negarbingas kūno dalis ir netyras bei šlykščias nuodėmes"]. Čia jau iš esmės esama pavojingo religinių ir erotinių jausmų suartėjimo, kurio Bažnyčia tokiu pavidalu itin bijojo. Galbūt niekas taip gyvai neparodo to suartėjimo kaip Antverpeno Madona, priskiriama Fouquet teptukui, iš pradžių Meluno Dievo Motinos bažnyčios chore sudariusi diptichą su dabar Berlyne esančiu antruoju sparnu, vaizduojančiu fundatorių Etienne'ą Chevalier, karaliaus iždininką, su šventuoju Steponu. Sena tradicija, septynioliktajame šimtmetyje užfiksuota senovės žinovo Denis Godefroy, byloja, kad Madona perteikia bruožus Agnes Sorel, karaliaus meilužės, kuriai Chevalier jautė neslepiamą aistrą. Ir iš tikrųjų, nors tapybinė vertė čia tikrai didi, mes regime madingą lėlę su išgaubta plikai nuskusta kakta, su toli vienas nuo kito pūpsančiais krūtų rutuliais ir aukšta laiba talija. Keistai hermetiška veido išraiška, figūrą supantys nejudrūs raudoni ir mėlyni angelai, — visa tai teikia paveikslui dekadentiškos bedievybės prieskonį, nuo kurio taip įstabiai skiriasi kitame sparne sodriai ir paprastai pavaizduotas fundatorius ir jo šventasis globėjas. Godefroy žydrame plataus rėmo aksome matė iš perlų išdėstytas didžiąsias raides „E", sujungtas viena su kita meilės juostomis (*lacs d'amour*) iš aukso ir sidabro gijų [38]. Argi čia nesama tokio šventvagiškai laisvo elgesio su šventenybe, kurio neįstengtų pranokti jokia Renesanso dvasia?

Kasdieninio bažnytinio gyvenimo nepagarbumas buvo stačiai beribis. Muzikinė moteto forma, paremta principu, kad įvairūs tekstai giedami vienu metu, taip išsigimė, jog nebuvo vengiama net keisčiausių kombinacijų ir per mišias temos vietoje naudojamų pasaulietinių dainų žodžiai, sakysim, *baisez-moi, rouges nez* [pabučiuokit mane, raudonos nosys], buvo giedami pramaišiui su liturginiais tekstais [39].

Dovydas Burgundietis, Pilypo Gerojo pavainikis, įžengia į Utrechtą kaip to miesto vyskupas, lydimas ginkluotos vienų didikų palydos, su kuria jo brolis, Burgundijos pavainikis, atvyko jo pasiimti iš Amersforto. Naujasis vyskupas ir pats nuo galvos iki kojų apsikaustęs šarvais, *„comme seroit un conquéreur de païs, prince séculier“* [„lyg būtų koks žemių užkariautojas, pasaulietis kunigaikštis“], — aiškiai nepritardamas sako Chastellainas; šitaip jis joja į katedrą ir žengia vidun pasimelsti prie didžiojo altoriaus, lydimas procesijos su vėliavom ir kryžiais [40]. O greta šitos Burgundijos puikybės — jauki begėdystė Rudolfo Agricolos tėvo, Baflo klebono, kuris tą dieną, kai buvo išrinktas Selwerto abatu, gavo žinią, kad sugulovė pagimdė jam sūnų, ir šitaip pasakė: „Šiandien tapau dvigubu tėvu; tegu Dievas tatai laimina“ [41].

Amžininkai į vis didėjantį nepagarbumą Bažnyčiai žiūri kaip į dorovinį paskutiniųjų laikų nuosmukį.

On souloit estre ou temps passé,
En l'église benignement
A genoux en humilité
Delez l'autel moult closement,
Tou me le chief piteusement,
Maiz au jour d'uy, si come beste,
On vient à l'autel bien souvent
Chaperon et chapel en teste [42].

[Senais laikais žmonės paprastai / Gera valia lankė bažnyčią, / Nuolankiai klūpojo / Prieš altorių labai susikaupę, / Su apnuoginta galva atgailai, / O šiandien kaip galvijai / Eina labai dažnai prie altoriaus / Su kepure ar gobtuvu ant galvos.]

Per šventes, skundžiasi Nicolas de Clemanges'as, tik vienas kitas einąs mišių. Ir neišklausąs jų iki galo, pasitenkinąs tuo, kad kyštelįs pirštus prie švęsto vandens, priklaupimu pasveikinąs Dievo Motiną ar pabučiuojąs šventojo paveikslą. Jeigu pamatąs pakylėtą ostiją, tai giriąsis, lyg būtų Kristui kažin kokį gerą darbą nuveikęs. Rytines ir vakarines mišias kunigas dažniausiai aukojąs vienas su savo pagalbininkais [43]. Kaimo ponas ir bažnyčios globėjas ramiausiai verčiąs kunigą laukti nepradėjus mišių, kol jiedu su žmona atsikelią ir apsirengią [44].

Šventos dienos, net pati Kalėdų naktis, praleidžiama siaučiant, lošiant kortomis, keikiantis ir nepadoriai šnekant; jei pamėgini sudrausti paprastus žmones, tie saką, kad didieji ponai, kunigai ir prelatai nebaudžiami darą tą patį [45]. Švenčių vigilijose net pačiose bažnyčiose šokama pagal nešvankias dainas; kunigai rodą pavyzdį, per budynes lošdami kauliukais ir plūsdamiesi [46]. Visa tai — liudijimai moralistų, gal ir linkusių viską vaizduoti pernelyg juodomis spalvomis. Tačiau dokumentai ne sykį patvirtina tokį niūrų požiūrį. Strasbūro taryba kasmet skyrė po 1100 litrų vyno tiems, kurie „budėdami ir melsdamiesi" leido katedroje Šventojo Adolfo naktį [47].

Vienas miesto magistrato narys skundžiasi Dionyzui Kartūzui, kad metinė procesija, einanti per jo miestą su šventa relikvija, davusi akstiną daugeliui begėdysčių ir girtuoklysčių. Kaipgi tam padarysi galą? Patį magistratą nelengva esą įtikinti, nes procesija duodanti miestui pelno; dėl jos miestan atvykstą daug žmonių, kurie čia nakvoją, valgą ir geria. Be to, tai jau tapę įpročiu. Dionyzui ta blogybė buvo žinoma; jis žinojo, kaip nepadoriai buvo elgiamasi per procesijas, plepama, juokiamasi, begėdiškai dairomasi, ieškoma progos išgerti ir šiurkščių pramogų [48]. Jo atodūsis kuo puikiausiai dera ir prie Gento gyventojų žygio į Houthemo mugę su šventojo Livino relikvijų skrynia. Anksčiau, sako Chastellainas, šventuosius palaikus visada nešdavę didžiūnai *„en grande et haute solemnité et révérence"* [„labai iškilmingai ir pagarbiai"], o dabar jų vietą užėmusi *„une multitude de respaille et de garçonnaille mauvaise"* [„didžiulė nenaudėlių ir piktadarių minia"]; tie, nešdami skrynią, rėkaują ir leliuoją, dainuoją ir šoką, kręčią šimtus išdaigų ir visi esą girti. Be to, jie esą ginkluoti ir, kur tik einą, leidžią sau daryti ką tinkami ir ničnieko nepaisą; atrodą, lyg visi tą dieną būtų atiduoti jų malonėn neva dėl jų šventosios naštos [49].

Vaikščiojimas bažnyčion yra svarbus visuomenės gyvenimo elementas. Čia ateinama pasipuikuoti gražiausiais drabužiais, čia vyksta rangų ir titulų, kurtuazinių manierų ir mandagumo varžybos. Anksčiau jau minėta*, kaip „ramybės lentelės", *la paix*, bučiavimas nuolatos sukeldavo pamaldoms labai trukdančias mandagumo rungtynes. Įžengus vidun kokiam didikui, ponia atsistoja ir bučiuoja jį į lūpas, nors kunigas tuo metu konsekruoja ostiją, o visi žmonės suklupę meldžiasi [50].

---

* Šios knygos p. 57.

Matyt, kad pašnekesiai ir vaikštinėjimas per mišias buvo labai dažni [51]. Naudotis bažnyčia kaip susibūrimo vieta, kur jaunuoliai ateina pasidairyti į merginas, yra taip visuotinai įprasta, kad tuo dar piktinasi nebent vieni moralistai. Jaunuomenė retai tevaikšto bažnyčion, sušunka Nicolas de Clemanges'as [52], o jei ir ateina, tai pasižvalgyti į moteris, kurios čia demonstruoja savo pūpsinčias šukuosenas ir dekoltė. Garbingoji Christine de Pisan nesivaržydama eiliuoja:

Se souvent vais ou moustier,
C'est tout pour veoir la belle
Fresche com rose nouvelle [53] *.

[Jeigu dažnai vaikštau bažnyčion, / Tai tik tam, kad pamatyčiau savo mieląją, / Gaivią kaip ką tik pražydusi rožė.]

Nebuvo tenkinamasi smulkiais meilės patarnavimais, kuriems progų įsimylėjėliui teikė pamaldos, — švęsto vandens ir *paix* padavimu mylimajai, žvakelės uždegimu vietoj jos ir klūpėjimu šalimais; nebuvo tenkinamasi nė slaptais ženklais ir žvilgčiojimais [54]. Net prostitutės ateina į bažnyčią ieškoti klientų [55]. Pačiose bažnyčiose net švenčių dienomis galima nusipirkti nepadorių paveikslėlių, gadinančių jaunuomenę; ir jokie pamokslai nepadeda išsigelbėti nuo tos negandos [56]. Ne vieną sykį bažnyčia ir altorius suteršiami nedorais darbais [57].

Lygiai kaip ir įprastinis bažnyčios lankymas, dingstį visokioms pramogoms, o ypač meilės pasimatymams, davė ir maldingos kelionės. Literatūroje jos dažnai aptariamos kaip paprastos smagios iškylos. Riteris de La Tour Landry, rimtai pasiryžęs išmokyti savo dukras gerų ir dorybingų manierų, kalba apie pramogas pamėgusias damas, mielai vykstančias į turnyrus ir piligrimų žygius, ir perspėjamai pasakoja pavyzdžius apie moteris, kurios leidosi į maldingą kelionę, pasinaudodamos ja kaip dingstimi susitikti su mylimuoju. „*Et pour ce a cy bon exemple comment l'on ne doit pas aler aux sains voiaiges pour nulle folle plaisance*" [58] [„Tad šitai yra geras pavyzdys, kad negalima leistis į šventas keliones dėl kvailo malonumo"]. Lygiai taip pat į maldingas keliones žiūri Nicolas de Clemanges'as: švenčių dienomis į tolimas,

* Plg. šios knygos p. 152.

su tam tikrais šventaisiais siejamas bažnyčias keliaujama ne tiek geidžiant įvykdyti duotą įžadą, kiek tam, kad būtų lengviau nuklysti į šunkelius. Tos kelionės esančios visokių nedorybių šaltinis; prie šventųjų vietų nuolatos esama šlykščių sąvadautojų, viliojančių merginas [59]. Štai įprasta *Quinze joyes de mariage* istorija: jauna moteris įsigeidžia prasiblaškyti ir įtikinėja savo vyrą, jog kūdikis todėl sergąs, kad ji dar neatlikusi maldingos kelionės, kurios įžadą davusi gimdyvės patale [60]. Pasirengimai Karolio VI ir Izabelės Bavarietės vestuvėms pradedami maldingu žygiu [61]. Tad ir nenuostabu, kad rimti vyrai, *devotio moderna* [naujojo pamaldumo] atstovai, menkai tevertina maldingas keliones. Kas dažnai leidžiasi į maldingas keliones, retai pasidaro šventas, sako Tomas Kempietis, o Frederikas van Heilo tuo klausimu parašo atskirą traktatą *Contra peregrinantes* [62] [„Prieš maldininkus“].

Visi tokie atvejai, kai tikėjimas išniekinamas, begėdiškai plakant jį į vieną daiktą su nuodėmingu gyvenimu, byloja veikiau apie naiviai familiarų elgesį su religija nei apie tikrą bedievystę. Tiktai visuomenei, visiškai persiėmusiai religijos dvasia ir tikėjimą laikančiai savaime suprantamu dalyku, būdingi visi šie ekscesai ir išsigimimas. Tie patys žmonės, kurie, kone visai ištežę, vangiai atlikinėjo kasdienines religines apeigas, staiga, paveikti liepsningų elgetaujančio vienuolio pamokslo žodžių, galėjo užsidegti nepaprastu religiniu jauduliu.

Net ir tokia kvaila nuodėmė kaip plūdimasis kyla vien iš karšto tikėjimo. Juk savo pirmykšte prasme, kaip sąmoninga priesaika, keiksmažodis yra ženklas, kad net pačiuose menkiausiuose dalykuose žmogus nuolatos suvokia esąs dievybės akivaizdoje. Vien suvokimas, kad iš tiesų meti iššūkį dangui, teikia keiksmui nuodėmės kerų. Tik tuomet, kai priesaikos suvokimas ir baimė, kad prakeiksmas gali išsipildyti, visiškai pradingę, keikimasis išblunka ir pavirsta nuobodžiu vėlesniųjų laikų šiurkštumu. Vėlyvaisiais viduramžiais keikimuisi dar būdingas kutenantis įžūlumo ir puikybės prieskonis, darantis jį diduomenės sportu. „Kas gi čia dabar? — sako didikas kaimiečiui. — Tu atiduodi savo sielą velniui ir atsižadi Dievo, nors nesi didikas? [63]“ Deschamps’as pažymi, kad keikimasis jau baigia nusileisti iki paprastų žmonių:

Si chetif n’y a qui ne die:
Je renie Dieu et sà mere [64].

[Nėra tokio prasčioko, kuris nesakytų: / Atsižadu Dievo ir jo motinos.]

Varžomasi, kas sugalvos kuo šmaikštesnį ir naujesnį keiksmą; tas, kuris geba bjauriausiai keiktis, gerbiamas kaip tikras meistras [65]. Anksčiau, sako Deschamps'as, visoj Prancūzijoje keiktasi gaskoniškai ir angliškai, paskui — bretoniškai, o dabar — burgundiškai. Iš paplitusių keiksmažodžių jis surimuoja dvi balades, kurioms pabaigoje suteikia dorybingą prasmę. O burgundų keiksmažodis: „*Je renie Dieu*" [„Atsižadu Dievo"] yra už visus baisiausias [66]; jis sušvelninamas sakant: „*Je renie de bottes*" [„Atsižadu batų"]. Burgundai garsėjo kaip didžiausi keikūnai; beje, ir apskritai Prancūziją, skundžiasi Gersonas, kad ir kokią krikščionišką, daugiau už visus kraštus kamuojanti šita šlykšti nuodėmė, kuri esanti maro, karo ir bado priežastis [67]. Net vienuoliai keikiąsi, kad ir švelnesne forma [68]. Gersonas reikalauja, kad visi autoritetai ir visi luomai griežtais potvarkiais ir lengvomis bausmėmis, kurias tačiau iš tikrųjų galima būtų įvykdyti, padėtų išnaikinti tą ydą. Ir tikrai, 1397 m. pasirodė karaliaus įsakymas, atnaujinantis senesnius 1269 m. ir 1347 m. potvarkius prieš keikūnus; tačiau jame buvo kalbama ne apie lengvas ir įvykdomas bausmes, bet kaip ir seniau grasinama perskelti lūpą ir nupjauti liežuvį; čia dar reiškėsi šventas piktinimasis piktžodžiavimu. Paraštėje sąvado, kuriame yra šis įsakymas, šitaip parašyta: „Visi tie keiksmažodžiai šiandien, 1411 m., visoje karalystėje labai paplitę, ir niekas už juos nebaudžiamas" [69]. Per Konstancos susirinkimą Pierre'as d'Ailly [70] iš naujo primygtinai reikalauja kovoti su šita yda.

Gersonas gerai žino abu kraštutinumus, tarp kurių plyti keikimosi nuodėmės sritis. Iš nuodėmklausio patirties jis žino, kad esama nesugadintų, nuoširdžių ir tyrų jaunuolių, kuriuos kamuoja baisi pagunda neigti Dievą ir piktžodžiauti. Tokiems jis pataria neatsidėti vien apmąstymams apie Dievą ir jo šventuosius; tam jie esą per silpni [71]. Jam žinomi ir keikūnai iš įpročio, tokie kaip burgundai, kurių plūdimasis, nors irgi koktus, vis dėlto neužtraukiantis melagingos priesaikos kaltės, nes toks keikūnas visai nė neketinąs prisiekti [72].

Neįmanoma nustatyti, kur įprotis lengvabūdiškai žiūrėti į tikėjimo dalykus pereina į sąmoningą bedievystę. Pačioje viduramžių pabaigoje, be jokios abejonės, esama smarkaus polinkio šaipytis iš pamaldu-

mo ir pamaldžių žmonių. Mėgstama dėtis *esprit fort* [laisvamaniu] ir juoktis iš tikėjimo *.

Novelistai dedasi esą įžūlūs ir abejingi, kaip kad, sakysim, tame *Cent nouvelles nouvelles* pasakojime, kur kunigas laidoja savo šunį pašventintoje žemėje, vis kalbėdamas: *„mon bon chien, à qui Dieu pardoint“* [„gerasis mano šunie, tegu Dievas tau atleidžia“]. O šuva paskui dar eina ir *„tout droit au paradis des chiens“* [73] [„tiesiai į šunų rojų“]. Apsimestinis ar perdėtas pamaldumas didžiai nemėgstamas; žodis *papelard* [šventeiva] nenueina nuo lūpų. Dažnai vartojama patarlė: *„De jeune angelot vieux diable“* [„Jaunystėje — angelas, senatvėje — velnias“], arba gražia mokykline lotynų kalba: *„Angelicus juvenis senibus sathanizat in annis“*, — Gersonui yra lyg krislas akyje. Šitaip, sako jis, gadinama jaunuomenė: vaikai giriami už begėdišką miną, nešvankias kalbas ir keiksmus, neskaisčius žvilgsnius ir gestus. Tačiau, sako Gersonas, aš nežinau, ko galima tikėtis iš seno žmogaus, kuris jaunystėje žaisdamas vaidino velnią [74].

Net ir tarp dvasininkų ir teologų Gersonas įžvelgia grupę nieko neišmanančių plepių ir vaidininkų, kuriems kiekvienas pokalbis apie religiją esąs našta ir pasakos; visa, kas jiems esą pranešama apie regėjimus ir apreiškimus, jie atmetą su garsiu juoku ir pasipiktinimu. Kiti puolą į kitą kraštutinumą ir visas sujaukto proto žmonių fantazijas, sapnus ir neįprastas ligonių ir pamišėlių mintis priimą kaip apreiškimus [75]. Žmonės nemoką išlaikyti aukso vidurio tarp tokių kraštutinumų; jie tikį viskuo, ką jiems pasakoja regėtojai ir pranašautojai, tačiau jeigu tik rimtas dvasininkas, dažnai turėjęs tikrų apreiškimų, sykį apsirinkąs, tuomet pasauliečiai plūstą visus dvasinio luomo atstovus, vadiną jį apgaviku ir *papelard* ir daugiau nebenorį klausytis jokio dvasininko, nes visus juos laiką piktavaliais ir sukčiais [76].

Daugeliu taip garsiai apgailimo netikėjimo atvejų reikia kalbėti apie staigų religinės įtampos pradingimą tikėjimo turiniu ir formomis pernelyg persunktoje mąstysenoje. Per visus viduramžius aptinkame daugybę spontaniško netikėjimo atvejų [77], kai turime galvoti ne apie nukrypimą nuo Bažnyčios mokymo, paremtą teologiniais samprotavimais, bet vien apie tiesioginę reakciją. Nedaug tereiškia, kad poetai ir metrašti-

* Gerson, *Contra foedam tentationem blasphemiae*, *Opera*, III, p. 246: *hi qui audacter contra fidem loquuntur in forma joci etc.* [tie, kurie įžūliai piktžodžiauja prieš tikėjimą juoko forma ir t. t.]. (*Aut. past.*)

ninkai, regėdami baisingas savo laikų nuodėmes, šaukė: žmonės nebetiki nei dangum, nei pragaru [78]; tačiau ne vieno latentinis netikėjimas buvo pasidaręs sąmoningas ir tvirtas, — toks tvirtas, kad tatai buvo net visuotinai žinoma ir jie patys tatai viešai pripažino. „*Beaux seigneurs*, — sako kapitonas Bétisacas savo bendražygiams [79], — *je ay regardé à mes besonges et en ma conscience je tiens grandement Dieu avoir courrouchié, car jà de long temps j'ay erré contre la foy, et ne puis croire qu'il soit riens de la Trinité, ne que le Fils de Dieu se daignast tant abaissier que il venist des chieulx descendre en corps humain de femme, et croy et dy que, quant nous morons, que il n'est riens de âme... J'ay tenu celle oppinion depuis que j'eus congnoissance, et la tenray jusques à la fin*" [„Mielieji ponai, perkračiau savo darbus, ir mano sąžinė byloja, kad smarkiai užrūstinau Dievą, nes jau labai seniai esu nusižengęs tikėjimui ir neįstengiu patikėti, kad apskritai esama Trejybės ir kad Dievo Sūnus teikėsi tiek nusižeminti, jog nužengė iš dangaus į žmogišką moteriškės kūną; aš tikiu ir sakau, kad mums mirus iš sielos nieko nelieka... Tuo aš tikėjau nuo tada, kai pradėjau protauti, ir tuo tikėsiu iki pat savo galo"]. Hugues'as Aubriot, Paryžiaus prevo, liepsningai nekenčia Popiežiaus; jis netiki altoriaus sakramentu, šaiposi iš jo, nešvenčia Velykų ir neina išpažinties [80]. Jacques'as du Clercqas pasakoja visokių istorijų apie didikus, kurie demonstravo savo netikėjimą ir, būdami visai šviesaus proto, atsisakė priimti paskutinius sakramentus [81]. Jeanas de Montreuilis, Rijselio klebonas, rašo vienam mokytam bičiuliui veikiau lengvu apsišvietusio humanisto, o ne tikrai maldingo žmogaus stilium: „Jūs pažįstat mūsų bičiulį Ambrozijų de Miliisą; jūs esat dažnokai girdėjęs, kokios jis buvo nuomonės apie religiją, tikėjimą, Šventąjį Raštą ir visus Bažnyčios nurodymus; o toji jo nuomonė buvo tokia, kad Epikūrą, palyginus su juo, reikėtų vadinti kataliku. Taigi šitas vyras šiandien visiškai atsivertęs". Tačiau tasai didžiai pamaldžių ankstyvųjų humanistų ratelis juk ir anksčiau jį pakentė [82].

Viename šitų spontaniškų netikėjimo atvejų pakraštyje yra literatūrinė Renesanso pagonybė ir kultūringas, atsargus epikūrizmas, kuris averoizmo vardu taip plačiai vešėjo jau nuo pat tryliktojo šimtmečio. Kitame pakraštyje — aistringas neigimas vargšų nemokytų eretikų, kurie visi, kad ir kaip vadinami — ar tiurliupenais, ar Laisvosios dvasios broliais, — peržengė Dievo garbinimo ribą panteizmo pusėn. Tačiau apie tuos reiškinius turėsime kalbėti vėliau, nagrinėdami kitus

klausimus. Kol kas dar turime pasilikti išorinės tikėjimo raiškos ir išorinių formų bei papročių sferoje.

Kasdieninėje plačiųjų masių sąmonėje, turint regimą atvaizdą, intelektualinis vaizduojamo dalyko teisingumo įrodymas buvo visiškai nereikalingas. Tarp to, kas spalvomis ir formomis buvo pavaizduota prieš akis, — Trejybės asmenys, liepsnojantis pragaras, nesuskaitoma daugybė šventųjų, — ir tikėjimo tais dalykais nebuvo vietos klausimui: ar tai tikrai gali būti? Visi tie vaizdiniai tiesiogiai *kaip* paveikslai tapdavo tikėjimu; aiškiai apibrėžti ir spalvingi, jie įgydavo žmonių protuose tokį realumą, kokio tik Bažnyčia galėjo reikalauti iš tikėjimo, — ir net dar didesnį.

Tačiau tikėjimas, tiesiogiai paremtas atvaizdais, vargiai teįstengia įžvelgti kokybinius įvairių tikėjimo elementų šventumo rūšių ir laipsnių skirtumus. Vienas paveikslas toks pat realus ir pagarbos vertas kaip ir kitas, ir jeigu tik Bažnyčia savo mokymu nuolatos to neprimena, pats atvaizdas nemoko, kad Dievą reikia melsti, o šventuosius — tik garbinti. Pavojus, kad margi atvaizdai gali užgožti maldingą mintį, niekur nebuvo toks didis kaip šventųjų garbinimo srityje.

Griežtas Bažnyčios požiūris buvo pakankamai tyras ir taurus. Laikantis asmeninio gyvenimo po mirties vaizdinio, šventųjų garbinimas buvo natūralus ir nekėlė abejonių. Leistina reikšti jiems garbę ir šlovę *„per imitationem et reductionem ad Deum“* [„sekant jais ir einant prie Dievo“]. Lygiai taip pat galima reikšti pagarbą paveikslams, relikvijoms, šventoms vietoms ir Dievui skirtiems daiktams, nes visa tai galų gale veda prie paties Dievo garbinimo [83]. Techninis šventojo atskyrimas nuo paprasto palaimintojo ir šventumo instituto sunorminimas, įvedant oficialią kanonizaciją, buvo tegu ir abejotinas formalizavimas, tačiau neprieštaravo krikščionybės dvasiai. Bažnyčia aiškiai suvokė pirminę šventojo ir palaimintojo lygybę, suvokė ir tai, kad paskelbimas šventuoju nėra pakankamai tobulas veiksmas. „Reikia manyti, — sako Gersonas, — kad kur kas daugiau šventųjų jau yra mirę ir kasdien miršta negu jų kanonizuota“ [84]. Leistinumas pačių paveikslų, prieštaraujančių primygtiniems antrojo įsakymo žodžiams, buvo grindžiamas argumentu, kad šis įsakymas buvęs būtinas iki Kristaus tapimo žmogumi, nes anuomet Dievas buvęs vien dvasia, tačiau savo atėjimu žemėn Kristus panaikinęs senąjį įstaty-

mą. O likusios antrojo įsakymo dalies: „*Non adorabis ea neque coles*“ [„Nesilenksi jiems ir negarbinsi“], — Bažnyčia reikalavo žūtbūt laikytis. „Mes ne paveikslams meldžiamės, bet reiškiame pagarbą ir aukštiname pavaizduotąjį asmenį, tai yra Dievą arba jo šventąjį, kurio tas paveikslas yra“ [85]. Paveikslai reikalingi vien tam, kad prastuomenei, nepažįstančiai Rašto, būtų parodyta, ką ji turi tikėti [86]. Paveikslai esą nemokytų žmonių knygos[87]; ši mintis žinoma iš maldos Marijai, kurią Villonas sukūrė savo motinai:

Femme je suis pourette et ancienne,
Qui riens ne sçai; oncques lettre ne leuz;
Au moustier voy dont suis paroissienne
Paradis paint, où sont harpes et luz,
Et ung enfer où dampnez sont boulluz:
L'ung me fait paour, l'autre joye et liesse... [88]

[Esu vargšė sena moteris, / Kuri visai nemokyta; nemokanti net skaityti; / Savo parapijos bažnyčioje matau / Pavaizduotą rojų su arfomis ir fleitomis, / Ir pragarą, kuriame verda prakeiktieji: / Vienas mane gąsdina, kitas džiugina ir linksmina...]

Kad atversta spalvotų paveikslų knyga nepastoviai dvasiai teikia tiek pat progų nukrypti nuo mokymo, kiek jų gali duoti savarankiškas Rašto aiškinimasis, — dėl to Bažnyčia niekados nejautė nerimo. Ji visuomet atlaidžiai vertino nuodėmę tų, kurie iš neišmanymo ir tamsumo imdavo garbinti paveikslus. Gana jau ir to, sako Gersonas, kad jie bent geidžia daryti taip pat, kaip daro Bažnyčia, reikšdama pagarbą paveikslams [89].

Čia galime nenagrinėti grynai dogmų istorijos klausimo, kiek nuosekliai Bažnyčia visuomet gebėjo laikytis draudimo tiesiogiai garbinti šventuosius ar net melstis jiems ne kaip užtarėjams, o kaip prašomų dalykų teikėjams. Kultūros istorijos požiūriu kyla tik klausimas, kiek Bažnyčiai pavyko sulaikyti nuo tokio garbinimo žmones, kitaip sakant, kokį realumą, kokią vaizdinių vertę šventieji turėjo vėlyvųjų viduramžių liaudies sąmonėje. Ir čia atsakymas gali būti tik vienas: kasdieniniame tikėjimo gyvenime šventieji buvo tokios tikros, tokios materialios ir tokios įprastos figūros, kad su jais siejosi visi paviršutiniškieji

ir juslingesnieji religiniai impulsai. Patys giliausieji sielos virpesiai krypo į Kristų ir Mariją, o šventųjų garbinime kristalizavosi ištisas jaukaus, naivaus ir kasdienio religinio gyvenimo lobynas. Viskas padėjo žmonių sąmonėje suteikti populiariems šventiesiems tokį realumą, kad jie nuolatos buvo pačiame gyvenimo centre. Jie tvirtai įaugę liaudies vaizduotėn: žinoma jų išvaizda, žinomi jų atributai, jų šiurpios kančios ir stulbinantys stebuklai. Jie vilki tuos pačius drabužius, turi tuos pačius įnagius kaip ir pati liaudis. Kasdien galėjai sutikti šventąjį Roką ar šventąjį Jokūbą gyvų raupsuotųjų ar piligrimų pavidalu. Įdomu būtų patyrinėti, iki kurio laiko šventųjų apdarai sutapo su kasdienine mada. Taip tikrai buvo visą penkioliktąjį šimtmetį. Bet kur tasai taškas, kai bažnytinis menas atplėšia šventuosius nuo gyvos liaudies vaizduotės, apsiausdamas juos retoriškomis draperijomis? Čia ne vien Renesanso domesio istoriniu kostiumu klausimas; ir pati liaudies vaizduotė pradeda tos tradicijos atsisakyti ar bent nebeįstengia išsaugoti jos bažnytiniame mene. Kontrreformacijos metais šventieji Bažnyčios valia pasilypėjo daugeliu laiptelių aukštyn, nebetekdami sąlyčio su liaudies gyvenimu.

Apčiuopiamumą, kurį šventiesiems teikė jau patys atvaizdai, be galo didino dar ir ta aplinkybė, kad Bažnyčia nuo seno leido ir skatino garbinti jų žemiškus palaikus. Toks prisirišimas prie medžiagos neišvengiamai turėjo daryti tikėjimui materializuojamą poveikį, kartais nuvedantį į stulbinamus kraštutinumus. Relikvijų sferoje karštas viduramžių tikėjimas nesibijo jokios profanacijos ar išniekinimo. Apie 1000 m. Umbrijos gyventojai, kad neprarastų šventojo atsiskyrėlio Romualdo palaikų, taikėsi jį net užmušti. Fossanuovoje, kur mirė šventasis Tomas Akvinietis, vienuoliai bijodami, kad brangioji relikvija jiems gali pragaišti, tiesiogine prasme užkonservavo tauriojo mokytojo kūną: atskyrė jį nuo galvos, išvirė, preparavo [90]. Kol šventoji Elzbieta Tiuringietė dar nebuvo spėta palaidoti, pulkas pamaldžių garbintojų ne tik puolė karpyti ar plėšti skiauteles skarų, kuriomis buvo apdengtas jos veidas; jai buvo nukarpyti plaukai, nupjaustyti nagai ir net ausų gabalėliai ir krūtų speneliai [91]. Iškilmingos šventės proga Karolis VI dalina savo protėvio, šventojo Liudviko, šonkaulius Pierre'ui d'Ailly ir savo dėdėms — Berry ir Burgundijos kunigaikščiams; o prelatams duoda pasidalinti vieną koją, ir šie po puotos imasi tų dalybų [92].

Bet kad ir kokie gyvi ir apčiuopiami buvo šventųjų vaizdiniai, jie vis dėlto palyginti retai pasirodo antgamtinių išgyvenimų sferoje. Visa dvasių regėjimo, ženklų, pasirodymų ir vaiduoklių sritis didžiąja dalimi atsiskyrusi nuo vaizdinės šventųjų garbinimo sferos. Be abejo, esama išimčių. Geriausiai paliudyto šventųjų regėjimo atveju, kai arkangelas Mykolas, šventoji Kotryna ir šventoji Margarita pasirodę duodą patarimų Joanai Arkietei, atrodo, kad Joanos patirtų dvasinių išgyvenimų interpretacija susiklostė tiktai palaipsniui, galbūt net tiktai per josios proceso apklausas. Iš pradžių ji kalba vien apie savo „*Conseil*" [„tarybą"], neminėdama vardų; tik vėliau ji sutapatina tą „*Conseil*" su tam tikrų šventųjų figūromis [93]. Kur šventieji patys apsireiškia, dažniausiai susiduriame su literatūriškai apdorotais ar interpretuotais regėjimais. Kai jaunam piemeniui Frankenthalyje netoli Bambergo 1446 m. pasirodo keturiolika šventųjų Gelbėtojų, piemuo šias ikonografijoje tokias ryškias figūras regi ne su jų iškalbingais atributais, bet kaip keturiolika vienas į kitą visai panašių angeliukų; jie *pasisako* esą keturiolika šventųjų Gelbėtojų. Tikrojo liaudies tikėjimo fantasmagorija kupina angelų ir velnių, numirėlių dvasių ir baltų moteriškių, bet ne šventųjų. Tik išimtinais atvejais tikruose, literatūriniu ar teologiniu požiūriu neapdorotuose prietaruose tenka vaidmuo šventajam. Pavyzdžiui, šventajam Bertulfui Gente. Jeigu turi nutikti kokia rimta bėda, jis šventojo Petro abatijoje ima „*moult dru et moult fort*" [„labai smarkiai ir labai garsiai"] belsti į savo karsto dangtį. Kartais tatai sutampa su nesmarkiu žemės drebėjimu ir taip miestą išgąsdina, kad jis didžiulėmis procesijomis mėgina atitolinti nežinomą nelaimę [94]. Bet apskritai stingdanti baimė veikiau susijusi su miglotai įsivaizduojamais pavidalais, kurių negalėjai pamatyti bažnyčioje iškaltų ar nutapytų su pastoviais atributais, pažįstamais bruožais ir jaukiai margais apdarais, — neregėtai šiurpiais veidais jie klaidžiojo aplinkui, apsigaubę miglų šydais, arba rodėsi tyrame dangiškame spindesyje, arba lyg blyškios pamišimo pamėklės niro iš smegenų užkaborių.

Dėl viso šito nėra ko stebėtis. Kaip tik todėl, kad šventasis buvo įgijęs tokį aiškų pavidalą, sutraukęs ir kristalizavęs aplinkui save tiek vaizduotės medžiagos, jis stokojo šiurpulį keliančio slėpiningumo. Antgamtinių dalykų baimė kyla iš vaizdinio neapibrėžtumo, iš baugaus lūkesčio, kad kažkas gali pasireikšti naujai, ligi tol neregėtai, šiurpiai. Kai tik vaizdinys apibrėžiamas ir įgyja kontūrą, jis darosi žmogui ne-

begrėsmingas ir pažįstamas. Gerai žinomos šventųjų figūros žadino ramybę nelyginant policininkai didžiuliame svetimame mieste. Šventųjų garbinimas ir, svarbiausia, šventųjų atvaizdai sakytumei buvo sukūrę neutralią jaukaus ir ramaus tikėjimo zoną, kurios vienoje pusėje buvo Dievo įžvalgos transas ir saldus Kristaus meilės šiurpulys, o kitoje — kraupūs velnių baimės ir raganų kliedo fantazmai. Galima būtų išdrįsti tvirtinti, kad šventųjų garbinimas, sukondensuodamas ir įprastais vaizdiniais paversdamas daugybę palaimingų jausmų ir daugybę baimių, buvo didžiai higieniška priemonė, padėjusi tramdyti pašėlusiai išvešėti linkusią viduramžių dvasią.

Dėl visiško pavirtimo vaizdais šventųjų garbinimui teko vieta religinio gyvenimo paviršiuje. Šventųjų garbinimas įsilieja į kasdieninio mąstymo srovę ir dažnai nebetenka savo orumo. Šiuo požiūriu tipiškas yra šventojo Juozapo garbinimas vėlyvaisiais viduramžiais. Jį galima traktuoti kaip karšto Marijos garbinimo padarinį ir išvirkštinį vaizdą. Nepagarbus domėjimasis įtėviu yra tarytumei priešingybė visos meilės ir begalinio šlovinimo, tekusio Mergelei ir Motinai. Juo aukščiau kilo Marija, juo labiau karikatūriškas darėsi Juozapas. Jau vaizduojamasis menas suteikė jam pavidalą, įtartinai darantį jį panašų į nevėkšlą ir pašaipos vertą kaimietį. Tokį jį regime Melchioro Broederlamo diptike Dižono katedroje. Tačiau didžiausia profanacija vaizduojamajame mene neatsispindėjo. Kokį naivų blaivumą perteikia Eustache'o Deschamps'o aprašomas Juozapas, nors autorius čia anaiptol nelaikytinas bedieviu šaipūnu. Galima būtų manyti, kad jokiam mirtingajam neteko didesnės malonės nei Juozapui, kuriam buvo skirta tarnauti Dievo Motinai ir auginti josios Sūnų. O Deschamps'as sumanęs pavaizduoti jį kaip nusiplūkusią, apgailėtiną šeimos galvą:

Vous qui servez a femme et a enfans
Aiez Joseph toudis en remembrance;
Femme servit toujours tristes, dolans,
Et Jhesu Crist garda en son enfance;
A piè trotoit, son fardel sur sa lance;
En plusieurs lieux est figuré ainsi,
Lez un mulet, pour leur faire plaisance,
Et si n'ot oncq feste en ce monde ci[95].

[Jūs, kurie tarnaujate moterims ir vaikams, / Visada atsiminkite Juozapą; / Jis tarnavo žmonai visados liūdnas, susirūpinęs, / Ir Jėzų vaikystėje saugojo; / Jis vaikščiojo pėsčias su ryšuliu ant lazdos; / Toks jis daug kur pavaizduotas / Šalia mulo jų patogumui, / Ir niekad neturėjo atvangos šiame pasaulyje.]

Jeigu čia būtų tiktai siekiama pavyzdžiu paguosti rūpesčių slegiamas šeimos galvas, tai dar gal būtų derama, nors paveikslas ir ne itin orus. Tačiau Deschamps'ui Juozapas reikalingas tiesiog kaip pavyzdys, turintis atbaidyti nuo šeimyninės naštos:

Qu'ot Joseph de povreté
De durté,
De maleurté,
Quant Dieux nasqui?
Maintefois l'a comporté
Et monté
Par bonté
Avec sa mère autressi,
Sur sa mule les ravi:
Je le vi
Paint ainsi;
En Egipte en est alé.
Le bonhomme est painturé
Tout lassé,
Et troussé,
D'une cote et d'un barry:
Un baston au coul posé,
Vieil, usé
Et rusé.
Feste n'a en ce monde cy,
Mais de lui
Va le cri:
C'est Joseph le rassoté[96].

[Kiek Juozapas patyrė vargo, / Skurdo, / Nedalios, / Kai gimė Dievas? / Dažnai jį nešiojo / Ir iš gerumo jį kartu / Su motina / Ant mulo sodino: /

Tokį mačiau jį / Pavaizduotą; / Į Egiptą keliavo. / Vaizduojamas jis geraširdis, / Išvargęs ir nešinas / Apsiaustu ir statinaite, / Su lazda ant peties, / Senas, suvargęs / Ir gudrus. / Neturi atvangos jis šiame pasaulyje, / Bet apie jį / Liežuviai tauškia: / Štai paikšis Juozapas.]

Čia akivaizdžiai regime, kaip iš įprastinio atvaizdo randasi įprastinis įvaizdis, griaunantis bet kokį šventumą. Liaudies vaizduotėje Juozapas taip ir liko pusiau komiška figūra; dar ir dr. Johannesui Eckui teko primygtinai reikalauti, kad per Kalėdų vaidinimus Juozapas arba apskritai nebūtų vaizduojamas, arba būtų vaizduojamas bent pagarbiau ir jam nereikėtų virti košės, „*ne ecclesia Dei irrideatur*“ [97] [„idant nebūtų pajuokta Dievo Bažnyčia“]. Prieš tuos nederamus iškrypimus buvo nukreiptas Gersono sąjūdis už tinkamą Juozapo garbinimą, kuris pasiekė, kad Juozapas būtų priimtas į liturgiją ir gautų pirmenybę prieš visus kitus šventuosius [98]. Tačiau jau anksčiau matėme, kad ir rimti Gersono siekiai buvo susimaišę su nekukliu *curiositas* [smalsumu], kuris rodėsi tiesiog neatskiriamas nuo Juozapo šeimos gyvenimo temos. Blaiviam protui (o Gersonas, nors ir mėgo mistiką, daugeliu atžvilgių buvo blaivus protas) į apmąstymus apie Marijos santuoką nuolatos vis įsiterpdavo didžiai žemiško pobūdžio samprotavimai. Riteris de La Tour Landry, irgi blaivaus, geravališko tikėjimo pavyzdys, visą istoriją regi tokioje šviesoje: „*Dieux voulst que elle epousast le saint homme Joseph qui estoit vieulx et preudomme; car Dieu voulst naistre soubz umbre de mariage pour obéir à la loy qui lors couroit,* pour eschever les paroles du monde“ [99] [„Dievas panoro, kad ji ištekėtų už švento vyro Juozapo, kuris buvo senas ir apdairus, nes Dievas norėjo gimti santuokos prieglobstyje, paklusdamas įstatymui, kuris anuomet galiojo, *idant išvengtų žmonių apkalbų*“].

Vienas neišleistas penkioliktojo šimtmečio veikalas vaizduoja mistinę sielos santuoką su dangiškuoju sužieduotiniu biurgeriškų piršlybų terminais. Jėzus, sužieduotinis, sako Dievui Tėvui: „*S'il te plaist, je me mariray et auray grant foueson d'enfans et de famille*“ [„Jei tu norėtum, aš vesiu ir turėsiu daugybę vaikų ir šeimą“]. Tėvas prieštarauja, nes Sūnus pasirinkęs tamsiaodę etiopę; čia esama užuominos į *Giesmių giesmės* eilutę: „*Nigra sum sed formosa*“ [„Esu tamsiaodė, bet graži“]. Girdi, tai būsiąs mezaliansas ir negarbė šeimai. Angelas, atliekąs piršlio rolę, užtaria nuotaką. „*Combien que ceste fille soit noi-*

re, neanmoins elle est gracieuse, et a belle composicion de corps et de membres, et est bien habile pour porter fouezon d'enfans" [„Nors ši mergina ir tamsiaodė, vis dėlto ji grakšti ir gražaus sudėjimo, ir dailių sąnarių, ir pajėgi išnešioti daugybę vaikų"]. Tėvas atsako: „*Mon cher fils m'a dit qu'elle est noire et brunete. Certes je vueil que son espouse soit jeune, courtoise, jolye, gracieuse et belle et qu'elle ait beaux membres*" [„Mano brangusis sūnus man sakė, kad ji tamsiaodė ir tamsiaplaukė. Iš tikrųjų, aš noriu, kad jo žmona būtų jauna, išauklėta, miela, grakšti ir graži ir kad jos sąnariai būtų dailūs"]. Dabar angelas ima girti jos veido ir visų sąnarių grožį, t. y. sielos dorybes. Tėvas nusileidžia ir sako Sūnui:

Prens la, car elle est plaisant
Pour bien amer son doulx amant;
Or prens de nos biens largement,
Et luy en donne habondamment [100].

[Vesk ją, nes ji miela / Ir mylės savo mylimąjį; / Tad imki, kiek tinkamas, iš mūsų išteklių / Ir gausiai ją apdovanoki.]

Šio veikalo rimtumu ir dorybingais siekiais nė akimirką nedera suabejoti. Tai tik pavyzdys, iki kokių trivialių vaizdinių gali nuvesti nežabota fantazija.

Kiekvieno šventojo figūra dėl aiškiai apibrėžto, tiesiogiai bylojančio atvaizdo pasižymi individualiu charakteriu [101] ir tuo itin skiriasi nuo angelų, kurie, išskyrus tris arkangelus, liko be apibrėžtos vaizdinės išraiškos. Šventųjų individualumą dar labiau sustiprina specialios funkcijos, kurias daugumas jų turėjo: vieno buvo šaukiamasi ištikus tam tikrai bėdai, kito prašant išgydyti nuo tam tikros ligos. Dažnai akstiną tokiai specializacijai davė legendos elementas ar atvaizdo atributas, — sakysim, šventosios Apolonijos buvo šaukiamasi skaudant dantims, nes jai pačiai per kankinimus buvo išlupti dantys. Kadangi geradariška užduotis buvo taip išskirtinai susieta su konkrečiu šventuoju, jo garbinime neišvengiamai radosi pusiau mechaniškų elementų. Kadangi gydymas nuo maro, sakysim, buvo šventojo Roko žinioje, jo veikimas šioje srityje bemaž neišvengiamai buvo suvokiamas pernelyg tiesmukai, ir kilo pavojus, kad pradings visa Bažnyčios reikalaujama

minčių grandinės grandis, jog šventasis savo užtarimu pagijimą išprašo iš Dievo. Ypač tai pasakytina apie keturiolikos (kartais ir penkių, aštuonių, dešimties ar penkiolikos) Gelbėtojų bėdoje garbinimą, taip smarkiai išplitusį viduramžių pabaigoje. Šventoji Barbora ir šventasis Kristoforas, dažniau už visus vaizduoti, irgi jiems priklauso. Pasak liaudies tikėjimo, Dievas taip patvarkęs, kad kiekvienas, kuris šauksis tų keturiolikos, galįs būti išgelbėtas iš tiesiogiai gresiančio pavojaus.

Ilz sont cinq sains, en la genealogie,
Et cinq sainctes, a qui Dieux octria
Benignement a la fin de leur vie,
Que quiconques de cuer les requerra
En tous perilz, que Dieux essaucera
Leurs prieres, pour quelconque mesaise.
Saiges est donc qui ces cinq servira,
Jorges, Denis, Christofle, Gille et Blaise [102].

[Genealogijoje esama penketo šventų vyrų / Ir penketo šventų moterų, kuriems Dievas / Jų gyvenimo pabaigoje suteikė malonę, / Kad Jis išklausys maldas tų, kurie / Nuoširdžiai į juos kreipsis pavojuose, / Kad ir kokia būtų nelaimė. / Išminčius tas, kuris šauksis tų penkių: / Jurgio, Dionyzo, Kristoforo, Egidijaus ir Blažiejaus.]

Dėl tokio visagalybės delegavimo ir akimirksniu žadamos pagalbos liaudies sąmonėje norom nenorom turėjo visiškai išnykti mintis, kad šventojo funkcija yra grynai užtariamoji; Gelbėtojai bėdoje tapo dieviškumo įgaliotiniais. Įvairūs viduramžių pabaigos mišiolai, kuriuose esama keturiolikos Gelbėtojų bėdoje mišių, aiškiai išreiškia privalomą jų įsikišimo pobūdį: „*Deus qui electos sanctos tuos Georgium etc. etc. specialibus privilegiis prae cunctis aliis decorasti, ut omnes, qui in necessitatibus suis eorum implorant auxilium, secundum promissionem tuae gratiae petitionis suae salutarem consequantur effectum*“ [103] [„Dieve, išrinktuosius savo šventuosius Jurgį ir t. t., ir t. t. apdovanojęs įvairiais pranašumais prieš visus kitus, idant visi, kurie savo negandose mels jų pagalbos, Tavo maloningo pažado dėka sulauktų, kad jų prašymai būtų palankiai išklausyti“]. Štai kodėl Bažnyčia po Tridento susirinkimo uždraudė atskirąsias keturiolikos Gelbėtojų bėdoje

mišias, motyvuodama pavojumi, kad tikėjimas jais gali pavirsti į tikėjimą talismanu. Iš tikrųjų, jau vien kasdieninis pasižiūrėjimas į tapytą ar skulptūrinį Kristoforo atvaizdą buvo laikomas pakankama apsauga nuo pragaišties [104].

Pradėjus svarstyti, kodėl gi kaip tik šitie keturiolika susibūrė į išganingąjį pulką, krinta į akis, kad visų jų atvaizduose būta tam tikro vaizduotę dirginančio juslingumo. Achatijus buvo regimas su erškėčių vainiku, Egidijus — su elnio patele, šventasis Jurgis — su slibinu, Blažiejus — laukinių žvėrių urve, Kristoforas — kaip milžinas, Kirijakas — su velniu, prirakintu prie grandinės, Dionyzas — su savo galva rankoje, Erazmas — kankinamas šulinio ritiniu, plėšiančiu jam vidurius, Eustachijus — su kryžių nešančiu briedžiu, Pantaleonas — kaip gydytojas su liūtu, Vitas — katile, šventoji Barbora — su savuoju bokštu, Kotryna — su ratu ir kalaviju, Margarita — su slibinu *. Nėra neįmanoma, kad ypatingą dėmesį šitiems keturiolikai pirmiausia pelnė būdingieji jų atvaizdų atributai.

Visas būrys šventųjų buvo susietas su tam tikromis ligomis, pavyzdžiui, šventasis Antanas — su įvairiais perštinčiais odos susirgimais, šventasis Mauricijus — su podagra, šventasis Sebastijonas, šventasis Rokas, šventasis Egidijus, šventasis Kristoforas, šventasis Valentinas ir šventasis Adrijonas — su maru. Čia grėsė dar vienas pavojus, kad liaudies tikėjimas gali išsigimti. Negandą imta vadinti pagal šventąjį: šventojo Antano opa, „*mal de Saint Maur*“ [„šventojo Mauricijaus liga“] ir daugybė kitų. Taigi mąstant apie ligą, mintis apie šventąjį nuo pat pradžių pirmiausia ateidavo į galvą. Tasai mąstymas buvo slegiamas smarkių emocijų, baimės ir pasišlykštėjimo, ypač jeigu kalbėsime apie marą. Maro šventieji penkioliktajame šimtmetyje buvo uoliausiai garbinami: pamaldomis bažnyčioje, procesijomis, brolijomis; tai buvo tiesiog tikras dvasinis sveikatos draudimas. Kaip greitai galėjo intensyvus Dievo rūstybės suvokimas, kurį sužadindavo kiekviena epidemija, persimesti šventajam, atstovaujančiam šį vaizdinį! Ne Dievo neperprantamas teisingumas sukelia ligą, bet rūstybė šventojo, siunčiančio ją ir reikalaujančio išpirkos. Jeigu jis nuo ligos gydo, kodėl gi negalėtų jos ir sukelti? Šitaip radosi sąlygos tikėjimui perkelti iš reli-

* Ką tik cituotoje Deschamps'o baladėje — ir Morta, sunaikinusi Tarascono Tarasque'ą. (*Aut. past.*)

ginės-etinės į maginę sferą, ir Bažnyčiai dėl to tik tiek galima priekaištauti, jog ji nepakankamai atsižvelgė į tą aplinkybę, kad tyras mokymas greitai susidrumsčia neišlavintuose protuose.

Liudijimų, jog tokių vaizdinių būta liaudyje, yra pakankamai, kad neliktų jokių abejonių, ar neišsilavinusiuose sluoksniuose iš tikrųjų šventieji kartais laikyti ligų sukėlėjais. „*Que Saint Antoine me arde*“ [„Tesudegina mane šventasis Antanas“] — yra labai paplitęs keiksmažodis; „*Saint Antoine arde le tripot, Saint Antoine arde la monture!*“ [105] [„Šventasis Antanai, sudegink landynę, šventasis Antanai, sudegink žirgą!“] — tai prakeiksmai, kuriuose šventasis reiškiasi visai kaip piktas ugnies demonas.

Saint Anthoine me vent trop chier
Son mal, le feu ou corps me boute

[Šventasis Antanas per brangiai man parduoda / Savo ligą, jis siunčia man ugnį į kūną], — tokius žodžius Deschamps’as įdeda į odos susirgimo kamuojamo elgetos lūpas, o podagros varstomam dar priduria: jeigu negali vaikščioti, nereiks nė už kelią mokėti:

Saint Mor ne te fera fremir [106].

[Šventasis Mauricijus nevers tavęs drebėti.]

Robert’as Gaguinas, iš esmės tikrai nebuvęs šventųjų garbinimo priešininkas, eiliuotoje satyroje *De validorum per Franciam mendicantium varia astucia* šitaip aprašo elgetas: „Vienas krinta ant žemės, taškydamasis dvokiančiomis seilėmis, ir veblena, girdi, tai esąs šventojo Jono stebuklas. Kitus šventasis Fiakrijus, atsiskyrėlis, kamuojąs votimis; tu, o Damijonai, neleidi nusišlapinti. Šventasis Antanas neištveriama ugnimi deginąs jų sąnarius, šventasis Pijus darąs juos luošus ir raišus“ *.

Iš to paties liaudies tikėjimo šaiposi Erazmas, leisdamas Teotimui į Filekojo klausimą, ar šventieji danguje esą blogesni nei žemėje, šitaip atsakyti: „Taip, šventieji, viešpataujantys danguje, nemėgsta būti įžei-

---

* *Rob. Gaguini Epistole et Orationes*, ed. Thuasne, II, p. 176. Šiaurės Brabanto kaime apie 1900 m. vienas luošys, norint atskirti jį nuo bendravardžių, buvo vadinamas „tasai, kur su Pijaus koja“. (*Aut. past.*)

dinėjami. Kas buvo švelnesnis už Kornelijų, kas geresnės širdies už Antaną, kas pakantesnis už Joną Krikštytoją, kol jie gyveno žemėje? O dabar — kokias šiurpias ligas jie siunčia, jeigu tik jų deramai negarbinsi! [107]" Rabelais tvirtina, kad net liaudies pamokslininkai skelbė bendruomenei šventąjį Sebastijoną esant maro, o šventąjį Eutropijų (dėl sąskambio su žodžiu *ydropique*) — vandenligės sukėlėju [108]. Ir Henri Estienne'as mini buvus tokį tikėjimą [109].

Šventųjų garbinimo jausminis ir idėjinis turinys daugybei žmonių buvo taip neatskiriamai susiliejęs su atvaizdų spalvomis ir formomis, jog nuolatos grėsė pavojus, kad tiesioginis estetinis suvokimas išstums religinę idėją. Tarp įspūdžio, kurį darė aukso spindesys, kruopščiai ir tiksliai perteiktas drabužių audinys, romios akys, ir gyvo šventojo vaizdinio sąmonėje nebeliko vietos apmąstymams, kiek Bažnyčia leidžia ir kiek draudžia reikšti pagarbos ir jausmų toms įstabioms būtybėms. Šventieji liaudies galvose gyveno lyg dievai. Mūsų neturėtų stebinti, kad tikėjimo teisingumu baimingai susirūpinę Windesheimo sluoksniai būgštavo, jog čia iškilęs pavojus liaudies pamaldumui. Tačiau daug daugiau byloja ta aplinkybė, kad ta mintis staiga ateina į tokią galvą kaip Eustache'o Deschamps'o, paviršutiniško, banalaus rūmų poeto, kaip tik dėl savo proto ribotumo taip puikiai atspindinčio įprastą savojo meto dvasios gyvenimą.

Ne faictes pas les dieux d'argent,
D'or, de fust, de pierre ou d'arain,
Qui font ydolatrer la gent...
Car l'ouvrage est forme plaisant;
Leur painture dont je me plain,
La beauté de l'or reluisant,
Font croire à maint peuple incertain
Que ce soient dieu pour certain,
Et servent par pensées foles
Telz ymages qui font caroles
Es moustiers où trop en mettons;
C'est tresmal fait: a brief paroles,
Telz simulacres n'aourons.

. . . .

Prince, un Dieu croions seulement
Et aourons parfaictement
Aux champs, partout, car c'est raisons,
Non pas faulz dieux, fer n'ayment,
Pierres qui n'ont entendement:
Telz simulacres n'aourons [110].

[Nedarykite sau dievų iš sidabro, / Iš aukso, medžio, akmens ar žalvario, / Kurie paverčia žmones stabmeldžiais... / Nes tie kūriniai gražios formos; / Paveikslai, kuriuos taip peikiu, / Spindintis aukso grožis / Priverčia daugelį netvirtų žmonių tikėti, / Jog tai yra tikri dievai, / Ir klaidingoms mintims pasitarnaus / Tokie stabai, supantys ratu altorių / Bažnyčiose, kur jų per daug; / Tai labai blogai: trumpai tariant, / Neturėkime tokių stabų. / ... / Kunigaikšti, tikėkime tik vieną Dievą / Ir garbinkime Jį nuoširdžiai / Laukuos, visur, nes tai teisinga, / O ne netikrus dievus, geležį ir magnetą, / Akmenis, neturinčius proto: / Neturėkime tokių stabų.]

Ar nebūtų galima manyti, kad vėlyvaisiais viduramžiais kilęs toks smarkus sąjūdis garbinti angelą sargą buvo nesąmoninga reakcija prieš šventųjų garbinimą? Šventųjų garbinime gyvasis tikėjimas pernelyg kristalizavosi; atsirado poreikis, kad garbinimo jausmai ir globos suvokimas nebūtų taip griežtai suvaržyti. Galima buvo griebtis apibrėžto atvaizdo bemaž neturinčios angelo figūros, grįžti prie tiesioginio antgamtinių dalykų patyrimo. Ir vėlei kaip tik Gersonas, uolusis kovotojas už tikėjimo tyrumą, keliskart ragina garbinti angelą sargą [111]. Tačiau ir čia gresia pavojus, kad smulkmeniškas siekimas įsigilinti į detales tiktai pakenks pamaldžiam garbinimo turiniui. „*Studiositas theologorum*“ [„Teologų polinkis tyrinėti“], sako Gersonas, kelia visokius klausimus apie angelus: ar jie mus kada nors palieka, ar jie iš anksto žino, kad mes būsim išganyti arba pasmerkti, ar Kristus turėjo angelą sargą, ar turėjo jį Marija, ar turės jį Antikristas? Ar mūsų gerieji angelai gali prabilti į mūsų sielas nesinaudodami fantazmais, ar jie skatina mus daryti gera, kaip kad velniai kursto daryti bloga? Ar jie skaito mūsų mintis? Kiek jų iš viso yra? *Studiositas*, baigia Gersonas, palikime

teologams, bet visokio *curiositas* [smalsumo] tegu vengia tie, kuriems dera uoliau imtis pamaldumo, o ne subtilių samprotavimų [112].

Šimtmečiu vėliau Reformacija šventųjų garbinimą užklupo mažne bejėgį gintis, tačiau tikėjimo raganomis ir velniais pulti nė nemėgino, net nenorėjo pamėginti, nes pati dar nebuvo išsivadavusi iš jo nelaisvės. Ar nebuvo taip todėl, kad šventųjų garbinimas didele dalimi buvo tapęs *caput mortuum* [mirusia galva], nes bemaž viskas, kas siejosi su šventųjų garbinimo idėjų sfera, taip visiškai buvo išreikšta atvaizdu, legenda, malda, kad jau niekas nebekėlė pagarbaus šiurpulio? Šventųjų garbinimas nebeteko savo šaknų nepavaizduojamų ir nenusakomų dalykų sferoje, — tų šaknų, kurios net pernelyg tvirtai buvo įkibusios į demonologinių idėjų sferą [113]. Ir Kontrreformacijai, kuri ėmėsi atgaivinti tyresnį šventųjų garbinimą, reikia griebtis griežtesnės tvarkos, sodininko peiliu apkarpyti dvasią ir pašalinti pernelyg išvešėjusius liaudies fantazijos ūglius.

13

RELIGINIO GYVENIMO TIPAI

Liaudis sau gyveno vangų, visai paviršutinišku tapusį religinį gyvenimą, nors ir turėjo labai tvirtą tikėjimą, kuris, tiesa, žadino daug baimių ir ekstazių, tačiau nemokyto žmogaus nevertė klausinėti ir leistis į dvasinius disputus, kaip kad vėliau vertė protestantizmas. Ramų kasdieninį nepagarbumą ir blaivumą keitė nuoširdžiausias be galo karšto pamaldumo jaudulys, kartkartėmis spazmiškai supurtąs liaudį. Norint suprasti nuolatinę smarkios ir menkos religinės įtampos priešpriešą, nereikia skaidyti kaimenės į dievotuosius ir pasauliečius, tarytum viena liaudies dalis nuolatos būtų gyvenusi didžiai religingą gyvenimą, o kita buvusi tik išoriškai pamaldi. Mūsiškis vėlyvųjų viduramžių Šiaurės Nyderlandų ir Žemutinės Vokietijos pietizmo supratimas lengvai gali mus nuvesti klaidingu keliu. Brolių namų * ir Windesheimo kongregacijos *devotio moderna* sąjūdyje pietistiniai sluoksniai iš tikrųjų atsiskyrė nuo pasaulietinio gyvenimo; tuose sluoksniuose religinė įtampa buvo stabilizuota; kaip išskirtinai dievota grupė jie buvo daugumos priešpriešа. Tačiau Prancūzijoje ir pietiniuose Nyderlanduose šis reiškinys organizuoto sąjūdžio pavidalu beveik nebuvo žinomas. Ir vis dėlto nuotaikos, sudariusios *devotio moderna* pamatą, ten darė tokią pat įtaką kaip ir tykiame krašte palei Ijselį. Tiktai ten, pietuose, neįvyko atsiskyrimas; taurus pamaldumas li-

* Brolių namai — nuo XIV a. pabaigos Nyderlanduose pradėjusios kurtis bendrijos, kurių nariai, nors ir neduodami įžadų, gyveno vienuolišką gyvenimą, daugiausia užsiimdami knygų perrašinėjimu ir jaunuomenės auklėjimu. (*Vert. past.*)

ko bendrojo religinio gyvenimo dalimi; jis reiškėsi tam tikromis akimirkomis, ūmiau ir trumpiau. Šiuo atžvilgiu romanų tautos ir ligi šios dienos skiriasi nuo šiaurės tautų: pietiečiai ne taip gilinasi į prieštaravimus, ne taip jaučia būtinybę padaryti galutines išvadas, ramiausiai geba suderinti pašaipią kasdieninio gyvenimo laikyseną su tauria palaimingos akimirkos egzaltacija.

Dvasininkų niekinimą, lyg povandeninė srovė einantį per visą viduramžių kultūrą, iš dalies galima paaiškinti aukštesniosios dvasininkijos supasaulėjimu ir vis didesne žemesniosios dvasininkijos deklasacija, o iš dalies — senais pagoniškais instinktais. Nepakankamai sukrikščioninta liaudies pasaulėjauta niekados iki galo neatsikratė pasibjaurėjimo vyru, kuris negali kariauti ir privalo skaisčiai gyventi. Riteriška puikybė, pagrįsta narsumu ir meile, lygiai taip pat kaip ir šiurkšti prastuomenės mąstysena, dvasinį idealą stūmė šalin nuo savęs. Pačios dvasininkijos išsigimimas pridėjo paskutinį lašą, tad ir aukštieji, ir žemieji luomai ištisus šimtmečius linksminosi, šaipydamiesi iš neskaistaus vienuolio ir apsirijėlio, nutukusio juodaskvernio figūrų. Užslėptos neapykantos dvasininkijai visuomet būta. Juo įnirtingiau pamokslininkas taršė savojo luomo nuodėmes, juo mieliau jo klausėsi liaudis [1]. Vos tik pamokslininkas, sako Bernardinas Sienietis, pakyla į mūšį su dvasininkija, klausytojai viską pamiršta; nėra geresnės priemonės palaikyti dėmesiui, kai klausytojus suima snaudulys arba kai juos pernelyg nukamuoja karštis ar šaltis. Tąsyk visi išsyk pasidarą žvalūs ir kuo geriausios nuotaikos [2]. Viena vertus, keturioliktajame ir penkioliktajame šimtmetyje smarkų keliaujančių pamokslininkų žadinamą religinį jaudulį skatina elgetaujančių ordinų atgijimas, kita vertus, kaip tik elgetaujančių vienuolių išsigimimas daro juos įprastiniu patyčių ir paniekos objektu. Netikęs kunigas, novelių personažas, kuris lyg nuskurėlis padienis už tris grašius atlaiko mišias arba kurį gali nusisamdyti nuodėmklausiu *„pour absoudre du tout“* [„kad viską atleistų“], paprastai būna elgetaujantis vienuolis [3]. Apskritai labai jau pamaldus Molinet išplitusią panieką elgetaujantiems ordinams šitaip išreiškia naujametiniame palinkėjime;

Prions Dieu que les Jacobins
Puissent manger les Augustins,
Et les Carmes soient pendus
Des cordes des Frères Menus [4].

[Melskime Dievą, kad jakobinai / Įstengtų praryti augustinus, / O karmelitai būtų pakarti / Ant minoritų virvių.]

Dogmatiška neturto samprata, įkūnyta elgetaujančių ordinų pavidalu, jau nebetenkino dvasios. Greta simboliško formalaus Neturto kaip dvasinės idėjos buvo pradėta įžvelgti ir jo priešpriešą — realų socialinį skurdą. Toji nauja pažiūra, kurios užuomazgų būta jau gerokai seniau, keturioliktojo šimtmečio pabaigoje aiškiai pasigirsta Anglijoje, anksčiau už kitus kraštus atkreipusioje dėmesį į ekonominę pasaulio pusę. Keistai svajingos ir miglotos poemos *The Vision concerning Piers the Plowman* autorius pirmasis išvydo sunkiai triūsiančias, nusiplūkusias minias ir, kupinas neapykantos elgetaujantiems vienuoliams, tinginiams, išlaidautojams ir apsimetėliams paliegėliams, *validi mendicantes*, savotiškam skėrių antplūdžiui, kamavusiam viduramžius, ėmėsi garbinti darbo šventumą. Tačiau ir aukštosios teologijos sluoksniuose toks vyras kaip Pierre'as d'Ailly nevengia tiems *mendicantes* kaip priešpriešą iškelti *„vere pauperes“*, tikruosius vargšus, ir neatsitiktinai *devotio moderna*, ėmusi rimčiau žiūrėti į tikėjimą, tam tikra prasme tapo elgetaujančių ordinų priešingybe.

Viskas, ką patiriame apie tų laikų kasdieninį religinį gyvenimą, byloja apie nuolatinę radikaliai priešingų kraštutinumų kaitą. Juk šaipymasis iš kunigų ir vienuolių ir neapykanta jiems tėra tiktai visuotinio ir gilaus prielankumo ir garbinimo priešingybė. Lygiai taip pat naiviai paviršutiniškas religinių pareigų suvokimas kaitaliojasi su besaikiu užsidegimu. 1437 m., Prancūzijos karaliui sugrįžus į savo sostinę, surengiamos didžiai iškilmingos gedulingos pamaldos už sielą grafo d' Armagnaco, aukos, kurios nužudymu prasidėjo ką tik pasibaigę negandų metai. Minios plūsta į pamaldas, tačiau labai nusivilia, kai paaiškėja, kad pinigai nebus dalinami. Mat atėjo kokie keturi tūkstančiai žmonių, ramiausiai sako Paryžiaus miestietis, kurie nebūtų ėję, jeigu nebūtų tikėjęsi, kad šis tas bus dalinama. *„Et le maudirent qui avant prièrent pour lui“* [5] [„Ir prakeikė jį tie, kurie pirma už jį meldėsi“]. Tačiau tai tie patys Paryžiaus gyventojai, kurie apsipylę ašaromis stebi nesuskaitomas procesijas ir gūžiasi nuo keliaujančio pamokslininko žodžių. Ghillebert'as de Lannoy Roterdame matė, kaip kunigas, iškėlęs *Corpus Domini* [Viešpaties Kūną], sustabdė beprasidedantį maištą [6].

Didžiosios priešingybės ir smarkūs įtampos kitimai vienodai reiškiasi ir šviesuomenės, ir neišprususių masių religiniame gyvenime. Religinis nušvitimas visados ateina ūmai, ir tai visados — blankesnis atkartojimas to, ką patyrė Pranciškus, kai jis Evangelijos žodžius staiga išgirdo kaip tiesioginį įsakymą. Riteris girdi skaitant krikšto formulę, kurią jau gal dvi dešimtis kartų yra girdėjęs; tačiau netikėtai jį pasiekia visas tų žodžių šventumas ir stebuklingas veiksmingumas, tad jis pasiryžta ateityje vyti šalin velnią ne persižegnojimu, o vien prisiminimu apie krikštą [7]. Le Jouvencelis ruošiasi stebėti dvikovą; abu priešininkai stovi pasirengę prisiekti ostija, kad yra teisūs. Staiga riterį nusmelkia mintis apie šiurpią būtinybę, kad vienas iš jų turės duoti melagingą priesaiką, kad vienas iš jų žengią į amžiną pražūtį, ir jis sako: neprisiekite, kaukitės vien dėl penkių šimtų skydų užstato, neduodami priesaikos [8].

Pamaldumas didžiūnų, slegiamų sunkaus gyvenimo balasto, kurį sudaro ištaiginga prabanga ir pramogų margumynas, kaip tik todėl labai dažnai yra toks pat spazmiškas kaip ir liaudies pamaldumas. Prancūzijos karalius Karolis V dažnai pačiu jaudulingiausiu akimirksniu palieka medžioklę ir eina klausyti mišių [9]. Jaunoji Ona Burgundietė, Bedfordo, anglų regento užkariautoje Prancūzijoje, žmona, sykį užrūstina paryžiečius, nes, pašėlusiai lėkdama raitomis, aptaško purvais procesiją. Tačiau kitą kartą ji vidurnaktį palieka margą rūmų šventės šurmulį, kad celestinų vienuolyne galėtų dalyvauti ankstyvosiose mišiose. O jos ankstyvą niūrią mirtį sukelia liga, kuria ji apsikrėtė lankydama vargšus Hôtel Dieu ligoninėje [10].

Mįslingiausių kraštutinumų pasiekia pamaldumo ir nuodėmės priešpriešа, jei kalbėsime apie tokią figūrą kaip Liudvikas Orleanietis, iš visų prabangos ir malonumų garbintojų pats tikriausias pasaulietis. Jis net įsileidęs į raganavimą ir atsisako jo atsižadėti [11]. Ir vis dėlto tasai pats Orleanietis yra toks pamaldus, kad turi celę bendrame celestinų vienuolyno dormitorijuje; gyvena drauge su vienuoliais, klausosi mišių vidurnaktį, o kartais — net penkerių ar šešerių mišių per dieną [12]. Šiurpią religingumo ir nusikaltimo samplaiką regime Gilles'io de Rais atveju; per pačias vaikų žudynes Machecoulyje jis, melsdamas sielos išganymo, užsako mišias Nekaltųjų vaikelių garbei ir stebisi, kai teisėjai jam prikiša, kad jis esąs eretikas. Nors kitais atvejais pamaldumas reiškiasi greta ne tokių kraupių nuodėmių, vis dėlto

esama daugybės dievotų pasaulio garbintojų; toks yra ir barbariškasis Gastonas Phébus, Foix grafas, ir lengvapėdis karalius René, ir rafinuotasis Karolis Orleanietis. Jonas Bavarietis, kietaširdis ir valdingas, persirengęs eina pas Lidwiną iš Schiedamo pasikalbėti apie savo sielos reikalus [13]. Jeanas Coustainas, neištikimasis Pilypo Gerojo tarnas, bedievis, beveik niekados neklausęs mišių ir niekados nedavęs išmaldos, budelio rankose savo šiurkščia burgundiška tarme ima karštai šauktis Dievo [14].

Pilypas Gerasis ir pats yra puikiausias pamaldumo ir pasaulietinių nuostatų samplaikos pavyzdys. Švaistūniškų švenčių rengėjas ir daugybės nesantuokinių vaikų tėvas, gudrus, apskaičiuojantis politikas, kupinas užsispyrimo ir rūstybės, yra rimtai pamaldus. Po mišių dar ilgai lieka savo klaupte. Pasninkauja misdamas vien duona ir vandeniu keturias dienas per savaitę, be to, dar ir visų Dievo Motinos ir apaštalų švenčių išvakarėse. Kartais ir ketvirtą valandą po pietų dar būna nieko nevalgęs. Dalina daug išmaldų ir daro tai slapčiomis. Taip pat slapčiomis ir pagal griežtą tarifą jis skiria auką gedulinėms mišioms, mirus kiekvienam iš jo valdinių: 400 arba 500 baronui, 300 — riteriui, 200 — didikui, 100 — *varlet* [15] [tarnui]. Netikėtai užpuolęs Liuksemburgą, jis po mišių taip ilgai atsidėjęs skaito savo brevijorių, o paskui dar ir ypatingas padėkos maldas, kad palyda, laukianti jo raitomis, nes kautynės dar nepasibaigusios, pradeda nekantrauti: girdi, kunigaikštis galįs kada kitą sykį sukalbėti savuosius *Pater noster*. Pilypas perspėjamas, kad ilgiau delsiant jam gresiąs pavojus. Tačiau Pilypas atsako tik tiek: *„Si Dieu m'a donné victoire, il la me gardera*“ [16] [„Jei Dievas dovanojo man pergalę, jis man ją ir išsaugos“].

Visuose šiuose dalykuose nereikia ieškoti šventeiviškumo ar paikos tuštybės; jie atspindi įtampą tarp dviejų dvasios polių, kurios šių laikų dvasia beveik negali patirti. Šią galimybę teikia visiškas nuodėmingo pasaulio ir Dievo karalystės sampratų dualizmas. Viduramžių dvasioje visus aukštesnius ir tyresnius jausmus absorbavusi religija, o prigimtiniai, jusliniai potraukiai, sąmoningai atmetami, turėjo nusmukti iki nuodėmingu laikomo pasaulietiškumo lygmens. Viduramžių sąmonėje tiesiog susiformuoja dvi greta viena kitos gyvuojančios gyvenimo sampratos; dievotoji, asketiškoji samprata laiko pritraukusi visus dorovinius jausmus, todėl pasaulietiškoji, visiškai palikta velnio valdžioje, keršija juo labiau nežabotu siautuliu. Kai viena iš jų visiškai

įsiviešpatauja, regime arba šventąjį, arba beatodairišką nusidėjėlį; tačiau dažniausiai tarp jų išsilaiko nepastovi pusiausvyra su smarkiais nukrypimais į abi puses, ir mes regime aistringus žmones, kurių raudonos kaip purpuras nuodėmės kartais tik juo labiau atskleidžia per kraštus besiliejantį pamaldumą.

Regėdami, kaip daugybė viduramžių poetų — kad ir Deschamps'as, Antoine'as de la Salle'is, Jeanas Molinet — kuria pamaldžiausius garbinimo himnus greta visokiausios profanacijos ir obsceniškų eilių, net mažiau nei šiuolaikinių poetų atveju turime pagrindo jų kūrybos produktus skirstyti į hipotetinius pasinėrimo pasaulin ir vidinio susikaupimo periodus. Esame priversti priimti prieštaravimus, kurie mums regisi bemaž nesuvokiami.

Tais laikais esama keisčiausių atvejų, kai perdėta prabanga susipina su griežčiausiu pamaldumu. Nežabotas troškimas išpuošti ir atvaizduoti visą tikrąjį ir visą minčių gyvenimą reiškiasi ne vien religijos perkrovimu tapybos, kalybos ir skulptūros kūriniais. Ir į paties dvasinio gyvenimo apdarą kartais įsiskverbia spalvos ir švitesio troškulys. Brolis Tomas smarkiai puola visokią prabangą ir perteklių, tačiau medinė pakyla, nuo kurios jis sako pamokslus, minios apdangstyta pačiais puošniausiais kilimais, kokius tik pavyko gauti [17]. Philippe'as de Mézières'as yra tikras tokio prabangą pamėgusio pamaldumo įsikūnijimas. Jis iki smulkmenų nusakė, kokie turėtų būti jo sumanytojo Kristaus Kančios ordino drabužiai. Tai, apie ką jis svajoja, yra tikra spalvų šventė. Riteriai, kiekvienas pagal savo rangą, turi dėvėti raudonais, žaliais, purpuriniais arba žydrais apdarais; didysis magistras — baltais; balti turi būti ir iškilmių drabužiai. Kryžius privalo būti raudonas, diržai — odiniai arba šilkiniai, su rago sagtimis, papuoštomis paauksuotu variu. Batai — juodi, o gobtuvai — raudoni. Smulkmeniškai aprašoma ir ordino brolių, tarnų, dvasininkų ir moterų apranga [18]. Iš to ordino nieko neišėjo; Philippe'as de Mézières'as visą gyvenimą liko didžiuoju kryžiaus žygių fantazuotoju ir planų kūrėju. Tačiau Paryžiaus celestinų vienuolyne jis aptiko jį patenkinusią vietą; ordinas buvo didžiai griežtas, tačiau kaip švitėjo auksu ir brangakmeniais bažnyčia ir vienuolynas, valdovų ir valdovių mauzoliejus [19]. Christine de Pisan laikė šią bažnyčią tobulo grožio įsikūnijimu. Mézières'as glaudėsi ten kaip pasaulietis, gyveno drauge su vienuoliais jų griežtą gyvenimą, bet vis dėlto ir toliau palaikė ryšius su savo laikų valdovais ir

meno žmonėmis, būdamas lyg ir kokia pasaulietiškai artistiška Geerto Grootės priešingybė. Į šį vienuolyną jis atsiviliojo ir savo kilmingąjį bičiulį Orleanietį, ir šis rado čia priebėgą po savo patrakusio gyvenimo, — rado ir savo ankstyvo atilsio vietą. Tikrai neatsitiktinai abu prabangos mėgėjai, Liudvikas Orleanietis ir Burgundijos kunigaikštis Pilypas Narsusis, vietos, kur galėtų atsiskleisti jų meilė menams, ieškojo griežčiausių ordinų vienuolynuose, kur dėl kontrasto su vienuolių gyvenimu prabanga dar ryškiau žibėjo: Orleanietis celestinų vienuolyne, o Burgundietis — pas Champmolio kartūzus netoli Dižono.

Senasis karalius René medžiodamas Angers'o apylinkėse aptiko atsiskyrėlį: kunigą, kuris, atsisakęs savo rentos, mito vien juoda duona ir laukų vaisiais. Karalių sujaudino jo griežtas dorybingumas, ir jis liepė pastatyti atsiskyrėliui būstą ir koplytėlę. Sau pačiam šalia dar liepė užveisti parką ir pastatyti kuklų sodo namuką, kurį įsakė išpuošti paveikslais ir alegorijomis. Dažnai vykdavo ten, norėdamas toje „*son cher ermitage de Reculée*" [„savo brangioje atsiskyrėlio buveinėje"] pasišnekučiuoti su savo menininkais ir mokslininkais [20]. Kas tai — viduramžiai, Renesansas, o gal aštuonioliktasis šimtmetis?

Vienas Savojos kunigaikštis drauge su šešiais savo įsteigto Šventojo Mauricijaus ordino riteriais tapo atsiskyrėliais — su paauksuotais diržais, raudonais gobtuvais, auksiniu kryžium ir geru vynu *.

Nuo tokio prabangaus pamaldumo tik žingsnis telieka iki hiperboliškų nusižeminimo apraiškų, kurios ir pačios didžiai ceremoningos. Olivier de la Marche'as iš savo jaunystės laikų atsiminė, kaip miestan įžengė Neapolio karalius Jokūbas de Bourbonas, kuris, paragintas šventosios Koletės, atsižadėjo pasaulio. Karalius, apsivilkęs skurdžiais apdarais, buvo nešamas mėšlo neštuvuose, „*telle sans aultre difference que les civieres en quoy l'on porte les fiens et les ordures communement*" [„visai tokiuose pat kaip neštuvai, kuriais nešamas mėšlas

* Karališkoji atsiskyrėlių buveinė Ripaille'io pilyje (netoli Thonono, prie Ženevos ežero) savo metu pati buvo labai išgarsėjusi ir davusi dingstį perdėtiems gandams, pamažėle išvešėjusiems ir pavirtusiems gryniausiu šmeižtu. Amedėjus VIII, vėliau tapęs antipopiežium Feliksu V, tikrai nuoširdžiai pasitraukė iš pasaulio. Max Bruchet, *Le château Ripaille*, Paris, 1907, įrodo, kad „*faire ripaille*" [„lėbauti"] neturi nieko bendra su pilies pavadinimu, bet greičiausiai šiek tiek persistengia, kai ir tokį blaivų pranešimą kaip Monstrelet, V, p. 112, atmeta kaip šmeižtą. (*Aut. past.*)

kartu su visokiomis atmatomis“]. Iš paskos žengė kuo dailiausiai apsidariusių rūmininkų pulkas. „*Et ouys racompter et dire*, — sako susižavėjęs La Marche’as, — *que en toutes les villes où il venoit, il faisoit semblables entrées par humilite*“ [21] [„Ir girdėjau pasakojant, kad jis taip nusižeminęs įžengdavo į visus miestus, į kuriuos tik atvykdavo“].

Jau ne tokio vaizdingo nusižeminimo kupini yra daugybės šventų pavyzdžių padiktuoti nurodymai laidotuvėms, turį tinkamai perteikti velionio niekingumą. Šventasis Petras Tomas, Philippe’o de Mézières’o artimas bičiulis ir dvasinis vadovas, pajutęs besiartinančią mirtį, liepia įkišti jį maišan, užnerti jam ant kaklo virvę ir paguldyti jį ant žemės. Čia jis seka pavyzdžiu šventojo Pranciškaus, kuris juk irgi mirties valandą pasiprašė paguldomas ant žemės. Palaidokit mane, sako Petras Tomas, prie įėjimo į chorą, kad visi žmonės turėtų trypti mano palaikus, o jei bus tik įmanoma, — tai ir ožkos, ir šunys [22]. Mézières’as, susižavėjęs mokinys, savo ruožtu nuolankumu nori pranokti mokytoją. Jam, girdi, paskutinę valandą reikią užnerti ant kaklo sunkią geležinę grandinę. Kai tik jis išleisiąs dvasią, tegu būsiąs nuogas už kojų nuvilktas į bažnyčios chorą; ten jis tegu gulįs, iki būsiąs palaidotas, kryžium ištiestomis rankomis, trim virvėm pririštas prie lentos, atstosiančios brangiai išpuoštą karstą, ant kurio, ko gera, dar ir jo tuščiagarbis pasaulietinis herbas būtų buvęs nutapytas, „*se Dieu l’eust tant hay qu’il fust mors ès cours des princes de ce monde*“ [„jei Dievas jo būtų taip neapkentęs, kad jis būtų miręs šio pasaulio viešpačių rūmuose“]. Lenta, apklota dviem uolektim kanvos ar šiurkščios juodos drobės, tegu būsianti tuo pačiu būdu nuvilkta prie duobės, kurion, nuoga kaip ir buvusi, turinti būti įmesta „vargšo piligrimo maita“. Ir tik nedidelis akmuo turįs būti pastatytas ant kapo. Ir niekam daugiau nereikią duoti žinios, tik Martynui, jo geram bičiuliui Viešpatyje, ir jo paskutiniosios valios vykdytojams.

Mažne savaime suprantama, kad tasai protokolo ir ceremonijų gerbėjas, planų kūrėjas, nepamirštąs nė menkiausios smulkmenos, buvo ir daugybės testamentų autorius. Vėliausiame iš jų jau nebekalbama apie tą 1392 m. surašytą paskutiniąją valią, o kai Mézières’as 1405 m. pasimirė, jam buvo surengtos įprastinės laidotuvės; palaidotas jis buvo su numylėtojo celestinų ordino apdaru, o antkapyje iškalti du įrašai, greičiausiai jo paties kūrybos [23].

Šventumo idealui — beveik galėtum sakyti: šventumo romantizmui — penkioliktasis šimtmetis dar nesuteikė nieko, kas būtų naujų laikų ženklas. Net ir pats Renesansas šventumo idealo nepakeitė. Greta didžiųjų srovių, nukreipusių kultūrą naujomis vagomis, šventumo idealas ir prieš didžiąją krizę ir po jos pasilieka toks pat, koks visados buvo. Šventasis toks pat atsietas nuo laiko kaip ir mistikas. Kontrreformacijos šventųjų tipai yra tie patys kaip ir vėlyvųjų viduramžių, o pastarieji jokiu esminiu bruožu nesiskiria nuo ankstyvųjų viduramžių. Ir vienais, ir kitais laikais tai vis — didieji liepsningo žodžio ir žaizdre nukaltų darbų šventieji: čia — Ignacas Loyola, Pranciškus Ksaverietis, Karolis Borromeus, ten — Bernardinas Sienietis, Vincentas Ferreras, Jonas Capistrano. Greta jų — tylieji Dievo meilės pamišėliai, truputėlį giminingi musulmonų ir budistų šventųjų tipams, — Aloyzas Gonzaga šešioliktajame, Pranciškus Paulietis, Koletė, Petras Liuksemburgietis — penkioliktajame ir keturioliktajame šimtmetyje. Tarp tų dviejų tipų — figūros, turinčios abiejų kraštutinumų bruožų, o kartais net ir didžiausiu mastu jungiančios abiejų savybes.

Šventumo romantizmą galima būtų statyti į gretą su riterystės romantizmu, nes abu jie siekia tam tikrus idealius apibrėžtos gyvenimo formos vaizdinius arba išvysti įkūnytus kurio nors žmogaus, arba sukurti literatūros pavidalu. Įsidėmėtina, kad šis šventumo romantizmas visais laikais kur kas labiau žavisi fantastiškai gundančiais nusižeminimo ir susilaikymo kraštutinumais, o ne didžiais religinės kultūros taurinimo darbais. Šventuoju tampama ne dėl bažnytinių socialinių nuopelnų, kad ir kokie jie būtų didžiuliai, o tik dėl nuostabaus pamaldumo. Didieji energetai tik tada pelno šventųjų garsą, kai jų darbus nuspalvina antgamtiško gyvenimo švitesys; taigi — ne Mikalojus Kuzietis, bet jo bendražygis Dionyzas Kartūzas*.

Čia mums pirmiausia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kaip į šventumo idealą žiūrėjo rafinuotieji prabangos kultūros sluoksniai, tie patys, kurie riterystės idealą toliau garbino ir puoselėjo viduramžiams pasibaigus. Net ir tais laikais valdovų sluoksniuose dar kelis kartus radosi šventųjų. Vienas iš jų yra Karolis de Blois, mums jau žinomo Jono iš Blois, Goudos ir Schoonhoveno dėdė. Iš motinos pusės jis buvo Valois

* Šiuo atžvilgiu mums neturi reikšmės, ar Bažnyčia aptariamus asmenis paskelbė šventaisiais, ar tik palaimintaisiais. (*Aut. past.*)

giminės atžala, o dėl vedybų su Bretanės kunigaikštystės paveldėtoja Joana de Penthièvre jo daliai teko vaidai dėl sosto, kuriems jis gavo paaukoti geriausiąją savo gyvenimo dalį. Jam buvo iškelta vedybų sąlyga priimti kunigaikščio herbą ir šūkį. Jis susiduria su kitu pretendentu, Jonu de Montfort'u, ir kovos dėl Bretanės sutampa su Šimtamečio karo pradžia; Montfort'o pretenzijų gynimas buvo vienas iš painių reikalų, atvedusių Eduardą III Prancūzijon. Grafas de Blois stoja į kovą riteriškai ir grumiasi kaip vienas iš geriausių ano meto karvedžių. 1347 m., prieš pat Kalė apgultį, paimtas į nelaisvę, jis lieka Anglijoje iki 1356 m. Tik 1362 m. jis gali vėlei stoti į kovą dėl kunigaikštystės ir žūsta toje kovoje 1364 m. prie Aurai, narsiai kaudamasis greta Bertrand'o du Guesclino ir Beaumanoiro.

Tasai karžygys, kurio išorinė biografija niekuo nesiskiria nuo daugybės pretendentų į valdovus ir karo vadų biografijų, nuo jaunumės gyveno griežto asketo gyvenimą. Dar vaiką tėvas stengėsi jį atitraukti nuo pamokomų knygų, kurios rodėsi nederamos žmogui su tokia ateitimi. Jis miega pasiklojęs šiaudų ant aslos šalia savo žmonos guolio. Jam kritus mūšio lauke po šarvais aptinkama ašutinė. Išpažinties jis eina kas vakarą prieš miegą, sakydamas, kad krikščioniui nedera užmigti su nuodėmėm. Nelaisvės metais Londone jis dažnai eina į kapines ir ten atsiklaupęs kalba *De profundis*. Bretonas ginklanešys, jo raginamas kalbėti atliepiamąsias psalmės eilutes, atsisako; ne, sako jis, čia guli tie, kurie išžudė mano tėvus ir draugus ir sudegino jų namus.

Atgavęs laisvę Karolis de Blois susirengia per apsnigtus La Roche-Derrieno laukus, kur kitados buvo paimtas nelaisvėn, basomis eiti į Tréguier aplankyti relikvijų šventojo Ivo, išgarbinto Bretanės globėjo, kurio gyvenimą buvo aprašęs nelaisvės metais. Žmonės, tatai patyrę, nukloja jo kelią šiaudais ir užtiesalais, tačiau grafas de Blois pasirenka kitą kelią ir eidamas taip susižaloja kojas, kad paskui penkiolika savaičių negali vaikščioti [24]. Jam mirus karališkieji giminaičiai, tarp jų — žentas Liudvikas Anžujietis, mėgina pasiekti, kad jis būtų paskelbtas šventuoju. 1371 m. Angers'e įvyksta procesas, kuris baigiasi jo paskelbimu palaimintuoju.

Jeigu galima tikėti Froissart'u, tasai Karolis de Blois turėjo pavainikį sūnų. „*Là fu occis en bon couvenant li dis messires Charles de Blois, le viaire sus ses ennemis, et uns siens filz bastars qui s'appeloit messires Jehans de Blois, et pluiseur aultre chevalier et esçuier de Bretag-*

ne“ [25] [„Ten garbingai, veidu į priešus, žuvo minėtasis Karolis de Blois, vienas jo nesantuokinis sūnus Jonas de Blois ir daugelis kitų Bretanės riterių ir ginklanešių“]. Keista, nes Karolis de Blois buvo ne koks atsivertėlis, o savęs marinimo entuziastas nuo jaunumės. Galima spėti, kad Froissart'as apsiriko arba kad keturioliktasis šimtmetis įstengė suderinti prieštaravimus, kurie mums atrodytų visai nesuderinami.

Tokių klausimų mums nekelia kito anų laikų didžiai kilmingo šventojo, Petro Liuksemburgiečio, gyvenimas. Toji atžala Liuksemburgo grafų giminės, keturioliktajame šimtmetyje vaidinusios reikšmingą vaidmenį ir vokiečių imperijoje, ir Prancūzijos bei Burgundijos rūmuose, yra tinkamas pavyzdys to, ką Williamas James'as vadina „*the under-witted saint*“ [26] [„nedidelio proto šventuoju“]: ribotos dvasios žmogus, galįs gyventi tiktai baimingai atsitvėręs pamaldžių minčių pasaulėlyje. Jis gimė 1369 m., taigi prieš pat Brabanto ir Gelrės [Gelderno] kautynes prie Baesweilerio, kuriose žuvo jo tėvas Guy. Jo dvasinės raidos kelias nuolatos veda mus į Paryžiaus celestinų vienuolyną, kur jis, vos aštuonerių metų berniukas, bendrauja su Philippe'u de Mézières'u. Dar vaikas jis jau užverčiamas bažnytinių titulų gausybe: iš pradžių keliagubas kanauninkas, paskui, sulaukęs penkiolikos metų, Meco vyskupas, dar vėliau — kardinolas. Nesulaukęs nė aštuoniolikos metų, jis miršta 1387 m., ir išsyk Avinjone dedamos pastangos jį kanonizuoti. Pasitelkiami patys svariausi autoritetai: Prancūzijos karalius pateikia prašymą, jį paremia Paryžiaus katedros kapitula ir Universitetas. Procese, vykusiame 1389 m., kaip liudininkai dalyvauja aukščiausio rango Prancūzijos didikai: Petro brolis Andriejus Liuksemburgietis, Liudvikas de Bourbonas, Enguerrand'as de Coucy. Tiesa, per Avinjono popiežiaus aplaidumą paskelbimas šventuoju neįvyko (1527 m. Petras Liuksemburgietis buvo paskelbtas palaimintuoju), tačiau garbinimas, galėjęs pateisinti karaliaus prašymą, jau seniai buvo leistas ir toliau nekliudomai vyko. Toje Avinjono vietoje, kurioje buvo palaidoti Petro Liuksemburgiečio palaikai ir iš kurios kasdien buvo pranešama apie akivaizdžiausius stebuklus, karalius įsteigė celestinų vienuolyną, — sekdamas Paryžiaus vienuolynu, kuris anomis dienomis buvo labiausiai mėgstama karališkųjų sluoksnių šventovė. Orleano, Berry ir Burgundijos kunigaikščiai, pavaduodami karalių, atvyko padėti kertinio akmens [27]. Pierre'as Salmonas pasakoja, kaip jis keleriais metais vėliau klausėsi mišių šventojo koplyčioje [28].

Šito anksti mirusio karališko asketo paveikslas, kurį pateikia liudininkai per kanonizacijos procesą, yra kažkoks apgailėtinas. Petras Liuksemburgietis yra pernelyg išstypęs, džiova sergąs jaunuolis, kuris dar vaikas nieko daugiau nepripažino, išskyrus baimingai griežto tikėjimo tvirtybę. Jis sudraudžia besijuokiantį broliuką, nes tikrai esą parašyta, kad mūsų Viešpats verkė, bet niekur nesą parašyta, kad jis kada būtų juokęsis. „*Douls, courtois et debonnaire*, — taip apie jį sako Froissart'as, — *vierge de son corps, moult large aumosnier. Le plus du jour et de la nuit il estoit en oroisons. En toute sa vye il n'y ot fors humilité*“ [29] [„Švelnus, mandagus ir geros širdies, skaistaus kūno ir nepaprastai dosniai dalinąs išmaldą. Didesnę dienos ir nakties dalį praleisdavo melsdamasis. Visas jo gyvenimas buvo vienas nuolankumas“]. Iš pradžių aristokratiška aplinka mėgina atkalbėti jį nuo planų išsižadėti pasaulio. Prašnekęs apie tai, kad eisiąs klajoti ir pamokslauti, jis susilaukia atsakymo: jūs pernelyg aukšto ūgio; visi jus iškart atpažins. Be to, jūs neištversite šalčio. Ir kaipgi jūs galėsite pamoksluose šaukti į kryžiaus žygį? Akimirką atrodo, kad mums pavyko pažvelgti į pačią tos menkos, kietos dvasios gelmę. „*Je vois bien*, — sako Petras,— *qu'on me veut faire venir de bonne voye à la malvaise: certes, certes, si je m'y mets, je feray tant que tout le monde parlera de moy*“ [„Gerai matau, kad norima mane iš gero kelio išvesti į blogą: žinoma, žinoma, jeigu juo pasukčiau, pasiekčiau, kad visas pasaulis apie mane kalbėtų“]. Pone, atsako mokytojas Jeanas de Marche'as, jo nuodėmklausys, nėra nė vieno, kuris trokštų, kad darytumėt pikta, visi nori, kad darytumėt vien gera.

Aišku, kad aukštieji giminaičiai, pamatę, jog asketiškieji berniuko polinkiai neišnaikinami, pradėjo tuo žavėtis ir didžiuotis. Šventasis, ir dar toks jaunas šventasis — tiesiai iš jųjų tarpo! Regime vargšą paliegusį jaunuolį, slegiamą bažnytinių titulų svorio, atsidūrusį pačiame Berry ir Burgundijos rūmų gyvenimo prabangos ir puikybės centre, nors patį suskretusį ir gyvių apniktą, vis be paliovos perkratinėjantį savo skurdžias ir menkas nuodėmes. Pati išpažintis jam buvo kone tapusi žalingu įpročiu. Kasdien jis rašėsi savo nuodėmes lapelyje, o jeigu kelionėje ar žygyje kartais negalėdavo to padaryti, tai paskui valandų valandas rašydavo, iki pasivydavo ką sugaišęs. Žmonės matė jį rašantį naktimis arba skaitinėjantį savo lapelius žvakės šviesoje. Paskui jis keldavosi vidur nakties ir eidavo išpažinties pas kurį nors iš savo ka-

pelionų. Kartais jis veltui belsdavosi prie jų miegamųjų durų; jie apsimesdavo kurti. Suradęs, kas jį išklausys, imdavo skaityti nuodėmes iš savųjų lapelių. Pradėjo nuo dviejų ar trijų kartų per savaitę, o paskutinėmis dienomis ėjo išpažinties jau dukart per dieną; nuodėmklausiui nevalia buvo pasitraukti nuo jo šono. O kai jis pagaliau nuo džiovos pasimirė, paprašęs, kad būtų palaidotas kaip vargšas, buvo aptikta visa skrynelė, pilna tų lapukų, kuriuose diena dienon buvo rašomos šito smulkmeniško gyvenimo nuodėmės *.

Troškimas pačioje karaliaus giminėje tarp tiesioginių prosenių turėti šventąjį 1518 m. paskatino Liudviką Savojietę, Pranciškaus I motiną, kreiptis į Angulemo vyskupą, prašant pradėti tyrimą dėl Jono Angulemiečio paskelbimo palaimintuoju. Jonas Orleanietis, arba Angulemietis, buvo jaunesnysis Karolio Orleaniečio, poeto, brolis ir Pranciškaus I senelis. Nuo dvyliktųjų iki keturiasdešimt penktųjų savo gyvenimo metų jis buvo anglų nelaisvėje, o paskui iki pat mirties pamaldžiai ir užsidaręs gyveno savojoje Cognaco pilyje. Nuo kitų valdovų jis skyrėsi tuo, kad knygas ne tik kaupė, bet ir skaitė; pats sau pasidarė Chaucerio *Canterbury Tales* rodyklę, kūrė maldingas eiles, perrašinėjo receptus ir, regisi, buvo gana blaiviai maldingas. Apie jį visiškai tikrai žinoma, kad turėjo pavainikį Angulemietį, nes išliko įvaikinimo raštas. Mėginimai paskelbti jį palaimintuoju truko ligi pat septynioliktojo šimtmečio, bet geidžiamo tikslo nepasiekė [30].

Dar vienas atvejis leidžia mums šiek tiek perprasti rūmų sluoksnių ir šventumo santykį: šventojo Pranciškaus Pauliečio buvimas Liudviko XI rūmuose. Keistas karaliaus maldingumo tipas yra taip gerai žinomas, kad nėra reikalo jį čia išsamiai aprašinėti. Liudvikas, *„qui achetois la grace de Dieu et de la Vierge Marie à plus grans deniers que oncques ne fist roy“* [31] [„kuris pirko Dievo ir Mergelės Marijos malonę už daugiau pinigų, nei kada nors tai yra daręs kitas karalius“], pasižymėjo visomis tiesmukiausio ir blaiviausio fetišizmo savybėmis. Jo relikvijų garbinime, jo maldingų kelionių ir procesijų aistroje, regisi,

---

* *Acta Sanctorum Julii*, t. I, p. 486—628. Prof. Wensinckas atkreipė mano dėmesį į tai, kad paprotys kasdien užsirašinėti nuodėmes buvo palaimintas labai senos tradicijos; kad jis jau buvęs aprašytas Jono Klimako (Johannes Climacus, apie 600 m.) veikale *Scala Paradisi*, ed. Raderus, Paris, 1633, p. 65, kad jis žinomas ir islamo religijoje, Ghazali mokyme, ir kad jo dar liepia laikytis Ignacas Loyola savo *Exercitia spiritualia*. (*Aut. past.*)

nėra nė trupinėlio švento taurumo, nė ženklo pagarbaus santūrumo. Su šventais daiktais jis elgiasi taip, lyg jie būtų vien brangūs naminiai vaistai. Saint Laudo kryžius būtinai turėjo būti atgabentas iš Angers'o į Nantą, idant juo būtų prisiekta [32], nes priesaika Saint Laudo kryžium Liudvikui buvo reikšmingesnė už bet kurią kitą. Kai Saint Polio konetablis, pašauktas karaliaus akivaizdon, prašo valdovą prisiekti Saint Laudo kryžiumi, kad garantuoja jo saugumą, Liudvikas atsako: duodu bet kurią kitą priesaiką, tik ne šitą [33]. Artinantis mirčiai, kurios Liudvikas taip be galo bijojo, iš visų pusių jam siunčiamos brangiausios relikvijos: popiežius tarp kitų dalykų atsiunčia jam net paties šventojo Petro korporalą *; net pats Didysis Turkas pasiūlo jam relikvijų rinkinį, dar tebebuvusį Konstantinopolyje. Greta karaliaus ligos patalo ant bufeto stovi pati *Sainte Ampoule* [indas su šventuoju aliejum], atgabentas iš Reimso, iš kur jis ligi tol nė sykio nebuvo išvežtas; kai kas tvirtino, kad karalius norįs pats išmėginti stebuklingą šventojo aliejaus veikimą, išsitepdamas juo visą kūną [34]. Tai bruožai tokio tikėjimo, kokį regime turėjus Merovingų laikų karalius.

Beveik neįmanoma nustatyti ribos tarp Liudviko aistros kolekcionuoti neregėtus gyvūnus, sakysim, Šiaurės elnius ar briedžius, ir kaupti brangias relikvijas. Jis susirašinėja su Lorenzo de'Mediciu apie šventojo Zenobijaus, vietinio Florencijos šventojo, žiedą ir apie „*agnus Dei*", tai yra augalų atmainą, kitaip dar vadinamą ir *agnus scythicus*, kuri laikyta stebuklingos galios retenybe [35]. Keistame Plessis lès Tours pilies ūkyje paskutinėmis Liudviko gyvenimo dienomis aptinkame margą pamaldžių užtarėjų ir muzikantų mišinį. „*Oudit temps le roy fist venir grant nombre et grant quantité de joueurs de bas et doulx instrumens, qu'il fist loger à Saint-Cosme près Tours, où illec ilz se assemblerent jusques au nombre de six vingtz, entre lesquelz y vint pluseurs bergiers du pays de Poictou. Qui souvent jouerent devant le logis du roy, mais ilz ne le veoyent pas, affin que ausdiz instrumens le roy y prensist plaisir et passetemps et pour le garder de dormir. Et d'un autre costé y fist aussy venir grant nombre de bigotz, bigottes et gens de devocion comme hermites et sainctes creatures, pour sans ces-*

---

* Korporalas per šv. Mišias ant altoriaus kunigo patiesiama pašventinta lininė staltiesėlė, ant kurios laikoma ostija ir taurė. (*Vert. past.*)

ser prier à Dieu qu'il permist qu'il ne moutust point et qu'il le laissast encores vivre" [36] [„Tuo metu karalius sukvietė didelį skaičių muzikantų su įvairiais instrumentais ir apgyvendino juos Saint-Cosme'e prie Tūro, kur jų susirinko šešios dvidešimtys, tarp jų buvo daug piemenų iš Poictou. Jie dažnai grojo priešais karaliaus kambarius, bet nematydami jo, kad karalius girdėtų jų instrumentus ir smagiai leistų laiką ir neužmigtų budėdamas. Kita vertus, jis sukvietė taip pat daug šventuolių, vyrų ir moterų, ir dievotų žmonių, kaip antai atsiskyrėlių ir šventųjų, kad tie be paliovos melstų Dievą, kad karalius nenumirtų ir kad jis leistų karaliui dar pagyventi"].

Ir šventasis Pranciškus Paulietis, Kalabrijos atsiskyrėlis, viršijęs net Mažesniųjų brolių nusižeminimą, įkurdamas minimų [mažiausiųjų] broliją, tikrąja to žodžio prasme yra Liudviko kolekcionavimo aistros objektas. Savo paskutiniosios ligos dienomis karalius vien todėl troško turėti šalia savęs tą šventąjį, kad šis savo užtarimu pailgintų karaliaus gyvenimą [37]. Kelios misijos pas Neapolio karalių nedavė vaisių, tuomet Liudvikas įstengė diplomatiniais keliais per popiežių užsitikrinti, kad stebuklingasis vyras, nors ir labai prieš savo valią, vis dėlto jį aplankys. Didikų palyda pargabena šventąjį iš Italijos [38]. Jam atkakus Liudvikas vis dar nėra tikras, „nes jau ne vienas, apsimetęs šventuoju, buvo jį apgavęs", todėl įsako savo asmeniniam gydytojui šnipinėti Dievo vyrą ir visokiais būdais ištirti jo dorybingumą *.

Šventasis kuo puikiausiai tuos išmėginimus ištveria. Jojo askezė yra itin barbariška, verčianti prisiminti jo kraštiečius iš dešimtojo amžiaus, šventąjį Nilą ir šventąjį Romualdą. Jis bėga išvydęs moteris. Nuo jaunumės nėra lytėjęs pinigo. Jis miega dažniausiai stačiomis ar kur nors atsišliejęs; nesikerpa nei plaukų, nei barzdos. Niekados nevalgo gyvulinio maisto, tenkinasi šaknelėmis [39]. Dar net paskutiniaisiais savo gyvenimo mėnesiais pats karalius rašo, rūpindamasis tinkamu savojo šventojo maistu: „*Monsieur de Genas, je vous prie de m'envoyer des citrons et des oranges douces et des poires muscadelles et des pastenargues, et c'est pour le saint homme qui ne mange ny chair*

* „*sed volens caute atque astute agere, propterea quod a pluribus fuisset sub umbra sanctitatis deceptus, decrevit variis modis experiri virtutem servi Dei*". — *Acta Sanctorum*, l. c. (*Aut. past.*)

ny poisson; et vous me ferés ung fort grant plaisir“ * [„Pone de Genas, prašom atsiųsti citrinų ir saldžių apelsinų, ir muškatų, ir pasternokų, ir visa tai šventajam vyrui, nevalgančiam nei mėsos, nei žuvies; ir jūs man padarysite didžiulį malonumą“].

Karalius jo nevadina niekaip kitaip, tiktai *le saint homme* [šventuoju vyru], tad panašu, kad net Commines'as, keliskart regėjęs šventąjį, jo vardo nežinojo [40]. Tačiau *saint homme* vadino jį ir tie, kurie šaipėsi iš to keistojo svečio atvykimo arba kurie nepasitikėjo jo šventumu, sakysim, kad ir karaliaus asmeninis gydytojas Jacques'as Coitier. Commines'o pranešimai blaiviai santūrūs. „*Il est encores vif,* — užbaigia jis, — *par quoy se pourroit bien changer ou en myeulx ou en pis, par quoy me tays, pour ce que plusieurs se mocquoient de la venue de ce hermite, qu'ilz appelloient, „sainct homme*“ [41] [„Jis dar gyvas, tad viskas gali pasikeisti į gera arba į bloga, todėl aš tyliu, nes daugelis šaipėsi iš atvykimo šito atsiskyrėlio, kurį jie vadino „šventuoju vyru“]. Vis dėlto pats Commines'as liudija niekados neregėjęs „*de si saincte vie, ne où il semblast myeulx que le Sainct Esprit parlast par sa bouche*“ [„tokio švento gyvenimo ir tokio žmogaus, kuris atrodo taip, lyg jo lūpomis kalbėtų Šventoji Dvasia“]. O mokyti Paryžiaus teologai, Jeanas Standonckas ir Jeanas Quentinas, atsiųsti pasikalbėti su šventuoju vyru apie prašymą įkurti Paryžiuje minimų konventą, grįžta didžiai sukrėsti jo asmens padaryto įspūdžio ir atsikratę turėtos priešiškos nuostatos [42].

Burgundijos kunigaikščių domėjimasis to meto šventaisiais yra ne toks savanaudiškas kaip Liudviko XI domėjimasis šventuoju Pranciškum Pauliečiu. Įsidėmėtina, kad ne kartą didieji regėtojai ir nepaprasti asketai vis reiškiasi kaip tarpininkai ir patarėjai politikos klausimais. Taip buvo su šventąja Kolete ir su palaimintuoju Dionyzu iš Ryckelio, kitaip vadinamo Kartūzu. Koletę Burgundijos giminė itin išskyrė; Pilypas Gerasis ir jo motina Margarita Bavarietė ją pačią pažinojo ir klausdavo jos patarimų. Ji buvo tarpininkė, kai kildavo nesutarimų tarp Prancūzijos, Savojos ir Burgundijos valdovų giminių. Karolis Narsusis, Marija ir Maksimilijonas, Margarita Austrė be paliovos reikalauja

---

* *Lettres*, X, p. 124, 1483 m. birželio 29 d. Turint galvoje, kad pasternokai labai įprasta daržovė, galima spėti, kad karalius veikiau turėjo galvoje *pastèques*, t. y. arbūzus. (*Aut. past.*)

paskelbti ją šventąja [43]. Dar reikšmingesnis yra Dionyzo Kartūzo vaidmuo viešajame jo laikų gyvenime. Ir jis ne kartą buvo susijęs su Burgundijos valdovų gimine, reiškiasi kaip Pilypo Gerojo patarėjas. Kartu su kardinolu Mikalojum Kuziečiu, kurį kaip pagalbininkas lydėjo įžymiojoje kelionėje per vokiečių imperiją, jis 1451 m. kunigaikščio buvo priimtas Briuselyje. Dionyzas, nuolatos slegiamas nuojautos, kad Bažnyčiai ir krikščionijai blogai klojasi ir kad artinasi didžios negandos, klausia viename regėjime: Viešpatie, negi turkai ateis į Romą? Jis ragina kunigaikštį leistis į kryžiaus žygį [44]. Tasai *„inclytus devotus ac optimus princeps et dux“* [„įžymusis maldingas ir geriausias kunigaikštis ir valdovas“], kuriam skirtas Dionyzo traktatas apie valdovo gyvenimą ir elgesį, vargu ar galėjo būti kas kitas, o ne Pilypas. Karolis Narsusis padėjo Dionyzui Hertogenbosche įkurti kartūzų vienuolyną Konstantinopolio šventosios Sofijos garbei,— kunigaikštis ją dėl suprantamų priežasčių manė buvus šventa moterimi, nors iš tikrųjų čia turėta galvoje Amžinoji Išmintis [45]. Kunigaikštis Arnoldas van Gelrė prašo Dionyzo patarimo, susivaidijęs su savo sūnumi Adolfu [46].

Ne vien valdovai, bet ir dažnas didikas, dvasininkas ir miestietis be perstogės šturmuoja jo celę Rurmonde, prašydamas patarimo; jam nuolatos tenka spręsti gausybę sudėtingų klausimų, padėti abejonių ar sąžinės problemų kamuojamiems žmonėms.

Dionyzas Kartūzas yra visų ryškiausias viduramžių pabaigos įtakingo religinio entuziasto tipas. Tai neįtikėtinai energingas gyvenimas; didžiųjų mistikų ekstazė, be galo griežta askezė, nuolatiniai regėjimai ir pranešimai apie vizijas šiame gyvenime susiliejo draugėn su tiesiog neaprėpiama teologinių tekstų autoriaus ir praktinio dvasinio patarėjo veikla. Jis vienodai artimas ir didiesiems mistikams, ir praktiškiesiems Windesheimo kongregacijos nariams, sakysim, Brugmanui, kuriam parašo įžymųjį krikščioniško gyvenimo vadovą [47], ir Mikalojui Kuziečiui, ir raganų medžiotojams [48], ir aistringiems Bažnyčios apsivalymo šalininkams. Jo darbingumas turėjo būti tiesiog neprilygstamas. Jo raštai sudaro 45 tomus *in quarto*. Atrodo, tarytum visa viduramžių teologija dar sykį būtų pasruvusi iš po jo plunksnos. *„Qui Dionysium legit, nihil non legit“* [„Kas skaito Dionyzą, tam nebėra neskaitytų dalykų“], — toks buvo šešioliktojo šimtmečio teologų posakis. Jis vienodai gerai ir nagrinėja giliausius filosofinius klausimus, ir, paprašytas seno pasauliečio, brolio Vilhelmo,

rašo apie tai, kaip sielos atpažins viena kitą aname pasaulyje. Išdėstysiąs viską, tikina Dionyzas, kiek galima paprasčiau, o brolis Vvilhelmas galėsiąs duoti išversti į nyderlandų kalbą [49]. Nenutrūkstamu paprastai išreikštų minčių srautu jis perteikia viską, ką mąstė didieji pirmtakai. Tai vėlyvų laikų veikalas: santraukos, išvadų darymas, o ne nauja kūryba. Bernardo Klerviečio ar Hugono Senviktoriečio citatos lyg deimantai žiba ant monotoniško Dionyzo prozos drabužio. Visus savo kūrinius jis pats rašo, peržiūri, taiso, rubrikuoja ir iliuminuoja, kol pagaliau gyvenimo pabaigoje apdairiai liaujasi rašęs: *„Ad securae taciturnitatis portum me transferre intendo*“, — dabar jau pasitraukiu į saugios tylos uostą [50].

Ramybė jam nepatirtas daiktas. Kasdien jis sukalba mažne visą psalmyną; sukalbėti bent pusę yra būtina, tvirtina jis. Kad ir ką dirbdamas, apsirenginėdamas ir nusirenginėdamas, jis vis meldžiasi. Po ankstyvųjų mišių, kai visi vėl eina poilsio, jis nebesigula. Dionyzas stiprus ir aukštas, jis gali nė kiek netausoti savo kūno. Mano galva geležies, o kūnas — vario, sako jis. Nė kiek nesibjaurėdamas, net su pasigardžiavimu valgo jis sugedusį maistą: sukirmijusį sviestą, sraigių apgraužtas vyšnias; šios rūšies gyviai neturi mirtinų nuodų, sako Dionyzas, juos galima ramiai valgyti. Pernelyg sūrią silkę jis tol laiko pakabinęs, kol ši supūva: pašvinkę valgiai man skanesni už sūrius [51].

Visą minties triūsą, reikalingą giliausioms teologinėms tiesoms apmąstyti ir išreikšti, jis nuveikia ne gyvendamas netrikdomą ir vienodą mokslininko gyvenimą, bet patirdamas nepaliaujamus sukrėtimus dvasios, jautrios kiekvienam smarkesniam antgamtinės būties prisilietimui. Dar vaikas jis keliasi mėnuliui šviečiant, manydamas, kad jau laikas eiti mokyklon [52]. Jis kalba užsikirsdamas; „Mikniau“, — plūstasi vienas jo varomas velnias. Jis regi mirštančios moters van Vlodrop kambarį pilną velnių; jie išmuša jam lazdą iš rankų. Niekas už jį smarkiau nėra patyręs šiurpaus „keturių paskutiniųjų dalykų“ slogučio; baisus velnių antpuolis mirštant yra vis kartojama jo pamokslų tema. Dionyzas nuolatos bendrauja su mirusiaisiais. Vienas brolis paklausia, ar dažnai jį lankančios mirusiųjų dvasios. O, šimtų šimtus kartų, atsako Dionyzas. Jis atpažįsta savo tėvą skaistykloje ir išmeldžia jam atleidimą. Regėjimų, apreiškimų ir vizijų jis be perstogės kupinas, bet kalba apie juos tiktai nenoromis. Jis gėdisi ekstazių, kurias jam sukelia vi-

sokios išorinės dingstys: visų pirma — muzika, kartais net didikų draugijoje, susirinkusioje pasiklausyti jo išminties ir pamokymų. Tarp didžiųjų teologų jis tituluojamas *Doctor ecstaticus*.

Nemanykime, kad tokia didi figūra kaip Dionyzo Kartūzo išvengė įtarinėjimų ir patyčių, tekusių Liudviko XI parsikviesto keistojo stebukladario daliai; ir Dionyzas turi be atvangos grumtis su pasaulio panieka ir pažeminimu. Penkioliktojo šimtmečio dvasia vargiai teišlaiko pusiausvyrą, atsidūrusi akis į akį su aukščiausiomis viduramžių tikėjimo apraiškomis.

14

RELIGINIS JAUDULYS IR RELIGINĖ VAIZDUOTĖ

Nuo to laiko, kai dvyliktajame šimtmetyje saldžiai lyrinė Bernardo Klerviečio mistika pradėjo jausmingo graudulio dėl Kristaus kančių fugą, dvasia kaskart vis smarkiau persiėmė jaudulingu atsidavimu pasijai; ji buvo persisunkusi ir prisisotinusi Kristaus ir kryžiaus. Jau kūdikystėje Nukryžiuotojo paveikslas buvo diegiamas švelnioms sieloms, — toks didžiulis ir toks tamsus, kad jo šešėlis savo rimtumu gulė ant visų kitų jausminių išgyvenimų. Kai Jeanas Gersonas dar buvo vaikas, jo tėvas kartą atsistojo prie sienos išskėtęs rankas ir tarė: „Žiūrėk, sūnau, šitaip buvo nukryžiuotas ir numirė tave sukūręs ir tave atpirkęs Dievas“. Tasai paveikslas, vis ryškėjantis bėgant metams, išliko berniuko atmintyje ligi žilos senatvės, ir vaikas už tai buvo dėkingas savo maldingajam tėvui dar ir tada, kai šis pasimirė kaip tik Kryžiaus Išaukštinimo dieną [1]. Koletė, būdama ketverių metų, kasdien girdėjo, kaip motina melsdamasi verkia ir dūsauja dėl Kristaus Kančios, prisimindama, kaip jis buvo paniekintas, muštas ir kankintas. Tie prisiminimai taip giliai įstrigo jos itin jautrion sielon, kad jai visą gyvenimą nukryžiavimo valandą spausdavo ir geldavo širdį, o skaitydama Kančios istoriją ji kęsdavo didesnes kančias nei kai kurios moterys gimdydamos [2]. Pamokslininkas, būdavo, kartais visą ketvirtį valandos nukryžiuotojo poza tylėdamas stovi prieš savo klausytojus [3].

Dvasia buvo taip perpildyta Kristaus, kad, atsiradus bent menkiausiam išoriniam kokio veiksmo ar idėjos panašumui su Viešpaties gyvenimu ar kančia, Kristaus motyvas išsyk suskambėdavo. Vargšė vie-

nuolė, nešanti malkas virtuvėn, vaizduojasi, kad ji šitaip neša kryžių: paties medžio nešimo vaizdinio pakanka, kad veiksmas būtų išvystas didžiausiojo meilės žygdarbio šviesoje. Akla moteriškutė, pradėjusi skalbti, skalbyklą ir kubilą laiko kūte ir prakartėle [4]. Tačiau lygiai tokia pat persisotinimo religiniu turiniu apraiška yra ir profanacija, kai religiniais vaizdiniais persunkiamas valdovų garbinimas; kai Liudvikas XI lyginamas su Kristumi, o imperatorius, jo sūnus ir anūkas — su Trejybe *.

Penkioliktojo šimtmečio religinis jausmingumas reiškiasi dvejopa forma. Viena vertus, jis atsiskleidžia didžiu jauduliu, kartkartėmis vis pagaunančiu liaudį, kai koks nors keliaujantis pamokslininkas savo žodžiu uždega visą dvasinį kurą it sausą žabų ryšelį. Tai spazminės apraiškos, aistringos, smarkios, bet greit vėlei išblėstančios. O greta jų kai kurių žmonių jausmingumas nukreipiamas nuolatos tekėti ramia vaga, normalizuojamas ir paverčiamas nauja gyvenimo forma — vidinio išgyvenimo forma. Tai pietistiniai sluoksniai tų, kurie, suvokdami save kaip atnaujintojus, pavadino savo sąjūdį *devotio moderna*, t. y. naujuoju maldingumu. Kaip reglamentuotas judėjimas *devotio moderna* žinomas tik Šiaurės Nyderlandų ir Žemutinės Vokietijos srityse, tačiau dvasia, davusi jam gyvybę, aptinkama ir Prancūzijoje.

Iš smarkaus pamokslų poveikio nedaug pastovių elementų teperėjo į dvasinę kultūrą. Žinome, kokį neapsakomą įspūdį darė pamokslininkai **, tačiau jaudulio, kurį jie žadino, mums nebeskirta patirti. Rašytinis pamokslų palikimas mums jo neperteikia; ir kaipgi galėtų perteikti? Rašytas pamokslas nebeveikė jau nė ano meto žmonių. Daugelis tų, kurie girdėjo Vincentą Ferrerą kalbant, o dabar skaito jo pamokslus, — sako šio vyro biografas, — tvirtina, kad vargiai pajunta net ir šešėlį to, kas juos pasiekdavo iš jo lūpų ***.

Ir nenuostabu. Tai, ką mes aptinkame spausdintuose Vincento Ferrero ar Olivier Maillard'o pamoksluose [5], yra ne kas daugiau, kaip vien jų iškalbingumo medžiaga, netekusi viso oratoriško įkarščio ir dėl

---

* Žr. šios knygos p. 196.

** Žr. šios knygos p. 13.

*** *Acta Sanctorum Aprilis*, t. I, p. 195. Vaizdas, kurį pateikia Hefelė minimame veikale, daugeliu atžvilgių gali būti laikomas tinkamu ir prancūziškai kalbantiems kraštams. (*Aut. past.*)

skirstymo į visus tuos „pirma", „septinta" ir t. t. atrodanti tiesiog sausa. Žinome, kad tai, kas kiekvienąsyk sujudindavo žmones, buvo įtaigus pragaro baisenybių vaizdavimas, griausmingi grasinimai bausme už nuodėmes, lyriniai protrūkiai apie Kristaus Kančią ir Dievo meilę. Žinome, kokiomis priemonėmis pamokslininkai to siekė; jokie efektai jiems nebuvo per šiurkštūs, joks perėjimas nuo juoko prie ašarų — per staigus, joks besaikis balso įtempimas — per didelis [6]. Tačiau šoką, kurį jie šitaip sukeldavo, mes iš esmės galime suvokti tiktai iš vis tokių pačių pranešimų, kaip miestai varžėsi tarpusavyje, kuris pirmas gaus pamokslininko pažadą atvykti, kaip magistratas ir gyventojai pamokslininkus sutikdavo su tokiom iškilmėm, kokios buvo rengiamos valdovams, kaip pamokslininkai kartais turėdavo nutilti ir palaukti, kol pasibaigs garsus minios raudojimas. Kartą, Vincentui Ferrerui sakant pamokslą, pro šalį į bausmės vykdymo vietą buvo vežami du mirti pasmerkti nusikaltėliai, vyras ir moteris. Vincentas paprašė atidėti egzekuciją; tam laikui jis paslėpė aukas po savo sakykla, o pats ėmė kalbėti apie jų nuodėmes. Po pamokslo jų ten nebebuvo, rasti pavyko tik keletą kaulų, ir žmonės buvo įsitikinę, kad tai šventojo vyro žodis juodu sudegino, o sykiu ir išgelbėjo [7].

Pamokslininko žodžių sukeltas spazmiškas minios jaudulys kiekvienąsyk išsisklaido, nepajėgdamas įsitvirtinti rašytinėje tradicijoje. Užtat juo geriau mums pažįstamas *devotio moderna* puoselėtas *innicheit* [širdingumas]. Kaip ir kiekvienoje pietistų bendruomenėje, religija čia buvo ne vien gyvenimo, bet ir bendrabūvio forma: tai buvo jaukus, tykiai intymus dvasinis bendravimas paprastų vyručių ir moterėlių; didžiulis jųjų dangus gaubė mažutėlaitį pasaulėlį, kurį lenkė bet koks garsesnis gyvenamojo laiko šniokštimas. Bičiuliai žavėjosi, kad Tomas Kempietis nieko nenusimanė apie paprastus šio pasaulio reikalus; vienas Windesheimo kongregacijos prioras turėjo garbingą pravardę Jonas Nežinau. Jiems reikalingas pasaulis turi būti supaprastintas; tą pasaulį jie ištyrina, neįsileisdami blogio į savąją sferą *.

---

* James, l. c., p. 348: „*For sensitiveness and narrowness, when they occur together, as they often do, require above all things a simplified world to dwell in*" [„Mat jautrumas ir dvasinis ribotumas, kai jie, kaip kad dažnai būna, reiškiasi drauge, visų pirma reikalauja supaprastinto pasaulio, kuriame galėtų gyvuoti"]; plg. p. 353. (*Aut. past.*)

Toje ankštoje sferoje jie gyvena mėgaudamiesi sentimentaliu prielankumu vienas kitam; vieno žvilgsnis be perstogės nukreiptas į kitą, idant būtų pastebėtas kiekvienas malonės ženklas; lankyti vieniems kitus yra jų pramoga [8]. Dėl to radosi jų ypatingas pomėgis kurti gyvenimo aprašymus, kuriems mes turime būti dėkingi, kad galime taip nuodugniai pažinti šį dvasinį būvį.

Savo nyderlandiškąja reglamentuota forma *devotio moderna* sukūrė tvirtą maldingo gyvenimo tradiciją. Maldingieji buvo atpažįstami iš nuosaikių ir tykių judesių, iš palinkusios eigasties, kai kurie — iš veiduose nutaisytos šypsenos ar tyčia sulopytų naujų drabužių *. Ir nė kiek ne menkiau — iš gausiai liejamų ašarų. „*Devotio est quaedam cordis teneritudo, qua quis in pias faciliter resolvitur lacrimas*“ — maldingumas yra tam tikras širdies švelnumas, dėl kurio žmogus lengvai paplūsta dievotomis ašaromis. Reikią melsti Dievą „kasdienio ašarų krikšto“, ašaros esančios maldos sparnai arba, pasak šventojo Bernardo, angelų vynas. Reikią atsiduoti girtinųjų ašarų malonei, būti joms pasirengus ir skatinti jas ištisus metus, o ypač — Gavėnios metą, idant drauge su psalmininku galėtum sakyti: „*Fuerunt mihi lacrimae meae panes die ac nocte*“ [„Ir dieną, ir naktį man ašarų duona“]. Kartais jos byrančios taip lengvai, kad mes meldžiamės kūkčiodami ir balsu raudodami („*ita ut suspiriose ac cum rugitu oremus*“), bet jeigu jos pačios nesrūvančios, nereikią jų pernelyg spauste iš savęs spausti, gana esą ir širdies ašarų. O kitiems regint reikią kiek įmanu vengti išorinių dvasinio maldingumo ženklų demonstravimo [9].

Vincentas Ferreras, šventindamas ostiją, kiekvienąsyk taip plūsdavęs ašaromis, kad mažne visi drauge verkdavę ir dažnai kildavęs aimanavimas lyg apraudant numirėlį. Verkti jam būdavę taip saldu, kad jis nenorėdavęs tramdyti ašarų [10].

Prancūzijoje naujasis maldingumas nėra kaip nors ypatingai reglamentuotas ir įgijęs tokią apibrėžtą naują formą kaip Nyderlandų Brolių namai ir Windesheimo kongregacija. Giminingos sielos Prancūzijoje arba apskritai pasilieka pasaulyje, arba stoja į esamus ordinus, kur naujasis maldingumas skatina juos laikytis griežtesnės regulos. Kaip visuotinė plačių miestiečių sluoksnių laikysena šis reiškinys ten nėra

* Pastarąjį paprotį, kaip man pranešė ponas W. P. A. Smitas, dar tebepuoselėja Giethoorno kaimiečiai menonitai. (*Aut. past.*)

žinomas. Galbūt priežastis čia buvo ir ta, kad prancūzų maldingumas yra aistringesnio, spazmiškesnio pobūdžio nei nyderlandų, greičiau įgyjąs perdėtas formas, bet greičiau ir atslūgstąs. Viduramžių pabaigoje svečiams iš pietinių kraštų Šiaurės Nyderlanduose ne sykį krinta į akis rimtas ir visuotinis maldingumas, kurį jie mini kaip ypatingą liaudies bruožą [11].

Nyderlandų maldingųjų sąjūdžio nariai apskritai atsisakė sąlyčio su intensyviąja mistika, iš kurios, kaip iš parengiamosios stadijos, kilo jų gyvenimo forma. Drauge jie didžiąja dalimi įveikė ir pavojų nukrypti į fantastiškas erezijas. Naujasis Nyderlandų maldingumas buvo klusnus ir nenukrypstąs nuo tikėjimo normų, praktiškai dorybingas, o kartais — netgi blaivus. O prancūzų maldingumo tipas, atrodo, bus buvęs kur kas platesnių užmojų; jis vis užgriebia ekstravagantiškas tikėjimo apraiškas.

Kai Groningeno dominikonas Mattheus Grabowas atkeliavo į Konstancą elgetaujančiųjų ordinų vardu apskųsti naujųjų bendro gyvenimo brolių ir, jei pavyks, pasiekti, kad jie būtų pasmerkti [12], persekiojamųjų Geerto Grootės sekėjų ginti stoja ne bet kas, o pats didysis bendrosios bažnytinės politikos vadovas Jeanas Gersonas. Gersonas visais požiūriais buvo tinkamas nuspręsti, ar čia esama tikro maldingumo išraiškos ir leistinos jo organizacinės formos. Mat tikro maldingumo skyrimas nuo perdėtų tikėjimo apraiškų buvo vienas iš nuolatinių jo dvasios triūso objektų. Gersono protas buvo atsargus, nuodugniai akademiškas, garbingas, tyras ir geravalis, pasižymįs truputėlį baimingu rūpinimusi, kad nebūtų nusižengta geroms manieroms; tasai rūpestis kartais dar išduoda iš neturtingų sluoksnių išėjusio ir tikrai aristokratišką laikyseną pasiekusio subtilaus žmogaus kilmę. Drauge jis buvo psichologas ir gerai nusimanė, kas yra stilinga. O stilingumas ir tikėjimo normų laikymasis yra itin giminingi dalykai. Tad ir nenuostabu, kad ano meto religinio gyvenimo apraiškos ne sykį kėlė Gersonui įtarimą ir rūpestį. Tačiau keista, kad maldingumo tipai, kuriuos jis peikia kaip perdėtus ir pavojingus, yra tokie panašūs į jo imtą ginti naujojo maldingumo sąjūdį. Bet tatai nesunku paaiškinti. Jo avys Prancūzijoje nebuvo saugomos patikimų užtvarų — disciplinos ir organizacijos, — savaime verčiančių pernelyg ugningas sielas laikytis tose ribose, kurias Bažnyčia galėjo toleruoti.

Gersonui visur regisi populiaraus maldingumo pavojai. Jam atrodo nederama mistiką nešti gatvėn [13]. Pasaulis, sako jis, šį trumpą metą

prieš savo pabaigą yra kaip silpnaprotis senis, pasiduodąs visokioms fantazijoms, sapnams ir iliuzijoms, kurios ne vieną nukreipia į šalį nuo tiesos [14]. Daugelis be deramo vadovavimo pradeda pernelyg griežtai pasninkauti, pernelyg ilgai budėti naktimis, perdėtai lieti smegenis temdančias ašaras. Jie neklauso jokių perspėjimų susiturėti. Tegu jie pasisaugą, nes galį greit pakliūti į velnio žabangus. Dar visai neseniai jis lankęs Atrechte moteriškę ir motiną, kuri, prieštaraudama savo vyro valiai, visišku pasninkavimu nuo dviejų iki keturių dienų iš eilės daugeliui sukėlė susižavėjimą. Jis su moteriške pasikalbėjęs, rimtai patikrinęs ir nustatęs, kad josios susilaikymas esąs vien puikybė ir tuščias užsispyrimas. Mat po tokio pasninkavimo ji valgė lyg nepasotinama apsirijėlė; aiškindama, kam ji taip save marinanti, ji negalėjo pasakyti nieko daugiau, tik tiek, kad esanti neverta valgyti duoną. Vien josios išvaizda rodė, kad artėja pamišimas [15]. Kita serganti epilepsija moteriškutė, kurios nuospaudos vis dilgtelėdavusios, kai tik kokia siela eidavusi į pragarą, kuri iš kaktų skaitydavusi nuodėmes ir tikinusi kasdien išgelbstinti tris sielas, pagrasinus, jog bus kankinama, prisipažino šitaip elgusis tik todėl, kad galėtų duoną pelnytis [16].

Gersonas menkai tevertino visur skaitomas naujausiųjų laikų vizijas ir apreiškimus. Neigė juos net tokių įžymių šventųjų kaip Švedijos Brigita ir Kotryna Sienietė [17]. Per daug buvo visko prisiklausęs, kad galėtų pasitikėti. Daugybė tvirtino, girdi, jiems buvę apreikšta, kad jie tapsią popiežiais; vienas mokytas vyras net pats viską aprašė ir pagrindė įrodymais. Kitas iš pradžių buvo įsitikinęs, kad turįs tapti popiežium, bet paskui įtikėjo, kad būsiąs Antikristas ar bent jo pirmtakas, tad brandino mintį atimti sau gyvybę, idant neužtrauktų krikščionijai tokios negandos [18]. Nėra pavojingesnio dalyko, sako Gersonas, už maldingumą be išmanymo. Girdėdami, kad Marijos dvasia džiūgavo Viešpatyje, vargšai dievoti žmoneliai irgi trokšta džiūgauti ir mėgina tatai įsivaizduoti, čia su meile, čia su baime; ir tada regi visokius vaizdus, kurių neįstengia atskirti nuo tiesos ir kuriuos visus laiko stebuklais ir savo nepaprasto maldingumo įrodymais [19]. Tačiau kaip tik tai ir skatino *devotio moderna*. „Taigi kas šiuo atžvilgiu savo širdimi ir visomis savo jėgomis nori nuoširdžiai pakartoti ir išgyventi mūsų Viešpaties kančias, tas turi stengtis jaustis prislėgtas ir nusiminęs. O jeigu jį slegia koks dabartinis sielvartas, tegu toksai jungia jį su Kristaus sielvartu ir trokšta juo su Kristum dalintis“ [20].

Kontempliaciniame gyvenime esama daug pavojų, sako Gersonas; nuo jo daugelis pasidarė melancholikais arba išprotėjo [21]. Jis žino, kaip greit pernelyg ilgas pasninkavimas sukelia pamišimą arba haliucinacijas; jis taip pat žino, kokį vaidmenį pasninkavimas vaidina kerėtojų praktikoje [22]. Kurgi vyras, turėjęs tokį skvarbų žvilgsnį ir taip puikiai gebėjęs pastebėti psichologinius tikėjimo apraiškų aspektus, turėjo brėžti ribą tarp šventų bei leistinų ir atmestinų dalykų? Gersonas pats jautė, kad vien teisumo jam čia nepakanka; nesunku buvo kaip mokytam teologui skelbti nuosprendžius visais tais kartais, kai būdavo akivaizdžiai nukrypstama nuo dogmos. Bet greta dar liko tie atvejai, kai orientyru turėjo būti dorovinis maldingumo apraiškų vertinimas, kai sprendimą jam turėjo padiktuoti saiko ir gero skonio jausmas. Jokia kita dorybė, sako Gersonas, šiais nelemtais schizmos laikais nėra taip paleidžiama iš akių kaip *Discretio* [mokėjimas atskirti] [23].

Jeigu jau ir Jeanui Gersonui dogminis kriterijus nebebuvo vienintelis lemiamas, skiriant tikrą maldingumą nuo apsimestinio, juo labiau mums dera ribą tarp religinio jaudulio tipų brėžti ne pagal jų ortodoksiškumą ar eretiškumą, o pagal psichologinį pobūdį. Ir ano meto žmonės neįžvelgė dogminių skirtumų ribos. Su tokiu pat pagarbumu jie klausėsi ir eretiko brolio Tomo, ir šventojo Vincento Ferrero; jie vadino šventąją Koletę ir josios pasekėjus begardais ir apsimetėliais [24]; Koletė pasižymi visais tais bruožais, kuriuos Jamesas vadina teopatine būsena [25], kylančia dėl be galo skausmingo per didelio jautrumo. Išskyrus žvakes, Koletė negali žiūrėti į jokią kitą ugnį ir nepakelia nuo ugnies sklindančios kaitros. Ji kraupiai bijo musių, sraigių, skruzdžių, smarvės ir nešvarumo. Ji taip pat smarkiai bjaurisi seksualumu, kaip vėliau bjaurėsis ir šventasis Aloyzas Gonzaga, tad savo kongregacijon linkusi priimti tiktai mergeles, nevertina vedusių šventųjų ir apgailestauja, kad jos motina, būdama našlė, ištekėjo už jos tėvo [26]. Šį aistringą tyriausios mergystės garbinimą Bažnyčia vis dar giria kaip naudingą ir sektiną. Jis buvo nepavojingas, kol reiškėsi vien kaip asmeninis koktėjimasis bet kokiu seksualumu. Tačiau tie patys jausmai kitu pavidalu darėsi pavojingi Bažnyčiai, o drauge ir juos reiškiančiam asmeniui: tuomet, kai tasai jau nebe vien lyg ragelius įtraukusi sraigė troško užsisklęsti savoje tyrumo sferoje, bet geidė, kad šis skaistybės siekis būtų taikomas ir kitų žmonių religiniam ir socialiniam gyvenimui. Kiekvieną sykį, kai tik tokie tyrumo

siekiai įgydavo revoliucinį pobūdį ir imdavo reikštis kaltinimais, kad kunigai neskaistūs ir vienuoliai ištvirkauja, viduramžių Bažnyčia buvo priversta tuos siekus neigti, nes žinojo, kad neįstengs išnaikinti blogybės. Jeanas de Varennes'as už savo nuoseklumą pelnė vargus kalėjimo, į kurį buvo uždarytas Reimso arkivyskupo. Tasai Jeanas de Varennes'as buvo mokytas teologas ir garsus pamokslininkas; būdamas Avinjono popiežiaus rūmuose jaunojo Liuksemburgo kardinolo kapelionu, jis ir pats regėjosi galįs tikėtis mitros ar kardinolo skrybėlės, bet staiga atsisakė visų beneficijų, išskyrus Reimso Dievo Motinos katedros kanauninko vietą, išsižadėjo titulų ir grįžo iš Avinjono į savo gimtinę, kur pradėjo šventą gyvenimą ir ėmė sakyti pamokslus Saint Lié miestelyje. *„Et avoit moult grant hantise de poeuple qui le venoient veir de tous pays pour la simple vie très-noble et moult honneste que il menoit“* [„Ir susibūrė daugybė žmonių, atkakusių iš visų kraštų jo pamatyti dėl labai kilnaus ir labai doro jo gyvenimo“]. Buvo manoma, kad jis galėtų tapti popiežium; jis buvo vadinamas *„le saint homme de S. Lié“* [„šventuoju Saint Lié vyru“]; daugelis, tikėdami stebuklinga jo asmens galia, stengėsi palytėti jo ranką ar drabužį; kai kurie laikė jį Dievo pasiuntiniu ar net dieviška būtybe. Visa Prancūzija kurį laiką apie nieką daugiau nė nešnekėjo [27].

Tačiau ne visi tikėjo, kad jo ketinimai tikrai nuoširdūs; buvo ir tokių, kurie kalbėjo apie *„le fou de Saint Lié“* [„Saint Lié kvailį“] arba įtarinėjo, kad jis, keldamas tokį šurmulį, mėgina pasiekti tų aukštų dvasinių rangų, kurių šiaip jam pasiekti nepasisekė. Šito Jeano de Varennes'o — kaip ir daugelio ankstesnių žmonių — atveju regime, kaip aistringas lytinio tyrumo siekimas darosi revoliucingas. Visus skundus dėl Bažnyčios išsigimimo jis stačiai suveda į tą vieną neskaistumo blogybę ir, pagautas to vieno karšto pasipiktinimo, pamoksluose ragina priešintis ir sukilti prieš Bažnyčios autoritetus, visų pirma — prieš Reimso arkivyskupą. *„Au loup, au loup“* [„Mušk vilką, mušk vilką“],— šaukia jis miniai, o ši, kuo puikiausiai suprasdama, kas tasai vilkas yra, su džiaugsmu jam atitaria: *„Hahay, aus leus, mes bones genz, aus leus“* [„Ei, ei, muškit vilkus, gerieji žmonės, muškit vilkus“]. Iki galo ginti savo įsitikinimus Jeanas de Varennes'as, kaip regisi, nedrįso: jis niekados nesakęs, kad turi galvoje arkivyskupą, teisinasi jis iš kalėjimo; mėgęs tik kartoti patarlę:

„qui est tigneus, il ne doit pas oster son chaperon“ — kam galva susu nuėjus, tas tegu nenusiima kepurės [28]. Ar daugiau, ar mažiau drąsiai jis būtų kalbėjęs savo pamoksluose, klausytojai juose girdėjo senąjį mokymą, tiek kartų kėlusį grėsmę visam Bažnyčios gyvenimui: kad neskaisčiai gyvenančio kunigo sakramentai esą netikri, kad jo pašventinta ostija tesanti vien duona, kad jo teikiamas krikštas ir nuodėmių atleidimas esą beverčiai. Tai buvo tik dalis Jeano de Varennes'o skelbtos ekstremistinės visuotinio skaistumo programos: kunigams esą nevalia gyventi net su seseria ar sena moterimi; su santuoka susijusios 22 ar 23 nuodėmės; svetimautojus reikią bausti pagal Senojo Įstatymo mokymą; ir pats Kristus, jeigu tik būtų buvęs visai tikras, kad svetimautoja nusidėjusi, būtų liepęs užmušti ją akmenimis; Prancūzijoje nesą skaisčios moters; nesantuokinis vaikas negalįs nieko gera padaryti arba tapti šventuoju [29].

Tokiai ryžtingai bjaurėjimosi neskaistumu formai Bažnyčia nuolatos turėjo priešintis savisaugos sumetimais; jeigu sykį būtų buvę pradėta abejoti, ar nevertų kunigų sakramentai yra galiojantys, visas Bažnyčios gyvenimo pamatas būtų pradėjęs siūbuoti. Gersonas stato Jeaną de Varennes'ą į vieną gretą su Janu Husu, sakydamas, kad jis, iš pradžių siekdamas gerų tikslų, dėl per didelio uolumo išklydo iš kelio [30].

Antra vertus, Bažnyčia apskritai buvo be galo atlaidi kitoje srityje: ji pakentė itin juslinius Dievo meilės vaizdinius. Tačiau nuodugnusis Paryžiaus universiteto kancleris perspėjo ir čia jaučiąs pavojų.

Jam, turinčiam didžiulę sielovados patirtį, tatai buvo pažįstama, pažistama įvairiais aspektais — ir kaip dogminis, ir kaip dorovinis pavojus. „Dienos man nepakaktų, — sako jis, — jei mėginčiau išvardinti nesuskaičiuojamas beprotybes pakvaišėlių įsimylėjėlių: *amantium, immo et amentium*“ [31]. Taip, jis tatai žino iš patirties: *„Amor spiritualis facile labitur in nudum carnalem amorem“* [32] — d vasinė meilė lengvai išvirsta į grynai kūnišką meilę. Kas gi, jei ne pats Gersonas buvo tasai jo pažįstamas vyras, kuris iš girtino maldingumo buvo pradėjęs puoselėti abipusę draugystę Viešpatyje su seseria vienuole: „iš pradžių tas įkarštis nebuvo nė truputėlio kūniškas, bet pamažėle iš nuolatinio bendravimo kilo meilė, kuri jau krypo nebe vien Dievop, tad jis nebeįstengė atsispirti troškimui ją aplankyti arba mąs-

tyti apie ją, kai jos nebūdavo šalia. Jis vis dar neįtarė jokios nuodėmės, jokių velnio žabangų, ir tik ilgesnis išsiskyrimas leido jam įžvelgti pavojų, kurį Dievas dar pačiu laiku nuo jo nukreipė“ [33]. Nuo to meto jis buvo *„un homme averti“* [„patyręs vyras“] ir turėjo iš to naudos. Visas jo traktatas *De diversis diaboli tentationibus* [34] [„Apie įvairias velnio pagundas“] yra nuodugni analizė tos dvasinės būklės, kurioje gyveno ir Nyderlandų naujojo maldingumo atstovai. Visų pirma Gersonui įtartina yra *„dulcedo Dei“*, Windesheimo kongregacijos „saldybė“. Šėtonas, sako jis, kartais įkvepia žmogui nepaprastą ir įstabią saldybę (*dulcedo*), panašią į maldingumą ir vargiai nuo jos atskiriamą, idant žmogaus vienintelis troškimas būtų mėgautis ta saldybe (*suavitas*), o Dievą idant jis mylėtų ir Dievu sektų, vien geisdamas tą malonumą patirti [35]. O kitoje vietoje [36] apie tą pačią *dulcedo Dei* jis kalba: perdėtas tokių jausmų puoselėjimas daugelį suklaidino; savo širdies šėlą jie palaikė Dievo jutimu ir skaudžiai apsiriko. Tatai gimdo visokių troškimų: kai kurie geidžią pasiekti visiško nejautrumo arba pasyvumo būklę, kurioje per juos vien Dievas teveiktų, arba mistinio pažinimo ir susijungimo su Dievu būseną, kada Jis jau nesutelpa vien į tikrosios ir gerosios būties sąvoką. Todėl Gersonas abejoja ir Ruusbroecu, kurio paprastumu jisai netiki, ir prikiša jam veikale *Chierheit der gheesteliker brulocht* [„Dvasinių vestuvių puošmena“] reiškiamą nuomonę, kad tobula siela, įžvelgdama Dievą, ne vien regi Jį dėl šviesos, kuri yra dieviškoji esencija, bet ir pati tampa dieviškąja šviesa [37].

Visiško individualybės sunaikinimo jausmas, kuriuo mėgavosi visų laikų mistinės tėkmės, tokiam nuosaikios, senamadiškos, šventuoju Bernardu sekančios mistikos šalininkui kaip Gersonas negalėjo būti toleruotinas. Viena regėtoja papasakojo jam, kad, jai stengiantis įžvelgti Dievą, josios siela buvusi tikrų tikriausiai sunaikinta, o paskui vėlei sukurta. Iš kur ji tatai žinanti? — paklausęs ją Gersonas. Ji pati tatai patyrusi, atsakiusi regėtoja. Loginis tokio paaiškinimo absurdiškumas intelektualiajam kancleriui buvo pergalingas įrodymas, kokie peiktini yra tokie jausmai [38]. Pavojinga buvo tokius jutimus reikšti mintimis; Bažnyčia galėjo juos toleruoti tik vaizdų pavidalu: Kotrynos Sienietės širdis buvo paversta į Kristaus širdį. Tačiau Marguerite Porete iš Henegouweno, priklausiusi Laisvosios dvasios brolijai ir taip

pat tvirtinusi, kad jos siela išnyko, susijungusi su Dievu, 1310 m. buvo Paryžiuje sudeginta *.

Didysis savo asmenybės išnykimo pojūčio pavojus buvo išvada, kurią darė ir Indijos, ir kai kurie krikščionių mistikai: kad tobula, dievybę reginti ir mylinti siela nebegali nusidėti. Mat susiliejusi su Dievu ji nebeturi savo valios; lieka tiktai Dievo valia, ir net jeigu tokia siela pasiduoda kūno potroškiams, tai jau nebėra nuodėmė [39]. Ne vienas vargšas neišmanėlis tokio mokymo buvo paskatintas leistis į šiurpiausią nesivaldymą, kurio pavyzdžių regime begardų sektos, Laisvosios dvasios brolijos, tiurliupenų atvejais. Kiekvieną sykį, kai Gersonas kalba apie nežabotos Dievo meilės pavojus, kaip perspėjimas jam ateina į galvą šitų sektų pavyzdžiai [40]. Tačiau čia atsiduriame visai šalia naujojo maldingumo sluoksnių. Windesheimo brolijos narys Hendrikas van Herpas kaltina savo paties dvasinius giminaičius dvasiniu svetimavimu [41]. Šioje sferoje būta šėtoniškų itin iškrypėliškos bedievystės pinklių. Gersonas mini įžymų vyrą, kuris vienam kartūzui prisipažinęs, kad mirtina nuodėmė, — jis dar pasakė, jog tai neskaistybė, — jam ne tik nekliudanti mylėti Dievo, bet priešingai, įkvepianti jį dieviškąją saldybę dar karščiau garbinti ir dar karščiau josios trokšti [42].

Bažnyčia budriai sekė, kad perdėtas mistikos jaudulingumas nevirstų formuluotais įsitikinimais arba nebūtų pradėtas taikyti visuomenės gyvenimui. Kol visa tai būdavo vien aistringi simbolinio pobūdžio vaizdiniai, Bažnyčia pakentė net didžiausius kraštutinumus. Johannesas Brugmanas nebaudžiamas galėjo taikyti Jėzaus žmogystei visas savybes girtuoklio, kuris užmiršta pats save, niekur neįžvelgia pavojaus, nepyksta, kai iš jo šaipomasi, viską išdalina: *„O en was hi niet wael droncken, doe hem die mynne dwanck, dat hi quam van den oversten hemel in dit nederste dal der eerden?“* [„O, ir ar nebuvo jis pasigėręs, kai meilė privertė jį iš pačių dangaus aukštybių nusileisti į šitą žemiausią žemės slėnį?“]. Danguje jisai vaikštinėja *„schyncken ende tappen mit vollen toyten“* [„pildamas po pilną taurę“] pranašams, *„ende sij*

* Toks pat šiuolaikinio žmogaus jausmas: *„I commited myself to Him in the profoundest belief that my individuality was going to be destroyed, that he would take all from me, and I was willing“* [„Atsidaviau Jam, kuo giliausiai tikėdamas, kad mano asmuo tuoj išnyks, kad Jis pasiims mane visą, — ir geidžiau to“].— James, l. c., p. 223.

droncken, dat sij borsten, ende daer spranck David mit sijnre herpen voer der tafelen, recht of hij mijns heren dwaes waer" [43] [„ir jie gėrė kone sprogdami, o paskui Dovydas ėmė šokti priešais stalą su savo arfa, tarytum būtų mano valdovo juokdarys"].

Ne tik groteskiškasis Brugmanas, bet ir tyrasis Ruusbroecas aprašo Dievo meilę, naudodamasis girto svaigulio vaizdiniu. Greta girto svaigulio dar vartojamas ir alkio vaizdinys. Galbūt abu juos paskatino Biblijos žodžiai: „*qui edunt me, adhuc esurient, et qui bibunt me, adhuc sitient*" [„kurie manęs valgo, dar alksta, ir kurie manęs geria, dar trokšta"] [44], — jie, įdėti į *Sapientiae* [Išminties] lūpas, buvo suprasti kaip Viešpaties žodis. Taigi vaizdinys, kad žmogaus dvasią kamuoja amžinas Dievo alkis, buvo sakytumei padiktuotas. „*Hier beghint een ewich honger, die nemmermeer vervult en wert, dat es een inwendich ghieren ende crighen der minnender cracht ende dies ghescapens geestes in een ongescapen goet... Dit sijn die armste liede die leven; want si sijn ghierich ende gulsich ende si hebben den mengherael* (paaiškinimas: „*dat is die vraet of den ghier of den heeten onversadeliken hongher*"). *Wat si eten ende drinken, si en werde nemmermeer sat in deser wijs, want dese honger es ewich... Al gave God desen mensche alle die gaven die alle heylighen hebben... sonder hem selven, nochtan bleve die gapende ghier des gheests hongherich ende onghesaedt*" [„Čia prasideda amžinas alkis, kuris niekados nepasotinamas, tai yra vidinis meilės galių ir sukurtosios dvasios troškimas ir geismas pasiekti nesukurtųjų gėrybių... Tai didžiausi vargšai gyvenime; mat jie alksta ir geidžia, ir jų gerklės besotės (paaiškinimas: jie rajūs ir godūs, ir jų alkis niekados nepasotinamas). Kad ir ką jie valgytų ir gertų, jie niekados nepasisotins, nes tasai alkis amžinas... Jeigu Dievas tokius žmones apdovanotų visomis dovanomis, kurias gavo šventieji... bet neduotų jiems savęs, jųjų dvasios alkis vis tiek liks niekaip nepasotinamas"]. Tačiau, kaip ir girto svaigulio vaizdinys, alkio įvaizdis gali būti apverčiamas: „*Sijn (Christus') hongher is sonder mate groet; hi verteert ons al uut te gronde; want hi is een ghierich slockaert ende heeft den mengerael: hi verteert dat merch uut onsen benen. Nochtan gonnen wijs hem wale, ende soe wijs hem meer ghonnen, soe wij hem bat smaken. Ende wat hi op ons teert, hi en mach niet vervult werden, want hi heeft den mengerael ende sijn honger is sonder mate: ende al dijn wi arm, hi en achtes niet, want hi en wilt ons niet la-*

ten. Ierstwerf bereyt hi sine spise, ende verbernt in minnen al onse sonden ende ghebreken. Ende alse wi dan ghesuvert sijn ende in minnen ghebraden, soe gaept hi alse die ghier diet al verslocken wilt... Mochten wi sien die ghierighe ghelost (lust) die Christus heeft tote onser salicheit, wi en mochten ons niet onthouden wi en souden hem in die kele vlieghen. Al verteert ons Jhesus te male in hem, daer vore gheeft hi ons hem selven, ende hi gheeft ons gheesteliken hongher ende dorst sijns te ghesmaken met ewigher lost. Hi gheeft ons gheesteliken honger, ende onser herteliker liefde sijn lichame in spisen. Ende alse wi dien in ons eten ende teren met ynnigher devocien, soe vloyet uut sinen lichame sijn gloriose heete bloet in onse nature ende in alle onse aderen... Siet, aldus selen wi altoes eten ende werden gheten, ende met minnen op ende nedergaen, ende dit is onse leven in der ewicheit“ [45] [„Jo (Kristaus) alkis yra be galo didis; jis suvalgo mus visut visutėlius; mat jis godus valgovas ir jo gerklė besotė: jis čiulpia mums syvus iš kaulų. Ir vis dėlto mes jam to negailim, ir juo labiau negailėsim, juo gardesni jam būsim. Kad ir kiek jis mūsų suvalgytų, jis vis nepasisotina, nes jo gerklė besotė ir alkis besaikis: ir nors esam skurdžiai, jam tatai nesvarbu, nes jis nieko nenori mums palikti. Pirmiausia jis gaminasi savo valgį ir sudegina meilėje visas mūsų nuodėmes ir ydas. O kai jau esam apvalyti ir meilėje ištroškinti, jis godžiai puola visa tai ryti... Jeigu galėtumėm regėti, kaip godžiai Kristus geidžia mūsų palaimos, negalėtumėm liautis skridę jam gerklėn. Ir nors Jėzus mus visiškai praryja, užtat duoda mums pats save ir duoda mums dvasinį alkį ir troškulį amžinai juo gardžiuotis. Jis duoda mums dvasinį alkį, o mūsų nuoširdžiai meilei leidžia misti savo kūnu. O kai mes jį valgom ir maitinamės juo su tikru maldingumu, iš jo kūno į mūsų prigimtį ir į visas mūsų gyslas plūsta jo karštas garbingas kraujas... Štai-gi, mes visuomet valgysim ir būsim valgomi, ir meilėje gimsim, ir meilėje nyksim, ir tai yra mūsų gyvenimas per amžius“].

Ir vėlei — tik mažas žingsnelis skiria tokį aukščiausią mistinį įkarštį nuo lėkšto simbolizmo. „*Vous le mangerés*, — sakoma apie Eucharistiją Jeano Berthelemy veikale *Le livre de crainte amoureuse* [„Meilės baimės knyga“], — *roti au feu, bien cuit, non points ars ou brulé. Car ainsi l'aigneau de Pasques entre deux feux de bois ou de charbon estoit cuit convenablement et roty, ainsi le doulx Jésus, le jour du Vendredi sacré, fut en la broche de la digne croix mis, attachié, et lié ent-*

re les deux feux de tres angoisseuse mort et passion, et de tres ardentes charité et amour qu'il avoit à nos ames et à nostre salut, il fut comme roty et langoureusement cuit pour nous saulver" [46] [„Jūs jį valgysite gerai iškeptą ugnyje, o ne perkeptą ar pridegintą. Mat kaip Velykų avinėlis buvo deramai paruoštas ir iškeptas tarp dviejų ugnių, kūrenamų malkomis ir anglimis, taip ir mielasis Jėzus Didįjį penktadienį buvo pakabintas, pritvirtintas ir pririštas ant garbingo kryžiaus iešmo tarp dviejų ugnių — baisios mirties ir kančios, taip pat labai karšto gailestingumo ir meilės, kurių jis buvo kupinas mūsų sieloms dėl mūsų išganymo, ir buvo tarsi iš lėto spirginamas ir kepamas, kad mus išgelbėtų"].

Girto svaigulio ir alkio vaizdiniai jau patys savaime paneigia nuomonę, kad kiekvienas religinis palaimos jausmas turi būti interpretuojamas erotiškai [47]. Dieviškos įtakos pajutimas lygiai taip pat gali būti suvokiamas kaip gėrimas ar pasotinimas. Viena Diepenveeno maldingųjų sambūrio narė pasijunta visa apipilta Kristaus krauju ir apalpsta [48]. Kraujo fantazija, nuolatos palaikoma ir skatinama tikėjimo transsubstanciacija, reiškiasi svaigulingiausiais žaižaruojančiais kraštutinumais. Jėzaus žaizdos, sako Bonaventūras, yra kraujo raudonumo žiedai mūsų saldžiajame ir žydinčiame rojuje, o siela turinti lyg drugelis pleventi virš jų, gerdama čia iš vienos, čia iš kitos. Per žaizdą šone ji turinti įsiskverbti ligi pačios širdies. Kraujas plūsta ir rojaus upeliais. Raudonas ir karštas visų žaizdų kraujas suplūdo pro Suso burną jam į širdį ir sielą [49]. Kotryna Sienietė yra viena tų šventųjų, kurie gėrė iš žaizdos Kristaus šone, lygiai kaip kitiems — šventajam Bernardui, Suso, Alainui de la Roche — teko paragauti pieno iš Marijos krūtų.

Alainas de la Roche, lotyniškai vadintas Alanus de Rupe [Alanu Uoliniu], o jo draugų Nyderlanduose — Van der Klip, gali būti laikomas vienu ryškiausių į fantazijas labiau linkusio prancūzų maldingumo ir perdėm konkrečios vėlyvųjų viduramžių religinės vaizduotės tipų. Gimęs Bretanėje apie 1428 m., šis dominikonų vienuolis daugiausia darbavosi Šiaurės Prancūzijoje ir Nyderlanduose. Mirė jis 1475 m. Zvolėje pas Brolius, su kuriais palaikė gyvus ryšius. Įžymiausias jo darbas buvo uoliai rūpintis, kad būtų naudojamasi rožiniu; šiam tikslui jis įsteigė visą pasaulį aprėpiančią maldos broliją, kuriai prisakė pakaitomis su *Pater noster* kalbėti tam tikrą nustatytą skaičių *Ave Maria*. Šio regėtojo raštuose, daugiausia pamoksluose ir regėjimų apra-

šymuose [50], pastebimas itin seksualinis jo vaizdinių pobūdis, tačiau drauge tiems vaizdiniams stinga karštos ir aistringos intonacijos, galinčios pateisinti seksualinius šventojo vaizdinius. Juslinė alpios Dievo meilės išraiška čia pavirtusi grynu formalumu. Čia nerasime nė lašo to per kraštus išsiliejusio nuoširdumo, kuris taurino didžiųjų mistikų alkio, troškulio, kraujo ir meilės fantazijas. Meditacijose apie kiekvieną Marijos kūno dalį, kurioms jis visus ragina, nuodugniuose aprašymuose, kaip jis kelissyk sotinosi Marijos pienu, simbolinėje sistematikoje, kai jis kiekvieną „Tėve mūsų“ žodį vadina kurios nors dorybės vestuvių guoliu, byloja itin vėlyva dvasia, didžiai spalvingo vėlyvųjų viduramžių pamaldumo nuosmukis iki peržydėjusios formos.

Seksualinių elementų esama ir velnio fantazijose: Alainas de la Roche regi nuodėmės pabaisas su šlykščiomis kūno dalimis, iš kurių plūsta ugnies ir sieros tvanas, dūmais aptemdantis žemę; jis regi *meretrix apostasiae* [atsimetimo paleistuvę], kuri čia atsimetėlius ryja, čia juos išvemia ir išskiria, čia vėlei ryja, lyg motina bučiuoja ir myluoja, vis iš naujo gimdydama juos iš savo įsčių [51].

Tatai buvo maldingųjų „saldybės“ išvirkščioji pusė. Kaip neišvengiamas saldžios dangiškos fantazijos papildymas ir jos priešingybė dvasioje slypėjo juoda pragaro vaizdinių klampynė, kuri irgi buvo reiškiama karšta žemiško juslingumo kalba. Nėra taip labai keista, kad galima aptikti ryšių tarp tykiųjų Windesheimo būrelių ir paties niūriausio dalyko, kurį atnešė į pasaulį besibaigiantys viduramžiai: raganų medžioklės, tuo metu išsivysčiusios į lemtingai uždarą sistemą, susiejusią teologinį uolumą ir teismų griežtumą. Alanas Uolinis yra viena tokių jungiamųjų grandžių. Jis, mielas Zvolės brolių svečias, drauge buvo ir mokytojas savo vienuolijos brolio Jakobo Sprengerio, kuris ne vien su Heinrichu Institorisu parašė „Raganų kūjį“ *, bet buvo Vokietijoje ir uolus Alano įsteigtosios rožinio brolijos rėmėjas.

---

* „Raganų kūjis“ — 1487 m. H. Institoriso ir J. Sprengerio lotynų kalba paskelbtas veikalas (*Malleus maleficarum*), iki pat XVII a. buvęs pagrindiniu raganų procesų kodeksu. (*Vert. past.*)

15

PERŽYDĖJĘS SIMBOLIZMAS

Jausmingas anų laikų tikėjimas visąlaik stengėsi pavirsti spalvingais ir žėrinčiais vaizdiniais. Išvydusi stebuklą prieš akis, dvasia jau tarėsi jį ir suvokusi. Poreikis garbinti nenusakomybę, pasitelkiant į pagalbą regimus ženklus, be paliovos kūrė vis naujas figūras. Keturioliktajame šimtmetyje per kraštus besiliejančiai Jėzaus meilei išreikšti kryžiaus ir avinėlio, kaip regimų objektų, jau nebepakanka: prisideda Jėzaus vardo garbinimas, kai kur besitaikąs net užgožti kryžiaus garbinimą. Heinrichas Suso išsitatuiruoja Jėzaus vardą širdies plote ir lygina jį su mylimosios atvaizdu, kurį meilužis nešiojasi įsisiuvęs į drabužį. Savo dvasios vaikams jis siuntinėja skepetaites su išsiuvinėtu saldžiuoju vardu [1]. Bernardinas Sienietis, užbaigęs įspūdingą pamokslą, uždega dvi žvakes ir rodo uolekties didumo lentelę, kurioje aukso raidėmis žydrame fone išrašytas spindulių apsuptas Jėzaus vardas; „pilna bažnyčia žmonių parpuola ant kelių, visi rauda ir kūkčioja iš saldaus jaudulio ir švelnios Jėzaus meilės“ [2]. Daug kitų pranciškonų, taip pat ir kitų ordinų pamokslininkų, seka tuo pavyzdžiu: Dionyzas Kartūzas vaizduojamas su tokia vardo lentele aukštai iškeltose rankose. Saulės spinduliai, puošiantys šalmą Ženevos herbe, kildinami iš šito garbinimo [3]. Bažnyčios autoritetams jis regėjosi abejotinas; imta kalbėti apie prietarą ir stabmeldystę, kilo sambrūzdžiai už ir prieš šitą paprotį. Bernardinas buvo iškviestas į kuriją, ir popiežius Martynas V šią praktiką uždraudė [4]. Tačiau kitu pavidalu poreikis regimai garbinti Viešpatį vis dėlto buvo teisėtai patenkintas; monstrancijoje prieš garbintojų akis buvo iškelta pati pašventinta ostija. Vietoje bokšto formos, kurią monstrancija, ką tik

pasirodžiusi, turėjo keturioliktajame šimtmetyje, ji netrukus įgijo spindulingos saulės, dieviškosios meilės simbolio, pavidalą. Ir čia Bažnyčia iš pradžių dar turėjo dvejonių; naudoti monstranciją buvo leidžiama tik Kristaus Kūno šventės savaitę.

Vaizdų gausybė, kurioje benužydinti viduramžių mintis buvo paskandinusi kone viską, būtų pavirtusi į tikrą pašėlusią fantasmagoriją, jeigu kiekviena figūra, kiekvienas paveikslas nebūtų turėjęs savo vietos didžiulėje, viską aprėpiančioje simbolizmo idėjų sistemoje.

Jokios kitos didžios tiesos viduramžių dvasia nežinojo taip tvirtai kaip žodžių iš *Laiško korintiečiams*: *„Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem"* — „Dabar mes regime lyg veidrodyje, mįslingu pavidalu, o tuomet regėsime akis į akį". Toji dvasia niekados nepamiršo, kad bet kuris daiktas būtų absurdiškas, jeigu jo reikšmė baigtųsi tiesiogine funkcija ir išoriniu pavidalu, kad visi daiktai nemenka dalimi siekia ir aną pasaulį. Šis supratimas ir mums visiems pažįstamas kaip neapibrėžtas jausmas, patiriamas, kai lietaus šnaresys lapuose ar lempos šviesa ant stalo ūmai nusmelkia mus gilesniu suvokimu nei tas, kuris įprastas praktinėje mąstysenoje ir veikloje. Tatai gali reikštis liguistu įkyrumu, kai atrodo, lyg daiktuose slypėtų kokia grėsmė mūsų asmeniui ar mįslė, kurią turėtum, bet niekaip negali įminti. Tačiau — ir taip dažniausiai būna — tatai gali mus ir pripildyti ramaus ir sielą stiprinančio tikrumo, kad ir mūsų pačių gyvenimas yra slaptosios pasaulio prasmės dalis. Ir juo labiau šis jausmas kristalizuojasi ir virsta šiurpuliu akivaizdoje Vienatinio, kuriame yra visų daiktų ištakos, juo lengviau tasai paskirų nušvitimo akimirkų tikrumas pasidarys nuolatiniu ir nebepranykstančiu gyvenimo jausmu ar net suformuluotu įsitikinimu. *„By cultivating the continuous sense of our connection with the power that made things as they are, we are tempered more towardly for their reception. The outward face of nature need not alter, but the expressions of meaning in it alter. It was dead and is alive again. It is like the difference between looking on a person without love, or upon the same person with love... When we see all things in God, and refer all things to him, we read in common matters superior expressions of meaning"* [5] [„Puoselėdami nuolatinį jutimą savojo ryšio su galybe, padariusia daiktus tokius, kokie jie yra, mes labiau nusiteikiame juos priimti. Išorinis gamtos atvaizdas gali nesikeisti, bet prasmės apraiškos joje pakinta. Ji buvo mirusi, o dabar —

vėl gyva. Skirtumas čia tas pat, lyg žvelgtume į kokį nors asmenį be meilės arba į tą patį asmenį — su meile... Visus daiktus regėdami Viešpatyje ir visus daiktus su Juo siedami, mes įprastuose dalykuose įžvelgiame aukštesnės prasmės apraiškas"].

Ant šio emocinio pamato suveši simbolizmas. Dievui nėra nieko, kas būtų tuščia ar be ženklo: *„nihil vacuum neque sine signo apud Deum"* [6]. Ėmus vaizduoti Dievą, visa, kas iš Jo kilo ir Jame turėjo prasmę, turėjo sutirštėti, kristalizuotis ir virsti suformuluotomis mintimis. Taip randasi didingas ir taurus pasaulio kaip didžiulės vieningos simbolinės sistemos vaizdinys, idėjų katedra, turtingiausia ritminė ir polifoninė visų mąstyti įmanomų dalykų išraiška.

Simbolinė mąstysena, kaip savarankiška ir iš prigimties lygiateisė, egzistuoja greta genetinės mąstysenos. Pastaroji — pasaulio kaip raidos suvokimas — viduramžiams nebuvo tokia svetima, kaip kartais vaizduojamasi. Tačiau vieno daikto radimasis iš kito dar buvo suvokiamas tiktai naiviu tiesioginio dauginimosi ar šakojimosi pavidalu, o dvasios sferai raidos idėja taikoma tiktai naudojantis logine dedukcija. Dvasios dalykus mėgstama suprasti kaip genealogijų grandinės grandis ar šakotus medžius: *„arbor de origine juris et legum"* [„teisės ir įstatymų kilmės medis"], — tai visų teisės reikalų sudėstymas į plataus šakoto medžio paveikslą. Vien deduktyviai taikoma, raidos idėja liko šiek tiek schematiška, dirbtinoka ir nevaisinga.

Žvelgiant kauzalinės mąstysenos akimis, simbolizmas yra lyg dvasios trumpasis sujungimas. Mintis ne ieško dviejų dalykų ryšio slaptuose jų priežastinių sąsajų vingiuose, bet atranda tą ryšį staigiu šuoliu, — ir ne kaip priežasties ir padarinio, bet kaip prasmės ir tikslo ryšį. Įsitikinimas, kad tokio ryšio esama, gali rastis, kai dviem daiktams yra būdinga bendra esminė savybė, sietina su kokia nors visuotine vertybe. Kitaip tariant: bet kuri kokio nors panašumo pagrindu kilusi asociacija gali tiesiogiai pavirsti esminio ir mistinio ryšio suvokimu. Psichologijos požiūriu ši dvasios funkcija gali atrodyti kaip labai skurdi. O etnologijos požiūriu ją galima pavadinti ir labai primityvia. Primityviai mąstysenai būdingas itin silpnas daiktų tapatumo ribų suvokimas; į kurio nors apibrėžto daikto vaizdinį ji įjungia viską, kas dėl panašumo ar priklausomybės bent kiek su tuo daiktu susiję. Simbolizuojamoji funkcija labai artima tokiai mąstysenai.

Tačiau simbolizmas netenka dirbtinumo ir nebrandumo regimybės, kai prisimename, kad jis neatskiriamai susijęs su tikrovės samprata, kurią viduramžiai vadino realizmu, o mes, beje, ne taip tiksliai, vadiname platoniškuoju idealizmu.

Simbolinis gretinimas bendrų požymių pagrindu turi prasmę tik tada, kai savybės, bendros simboliui ir simbolizuojamam dalykui, iš tikrųjų laikomos esminėmis. Baltos ir raudonos rožės žydi tarp dyglių. Viduramžių dvasia čia iškart įžvelgia simbolinę reikšmę: mergelės ir kankiniai spindi grožybe tarp savo persekiotojų. Kaipgi daromas toks sugretinimas? Mat savybės yra tos pačios: ir rožės, ir mergelės su kankiniais yra vienodai gražūs, švelnūs, tyri, skaisčiai raudoni kaip kraujas. Tačiau tokia sąsaja tik tuomet yra iš tikrųjų prasminga ir kupina mistinės reikšmės, kai jungiamasis narys, taigi pati savybė, išreiškia abiejų kraštutinių simbolinio sugretinimo narių esmę, kitaip sakant, kai raudonumas ir baltumas laikomi ne vien kiekybiniu pagrindu egzistuojančio fizinio skirtumo nusakymu, bet suvokiami kaip realijos, kaip esybės. Ir mūsų mąstymas bet kada pajėgus šitaip į juos pažvelgti [7], jeigu tik bent valandėlę persiims išmintimi laukinio, vaiko, poeto ar mistiko, kuriems natūrali daiktų prigimtis slypi jų visuotinėse savybėse. Savybė yra jų esmė, jų būties branduolys. Grožis, švelnumas, baltumas, būdamos esmybėmis, yra vienybės: visa, kas gražu, švelnu, balta turi būti iš esmės susiję, remiasi tuo pačiu būties pagrindu, tą patį reiškia Dievo akyse.

Todėl simbolizmas ir realizmas (viduramžių prasme) yra neatskiriamai susiję.

Nereikia čia per daug kreipti dėmesio į ginčą dėl universalijų. Be abejo, realizmas, skelbęs, kad *„universalia ante res“* [„universalijos pirmesnės už daiktus“], pripažinęs visuotinių sąvokų būtį ir preegzistenciją, nebuvo vienatinis viduramžių mąstysenos viešpats. Būta ir nominalistų: ir teiginys *„universalia post rem“* [„universalijos paskesnės už daiktą“] turėjo šalininkų. Bet nebus pernelyg drąsu tvirtinti, kad radikalusis nominalizmas niekados nebuvo kas kita, kaip vien priešinga srovė, reakcija, opozicija, ir kad vėlesnysis nuosaikusis nominalizmas reiškė tiktai tam tikras filosofines abejones kraštutiniu realizmu, tačiau niekados nestojo skersai kelio realistinei mąstymo krypčiai, kuri buvo iš prigimties būdinga visai viduramžių dvasinei kultūrai.

Iš prigimties būdinga visai kultūrai. Mat pirmiausia viską lemia ne įžvalgių teologų ginčai, bet tie vaizdiniai, kurie diktuoja visą vaizduotės ir minčių gyvenimą, atsispindintį mene, moralėje, kasdieniniame gyvenime. O tie vaizdiniai yra grynai realistiniai — ir ne todėl, kad aukštąją teologiją subrandino ilga neoplatonizmo mokykla, o todėl, kad realizmas, atmetant bet kokią filosofiją, yra primityvi mąstysena. Primityviam protui visa, kas tik nusakoma, iškart tampa esybe, — ar tai būtų savybė, ar sąvoka, ar dar kas kita. Visa tai iškart automatiškai perkeliama dangaus skliautan. Tokia būtis beveik visados (nebūtinai visados) gali būti suvokiama kaip personifikuota būtis; bet kurią akimirką gali įsisukti antropomorfinių sąvokų ratelis.

Bet kuris realizmas, viduramžių prasme, galų gale yra antropomorfizmas. Jeigu mintis, pripažinusi savarankišką būtį idėjai, panūsta būti regima, ji tatai gali pasiekti tik personifikacijos keliu.

Šitaip simbolizmas ir realizmas pasuka alegorijos pusėn. Alegorija — tai vaizduotės paviršiun perkeltas simbolizmas, tyčinis simbolio išreiškimas, o drauge ir išsėmimas, aistringo riksmo pavertimas gramatikos požiūriu taisyklingu sakiniu. Goethė šią priešybę taip aprašo: *„Die Allegorie verwandelt die Erscheinung in einen Begriff, den Begriff in ein Bild, doch so, dass der Begriff im Bilde immer noch begrenzt und vollständig zu halten und zu heben und an demselben auszusprechen sei. Die Symbolik verwandelt die Erscheinung in Idee, die Idee in ein Bild, und so, dass die Idee im Bild immer unendlich wirksam und unerreichbar bleibt und selbst in allen Sprachen ausgesprochen doch unaussprechlich bleibe“* [8] [„Alegorija paverčia reiškinį į sąvoką, sąvoką — į paveikslą, tačiau taip, kad sąvoka, visuomet apibrėžta, visa savo apimtimi būtų išlaikoma paveiksle ir juo nusakoma. Simbolika paverčia reiškinį į idėją, idėją — į paveikslą, ir būtent taip, kad idėja paveiksle visuomet lieka be galo veiksminga ir nepasiekiama ir kad ji net visomis kalbomis išsakyta vis tiek liktų nenusakoma“].

Taigi alegorija jau pati savaime turi mokyklinio sunorminimo, o sykiu ir išsėmimo, minties ištirpimo paveiksle pobūdį. Kelias, kuriuo ji įsibrovė į viduramžių mąstyseną — kaip literatūrinė vėlyvosios antikos atšaka drauge su Marciano Kapelos ir Prudencijaus alegoriniais kūriniais, — dar labiau sustiprino šį mokyklinį ir senatvišką pobūdį. Ir vis dėlto nereikia manyti, kad viduramžių alegorijai ir personifikacijai stigo tikroviškumo ir gyvumo. Beje, jeigu joms tų bruožų bū-

tų stigę, kaipgi viduramžių kultūra būtų taip ilgai ir su tokiu pomėgiu jas kultivavusi?

Visos trys drauge šios mąstysenos — realizmas, simbolizmas ir personifikacija — lyg šviesos pluoštas peršvietė viduramžių dvasią. Psichologijai galbūt norėtųsi visą simbolizmą nusakyti tiesiog kaip idėjų asociaciją. Tačiau dvasinės kultūros istorija privalo pagarbiau žvelgti į šią mąstymo formą. Simbolinio tikrovės aiškinimo vertė gyvenimui yra tiesiog neįkainojama. Simbolizmas sukūrė dar vieningesnį ir glaudžiau susaistytą pasaulėvaizdį, nei tai įstengė padaryti kauzalinė gamtamokslinė mąstysena. Savo tvirtomis rankomis jis apglėbė visą gamtą ir visą istoriją. Jis sukuria jose nesugriaunamą rangų eilę, suskaido jas architektoniškai, sutvarko hierarchinę subordinaciją. Mat kiekviename sąryšyje turi būti žemesnysis ir aukštesnysis narys: lygiaverčiai dalykai negali būti vienas kito simboliu, jie tik abu drauge gali būti nuoroda į trečiąjį dalyką, kuris už juos aukštesnis. Simbolinėje mąstysenoje esama erdvės neaprėpiamai daiktų ryšių įvairovei. Mat kiekvienas daiktas skirtingomis savo savybėmis gali būti daugelio kitų daiktų simbolis, be to, ir ta pačia savybe jis gali ženklinti skirtingus daiktus; o visų aukščiausieji daiktai turi tūkstančius simbolių. Nėra daikto, kuris būtų per menkas pačiam aukščiausiam dalykui reikšti ir jo garbinimui tarnauti. Graikiškasis riešutas reiškia Kristų: saldus branduolys — tai jo dieviškoji prigimtis, mėsingas išorinis luobas — žmogiškoji, o sumedėjęs lukštas tarp jų yra kryžius. Visi daiktai duoda atramą ir paspirtį minčiai kilti amžinybės linkui; visi kelia kits kitą pakopa po pakopos aukštyn. Simbolinė mąstysena į visus suvokiamus ir mąstyti įmanomus dalykus nuolatos įlieja Dievo didybės ir amžinybės jausmo. Ji nuolatos kursto mistinę gyvenimo jauseną. Kiekvieno daikto vaizdinį ji persmelkia didesne estetine ir etine verte. Įsivaizduokime, kaip žavu, kai kiekvienas brangakmenis žėri visomis savo simbolinių verčių spalvomis, kai rožės ir mergystės sutapatinimas yra ne vien poetinis šventinis apdaras, bet perteikia abiejų esmę. Tai tikra idėjų polifonija. Kai simbolizmas gerai apmąstytas, kiekvienas vaizdinys priverčia suskambėti harmoningą simbolių akordą. Simbolinė mąstysena suteikia tą minčių svaigulį, tą preintelektualinį daiktų tapatumo ribų susiliejimą, tą vien protu paremtos mąstysenos sušvelninimą, kuris gyvenimo jausmą pakylėja iki aukščiausio taško.

Harmoningi saitai nuolatos sieja visas mąstymo sritis. Senojo Testamento faktai reiškia, pranašingai vaizduoja Naujojo Testamento faktus, o pasaulietinės istorijos įvykiai juos irgi atspindi. Kiekviename mąstymo akte lyg kaleidoskope iš netvarkingos dalelių gausybės susidėsto daili ir simetriška figūra. Kiekvieno simbolio vertė dar padidėja, jo būtis darosi kur kas aukštesnio laipsnio dėl to, kad visi jie galų gale susitelkę apie centrinį Eucharistijos stebuklą, ir čia jau nebe simbolinis panašumas, o tapatybė: ostija yra Kristus. O ją priimantis kunigas šitaip tampa Viešpaties kapu; išvestinis simbolis įsijungia į didžiausios misterijos tikrovę, kiekviena reikšmė pavirsta mistine vienybe [9].

Simbolizmas leido pasaulį, kuris pats savaime buvo atmestinas, vis dėlto vertinti ir juo mėgautis, jis leido ir sutaurinti žemiškus darbus. Mat kiekviena profesija simboliškai siejosi su aukščiausiais ir švenčiausiais dalykais. Amatininko darbas yra amžinas Žodžio gimimas ir įkūnijimas, jis — Dievo ir sielos sandora [10]. Netgi žemišką ir dievišką meilę jungė simbolinio ryšio gijos. Išganinga smarkaus religinio individualizmo, t. y. rūpinimosi savo sielos dorybėmis ir išganymu, atsvara buvo realizmas ir simbolizmas, savą kančią, savą dorybę atskyrę nuo asmeninio ypatingumo ir pakylėję ją į universalybės sferą.

Dorovinė simbolinės mąstysenos vertė neatskiriama nuo jos vaizduojamosios vertės. Simboliniai vaizdiniai yra nelyg muzika logiškai išdėstytų teiginių tekstui, kuris be tos muzikos skambėtų pernelyg šiurkščiai, pernelyg šaižiai. *„En ce temps où la spéculation est encore toute scolaire, les concepts définis sont facilement en désaccord avec les intuitions profondes“* [11] [„Tokiu metu, kai protavimas perdėm scholastinis, apibrėžtos sąvokos lengvai gali susikirsti su giliomis nuojautomis“]. Simbolizmas visą religinių vaizdinių gausybę atvėrė menui, leisdamas ją vaizduoti skambiai ir spalvingai, o sykiu taip neapibrėžtai ir miglotai, kad giliausios nuojautos nuo pavaizduotųjų dalykų galėtų nuskrieti iki nenusakomybės suvokimo.

Viduramžių pabaigoje išvystame paskutinį viso šio idėjų pasaulio sužydėjimą. Pasaulis buvo galutinai aprėptas įprasminimais, o simboliai pavirto suakmenėjusiais žiedais. Beje, simbolizmas nuo senų senovės buvo linkęs pasidaryti grynai mechaniniu. Sykį priimtas kaip principas, jis kyla jau nebe vien iš poetinės vaizduotės ir užsidegimo,

bet lyg piktžolė suveši mąstyme, išsigimsta, pavirsdamas grynu įpročiu ir minties negalia. Ypač tuomet, kai simbolinė sąsaja paprasčiausiai kildinama iš to paties skaičiaus, randasi ištisos priklausomybių virtinės. Jos pavirsta aritmetikos pratimais. Dvylika mėnesių turi reikšti dvyliką apaštalų, keturi metų laikai — evangelistus, o visi metai turi būti Kristus [12]. Viena prie kitos limpa ištisos septynetų sistemos. Septynios pagrindinės dorybės atitinka septynis „Tėve mūsų" prašymus, septynias Šventosios Dvasios dovanas, septynis palaiminimus ir septynias atgailos psalmes. Jos taip pat susijusios su septyniais Kristaus Kančios momentais ir septyniais sakramentais. Kiekvienas septyneto narys savo ruožtu kaip priešprieša ar apsaugos priemonė siejasi su septyniomis didžiosiomis nuodėmėmis, kurios vėlei vaizduojamos septynetu žvėrių ir yra lydimos septyneto ligų [13]. Kai kalbame apie tokį sielų gydytoją ir moralistą kaip Gersonas, iš kurio paimti šie pavyzdžiai, viską nusveria simbolinės sąsajos praktinė dorovinė vertė. O regėtojo Alaino de la Roche' atveju persvarą turi estetika [14]. Jam reikalinga sistema, kurios pagrindiniai skaičiai būtų dešimt ir penkiolika, mat rožinio brolijos, kuria jis taip rūpinosi, maldų ciklas susideda iš 150 „Sveika, Marija" ir tarp jų įsiterpiančių 15 „Tėve mūsų". Penkiolika „Tėve mūsų" atitinka penkiolika Kristaus Kančios akimirkų, o 150 „Sveika, Marija" — 150 psalmių. Bet jos reiškia dar daug daugiau. Pridėję keturis elementus prie vienuolikos dangaus sferų ir viską padauginę iš dešimties kategorijų — *substantia, qualitas, quantitas* [substancijos, kokybės, kiekybės] ir t. t. — turėsime 150 *habitudines naturales* [prigimtinių savybių]; o 150 *habitudines morales* [dorovinių savybių] gausime dešimtį Dievo įsakymų padauginę iš penkiolikos dorybių; trys teologinės, keturios pagrindinės, septynios didžiosios dorybės — išeina keturiolika; *„restant duae: religio et poenitentia"* [„lieka dvi: pamaldumas ir atgailavimas"], tad dabar jau viena per daug, tačiau pagrindinė dorybė *temperantia* [susivaldymas] yra tapati didžiajai dorybei *abstinentia* * [saikingumu], tad pasilieka penkiolika. Kiekviena iš tų penkiolikos dorybių yra karalienė, kurios vestuvių guolis — viena iš „Tėve mūsų" dalių. Kiekvienas „Sveika, Ma-

* P. 12 su *abstinentia* tapatinama *fortitudo* [tvirtumas], tačiau p. 201 tarp išvardintųjų nėra *temperantia*; matyt, toks buvęs sumanymas. Esama dar ir kitų skirtingumų. (*Aut. past.*)

rija" žodis reiškia vieną iš penkiolikos Marijos tobulybių, o sykiu — ir vieną iš brangakmenių, kuriais spindi *rupis angelica* [angeliškoji uola], t. y. ji pati; kiekvienas žodis nugena šalin kurią nors nuodėmę arba ją įkūnijantį žvėrį. Be to, tie žodžiai — tai šakos vaisiais apkibusio medžio, kuriame sėdi visi palaimintieji, ir dar laiptų pakopos. Pavyzdžiui, žodis „Sveika" reiškia Marijos nekaltybę ir deimantą, jis nugena šalin puikybę ir pastarosios žvėrį — liūtą. Žodis „Marija" yra josios išmintis ir granatas, jis nugena šalin pavydą, juodą kaip degutas šunį. Savo vizijose Alanas regi kraupias nuodėmžvėrių figūras ir žėrinčias spalvas brangakmenių, kurių nuo seno garsi stebuklinga galia žadina vis naujas simbolines asociacijas. Sardoniksas yra juodas, raudonas ir baltas, lygiai kaip ir Marijos širdis buvo juoda josios nuolankume, raudona — skausmuose, o balta — išaukštinime ir malonėje. Naudojant šį akmenį kaip antspaudą, prie jo nekimba vaškas, todėl sardoniksas reiškia garbingumo dorybę, nugena šalin neskaistumą ir daro žmogų garbingą ir drovų. Perlas — tai žodis *gratia* ir pačios Marijos malonė; jis randasi jūrų kriauklėje iš dangaus rasos *„sine admixtione cuiuscunque seminis propagationis"* [„neįsimaišant jokiai pradėjimo sėklai"]. Pati Marija yra toji kriauklė; čia simbolizmas daro nedidelį šuolį, nes, turint galvoje visą ankstesnę virtinę, būtumėm linkę tikėtis, kad Marija yra perlas. Čia aiškiai atsiskleidžia ir kaleidoskopiškas simbolizmo pobūdis: žodžiais „iš dangaus rasos išauginta" sąmonėje iškart, nors tiesiogiai neišreikšta, pažadinama kita gimimo iš mergelės metafora: avies vilna, ant kurios Gedeonas meldė dangų parodyti ženklą.

Simbolizuojamoji mąstysena jau buvo bemaž susidėvėjusi. Simbolių ir alegorijų ieškojimas pavirto tuščia žaisme, paviršutinišku fantazavimu, paremtu vien minčių sąsajom. Simbolio emocinę vertę palaiko tiktai jo vaizduojamų daiktų šventumas; kai tik simbolizavimas iš grynai religinės srities nusileidžia į vien moralinę sferą, jis beviltiškai išsigimsta. Froissart'as geba eilėraštyje *Li orloge amoureus* [„Mylimųjų laikrodžiai"] nuodugniai palyginti visas meilės savybes su laikrodžio dalimis [15]. Chastellainas ir Molinet eina politinio simbolizmo rungčių: trys luomai įkūnija Marijos savybes; septyni kurfiurstai — trys bažnytiniai ir keturi pasauliečiai — reiškia tris teologines ir keturias pagrindines dorybes; penki miestai — Saint-Omeras, Aire'as, Rijselis, Douai ir Valansjenas, 1477 m. likę ištikimi Burgundijai,— pa-

virsta penkiom išmintingom mergelėm [16]. Čia, tiesą sakant, prieš mus jau atvirkščias simbolizmas, nes ne žemesnis dalykas simbolizuoja aukštesnį, bet aukštesnis — žemesnį. Mat rašytojo sąmonėje žemiški reikalai, kuriuos jis tiktai mėgina išaukštinti viena kita dangiška puošmena, yra pirmaeiliai. *Donatus moralisatus seu per allegoriam traductus* [„Donatas su moralais arba išdėstytas alegorijom"], kartais buvęs priskiriamas Gersono plunksnai, perteikė lotynų kalbos gramatiką pramaišiui su teologine simbolika; vardininkas yra žmogus, įvardis reiškia, kad jis nuodėmingas. Žemiausioje simbolizavimo pakopoje esama tokių eilėraščių kaip Olivier de la Marche'o *Le parement et triumphe des dames*, kuriame visas moterų tualetas lyginamas su dorybėmis ir tobulybėmis, — tiesiog moralizuojamas pamokslas seno rūmininko, retsykiais vis dėlto šelmiškai mirktelinčio akį. Batelis reiškia nuolankumą:

De la pantouffle ne nous vient que santé
Et tout prouffit sans griefve maladie,
Pour luy donner tiltre d'auctorité
Je luy donne le nom d'humilité.

[Bateliai mums tik sveikatą teikia / Ir visokeriopą naudą, o ne sunkią ligą, / Tad norėdamas duoti jiems garbingą vardą, / Pavadinsiu juos nuolankumu.]

Šitaip batai tapo rūpestingumu ir darbštumu, kojinės — ištverme, kojinės raištis — ryžtingumu, marškiniai — garbingumu, o korsetas — skaistumu [17].

Tačiau, žinoma, net ir savo prėskiausiomis apraiškomis simbolika ir alegorija viduramžių dvasiai turėjo kur kas gyvesnę emocinę vertę, nei mes linkę vaizduotis. Simbolinių lyginimų ir personikacijos funkcija buvo tokia išlavinta, kad tiesiog savaime kiekviena mintis galėjo pavirsti į „personažą", į vaidinimą. Mat kiekviena idėja buvo suvokiama kaip esybė, kiekviena savybė — kaip substancija, o vaizduotės akimis jos kaip esybės išsyk įgydavo personifikuotas formas. Dionyzas Kartūzas savo regėjimuose mato Bažnyčią irgi kaip asmenį, teatrališkai, — šitaip ji buvo vaizduojama per rūmų šventę Rijselyje. Viename savo apreiškime jis regi būsimąją *reformatio*, kurios siekė Bažnyčios

sinodo tėvai ir Dionyzo dvasinis giminaitis Mikalojus Kuzietis: taigi tyrą ateities Bažnyčią. Dvasinį šitos ištyrintos Bažnyčios grožį jis regi kaip nepaprastai gražų ir be galo brangų, neaprašomai dailaus darbo drabužį, itin išmoningai išpuoštą spalvomis ir raštais. Kitą sykį jis regi priespaudos slegiamą Bažnyčią: bjaurią, susivėlusią ir nublyškusią, vargšę, silpną ir atstumtą. Viešpats kalba: klausyk savo Motinos, mano sužieduotinės, šventosios Bažnyčios, ir tada Dionyzas išgirsta vidinį balsą, einantį tarytum iš Bažnyčios figūros: *„Quasi ex persona Ecclesiae“* [18]. Mintis čia taip tiesiogiai pereina į vaizdinę formą, kad, vos pateikus minties temą, beveik nejaučiama reikalo ieškoti paveikslo ir minties sąsajų, aiškinti alegorijos detalių. Spalvingas drabužis visiškai adekvatus dvasinės tobulybės vaizdiniui; čia mintis pavirsta vaizdu taip, kaip mes esame įpratę, kad mintis pavirstų muzika.

Ir vėlei prisiminkime alegorines *Roman de la rose* figūras. Mes tik labai stengdamiesi galime įsivaizduoti, kas yra Bel-Accueil, Doulce-Mercy, Humble-Request [Svetingumas, Atjauta, Nuolankus Prašymas]. Tačiau ano meto žmonėms tai buvo gyva forma apgaubtos ir aistros nuspalvintos esybės, — visiškai to paties rango esybės, kaip ir iš abstrakcijų radęsi romėnų dievai, sakysim, Pavor ir Pallor, Concordia [Siaubas ir Baimė, Santarvė] ir t. t. Tai, ką Useneris sako apie tas dievybes, mažne visiškai tinka ir alegoriniams viduramžių personažams. *„Die Vorstellung trat mit sinnlicher Kraft vor die Seele und übte eine solche Macht aus, dass das Wort, das sie sich schuf, trotz der adjectivischen Beweglichkeit, die ihm verblieb, dennoch ein göttliches Einzelwesen bezeichnen konnte“* [19] [„Vaizdinys stojosi prieš sielą, kupinas juslinės galybės, ir taip ją užvaldė, kad josios susikurtasis žodis, nepaisant išlikusio būdvardinio paslankumo, vis dėlto galėjo reikšti paskirą dievišką esybę“]. Juk kitaip *Roman de la rose* būtų buvęs nepaskaitomas. Doux-Penser, Honte, Souvenirs [Saldi Mintis, Gėda, Prisiminimas] ir visi kiti personažai vėlyvųjų viduramžių galvose buvo įgiję lyg ir dievišką būtį. Vienas iš „Rožės romano“ veikėjų tapo netgi labiau konkretizuotu vaizdiniu: Danger, iš pradžių reiškęs pavojų, gresiantį mėginančiam prisigerinti meilužiui, arba ir damos santūrumą, meilės žargone pradėjo būti vartojimas nusakyti pačiam damos vyrui, kurį reikia apgauti.

Nuolatos matome, kad ten, kur itin svarbu išreikšti mintį, vis griebiamasi alegorijos. Norėdamas labai griežtai perspėti Pilypą Gerąjį dėl

jo veiklos, Šalono vyskupas savo remonstrancijai, pasakytai kunigaikščiui, kunigaikštienei ir jų palydai 1437 m. Šventojo Andriejaus dieną, suteikia alegorijos pavidalą. Jis matąs Haultesse de Signourie [Valdžios Didybę], anksčiau gyvenusią Imperijoje, vėliau — Prancūzijoje, o galiausiai — Burgundijos kunigaikščių rūmuose, dabar liūdnai besėdinčią ir besiskundžiančią, kad ir čia jai gresiąs Valdovo Nerūpestingumas, Tarybos Silpnumas, Tarnų Pavydas ir Valdinių Priespauda. Kaip priešingos pusės atstovus jis mini kitus personažus, sakysim, Valdovo Budrumą ir t. t., turinčius išguiti neištikimus rūmininkus [20]. Kiekviena savybė čia tapusi savarankiška ir pavaizduota kaip asmuo; matyt, toks būdas buvo laikomas tinkamu padaryti įspūdį, o tai galima suprasti tik tuomet, jeigu suvoksime, kad ano meto mąstysenoje alegorijos funkcija dar buvo itin gyva.

Paryžiaus miestietis yra blaivaus proto vyras, retai tesimėgaująs stilistinėm puošmenom ar minčių žaismu. Tačiau, priėjęs baisiausius dalykus, kuriuos turi aprašyti: burginjonų žudynes, nuo kurių Paryžius 1418 m. birželį taip pat dvokė krauju kaip ir 1792 m. rugsėjį, jis griebiasi alegorijos [21]. *„Lors se leva la deesse de Discorde, qui estoit en la tour de Mau-conseil, et esveilla Ire la forcenée et Convoitise et Enragerie et Vengence, et prindrent armes de toutes manières et bouterent hors d'avec eulx Raison, Justice, Memoire de Dieu et Atrempance moult honteusement"* [„Tada pakilo Nesantaikos deivė, gyvenusi Blogo Patarimo bokšte, ir pažadino Beprotišką Pyktį ir Godulį, ir Pasiutimą, ir Kerštą, ir jie griebėsi visokių ginklų ir gėdingai išvijo iš savo tarpo Protą, Teisingumą, Dievobaimingumą ir Saiką"]. Taip pat dėstoma ir toliau, pakaitomis su tiesioginiais baisybių aprašymais: *„Et en mains que on yroit cent pas de terre depuis que mors estoient, ne leur demouroit que leurs brayes, et estoient en tas comme porcs ou millieu de la boe..."* [„Ir, vos numirę, greičiau, nei mums reikia laiko nueiti šimtui žingsnių, liko su vienomis kelnėmis ir gulėjo krūvoje kaip paršai purve..."]; liūtys švariai nuplauna jų žaizdas. Kodėl gi kaip tik čia randasi alegorija? Todėl, kad autorius stengiasi pakilti į aukštesnį mąstymo lygį nei tie kasdieniniai įvykiai, kuriuos paprastai apsako jo dienoraštis. Jis trokšta šiurpiuosius įvykius regėti taip, lyg jie būtų kilę iš didingesnių versmių nei vien piktos žmonių užmačios, ir naudojasi alegorija kaip tragiško jausmo išraiškos priemone.

Kokia gyva dar ir pačiais vėlyviausiais viduramžiais buvo personifikacijos ir alegorizavimo funkcija, matyti kaip tik ten, kur ji mus itin trikdo. Mes dar įstengiame šiek tiek gėrėtis alegorija gyvuosiuose paveiksluose, kur populiarios figūros apkarstytos netikroviškomis drapiruotėmis, visiems bylojančiomis, kad čia tik žaismė. Tačiau penkioliktasis šimtmetis dar gali leisti alegorinėms figūroms lygiai kaip ir šventiesiems vaikštinėti kasdieniniais drabužiais. Be to, jis bet kada gali sukurti ir naujų personifikacijų norimai minčiai išreikšti. Charles'is de Rochefort'as, kūrinyje *l'Abuzé en court* norėdamas papasakoti pamokomą istoriją apie lengvabūdį jaunikaitį, kurį rūmų gyvenimas nuvedė netikusiais keliais, pažeria kaip iš rankovės visą pulką naujų alegorijų Rožės romano maniera; ir visos tos mums tokios nublankusios esybės — Foll cuidier [Kvailas įsitikinimas], Folle bombance [Kvailas lėbavimas], ligi pat pabaigos, kur Pauvreté [Vargas] ir Maladie [Liga] nusitempia jaunikaitį ligoninėn, — eilėraštį iliustruojančiose miniatiūrose pasirodo kaip ano meto didikai; netgi le Temps [Laikas] neturi nei barzdos, nei dalgio, jis apsirengęs liemene ir kelnėmis. Mums šitos naiviai sustingusios iliustracijos regisi pernelyg primityvios: mat mes nebejaučiame visų tų subtilių niuansų ir judesio, kurį šiuose siužetuose įžvelgė anie laikai. Kaip tik kasdieniškumas yra jų gyvybės požymis. Olivier de la Marche'o visai netrikdė tai, kad dvylika dorybių, kurios 1454 m. vaidina *entremets* per rūmų šventę Rijselyje, padeklamavusios savo eilėraštukus, leidžiasi šokti *„en guise de mommerie et à faire bonne chiere, pour la feste plus joyeusement parfournier"* [22] [„kaip per maskaradą, kad visus palinksmintų ir padarytų šventę smagesnę"]. Su dorybėmis ir jausmais dar lyg ir nejučia dera žmogiški pavidalai, tačiau ir tais atvejais, kai, mūsų supratimu, neturėtų būti jokių antropomorfinių sąsajų, viduramžių dvasia nedvejodama sukuria asmenį. Gavėnas kaip žmogiška figūra, traukianti prieš Užgavėnių vakaro kariuomenę, nėra nesveikų Breughelio smegenų gaminys; eilėraštis *Bataille de karesme et de charnage*, kuriame sūris kovoja su rugiu, o dešra — su unguriu, atsiradęs jau tryliktojo šimtmečio pabaigoje, ir jau apie 1330 m. juo sekė ispanų poetas Juanas Ruizas [23]. Tuo pavidalu Gavėnas minimas ir patarlėje: *„Quaresme fait ses flans la nuit de Pasques"* — „Velykų naktį Gavėnas sklindžius kepa". Kai kur vaizdavimo procesas dar toliau siekia: ne vieno Šiaurės Vokietijos miesto bažnyčios chore būdavo pakabinama lėlė, vadinama

Gavėnu; Didįjį trečiadienį tasai *hungerdock* būdavo per mišias nupjaunamas [24]

Kuo gi vaizduotėje skyrėsi šventųjų ir grynai simbolinių figūrų tikroviškumo laipsnis? Pirmieji buvo Bažnyčios patvirtinti, turėjo istorinius bruožus, atvaizdus iš medžio ir akmens. Tačiau antrieji siejosi su paties žmogaus sielos gyvenimu ir laisva fantazija. Galima rimtai abejoti, ar Fortune ir Faux-Semblant [Fortūna ir Apgaulingumas] nebuvo tokie pat gyvi kaip šventoji Barbora ir šventasis Kristoforas. Nepamirškime, kad viena figūra, gimusi iš laisvos vaizduotės be jokios dogminės sankcijos, įgijo daugiau realumo už kai kuriuos šventuosius ir visus juos pergyveno: Giltinė.

Esminio skirtumo tarp viduramžių alegorijos ir Renesanso mitologijos, tiesą sakant, nėra. Visų pirma mitologinės figūros jau gerą viduramžių atkarpą lydi laisvas alegorijas: net ir labiausiai viduramžiškose eilėse Venerai skiriamas vaidmuo. Kita vertus, laisva alegorija dar ilgai nesiliauja klestėjusi ir šešioliktajame šimtmetyje, ir net vėliau. Keturioliktajame šimtmetyje sakytumei prasideda alegorijos ir mitologijos varžybos. Froissart'o poezijoje greta Doux-Semblant, Jonece, Plaisance, Refus, Dangier, Escondit, Franchise [Apsimestinio Švelnumo, Jaunystės, Malonumo, Atstūmimo, Pavojaus, Išvarymo, Atvirumo] išnyra savotiškas pulkas kartais nebeatpažįstamai iškraipytų mitologemų: Atropė, Klotė, Lachesė, Telefas, Vandenis, Neptisforas! Dievų ir deivių paveikslai gyvumu dar nusileidžia „Rožės romano" personažams; jie tebėra blankūs ir schematiški. Arba, išėję scenon vieni, atrodo be galo barokiški ir neklasikiniai — kaip Christine de Pisan kūrinyje *Epistre d'Othéa à Hector*. Prasidedąs Renesansas apverčia šį santykį aukštyn kojomis. Olimpiečiai ir nimfos palengva paveržia pirmenybę iš „Rožės romano" ir simbolių. Iš antikos lobynų jie semiasi stiliaus ir emocijų pilnatvės, poetinio grožio, o visų pirma — vienybės su gamta jausmo; kitados tokia gyva alegorija vis blanksta ir nyksta.

Simbolizmas ir jo tarnaitė alegorija pavirto vien proto žaisme; gili prasmė pasidarė beprasmybe. Simbolinė mąstysena kliudė vystytis kauzaliniam genetiniam mąstymui. Nevalia tvirtinti, kad simbolizmas darė šį mąstymą neįmanomą; natūralioms genetinėms daiktų sąsajoms būta vietos greta simbolinių, tačiau jos buvo nesvarbios, kol domesys nuo simbolizmo nenukrypo į natūralią raidą. Kad būtų aiškiau, pateiksiu pavyzdį. Dvasinės ir pasaulietinės valdžios santykiui nusakyti vi-

duramžiais būta dviejų nekintamų simbolinių palyginimų: tai du dangaus šviesuliai, kuriuos Dievas, kurdamas pasaulį, iškėlė vieną virš kito, ir du kalavijai, kuriuos turėjo mokiniai tuo metu, kai Kristus buvo suimtas. Tie du simboliai viduramžių mąstysenai anaiptol nėra vien intelektualiniai palyginimai; jie pagrindžia valdžių santykį, kuriam nevalia nukrypti nuo šios mistinės sąsajos. Šitų vaizdinių vertė tokia pat kaip minties, kad Petras yra Bažnyčios uola. Simbolio galybė kliudo tyrinėti abiejų valdžių istorinę raidą. Įžvelgęs, kad toks tyrinėjimas būtinas ir lemiamas, Dantė savo veikale *Monarchia* pirma turi palaužti simbolio galią abejonėmis, ar jis taikytinas; tik tada atsiveria kelias istoriniam tyrinėjimui.

Lutheris vienoje vietoje pasisako apie ydą griebtis išsigalvotų, paikų alegorijų teologijoje. Jis kalba apie didžiuosius viduramžių teologijos vyrus, apie Dionyzą Kartūzą, Vilhelmą Durandą, veikalo *Rationale divinorum officiorum* autorių, apie Bonaventūrą ir Gersoną, kai šūkteli: „Alegorinės studijos yra išmonė žmonių, neturinčių kas veikti. O gal manot, kad man būtų sunku žaisti alegorijomis, prašnekus apie bet kurį Viešpaties sukurtą daiktą? Kur rasi tokį menkaprotį, kad negalėtų leistis į alegorijas? [25]"

Simbolizmas buvo netobula priemonė išreikšti tokioms mažne tik nujaučiamoms sąsajoms, kokias mes kartais pajuntame klausydamiesi muzikos. *„Videmus nunc per speculum in aenigmate"* [„Dabar mes regime lyg veidrodyje, mįslingu pavidalu"]. Žinota, kad žvelgiama į slėpinį, ir vis dėlto mėginta atskirti veidrodyje regimus vaizdus, vienas vaizdas aiškintas kitu, veidrodis statytas priešais veidrodį. Visas pasaulis įsivaizduotas kaip savarankiškos figūros: tai buvo pernokimo ir nužydėjimo metas. Mintis pasidarė pernelyg priklausoma nuo vaizduotės; vizualinis pradas, toks be galo būdingas vėlyviesiems viduramžiams, pernelyg įsiviešpatavo. Visa, ką tik įmanu mąstyti, įgijo plastinį ir vaizdinį pavidalą. Pasaulėvaizdis pasidarė ramus lyg katedra mėnesienoje, ir mintis toje katedroje galėjo eiti miego.

16

REALIZMAS IR VAIZDŲ IŠBLĖSIMAS MISTIKOJE

Simbolizmas buvo tarytumei viduramžių minties gyvybės alsavimas. Įprotis visus daiktus regėti susijusius vienas su kitu ir su amžinybe palaikė vaizdinių pasaulyje blėstančių spalvų švitesį ir paslankių ribų kaitą. Simbolizavimo funkcijai nunykus arba pasidarius grynai mechaniška, didysis Dievo valios nulemtų priklausomybių statinys pavirto į nekropolį. Sisteningas idealizmas, visur nustatąs sąsajas tarp daiktų, pagrįstas jų bendriausiomis savybėmis, kurios traktuojamos kaip esminės, greitai išvirsta į sąstingį ir nevaisingą klasifikavimą. Sąvokų skirstymas ir perskirstymas, kiekvienas dedukcijos veiksmas yra juk toks patogus; idėjas taip lengva įtaisyti pasaulio sąrangos skliautuose. Išskyrus abstrakčiosios logikos taisykles, nėra daugiau jokių koregavimo priemonių, galinčių kada nors atskleisti klasifikacijos klaidą, todėl protas nepajėgia teisingai pasverti savo darbo vertės ir sistemos apibrėžtumui suteikiama pernelyg didelė reikšmė. Kiekvienas vaizdinys, kiekviena sąvoka tartum žvaigždė kybo danguje. Norint pažinti kokio nors daikto esmę, nėra aiškinamasi jo vidinė sandara, nėra dairomasi į jam įkandin šliaužiantį ilgą istorijos šešėlį, — tiesiog žvelgiama į dangų, kur tas daiktas spindi kaip idėja.

Įprotis pagalbine linija nuolatos prailginti daiktus idėjos pusėn visąlaik reiškiasi viduramžių požiūryje į kiekvieną ginčytiną politikos, visuomenės gyvenimo ar dorovės klausimą. Net menkiausių, visai kasdieniškų dalykų nemokama nagrinėti kitaip, kaip tik siejant juos su universaliu kontekstu. Sakysim, Paryžiaus universitete vyksta ginčas, ar dera reikalauti mokesčio už licenciato laipsnio suteikimą.

Pierre'as d'Ailly pats stojasi kalbėti, tvirtindamas, kad kanclerio reikalavimas yra neteisingas. Tačiau, užuot ėmus tyrinėti istorinį tokio reikalavimo pagrindą ar aiškintis, kiek jis suderinamas su pozityviąja teise, įrodinėjama grynai scholastiniais argumentais: remdamasis teiginiu *„radix omnium malorum cupiditas"* [„visų blogybių šaknis yra godulystė"], d'Ailly pateikia trigubą įrodymą: kad toks reikalavimas yra simonija, kad jis prieštarauja natūraliajai ir dieviškajai teisei ir kad tai yra erezija [1]. Norėdamas sudrausti dėl ekscesų, subjaurojusių tam tikrą procesiją, Dionyzas Kartūzas ima dėstyti viską, kas tik apskritai susiję su procesijomis: kaip tatai buvę pagal Senąjį Įstatymą ir t. t. [2], tačiau apie patį reikalą taip ir neprabyla. Štai kuo taip vargina ir nuvilia bemaž kiekvienas viduramžių įrodinėjimas: jis iš-syk nukrypsta dangun ir nuo pat pradžių pasiklysta Šventojo Rašto atvejuose ir moralinėse bendrybėse.

Visiškai įsiviešpatavęs idealizmas reiškiasi visose sferose. Kiekvienai gyvenimo formai, kiekvienam visuomenės luomui ar amatui yra nustatytas religinis-dorovinis idealas, kurio, paisydamas savo ypatingo amato reikalavimų, kiekvienas privalo siekti, idant deramai tarnautų Dievui [3]. Primygtines Dionyzo Kartūzo pastangas pabrėžti žemiško „amato" šventumą mėginta laikyti lyg ir pirmaisiais naujųjų laikų, Reformacijos ženklais. Savo traktatuose *De vita et regimine nobilium* ir t. t., kuriuos galų pagalėj savo bičiuliui Brugmanui sutraukė į dvi knygas *De doctrina et regulis vitae christianorum*, jis iškėlė išganymą nešantį pareigų idealą kiekvienam amatui: vyskupui, prelatui, arkidiakonui, kanauninkui, ganytojui, studentui, valdovui, didikui, riteriams, pirkliams, sutuoktiniams, našlėms, mergelėms, vienuoliams [4]. Tačiau kaip tik tasai griežtas kiekvieno luomo išryškinimas kaip visai savarankiško yra grynai viduramžiškas, o pareigų doktrina dėstoma abstrakčiomis bendrybėmis, niekados nenusileidžiant į tikrąją aptariamo amato sferą.

Visų dalykų vedimas iki bendrybės yra savybė, kurią Lamprechtas tipizmo vardu apibūdino kaip išskirtinį viduramžių dvasios bruožą. Bet veikiau šis bruožas yra padarinys subordinacinio dvasios poreikio, kylančio iš giliai šaknis įleidusio Idealizmo. Tai ne tiek negebėjimas įžvelgti ypatingus daiktų savitumus, kiek sąmoningas siekimas visur atskleisti daiktų prasmę, susiejant juos su aukščiausiais dalykais, su jų doroviniu idealumu, jų visuotine reikšme. Visur kaip tik ieškoma to,

kas nėra individualu, kas galiotų kaip modelis, kaip standartinis atvejis. Individualaus suvokimo stoka iki tam tikro laipsnio yra tyčinė, tai greičiau viską aprėpusio universalistinio mąstymo įpročių apraiška, o ne menko protinio išsivystymo ženklas.

Grynai viduramžių dvasios darbas buvo išnarstyti visą pasaulį ir visą gyvenimą į savarankiškas idėjas ir surikiuoti tas idėjas į gausybę didžiulių lenų sąjungų arba sąvokų hierarchijų. Štai iš kur radosi tasai viduramžių dvasios gebėjimas kiekvieną kokybę kaip esminę ir savarankišką išplėšti iš paskiro atvejo kokybių komplekso. Įtartas davęs išmaldą moteriškei, priklausančiai albigiečių sektai, Tulūzos vyskupas Fulco atsako: „Daviau ne eretikei, bet vargšei“ [5]. O Prancūzijos karalienė Margarita Škotė, pabučiavusi į lūpas miegantį poetą Alainą Chartier, šitaip teisinasi: *„Je n'ay pas baisé l'homme mais la précieuse bouche de laquelle sont yssuz et sortis tant de bons mots et vertueuses paroles“* * [„Aš pabučiavau ne vyrą, bet brangią burną, iš kurios išėjo ir išplaukė tiek gerų ir vertingų žodžių“]. Būta patarlės: *„Haereticare potero, sed haereticus non ero“* [6] [„Galiu pasiduoti erezijai, bet eretikas nebūsiu“]. Ar visa tai kasdieninio mąstymo sferoje nėra tas pat, kas aukščiausiose teologinėse spekuliacijose buvo įžvelgimas skirtumo tarp Dievo *voluntas antecedens*, dėl kurios Jis visus nori išganyti, ir *voluntas consequens*, skirtos tiktai išrinktiesiems [7]?

Tatai pavirsta į nepailstamą permąstymą visų daiktų, neapsibrėžiant iš tikrųjų suvokiamais priežastiniais ryšiais, į grynai automatišką analizę, kuri galų gale baigiasi begaliniais skaičiavimais. Nebuvo srities, labiau viliojančios imtis tokio apdorojimo, kaip dorybių ir nuodėmių sritis. Kiekviena nuodėmė turi savo tvirtą skaičių priežasčių, savo rūšis, dukteris, žalingus padarinius. Dvylika paikysčių, sako Dionyzas, suklaidina nusidėjėlį: jis pats save apgaudinėja, jis patenka į velnio žabangus, jis kelia prieš save ranką, jis paniekina savo turtus (dorybę), jis parsiduoda už dyką (nors pats yra išpirktas už Kristaus kraują), jis nusigręžia nuo ištikimiausio mylimojo, jis tariasi pasipriešinsiąs Visagaliui, jis tarnauja šėtonui, jis prisidaro sau nerimo, jis atveria sau pra-

* Alain Chartier, *Oeuvres*, p. xi. Ši istorija vertinga tiktai kaip anų laikų mąstysenos ženklas; Alainas Chartier mirė 1429 m., o Margarita tiktai 1435 m., būdama vienuolikos metų, atkako Prancūzijon; žr. P. Champion, *Hist. poétique du XVe siècle*, I, p. 131. (*Aut. past.*)

garo vartus, užsikerta sau kelią į dangų ir žengia keliu į pragarą. Kiekviena tų paikysčių iliustruota, pavaizduota ir nusakyta Šventojo Rašto citatomis, paveikslais ir smulkmenomis, tad darosi tvirtai apibrėžta ir savarankiška nelyg bažnyčios portalo figūra. Paskui ta pati.eilė išsyk grindžiama gilesniąja prasme. Septyniais požiūriais reikią vertinti nuodėmės sunkumą: Dievo požiūriu, nusidėjėlio požiūriu, medžiagos, aplinkybių, tikslo, pačios nuodėmės esmės ir jos padarinių požiūriu. Kai kurie tų punktų vėlei skirstomi į aštuonis, keturiolika papunkčių, pavyzdžiui, antrasis: nuodėmė sunkėja nuo patirtų malonių, nuo žinių, ankstesnių dorybių, nuo užimamų pareigų, šventimų, gebėjimo priešintis, nuo įžadų, nugyvento amžiaus. Esama šešių dvasios silpnybių, darančių žmogų linkusį nusidėti [8]. Viskas čia lygiai kaip budizme: ten irgi esama tos pačios moralinės sistematikos, turinčios duoti atramos tašką dorybės ugdymui.

Ši nuodėmės anatomija, turinti sustiprinti nuodėmingumo suvokimą, lengvai galėtų jį susilpninti, paversdama jį vien klasifikacijos narstymu, jeigu drauge nebūtų iki kraštutinumo skatinamos nuodėmės fantazijos ir bausmės vaizdiniai. Šiandieniniame gyvenime niekas neįstengs iki galo suvokti ar aiškiai suprasti nuodėmės baisumo [9]. Visi moraliniai vaizdiniai, nuolatos juos tiesiogiai siejant su Dievo didybe, įgyja nepakeliamą viršsvorį. Kiekviena nuodėmė, net pati menkiausia, paliečia visą visatą. Lygiai kaip budizmo literatūroje kalbama apie gėlių lietų, šviesos blyksnius ir silpną žemės drebėjimą, kuriuos sukelia dangaus gyventojų plojimai kuriam nors bodisatvai nuveikus didį darbą, taip ir Dionyzas, niūriau nusiteikęs, girdi, kaip visi šventieji ir teisieji, dangaus sferos, visi elementai, netgi neprotingos būtybės ir negyvi daiktai, šaukiasi keršto nedorėliams [10]. Jo pastangos smulkmeniškais aprašymais ir tyčia kuo kraupesniais vaizdais ligi skausmo įteigti nuodėmės, mirties, pasmerkimo ir pragaro baimę, daro šiurpų poveikį, — galbūt kaip tik todėl, kad jos tokios nepoetiškos. Dantė pragaro tamsybėms ir kraupybėms suteikė grožio: Farinata ir Ugolinas savo atstumtumu yra herojiški, o sparnais plasnojantis Liuciferis guodžia mus savo didybe. Tačiau toks tegu ir mistinio įkarščio kaupinas, bet visiškai nepoetiškas vienuolis kaip Dionyzas Kartūzas perteikia pragarą kaip gryną baimės ir nevilties paveikslą. Kūno kančios ir sopuliai piešiami rėksmingiausiomis spalvomis. Nusidėjėlis turi tyčia stengtis kuo gyviau viską įsivaizduoti. „Tegu prieš mūsų akis, — sako Diony-

zas, — iškyla visų karščiausią, visų balčiausiai įkaitusi krosnis, o joje — gulintis nuogas žmogus, kuris jau niekados nebebus iš tokių kančių išvaduotas. Negi mums ta kankynė, netgi vien jos reginys neatrodys neištveriamas? Koks nelaimingas mums turėtų dingotis tasai žmogus! Tik pamąstykim, kaip tas žmogus blaškytųsi krosnyje nuo vieno šono ant kito, kaip jis rėktų, verktų ir vis būtų gyvas; kokia baimė jį spaustų, kokie skausmai jį varstytų, ypač kai jis suprastų, kad tokia nepakeliama bausmė niekados nesibaigs“ [11].

Nejučiomis pagalvoji: kaipgi žmonės, turėję priešais akis tokius pragaro kančių paveikslus, galėjo žemėje deginti gyvą žmogų? Ugnies karštybė, kraupus šaltis, kirmėlių šlykštybė, smarvė, alkis ir troškulys, surakinimas grandinėmis ir tamsybės, neapsakomas pragaro purvas, begalinis verksmų ir riksmų aidas ausyse, velnių paveikslai, — visa tai lyg dusinanti košmaro drobulė užgula skaitytojo sielą ir jusles. Bet dar didesnį siaubą įvaro dvasinės kančios: gailestis, baimė, sielą čiulpiąs netekties ir atstumtumo jausmas, neapsakoma neapykanta Dievui ir pavydas visiems jo išrinktiesiems, kad tie yra išganyti; galvoje vien sumaištis ir slogutis, sąmonė kupina klaidų ir neteisingų vaizdinių, apakimo ir pamišimo. Ir žinojimas, kad visa tai jau truks amžinybę, įmantriais palyginimais kalte įkalamas iki svaigulį keliančio šiurpo [12].

Nėra reikalo nei įrodinėti, nei argumentuoti, kad amžinų kančių baimė — ar staiga užgriūnanti kaip ūmus „dieviškas šiurpulys“, ar graužianti kaip užsitęsusi liga ir slogutis, — nuolatos vis nurodoma kaip atsivertimo ir maldingumo akstinas [13]. Viskas buvo nukreipta ton pusėn. Traktatas apie „Keturis paskutiniuosius dalykus“ — mirtį, nuosprendį, pragarą ir amžinąjį gyvenimą, — galbūt išverstas sekant Dionyzu, buvo įprastinė Windesheimo vienuolyno užstalės lektūra [14]. Tikrai kartus pietų pagardinimas. Tačiau dorovinis tobulėjimas nuolatos skatinamas tokiomis negailestingomis priemonėmis. Viduramžių žmogus yra nelyg ligonis, jau pernelyg ilgai gydytas stipriais vaistais. Jis reaguoja tiktai į smarkiausius dirgiklius. Kad dorybės girtinumas sušvistų visu savo ryškumu, viduramžių dvasiai reikalingi patys kraštutiniai pavyzdžiai, kuriuos ne tokia pertempta dorovinė sąmonė jau laikytų dorybės išvirtimu į savo pačios karikatūrą. Kantrybės pavyzdys — šventasis Egidijus, kuris, sužeistas strėlės, meldė Dievą, kad žaizda neužgytų iki pat jo gyvenimo pabaigos. Saikingumo pavyz-

dys — šventieji, maišę valgį su pelenais, skaistybės — tie, kurie, norėdami išmėginti savo tvirtybę, ėmėsi patalan moterį, arba apgailėtinos fantazijos apie mergeles, kurioms, trokštančioms išsigelbėti nuo pasikėsinimų į jų skaistybę, užaugdavo barzdos ar visas kūnas apželdavo šiurkščiais plaukais. Kartais dirgiklio buvo ieškoma, pavyzdžio nepaprastumą siejant su pavyzdžiu keliamo asmens amžiumi: šventasis Mikalojus per didžiąsias šventes atsisakydavęs žįsti motinos pieną; kaip tvirtybės pavyzdį Gersonas siūlo šventąjį Kviriką, trejų metukų ar net devynių mėnesių kankinėlį, kuris nesidavė suraminamas prefekto ir buvo numestas prarajon [15].

Troškimas dorybės gražumą patirti tokiomis didžiulėmis dozėmis irgi buvo susijęs su viską užvaldžiusiu Idealizmu. Požiūris į dorybę kaip į idėją sakytumei išplėšė jos vertinimui iš po kojų tikrojo gyvenimo pagrindą; dorybės grožis buvo įžvelgiamas tik jos kaip savarankiškos būties aukščiausiame tobulume, o ne jos sunkiame kasdieniniame puoselėjime, nuolatos vis klumpant ir keliantis.

Viduramžių Realizmą (taigi drauge ir hiperidealizmą), nepaisant visų sukrikščioninto neoplatonizmo priemaišų, reikia laikyti primityvia dvasine nuostata. Nors filosofija realizmą kaip dvasios nuostatą ir sublimavo, nuskaidrino ir išvalė, kaip gyvenimo nuostata jis vis tiek liko laikysena primityvaus žmogaus, visiems abstraktiems dalykams priskiriančio savarankišką būtį ir substancialumą. Jeigu perdėtą dorybės garbinimą pačia idealiausia josios forma ir galima laikyti didžiai religine mintimi, tai jos priešingybėje, pasaulio niekinime, aiškiai įžvelgiama jungtis, tebesiejanti viduramžių mąstymą su tolimos praeities mąstysenos formomis. Turiu galvoje tą aplinkybę, kad traktatai *De contemptu mundi* [„Apie panieką pasauliui“] vis nesiliauja teikę perdėtą reikšmę kūniškumo blogumui. Nėra jiems svaresnio motyvo niekinti pasaulį už kūno funkcijų — visų pirma šalinimo ir giminės pratęsimo — šlykštumą. Skurdžiausia viduramžių etikos dalis yra bjaurėjimasis žmogumi, kuris *„formatus de spurcissimo spermate, conceptus in pruritu carnis“* [16] [„padarytas iš nešvariausios sėklos, pradėtas kūno niežuly“]. Gal tai ir galėtų būti į savo paties priešybę pavirtęs juslingumas; tačiau sykiu tai ir neabejotina liekana primityvios realizmo formos, verčiančios laukinį bijoti ekskrementuose ir visuose su pradėjimu ir gimdymu susijusiuose dalykuose slypinčių magiškų substancijų ir potencijų. Tiesi ir ne itin ilga gija

sieja magišką baimę, su kuria primityvios tautos nusigręžia nuo moters, atliekančios savo moteriškiausias funkcijas, ir tą asketišką moters niekinimą ir plūdimą, kuris bjauroja krikščioniškąją literatūrą pradedant Tertulianu ir Jeronimu.

Visa mąstoma kaip medžiaga. Niekur kitur tatai nėra matyti taip aiškiai kaip mokyme apie *thesaurus ecclesiae*, lobį, susidedantį iš Kristaus ir šventųjų nuopelnų perviršiaus (*operum supererogationum*). Nors tokio lobio sąvoka ir mintis, kad kiekvienas tikintis žmogus kaip *corpus mysticum Christi* [mistinio Kristaus kūno] — Bažnyčios — narys, turi teisę į to lobio dalį, yra jau labai sena, mokymas, kad tie geri darbai sudaro neišsemiamas atsargas, kurias Bažnyčia, ir visų pirma popiežius, gali dalinti po truputį, atsiranda tiktai tryliktajame šimtmetyje. Aleksandras iš Haleso pirmasis pavartoja *thesaurus* tokia technine prasme, kuri nuo to laiko ir prigijusi šiam žodžiui [17]. Įsitvirtindamas šis mokymas turėjo įveikti pasipriešinimą, kol 1343 m. buvo galutinai išdėstytas ir aprašytas Klemenso VI bulėje *Unigenitus*. Ten tasai lobis jau visai suvokiamas kaip kapitalas, kurį Kristus patikėjo Petrui ir jo įpėdiniams ir kuris dar kasdien didėja, — mat juo daugiau žmonių, naudojantis tomis priemonėmis, patraukiami į doros kelią, juo daugiau sukaupiama ir tokių nuopelnų [18].

Jeigu geri darbai buvo suprantami taip substancialiai, vadinasi, lygiai taip pat, o gal ir dar labiau šis suvokimas turėjo galioti ir nuodėmės atveju. Tiesa, Bažnyčia primygtinai mokė, kad nuodėmė nėra nei esybė, nei daiktas [19], tačiau jos pačios nuodėmių atleidimo technika drauge su vaizduotės margumu ir smulkmeniška nuodėmės sistematika neišlavintose galvose norom nenorom turėjo stiprinti įsitikinimą, neva nuodėmė esanti substancija (kaip ji ir suvokiama *Atarvavedoje*). Kiek peno, — nors Dionyzas čia siekė tiktai palyginimo, — turėjo gauti substancinė nuodėmės samprata, kai jis kalba, kad nuodėmė prilygstanti karščiavimui, šaltam, pagedusiam, niekam nenaudingam kūno skysčiui [20]. Teisė, neprivalanti taip baikščiai sergėti dogminį tyrumą, atspindi šią sampratą, kai anglų juristai vadovaujasi vaizdiniu, kad felonijos atveju kraujas būnąs pagedęs [21]. Stipriausia ir giliausia šios hipersubstancinės sampratos išraiška aptinkama tuomet, kai kalbama apie Išganytojo kraują: tai reali medžiaga, vieno josios lašo būtų pakakę pasauliui atpirkti, o mums buvo duo-

tas perteklius, sako šventasis Bernardas *. Šventasis Tomas tą patį vaizdinį perteikė vienu savo himnų:

Pie Pelicane, Jesu domine,
Me immundum munda tuo sanguine,
Cuius una stilla salvum facere
Totum mundum quit ab omni scelere.

[Šventasis Pelikane, Viešpatie Jėzau, / Apvalyk mane nešvarų savo krauju, / Kurio vienas lašas gali išganyti / Visą pasaulį nuo bet kokios nuodėmės.]

Ir to pakanka priversti mus susimąstyti apie tai, kad mūsų įsitikinimas primityviu šios minties pobūdžiu negali būti laikomas paskutiniu išminties žodžiu.

Dionyzo Kartūzo veikaluose regime įnirtingas pastangas išreikšti amžinojo gyvenimo vaizdinius erdvinės plėtros terminais. Amžinasis gyvenimas yra neišmatuojamai didingas; gėrėtis Dievu pačiame savyje yra begalinė tobulybė; Išganytojui reikėjo begalinės didybės ir galios (*efficacia*); nuodėmė yra begalinė kvailystė, nes tai yra nusižengimas neišmatuojamam šventumui; todėl reikalingas neišmatuojamai didis atpirkimo darbas [22]. Neigiamos reikšmės erdvinis būdvardis čia vis turi perteikti šventumo svarumą, jo potenciją. Mėgindamas įteigti skaitytojui amžinybės vaizdinį, Dionyzas piešia tokį paveikslą: įsivaizduokit smėlio kalną didumo sulig visata; kas dešimtį ar šimtą tūkstančių metų iš to kalno paimama viena smiltelė. Kalnas kada nors pradings. Tačiau ir praėjus tokiai neįsivaizduojamai laiko daugybei pragaro bausmė dar nebus sumažėjusi ir jos pabaiga nebus priartėjusi labiau nei tuomet, kai nuo kalno buvo paimta pirmoji smiltelė. Ir vis dėlto, jeigu pasmerktieji žinotų, kad bus išvaduoti, kai kalnas pradings, — jiems tatai, girdi, būtų didi paguoda [23].

---

* Ta pati mintis reiškiama ir ką tik minėtoje bulėje *Unigenitus*. Plg. Marlowe „Faustą“: „*See, where Christ's blood streams in the firmament! One drop of blood will save me*“ [„Pažvelk ten, kur Kristaus kraujas plūsta dangun! Vienas kraujo lašas mane išgelbės“]. (*Aut. past.*)

O jeigu norima perteikti dangaus džiaugsmus ar Dievo didybę, viskas baigiasi vien minties persitempimu. Dangaus džiaugsmų išraiška visados lieka be galo primityvi. Žmonių kalba neįstengia sukurti tokios ryškios laimės vizijos kaip kad šiurpo. Norint dar ryškiau pavaizduoti bjaurasties ir nevilties pragarmes, užteko vien giliau nusileisti į žmogaus esybės dugną, tačiau mėgindamas perteikti didžiausią palaimą, būtum turėjęs nusisukti sprandą besižvalgydamas į dangų. Dionyzo pastangos baigiasi desperatiškais superliatyvais, t. y. vien matematiniu vaizdinio sustiprinimu, nesuteikiančiu jam nei skaidrumo, nei gilumo *. *„Trinitas supersubstantialis, superadoranda et superbona... dirige nos ad superlucidam tui ipsius contemplationem“* [„Visų esmingoji, visų gerbiamiausioji ir visų geriausioji Trejybe... vesk mus į visų šviesiausią tavęs pačios apmąstymą“]. Viešpats yra *„supermisericordissimus, superdignissimus, superamabilissimus, supersplendidissimus, superomnipotens et supersapiens, supergloriosissimus“* [24] [„visų gailestingiausiasis, visų garbingiausiasis, visų maloniausiasis, visų spindulingiausiasis, visų visagaliausiasis ir visų išmintingiausiasis, visų didingiausiasis“].

Bet kas iš to, kad krausi vieną ant kitos aukštumo, erdvumo, neaprėpiamumo ir neišsemiamumo sąvokas, vis pridėdamas prie jų žodelį „visų“? Vis tiek tatai lieka tik vaizdai, begalybės transformavimas į baigtinius vaizdinius, kuriais begalybės sąvoka sumenkinama ir padaroma išoriška. Amžinybė juk nėra neišmatuojamas laikas. Kiekvienas jutimas, pamėginus jį išreikšti, darosi nebe toks tiesioginis; kiekviena Dievui priskirta savybė mažina jo nenusakomumą.

Dabar prasideda įnirtingos dvasios pastangos pasikylėti iki aukštumų, kur Dievybės nebemėginama sieti su kokiu nors paveikslu. Tos pastangos nėra susijusios su jokia kultūra ar epocha, jos visur ir visados tokios pat. *„There is about mystical utterances an eternal unanimity which ought to make a critic stop and think, and which brings it about that the mystical classics have, as has been said, neither birthday nor native land“* [25] [„Mistikų pasisakymuose esama amžino sutapimo, verčiančio kritiką stabtelėti ir susimąstyti, o sykiu ir įrodančio, kad, kaip jau sakyta, mistikos klasikai neturi nei gimimo dienos, nei gimtojo

* Superliatyvų vartojimą jis jau ir pats perėmė iš Dionisijo Areopagito. (*Aut. past.*)

krašto“]. Tačiau vaizdumo paspirties neįmanoma vienu sykiu atsisakyti. Išraiškos netobulumas įžvelgiamas žingsnis po žingsnio. Pirmiausia atkrinta konkretus idėjos įkūnijimas ir margaspalviai simbolikos padarai: tuomet jau nebekalbama apie kraują ir atsiteisimą, apie Eucharistiją, apie Tėvą, Sūnų ir Šventąją Dvasią. Eckharto mistikoje Kristus beveik nebeminimas — kaip ir Bažnyčia ir sakramentai. Tačiau mistinio Būties, Tiesos, Dievybės įžvelgimo išraiška ir čia dar tebesiejama su gamtiniais vaizdiniais: su šviesa, su erdve. Paskui šie išvirsta į savo priešybę: tylą, tuštumą, tamsą. Tada įžvelgiama, kad ir šios nei formos, nei turinio neturinčios sąvokos yra netobulos, o jų trūkumus stengiamasi atsverti, nuolatos jas siejant su jų priešingybėmis. Galų gale nebelieka nieko daugiau, kaip tik gryniausias neigimas; Dievybė, kuri neįžvelgiama jokiuose esamuose daiktuose, nes yra viršum visko, mistiko pradedama vadinti Nieku. Taip elgiasi Škotas Eriugena [26], taip ir Angelas Silezietis, šitaip eiliuojantis:

Gott ist ein lauter Nichts, ihn rührt kein Nun noch Hier;
Je mehr du nach ihm greifst, je mehr entwird er dir [27].

[Dievas yra grynas Niekas, jo nepaliečia nei joks „dabar“, nei joks „čia“; / Juo labiau stengiesi jį pastverti, juo labiau jis sprūsta tau iš rankų.]

Įžvelgiančiosios dvasios žingsniai atsisakant bet kokio vaizdumo tikrovėje, žinoma, nebuvo tokie griežtai nuoseklūs. Daugumoje mistinių išsisakymų įvairios fazės aptinkamos vienu metu ir pramaišiui. Jų esama indų mistikoje, jos visiškai išsiskleidusios jau Pseudodionisijo Areopagito veikaluose, toje visos krikščioniškosios mistikos versmėje, jos atgijusios keturioliktojo šimtmečio vokiečių mistikoje *.

Paimkime pavyzdį iš Dionyzo Kartūzo raštų [28]. Jis kalbasi su Dievu, kuris užsirūstinęs. „Sulig tuo atsakymu brolis, atsigręžęs savo vidun, pasijuto tarytum perkeltas į neišmatuojamai ryškios šviesos sfe-

* M. d' Asbeck, kaip rodo ir pats jos knygos pavadinimas (žr. 14 skyriaus 45 komentarą), neoplatonizmo elementus vokiečių mistikoje ir Ruusbroecko veikaluose vėlei laiko daug svarbesniais, negu buvo įprasta manyti nuo to meto, kai buvo atrasti tomistiniai šios mistikos pamatai. (*Aut. past.*)

rą ir be galo meiliai, apimtas neapsakomos ramybės, slaptomis, išorėje negirdimu balsu sušuko visų slapčiausiajam, tikrai paslėptam ir nesuvokiamam Dievui: o visų mieliausiasis Dieve, Tu pats esi šviesa ir šviesos sfera, kurioje Tavo išrinktieji eina saldaus poilsio, gauna jį, apsnūsta ir užmiega. Tu esi nelyg visų plačiausia ir neišmatuojama plynė, kurioje tikrai maldinga dvasia, visiškai apsivaliusi nuo bet kokios konkrečios meilės, iš viršaus apšviesta ir smarkiai įsiliepsnojusi, klydinėja nepasiklysdama ir pasiklysta beklydinėdama, palaimingai ištirpsta ir neištirpdomai pasveiksta". Čia pirmiausia matome šviesos vaizdinį, dar pozityvų, paskui — miego, dar vėliau — plynės (dvimatės erdvės) vaizdinį, o galų gale — viena kitą panaikinančias priešybes.

Plynės paveikslas — taigi horizontalios erdvės vaizdinys, kaitaliojasi su prarajos paveikslu — taigi vertikalios erdvės vaizdiniu. Pastarasis buvo didis mistinės vaizduotės atradimas. Juk savybių neturinčios dievybės išraiška Eckharto žodžiuose apie „berūšę ir beformę tylios, dykos dievybės prarają" begalybės sąvoką papildė drauge ir svaigulio jausmu. Apie Pascalį sakoma, kad jis nuolatos regėjęs prarają šalia savęs; toksai jutimas čia sakytumei paverstas nekintama mistine sąvoka. Šitais prarajos ir tylos paveikslais pasiekiama gyviausia neaprašomo mistinio patyrimo išraiška. *„Wol uf dar, herz und sin und muot,* — džiūgauja Suso, — *in daz grundlos abgründ aller lieplichen dingen!"* [29] [„Drąsiau tad, širdie, prote ir siela, į bedugnę visų mieliausiųjų dalykų prarają!"] Meistras Eckhartas sako, apimtas kvapą gniaužiančio sustingimo: „Šitai kibirkščiai (sielos kibirkščiai, mistiniam paskiros būtybės branduoliui) nepakanka nei Tėvo, nei Sūnaus, nei Šventosios Dvasios, nei trijų asmenų, kiek kiekvieno jų esama su savomis savybėmis. Tiesą sakau, kad šitai šviesai nepakanka dieviškosios prigimties vaisingo įsismelkimo. Pasakysiu dar daugiau, kas dar įstabiau skamba: iš tikrųjų sakau, kad šitai šviesai nepakanka paprastos, tykios dieviškosios esybės, nieko nei duodančios, nei imančios; ir dar daugiau: ji trokšta patirti, iš kur toji esybė kyla, ji ieško paprastos gelmės, tykios plynės, kur niekados neįžvelgiamas joks skirtingumas, nei Tėvas, nei Sūnus, nei Šventoji Dvasia; pačiam vidury, kur niekieno buveinė, — ten toji šviesa pasitenkina, su ta gelme susilieja labiau nei su pačia savimi, nes gelmė toji — tai paprasta, pati savaime nejudri tykuma". Visišką palaimą siela pasie-

kia tiktai „puldama į dyką dievybę, kur nėra nei kūrinio, nei atvaizdo, idant pasiklystų ir nugrimztų toje plynėje“ [30].

Tauleris sako: „Tuomet nuskaidrėjusi, nušvitusi dvasia nugrimzta į dievišką tamsą, į tykią tylą ir į nesuvokiamą ir nenusakomą susiliejimą; ir šitaip nugrimzdus pradingsta visi panašumai ir skirtingumai, ir toje prarajoje dvasia palieka pati save ir nieko nežino nei apie Dievą, nei apie save, nei apie panašumus, nei apie skirtingumus, nei apie nieką, nes yra nugrimzdusi Dievo vienovėn ir nebetekusi jokios galios skirti“ [31].

Ruusbroecas visas šias priemones mistiniam išgyvenimui išreikšti vartoja dar plastiškiau nei vokiečiai.

Roept dan alle met openre herten:
O gheweldich slont!
Al sonder mont,
Voere ons in dinen afgront;
Ende make ons dien minne cont.

[Tad šaukit visi atvertom širdim: / O didingoji pragarme! / Nors ir beburnė, / Vesk mus savon prarajon; / Ir apreikšk mums savo meilę.]

Susivienijimo su Dievu palaimos teikiamas malonumas yra „patrakęs ir pašėlęs nelyg pasiklydimas; mat ten nėra nei būdo, nei kelio, nei tako, nei taisyklių, nei saiko“. „Ten patys savyje mes nebežinom nei aukščio, nei gylio, nei pločio, nei ilgio (visų erdvinių vaizdinių atmetimas) ir esame amžinai pasiklydę ten, iš kur nebegrįžtama“ [32]. Palaimos teikiamas malonumas toks didis, „kad Dievas ir visi šventieji, ir visi tie iškilnūs žmonės (kurie tatai išgyvena) čia yra susilieję be jokių skirtenybių, taigi nieko nebežino ir yra amžini pasiklydėliai“ [33]. Dievas duoda visiems vienodą gausybę palaimos, „tačiau tie, kurie ją patiria, yra nevienodi: ir vis dėlto jos vis tiek visiems lieka pakankamai, pagal jų poreikį vienijantis“, t. y., kalbant apie susivienijimo su Dievu palaimos teikiamą malonumą, ne visi išgali priimti tą gausybę, kuri jiems dovanota. „Tačiau, pasiklydus tyrų tamsoje, jau nieko nebepalieka: mat ten nebėra nei davimo, nei gavimo, tik grynas paprastas buvimas. Jame Dievas ir visi su juo susivienijusieji yra nugrimzdę ir pradingę, ir jau niekados nebegali jo rasti toje bevardėje būtyje“ [34].

Visi neiginiai sudėti daiktan šioje vietoje: „Po to eina septintoji (meilės) pakopa, tauriausia ir aukščiausia iš visko, ką galima patirti šioje žemėje ir amžinybėje. Tai yra, kai mes viršum viso išmanymo ir žinojimo atrandam savyje nežinojimo bedugnę; kai mes numirštame visiems vardams, kuriuos duodame Dievui ar kūriniams, ir iškeliaujame amžinon bevardystėn, kurioje pasiklystame; ir kai mes viršum viso dorybių ugdymo išvystame ir atrandame savyje amžiną tuštumą, kurioje niekas nebegali veikti; o viršum visų palaimintų dvasių — bedugnę palaimą, kurioje visi mes esame viena, ir tasai buvimas viena yra pati palaima ir josios savastis: ir kai mes pamatome visas palaimintąsias dvasias, palikusias savo būtį, nugrimzdusias ir pasiklydusias savojoje viršbūtyje, neperžvelgiamoje tamsoje, kur nėra jokių skirtenybių“ [35]. Toje paprastoje, skirtenybių nebeturinčioje palaimoje pradingsta visi kūrinių skirtingumai. „Ten jie palieka patys save ir pasiklysta, ir krinta į bedugnį nežinojimą; ten visas aiškumas sugrįžta atgalios į tamsybes, kuriose trys asmenys užleidžia vietą esminei vienovei“ [36].

Čia vis tos bevaisės pastangos atsisakyti visų vaizdų ir išreikšti „mūsų tuščią būvį, gryną bevaizdybę“, kurią gali suteikti tiktai Dievas. „Jis atima iš mūsų visus vaizdus ir nuveda mus į mūsų pradžią: o ten mes nieko daugiau nerandame, tik dyką, laukinę, bevaizdę plikybę, kuri visados tolygi amžinybei“ [37].

Šitose Ruusbroeco pastraipose jau iki galo išnaudotos ir dvi paskutinės aprašomosios priemonės: šviesa, išvirstanti į tamsą, ir grynas neigimas, bet kokio žinojimo atsisakymas. Jau Pseudoareopagitas giliausią ir slapčiausią Dievo esmę vadino Jo tamsybėmis. O jo bendravardis, gerbėjas ir komentatorius Kartūzas šią sąvoką toliau plėtoja. „O pati ta visų puikiausioji, neišmatuojama ir neregima Tavo amžinosios šviesos pilnatvė vadinama Dievo tamsybėmis, kuriose, kaip sakoma, Tu gyveni, tamsybes padaręs savo prieglobsčiu“ *. „O tos dieviškosios tamsybės yra neprieinamos jokiai šviesai ir paslėptos nuo bet kokio veido vardan neaprašomo ir neperžvelgiamo jų pačių vaiskybės švitesio“. Tamsybės — tai nežinojimas, visų sąvokų išnykimas. „Juo labiau dvasia artinasi prie Tavo spindulingosios dieviškos šviesos, juo aiškiau

---

* 2 *Krn* 6, 1: *Dominus pollicitus est, ut habitaret in caligine* [Viešpats yra pažadėjęs gyventi tamsume]. *Ps* 17,12: *Et posuit tenebras latibulum suum* [Jis apsivilko tamsybėmis kaip apsiaustu]. (*Aut. past.*).

ji regi, kad Tu neprieinamas ir nesuvokiamas, o kai ji įžengia į tamsybes, visi vardai ir bet koks pažinimas veikiai išvis pranyksta (*omne mox nomen omnisque cognitio prorsus deficient*). Bet Tave išvysti dvasiai reiškia: išvysti, kad Tu visiškai neįžvelgiamas; ir juo aiškiau ji tatai įžvelgia, juo ryškiau Tave mato. Meldžiame Tave, o palaimintoji Trejybe, kad galėtume tapti tomis be galo šviesiomis tamsybėmis ir kad per savo neregimumą ir nežinojimą išvystume ir pažintume Tave, kuris esi aukščiau visokio regėjimo ir pažinimo. Tu pasirodai tik tiems, kurie, pranokę ir aplenkę visus patiriamus ir suvokiamus dalykus, taigi ir visą kūriniją draug su pačiais savimi, įžengia į tamsybes, kuriose Tu iš tikrųjų esi“ [38].

Kaip šviesa pavirsta į tamsybes, taip ir aukščiausias gyvenimas pavirsta į mirtį. Supratusi, sako Eckhartas, kad Dievo karalystėn negali įžengti joks kūrinys, siela eina savo keliais ir liaujasi ieškojusi Dievo. *„Und allhie so stirbet si iren hohsten tot. In disem tot verleust di sele alle begerung und alle bild und alle verstentnützz und alle form und wirt beraubt aller wesen. Und daz seit sicher als got lebt: als wenik als ein tot mensch der leiblich tot ist, sich selber bewegen mag, als wenik mak di sele, di also geistliech tot ist, einik weis oder einik bild vorgetragen einigen menschen. Wann diser geist ist tot und ist begraben in der gotheit“* [„Ir šičia ji miršta savo aukščiausia mirtimi. Šitaip numirus, sielai nebelieka jokių geismų, jokių paveikslų, jokio supratimo ir jokios formos, ji atskiriama nuo visokios būties. Ir būkite tuo taip pat tikri kaip tuo, kad Dievas gyvuoja: lygiai taip pat, kaip kad žmogus, kuris miręs kūnu, negali pats pasijudinti, taip ir siela, šitaip dvasiškai mirusi, negali jokiam žmogui apreikšti nei savo būties būdo, nei jokio paveikslo. Mat toji dvasia mirusi ir palaidota dievybėje“]. Siela, jeigu tu pati nepasiskandinsi toje bedugnėje dievybės jūroje, tai negalėsi pažinti šitos dieviškos mirties [39].

Dievo įžvalga per neigimus, sako kitoje vietoje Dionyzas, yra tobulesnė nei per teigimus. „Mat kai sakau: Dievas yra gėris, būtis (*essentia*), gyvenimas, aš tartum mėginu nusakyti, kas Jis yra, lyg tai, kas Jis yra, būtų bent kiek susiję ar kaip nors panašu į kūriniją, nors yra neabejotina, kad Jis nesuvokiamas ir nepažįstamas, neperžvelgiamas ir nenusakomas, kad nuo visų savo kūrinių Jis skiriasi neišmatuojamu ir visiškai nepalyginamu kitoniškumu ir skirtingumu“ [40]. Vienijančioji išmintis (*sapientia unitiva*) vadinama neprotinga, beprasme ir paika [41].

Ar buvo vaizdumas įveiktas? Be vaizdų ir metaforų neįmanoma išreikšti nė vienos minties, o ten, kur kalbama apie nepažįstamą daiktų esmę, kiekvienas žodis yra vaizdus. Sielai nepakanka apie aukščiausią ir karščiausiai trokštamą esybę kalbėti vien neiginiais, tad išminčiui išsisakius vėl turi grįžti poetas. Švelni lyriška Suso siela iš snieguotų įžvalgos viršūnių vis parkeliaudavo atgalios į žiedais nusėtus ankstesniosios bernardiškosios mistikos paveikslus. Per pačią aukščiausios kontempliacijos ekstazę grįžta visos alegorinės spalvos ir formos. Suso regi amžinąją Išmintį, savo numylėtinę: „*Si swepte hoh ob ime in einem gewülkten throne (hemel): sie luhte als der morgensterne, und schein als diu spilndiu sunne; ire krone waz ewikeit, ire wat waz selikeit, ire wort süzzekeit, ire umbfang alles lustes gnuhsamkeit: si waz verr und nahe, hoh und nider; si waz gegenwürtig und doch verborgen; si liess mit ir umbgan, und moht si doch nieman begriffen*“ [42] [„Ji sklandė aukštai viršum jo debesų apgaubtam soste: ji švietė kaip ryto žvaigždė ir spindėjo lyg žėrinti saulė; jos vainikas buvo amžinybė, jos drabužis — šventumas, jos žodis — saldybė, jos glėbys — visų troškimų patenkinimas; ji buvo toli ir arti, aukštai ir žemai; buvo čia pat ir vis dėlto paslėpta; leido prie savęs prisiartinti, ir vis tiek niekas negalėjo jos pastverti“].

Būta ir kitų kelių grįžti iš vienišų individualios, beformės ir bevaizdės mistikos aukštumų. Tos aukštumos buvo pasiekiamos tiktai paragavus liturginės-sakramentinės misterijos: tiktai visiškai įsijautus į simbolinį-estetinį dogmų ir sakramentų stebuklą, buvo įmanoma atsikratyti visų vaizdinių formų ir pakilti ligi nesąvokinės Vienatinio įžvalgos. Tačiau dvasia negalėjo mėgautis tokiu nušvitimu kada tik ir kiek tik panorėjusi; tai visados buvo tik trumpi retos malonės momentai; o paskui apačioje visuomet vėlei budėjo Bažnyčia su savo išmintinga ir taupia misterijų sistema. Bažnyčia savo liturgijoje dvasios sąlytį su dievybe visados koncentruodavo į tam tikras itin intensyviai išgyvenamas akimirkas, ji visados teikė misterijai formą ir spalvą. Todėl ji visados pergyvendavo nežabotą mistiką: ji taupė energiją. Bažnyčia ramiai pakentė kad ir patį smarkiausią estetinės mistikos sužydėjimą, tačiau bijojo tikrosios, nevaldomos mistikos, kurios liepsnos prarydavo viską, kas sudarė Bažnyčios statinio pagrindą: jos harmoningą simbolizmą, jos dogmas ir sakramentus.

„Vienijančioji išmintis yra neprotinga, beprasmė ir paika“. Mistiko takas veda į begalybę ir sąmonės netekimą. Ėmus neigti bet kokį dievybės ir visų paskirų ir įvardijamų dalykų esminį panašumą, tikrosios transcendencijos nebelieka; tiltas atgalios į gyvenimą sugriaunamas. *„Alle crêatûre sint ein lûter niht. Ich spriche niht, daz sie kleine sîn: sie sind ein lûter niht. Swaz niht wesens hât, daz ist niht. Alle crêatûre hant kein wesen, wan ir wezen swebet an der gegenwertikeit gotes“* [43] [„Visa kūrinija yra grynas niekas. Nesakau, kad ji menka: ji yra grynas niekas. Kas neturi būties, yra niekas. Visa kūrinija neturi būties, nes jos būtis priklausoma nuo Dievo buvimo“].

Intensyvi mistika reiškia grįžimą į preintelektualinį sielos gyvenimą. Visa kultūra joje prarandama, įveikiama ir darosi nereikalinga. Ir jeigu mistika vis dėlto neša kultūrai gausių vaisių, tai todėl, kad ji visados kopia aukštyn per parengiamąsias stadijas ir tik pamažėle atsisako bet kokios gyvenimo formos ir kultūros. Kultūrai vaisių ji duoda savo pradinėse pakopose, žemiau miškų ribos. Ten žydi kiekvienam mistikui kaip pasirengimas privalomos dorovinės tobulybės sodas: rimtis ir švelnumas, geismų slopinimas, paprastumas, saikingumas, darbštumas, rimtumas ir nuoširdumas. Taip būta Indijoje, taip ir čia: pradinis mistikos poveikis yra moralinio ir praktinio pobūdžio. Visų pirma — tai veiklios artimo meilės puoselėjimas. Visi didieji mistikai kuo smarkiausiai gyrė praktinį veiklumą: argi meistras Eckhartas neiškėlė Mortos aukščiau už Mariją [44] ir nesakė, kad privalu pamiršti net Pauliaus ekstazę, jeigu gali pagelbėti vargšui nors lėkštele sriubos? Nuo Eckharto per jo mokinį Taulerį mistikos linija vis labiau suka praktinių elementų vertinimo kryptimi: ir Ruusbroecas aukština tykų kuklų darbą, o Dionyzas Kartūzas yra tobulas pavyzdys, kaip praktinis nusimanymas apie kasdienį dievobaimingą gyvenimą ir karščiausias individualus misticizmas gali susijungti viename asmenyje. Nyderlanduose šalutinės mistikos apraiškos — moralizmas, pietizmas, gailestingumas ir darbštumas — tapo pagrindiniais dalykais, intensyvi paskirų asmenų ekstatinių akimirkų mistika išaugo į ekstensyvią daugumos kasdieninio gyvenimo mistiką: tvarus visuotinis naujojo maldingumo nuoširdumas užėmė vienišos ir retos ekstazės vietą. Radosi blaivi mistika, jeigu tik toks žodžių junginys apskritai įmanomas.

Brolių namuose ir Windesheimo kongregacijos vienuolynuose tykų kasdienį darbą auksino nuolatinis ir sąmoningas religinio jausmin-

gumo puoselėjimas. Atsisakyta nevaldomos lyrikos ir nežaboto veržimosi aukštyn, bet sykiu išvengta pavojaus nuklysti nuo tikrojo tikėjimo; broliai ir seserys griežtai laikosi tikėjimo ir yra konservatyvūs. Tai buvo mistika *en détail* [po truputį]: kas „patirdavo postūmį", kas „pagaudavo kibirkštėlę", ekstazė buvo išgyvenama ankštame, tykiame, kukliame pulkelyje, dalinantis ja su artimais dvasios bičiuliais, rašant laiškus ir apmąstant savo gyvenimą. Jausmų ir sielos gyvenimas buvo puoselėjamas lyg šiltadaržio augalas; čia viešpatauta gausybės smulkmeniško puritonizmo, dvasinės dresūros, juoko ir sveikų potroškių tramdymo, gausybės pietistinio naivumo.

Tačiau iš tų sluoksnių kilo ir labiausiai sielą stiprinantis tų laikų veikalas — *Imitatio Christi* [„Kristaus sekimas"]. Žmogus, nebuvęs nei teologas, nei humanistas, nei filosofas, nei poetas, iš tikrųjų — netgi nei mistikas, parašė knygą, kuriai buvo skirta guosti ištisus šimtmečius. Tomas Kempietis, tykus, užsidaręs vyras, kupinas švelnios pagarbos mišių stebuklui, itin siaurai supratęs Dievo viešpatavimą pasaulyje, nieko nenutuokė apie įnirtingą piktinimąsi Bažnyčios tvarka ar pasauliečių gyvenimu, teikusį įkvėpimo pamokslininkams, neturėjo tokių visapusiškų siekių kaip Gersonas, Dionyzas ar Mikalojus Kuzietis, nepasižymėjo nei tokia breugheliška fantazija kaip, sakysim, Johannesas Brugmanas, nei ryškiaspalviu Alaino de la Roche simbolizmu. Jis tiesiog visur ieškojo ramybės ir rado ją *„in angello cum libello"* [„kamputyje su knygele"]. *„O quam salubre quam iucundum et suave est sedere in solitudine et tacere et loqui cum Deo!"* [45] — „O, kaip išganinga, kaip gera ir saldu sėdėti vienumoje ir tylėti, ir kalbėtis su Dievu!" O nusivylusiai sielai skirta išmintinga jo knyga apie gyvenimą ir mirtį tapo visų amžių veikalu. Čia vėlei buvo atsisakyta visos neoplatoniškosios mistikos, liko tik bendroji nuotaika, paveldėta iš numylėto mokytojo Bernardo Klerviečio. Tai ne filosofinis dėstymas; tai tik žiupsnis be galo paprastų minčių, pateiktų kaip pamokymai ir sugrupuotų apie kurį nors centrinį tašką; kiekviena užbaigiama trumpu teiginėliu; nėra minčių subordinacijos, jos beveik nė nederinamos viena prie kitos. Nieko panašaus į lyrinį Heinricho Suso virpulį ar į griežtą Ruusbroeco žibesį. Dėl savo monotoniškai vienas po kito einančių sakinių ir blankių asonansų skambesio *Imitatio* būtų kone prozų proza, jeigu kaip tik tas monotoniškas ritmas nedarytų jos panašios į jūros teliūskavimą švelnų lietingą vakarą ar vėjo atodūsius ru-

denį. Kažkoks įstabus yra *Imitatio* poveikis: šis autorius nepastveria tavęs savo galybe ar polėkiu kaip, sakysim, Augustinas, savo žodžių puošnumu kaip šventasis Bernardas, minčių gilumu ar gausumu; čia viskas lygu ir liūdna, viskas — minorinė tonacija; tai tik tykuma, ramybė, tylus alsus lūkuriavimas ir paguoda. „*Taedet me vitae temporalis*“ [46] — „Slegia mane laikinasis gyvenimas“, — sako Tomas kažkurioje vietoje. Ir vis dėlto šito užsidarėlio žodis kaip joks kitas teikia stiprybės gyventi.

Vienu požiūriu ši visų amžių nuvargėliams skirtoji knyga artima tikrosios mistikos veikalams. Ir čia, kiek tik buvo įmanoma, vengta vaizdumo, nusimestas spalvotas žėrinčių simbolių apdaras. Todėl ir *Imitatio* nėra susijusi su kuriuo nors vienu kultūros periodu; kaip ir ekstatinė Vienatinio įžvalga ši knyga veda tolyn nuo visos kultūros. Ji nepriklauso jokiam apibrėžtam kultūros amžiui. Dėl to radosi du tūkstančiai josios leidimų, dėl to buvo įmanoma, kad nesutarimai dėl jos autoriaus ir parašymo laiko aprėptų ištisus tris šimtmečius. Ne veltui Tomas sakė: „*Ama nesciri*“ — „mėk būti nežinomas“.

17

MĄSTYMO FORMOS PRAKTINIAME GYVENIME

Jei norime suprasti viduramžių dvasią kaip vieningą visumą, pamatines viduramžių mąstymo formas turime studijuoti remdamiesi ne vien tikėjimo ar aukštų apmąstymų vaizdiniais, bet lygiai taip pat ir kasdiene gyvenimo išmintimi ir blaivia praktika. Mat tos pačios didžiosios mąstymo kryptys viešpatauja ir tos dvasios aukštesniosiose, ir žemesniosiose apraiškose. Ir jeigu religijos ir spekuliacijos sferose visados lieka klausimas, kiek mąstymo formos yra rezultatas ir atbalsis ilgos rašytinės tradicijos, siekiančios graikų ir žydų, net Egipto ir Babilono šaltinius, tai kasdieniame gyvenime regime jas veikiančias naiviai ir spontaniškai, neslegiamas neoplatonizmo ir kitų srovių svorio.

Kasdienos gyvenime viduramžių žmogus mąsto tomis pat formomis kaip ir savo teologijoje. Ir čia, ir ten pamatas yra tasai architektoninis idealizmas, kurį scholastika vadino realizmu: poreikis kiekvieną idėją imti skyrium ir suteikti jai formą lyg esybei, o paskui telkti iš jų hierarchines grupuotes ir vis statyti šventoves ir katedras, kaip daro vaikas, dėstydamas kaladėles.

Visa, kas gyvenime išsikovoja tvirtą vietą, kas tampa gyvenimo forma, yra laikoma šventa tvarka, — ir patys paprasčiausi papročiai ir įpročiai, ir aukščiausi pasaulinio Dievo plano dalykai. Tatai, sakysim, itin aiškiai atsiskleidžia požiūryje į rūmų etiketo taisykles, kurį savo veikaluose dėsto tokie rūmų tvarkos aprašinėtojai kaip Olivier de la Marche'as ir Aliénor de Poitiers. Senoji dama į šias taisykles žiūri kaip į išmintingus įstatymus, kurie priimti senovės karalių rūmuose, gerai

viską apgalvojus ir pasvėrus, ir kurių privalo paisyti visi būsimieji laikai. Ji kalba apie tas taisykles lyg apie amžių išmintį: *„et alors j'ouy dire aux anciens qui sçavoient..."* [„ir aš išgirdau bylojant senolius, kurie žinojo..."]. Senajai damai regisi, kad laikai išsigimsta: šit jau gal dešimtį metų kai kurios Flandrijos damos gimdyvės patalą stato prie ugnies, *„de quoy l'on s'est bien mocqué"* [„iš ko buvo labai šaipomasi"]; anksčiau taip nebuvo niekados daroma; kuo gi tatai baigsis? *„Mais un chacun fait à cette heure à sa guise: par quoy est à doubter que tout ira mal"* [1] [„Tačiau šią valandą kiekvienas daro taip, kaip jam patinka; todėl reikia būgštauti, kad tai nesibaigs geruoju"].

La Marche'as sau ir skaitytojui kelia svarius klausimus, kuo gi esą pagrįsti visi tie iškilnūs dalykai: kodėl *fruitier* [už vaisius atsakingo asmens] pareigoms priklauso ir apšvietimas, *„le mestier de la cire"* [„vaško reikalai"]? Atsakymas toks: todėl, kad bitės neša vašką iš tų pačių žiedų, iš kurių ir vaisiai randasi, *„pourquoy on a ordonné très bien ceste chose"* * [„taigi čia viskas labai gerai sutvarkyta"]. Ryškus viduramžių polinkis kiekvienai funkcijai sukurti ir organą yra ne kas kita, kaip apraiška mąstysenos, kiekvieną savybę laikiusios savarankiška, žiūrėjusios į ją kaip į idėją. Anglijos karalius savojoje *magna sergenteria* turėjo tarnybą „prilaikyti karaliaus galvą, kai jis, plaukdamas per kanalą, suserga jūros liga"; šią tarnybą 1442 m. ėjo kažkoks Johnas Bakeris, iš kurio ją paveldėjo dvi jo dukterys [2].

Taip pat dera vertinti ir įprotį duoti vardus visiems daiktams — kartu ir negyviems. Tegu ir labai nublankęs, bet vis dėlto primityvaus antropomorfizmo požymis yra tai, kad dar ir šiandien karo gyvenime, — kuris daugeliu atžvilgių reiškia grįžimą į primityvią būklę, — patrankoms suteikiami vardai. Viduramžiais šis požymis kur kas ryškesnis: kaip ir kalavijai riterių romanuose, keturioliktojo ir penkioliktojo šimtmečio karų bombardos turi vardus: Le Chien d'Orléans, la Gringade, la Bourgeoise, de Dulle Griete [Orleano šuva, Stipena, Šeimininkė, Kvaiša Greta]. Tų laikų liekana yra, kad šiandien vardus dar turi kai kurie garsūs deimantai. Tarp Karolio Narsiojo brangakmenių daugelis turėjo vardus: Le Sancy, les Trois Frères, la Hote, la Balle de Flandres [3] [Gyduolis, Trys broliai, Kraitelė, Flandrijos rutulys]. Kad mūsų

---

* Olivier de la Marche, *l'Estat de la maison* etc., t. IV, p. 56; panašių klausimų pateikta šios knygos p. 53. (*Aut. past.*)

laikais laivai vardus išsaugojo visi, bet namai — tiktai kai kurie, o varpai jų išvis neišsaugojo, viena vertus, yra todėl, jog laivas nuolatos keičia savo buvimo vietą ir visą laiką turi būti identifikuojamas, tačiau drauge ir todėl, kad laivas išliko kažkoks asmeniškesnis už namą, ir tai išreiškia anglų kalboje jam nusakyti vartojamas įvardis *she* *. Viduramžiais personifikuotą negyvų daiktų suvokimą reikia vaizduotis buvus kur kas intensyvesnį: viduramžiais vardą gaudavo visi daiktai — ir kalėjimo kameros, ir kiekvienas namas ar varpas.

Kaip paties esmingiausio dalyko, visur, viduramžių žmogaus lūpomis tariant, buvo ieškoma „moralo", t. y. kiekviename daikte slypinčio pamokymo, dorovinės jo reikšmės. Kiekvienas istorinis ar literatūrinis nutikimas linkęs kristalizuotis ir pavirsti parabole, moraliniu pavyzdžiu, įrodinėjimo argumentu; kiekvienas pasisakymas — sentencija, tekstu, patarle. Esamų šventų simbolinių Naujojo ir Senojo Testamento sąsajų pavyzdžiu randasi moralinės sąsajos, tad kiekvienam gyvenimo įvykiui galima išsyk lyg veidrodį pakišti pavyzdį, tipišką atvejį iš Šventojo Rašto, istorijos ar literatūros. Mėginant ką nors įtikinti, kad būtų atlaidus, išvardijami bibliniai atlaidumo atvejai. Perspėjant apie vedybų pavojus, pasitelkiamos visos nelaimingos vedybos, apie kurias byloja antika. Jonas Bebaimis, teisindamasis dėl Orleaniečio nužudymo, lygina save patį su Joabu, o savo auką — su Absalomu, ir sakosi esąs geresnis už Joabą, nes karalius primygtinai nedraudęs žudyti. „*Ainssy avoit le bon duc Jehan attrait ce fait à moralité*" [4] [„šitaip gerasis kunigaikštis Jonas tą nutikimą pavertė moraliniu pamokymu"]. Čia sakytumei pernelyg plačiai ir naiviai taikoma ta teisės sąvoka, kuri juk net šiandieniame teisės gyvenime pradeda darytis pasenusios mąstysenos liekana.

Kiekvieną rimtą įrodinėjimą mėgstama lyg atspirties ir išeities tašku grįsti kokiu nors tekstu: visi dvylika pasiūlymų už ir prieš atsisakymą klausyti Avinjono popiežiaus, kuriais 1406 m. per nacionalinį sinodą Paryžiuje stojama ginti schizmos, paremti Šventojo Rašto žodžiais [5]. Pasaulietis oratorius, kalbėdamas šventės proga, savo tekstą renkasi taip pat kaip ir pamokslininkas [6].

* Kuris, kad ir kaip būtų keista, buvo perimtas ir lokomotyvui, automobiliui ir (bent Amerikoje) liftui nusakyti. (*Aut. past.*)

Nėra geresnio pavyzdžio, iliustruojančio visus suminėtus bruožus, už liūdnai išgarsėjusią ginamąją kalbą, kuria meistras Jeanas Petit mėgino pateisinti Burgundijos kunigaikštį dėl Liudviko Orleaniečio nužudymo.

Buvo praėję geri trys mėnesiai nuo to vakaro, kai karaliaus brolį nudūrė samdyti žudikai, kuriuos Jonas Bebaimis iš anksto priglaudė vienuose Rue vieille du Temple namuose. Burgundietis iš pradžių, per šermenis, rodėsi didžiai gedįs, bet paskui pamatęs, kad bylos tyrimas pasieks ir jojo Hôtel d'Artois, kur jis slėpė žudikus, per tarybos posėdį pasivedėjo į šalį savo dėdę Berry ir prisipažino, kad, velnio sukurstytas, liepęs padaryti šią žmogžudystę. Tada Jonas iš Paryžiaus paspruko Flandrijon. Jau Gente jis liepė viešai paskelbti pirmąją ginamąją kalbą; dabar jis grįžo Paryžiun, kliaudamasis visuotine neapykanta Orleaniečiams ir savo populiarumu tarp Paryžiaus gyventojų, kurie iš tikrųjų ir dabar jį džiugiai sutiko. Amjene kunigaikštis tarėsi su dviem vyrais, išsiskyrusiais iš kitų kalbėtojų per 1406 m. bažnytinį susirinkimą Paryžiuje: su meistrais Jeanu Petit ir Pierre'u aux Boeufs. Jiedviem buvo pavesta išdailinti Gente paskelbtą Simono de Saulx ginamąją kalbą ir pateikti ją kaip įspūdingą pasiteisinimą princams ir didikams.

Su tuo pasiteisinimu meistras Jeanas Petit, teologas, pamokslininkas ir poetas, 1408 m. kovo aštuntąją ir pasirodė Paryžiaus Hôtel de Saint Pol rūmuose prieš aukštakilmius klausytojus, tarp kurių pirmieji buvo dofinas, Neapolio karalius, Berry ir Bretanės kunigaikščiai. Kaip ir dera, Jeanas Petit prabilo iš pradžių nusižeminęs: jis, vargšas, nesąs nei teologas, nei juristas, „*une très grande paour me fiert au cuer, voire si grande, que mon engin et ma mémoire s'en fuit, et ce peu de sens que je cuidoie avoir, m'a jà du tout laissé*" [„tokia didi baimė suspaudė man širdį, tikrai tokia didi, kad mane apleido ir protas, ir atmintis, ir tas truputėlis nuovokos, kurią dar tariausi turįs"]. Tuomet jis pradeda dėstyti juodos politinės nedorybės šedevrą, kurį jo protas griežtu stiliumi sumeistravo, remdamasis Šventojo Rašto citata: *Radix omnium malorum cupiditas* [Visų blogybių šaknis yra godulystė]. Tasai veikalas labai išmoningai sudėstytas iš scholastinių klasifikacijų ir šalutinių tekstų, iliustruotas pavyzdžiais iš Šventojo Rašto ir istorijos; jis įgyja šėtoniško gyvumo ir romantinės įtampos, nes kalbėtojas spalvingai ir nuodugniai aprašinėja nužudytojo piktadarybes. Viskas pra-

dedama išvardijant dvylika įsipareigojimų, kuriais Burgundijos kunigaikštis privalo karalių gerbti, mylėti ir už karalių keršyti. Paskui Jeanas Petit atsiduoda Dievo, Mergelės Marijos ir šventojo Jono Evangelisto globai ir pradeda tikrąjį įrodinėjimą, suskirstytą į *major* [didesnįjį], *minor* [mažesnįjį] ir išvadas. Dabar jis pateikia savo citatą: *Radix omnium malorum cupiditas*. Iš jos daromos dvi taikomosios išvados: godumas gimdo atskalūnus, jis gimdo išdavikus. Šios dvi nedorybės, apostazė ir išdavystė, skirstomos ir perskirstomos, o paskui iliustruojamos trim pavyzdžiais. Kaip išdaviko archetipai klausytojų vaizduotėje iškeliami Liuciferis, Absalomas ir Atalija. Tuomet išvardijamos aštuonios tiesos, pateisinančios tirono nužudymą; kas rezga suokalbius prieš karalių, nusipelno mirties ir amžino pasmerkimo; ir tai juo labiau, juo aukščiau jisai stovi; kiekvienam valia jį nužudyti. *„Je prouve ceste verité par douze raisons en l'honneur des douze apostres"* [„Įrodysiu, kad tai tiesa, dvylikos apaštalų garbei pateikdamas dvylika argumentų"]: tris daktarų, tris filosofų, tris juristų ir tris Šventojo Rašto teiginius. Ir taip toliau — iki išdėstomos visos aštuonios tiesos: citata iš *„le philosophe moral Boccace"* [„moralės filosofo Boccaccio"] veikalo *De casibus virorum illustrium* [„Apie įžymiųjų vyrų nelaimes"] pateikiama įrodyti, kad tironą valia užpulti iš pasalų. Iš tų aštuonių tiesų išvedamos aštuonios *corollaria* [išvados] — ir dar pridedama devintoji, užuominomis primenanti visokius mįslingus nutikimus, kuriuose Orleaniečiui šmeižtai ir įtarinėjimai skyrė šiurpulingą vaidmenį. Iš naujo iki baltumo įkaitinami visi gandai, nuo jaunumės persekioję princą; neva jis 1392 m. tyčia surengęs tą *„bal des ardents"* [„degančiųjų balių"], per kurį jo brolis, jaunasis karalius, tik vos vos išvengė baisios mirties, pasiglemžusios jo bičiulius, kuriuos, persirengusius laukiniais, užkliudė neatsargiai laikomas deglas. Orleaniečio pašnekesiai celestinų vienuolyne su „burtininku" Philippe'u de Mézières'u suteikė peno visokioms užuominoms apie planuojamas žudynes ir nuodijimus. Visuotinai žinomas jo pomėgis burtininkauti duoda akstiną tikrų tikriausioms siaubo istorijoms: kaip Orleanietis vieną sekmadienio rytą su atskalūnu vienuoliu, riteriu ir ginklanešiu jojo į La Tour Montjay prie Marnos; kaip vienuolis tenai iššaukė du rudai ir žaliai apsidariusius velnius, kurių vardai buvo Heremas ir Estramain ir kurie pragaro ritualu pašventino špagą ir žiedą, kaip paskui visa draugė leidosi nukabinti pakaruoklio nuo Montfaucono kar-

tuvių ir t. t. Net beprasmiškose pamišėlio karaliaus šnekose meistras Jeanas sugebėjo įžvelgti niaurią prasmę.

Po to, kai vertinimai buvo pakylėti į visuotinių dorovinių principų aukštybes, viską pateikiant Šventojo Rašto pavyzdžių ir moralinių sentencijų šviesoje, po to, kai dirbtinai buvo pakurstyta pasibjaurėjimo ir šiurpulio atmosfera, „mažesniajame" įrodinėjime, kuo nuosekliausiai kartojančiame „didesniojo" sandarą, pasipila tikrų kaltinimų srautas. Aistringa partinė neapykanta su visu nežabotos dvasios įniršiu puola trypti nužudytojo atminimą.

Keturias valandas kalbėjo Jeanas Petit, o jam baigus jo užsakovas, Burgundijos kunigaikštis, tarė: *„Je vous avoue"* [„Aš jums pritariu"]. Kunigaikščiui ir jo artimiausiems giminaičiams padaromos keturios ginamosios kalbos knygos — įrištos spaustine oda, iliuminuotos auksu ir miniatiūromis. Viena tų knygų tebesaugoma Vienoje. Kalbą buvo galima ir nusipirkti [7].

Poreikis kiekvieną gyvenimo nutikimą pateikti kaip moralinį pavyzdį, kiekvieną sprendimą išskirti kaip sentenciją, šitaip suteikiant jiems substancialumo ir neliečiamumo, trumpai tariant, minties kristalizacijos procesas pasiekė savo bendriausią ir natūraliausią išraišką patarlėse. Patarlė viduramžių mąstysenoje atliko labai gyvą funkciją. Šimtai jų aptinkami kasdienos vartosenoje, dauguma jų — šmaikščios ir taiklios. Išmintis, bylojanti patarlėse, kartais yra blaivi, kartais — glostanti širdį ir gili; patarlių intonacija dažnai ironiška, nuotaika dažniausiai geraširdiška ir visuomet kupina rezignacijos. Patarlė niekados neragina priešintis, visada skatina nusileisti. Su šypsena ar atodūsiu ji leidžia savanaudžiams triumfuoti, o sukčiams — ištrūkti laisvėn. *„Les grans poissons mangent les plus petis"*. *„Les mal vestus assiet on dos ou vent"*. *„Nul n'est chaste si ne besogne"* [„Didelės žuvys ryja mažas". „Blogai apsirengęs sėdasi nugara į vėją". „Kol bėda neprispiria, niekas nesigėdija"]. Kartais patarlė skamba ciniškai: *„L'homme est bon tant qu'il craint sa peau"*. *„Au besoing on s'aide du diable"* [„Žmogus geras, kol bijo dėl savo kailio". „Kai bėda, šaukiamasi ir velnio pagalbos"]. Tačiau jose viešpatauja atlaidumas, nelinkęs kitų smerkti. *„Il n'est si ferré qui ne glice"* [„Ir kaustytas paslysta"]. Moralistai aimanuoja ir dejuoja dėl žmonių nuodėmingumo ir sugedimo, o liaudies išmintis su šypsena reiškia supratimą. Patarlėje į vieną vienintelį vaizdą sutelkiama visų laikų ir visų sferų išmintis ir moralė.

Kartais patarlės tendencija kone evangelinė, o kartais — naiviai pagoniška. Tauta, gyvoje kalboje turinti daug patarlių, visus samprotavimus, motyvų ir argumentų dėstymus palieka teologams ir filosofams; kiekvienu atveju ji paskelbia skambų kaip varpas nuosprendį. Ji vengia ilgų šnekų ir saugosi didelių neaiškumų. Patarlė be paliovos kapoja mazgus; radus tinkamą patarlę — visas reikalas baigtas. Polinkis substancializuoti mintis yra labai naudingas kultūrai.

Net nuostabu, kiek daug patarlių buvo paplitę vėlyvaisiais viduramžiais [8]. Savo kasdieniu aktualumu jos tokios artimos literatūros idėjų sferai, kad ano meto poetai dažnai jomis naudojasi. Itin pamėgtas, pavyzdžiui, eilėraštis, kurio kiekviena strofa baigiasi patarle. Anonimінis autorius pašaipų tokios formos eilėraštį dedikuoja nekenčiamam Paryžiaus prevo Hugues'ui Aubriot, kai šis gėdingai sužlunga [9]. Dar galime paminėti Alainą Chartier ir jo *Ballade de Fougères* [10], Jeaną Régnier ir jo skundus iš nelaisvės [11], kelis fragmentus iš Molinet *Faictz et Dictz*, Coquillart'o *Complaincte de Eco*, Villono baladę, visą vien iš patarlių. Čia priklauso ir Robert'o Gaguino *Le passe temps d'oysiveté* [12]; išskyrus keletą, visos 171 strofa baigiasi derama patarle. O gal tos į patarles panašios dorovinės sentencijos (kurių aš tik vieną kitą randu man žinomuose patarlių rinkiniuose) yra paties poeto mintys? Tuo atveju, jeigu čia matytumėm, kaip patarlė, tiesiogiai susijusi su eilėraščiu, gimsta individualaus poeto galvoje, tatai būtų dar svaresnis įrodymas, kokią gyvą funkciją patarlė, t. y. aptakus, glaustas, visiems suprantamas sprendimas, atliko vėlyvųjų viduramžių mąstysenoje.

Net pamoksluose greta šventųjų tekstų neniekinama ir patarlė, ja dažnai naudojamasi ir per rimtus disputus valstybės ar bažnyčios susirinkimuose. Gersonas, Jeanas de Varennes'as, Jeanas Petit, Guillaume'as Fillastre'as, Olivier Maillard'as savo pamokslų ar kalbų įtaigumui sustiprinti vis įterpia patarlių: *„Qui de tout se tait, de tout a paix, Chef bien peigné porte mal bacinet, D'aultrui cuir large courroye, Selon seigneur mesnie duite, De tel juge tel jugement, Qui commun sert, nul ne l'en paye, Qui est tigneux, il ne doit pas oster son chaperon"* [13] [„Kas apie viską tyli, dėl visko yra ramus. Ant dailiai sušukuotos galvos prastai laikosi šalmas. Iš artimo odos platus diržas. Koks ponas, toks ir tarnas. Koks teisėjas, toks ir nuosprendis. Kas visiems tarnauja, iš nieko algos negauna. Nususėlis tegu nenusiima kepurės"]. Esama netgi grandies, jungiančios patarlę ir *Imitatio*; šis veikalas, bent

formos požiūriu, giminingas posakių rinkiniams, vadinamiems *rapiaria*, — tokiuose rinkiniuose būdavo sukaupta visokios rūšies ir kilmės išmintis.

Vėlyvaisiais viduramžiais esama ne vieno tokio rašytojo, kurio sugebėjimas spręsti, tiesą sakant, nė nepakyla aukščiau nei jo nuolatos vartojamos patarlės. Keturioliktojo šimtmečio pradžios kronikininkas Geffroi Paryžietis savo rimuotą kroniką prikaišiojęs patarlių, išreiškiančių įvykių moralą [14], — ir čia jis elgiasi išmintingiau nei Froissart'as savajame *Le Jouvencel*, kur savo kūrybos sentencijos dažnai atrodo kaip pusžalės patarlės: *„Enssi aviennent li fait d'armes: on piert (perd) une fois et l'autre fois gaagn'on"*. *„Or n'est-il riens dont on ne se tanne"*. *„On dit, et vray est, que il n'est chose plus certaine que la mort"* [15] [„Taip būna karo žygiuose: kartais laimi, kartais pralaimi". „Nėra nieko, kas nenusibostų". „Sakoma, ir visai teisingai, kad nėra tikresnio dalyko už mirtį"].

Į patarlę panaši minties kristalizacijos forma yra devizas, viduramžių pabaigoje itin mėgtas ir kultivuotas. Patarlė išreiškia visuotinės pakraipos išmintį, o čia regime veikiau asmeninį paskatinimą ar gyvenimo principą, kurį jo savininkas pakylėjęs iki ženklo, auksinėmis raidėmis įrašyto pačiame gyvenime, — principą, kuris stilizuotu kartojimu ant visų garderobo dalių ir ginklų turi vesti ir stiprinti ir patį savininką, ir kitus. Devizų, kaip ir patarlių, nuotaika yra dažniausiai nuolaidi, kupina lūkesčio, kartais esama nutylėtų elementų, turinčių daryti devizą paslaptingą: *„Quand sera ce? Tost ou tard vienne, Va oultre, Autre fois mieulx, Plus dueil oue joye"* [„Kada tai bus? Anksčiau ar vėliau. Eik toliau. Kitą kartą geriau. Daugiau kančių nei džiaugsmo"]. Didžioji dauguma susijusi su meile: *„Aultre naray, Vostre plaisir, Souvienne vous, Plus que toutes"* [„Kitos neturėsiu. Jūsų džiaugsmas. Prisiminkite tai. Labiau už visas"]. Tokie riterių šūkiai išrašyti gūniose, ant šarvų ir ginklų. Žiedų įrašai skamba intymiau: *„Mon cuer avez, Je le desire, Pour tousjours, Tout pour vous"* [„Mano širdis jums priklauso. To trokštu. Visiems laikams. Viskas jums"].

Su devizais susijusios emblemos, arba akivaizdžiai juos iliustruojančios, arba sujungtos su jais laisvesniu prasmės ryšiu, sakysim, Liudviko Orleaniečio gumbuota lazda su *„Je l'envie"* ir dygliakiaulė su *„Cominus et eminus"*, jo priešo Jono Bebaimio oblius su *„Ic houd"*,

Pilypo Gerojo titnagas *. Devizas ir emblema priklauso heraldinių idėjų sferai. Herbas viduramžių žmogui yra daugiau nei vien genealoginis pomėgis. Herbo figūra jo akyse įgyja vertę, artėjančią prie totemo vertės [16]. Liūtai, lelijos, kryžiai tampa simboliais, kuriais išreiškiamas ir kaip savarankiškas, nedalomas dalykas pabrėžiamas ištisas išdidumo ir siekių, prisirišimo ir bendrumo jausmų kompleksas.

Poreikis izoliuoti kiekvieną atvejį kaip egzistuojantį savarankiškai, traktuoti jį kaip idėją, viduramžiais reiškiasi smarkiu kazuistikos pomėgiu. O pastarasis savo ruožtu kyla iš viską aprėpusio idealizmo. Kiekvienam iškylančiam klausimui turi būti idealus atsakymas; atsakymas atrandamas nustačius teisingą esamo atvejo ir amžinųjų tiesų ryšį, o tas ryšys nustatomas formalias taisykles taikant faktams. Šitaip sprendžiami ne vien dorovės ir teisės klausimai, kazuistinis požiūris viešpatauja ir daugelyje kitų gyvenimo sričių. Kazuistika triumfuoja visur, kur svarbiausias dalykas — stilius ir formos, kur kultūros formoje pirmenybė teikiama žaidimo elementui. Visų pirma tai taikytina ceremonialo ir etiketo klausimams. Čia kazuistinis požiūris yra visai deramas; čia jis, kaip mąstymo forma, atitinka keliamus klausimus, — juk čia esama tiktai atvejų virtinės, kurią lemia garbingi precedentai ir formalios taisyklės. Tą patį galima pasakyti apie turnyrus ir medžioklę. Kaip jau anksčiau esame kalbėję **, požiūris į meilę kaip į gražų, stilingų formų ir taisyklių saistomą visuomeninį žaidimą irgi gimdo išsamios kazuistikos poreikį.

Galų gale visokia kazuistika apkibę ir karo papročiai. Smarkiai veikdama karo sampratą, riterystės idėja ir jam suteikia žaidimo elementų. Teisės į grobį, teisės pulti, ištikimybės duotam žodžiui atvejai buvo traktuojami atsižvelgiant į žaidimo taisykles, panašiai, kaip jų buvo laikomasi per turnyrus ir medžioklėje. Siekimas suvaržyti smurtą teisės normomis ir taisyklėmis kyla ne tiek iš tautų teisinio instinkto, kiek iš riteriško požiūrio į garbę ir gyvenimo stilių. Tiktai nuodugni kazuistika ir griežtų formalių taisyklių nustatymas leido karo papročius bent šiek tiek suderinti su riteriška luomo garbės samprata.

---

* *Je l'envie* yra žaidimų terminas, reiškiąs: kviečiu, metu iššūkį; *ie houd* yra atsakas: sutinku, iššūkį priimu; *cominus et eminus* [iš arti ir iš toli] yra užuomina į tikėjimą, kad dygliakiaulė savo dygliais gali ir šaudyti. (*Aut. past.*)

** Šios knygos p. 149.

Todėl tautų teisės užuomazgas mes aptinkame pramaišiui su kovos žaidimų taisyklėmis. Geoffroy de Charny Prancūzijos karaliui Jonui II, kaip ką tik jo paties įsteigto Žvaigždės ordino didžiajam magistrui, 1352 m. pateikia išspręsti visą krūvą kazuistinių klausimų: dvidešimt jų susiję su *jouste* [dvikova], dvidešimt vienas — su turnyru, o devyniasdešimt trys — su karu [17]. Ketvirtį amžiaus vėliau Honoré Bonet, Selonnet prioras Provanse ir kanonų teisės daktaras, dedikuoja jaunajam Karoliui VI savo *Arbre des batailles*, traktatą apie karo teisę, kuris, sprendžiant iš vis naujų leidimų, dar ir šešioliktajame šimtmetyje buvo laikomas nepraradusiu praktinės vertės [18]. Čia greta kits kito ir pramaišiui aptinkame klausimus, be galo svarbius tautų teisei, ir smulkias problemėles, ne ką reikšmingesnes už žaidimo taisykles. Ar valia be reikalo pradėti karą su netikėliais? Bonet pabrėžtinai sako: nevalia net norint juos atversti. Ar gali vienas valdovas neleisti kitam su kariuomene pereiti per savo žemes? Ar privilegija (beje, ne kartą sulaužyta), garantuojanti artojo ir jaučio saugumą per karą, turi būti taikoma ir asilui bei tarnui? [19] Ar dvasininkas turi padėti savo tėvui, ar savo vyskupui? Ar privalu grąžinti pasiskolintus šarvus ir ginklus, jeigu jų netenki per mūšį? Ar valia rengti kautynes šventadieniais? Ar geriau stoti į kautynes tuščiu pilvu, ar pavalgius? [20] Į visus tuos klausimus prioras atsako, remdamasis Šventojo Rašto vietomis, kanonų teise ir glosatoriais *.

Viena iš svarbiausių to meto karo papročių dalis buvo visa, kas susiję su belaisvių ėmimu. Išpirka už įžymų belaisvį ir didikui, ir samdiniui buvo viena didžiausių karo vilionių. Čia plytėjo tiesiog beribiai kazuistinių taisyklių plotai. Ir čia tautų teisė persipynusi su riterių *point d'honneur* [garbės reikalu]. Ar turi teisę prancūzai per karą su Anglija imti anglų žemėje į nelaisvę vargšus prekeivius, ūkininkus ir piemenis ir atimti jų turtą? Kokiais atvejais valia pabėgti iš nelaisvės? Ką reiškia neliečiamybės pažadas? [21] Biografiniame romane *Le Jouvencel* nagrinėjami tokie praktiniai atvejai. Vadui pateikiamas spręsti dviejų kapitonų ginčas dėl belaisvio. „Aš,— sako vienas,— pirmas pastvėriau jį už peties ir dešinės rankos ir numoviau jam pirštinę".— „Bet man,— sako antrasis,— jis pirmam padavė dešinę ranką ir davė

* Ispanų riterių romane *Tirante el Blanco* atsiskyrėlis įduoda ginklanešiui *L'arbre des batailles* kaip riterystės vadovą. (*Aut. past.*)

žodį". Abu turėjo teisę į brangų turtą, tačiau pripažįstama, kad antruoju atveju ši teisė didesnė. Kam priklauso belaisvis, jeigu jis pabėga ir vėl paimamas nelaisvėn? Sprendimas: jeigu taip atsitinka karo veiksmų teritorijoje, tai belaisvis priklauso naujajam nugalėtojui, o jeigu ne karo veiksmų teritorijoje — pirmajam savininkui. Ar belaisvis, davęs žodį, turi teisę pabėgti, jeigu jo savininkas vis tiek jį sukausto grandinėmis? Arba jeigu pamirštama pareikalauti, kad jis duotų žodį? [22]

Viduramžių polinkis perdėti savarankišką daiktų ir nutikimų vertę turi dar ir kitokių padarinių. Plačiai žinomas François Villono *Le Testament*, didysis satyrinės poezijos veikalas, kuriame autorius visą savo gerą išdalina draugams ir priešams. Esama ir daugiau poetinių testamentų, sakysim, Henri Baude'o parašytasis Barbeau mulo testamentas [23]. Tai jau įsitvirtinusi forma. Tačiau ši forma tik tuomet suprantama, kai prisimename, kad viduramžių žmogus iš tiesų buvo įpratęs testamente skyrium ir nuodugniai apibrėžti, kam teks net pačios menkiausios jo turtų dalys. Neturtinga moteriškė palieka savo parapijai išeiginę suknelę ir gobtuvą; lovą — krikštavaikiui, kailinius — savo slaugytojai, kasdieninį sijoną — kitai vargšei, o keturis Tūro svarus, taigi visas savo santaupas, drauge su dar viena suknele ir dar vienu gobtuvu — broliams minoritams [24]. Argi neturime pagrindo manyti, kad ir čia labai kasdieniškai reiškiasi ta pati mąstysena, kuriai kiekvienas dorybingumo atvejis jau yra amžinas pavyzdys, o kiekvienas paprotys — Dievo nustatyta tvarka? Dvasia įsitikinusi kiekvieno daikto ypatingumu ir vertingumu, taip pat kaip liguistos aistros pagautas kolekcionierius ir gobšuolis.

Visus čia suminėtus bruožus galima sujungti į formalizmo sąvoką. Dėl įgimto transcendentinės daiktų esmės suvokimo kiekvienas vaizdinys yra apibrėžtas griežtomis ribomis, izoliuotas tam tikroje plastinėje formoje, ir *forma viešpatauja*. Mirtinas nuodėmes pagal tvirtas taisykles dera skirti nuo kasdienių. Teisingumo jausmas nepajudinamas kaip mūras, nė akimirkos nėra reikalo abejoti: nusikaltimas pasmerkia nusikaltėlį, sako sena teisinė ištarmė. Nagrinėjant nusikaltimą jo formalus turinys vis dar tebėra svarbiausias dalykas. Kitados, primityvioje senųjų germanų laikų teisėje, tasai formalizmas buvo toks didelis, kad nuosprendyje nebūdavo atsižvelgiama, ar piktadarystė padaryta tyčia, ar netyčia: nusikaltimas buvo nusikaltimas, taigi savaime suponavo ir bausmę, o nepadarytas nusikaltimas, nepavykęs mė-

ginimas padaryti pikta, buvo nebaudžiamas *. Dar ir gerokai vėliau buvo įprasta, kad netyčia suklydęs per priesaiką netekdavai savo teisių: priesaika yra priesaika ir didžiai šventas dalykas. Ūkiniai interesai padaro galą formalizmui: taikant šį įstatymą svetimšaliui pirkliui, tik šiek tiek pramokusiam krašto kalbos, kentėjo prekyba, todėl miestų teisėje *Vare* — pavojus šitaip netekti savo teisių, — iš pradžių privilegijos pavidalu, buvo pašalintas. Griežto formalizmo pėdsakų teisiniuose reikaluose dar apstu ir vėlyvesniaisiais viduramžiais.

Formalistine mąstysena paremtas ir toks reiškinys kaip nepaprastas jautrumas išviršinės garbės klausimais. 1445 m. Midelburge ponas Janas van Domburgas, padaręs žmogžudystę, pasislėpė bažnyčioje, norėdamas pasinaudoti prieglobsčio teise. Kaip ir įprasta, jis buvo apsuptas savojoje priebėgoje. Žmonės matė, kaip jo sesuo, vienuolė, kelis kartus ėjo įkalbinėti brolio, kad šis verčiau pasitiktų mirtį kaudamasis, o ne užtrauktų gėdą giminei, patekdamas į budelio rankas. O kai taip galų gale ir nutinka, panelė van Domburg bent išperka brolio lavoną, kad galėtų jį garbingai palaidoti [25].— Per turnyrą vieno didiko žirgo gūnia papuošta jo herbu. Olivier de la Marche'ui tai regisi labai nederama, nes jeigu žirgas, *„une beste irraisonnable"* [„neprotingas padaras"], bent sykį kluptelėtų ir herbu brūkšteltų per smėlį, būtų suteršta visos giminės garbė [26]. Netrukus po Burgundijos kunigaikščio viešnagės Chastel en Porcieno pilyje vienas didikas, apimtas pamišimo priepuolio, mėgina joje nusižudyti. Dėl to imta nepaprastai baisėtis *„et n'en savoit-on comment porter la honte après si grant joye demenée"* [„ir nežinota, kaip pakelti tą gėdą, parodžius tokį netramdomą džiaugsmą"]. Nors buvo žinoma, kad taip atsitiko dėl pamišimo priepuolio, pasveikęs nelaimėlis buvo iš pilies išvytas *„et ehonty à tousjours"* [27] [„ir užsitraukė gėdą visiems laikams"].

Gerą pavyzdį, kaip buvo tenkinamas poreikis atstatyti suterštą garbę, pateikia toks nutikimas. 1478 m. Paryžiuje per klaidą buvo pakartas kažkoks Laurent'as Guernier. Kaltė buvo dovanota, bet nebespėta jam tos žinios pranešti. Po metų tatai paaiškėjo, ir tada brolio prašymu jo kūnas buvo garbingai palaidotas. Pirma neštuvų ėjo keturi mies-

* Dar didesnis šis formalizmas Pietų Amerikos gentyse, kur asmuo, netyčia susižeidęs, turi mokėti savo klanui kraujo išpirką, nes praliejo klano kraują. L. Farrand, *Basis of American history*, p. 198 (*The American nation, A history*, t. II). (*Aut. past.*)

to šaukliai su savo barškalais, ant krūtinių pasikabinę velionio herbą; neštuvus supo keturi žvakių ir aštuoni deglų nešėjai gedulo drabužiais ir su tais pačiais herbais. Ši procesija ėjo per visą Paryžių nuo Šventojo Dionyzo vartų iki Šventojo Antano vartų, o paskui palaikai buvo gabenami į velionio gimtąjį Provins'ą. Vienas šauklys be perstogės šaukė: *„Bonnes gens, dictes voz patenostres pour l'âme de feu Laurent Guernier, en son vivant demourant à Provins*, qu'on a nouvellement trouvé mort soubz ung chesne" [28] [„Gerieji žmonės, sukalbėkite „Tėve mūsų" už sielą velionio Laurent'o Guernier, kuris gyvas būdamas gyveno Provins'e ir *neseniai buvo rastas numiręs po ąžuolu*"].

Nepaprastas kraujo keršto principo gyvybingumas, taip išvešėjęs kaip tik tokiose klestinčiose ir didžiai civilizuotose srityse kaip Šiaurės Prancūzija ir Pietų Nyderlandai [29], irgi susijęs su formalistine dvasios nuostata. Ir keršto troškimas yra kažkoks formalus. Dažnu atveju kerštą skatina ne nuožmus pyktis ar nežabota neapykanta: kraujas liejamas įžeistos giminės garbei atstatyti; kartais apdairiai planuojama aukos nežudyti, todėl tyčia duriama į šlaunį, ranką ar veidą; imamasi priemonių neužsitraukti atsakomybės už tai, kad auka mirtų nuodėmės būvyje: du Clercqas pasakoja nutikimą, kai žmonės, sumanę nužudyti svainę, tyčia atsiveda drauge ir kunigą [30].

Formalus atpildo ir keršto pobūdis savo ruožtu leidžia atitaisyti skriaudą simbolinėmis bausmėmis ir atgailos veiksmais. Per visus didžiuosius penkioliktojo šimtmečio politinius susitaikymus ypatinga reikšmė teikiama simboliniams elementams: nugriovimui namų, primenančių apie padarytą nusikaltimą, atminimo kryžių statymui, vartų užmūrijimui, — ką jau kalbėti apie viešas atgailos ceremonijas, mišių už vėles užsakymą ir koplyčių fundavimą. Taip būta per Orleaniečių skundą prieš Joną Bebaimį, taip per Atrechto taiką 1435 m., per maištingosios Briugės atgailą 1437 m. ir per dar sunkesnę sukilusio Gento atgailą 1453 m., kai ilga eisena, visa juodai apsidariusi, be diržų, vienplaukė ir basa, su vienmarškiniais pagrindiniais kaltininkais priešakyje per liūtį žengia visu pulku melsti kunigaikštį atleidimo [31]. 1469 m. per susitaikymą su savo broliu Liudvikas XI pirmiausia reikalauja žiedo, kuriuo Lisieux vyskupas princą kaip kunigaikštį sujungė su Normandija, ir didžiūnų akivaizdoje liepia jį Ruane sulaužyti ant priekalo [32].

Visuotiniu formalizmu paremtas ir tikėjimas ištarto žodžio galia, visu mastu atsiskleidžiąs primityvioje kultūroje, o vėlyvaisiais vidu-

ramžiais dar išlikęs laiminimuose, užkalbėjimuose ir juridinėse formulėse. Oficialus prašymas dar tebėra iškilmingas, didžiai primygtinis lyg pasakos pageidavimas. Kai jau visi meldimai nebepadeda išprašyti, kad Pilypas Gerasis pasigailėtų kažkokio pasmerktojo, prašyti pavedama Izabelei de Bourbon, numylėtai jo marčiai, viliantis, kad jai kunigaikštis negalės atsakyti, — mat, kaip ji pati sako, „nieko svarbaus dar nesu jūsų prašiusi" [33]. Ir tikslas pasiekiamas. Tokiu pat aspektu dera žiūrėti ir į Gersono stebėjimąsi, kad, nepaisant visų pamokslų, papročiai vis dar nesitaiso: „nebežinau nė ką sakyti: be paliovos pamokslaujama, ir vis veltui" [34].

Iš visuotinio formalizmo tiesiogiai randasi ir savybės, taip dažnai teikiančios vėlyvųjų viduramžių dvasiai lėkštumo ir paviršutiniškumo bruožų. Visų pirma — nepaprastas motyvų supaprastinimas. Sąvokų sistemoje viešpatauja hierarchinė struktūra, kiekvienam vaizdiniui suteikiamas plastinis savarankiškumas, o kiekvieną sąryšį trokštama paaiškinti viena visuotinai galiojančia tiesa, todėl kauzalinė mąstymo funkcija veikia kaip telefono stotis: nuolatos gali būti užmegzti visokie ryšiai, bet vienu metu visados sujungiami tik du numeriai. Įžvelgiami tiktai paskiri kiekvienos būklės, kiekvieno sąryšio aspektai, kurie smarkiai pabrėžiami ir ryškiai nuspalvinami; kiekvieno įvykio paveikslas nelyg primityviame medžio raižinyje išvedžiotas tiktai keliomis sunkiomis linijomis. Paaiškinimui visados gana vieno motyvo, ir ypač paties bendriausio, tiesmukiausio arba šiurkščiausio. Burgundams Orleano kunigaikščio nužudymas gali būti pagrįstas tiktai viena priežastimi: karalius prašė Burgundijos kunigaikštį atkeršyti už karalienės svetimavimą su Orleaniečiu [35]. Didžiojo Gento sukilimo priežastį, amžininkų nuomone, visai pakankamai nušviečia ginčas dėl laiško formulavimo [36].

Viduramžių dvasia nedvejodama daro visuotines išvadas iš vieno atvejo. Olivier de la Marche'as iš vieno ankstesnių laikų atvejo, kai anglai buvo bešališki, daro išvadą, kad jie tomis dienomis buvę dorybingi ir kad tai buvusi priežastis, kodėl jiems pavykę užkariauti Prancūziją [37]. Nepaprastam perdėjimui, kylančiam dėl pernelyg ryškiai ir pernelyg skyrium traktuojamų atvejų, dar talkina ta aplinkybė, kad kiekvienam atvejui išsyk esama gatavų šventosios istorijos paralelių, pakylėjančių jį į aukštesnės galios sferas. Sakysim, kai 1404 m. išsklaidoma Paryžiaus studentų procesija, du studentai sužeidžiami, o

vienam perplėšiamas drabužis, pasipiktinusiam Universiteto kancleriui užteko išgirsti švelnų skambesį žodžių *„les enfants, les jolis escoliers comme agneaux innocens“* [„vaikai, mieli studentai kaip nekalti avinėliai“], ir jis ėmė lyginti šį nutikimą su Betliejaus kūdikėlių žudynėmis [38].

Kur kiekvienam atvejui taip paprastai randamas paaiškinimas ir kur, tokį paaiškinimą radus, juo taip tvirtai tikima, ten neapsakomai lengvai daromi klaidingi sprendimai. Jeigu sutiktumėm su Nietzschės nuomone, kad *„der Verzicht auf falsche Urteile das Leben unmöglich machen würde“* [„klaidingų sprendimų atsisakymas padarytų gyvenimą neįmanomą“], kaip tik jais galėtume iš dalies aiškinti gyvenimo intensyvumą, mūsų aptinkamą ankstesniais laikais. Visais laikais, reikalaujančiais nepaprastos visų jėgų įtampos, klaidingi sprendimai dažniau nei paprastai turi ateiti nervams į pagalbą. Viduramžių žmonės, tiesą sakant, nuolatos gyveno tokioje dvasinėje krizėje; jie nė akimirkos negalėjo ištverti be šiurkščiausių klaidingų sprendimų, kurie, partinių jausmų veikiami, pasiekdavo neprilygstamą piktybės laipsnį. Tatai liudija visa burgundų laikysena per didžiąją nesantaiką su Orleaniečiais. Žuvusiųjų skaičiaus santykį nugalėtojas iškreipia iki juokingumo: pasak Chastellaino, per kautynes prie Gaverės valdovo pusėje kritę penki didikai, o Gento sukilėlių — dvi ar trys dešimtys tūkstančių [39]. Vienas modernių Commines'o bruožų yra tas, kad jis nesileidžia į tokius perdėjimus [40].

Kaipgi galų gale reikia suprasti tą savotišką vėlesniųjų viduramžių lengvabūdiškumą, kuris nuolatos reiškiasi žmonių paviršutiniškumu, netikslumu ir lengvatikyste? Dažnai regisi, tarytum jiems nė truputėlio nerūpėtų tikrosios mintys, tarytum jų dvasiai pakankamo peno teiktų vien pro šalį slystą migloti sapnų vaizdiniai: paviršutiniškas išorinių faktų aprašymas — štai tokių rašytojų kaip Froissart'o ir Monstrelet braižas. Kaip jų dėmesį galėjo traukti visi tie nesuskaitomi nereikšmingi mūšiai ir apgultys, kuriems savo talentą iššvaistė Froissart'as? Greta aršių kurios nors partijos šalininkų, kronikininkų gretose esama tokių, kurių politinių simpatijų apskritai neįmanoma nustatyti: kaip, sakysim, Froissart'o ir Pierre'o de Fenino; taip smarkiai jų dvasia išsisemia, apsakinėdama išorinius įvykius. Jie neskiria svarbių dalykų nuo nesvarbių. Monstrelet pats dalyvavo per Burgundijos kunigaikščio pašnekesį su nelaisvėn patekusia Joana Arkiete, tačiau ne-

prisimena, kas buvo kalbama [41]. Netikslumui tiesiog nėra ribų kalbant net apie reikšmingus įvykius, kurių dalyviai kronikininkai patys buvo. Thomas Basinas, pats vadovavęs Joanos Arkietės reabilitacijos procesui, savo kronikoje rašo, neva ji gimusi Vaucouleurs'e, neva pats Baudricourt'as, beje, autoriaus vadinamas ne miesto kapitonu, bet valdovu, atgabenęs ją į Tūrą; kronikininkas trimis mėnesiais apsirinka, pasakodamas apie jos pirmąjį susitikimą su dofinu [42]. Olivier de la Marche'as, rūmininkų puošmena, nuolatos klysta, kalbėdamas apie kunigaikščio šeimos genealogiją ir giminystės laipsnius, ir net Karolio Narsiojo jungtuves su Margarita Jorkiete, kurių iškilmes, vykusias 1468 m., pats regėjo ir aprašė, nukelia po Noiso apgulties, buvusios 1475 m. [43] Net Commines'as neišvengia tokios painiavos: praėjusių metų skaičių jis keliskart padvigubina; bent tris kartus pasakoja apie Adolfo van Gelrės mirtį [44].

Kritinio įžvalgumo stoka ir lengvatikystė taip aiškiai byloja iš kiekvieno viduramžių literatūros puslapio, kad nėra nė reikalo pateikinėti pavyzdžių. Be abejo, čia esama didelių laipsnio skirtumų, priklausančių nuo asmens išsilavinimo. Tarp Burgundijos kraštų gyventojų Karolio Narsiojo atveju dar tebeviešpatavo ta savita barbariškos lengvatikystės forma, kai iki galo netikima įspūdingos valdovo figūros mirtimi, tad net praėjus dešimčiai metų nuo kautynių prie Nansi buvo skolinami pinigai su sąlyga, kad grąžinti juos reikės kunigaikščiui grįžus. Basinas tatai laiko gryna paikyste, Molinet — irgi; pastarasis tatai pamini tarp savųjų *Merveilles du monde* [pasaulio stebuklų]:

J'ay veu chose incongneue:
Ung mort ressusciter,
Et sur sa revenue
Par milliers achapter.

L'ung dit: il est en vie,
L'autre: ce n'est que vent.
Tous bons cueurs sans envie
Le regrettent souvent [45].

[Mačiau nebūtą dalyką: / Numirėlis prisikėlė, / O prisikėlęs / Už tūkstančius pirko. / Vienas sakė: jis gyvas, / Kitas: tik tuščios kalbos. / Kiekviena gera nepavydi širdis / Jį dažnai apgaili.]

Tačiau visais atvejais smarkios aistros ir gyvos vaizduotės sustiprintas tikėjimas įsivaizduojamų dalykų tikrumu labai lengvai įsitvirtina. Esant tokiai dvasinei nuostatai, kai intensyviai mąstoma savarankiškais vaizdiniais, jau pats vaizdinio buvimas dvasioje leidžia manyti jį esant labai įtikimą. Vos tik kokia nors idėja, įgijusi vardą ir formą, ima sukiotis smegenyse, ji sakytumei priimama į moralinių ir religinių vaizdinių sistemą, nejučiomis persiimdama ir jų dideliu įtikinamumu.

Kai, viena vertus, sąvokos dėl savo ryškių kontūrų, hierarchinių sąsajų ir dažnai antropomorfinio pobūdžio yra itin tvirtos ir nejudrios, kita vertus, kyla pavojus, kad kaip tik dėl tokios gyvos sąvokos formos pradings jos turinys. Eustache'as Deschamps'as paskiria ilgą, alegorinį ir satyrinį pamokomą eilėraštį *Le Miroir de Mariage* [46] [„Vedybų veidrodis"] blogosioms vedybinio gyvenimo pusėms; pagrindinis jo veikėjas yra Franc Vouloir [Laisvas Noras], kurį Folie [Kvailystė] ir Désir [Geismas] ragina vesti, o Repertoire de Science [Žinių Šaltinis] atkalbinėja.

Ką gi abstrakcija Franc Vouloir reiškia poetui? Visų pirma smagią nevedusio vyro laisvę, tačiau kitose vietose — laisvą valią filosofine prasme. Poeto vaizduotę taip smarkiai pasiglemžusi pati jo figūros Franc Vouloir personifikacija, kad jis nejaučia būtinybės tiksliau apibrėžti šios sąvokos ir leidžia jai svyruoti tarp abiejų kraštutinumų.

Tas pats eilėraštis dar ir kitu požiūriu parodo, kaip mintis, kai vaizdinys taip išpuoselėtas, lengvai darosi neapibrėžta arba išvis išnyksta. Pagrindinė eilėraščio intonacija yra gerai žinoma filisteriška panieka moteriai: šaipymasis iš jos silpnumo, abejonės jos garbingumu, žodžiu, tai, kuo smaginosi visi viduramžiai. Mūsų ausiai su šia intonacija tiesiog baisiai disonuoja maldingas dvasinės santuokos ir kontempliatyvaus gyvenimo garbinimas, — šią temą vėlesnėje eilėraščio dalyje savo bičiuliui Franc Vouloir dėsto Repertoire de Science [47]. Lygiai taip pat mums regisi keista, kad poetas kartais Folie ir Désir lūpomis įrodinėja aukštas tiesas, nors to veikiau derėtų tikėtis iš priešingos stovyklos [48].

Ir čia, kaip ir dažnais kitų viduramžių apraiškų atvejais, kyla klausimas: ar poetas girdamas iš tikrųjų manė tai, ką kalbėjo? Lygiai taip pat būtų galima paklausti: ar Jeanas Petit ir jo burgundiškieji globėjai tikėjo visais tais siaubais, kuriais teršė Orleaniečio atminimą? Arba: ar valdovai ir didikai iš tikrųjų rimtai žiūrėjo į visas tas keistas išmo-

nes ir spektaklius, kuriais gražino savo riteriškus karo planus ir priesaikas? Viduramžių mąstysenoje be galo sunku aiškiai atskirti rimtumą ir žaismę, tikrą įsitikinimą ir tą dvasios nusiteikimą, kurį anglai vadina *pretending*, — žaidžiančio vaiko laikyseną, tokią reikšmingą ir primityviose kultūrose [49], kurios aiškiai nenusakysi nei žodžiu „apsimetinėjimas", nei žodžiu „maivymasis".

Rimtumo ir žaismės junginys būdingas įvairių sričių papročiams. Visų pirma mėgstama komiškais elementais atmiešti karą: apgultieji tyčiojasi iš savo priešų, nors dažnai turi už tai savo krauju atsakyti. Meaux gynėjai, norėdami pasišaipyti iš Anglijos karaliaus Henriko V, ant miesto sienos užveda asilą; Condé miestiečiai pareiškia dar negalį pasiduoti, nes turį svarbesnį darbą — kepą Velykų sklindžius; Montereau piliečiai, pradėjus šaudyti apgulėjų patrankai, sulipę ant miesto sienos krato dulkes iš savo gobtuvų [50]. Tą patį regime ir tuomet, kai Karolio Narsiojo stovykla prie Noiso įrengiama kaip didžiulė mugė: didikai *„par plaisance"* [„dėl malonumo"] statosi pilių pavidalo palapines, su galerijom ir sodais; nestinga visokių pramogų [51].

Esama vienos srities, kurioje pašaipos maišymas su rimtais dalykais nuteikia itin kraupiai: tai niauri tikėjimo velniais ir raganomis sritis. Nors fantazijos apie velnius tiesiogiai kilo iš didžiulės ir gilios baimės, nuolatos teikusios toms fantazijoms peno, bet ir čia naivi vaizduotė figūras nudažo tokiomis vaikiškai margomis spalvomis, padaro jas tokias įprastas, kad jos kartais visai nebekelia baimės. Ne vien literatūroje velnias rodosi kaip komiška figūra: ir šiurpiai rimtuose raganų procesuose Šėtono palyda dažnai pateikiama Ieronymo Boscho maniera, o pragariškas sieros kvapas maišosi su švanko pirdalais. Velniai, kurie, vadovaujami savo kapitonų Tahu ir Gorgiaso, sukelia sumaištį moterų vienuolyne, turi vardus, *„assez consonnans aux noms de mondains habits, instruments et jeux du temps présent, comme Pantoufle, Courtaulx et Mornifle"* * [„visiškai tokius kaip dabartinių pasaulietinių drabužių, instrumentų ir žaidimų pavadinimai, sakysim, Šlepetė, Kurto ir Morniflis"].

Penkioliktasis šimtmetis — itin smarkaus raganų persekiojimo laikas. Tuo metu, kuriuo mes įpratę užbaigti viduramžius ir džiugiai kel-

---

* Molinet, IV, p. 417; *Courtaulx* — muzikos instrumentas, *Mornifle* — kortų žaidimas. (*Aut. past.*)

ti akis į suklestėjusį Humanizmą, raganų kliedo, šito kraupaus viduramžių minties ūglio, sisteminis apdorojimas apvainikuojamas veikalu *Malleus maleficarum* [„Raganų kūjis"] ir bule *Summis desiderantes* (1487 ir 1484 m.). Ir joks Humanizmas ar Reformacija to kliedo neįveikia: argi ne humanistas Jeanas Bodinas dar ir antrojoje šešioliktojo šimtmečio pusėje savo veikalu *Démonomanie* suteikė gausiausio ir mokslingiausio peno persekiojimų manijai? Naujieji laikai ir naujasis pažinimas ne iškart atmetė raganų persekiojimo baisybes. Kita vertus, nuosaikesnio požiūrio į raganavimą, kurį šešioliktojo šimtmečio pabaigoje ėmė skelbti Gelderno gydytojas Johannesas Wieras, gausiai būta jau ir penkioliktajame šimtmetyje.

Ir vis dėlto vėlyvųjų viduramžių dvasios nuostata prietarų, ypač raganų ir kerų, atžvilgiu labai svyruoja ir nėra tvirta. Tie laikai nėra taip beviltiškai priklausomi nuo visokių vaidulų ir kliedų, kaip būtų galima manyti turint galvoje visuotinę lengvatikystę ir kritikos stygių. Esama nemažai abejonių ar racionalaus požiūrio apraiškų. Bet vis randasi demonomanijos židinių, kur prasiveržęs blogis kartais tveria ilgą laiką. Būta kraštų, laikytų ypatingomis kerų ir burtų šalimis; dažniausiai tai kalnų sritys: Savoja, Šveicarija, Lotaringija, Škotija. Bet ir kitur pasitaiko tokių epidemijų. Apie 1400 m. patys Prancūzijos rūmai tampa tokiu kerų židiniu. Vienas pamokslininkas perspėjo rūmų didikus, kad tie saugotųsi, nes posakis *„vieilles sorcières"* [„senos raganos"] galįs išvirsti į *„nobles sorciers"* [52] [„aukštakilmiai raganiai"]. Ypač Liudviką Orleanietį gaubė šėtoniškų burtų atmosfera; Jeano Petit kaltinimai ir įtarinėjimai šiuo atžvilgiu nebuvo visai nepagrįsti. Orleaniečio bičiulis ir patarėjas, senasis Philippe'as de Mézières'as, burgundų laikytas slaptu visų tų piktadarybių įkvėpėju, pats pasakojasi, kaip jis iš tikrųjų mokęsis kerėtojo amato pas vieną ispaną ir kiek vargo jam kainavę vėl pamiršti tas pragaištingas žinias. Net ir praėjus dešimčiai ar dvylikai metų po to, kai grįžo iš Ispanijos, jis *„à sa volenté ne povoit pas bien extirper de son cuer les dessusdits signes et l'effect d'iceulx contre Dieu"* [„savo valia nepajėgė išrauti iš savo širdies tų ženklų ir jų veiklos prieš Dievą"], kol pagaliau, eidamas išpažinties ir priešindamasis, jis Dievo malone buvo išvaduotas *„de ceste grand folie, qui est à l'âme crestienne anemie"* [53] [„nuo tos didžios beprotybės, kuri yra krikščionio sielos priešas"]. Kerėjimo meistrų ieškota dažniau-

siai tyrų vietovėse: asmuo, norįs pasikalbėti su velniu, bet nerandąs, kas jį to meno išmokytų, siunčiamas į *„Ecosse la sauvage“* [54] [„laukinę Škotiją“].

Orleanietis turėjo savų raganių ir nigromantų. Vieną jų, neįtikusį savo menais, net liepė sudeginti [55]. Paragintas atsiklausti teologų nuomonės, ar jo prietarų praktikavimas yra leistinas, jis atsakė: „Kam man jų klausti? Juk žinau, kad jie mėgins mane atkalbėti, bet esu visiškai pasiryžęs taip daryti ir taip tikėti, nė neketindamas liautis“ [56]. Su tuo nuodėmingu užsispyrimu Gersonas sieja staigią Orleaniečio mirtį; jis peikia ir mėginimus kerais išgydyti pamišėlį karalių, už kuriuos jau ne vienas, patyręs nesėkmę, sumokėjo mirtim ant laužo [57].

Viena kerų praktika itin dažnai minima valdovų rūmuose: toji, kuri lotyniškai vadinama *invultare*, o prancūziškai — *envoûtement*, t. y. visame pasaulyje žinomas mėginimas pražudyti priešą, ištirpdant arba perveriant pakrikštytą vaškinę statulėlę ar kokią kitokią priešo vardu užkeiktą figūrą. Prancūzijos karalius Pilypas VI neva pats tokią statulėlę, patekusią jam į rankas, įmetęs ugnin sakydamas: „Pažiūrėsim, kas galingesnis — ar velnias mane pragaišinti, ar Dievas mane išgelbėti“ [58]. Burgundijos kunigaikščiai irgi buvo šitaip persekiojami. *„N'ay-je devers moy,* — karčiai skundžiasi Charolais, — *les bouts de cire baptisés dyaboliquement et pleins d'abominables mystères contre moy et autres?“* [59] [„Argi prieš mane nėra vaško stabų, pakrikštytų velnišku būdu ir pilnų šlykščių paslapčių, nukreiptų prieš mane ir kitus?“] Pilypas Gerasis, tokia daugybe atžvilgių įkūnijąs konservatyvesnį požiūrį į gyvenimą nei jo karališkasis pusbrolis — savuoju riterystės garbinimu ir prabangos pomėgiu, kryžiaus žygio planais, prielankumu senoviškesnėms literatūros formoms, — į prietarus, regis, bus žiūrėjęs blaiviau nei Prancūzijos valdovų rūmai, ypač nei Liudvikas XI. Pilypas nepaiso kas savaitę pasikartojančios nelaimingos Nekaltųjų vaikelių dienos; neprašo astrologų ir aiškiaregių išpranašauti jam ateities, *„car en toutes choses se monstra homme de léalle entière foy envers Dieu, sans enquérir riens de ses secrets“* [„nes visais atvejais pasirodė esąs kupinas visiškos ištikimybės Dievui ir nemėginąs išsiaiškinti nė vienos Jo paslapties“], sako Chastellainas, pritardamas tokiam požiūriui [60]. Kaip tik kunigaikštis savo įsikišimu padaro galą šiurpiam raganų ir burtininkų persekiojimui Atrechte 1461 m., vienai iš didžiųjų raganavimo kliedo epidemijų.

Neįtikėtinas apakimas, su kuriuo buvo varomos raganų kampanijos, iš dalies kilo dėl tos aplinkybės, kad susiliejo raganavimo ir erezijos sąvokos. Iš esmės visas koktėjimasis, baimė ir neapykanta dėl negirdėtų nusižengimų, net ir tiesiogiai nesusijusių su tikėjimo klausimais, buvo reiškiami erezijos sąvoka. Monstrelet, pavyzdžiui, ir Gilles'io de Rais sadistines piktadarybes paprasčiausiai vadina žodžiu *hérésie* [61]. Įprastas žodis kerėjimui nusakyti penkioliktojo šimtmečio Prancūzijoje buvo *vauderie*, jau nebetekęs ankstesnio prasminio ryšio su valdiečių sektos pavadinimu. O per didžiąją *Vauderie d'Arras* regime ir klaikų liguistą kliedą, iš kurio netrukus buvo lemta rastis veikalui *Malleus maleficarum*, ir visuotines tiek paprastų žmonių, tiek aukštuomenės abejones atskleistųjų nedorybių tikrumu. Vienas inkvizitorius tvirtina, kad *vauderie* suteršusi trečdalį visų krikščionių. Jis taip pasikliauja Dievu, kad daro šiurpą keliančią išvadą, jog kiekvienas, kas kaltinamas raganavimu, turįs būti ir kaltas. Juk Dievas neleidžiąs, kad raganiumi būtų apšauktas ne raganius. *„Et quand on arguoit contre lui, fuissent clercqs ou aultres, disoit qu'on debvroit prendre iceulx comme suspects d'estre vauldois"* [„O jeigu kas jam prieštaraudavo, nesvarbu, ar tai būtų dvasininkas, ar kas kitas, jis tvirtindavo, kad toks yra įtartinas, kad jis valdietis"]. Tą, kuris manė, jog kai kurie reiškiniai yra vaizduotės padarinys, jis irgi vadino įtartinu. Tasai inkvizitorius netgi tarėsi galįs vien pažvelgęs į žmogų nuspręsti, ar jis raganius, ar ne. Vėliau jis išėjo iš proto, tačiau raganos ir burtininkai buvo jau sudeginti.

Dėl tų persekiojimų kalbos apie Atrechto miestą taip išplito, kad niekas nebenorėjo duoti nei pastogės, nei kreditų to miesto pirkliams, būgštaudami, kad galbūt jau kitą dieną šie bus apkaltinti burtininkavimu, o jų turtas bus konfiskuotas. Ir vis dėlto, sako Jacques'as du Clercqas, anapus Atrechto sienų net vienas iš tūkstančio netikėjo, kad visa tai teisybė: *„oncques on n'avoit veu es marches de par decha tels cas advenu"* [„niekada nebuvo matyta, kad tokie dalykai dėtųsi šios pusės kraštuose"]. Kai aukos prieš bausmę verčiamos išsižadėti savo piktadarybių, net ir paties Atrechto gyventojai ima abejoti. Vienas neapykantos kupinas eilėraštis kaltina persekiotojus, kad šie viską pradėję iš gobšumo; pats vyskupas sako, kad tai išpūstas reikalas, *„une chose controuvée par aulcunes mauvaises personnes"* [62] [„kelių piktų žmonių pramanytas dalykas"]. Burgundijos kunigaikštis pareikalauja, kad

savo nuomonę išdėstytų Leuveno fakultetas, ir daugumas jo narių pareiškia, kad *vauderie* nėra tikras dalykas, kad tai — tik iliuzijos. Tuomet Pilypas atsiunčia į miestą Toison d'or ordino herbininką, ir nuo to momento aukos daugiau nebegaudomos, o su tais, kurie jau buvo apkaltinti, elgiamasi švelniau.

Galų gale visi Atrechto raganų procesai paskelbiami niekiniais. O miestas tą faktą paminėjo linksma švente ir pamokomais alegoriniais vaidinimais [63].

Pačių raganų kliedesiai apie savo skraidymus oru ir šabo orgijas yra ne kas kita, kaip jų vaizduotės pramanas, — tokios pažiūros jau penkioliktajame šimtmetyje daug kas laikėsi. Tačiau velnio vaidmuo šitaip dar neatmetamas, nes kaip tik jis ir įkvepiąs pragaištingąsias iliuzijas; tai klaida, bet ją sukeliąs velnias. Tokios pažiūros dar tebesilaiko ir Johannesas Wieras šešioliktajame šimtmetyje. Štai kokią šviesią nuomonę apie raganų kliedą skelbia Martinas Lefrancas, Lozanos bažnyčios klebonas, 1440 m. Pilypui Gerajam dedikuoto didelio kūrinio *Le Champion des Dames* [„Damų užtarėjas"] autorius:

Il n'est vieille tant estou(r)dye,
Qui fist de ces choses la mendre,
Mais pour la faire ou ardre ou pendre,
L'ennemy de nature humaine,
Qui trop de faulx engins scet tendre,
Les sens faussement lui demaine.
Il n'est ne baston ne bastonne
Sur quoy puist personne voler,
Mais quant le diable leur estonne
La teste, elles cuident aler
En quelque place pour galer
Et accomplir leur volonté.
De Romme on les orra parler,
Et sy n'y auront jà esté.

. . . .

Les dyables sont tous en abisme,
— Dist Franc-Vouloir — enchaiennież
Et n'auront turquoise ni lime

Dont soient jà desprisonez.
Comment dont aux cristiennez
Viennent ilz faire tant de ruzes
Et tant de cas désordonnez?
Entendre ne sçay tes babuzes.

[Neatsiras tokios paikos senės, / Kuri padarytų bent menkiausią iš tų dalykų, / Bet, norėdamas ją sudeginti ar pakarti, / Žmonių giminės priešas, / Mokantis paspęsti daugybę žabangų, / Pajėgia sudrumsti jos jausmus. / Nėra tokios lazdos ar karties, / Kuria galėtų skraidyti žmogus, / Bet kai velnias jį apsėda, / Jam atrodo, kad jis skrenda / Kažkur puotauti / Ir savo užgaidų tenkinti. / Galima išgirsti juos kalbant apie Romą, / Nors jie niekados nėra tenai buvę. /... / Visi velniai pragare, / — sako Laisvas Noras, — yra sukaustyti grandinėmis / Ir negaus nei žnyplių, nei dildės, / Kuriomis galėtų išsilaisvinti. / Tad kaipgi jie gali krikščionims / Prikrėsti tiek pokštų / Ir tiek nedorybių? / Negaliu klausytis tokių nesąmonių.]

O kitoje to paties kūrinio vietoje:

Je ne croiray tant que je vive
Que femme corporellement
Voit par l'air comme merle ou grive,
— Dit le Champion prestement. —
Saint Augustin dit plainement
C'est illusion et fantosme;
Et ne le croient aultrement
Gregoire, Ambroise ne Jherosme.
Quant la pourelle est en sa couche,
Pour y dormir et reposer,
L'ennemi qui point ne se couche
Se vient encoste alle poser.
Lors illusions composer
Lui scet sy tres soubtillement,
Qu'elle croit faire ou proposer
Ce qu'elle songe seulement.
Force la vielle songera

Que sur un chat ou sur un chien
A l'assemblée s'en ira;
Mais certes il n'en sera rien:
Et sy n'est baston ne mesrien
Qui le peut ung pas enlever [64].

[Nepatikėsiu, kol gyvas, / Kad moteris savo kūnu / Skristų oru kaip juodasis strazdas ar strazdas giesmininkas, / — Iš karto sako Užtarėjas. — / Šventasis Augustinas aiškiai sako: / Tai iliuzija ir miražas. / Lygiai taip pat mano / Grigalius, Ambraziejus ir Jeronimas. / Kai vargšelė atsigula į lovą / Pamiegoti ir pailsėti, / Niekados nesnaudžiantis priešas / Prie jos pristoja. / Tada iliuzijas pakišti / Jis moka jai labai sumaniai, / Tad jai atrodo, kad ji ketina ir daro / Tai, ką tiktai sapnuoja. / Galbūt senė sapnuoja, / Kad raita ant katino ar šuns / Joja į puotą, / Bet iš tikrųjų nieko panašaus nėra, / Ir nėra tokios lazdos ar kokio kito daikto, / Kuriuo ji galėtų bent kiek pakilti nuo žemės. /...]

Ir Froissart'as gaskonų bajoro ir jo palydovo, dvasios Hortono, istoriją, kurią taip meistriškai aprašo, vadina *erreur* [65] [paklydimu]. Gersonas, kalbėdamas apie šėtoniškas iliuzijas, linkęs žengti dar žingsnį toliau ir ieškoti natūralaus visokių prietarus gimdančių reiškinių aiškinimo. Daugelis jų, sako jis, kyla vien iš žmogaus fantazijų ir melancholiškų kliedesių, o tie tūkstančiais atvejų randasi dėl sutrikusios vaizduotės, pavyzdžiui, dėl vidinio smegenų pakenkimo. Šis požiūris, kuriam pritaria ir kardinolas Mikalojus Kuzietis [66], regisi, pakankamai šviesuoliškas, — lygiai kaip ir mintis, kad prietarai didele dalimi pagrįsti pagoniškom atgyvenom ir poetiniais pramanais. Tačiau, nors ir pripažindamas, kad daugelis tariamų velnio darbų aiškintini natūraliomis priežastimis, Gersonas galų pagalėj atiduoda ir velniui duoklę: mat tą vidinį smegenų pakenkimą sukeliančios šėtoniškos iliuzijos [67].

Anapus kraupios raganų persekiojimo sferos Bažnyčia su prietarais kovojo išganingomis ir deramomis priemonėmis. Pamokslininkas brolis Ričardas liepia sunešti jam *madagoires* (mandragoros šaknis) ir degina jas, *„que maintes sotes gens gardoient en lieux repos, et avoient si grant foy en celle ordure, que pour vray ilz creoient fermement que tant comme ilz l'avoient, mais qu'il fust bien nettement en beaux dra-*

peaulx de soie ou de lin enveloppé, que jamais jour de leur vie ne seroient pouvres" [68] [„nes kai kurie kvaili žmonės saugo ją slaptavietėse ir taip tiki šia bjaurastimi, kad tvirtai yra įsitikinę, jog tol, kol ją turi ir laiko labai švariai suvyniotą į šilko ar lino atraižą, niekada gyvenime nebus vargšai"]. Miestiečiai, leidę čigonų būriui skaityti jiems iš rankos, ekskomunikuojami, ir surengiama procesija nuginti šalin nelaimei, kuri dėl tokios bedievystės galėtų rastis [69].

Vienas Dionyzo Kartūzo traktatas aiškiau parodo, kuriose vietose buvo brėžiama skiriamoji riba tarp tikėjimo ir prietaro, kokiu pagrindu Bažnyčios mokymas iš dalies smerkė, o iš dalies mėgino persunkti vaizdinius tikrai religiniu turiniu. Amuletai, užkalbėjimai, palaiminimai ir t. t., sako Dionyzas, patys savaime neturi galios daryti kokį nors poveikį. Taigi tuo jie skiriasi nuo sakramentinių žodžių, kurie, tariami su teisingais ketinimais, poveikį neabejotinai ir būtinai daro, nes Dievas su tais žodžiais sakytumei susiejo savąją galią. O benedikcijos laikytinos tiktai menkesnėmis prašymų maldomis, kalbėtinomis deramais maldingais žodžiais ir vien viliantis Dievo pagalbos. O kad jomis, kaip kad dažnai būna, šio to pasiekiama, tai todėl, kad tinkamai jas kalbant Dievas leidžiąs joms daryti poveikį; bet jeigu jos kalbamos kaip nors kitaip, sakysim, jeigu kryžiaus ženklas daromas ne statmenai, o poveikio vis tiek esama, tai čia jau velnio darbas. Velnio darbai nėra stebuklai, nes velniams žinomos slaptosios gamtos galios; taigi poveikis yra natūralus, kaip ir paukščių ar kitų gyvių laikysena pranašingos reikšmės gali turėti tik dėl natūralių priežasčių. Dionyzas pripažįsta, kad liaudies praktika visiems tiems laiminimams, amuletams ir panašiems dalykams irgi priskiria savarankišką vertę, kurią jis pats neigia, todėl sako, kad dvasininkams vertėtų drausti visus tuos papročius [70].

Apskritai požiūrį į visus dalykus, kurie rodėsi antgamtiški, galima nusakyti kaip blaškymąsi tarp protingo, natūralaus aiškinimo, spontaniško maldingo priėmimo ir įtarinėjimo, ar čia nebus velnio klasta ir apgavystė. Augustino ir Tomo Akviniečio patvirtintas teiginys: *„omnia quae visibiliter fiunt in hoc mundo, possunt fieri per daemones"* — „visa, kas regimai įvyksta šiame pasaulyje, gali būti sukelta velnių", — tasai teiginys maldingam ir geros valios žmogui paliko labai daug abejonių, ir neretai pasitaikydavo, kad kokia nors vargšelė isterikė sukeldavo maldingą visų miestiečių jaudulį, kol galų gale būdavo demaskuojama[71].

18

MENAS GYVENIME

Vėlyvųjų viduramžių prancūzų-burgundų kultūra dabartinei kartai geriausiai pažįstama iš josios vaizduojamojo meno, visų pirma — iš tapybos. Mūsų akimis žiūrint, to meto paveiksle pagrindinės figūros yra broliai Van Eyckai, Rogieras van der Weydenas ir Memlincas, na, dar skulptorius Sluteris. Šitaip ne visados būta. Maždaug prieš šimtmetį, kai dar buvo rašoma ne Memlincas, bet Hemlincas, paprastas apsišvietęs žmogus visų pirma nusimanė apie tų laikų istoriją, — teisybė, dažniausiai ne iš pačių Monstrelet ar Chastellaino veikalų, bet vis dėlto iš jais sekančios De Barante'o *Histoire des ducs de Bourgogne* [„Burgundijos kunigaikščių istorijos"]. O greta De Barante'o argi ne Victoro Hugo *Notre Dame de Paris* [„Paryžiaus katedra"] daugumai žmonių įkūnijo tų laikų paveikslą?

Iš tų šaltinių susidarytasis vaizdas buvo ryškus ir niūrus. Pačių kronikininkų veikaluose ir jų veikalų apdorojimuose, kurių ėmėsi devynioliktojo šimtmečio romantika, visų pirma išryškėja tamsiosios ir šiurpiosios vėlyvųjų viduramžių pusės: kruvinas nuožmumas, aistringumas ir gobšumas, rėksminga puikybė, kerštingumas ir apgailėtinas skurdas. Šviesesnių spalvų jiems prideda marga ir išpūsta garsiųjų rūmų švenčių tuštybė su visu savo nuvalkiotų alegorijų žibesiu.

O dabar? Dabar mums tuos laikus apšviečia iškilni, tauri Van Eyckų ir Memlinco rimtis ir gili jų ramybė; penkioliktojo šimtmečio pasaulis mums regisi kupinas giedresnio paprastų džiaugsmų, nuoširdumo lobių švitesio. Iš patrakusio ir tamsaus mūsų paveikslas pasidarė ramus ir tykus. Mat visa, ką mes dar, be vaizduojamojo meno, žinome

apie kitas anų laikų gyvenimo apraiškas, yra grožio ir tylios išminties išraiška: Dufay ir jo bičiulių muzika, Ruusbroeco ir Tomo Kempiečio žodis. Net ten, kur dar garsiu balsu suskamba tų laikų nuožmumas ir skurdas, — Joanos Arkietės istorijoje ar Villono poezijoje, — tos figūros vis tiek vien kelia dvasią ir graudina širdį.

Kuo gi pagrįstas toks gilus skirtumas epochos paveikslo, atsispindėjusio mene, ir to paties paveikslo, susidaromo iš istorijos ir literatūros? Ar didelis įvairių sričių ir gyvenimo apraiškų formų netolygumas yra ypatinga tų laikų savybė? Ar gyvenimo sfera, iš kurios kilo tyras ir nuoširdus tapytojų menas, buvo kitokia ir geresnė nei valdovų, didikų ir literatų? Ar jie, sakysim, drauge su Ruusbroecu, Windesheimo brolija ir liaudies daina gyvuoja tykiame limbe, esančiame ryškiaspalvio pragaro pakraštyje? O gal vaizduojamasis menas apskritai perteikia šviesesnį laikų paveikslą nei poetų ir kronikininkų žodis?

Į pastarąjį klausimą galima išsyk atsakyti teigiamai. Iš tiesų, mūsų susidarytasis visų ankstesniųjų kultūrų paveikslas ėmė vis labiau ir labiau giedrėti, kai tik mes, užuot skaitę, pradėjom vis labiau ir labiau žiūrėti, kai tik istorijos tyrinėjimų organas ėmė darytis vis labiau vizualinis. Mat vaizduojamasis menas, iš kurio mes itin pamėgome semtis įžvalgų apie praeitį, neaimanuoja. Kartus jį pagimdžiusios epochos kančių prieskonis iš jo išsyk išgaruoja. Žodžiu išreikštas skundas dėl visų pasaulio sielvartų visados išsaugo tiesioginį skausmo ir nepasitenkinimo toną, visados žadina mums liūdesį ir užuojautą, o sielvartas, vos išreikštas vaizduojamuoju menu, išsyk pereina elegijos ir tykios ramybės sferon.

Tad jeigu tyrinėjant meną tariamasi, kad šitaip susidaromas išsamus ir tikroviškas kokių nors laikų paveikslas, lieka neištaisyta principinė istorijos traktavimo klaida. O Burgundijos laikų atveju gresia dar ir pavojus, jog mūsų požiūris bus klaidingas ir vienu ypatingu aspektu: kad mes neteisingai įvertinsime vaizduojamojo meno ir literatūros kaip kultūros išraiškos santykį.

Tyrinėtojas tokią klaidą padaro tuomet, kai neatsižvelgia į tą aplinkybę, kad jo vertinimai labai priklauso jau vien nuo skirtingos paties meno ir literatūros palikimo būklės. Vėlyvųjų viduramžių raštija mums, be kelių išimčių, kone visa pažįstama. Pažįstame ir jos aukščiausias, ir žemiausias apraiškas, visus jos žanrus ir formas, nuo labiausiai pakylėtų iki visai kasdienių, nuo pačių maldingiausių iki pa-

čių palaidžiausių, nuo itin teorinių iki visai aktualių. Literatūra atspindi ir išreiškia visą tų laikų gyvenimą. Be to, rašytinis palikimas — tai dar ne vien literatūra; mūsų žinias papildo visa tai, ką byloja aktai ir dokumentai. O iš vaizduojamojo meno, jau ir dėl pačios savo prigimties ne taip tiesiogiai ir išsamiai išreiškiančio epochos gyvenimą, mums išlikęs tik specifinis fragmentas. Juk jeigu nekalbėsime apie bažnytinį meną, tai turime vien skurdžias nuotrupas. Beveik visai neišliko pasaulietinės vaizduojamosios dailės, taikomosios dailės; kaip tik tos formos, kuriose nuolatos atsispindėjo meninės kūrybos ir visuomenės gyvenimo sąryšis, mums pažįstamos tik iš nuotrupų. Mūsų turimas mažutis altorių ir kapų paminklų lobis anaiptol nepakankamai tą sąryšį nušviečia: meno paveikslas lieka izoliuotas nuo mūsų žinių apie margą tų laikų gyvenimą. Norint suprasti vaizduojamojo meno funkciją prancūzų-burgundų visuomenėje, meno ir gyvenimo santykį, nepakanka vien žavesio kupinomis akimis žvelgti į išlikusius šedevrus: ir pradingę dalykai reikalauja mūsų dėmesio.

Menas anais laikais dar tebėra gyvenimo dalis. Gyvenimas yra stipriai saistomas griežtų formų. Jį viename daikte laiko ir jo matą diktuoja Bažnyčios sakramentai, metinės šventės ir dienos atkarpos. Visi gyvenimo darbai ir džiaugsmai turi savo apibrėžtą formą: pamaldos, riterystė ir kurtuazinė meilė lemia svarbiausias gyvenimo formas. Meno užduotis — išpuošti grožiu pačias tas formas, kuriomis vyko gyvenimas. Ieškoma ne paties meno, o gražaus gyvenimo. Nereikia, kaip kad vėlesniais laikais, liautis daugiau ar mažiau abejingai kinkavus gyvenimo keliu ir vienišoje kontempliacijoje gėrėtis menu, ieškant paguodos ir pakilesnių aspiracijų; menas aptinkamas gyvenime, jis naudojamas paties gyvenimo puošnumui padidinti. Jo paskirtis — papildyti gyvenimo ekstazę, ar tai būtų aukščiausias maldingumo skrydis, ar didžiausios puikybės kupinas mėgavimasis pasaulietinio gyvenimo malonumais. Kaip savita grožio sritis menas viduramžiais dar nesuvokiamas. Nepaprastai didele dalimi jis yra taikomasis menas, net ir tomis apraiškomis, kurias mes laikytume savarankiškais meno kūriniais; taigi motyvas jo geisti yra tam tikra paskirtis, naudingumas kuriai nors gyvenimo formai; ir net jeigu kuriantysis menininkas vis dėlto vadovaujasi grynu grožio siekiu, tas siekis yra pusiau nesąmoningas. Pirmieji daigai, kai menas mėgstamas dėl jo paties, prasikala kaip meno *produkcijos* pagausėjimas: valdovų ir didikų rūmuose susikaupę me-

niški daiktai tampa rinkiniais; dabar jie darosi nenaudingi ir jais imama mėgautis kaip prabangiomis keistenybėmis, kaip brangia valdovo lobyno dalimi, ir tik iš to randasi tikroji menų meilė, visiškai atsiskleidusi Renesanso laikais.

Didžiųjų penkioliktojo šimtmečio meno veikalų, ypač altorių ir kapų paminklų, atveju ano meto žmonėms temos ir paskirties reikšmingumas buvo kur kas svarbesni už grožio vertinimą. Daiktai turi būti gražūs todėl, kad tema tokia šventa arba paskirtis tokia tauri. Paskirtis visuomet daugiau ar mažiau praktinė. Altorių paskirtis dvilypė: jie naudojami iškilmingai rodyti per didžiąsias šventes ir šitaip gyvinti maldingos minios apmąstymus, o kita vertus, saugo atminimą apie maldingus fundatorius, kurių malda vis kyla ir kyla dangun iš jų klūpančių atvaizdų. Žinoma, kad Huberto ir Jano van Eyckų „Avinėlio garbinimas" tik labai retai tebūdavo atveriamas. Užsakydami įžymių nuosprendžių ar teisinių aktų paveikslus rotušių teismo salėms papuošti, sakysim, Gerardo Davido „Cambyses'o nuosprendį" Briugėje ar Dirko Boutso „Imperatoriaus Otono teismą" Leuvene, ar iš Briuselio dingusius Rogiero van der Weydeno paveikslus, Nyderlandų miestų magistratai siekė iškelti teisėjams prieš akis iškilmingą ar kruviną jų pareigos priminimą. Kaip jautriai būdavo reaguojama į tai, kas vaizduojama ant sienų kabančiose puošmenose, matyti iš tokio pavyzdžio. 1384 m. Lelingheme buvo surengtas susitikimas Prancūzijos ir Anglijos paliauboms pasiekti. Prabangą mėgstąs kunigaikštis de Berry, kuriam tatai, matyt, buvo patikėta, liepė plikas sienas senos koplyčios, kur turėjo susitikti valdovų siųsti derybininkai, apdangstyti kilimais, kuriuose vaizduojamos senovės kautynės. Tačiau, vos įžengęs vidun ir tuos kilimus pamatęs, Lancasterio kunigaikštis Jonas iš Gaunto prašo nukabinti kovų vaizdus: siekdami taikos jie neturį žvelgti į karo ir niokojimo paveikslus. Sienos uždangstomos kitais kilimais, kuriuose pavaizduoti Viešpaties kankinimo įrankiai [1].

Senoji meno kūrinio prasmė, kad jo tikslas yra vaizduojamasis objektas, nemaža dalimi išlikusi portreto atveju. Jausmai, kuriems perteikti jis buvo skirtas, — tėvų meilė ir didžiavimasis gimine, naujesniais laikais pasipildę didvyrių garbinimu ir savo asmens kultu, — dar vis tebėra gyvi, o dvasia, kurią teisines scenas vaizduojantys paveikslai veikė kaip priminimas, jau išblėsusi. Be to, portreto paskirtis dar dažnai buvo ir susipažinimas ketinant tuoktis. Su pasiuntiniais, kuriuos

Pilypas Gerasis 1428 m. siunčia į Portugaliją ieškoti jam nuotakos, keliauja ir Janas van Eyckas, turįs nutapyti karaliaus dukters portretą. Kartais puoselėjama fikcija, neva vainikuotasis jaunikis, vos išvydęs portretą, pamilo nepažįstamą princesę; sakysim, kad ir per Anglijos karaliaus Ričardo II piršlybas su šešiamete Prancūzijos princese Izabele [2]. Kai jaunajam Prancūzijos karaliui Karoliui VI prireikia žmonos ir svarstoma, ar tai turėtų būti Bavarijos, Austrijos ar Lotaringijos kunigaikščio duktė, įžymusis tapytojas siunčiamas nutapyti visų trijų portretus. Šie portretai pateikiami karaliui, ir jis, kaip kur kas gražesnę už kitas, išsirenka keturiolikametę Izabelę Bavarietę [3].

Praktinė meno kūrinio paskirtis niekur kitur nebuvo tokia lemiama kaip kapų paminklų atveju, nes tai buvo tikroji to meto skulptūros meno veiklos sritis. Ir ne tik skulptūros: karštas troškimas turėti regimą velionio paveikslą privalėjo būti patenkintas jau per laidotuves. Kartais numirėlį vaizduoja gyvas žmogus: laidojant Bertrand'ą du Guescliną, per gedulingas pamaldas Sen Deni bažnyčioje pasirodo keturi raiti ir šarvais apsikaustę riteriai, *„representans la personne du mort quand il vivoit“* [4] [„vaizduojantys velionį tokį, koks buvo gyvas“]. 1375 m. sąskaitoje, susijusioje su laidotuvių iškilmėmis Polignacų giminėje, įrašyta: *„cinq sols à Blaise pour avoir fait le chevalier mort à la sepulture“* [5] [„penki su Blaise'ui už mirusio riterio suvaidinimą per laidotuves“]. Per karalių laidotuves dažniausiai naudojama odinė lėlė, visa apdaryta karališkais rūbais, ir čia siekiama kuo didesnio panašumo [6]. Kartais, kaip regisi, procesijoje būna ir ne vienas toks atvaizdas. Minią labiausiai jaudina tų atvaizdų reginys [7]. Mirties kaukė, atsiradusi penkioliktojo šimtmečio Prancūzijoje, galbūt susijusi su šiomis laidotuvių iškilmių lėlėmis *.

Meno kūrinys kone visuomet užsakomas su tam tikru praktiniu tikslu, jis turi gyvenimišką paskirtį. Šitaip iš tikrųjų nutrinama riba, skirianti laisvąjį vaizduojamąjį meną nuo taikomojo meno, arba, teisingiau, tos ribos dar apskritai nėra. Tos ribos dar nesama ir meninin-

* Kaip žinia, Vestminsterio abatijoje dar šiandien tebesaugomi vaškiniai atvaizdai, kitados naudoti per karalių laidotuves: seniausias išlikęs — Karolio II atvaizdas. Palyginti galima ir su kilmingų florentiečių papročiu savo natūralaus dydžio vaškinius atvaizdus dar prie gyvos galvos kabinti Švč. Mergelės bažnyčioje, apie kurį tiek įstabių dalykų pasakoja A. Warburg, *Gesamm. Schriften*, I, p. 99, 346, 350. (*Aut. past.*)

ko asmens atžvilgiu. Visam pulkui labai individualių meistrų, tarnavusių Flandrijos, Berry ir Burgundijos rūmuose, paveikslų tapymą tenka kaitalioti ne vien su rankraščių iliuminavimu ir skulptūrų polichromavimu; savo jėgas jie turi aukoti ir herbinių skydų bei vėliavėlių gaminimui, turnyrų kostiumų ir iškilmingų drabužių eskizams. Melchioras Broederlamas, iš pradžių Flandrijos grafo Liudviko Maliečio, paskui — jo žento, pirmojo Burgundijos kunigaikščio, tapytojas, grafo namams dekoruoja penkis raižytinius krėslus. Jis gamina ir puošia mechanines Hesdino pilies keistenybes, kuriomis svečiai apipurškiami vandeniu arba apipilami dulkėmis. Jis triūsia prie kunigaikštienės kelioninės karietos. Jis vadovauja perdėtai puošybai laivyno, kurį Burgundijos kunigaikštis 1387 m. sutelkia Sluiso uoste taip ir neįvykusiam žygiui į Angliją. Rūmų dailininkams visuomet duodama darbo per valdovų vestuves ir laidotuves. Jano van Eycko dirbtuvėse dažomos statulos, o jis pats kunigaikščiui Pilypui padaro lyg ir kokį pasaulio žemėlapį, kuriame miestai ir žemės buvo pavaizduoti įstabiai dailiai ir aiškiai. Hugo van der Goesas ištapo popiežiaus herbą ant kelių skydų, kurie buvo prikalti prie miesto vartų per atlaidus Gente [8]. Apie Gerardą Davidą randame pranešimą, kad jis tapiniais papuošė grotas ar langines to Briugės Duonos namų kambario, kuriame 1488 m. uždarytas sėdėjo Maksimilijonas, — kad karališkajam belaisviui būtų šiek tiek maloniau kalėti *.

Iš visų tų veikalų, sukurtų didžiųjų ar menkesnių dailininkų rankų, išlikę tik gana specifinės rūšies fragmentai. Didžiąja dalimi tai kapų paminklai, altoriai, portretai ir miniatiūros. Be portretų, pasaulietinės tapybos turime labai mažai. Iš puošybos ir dailiųjų amatų pažįstame keletą apibrėžtų žanrų: bažnytinius reikmenis, bažnytinius apdarus, šiek tiek baldų meno. Kaip prasiplėstų mūsų nusimanymas apie penkioliktojo šimtmečio dailės pobūdį, jeigu greta daugybės Jano van Eycko ar Rogiero sopulingųjų Dievo Motinų ir Madonų galėtume ma-

* Ir toks renesansiškas popiežius kaip Pijus II šiuo atžvilgiu nebuvo kitos nuomonės apie menininko vertę: savo numylėtam skulptoriui Paolo Romano jis įsako padaryti du Sigismondo Malatestos atvaizdus, kad galėtų juos iškilmingai sudeginti! Savo veikale *Comentarii*, VII, p. 185 jis giria tuos atvaizdus už didelį panašumą. Žr. E. Müntz, *Les arts à la cour des papes* etc., 1878, p. 248. (*Aut. past.*)

tyti jų tapytas maudynių ar medžioklės scenas *. Beveik visai nenutuokiame apie ištisas taikomosios dailės sritis. Reikėtų turėti galimybę greta bažnytinių audinių padėti brangakmeniais ir varpeliais nusagstytus rūmų iškilmių apdarus. Turėtumėm išvysti prabangiai išpuoštus laivus, apie kuriuos iš miniatiūrų galime susidaryti tik labai netikslų, schematišką vaizdą. Nedaug tėra dalykų, kurių grožis būtų taip pribloškęs Froissart'ą kaip laivų grožis [9]. Vimpelai, gausiai išpuošti herbais, plevėsuojantys stiebų viršūnėse, kartais būdavo tokie ilgi, kad siekdavo vandenį. Dar ir Pieterio Breughelio pavaizduotų laivų matomi itin ilgi ir platūs vimpelai. Pilypo Narsiojo laivas, prie kurio 1387 m. Sluise triūsė Melchioras Broederlamas, buvo visas padengtas žydra ir aukso spalva; didžiuliai herbų skydai puošė paviljoną sutvirtintame laivūgalyje; burės buvo nusėtos ramunėmis ir kunigaikščių poros inicialais su jų devizu *Il me tarde* [Nekantrauju]. Didikai lenktyniavo, kuris iš jų prabangiau išpuoš savo laivą nenusisekusiam žygiui į Angliją. Tapytojams atėjo geri laikai, sako Froissart'as **; jiems buvo mokama, kiek tik paprašytų, ir jų vis nesisekė pakankamai rasti. Jis tikina, kad daug stiebų savininkai liepę ištisai padengti aukso plokštelėmis. Užvis labiausiai negailėjęs pinigų Guy de la Trémoïlle'is; jis išleidęs tam daugiau nei 2000 svarų. *„L'on ne se povoit de chose adviser pour luy jolyer, ne deviser, que le seigneur de la Trimouille ne le feist faire en ses nefs. Et tout ce paioient les povres gens parmy France...“* [„Norint jį papuošti, nebuvo įmanoma sugalvoti nieko daugiau, nei buvo liepęs padaryti savo laivuose ponas de la Trémoïlle'is. O už visa tai sumokėjo visos Prancūzijos varguoliai...“]

Visos tos pradingusios pasaulietinės puošybos bruožas, labiausiai krintąs mums į akis, be abejo, būtų buvusi josios perdėta žėrinti ekstravagancija. Ir išlikusiems meno kūriniams ekstravagancija tikrai būdinga, tačiau, mažiausiai vertindami tą šio meno savybę, mes mažiau-

* Nemažas mūsų medžiagos praturtinimas yra „Burgundijos rūmų medžioklės šventė“, kurios originalas sudegė Prado pilyje prie Madrido, tačiau Versalio pilyje išliko kopija, į kurią dėmesį atkreipė Paulis Postas leidinyje *Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen*, 1931, p. 120 ir toliau: *Ein verschollenes Jagdbild Jan van Eycks*. (*Aut. past.*)

** Froissart, ed. Kervyn, XI, p. 367. Viename variante skaitome ne *peintres*, bet *proviseurs*, tačiau dėl prasminio sąryšio pirmasis žodis priimtinesnis. (*Aut. past.*)

siai kreipiame į ją dėmesio. Mums norisi gėrėtis vien giliausiuoju jo grožiu. Visa, kas tėra vien prabanga ir puošnumas, mūsų nebejaudina. Tačiau ano meto žmonėms kaip tik prabanga ir puošnumas buvo neapsakomai svarbūs.

Vėlyvųjų viduramžių prancūzų-burgundų kultūra yra viena tokių, kur prabanga taikosi išstumti grožį. Viduramžių pabaigos menas patikimai atspindi viduramžių pabaigos dvasią, — dvasią, nuėjusią savo keliu iki pat galo. Tai, ką mes čia aptarėme kaip vieną svarbiausių vėlyvųjų viduramžių mąstysenos bruožų, — visko, kas tik įmanoma mąstyti, pavertimas vaizdais iki pačių paskutinių konsekvencijų, dvasios perkrovimas begaline formalių vaizdinių sistema, — visa tai yra ir to meto meno esmė. Ir menas siekia nepalikti nieko nesuformavęs, neatvaizdavęs ar nepapuošęs. Liepsningoji gotika — tarytum begalinis vargonų muzikos finalas: ji skaido ir perskaido visas formas, nepaliaujamai vysto ir vysto kiekvieną detalę, kiekvieną liniją atsveria vis kita. Tai nežabotas formos išvešėjimas, nustelbiantis idėją; puošybos detalė užgožia visas plokštumas ir linijas. Šiame mene viešpatauja toji *horror vacui* [tuštumos baimė], kurią galbūt galima vadinti būdingu dvasios periodų pabaigos požymiu.

Visa tai reiškia, kad riba, skirianti prabangą ir grožį, išnyksta. Puošmenos ir ornamentai nebėra priemonė natūraliam grožiui išaukštinti, jie gožia tą grožį, grasindami jį uždusinti. Formalių puošybos elementų išvešėjimas juo nesaikingesnis, juo labiau tolstama nuo grynojo vaizduojamojo meno. Skulptūros mene, kol kuriamos paskiros figūros, formų išvešėjimui nėra daug erdvės: „Mozės šulinio“ skulptūros ir antkapių *plourants* [raudotojai] griežtu, paprastu natūralumu gali varžytis su Donatello kūriniais. Bet vos tik skulptūrai tenka puošybinė užduotis, arba vos tik ji įsibrauna į tapybos valdas ir, taikydamasi prie sumažintų reljefo matmenų, ima perteikinėti ištisas scenas, ji irgi darosi nebesuvaldomai nerami ir perkrauta. Kas paeiliui apžiūrinėja Dižono tabernakulį, nuo Jacques'o de Baerze'o raižinių pereidamas prie Broederlamo tapybos, tas aiškiai pajus disharmoniją. Grynai vaizduojamojoje tapyboje viešpatauja paprastumas ir rimtis; raižyboje, kuri, iš prigimties puošybinė, ir figūras perteikia ornamentiškai, regime, kaip formos, kontrastuodamos su tapytų paveikslų ramybe, stengiasi išstumti viena kitą. Lygiai taip pat tapyba skiriasi nuo kilimų. Tekstilės menas, net kai jo užduotis gry-

nai vaizduojamoji, dėl savo ne tokios laisvos technikos lieka artimesnis puošybai ir negali atsispirti perdėto puošnumo poreikiui: kilimai yra perkrauti figūromis ir spalvomis, o jų formos lieka archaiškos [10]. Dar labiau tolstant nuo grynai vaizduojamojo meno, ateina eilė drabužiams. Tai irgi neabejotinai meno sritis. Tiktai čia jau dėl pačios paskirties prabanga ir puošmenos svarbesnės už gryną grožį, be to, *Superbia* [Puikybė] apdarų meną perkelia aistros ir juslingumo sferon, kur savybės, sudarančios aukštojo meno esmę, — proporcingumas ir harmonija, — visiškai nustelbiamos.

Tokio nesaikingumo, koks buvo būdingas drabužiams tarp 1350 ir 1480 m., vėlesnių laikų madoje niekados neregėta, — bent jau tokio visuotinio ir taip ilgai tvėrusio. Ekstravagantiškų madų būta ir vėliau, sakysim, landsknechtų aprangos apie 1520 m. ar prancūzų didikų kostiumų apie 1660 m., tačiau toks nežabotas perdėjimas ir perkrovimas, kokį regime prancūzų-burgundų apdaruose ištisą šimtmetį, neturi precedento. Čia regime, ko pasiekė paliktas netrukdomai vešėti anų metų grožio jausmas. Paskiras rūmų kostiumas nesaikingai nusagstomas šimtais brangiųjų akmenų. Visi matavimai iki juokingumo perdedami. Moterų galvos apdangalas — *hennin* — įgyja cukraus galvos formą: plaukai smilkiniuose ir kaktos viršuje šalinami arba slepiami, siekiant išryškinti keistai išgaubtus smilkinius, kurie laikomi gražiais; staiga atsiranda iškirptė. Tačiau vyrų drabužiuose nesaikingumo dar daugiau. Čia regime ilgas batų nosis, vadinamas *poulaines*, kurias riteriai prie Nikopolio bėgdami turėjo nusipjaustyti, regime suveržtus liemenis, išsipūtusias kaip balionai rankoves, ties pečiais stirksančias aukštyn, plačius, ligi kojų nukarusius apsiaustus ir itin trumpas, sėdmenų nesiekiančias liemenes; aukštas smailias arba cilindro pavidalo kepures ir skrybėles su keistais aplink galvą suklostytais šleifais, panašiais į gaidžio skiauterę ar liepsnos liežuvius. Juo iškilmingiau, juo nesaikingiau; mat visos to grožybės vadinamos luomo ženklu, *estat* *. Gedulo drabužis, kuriuo vilkėdamas Pilypas Gerasis, nužudžius jo tėvą, Trua mieste pasitinka Anglijos karalių, yra toks ilgas, kad siekia žemę net kunigaikščiui sėdint ant aukšto žirgo [11].

---

* Pierre'as de Feninas p. 624 sako apie Bonne d'Artois: *„et avec ce ne portoit point d'estat sur son chief comment autres dames à elle pareilles"* [„ir nedėvėjo ant galvos luomo ženklo kaip kitos jai lygios moterys"]. (*Aut. past.*)

Perdėtos prabangos viršūnė buvo rūmų šventės. Visi prisimename Burgundijos rūmų švenčių aprašymus, sakysim, 1454 m. puotos Rijselyje, per kurią svečiai, patiekus stalan fazaną, davė priesaiką traukti į kryžiaus žygį prieš turkus, arba 1468 m. Karolio Narsiojo ir Margaritos Jorkietės vestuvių šventę Briugėje [12]. Negalime įsivaizduoti nieko, kas būtų labiau svetima tykiam Gento ar Leveno altorių maldingumui nei šios barbariškos valdovų puikybės apraiškos. Skaitydami apie visus jų *entremets* su paštetais, kuriuose griežia muzikantai, apie jų išpuoštus laivus ir pilaites, beždžiones, banginius, milžinus ir nykštukus, apie visas nuo jų neatskiriamas nuvalkiotas alegorijas, mes įstengiame tai įsivaizduoti vien kaip itin prasto skonio spektaklius.

Tačiau lengvai gali nutikti, kad mums praraja, skirianti abu meno kraštutinumus — bažnytinį meną ir rūmų šventes, — keliais atžvilgiais pasirodys didesnė, nei buvo iš tikrųjų. Visų pirma turime nepamiršti, kokia buvo šventės funkcija visuomenės gyvenime. Šventė tebebuvo šiek tiek išlaikiusi tą savo funkciją, kurią ji atlieka primityviose tautose, — būti suverenia kultūros apraiška, ta forma, kuria visi drauge reiškia didžiausią gyvenimo džiaugsmą ir perteikia bendrumo jausmą. Didelio visuomenės atsinaujinimo laikais, sakysim, per Prancūzų revoliuciją, šventė kartais susigrąžina šitą savo reikšmingą socialinę ir estetinę funkciją.

Šiuolaikinis žmogus kiekvieną ramybės akimirką paties pasirinktu atsipalaidavimo būdu gali individualiai ieškoti savo pažiūros į gyvenimą patvirtinimo ir gryno gyvenimo džiaugsmo patyrimo. Tokiais laikais, kai priemonės dvasiniams malonumams patirti menkai tepaplitusios ir sunkiai prieinamos, reikalingas bendras veiksmas: šventė. Ir juo didesnis kontrastas su kasdienio gyvenimo vargingumu, juo labiau šventė yra būtina, juo stipresnės priemonės reikalingos, idant patirtum tą grožio ir gėrėjimosi svaigulį, tą realybės sušvelninimą, be kurio gyvenimas darosi visai blankus. O penkioliktasis šimtmetis yra šiurpios depresijos ir gilaus pesimizmo metas.

Šioje knygoje * jau kalbėjome apie tą neteisybės ir smurto, pragaro ir pasmerkimo, maro, gaisrų ir bado, velnių ir raganų slogutį, kuriame tasai amžius gyveno. Trokštant apsiginti nuo jo, vargšei žmonijai reikėjo ne vien kasdien kartojamo pažado, kad danguje laukia iš-

* p. 36-37.

ganymas ir kad gerasis Dievas be paliovos ja rūpinasi; retkarčiais dar buvo reikalingas ir iškilmingas, bendras ir didingas paties gyvenimo grožio patvirtinimas. Mėgavimosi gyvenimu pačiomis pirminėmis formomis — žaidimais, meile, gėrimu, šokiais ir dainom — nepakanka; tas formas turi sutaurinti grožis, jos turi būti stilizuotos ir paverstos bendru džiaugsmo aktu. Mat nebuvo dar įmanoma kiekvienam rasti pasitenkinimą skyrium — skaitant knygas, klausantis muzikos, gėrintis menu ar grožintis gamta; knygos buvo pernelyg brangios, gamta — pernelyg kupina pavojų, o menas — kaip tik šventės dalis.

Liaudies šventėje savos pirmykštės grožio versmės buvo tiktai daina ir šokis. Spalvų ir formų grožį ji skolinosi iš bažnytinės šventės, prie kurios paprastai šliejosi ir kuri šių lobių turėjo su kaupu. Miestiečių šventės atsiskyrimas nuo bažnytinės formos ir josios išgražinimas sava puošyba kaip tik penkioliktajame šimtmetyje tapo „retorių“ (*rederijkers*) nuopelnu. Ligi tol tik valdovų rūmai buvo pajėgūs surengti grynai pasaulietinę šventę su gausybe menų ir suteikti jai prabangų blizgesį. Tačiau gausybės ir prabangos šventei dar nepakanka; nėra šventei būtinesnio dalyko už stilių.

Bažnytinė šventė stilinga dėl pačios liturgijos. Joje visais laikais gražiu ir sutartinu daugelio žmonių gestu buvo įspūdingai perteikiama tauri idėja. Švento jos orumo ir iškilnios griežtos eigos neįstengė sutrikdyti tegu net burleska kartais virstantis begalinis šventinės detalės išvešėjimas. Bet iš kurgi savąjį stilių ėmė rūmų šventė? Kokia idėja ji rėmėsi, ką turėjo išreikšti? Toks pagrindas galėjo būti tiktai riterystės idealas, nes juo buvo grindžiama visa rūmų gyvenimo forma. Ar su riterystės idealu buvo susijęs savitas stilius, lyg ir kokia liturgija? Taip, visa, kas turėjo ryšį su pakėlimu į riterius, ordinų taisyklėmis, turnyrais, pirmumo teise, garbinimu ir tarnyste, visas tasai žaidimas su herbininkais, šaukliais, herbais ir sudarė šį stilių. Susidėdama iš šių elementų, rūmų šventė ano meto žmonių akimis, be jokios abejonės, turėjo didingą, pagarbos vertą stilių. Dar ir šiandien žmogus, net visai neturįs monarchistinių ar aristokratinių idealų, regėdamas kokią nors iškilmingą ceremoniją, gali patirti tokios grynai pasaulietinės liturgijos poveikį. Kaipgi tad visi tie didingi apdarai, ilgi drabužiai ir žėrinčios spalvos turėjo veikti žmones, kliedinčius riterystės idealais?

Tačiau rūmų šventės siekiai buvo dar didesni. Ji siekė iki galo perteikti svajas apie herojišką gyvenimą. Bet čia jai kaip tik ir stigo sti-

liaus. Visas riteriškųjų fantazijų ir iškilmingų ceremonijų aparatas iš tikrųjų jau nebebuvo gyvybingas. Viskas buvo pernelyg pavirtę į literatūrą, į vargingą renesansą ir tuščią konvenciją. Iškilmingų ceremonijų ir etiketo gausybė turėjo pridengti vidinį šios gyvenimo formos nykimą. Penkioliktojo šimtmečio riteriškoji mąstysena persiėmusi perdėm lėkšta ir nuvalkiota romantika. Ir iš to šaltinio rūmų šventė turėjo semtis įkvėpimo saviesiems vaidinimams ir paveikslams. Kaipgi ji galėjo susikurti stilių, jei rėmėsi tokia nestilinga, nežabota ir išsivadėjusia literatūra, kokia buvo bebaigianti išsigimti riteriškoji romantika?

Šioje šviesoje dera vertinti *entremets* grožį: tai buvo taikomoji literatūra, kurioje vienintelis dalykas, dar galėjęs padaryti šitą literatūrą pakenčiamą — lakus, paviršutiniškai svajingas slydimas per visą personažų margumyną, — užleido vietą įkyriai materialiam įkūnijimui.

Sunkus, barbariškas rimtumas, bylojąs iš visų tų dalykų, itin dera Burgundijos rūmams, kurie dėl sąlyčio su Šiaure, regis, buvo praradę lengvesnę ir harmoningesnę prancūzų dvasią. Visa ši didinga prabanga laikoma iškilminga ir itin svarbia. Didžioji kunigaikščio šventė Rijselyje užbaigė ir vainikavo visą virtinę pokylių, kuriuos, lenktyniaudami vienas su kitu, rengė rūmų didikai. Pradėta buvo kukliai, nešvaistant lėšų, bet paskui svečių skaičius, valgių ir užstalės pramogų gausybė vis didėjo; šeimininkas, pasiūlydamas vainiką vienam iš svečių, perleisdavo jam eilę rengti kitą pokylį; po riterių atėjo eilė didikams, po didikų — princams, užmojai ir prabanga vis didėjo, kol galų pagalėj pats kunigaikštis ėmėsi rengti puotą. Pilypas troško kai ko daugiau nei vien žėrinčios šventės; per puotą turėjo būti duodami įžadai traukti į kryžiaus žygį su turkais ir atvaduoti prieš metus kritusį Konstantinopolį; tatai buvo kunigaikščio išpažįstamas gyvenimo idealas. Šventei ruošti jis paskyrė komisiją, vadovaujamą Aukso Vilnos riterio Jeano de Lannoy. Olivier de la Marche'as irgi jai priklausė. Kai jis pradeda kalbėti apie tuos dalykus memuaruose, jį dar suima iškilminga nuotaika. *„Pour ce que grandes et honnorables oeuvres desirent loingtaine renommée et perpétuelle mémoire“* [„Kadangi dideli ir pagarbos verti darbai reikalauja ilgalaikio garso ir amžino prisiminimo“], — šitaip jis pradeda prisiminti tuos didžiuosius dalykus [13]. Pirmieji ir artimiausi kunigaikščio patarėjai nesyk dalyvavo pasitarimuose: net kancleris Nicolas Rolinas ir Antoine'as de Croy, pirmasis ka-

merheras, kviečiami į juos, kol pagaliau prieinama vieninga nuomonė, kaip dera sudėstyti *„les cérimonies et les mistéres“* [„ceremonijas ir misterijas“].

Apie visas tas grožybes jau tiek kartų yra pasakota, kad nėra reikalo kartoti. Pasižiūrėti to reginio keliauta net iš už jūros. Be svečių, būta daugelio aukštakilmių žiūrovų, daugumos kaukėtų. Iš pradžių vaikštinėta ir gėrėtasi skulptūrinėmis nejudamomis puikenybėmis; paskui atėjo vaidinimų ir gyvų asmenų *tableaux-vivants* [gyvųjų paveikslų] eilė. Pats Olivier vaidino pagrindinį Sainte Eglise [Šventosios Bažnyčios] vaidmenį iškiliausiame spektaklyje, kur toji įžengia sėdėdama ant dramblio nugaros įtaisytame bokšte; dramblį vedė milžinas turkas. Ant stalų puikavosi milžiniškos dekoracijos; karakas su burėmis ir įgula; pieva su medžiais, šaltiniu, uola ir šventojo Andriejaus atvaizdu; Lusignano pilis su fėja Meliuzina; vėjo malūnas su paukščių medžioklės scena šalia jo; miškas su judančiais laukiniais žvėrimis, o galų gale — bažnyčia su vargonais ir giesmininkais, kurie muzikavo ir giedojo pakaitomis su dvidešimt aštuonių asmenų orkestru, susodintu paštete.

Mums čia svarbus tik visais tais dalykais reiškiamas skonio ar neskoningumo mastas. Pačiame turinyje neįžvelgsime mažne nieko daugiau, tik mitologinių, alegorinių ir moralizuojamų figūrų kratinį. Bet kaip viskas buvo daroma? Be abejo, didžiausią įspūdį siekta padaryti ekstravagantiškumu. Gorkumo bokštas, puikavęsis kaip stalo puošmena per vestuvių puotą 1468 m., buvo 46 pėdų aukščio [14]. Apie banginį, naudotą ta pačia proga, Marche'as sako: *„et certes ce fut un moult bel entremectz,* car *il y avoit dedans plus de quarante personnes“* [15] [„ir tikrai tai buvo labai gražus įrenginys, *nes* jame tilpo daugiau nei keturiasdešimt žmonių“]. Kalbėdami apie perdėtai gausų mechanikos stebuklų naudojimą — apie gyvus paukščius, skrendančius iš nasrų slibinui, su kuriuo kaunasi Heraklis, ir panašius nuostabą keliančius dalykus, — negalime taikyti meno sąvokos. Komiškieji elementai čia labai žemo lygio: Gorkumo bokšte šernai pučia trimitus, ožkos atlieka motetą, vilkai groja fleitomis, keturi didžiuliai asilai yra giesmininkai, — ir visa tai akivaizdoje Karolio Narsiojo, kuris pats buvo subtilus muzikos žinovas.

Ir vis dėlto nenorėčiau abejoti tuo, kad tarp visų tų šventės atributų, ypač tarp nejudamųjų daiktų, greta gausių besaikės paikos praban-

gos apraiškų būta ir tikrų meno kūrinių. Vis dėlto nedera pamiršti, kad žmonės, kurių širdis džiugino visa ta Gargantiua verta puikenybė ir kurie negailėjo jai rimtų apmąstymų, buvo Jano van Eycko ir Rogiero van der Weydeno darbdaviai. Tai buvo ir pats kunigaikštis, ir Rolinas, Beaune'o ir Oteno altorių fundatorius, ir Jeanas Chevrot, užsakęs Rogiero „Septynis sakramentus", ir Lannoy giminė. O dar svarbiau — šitų ar į jas panašių prabangių puošmenų kūrėjai buvo patys dailininkai. Nors apie Janą ar Rogierą šito atsitiktinai nėra žinoma, tačiau žinoma, kad ruošiant tokias šventes darbavosi kiti — Colard'as Marmionas, Simonas Marmionas, Jacques'as Daret. 1468 m. šventei, netikėtai paankstintai, stengtasi laiku užbaigti pasirengimus, sutelkiant visą dailininkų broliją: į Briugę paskubomis imta siųsti pameistrius iš Gento, Briuselio, Leveno, Thieneno, Bergeno, Quesnoy, Valansjeno, Douai, Kamerijko, Atrechto, Rijselio, Ypereno, Kortrijko ir Oudenaardės [16]. Negali būti, kad tos rankos būtų kūrusios vien šlykščius daiktus. Ne vieną vidutinišką bažnytinio meno pavyzdį būtų galima atiduoti už trisdešimtį 1468 m. puotai padarytų laivų su visomis burėmis ir kunigaikščio valdų herbais, už šešias dešimtis moteriškaičių su įvairiais tautiniais apdarais [17], vaisių krepšeliais ir paukščių narveliais, už malūną su paukščių medžiotojais.

Norėtųsi netgi, tegu ir rizikuojant padaryti šventvagystę, žengti dar vieną žingsnį ir pareikšti: šitas be pėdsakų pradingęs stalų puošybos menas turi retkarčiais iškilti mums prieš akis, jeigu norime teisingai suprasti Claesą Sluterį * ir jo aplinką.

Pereinamąją stadiją tarp taurios skulptūros ir prabangių šventinės puošybos atributų regime žvelgdami į votus, — kad ir į tą, kurį Karolis VI, pats jame atvaizduotas klūpąs ant kelių, gavo dovanų iš savo žmonos Izabelės Bavarietės per Naujuosius, 1404 metus **, arba į šventąjį Jurgį su Burgundijos kunigaikščiu, kurį Karolis Narsusis

* Nors pačiame autentiškiausiame liudijime — meistro antspaude — aiškiai įrašyta Clausas Sluteris, vis dėlto sunku patikėti, kad neolandiškas Clausas būtų buvusi pirmykštė jo krikšto vardo forma. Kaip žinia, prielaida, kad Sluteris kilęs iš Harlemo, visiškai patvirtinta, aptikus jo vardą maždaug 1380 m. Briuselio gildijos narių sąraše. (*Aut. past.*)

** Šis votas jau 1405 m. buvo įkeistas josios broliui Liudvikui ir netrukus atsidūrė Bavarijoje, kur yra laikomas Altöttingo bažnyčioje ir vadinamas *das goldene Rössl* [aukso žirgeliu]. (*Aut. past.*)

paaukojo Luiko Šv. Pauliaus bažnyčiai, norėdamas atsiteisti už nuniokojimą 1468 m. Kaip nemaloniai užgauna čia mūsų grožio troškimą toks tobulo menininko darbo švaistymas pasipūtėliškos prabangos reikmėms.

Iš visų menų labiausiai verčiama tarnauti buvo antkapių skulptūra. Užduotis skulptorių, turėjusių padaryti Burgundijos kunigaikščių antkapius, buvo ne laisvas grožio kūrimas, bet valdovo didybės išaukštinimas. Ši užduotis daug griežčiau apibrėžta ir tiksliau nusakyta nei tapytojų. Tie, kurdami užsakytą darbą, kur kas lengviau galėjo realizuoti laisvos kūrybos siekius, o kurdami be užsakymo — tapyti kas tik patinka. O anų laikų skulptorius veikiausiai išvis mažai ką tedarė, neturėdamas užsakymo; motyvai, kuriuos jam tenka apdoroti, yra negausūs ir saistomi griežtos tradicijos. Kunigaikštis kur kas tvirčiau jį suvaržęs tarnystės ryšiais nei tapytoją. Abu didžiuosius olandus, kuriuos Prancūzijos meninio gyvenimo magnetas visiems laikams išviliojo iš gimtojo krašto, Burgundijos kunigaikštis visiškai monopolizavo. Sluteris Dižone gyveno namuose, kuriuos jam paskyrė ir įrengti liepė kunigaikštis[18]; gyveno jis ten kaip didelis ponas, bet sykiu ir kaip rūmų tarnas. Rūmų titulas *„varlet de chambre de monseigneur le duc de Bourgogne“* [„pono Burgundijos kunigaikščio kamerdineris“], kurį Sluteris ir jo pusbrolis Claesas van de Wervė dalinosi su Janu van Eycku, skulptorių atveju reiškė esmingesnę priklausomybę. Claesas van de Wervė, tęsęs Sluterio pradėtą darbą, tapo tragiška meno tarnystės rūmams auka: metų metus vis neišleidžiamas iš Dižono, idant užbaigtų Jono Bebaimio antkapį, kuriam vis neatsirasdavo lėšų, jis betiksliu laukimu pragaišino puikiai pradėtą menininko karjerą ir mirė, taip ir negalėjęs atlikti užsakymo.

Kita vertus, tokios skulptoriaus priklausomybės priešprieša aišku yra tas faktas, kad pati skulptūros meno prigimtis, kaip tik ribodama galimybes rinktis priemones, medžiagą ir objektą, verčia kiekvieną sykį savaime siekti tam tikro optimalaus paprastumo ir laisvumo, kurį mes, nesvarbu, apie kokius laikus ar kokią aplinką kalbėtume, vadiname klasika, kai tik kaltas atsiduria didelio meistro rankose. Kad ir ką skulptūrai mėgintų primesti epochos skonis, žmogaus figūros ir jos apdarų vaizdavimas, naudojantis medžiu ar akmeniu, tik nedaug tegali kisti, tad skirtumai tarp imperijos laikų romėnų portretinės skulptūros, šešioliktojo šimtmečio Goujono ir Colombe’o darbų ir aštuonio-

liktojo amžiaus Houdono ir Pajou kūrinių yra kur kas menkesni nei bet kurioje kitoje meno srityje.

Amžinojo skulptūros meno tapatumo dalis yra ir Sluterio bei jo aplinkos darbai. Ir vis dėlto... mes regime Sluterio kūrinius ne tokius, kokie jie yra kitados buvę ir kokie buvo sumanyti. Kai tik pamėginsime įsivaizduoti „Mozės šulinį" tokį, koks jis žavėjo ano meto žmones, kai popiežiaus legatas 1418 m. suteikė atlaidus kiekvienam, maldingai atėjusiam jo aplankyti, — mums pasidarys aišku, kodėl drįsome vienu atsikvėpimu prabilti ir apie Sluterio, ir apie *entremets* meną.

„Mozės šulinys", kaip žinia, tėra fragmentas. Tai buvo „Kalvarija", kuria vainikuotą šulinį pirmasis Burgundijos kunigaikštis norėjo išvysti ir tikrai išvydo savo pamėgto Champmolio kartūzų vienuolyno kieme. Nukryžiuotasis su Marija, Jonu ir Magdalena kryžiaus papėdėje buvo pagrindinis elementas kūrinio, kurio didžioji dalis dingo dar prieš Revoliuciją, taip neįsivaizduojamai nusiaubusią Champmolį. Žemiau, aplinkui postamentą, kurio kraštą prilaiko angelai, stovi šešios Senojo Testamento figūros, pranašavusios apie Mesijo mirtį: Mozė, Dovydas, Izaijas, Jeremijas, Danielius ir Zacharijas; kiekvienas jų laiko banderolę su pranašinguoju tekstu. Visas reginys yra didžiai *rodomojo* pobūdžio. Ir ne tik dėl paties fakto, kad tokios figūros su banderolėmis yra įprastos ir gyvuosiuose paveiksluose bei *personnages*, vaidinamuose per valdovų įžengimus į miestą ar puotas, ir kad tokių rodymų itin mėgstami siužetai buvo Senojo Testamento pranašystės apie Mesiją: tą pobūdį lemia nepaprastai smarkiai pabrėžiamas reginio *kalbėjimas*. Rašytinis banderolių žodis šiame skulptūros veikale užima neapsakomai svarbią vietą. Kūrinį suprantame tiktai tada, kai iki galo suvokiame visą šventųjų tekstų reikšmingumą*. *„Immolabit eum universa multitudo filiorum Israel ad vesperam"* [„Visa Izraelio sūnų daugybė aukos jį vakarop"], — tokie yra Mozės žodžiai. *„Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnis ossa mea"* [„Jie perdūrė mano rankas ir mano kojas, aš galiu suskaityti visus savo kaulus"], — tai Dovydo psalmė. *„Sicut ovis ad occisionem ducetur et quasi agnus coram tondente se obmutescet et non aperiet os suum"* [„Kaip avis, vedama pjauti, ir kaip avinėlis nutyla prieš tą, kuris jį kerpa, taip ir jis neatvėrė savo burnos"], — Izaijas. *„O vos omnes qui*

---

* *Iš* 12,6; *Ps* 21,18; *Iz* 53,7; *Rd* 1,12; *Dan* 9,26; *Zch* 11,12. (*Aut. past.*)

transitis per viam, attendite et videte si est dolor sicut dolor meus" [„O jūs visi, kurie praeinate keliu, stebėkite ir matykite, ar yra skausmas kaip mano skausmas"], — Jeremijas. *„Post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus*" [„Po šešiasdešimt dviejų savaičių bus užmuštas Kristus"], — Danielius. *„Appenderunt mercedem meam triginta argenteos*" [„Jie atsvėrė mano užmokestį tris dešimtis sidabrinių"], — Zacharijas. Tokia šešiabalsė rauda, supanti postamentą, kyla aukštyn prie kryžiaus; tai yra viso veikalo esmė. Tačiau figūrų ryšys su tekstu taip pabrėžiamas, vienos gestas, kitos veidas toks primygtinai įtaigus, kad mažne kyla pavojus, jog visuma gali nebetekti ataraksijos, kuri yra visos didžios skulptūros privilegija. Į žiūrovą kreipiamasi kone pernelyg tiesiogiai. Sluteris mokėjo kaip retas kuris perteikti vaizduojamojo objekto šventumą, tačiau kaip tik tas objekto šventumas darosi pernelyg svarus grynojo meno požiūriu. Greta Michelangelo antkapinių figūrų Sluterio pranašai yra pernelyg ekspresyvūs, pernelyg asmeniški. Galbūt mes tatai vertintume kaip dvigubą nuopelną, jeigu iš pagrindinės figūrų grupės būtų išlikę daugiau nei vien didingai sustingusio Kristaus galva ir torsas. Dabar mes vien regime, kaip angelai pranašų maldas neša kažkam aukštyn, — tie įstabiai poetiški angelai, savo naiviu gracingumu kur kas panašesni į angelus nei Van Eycko tapytieji.

Didžiai reprezentatyvų Champmolio „Kalvarijos" pobūdį atspindėjo ne vien grynai skulptūrinės, bet ir kitos josios savybės: prabanga, kuria skulptūra buvo aptaisyta. Kūrinį turime įsivaizduoti polichromišką *, taip, kaip jį Jeanas Maelweelis buvo nudažęs, o Hermanas van Keulenas — nuauksavęs. Čia nebuvo vengta jokių pernelyg margų ar ryškių efektų. Ant žalių pjedestalų pranašai stovėjo su aukso apsiaustais, Mozė ir Zacharijas — su raudonom skraistėm, mėlynai iš vidaus pamuštais apsiaustais; Dovydas — žydrais, aukso žvaigždėm nusagstytais drabužiais, Jeremijas — tamsiai mėlynais, Izaijas, liūdniausias iš visų, — brokato apdarais. Tuščiuose plotuose visur būta aukso žvaigždžių ir inicialų. Nevalia pamiršti ir herbų. Ne vien ant postamento liemens, žemiau pranašų, išdidžiai puikavosi kunigaikščio žemių herbai, bet ir ant paties ištisai auksuoto didelio kryžiaus skersi-

* Pranykusios spalvos detaliai žinomos iš 1832 m. rašyto pranešimo. (*Aut. past.*)

nio galų, buvusių kapitelio formos, buvo pritvirtinti Burgundijos ir Flandrijos herbai! Tatai, tiesą sakant, yra net aiškesnis liudijimas, kokia dvasia vadovaujantis buvo užsakytas šis didysis kunigaikštiško meno paminklas, nei paauksuoti variniai akiniai, kuriuos Hannequinas de Hachtas pagamino Jeremijo nosiai.

Šio meno, varžomo valdovo užsakymo, nelaisvė yra drauge ir tragiška, ir dvasią kelianti, — dvasią kelia didybė, su kuria menininkas išsisuka iš užsakymo diktuojamų varžtų. *Plourants* [raudotojų] vaizdavimas aplinkui sarkofagą Burgundijos antkapių menui jau seniai buvo privalomas [19]. Ir tai buvo anaiptol ne laisva sielvarto ir visų jo atmainų išraiška, bet visiškai blaivus atvaizdavimas dalies tikrosios palydos, paskui karstą žengusios prie velionio kapo, — ir visi garbingieji asmenys turėjo būti kuo aiškiausiai atpažįstami. Ir ko tiktai Sluterio mokiniai nemokėjo padaryti su tuo motyvu! Giliausio ir oriausio sielvarto paveikslą, tikrą akmeninį gedulo maršą.

Bet galbūt mes jau perdedame, tardami buvus tokią užsakovo ir menininko disharmoniją. Nėra taip labai tikra, kad pats Sluteris Jeremijo akinių nelaikė puikiu sumanymu. Geras ir prastas skonis anų dienų galvose dar lyg ir nebuvo atsiskyrę nuo kits kito; meninė nuovoka ir prabangos bei retenybių pomėgis dar nebuvo visai netapatūs dalykai. Naivi fantazija dar ramiausiai galėjo gėrėtis kokia keistenybe, tarytum ji būtų grožio įsikūnijimas. Stiliaus pajauta dar ne visai atitiko šiandieninius viduramžių garbintojų reikalavimus. Joks realistinis efektas nebuvo pernelyg šiurkštus: turėta judančių paveikslų *„aux sourcilz et yeulx branlans“* [20] [„su krutančiais antakiais ir akimis“]; statant Pasaulio sukūrimą, vaidinimui naudojami gyvi padarai, netgi žuvys [21]. Taurus menas ir brangūs blizgučiai dar ramiausiai gyvuoja pramaišiui, jais vienodai žavimasi. Toks rinkinys kaip Drezdeno Grünes Gewölbe yra nuosėdos, *caput mortuum*, kunigaikščio dailės kolekcijos, su kuria jos kitados sudarė vieną visumą. Hesdino pilyje, meno kūrinių lobyne, o sykiu ir pramogų buveinėje, pilnoje mechaninių smagybių — *engins d'esbatement,* — taip ilgai priklausiusių valdovo pramogų arsenalui, Caxtonas yra matęs kambarį, išpuoštą tapiniais, vaizduojančiais Jasono, Aukso Vilnos didvyrio, istoriją. Dėl didesnės prabangos ten buvo įtaisytos žaibų, griaustinio, sniego ir lietaus mašinos Medėjos burtams imituoti [22].

Ir per vaidinimus, *personnages*, kurie, valdovui įžengiant į miestą, buvo rodomi gatvių kampuose, fantazija gebėjo viską suimti. Greta šventų scenų 1389 m. Paryžiuje, Izabelei Bavarietei žengiant į miestą kaip Karolio VI sutuoktinei, regėtas ir baltas elnias paauksuotais ragais, su kaklą juosiančia karūna; jis guli ant *„lit de justice"* [„teisingumo guolio"] ir judina akis, ragus, kojas, o galiausiai iškelia aukštyn kalaviją. Per tą pačią iškilmę angelas, *„par engins bien faits"* [„panaudojus gerai padarytus įrenginius"], nusklendžia nuo Dievo Motinos katedros bokštų; kaip tik tą akimirką, kai karalienė ten pasirodo, jis nusileidžia pro plyšį aukso lelijomis išsiuvinėtos žydros taftos apdangale, kuriuo apgaubtas visas tiltas, uždeda karalienei ant galvos karūną ir grįžta atgalios, kaip ir buvo atsiradęs, *„comme s'il s'en fust retourné de soy-mesmes au ciel"* [23] [„tarsi pats savaime būtų grįžęs į dangų"]. Tokie nusileidimai per valdovų įžengimus ir vaidinimus buvo didžiai pamėgtas triukas [24] ne vien kraštuose, esančiuose į šiaurę nuo Alpių: ir Brunellesco turėjo kurti tokius įtaisus. Penkioliktajame šimtmetyje teatrinis arklys, kurį judina viduje įsitaisęs žmogus, matyt, visai neatrodė juokingas, bent jau Lefèvre'as de Saint Remy be jokios pašaipos pasakoja apie pasirodymą keturių trimitininkų ir dvylikos bajorų *„sur chevaulx de artifice"*, *„saillans et poursaillans tellement que belle chose estoit à veoir"* [25] [„su dirbtiniais arkliais", „šokinėjančiais ir laigančiais, kad gražu buvo pažiūrėti"].

Skiriamosios ribõs, kurios reikalauja mūsų meninis skonis ir kurią nusibrėžti mums padėjo viską niokojantis laikas, — ribos tarp be pėdsakų pradingusios įmantrios prabangos ir kelių mums išlikusių aukštojo meno kūrinių, — ano meto žmonės mažne neįžvelgė. Burgundijos laikų menas dar visas tilpo bendruomenės gyvenimo formose. Meno paskirtis buvo tarnauti. Visų pirma jis atliko socialinę funkciją, o čia svarbiausia buvo atskleisti prabangą ir pabrėžti asmeninį reikšmingumą, — ne menininko, bet fundatoriaus. Nieko nekeičia tas faktas, kad bažnytiniame mene prabangaus puošnumo paskirtis — žadinti šventas mintis ir kad fundatorius čia savo asmenį iškelia į priekinį planą, vadovaudamasis maldingais sumetimais. Kita vertus, pasaulietinė tapyba tikrai ne visados buvo tokia perdėtai pasipūtėliška, kokia derėjo puikybės kupinam rūmų gyvenimui. Pernelyg stinga mums žinių apie aplinką, kurioje menas gyvavo, pernelyg fragmentiškos ir mūsų žinios apie patį meną, kad galėtume aiškiai įžvelgti, kaip menas ir gyveni-

mas šliejosi prie kits kito, kaip jie vienas su kitu liejosi. Rūmai ir bažnyčia dar nėra visas ano meto gyvenimas.

Todėl mums tokie nepaprastai svarbūs tie negausūs meno kūriniai, kuriuose bent šiek tiek perteikiamas gyvenimas anapus tų dviejų sferų. Vienas iš jų spinduliuoja kaip neprilygstama brangenybė: Arnolfinių poros portretas. Čia regime penkioliktojo šimtmečio meną pačiu gryniausiu pavidalu; čia prie mūsų labiausiai priartėja mįslingas jo autoriaus, Jano van Eycko, asmuo. Šįkart jam nereikėjo nei perteikti dieviškos didybės švitesio, nei tarnauti didžiųjų ponų puikybei: jis nutapė savo draugus jų vedybų proga. Ar tai tikrai buvo pirklys iš Lukos Jeanas Arnoulphinas, kaip jį vadinta Flandrijoje? Iš visų veidų, kada nors žvelgusių į šį pasaulį, tasai veidas, Van Eycko tapytas [26], regisi mažiausiai itališkas. Tačiau 1516 m. datuotame Margaritos Austrės tapybos rinkinio sąraše minimas vienas paveikslas, nusakytas kaip *Hernoul le fin avez sa femme dedens une chambre* [„Subtilusis Hernoulis su žmona kambaryje"], ir tai tebelieka svarus argumentas laikyti pavaizduotus asmenis Arnolfiniais. Šiuo atveju nederėtų paveikslo laikyti „miestiečių portretu". Mat Arnolfinis buvo didis ponas, ne sykį patarinėjęs kunigaikščio valdžiai svarbiais klausimais. Šiaip ar taip, čia pavaizduotas žmogus buvo Jano van Eycko bičiulis. Tatai liudija subtili giliaprasmė maniera, kuria tapytojas pasirašė savo kūrinį, — užrašas viršum veidrodžio: *„Johannes de Eyck fuit hic, 1434"* *. Janas van Eyckas buvo čia. Ką tik. Spengiančioje kambario tyloje dar tebeaidi jo balsas. Šis paveikslas toks kupinas nuoširdaus švelnumo ir tykios ramybės, kurią mums iš naujo atneš tik Rembrandtas, tarytum jis būtų paties Jano širdis. Čia ūmai vėlei sugrįžta tasai viduramžių vakaras, kuris mums jau pažįstamas ir kurio taip dažnai veltui ieškome tų laikų literatūroje, istorijoje ir religiniame gyvenime: laimingi, taurūs, giedri ir paprasti liaudies dainos ir bažnytinės muzikos viduramžiai. Kaip mes ir vėlei nutolome nuo šaižaus juoko ir nežabotos aistros!

Tuomet mūsų vaizduotė gali išvysti Janą van Eycką, nusišalinusį nuo ryškaus, margo savo laikų gyvenimo, kuklų svajotoją, einantį per

* Kad ir kaip norėtųsi išversti: „Tai buvo Janas van Eyckas" — ir pavaizduotąjį laikyti pačiu dailininku, argumentai už ir prieš tokį vertimą, neseniai iš naujo išdėstyti (žr. Revue de l'art, 36, 1932, p. 187; Gaz. des beaux arts, 74, 1932, p. 42; Burlington Magazine, 1934, mrt., oct., dec.), mano nuomone, dar neleidžia keisti įprastosios interpretacijos. (*Aut. past.*)

gyvenimą palenkta galva, į savo paties vidų nukreiptomis akimis. Atsargiau, nes viskas gali išvirsti į meno istorijos novelę: kaip kunigaikščio *„varlet de chambre“* nenoromis tarnavo aukštiesiems ponams, kaip jo amato draugai, kupini gilaus sielvarto, turėjo išsižadėti savo tauraus meno ir darbuotis ruošdami rūmų šventes ir puošdami laivus.

Nėra jokių duomenų, pateisinančių tokį vaizdavimąsi. Van Eyckų menas, kuriuo mes žavimės, gyvavo pačiame mums atkaraus rūmų gyvenimo šurmulyje. Iš nuobirų, mums žinomų apie tų dailininkų gyvenimą, matyti, kad jie puikiausiai gebėjo pritapti prie šio pasaulio. Kunigaikščio de Berry santykiai su rūmų dailininkais kuo gražiausi. Froissart'as buvo sutikęs jį bičiuliškai besišnekučiuojantį su André Beauneveu nuostabiojoje jo pilyje Mehun sur Yevre [27]. Trys broliai van Limburgai, didieji iliuminatoriai, Naujųjų metų proga pradžiugina kunigaikštį netikėta dovana: nauju iliuminuotu rankraščiu, kuris pasirodė esąs *„un livre contrefait“* [„padirbta knyga“] — *„d'une pièce de bois blanc paincte en semblance d'un livre, où il n'a nulz feuillets ne riens escript“* [28] [„iš vieno balto medžio gabalo, nudažyto kaip knyga, bet neturinčio nei lapų, nei ko nors parašyta“]. Nėra abejonės, kad Janas van Eyckas sukinėjosi pačiame rūmų gyvenimo centre. Slaptoms diplomatinėms misijoms, kurias jam patikėdavo Pilypas Gerasis, buvo reikalingas gerai apie pasaulį nusivokiąs žmogus. Savo šimtmetyje jis buvo laikomas išprususiu vyru, skaičiusiu klasikus ir studijavusiu geometriją. Savo kuklų devizą *„Als ik kan“* [„Kiek įstengiu“] jis buvo šiek tiek įmantrokai užmaskavęs graikiškomis raidėmis.

Jeigu šie ir panašūs duomenys nebūtų mums perspėjimas, mes labai jau lengvai būtumėm linkę apsirikti, nusakydami Van Eyckų meno vietą penkioliktojo šimtmečio gyvenime. Mūsų akimis žvelgiant, tais laikais būta dviejų viena nuo kitos ryškiai atsiskyrusių gyvenimo sferų. Čia — rūmų, diduomenės ir turtingųjų miestiečių kultūra; plepi, godi garbės ir turtų, margų margiausia, kupina aistrų įkarščio. Ten — tyki, vienodai pilka naujojo maldingumo sfera, kurioje gyvena rimti vyrai ir nuolankios miestietės moteriškutės, ieškančios prieglaudos Brolių namuose ir Windesheimo kongregacijoje, — taigi ir Ruusbroeco bei šventosios Koletės sfera. Prie šios sferos, byloja mūsų nuojauta, būtų derėjęs Van Eyckų menas, jo maldinga, tyki mistika. Tačiau iš tikrųjų jo vieta veikiau priešingoje sferoje. Naujojo maldingumo šalininkai neprielankiai žiūrėjo į jų laikais suklestėjusį didįjį meną. Jie

priešinosi daugiabalsei muzikai, netgi vargonams [29]. Tų laikų muzikos globėjai buvo prabangą pamėgę burgundai, Utrechto vyskupas Dovydas ir pats Karolis Narsusis, kurių kapeloms vadovavo pirmieji meistrai: Obrechtas — Utrechte, Busnois — pas kunigaikštį, kuris jį imasi netgi savo stovyklon prie Noiso. Windesheimo ordinaras uždraudė bet kokias giedojimo puošmenas, o Tomas Kempietis sako: „jeigu nemokate giedoti kaip vyturys ir lakštingala, giedokit kaip varnos ir varlės kūdroj, kurios gieda taip, kaip Dievas joms leido“ [30]. Apie tapybos meną jie mažiau tėra pasisakę, nes neturėjo tokios progos; tačiau pageidavo, kad jų knygos būtų paprastos, kad jos nebūtų iliuminuojamos dėl paties meno [31]. Didžiai įtikėtina, kad net toks kūrinys kaip „Avinėlio garbinimas“ jiems būtų regėjęsis kaip grynos puikybės išraiška.

Beje, ar riba, skirianti šias dvi gyvenimo sferas, iš tikrųjų buvo tokia griežta, kaip mums rodosi? Anksčiau * apie tai jau kalbėta. Rūmų sluoksniai ir griežto maldingo gyvenimo pasaulis dažnai susiliečia. Šventoji Koletė ir Dionyzas Kartūzas palaiko ryšius su kunigaikščiais; Margarita Jorkietė, antroji Karolio Narsiojo žmona, gyvai domisis „reformuotaisiais“ Belgijos vienuolynais. Beatrix van Ravestein, viena pirmųjų Burgundijos rūmų damų, po prabangiais apdarais vilki ašutinę. *„Vestue de drap d'or et de royaux atournemens à luy duisans, et feignant estre la plus mondaine des autres, livrant ascout à toutes paroles perdues, comme maintes font, et monstrant de dehors de pareil usages avecques les lascives et huiseuses, portoit journellement la haire sur sa chair nue, jeunoit en pain et en eau mainte journée par fiction couverte, et son mary absent couchoit en la paille de son lit mainte nuyt“* [32] [„Vilkėdama brokatu ir karališkai pasipuošusi, kaip jai ir derėjo, ir apsimesdama esanti pasaulietiškesnė už kitas, mielai atkišdavo ausį kiekvienam tuščiam žodžiui, kaip ne viena daro, ir, išoriškai dėdamasi lengvabūdė ir plevėsa, kasdien dėvėjo ašutinę ant nuogo kūno ir slapta pasninkaudavo po keletą dienų, valgydama tik duoną bei gerdama tik vandenį, o kai vyro nebūdavo namie, kai kuriomis naktimis miegodavo ant šiaudų, paklotų savo lovoje“]. Tylus susikaupimas, tapęs naujojo maldingumo sekėjų nuolatine gyvenimo forma, pažįstamas ir didiesiems puikuoliams, tačiau tik gūsiais, kaip atilsis po lėbavimų. Pilypui Gera-

---

* p. 233.

jam po didžiosios puotos Rijselyje iškeliavus į Regensburgą derybų su imperatorium, pulkelis rūmų didikų ir damų pasitraukia griežton uždarumon, *„qui menèrent moult belle et saincte vie“* [33] [„kur gyveno labai gražiai ir šventai“]. Kronikininkai, taip didingai ir nuodugniai aprašinėdami visą tą prabangą ir iškilmę, nepamiršta vis pakartoti, kad *„pompes et beubans“* [„pompa ir ištaiga“] jiems ne prie širdies. Net Olivier de la Marche'as po šventės Rijselyje apmąsto *„les oultraigeux excès et la grant despense qui pour la cause des ces banquetz ons estè faictz“* [„baisų nesaikingumą ir didį išlaidavimą dėl šitos puotos“]. Ir jis neįžvelgia joje jokių *„entendement de vertu“* [„dorybingų siekių“], išskyrus vaidinimą, kuriame pasirodė Bažnyčia; tačiau kitas rūmų išminčius išaiškina jam, kodėl viskas taip turėjo būti [34]. Liudvikas XI, pagyvenęs Burgundijos rūmuose, persiėmė neapykanta bet kokiai ištaigai [35].

Sluoksniai, kuriuose ir kuriems darbavosi menininkai, buvo visai kiti nei naujojo maldingumo sfera. Nors ir tapybos suklestėjimo, ir religijos atsinaujinimo šaknys slypi miesto bendruomenės gyvenime, miestietišku Van Eyckų ir jų ipėdinių meno jau negalima vadinti. Rūmai ir diduomenė prisiviliojo menus. Miniatiūros meno pakylėjimas iki tų meninio subtilumo aukštumų, kurios būdingos brolių van Limburgų kūrybai ir *Heures de Turin* [„Turino valandų knygai“], buvo išimtinis valdovo mecenato nuopelnas. O turtingieji didžiųjų Belgijos miestų gyventojai patys siekė aristokratinės gyvenimo formos. Pietų Nyderlandų ir Prancūzijos meno skirtumą nuo tų menkų penkioliktojo šimtmečio nuotrupų, kurios laikytinos Šiaurės Nyderlandų menu, geriausiai galima nusakyti kaip socialinės aplinkos skirtumą: ten — ištaigus, brandus Briugės, Gento, Briuselio gyvenimas, veikiamas nuolatinio sąlyčio su rūmais; čia — toks nuošalus provincijos miestukas kaip Harlemas, visais atžvilgiais kur kas gimingesnis tykiems naujojo maldingumo miestams Ijselio pakrantėse. Jeigu Dirko Boutso menas gali būti vadinamas „harlemišku“ (tai, kas mums iš jo kūrybos išliko, nutapyta Pietuose, kurie ir jį buvo pavilioję), tuomet jo kūriniams būdingas paprastumas, stingulys, uždarumas gali būti laikomi grynai miestietiškos dvasios išraiška, kurios priešingybė — Pietuose gyvenusių meistrų aristokratiški užmojai, pompastiškas gracingumas, prabanga ir žibesys. Harlemo mokykla iš tiesų artimesnė miestietiškos gyvenimo rimtybės sferai.

Didžiosios tapybos užsakovai, kiek jie mums apskritai žinomi, visi mažne be išimties buvo ano meto stambiojo kapitalo atstovai. Tai patys valdovai, didieji rūmų ponai ir didieji prasimušėliai, kurių Burgundijos epochoje buvo gausu ir kurie drauge su kitais linko rūmų pusėn. Juk Burgundijos galybės pamatas buvo kaip tik finansinių galių pritraukimas tarnybon ir naujų kilmingų finansinių jėgų kūrimas dovanojimų ir privilegijų keliu. Tų sluoksnių gyvenimo forma yra elegantiško riterystės idealo siekimas, kai kliedima Aukso Vilnos ceremonijomis ir puotų bei turnyrų prabanga. Nuoširdžiai maldingame paveiksle „Septyni sakramentai", kuris saugomas Antverpeno muziejuje, nutapytas herbas leidžia spręsti, kad jo fundatorius gali būti Doorniko vyskupas Jeanas Chevrot. Jis, greta Rolino, buvo artimiausias kunigaikščio patarėjas [36], uoliai talkinęs jam Aukso Vilnos ordino ir didžiojo kryžiaus žygio reikaluose. Stambaus ano meto kapitalisto tipas yra Pieteris Bladelynas, kurio kukli figūra pažįstama mums iš triptiko. puošusio bažnyčios altorių jo įkurtame Flandrijos miestelyje Midelburge. Nuo mokesčių rinkėjo gimtajame Briugės mieste jis iškilo iki vyriausiojo kunigaikščio iždininko. Taupumu ir gera kontrole pataisė finansus. Tapo Aukso Vilnos iždininku, riteriu; buvo siųstas su svarbia diplomatine misija — 1440 m. išpirkti iš anglų nelaisvės Karolį Orleanietį; būtų turėjęs drauge traukti į kryžiaus žygį prieš turkus ir tvarkyti ten piniginius reikalus. Jo turtai kėlė amžininkų nuostabą. Jis naudojo tuos turtus polderių statybai — apie tai dar ir šiandien mums primena Bladelijno polderis tarp Sluiso ir Zuidzandės, — ir Midelburgo, naujo Flandrijos miesto, įkūrimui [37].

Jodocus Vydtas, besipuikuojąs Gento altoriuje kaip fundatorius, ir kanauninkas Van de Paelė taip pat yra iš to meto didžiųjų turtuolių; de Croy ir de Lannoy giminės — kilmingi *nouveaux riches* [naujieji turčiai]. Didžiausią įspūdį amžininkams darė iškilimas Nicolas Rolino, kanclerio, kuris, *„venu de petit lieu"* [„kilęs iš žemutinių sluoksnių"], kaip juristas, finansininkas ir diplomatas buvo skiriamas į pačias aukščiausias tarnybas. Didžiosios 1419 m. ir 1435 m. Burgundijos sutartys buvo jo darbas. *„Soloit tout gouverner tout seul à part luy manier et porter tout, fust de guerre, fust de paix, fust en fait des finances"* [38] [„Buvo pratęs viską valdyti pats vienas ir viską tvarkyti savaip, — ar tai būtų karo, ar taikos, ar finansų reikalai"]. Ne visai leistinomis priemonėmis jis sukaupė pasakiškus turtus, kuriuos naudojo gausioms fun-

dacijoms. Ir vis tiek buvo su neapykanta kalbama apie jo gobšumą ir puikybę. Mat žmonės netikėjo, kad tas fundacijas skatina maldingas nusiteikimas. Rolinas, taip maldingai klūpąs Luvre saugomame Jano van Eycko paveiksle, kurį jis užsakydino savo gimtajam Oteno miestui, ir ne mažiau maldingai klūpąs Rogiero van der Weydeno paveiksle, nutapytame jo ligoninei Beaune'e, garsėjo kaip žmogus, kuriam rūpi vien žemiški dalykai. „Savo derlių jis visados rinko žemėje, — sako Chastellainas, — tarytum ši žemė jam būtų amžiams duota, ir šitaip davėsi savo proto suklaidinamas, nes nenorėjo pripažinti nei ribos, nei saiko tiems dalykams, kurių artimą galą prikišamai rodė jo senyvas amžius". O Jacques'as du Clercqas sako: *„Le dit chancellier fust reputé ung des sages hommes du royaume à parler temporellement; car au regard de l'espirituel, je m'en tais"* [39] [„Minėtasis kancleris buvo laikomas vienu iš išmintingiausių vyrų karalystėje pasaulietinio gyvenimo klausimais, nes apie dvasinį gyvenimą verčiau patylėsiu"].

Ar imsime „Kanclerio Rolino madonos" fundatoriaus veide ieškoti apsimetėlio bruožų? Šioje knygoje * jau kalbėjome, kaip mįslingai pasaulietinės nuodėmės — puikybė, godumas ir neskaistybė — reiškėsi drauge su rimtu maldingumu ir tvirtu tikėjimu tokių figūrų kaip Pilypas Burgundietis ir Liudvikas Orleanietis. Šiam etiniam anų laikų tipui galbūt dera priskirti ir Roliną. Tokių seniai praėjusio šimtmečio žmonių prigimties esmę nelengva užčiuopti.

Penkioliktojo šimtmečio tapyba gyvuoja toje sferoje, kur susiliečia mistiniai ir šiurkščiai žemiški kraštutinumai. Iš jos bylojantis tikėjimas toks tiesioginis, kad joks žemiškas atvaizdavimas jam nėra pernelyg juslingas ar pernelyg jį slegiąs. Van Eyckas gali savo angelus ir dieviškus atvaizdus dangstyti sunkiais, prabangiai pasipūtusiais apdarais, sagstyte nusagstytais auksu ir brangakmeniais; rodant kelią į aukštybes, jam dar nereikia barokui būdingų plevėsuojančių drabužių ir tabaluojančių kojų.

Tačiau nors šis tikėjimas labai tiesioginis ir stiprus, dėl to jis nėra primityvus. Taikant penkioliktojo šimtmečio tapytojams primityvistų sąvoką, kyla nesusipratimo pavojus. „Primityvus" čia gali reikšti tiktai „pradinis" — ta prasme, kad senesnė tapyba mums nežinoma, taigi šis žodis gali būti taikomas tik chronologijos prasme. Bet paprastai

---

* p. 225 ir toliau.

veikiau linkstama su ta sąvoka sykiu sieti ir vaizdinį, neva šių menininkų dvasia buvusi primityvi. O tai jau visai neteisybė. Šio meno dvasia yra paties tikėjimo dvasia, neseniai mūsų aprašyta šioje knygoje: kraštutinis visų su religija susijusių dalykų persunkimas ir perteikimas vaizdais.

Kitados dieviškąsias figūras regėta kaip labai tolimas, atžarias ir sustingusias. Paskui atėjo širdingumo patosas. Ašarų ir giesmių tvanu jis išsiliejo dvyliktojo šimtmečio mistikoje, visų pirma — šventojo Bernardo veikaluose. Dievybė buvo šturmuojama jaudulingu kūkčiojimu. Idant dar labiau būtų įmanoma įsijausti į Dievo kančias, Kristui ir šventiesiems buvo primestos visos tos spalvos ir formos, kurias fantazija sėmėsi žemiškame gyvenime. Gausus žmogiškų vaizdinių srautas plūstelėjo per padanges. Tas srautas ir toliau tebeplūsta, skaidydamasis į nesuskaičiuojamą daugybę mažučių atšakų. Vis nuodugniau apdorojant, pamažėle visi šventi dalykai su mažiausiomis smulkmenomis buvo perkelti į vaizdus. Maldaujančios rankos timptelėjo dangų žemyn.

Iš pradžių ilgą laiką vaizduojamosiomis galiomis žodis buvo pralenkęs plastinę ir tapybinę kūrybą. Tuo metu, kai skulptūroje, varžomoje medžiaginių priemonių ir temų, dar tebebuvo išlikę daug senesniųjų schematiškų vaizdinių, literatūra jau pradėjo su menkiausiomis smulkmenomis aprašinėti visas kryžiaus dramos kūno padėtis ir visus joje patirtus jausmus. *Meditationes vitae Christi* [„Kristaus gyvenimo apmąstymai“], jau apie 1400 m. priskirti Bonaventūrui [40], tapo šitokio patetiško natūralizmo pavyzdiniu veikalu, kuriame gimimo ir vaikystės, nuėmimo nuo kryžiaus ir apraudojimo scenos įgavo gyvas spalvas, iš kurio sužinota, kaip Juozapas Arimatėjietis lipo kopėčiomis, kaip turėjo spausti Viešpaties delną, kol pavyko ištraukti vinis.

Tačiau per tą laiką ir tapybos technika padarė pažangą; vaizduojamoji dailė ne tik įveikė atsilikimą, bet ir pati išsiveržė į priekį. Van Eyckų menu tapybinis šventųjų dalykų vaizdavimas pasiekė tokį detalumo ir natūralizmo laipsnį, kuris grynai meno istorijos požiūriu gal ir gali būti vadinamas pradžia, tačiau kultūros istorijos požiūriu reiškia pabaigą. Buvo pasiekta kraštutinė žemiško dievybės vaizdavimo riba; mistinis tų vaizdų turinys jau kone nyko iš paveikslų, palikdamas vien gėrėjimąsi formų įvairove.

Todėl Van Eyckų natūralizmas, meno istorijoje paprastai suvokiamas kaip Renesansą pranašaująs elementas, veikiau laikytinas visišku

vėlyvųjų viduramžių dvasios išsiskleidimu. Čia irgi tas pats natūralistinis šventenybės vaizdavimas, kurį mes regėjome visuose su šventųjų garbinimu susijusiuose dalykuose, — Johanneso Brugmano pamoksluose, nuodugniuose Gersono apmąstymuose ir Dionyzo Kartūzo pragaro kančių aprašymuose.

Ir čia forma visąlaik taikosi užgožti turinį, trukdydama jam atsinaujinti. Van Eyckų dailėje turinys dar visai viduramžiškas. Naujų minčių tas menas neišsako. Tai kraštutinumas, paskutinis taškas. Galutinai užbaigtas viduramžių sąvokų statinys rėmė dangų; tereikėjo jį tiktai nudažyti ir išgražinti.

Žavėdamasis didžiąja tapyba, Van Eyckų amžininkas suvokė du dalykus: vykusį objekto pavaizdavimą ir neįtikėtiną amato tobulumą, įstabų detalių tikslumą, visišką sutapimą su tikrove. Viena vertus, šis vertinimas veikiau priskirtinas maldingumo, o ne estetinio jaudulio sferai, kita vertus, regime nuostabą, kuri, mūsų požiūriu, estetiniu jauduliu nėra verta vadintis. Genujos literatas Bartalomeo Fazio, rašęs apie 1450 m., yra pirmasis meno kritikas, kurio samprotavimai apie šiandien iš dalies jau pradingusius Jano van Eycko kūrinius mums yra žinomi. Jis giria vienos Marijos figūros grožį ir dorybingumą, angelo Gabrieliaus plaukus, „pranokstančius tikrus plaukus", šventą askezės griežtumą, kuriuo spinduliuoja Krikštytojo veidas, Jeronimo „gyvenimo" būdą. Toliau jis žavisi perspektyva Jeronimo studijų kambaryje, saulės spinduliu, krintančiu pro plyšį, besimaudančios moters atvaizdu veidrodyje, prakaito lašeliais ant kitos moters kūno, degančia lempa, kraštovaizdžiu su keleiviais, kalnais, miškais, kaimais ir pilimis, begaliniais horizonto toliais, paskui — dar sykį veidrodžiu [41]. Žodžiai, kuriais jis tatai perteikia, liudija vien smalsumą ir nuostabą. Jis patenkintas leidžiasi nešamas nevaržomos fantazijos srauto; visumos grožio jis nesvarsto. Tai dar viduramžiškas viduramžiško kūrinio vertinimas.

Šimtmečiu vėliau įsiviešpatavus renesansiškai grožio sampratai, kaip tik tasai flamandų menui būdingas perdėtas savarankiškos detalės tikslumas imamas laikyti jo fundamentalia yda. Jeigu Francesco de Holanda, portugalų tapytojas, savo apmąstymus apie meną pateikiąs kaip pašnekesius su Michelangelo, iš tikrųjų persakė didingojo meistro nuomonę, tuomet pastarasis būtų taip kalbėjęs:

„Flamandų tapybos menas visiems maldingiems žmonėms patinka labiau nei italų. Pastarasis niekados neišspaudžia jiems ašaros, o pir-

masis leidžia gausiai išsiverkti, tačiau tai anaiptol nėra įtaigumo padarinys ir to meno nuopelnas, — taip yra vien dėl didelio maldingųjų jaudulingumo. Flamandų tapyba atitinka skonį moterų, ypač senesniųjų ir visai jaunučių, taip pat vyrų ir moterų vienuolių, ir visų aukštakilmių, nejaučiančių tikrosios harmonijos. Flandrijoje tapytojas visų pirma stengiasi apgaulingai tiksliai perteikti daiktų išorę, — ir dažniausiai tokių daiktų, kurie žadina susižavėjimą arba yra nepriekaištingi, sakysim, šventųjų ir pranašų. Paprastai jis vis dėlto tapo tai, kas įprasta vadinti kraštovaizdžiu, o jame — daugybę figūrų. Nors akiai tatai ir malonu, čia nėra nei meno, nei proto; nei simetrijos, nei proporcijos; nėra atrankos, nėra didybės; žodžiu, šioje tapyboje nėra jėgos arba didingumo; ji siekia vienu sykiu tobulai pavaizduoti daug daiktų, kurių ir vienas būtų pakankamai reikšmingas, idant jam atsidėtum visomis jėgomis".

Maldingieji čia — tai viduramžiškos dvasios žmonės. Šitam didžiajam vyrui senasis grožis buvo tapęs mažųjų ir silpnųjų dalyku. Ne visi buvo tokios pat nuomonės. Düreriui ir Quintenui Metsysui, taip pat ir Janui van Scoreliui, kuris, pasak legendos, pabučiavęs „Avinėlio garbinimą", senasis menas anaiptol nebuvo miręs. Tačiau kaip tik Michelangelo čia nuosekliau perteikia Renesanso nuostatą. Tai, ką jis prikiša flamandų menui, yra kaip tik esminiai vėlyvųjų viduramžių dvasios bruožai; smarkus sentimentalumas, kiekvienos suvoktos savybės traktavimas kaip esminės, pasinėrimas į reginio įvairovę ir margumą. Tam priešinasi naujasis renesansiškas požiūris į meną ir gyvenimą, kuris, kaip visuomet būna, galėjo įsitvirtinti tik laikinai pasidarydamas aklas pirm jo buvusiam grožiui ir tiesai.

19

GROŽIO PAJAUTA

Estetinio gėrėjimosi suvokimas ir jo žodinė išraiška išsivystė vėlai. Penkioliktojo šimtmečio žmogus, žavėdamasis menu, dar gali vartoti tiktai tuos terminus, kurių mes tikimės iš nustebusio miesčionio. Net meninio grožio sąvoka jam dar nežinoma. Menui nusmelkus jį grožio šiurpuliu, jis išsyk tą patyrimą tiesiogiai paverčia arba Dievo artumos, arba pasitenkinimo gyvenimu jausmu.

Dionyzas Kartūzas parašė veikalą *De venustate mundi et pulchritudine Dei* [1] [„Apie pasaulio dailumą ir Dievo grožį"]. Taigi jau pačiame pavadinime tikras grožis priskiriamas tik Dievui; pasaulis gali būti tiktai *venustus* — dailus, mielas. Kūrinijos grožybės, sako jis, ne kas kita, kaip aukščiausiojo grožio srovelės; kūrinys vadinamas gražiu, nes jam skirta dieviškosios prigimties grožio dalis ir dėl to jis su dieviškosios prigimties grožiu darosi lyg ir vienalytis [2]. Tokia erdvia ir pakylėta grožio teorija, kurioje Dionyzas remiasi Pseudoareopagitu, Augustinu, Hugonu iš Senviktoriečiu ir Aleksandru iš Haleso [3], būtų galima grįsti gryną visokio grožio analizę. Bet iki to penkioliktojo šimtmečio dvasiai dar labai toli. Net ir pačius žemiško grožio pavyzdžius — augalo lapą, spalvas mainančią jūrą, neramią jūrą — jis nuolatos perima iš savo pirmtakų, būtent iš dviejų dvyliktajame šimtmetyje Šv. Viktoro vienuolyne gyvenusių subtilios dvasios vyrų — Ričardo ir Hugono. Mėgindamas pats analizuoti grožį, Dionyzas lieka be galo paviršutiniškas. Žolynai gražūs, nes jie žali, akmenys — nes žiba, žmogaus kūnas, dromedaras ir kupranugaris — nes yra tikslingi. Žemė graži, nes ilga ir plati, dangaus kūnai — nes apvalūs ir šviesūs.

Kalnų mes gėrimės didumu, upių — ilgumu, laukų ir girių — platumu, o pačios žemės — neišmatuojama mase.

Viduramžių mąstysena grožio sąvoką nuolatos suveda į tobulumo, proporcijos ir žibesio sąvokas. *„Nam ad pulchritudinem*, — sako Tomas Akvinietis, — *tria requiruntur. Primo quidem integritas sive perfectio: quae enim diminuta sunt, hoc ipso turpia sunt. Et debita proportio sive consonantia. Et iterum claritas: unde quae habent colorem nitidum, pulchra esse dicuntur"* [4] [„Mat grožiui reikalingi trys dalykai. Pirmiausia grynumas, arba tobulumas: mat kas netobula, tas dėl to ir bjauru. Paskui — atitikimas, arba derėjimas. Ir pagaliau aiškumas: todėl tai, kas yra tyros spalvos, vadinamas gražiu"]. Tokį tad mastelį stengiasi taikyti Dionyzas. Išeina ne itin vykusiai: taikomoji estetika visados yra keblus daiktas. Kai grožio sąvoka tokia intelektualistinė, nėra ko stebėtis, kad dvasia negali ilgiau stabtelėti prie žemiško grožio: mėgindamas aprašyti grožį, Dionyzas kiekvienąsyk iškart vėlei nuklysta prie neregimojo — angelų ir empirėjaus — grožio. Arba ieško jo abstrakčiuose dalykuose: gyvenimo grožis yra pats gyvenimas, kai laikomasi ir klausoma Dievo įsakymų, kai to gyvenimo neteršia nuodėmės bjaurastis. Apie meno grožį jis nekalba, nekalba net apie tai, kas jį labiausiai turėjo veikti kaip savarankiška vertybė, — apie muziką.

Tam pačiam Dionyzui sykį įžengus Hertogenboscho Šv. Jono bažnyčion, kur grojo vargonai, nuo saldžios melodijos širdis išsyk nutirpo, jis paskendo ilgai užtrukusioje ekstazėje [5]. Grožio sukeltas jaudulys iškart pavirto į religinį išgyvenimą. Tikriausiai jam neatėjo į galvą mintis, kad muzikos ar vaizduojamosios dailės grožis galėtų jį žavėti kuo nors kitu, ne vien pačiu šventumu.

Dionyzas buvo iš tų, kurie smerkė naujosios, daugiabalsės muzikos įsileidimą į bažnyčią. Panašu, sako jis, sekdamas vienu iš pirmtakų, kad balso sulaužymas (*fractio vocis*) yra sulaužytos sielos ženklas; jis lygintinas su garbiniuotais vyro plaukais ar plisuota moters suknia, — tai gryna tuštybė. Girdi, keletas žmonių, praktikavusių šitokį daugiabalsį giedojimą, pasisakę, kad tame giedojime slypinti puikybė ir tam tikras sielos geidulingumas (*lascivia animi*). Dionyzas pripažįsta, kad esama dievotų žmonių, kuriems melodijos itin smarkiai sužadinančios kontempliaciją ir maldingumą, todėl Bažnyčia ir leidžianti vargonus. Bet jeigu išmoningos muzikos paskirtis esanti patikti ausiai, o pirmiau-

sia — sužavėti susirinkusią bendruomenę, ypač moteris, — tuomet ji, be abejo, atmestina [6].

Čia matome, kaip viduramžių dvasia, mėgindama aprašyti muzikos keliamo jaudulio esmę, dar neranda jokių kitų terminų, išskyrus nuodėmingus potyrius: puikybę ir tam tikrą sielos geidulingumą.

Apie muzikos estetiką nuolatos buvo daug rašoma. Dažniausiai čia remtasi jau nebesuprantamomis antikinėmis muzikos teorijomis. Tačiau apie tai, kaip muzikos grožis iš tikrųjų buvo išgyvenamas, visi tie traktatai galų gale mums nedaug tebyloja. Prireikus nusakyti, kas gi muzikoje buvo taip gražu, lieka tik neapibrėžti samprotavimai, savo sandara labai panašūs į mėginimus perteikti susižavėjimą vaizduojamąja daile. Viena vertus, muzika teikianti dangiško džiaugsmo potyrių, kita vertus, žavimasi joje girdimu vykusiu pamėgdžiojimu. Visos aplinkybės buvo palankios muzikos keliamą jaudulį perteikti kaip giminingą dangaus linksmybėms; čia buvo ne šventų dalykų vaizdavimas (kaip tapyboje), bet paties dangiško džiaugsmo atšvaitas. Šauniajam Molinet, pačiam, matyt, labai vertinusiam muziką, pradėjus pasakoti, kaip Karolis Narsusis, žinia, didis muzikos mėgėjas, savo stovykloje prie Noiso užsiiminėjo literatūra ir ypač muzika, retoriaus širdis tiesiog džiūgaute džiūgauja: „*Car musique est la résonnance des cieux, la voix des anges, la joie de paradis, l'espoir de l'air, l'organe de l'Eglise, le chant des oyselets, la récréacion de tous cueurs tristes et désolés, la persécution et enchassement des diables*“ [7] [„Mat muzika yra dangaus aidas, angelų balsai, rojaus palaima, erdvės viltis, Bažnyčios vargonai, paukščių giesmė, visų liūdinčių ir neviltin puolusių širdžių paguoda, velnių persekiojimas ir išvijimas“]. Be abejo, gerai žinota, kad muzikos žadinamuose išgyvenimuose esama ekstatinių elementų. „Harmonijų galia, — sako Pierre'as d'Ailly, — taip prisitraukia žmogaus sielą, kad jis pamiršta ne tik kitas aistras ir rūpesčius, bet ir pats save“ [8].

Jeigu jau tapyboje buvo žavimasi vykusiu gamtos daiktų pamėgdžiojimu, tai muzikoje pavojus, kad grožio bus ieškoma pamėgdžiojime, buvo dar didesnis. Mat muzika jau nuo seno labai uoliai naudojosi savo ekspresyviomis priemonėmis. *Caccia* (iš čia kilęs anglų kalbos žodis *catch*, reiškiantis kanoną), kūrinys, iš pradžių vaizdavęs medžioklę, yra geriausiai žinomas pavyzdys. Olivier de la Marche'as pasakoja, kaip viename tokiame kūrinyje girdėjęs ir mažus šunelius

amsint, ir dogus lojant, ir trimitus aidint, lyg būtų buvęs girioje [9]. Šešioliktojo šimtmečio pradžioje Janequino, Josquino de Prés mokinio, *Inventions* muzikos forma perteikia įvairias medžiokles, kautynių prie Marignano triukšmą, Paryžiaus rinkos šurmulį, *„le caquet des femmes“* [„moterų tarškėjimą“] ir paukščių giesmes.

Taigi teorinė grožio analizė yra nevykusi, žavėjimosi grožiu išraiška — paviršutiniška. Analizėje aiškinant grožį nepažengiama toliau už šios sąvokos pakeitimą saiko, dailumo, tvarkos, didybės, tikslingumo sąvokomis. O visų pirma — žibesio, šviesos sąvokomis. Mėgindamas aiškinti dvasinių dalykų grožį, Dionyzas sieja juos su šviesa: protas yra šviesa, išmintis, mokslas, meniniai gabumai yra ne kas kita, kaip šviesus žibesys, savo vaiskumu nušviečiąs dvasią [10].

Kai mėginame apčiuopti anų laikų grožio pajautą, ieškodami jos ne grožio sąvokos apibrėžime ir ne išsisakymuose apie tapybos ir muzikos keliamą jaudulį, bet spontaniškose džiugaus gėrėjimosi grožiu apraiškose, mums krinta į akis, kad tos apraiškos mažne visados susijusios su žibesio arba gyvo judesio suvokimu.

Froissart'ui grožis retai tepadaro įspūdį; jis per daug įsileidęs į savo begalinius pasakojimus; tačiau vienas reginys nuolatos vis išspaudžia jam džiugaus susižavėjimo žodžių: laivai vandenyje su plevėsuojančiom vėliavom ir vimpelais, su saulėje žibančiais spalvingais herbais. Arba saulės spindulių mirguliavimas ant besiartinančio raitelių pulko šalmų, šarvų, iečių smaigalių, vėliavėlių ir vimpelų [11]. Eustache'as Deschamps'as gėrisi besisukančių malūnų grožiu ir saulės atspindžiu rasos lašelyje; La Marche'as pastebi, kaip gražiai saulės šviesa krinta ant šviesių vokiečių ir čekų riterių būrio plaukų [12]. Su grožėjimusi viskuo, kas tik žiba, susijusi ir apdarų puošyba, kuri penkioliktajame šimtmetyje dar labiausiai reiškėsi nusagstymu perdėta brangiųjų akmenų gausybe. Tik vėliau jų vietą užima kaspinai ir kilpelėmis surištos juostos. Kad žibesį dar padidintų skimbčiojimas, nešiojami varpeliai arba monetos. La Hire'as dėvi raudoną apsiaustą, visą nusagstytą dideliais sidabriniais karvių skambalais. Kapitonas Salazaras per vieną įžengimą į miestą 1465 m. pasirodo su dvidešimčia šarvuotų raitelių, kurių žirgai visi apkabinėti dideliais sidabro varpais; jo paties žirgo gūnioje prie kiekvienos figūros, kuriomis ji sėte nusėta, prikabintas didelis paauksuotas sidabro skambalas. Liudvikui XI 1461 m. įžengiant į Paryžių, Charolais, Croy, Saint Polio ir kitų žirgų

gūnios apkabinėtos daugybe didelių varpų; vienas varpas kabo tarp keturių stulpų ant Charolais žirgo kukšteros. Vienas Cleefo kunigaikštis, parsivežęs šią madą iš Burgundijos rūmų, dėl to gavo pravardę *„Johenneken mit den bellen“* [„Jonelis su varpeliais“]. Karolis Narsusis per vieną turnyrą pasirodo vilkėdamas iškilmių apdaru, nusagstytu žvangančiais Reino guldenais; anglų didikai dėvi aukso nobeliais apkabinėtus drabužius [13]. Per Ženevos grafo vestuvių puotą Šamberi pilyje 1434 m. grupė didikų ir damų sušoka šokį visi apsidarę baltais, *„or clinquant“* [„aukso žvyneliais“] nusagstytais drabužiais; be to, vyrai dar pasipuošę plačiais diržais su skambalėliais [14].

Tas pats naivus gėrėjimasis viskuo, kas smarkiai traukia dėmesį, pastebimas ir to meto požiūryje į spalvas. Norint jį nuodugniau apibrėžti, būtų reikalingi platūs statistiniai tyrinėjimai, aprėpiantys ir vaizduojamosios dailės, ir drabužių bei puošybos meno spalvų skalę: jei kalbėsime apie drabužius, tasai požiūris veikiau galėtų būti atskleistas iš gausių aprašymų, o ne iš skurdžių mus pasiekusių audinių likučių. Šiek tiek vertingų duomenų pateikia heroldas Sicilija savo jau anksčiau minėtame veikale *Blason de couleurs*. Be to, kronikose aptinkama išsamių drabužių aprašymų, kai kalbama apie turnyrus ir įžengimus į miestus. Šitų prabangių ir iškilmingų apdarų tonai, be abejo, kitokie nei kasdienių drabužių. Heroldas Sicilija spalvų grožiui nepagailėjo viso skyriaus — beje, gana naivaus. Raudona spalva yra gražiausia, o ruda — bjauriausia. Bet vis dėlto labiausiai jį keri žalia, gamtos, spalva. Iš spalvų derinių jis giria šviesiai geltonos ir žydros, oranžinės ir baltos, oranžinės ir rožinės, rožinės ir baltos, juodos ir baltos ir dar daug kitų kombinacijų. Žydros ir žalios bei žalios ir raudonos spalvos deriniai esą įprasti, bet negražūs. Spalvoms nusakyti jo vartojamos kalbos priemonės dar ribotos. Jis mėgina atskirti įvairius pilkos ir rudos spalvos atspalvius, sakydamas „balkšvai rudas“ arba „violetinio rudumo“. Paprastiems drabužiams jau naudojama labai daug pilkos, juodos ir violetinės spalvos [15]. „Juoda spalva, — sako Sicilija, — šiandien drabužiams labiausiai mėgstama, nes yra paprasta. Tačiau visi ja piktnaudžiauja“. Jo apmestas idealus vyro kostiumas susideda iš juodos liemenės, pilkų kelnių, juodų batų, geltonų pirštinių; mažne pasakytum: visai šiuolaikinis derinys. Pageidaujami ir pilkos, violetinės bei įvairių atspalvių rudos spalvos drabužių audiniai. Mėlynai vilkį kaimiečiai ir anglai. Kaip ir rožinė, mėlyna spalva deranti

ir jaunoms mergaitėms. Balta spalva tinkanti vaikams iki septynerių metų ir naivuoliams! Geltonai dėvį daugiausia kariai, pažai ir tarnai; pati viena, be derinio su kitomis, ši spalva nesanti mėgstama. „O atėjus gegužiui neišvysi kitokios spalvos apdarų — tik žalius“ [16].

Švenčių ir iškilmių drabužiuose pirmiausia krinta į akis raudonos spalvos dominavimas. Beje, nieko kita iš tų raudonų laikų ir negali tikėtis. Įžengimų į miestą ceremonijos dažnai ištisai raudonos [17]. Greta raudonos, svarbus visuotinai pripažintos šventiškos spalvos vaidmuo priklauso baltai. Spalvų deriniuose pakenčiamos visos kombinacijos: pasitaiko net raudonos ir žydros, žydros ir violetinės. Per La Marche'o aprašomą iškilmių vaidinimą viena mergaitė violetinio šilko apdarais pasirodo ant eidininko, užkloto žydro šilko gūnia, lydima trijų vyrų, vilkinčių cinoberio raudonumo šilkais, su žalio šilko gobtuvais. Liudviko Orleaniečio įsteigtojo Dygliakiaulės ordino riteriai vilkėjo violetinio audinio švarkais, žydro aksomo apsiaustais, pamuštais karmazininiu satinu [18]. Regis, negalima nuneigti, kad itin mėgti niauriai švytintys ir blankūs spalvų deriniai.

Juoda spalva, visų pirma juodas aksomas, be jokios abejonės, įkūnija išdidžią, niaurią prabangą, kurią tie laikai itin mėgsta, — puikybės kupiną atsiribojimą nuo viso linksmo margumyno aplinkui. Pilypas Gerasis, pasibaigus jaunystės metams, visados vilki juodai, juodai apdaryta ir jo palyda, ir žirgai [19]. Karalius René, dar uoliau vaikąsis rafinuoto iškilnumo, naudoja pilką, baltą ir juodą spalvą [20].

Menką žydros ir žalios spalvos vaidmenį turbūt reikėtų aiškinti ne vien tiesioginio spalvų pomėgio išraiška. Iš visų spalvų žydrai ir žaliai teko didžiausias simbolinis svoris, o jų reikšmė buvo tokia ypatinga, kad dėl to jų beveik visai neįmanoma buvo naudoti drabužiams. Juk abi buvo meilės spalvos: žalia reiškė įsimylėjimą, o žydra — ištikimybę *. Arba, teisingiau sakant, tai buvo grynai meilės spalvos, nors kurtuazinės meilės simbolikoje galėjo būti naudojamos ir kitos. Deschamps'as apie mylimuosius sako:

Li uns se vest pour li de vert,
L'autre de bleu, l'autre de blanc,
L'autre s'en vest vermeil com sanc,

---

* Žr. šios knygos p. 147

Et cilz qui plus la veult avoir
Pour son grant dueil s'en vest de noir [21].

[Vienas dėl jos rengiasi žaliai, / Kitas — mėlynai, kitas — baltai, / Dar kitas — skaisčiai raudonai kaip kraujas, / O tas, kuris jos labiausiai trokšta, / Dėl savo didžio graudulio rengiasi juodai.]

Tačiau žalia buvo išskirtinė jaunos, viltingos meilės spalva:

Il te fauldra de vert vestir,
C'est la livrée aux amoureulx [22].

[Tau dera apsivilkti žaliai, / Nes tai įsimylėjėlių apdaras.]

Todėl ir klajojančiam riteriui dera vilkėti žaliai [23]. Žydru drabužiu mylimasis liudija savo ištikimybę; todėl Christine de Pisan į damos lūpas įdeda tokį atsaką mylimajam, argumentuojančiam savo žydrais apdarais:

Au bleu vestir ne tient mie le fait,
N'à devises porter, d'amer sa dame,
Mais au servir de loyal cuer parfait
Elle sans plus, et la garder de blasme
...Là gist l'amour, non pas au bleu porter,
Mais puet estre que plusieurs le meffait
De faulseté cuident couvrir soubz lame
Par bleu porter... [24]

[Meilė moteriai — tai ne žydras drabužis, / Ne visokie devizai, / Bet ištikimas ir nuoširdus tarnavimas jai, / Ir nieko daugiau, ir dar saugojimas jos nuo negarbės. /...Čia slypi meilė, o ne žydruose drabužiuose, / Bet gali būti daug tokių, kurie veidmainingą / Apsimetinėjimą tikisi paslėpsią po kapo akmeniu, / Vilkėdami žydrai...]

Čia galbūt drauge turime ir paaiškinimą, kodėl žydra spalva, vilkima apsimetėliškai, pradėjo reikšti ir neištikimybę, o paskui, padarius dar vieną minties šuolį, imta taikyti ne tik neištikimajam, bet ir apgau-

tajam. Nyderlandų posakis *„de blauwe huik“* [„žydras apsiaustas“] reiškė moterį svetimautoją, o *„cote bleue“* [„žydras apdaras“] yra apgautojo vyro drabužis:

Que cils qui m'a de cote bleue armé
Et fait monster au doy, soit occis *.

[Tas, kuris mane aprengė žydru drabužiu / Ir parodė į mane pirštu, tebūnie užmuštas.]

Neimsim čia svarstyti, ar šitaip savo ruožtu aiškintinas ir žydros spalvos virtimas apskritai kvailybės spalva, — šiaip ar taip, *„blauwe scute“* [„žydrasis laivelis“] reiškia juokdarių keliavimo priemonę.

Tai, kad buvo vengiama geltonos ir rudos spalvos, veikiausiai lėmė nusistatymo prieš šias spalvas dėl jų spalvinės kokybės, taigi tiesioginio spalvų pojūčio, priežastinis ryšys su neigiama simboline reikšme: kitaip tariant, geltona ir ruda spalvos buvo nemėgstamos, nes atrodė bjaurios, o nepalanki reikšmė joms buvo priskiriama todėl, kad jos buvo nemėgstamos. Nelaimingai nutekėjusi moteriškė sako:

Sur toute couleur j'ayme la tennée
Pour ce que je l'ayme m'en suys habillée,
Et toutes les aultres ay mis en obly.
Hellas! mes amours ne sont ycy.

[Iš visų spalvų labiausiai mėgstu rudą, / Ir todėl, kad ją mėgstu, rudai vilkiu, / O visas kitas užmiršau. / Deja! mano meilės čionai nėra.]

Arba kitoje dainelėje:

Gris et tannée puis bien porter
Car ennuyé suis d'espérance [25].

[Pilkai ir rudai turėčiau vilkėti, / Nes netekau bet kokios vilties.]

---

* *Le Pastoralet, vs.* 2054, p. 636; plg. *Les cent nouvelles nouvelles*, II, p. 118: *„craindroit très fort estre du rang des bleux vestuz, qu'on appelle communement noz amis“* [„labai bijotų atsidurti tarp žydrai vilkinčių, kurie paprastai vadinami mūsų draugais“]. (*Aut. past.*)

Beje, skirtingai negu ruda, pilka spalva dažnai regima iškilmių apdaruose; greičiausiai ji, kaip liūdesio spalva, išreiškė elegiškesnius niuansus už rudą.

Geltona spalva jau reiškė priešiškumą. Henrikas Viurtembergietis su visa geltonai vilkinčia palyda prajoja pro Burgundijos kunigaikštį, *„et fut le duc adverty que c'estoit contre luy“* [26] [„ir kunigaikštis patyrė, kad tai nukreipta prieš jį“].

Pradedant antrąja penkioliktojo šimtmečio puse, atrodo (tačiau tai tik pirmasis įspūdis, kurį dar reikėtų nuodugniau patikrinti), lyg baltos ir juodos spalvos laikinai sumažėja, o žydros ir geltonos — padaugėja. Šešioliktajame šimtmetyje tie itin drąsūs drabužių spalvų deriniai, apie kuriuos neseniai kalbėjome, didžiąja dalimi jau pranykę; tuo pačiu metu ir menas pradeda vengti naivaus pirminių spalvų priešinimo. Ne Italija įkvėpė Burgundijos žemių dailininkams spalvų harmonijos pajautą. Jau ir Gerardo Davido, formaliu požiūriu — tikro senesniosios mokyklos tradicijų tęsėjo, — kūriniuose, palyginti su jo pirmtakais, pastebime subtilesnę spalvų pajautą, ir tai rodo, kad šios pajautos raida susijusi su bendruoju dvasinės kultūros augimu. Čia esama plotų, kuriuose meno istorijos ir kultūros istorijos tyrinėjimai dar daug ko gali vieni iš kitų tikėtis.

20

VAIZDAS IR ŽODIS

Kieksyk mėginta griežtai atskirti viduramžius ir Renesansą, tieksyk regėjosi, tarytum riba slinktųsi vis toliau atgalios. Vis didesnėje viduramžių gilumoje buvo aptinkama formų ir judėjimų, jau, rodos, pažymėtų Renesanso antspaudu, o mėginant aprėpti ir tuos reiškinius, Renesanso sąvoka buvo tol plečiama, kol visai nebeteko stangrumo [1]. Bet galimas ir atvirkščias požiūris: tas, kuris be išankstinių schemų žvelgia į Renesanso dvasią, aptinka joje kur kas daugiau „viduramžiškumo" nei, regisi, leistina teoriniu atžvilgiu. Ariosto, Rabelais, Margarita Navarietė, Castiglionė, — drauge su visu vaizduojamuoju menu, — formos ir turinio požiūriu pilni viduramžiškų elementų. Ir vis dėlto tos priešpriešos mes negalim atsisakyti: viduramžiai ir Renesansas mums tapo terminais, kuriuose mes jauste jaučiame tokį aiškų laikų esmės skirtumą, kokį patiriame ragaudami obuolį ir žemuogę, nors ir šio skirtumo beveik neįmanoma nusakyti.

Vis dėlto reikia Renesanso sąvokai (kuri, skirtingai nuo viduramžių sąvokos, neturi griežtai apibrėžtų laiko ribų) kiek įmanoma sugrąžinti josios pirmykštę reikšmę. Visiškai atmestini Fierenso Gevaerto [2] ir kitų mėginimai Sluterį ir Van Eycką priskirti Renesansui. Jų skonis viduramžiškas. Jie ir yra viduramžiški — ir forma, ir turiniu. Turiniu — nes medžiagos, idėjos ir paskirties požiūriu jų menas nieko seno neatsisakė, jokiom naujovėm nepasipildė. Forma — nes kaip tik jų nuodugnus realizmas ir pastangos viską pavaizduoti kuo kūniškiau reiškia visišką grynai viduramžiškos dvasios suvešėjimą. Juk tokį šios dvasios veikimą regėjome religinėse idėjose ir vaizdiniuose, kasdie-

nio gyvenimo mąstymo formose ir apskritai visur. Tasai išsamus realizmas yra bruožas, kurio visiškai išsiskleidęs Renesansas, italų činkvečentas, atsisako, tačiau kvatročentui jis dar taip pat būdingas kaip ir šiauriniams kraštams.

Penkioliktojo šimtmečio Prancūzijos ir Burgundijos žemių vaizduojamojoje dailėje ir literatūroje, kad ir kiek jose būtų naujojo grožio, naujosios dvasios dar, galima sakyti, neaptinkame. Jos tarnauja benužydinčiai dvasiai; turi savo vietą iki galo užbaigtoje kurti viduramžių mąstysenos sistemoje. Jos mažne neturi kitos užduoties, kaip tik tobulai vaizduoti ir puošti jau seniai išmąstytus vaizdinius. Mintis regisi išsisėmusi, dvasia laukia naujo apvaisinimo.

Tokiais periodais, kai grožio kūryba tenkinasi vien nusistovėjusios ir jau apdorotos idėjinės medžiagos aprašinėjimu ir reiškimu, vaizduojamosios dailės vertė darosi didesnė nei literatūros. Tai netaikytina amžininkams. Jiems idėja, nors jau ir nežydinti, dar tebėra tokia jaudinama ir svarbi, kad puošnesnė tos idėjos forma, kurią jai suteikia literatūra, jiems žadina meilę ir susižavėjimą. Visas tas mums tokias beviltiškai monotoniškas ir paviršutiniškas eiles, kuriomis penkioliktasis šimtmetis gieda savo giesmę, amžininkai kur kas nesantūriau gyrė nei bet kurį tapybos kūrinį. Gilios emocinės vaizduojamojo meno vertės jie dar nesuvokia ar bent nesuvokia taip, kad įstengtų ją išreikšti.

Faktą, kad nepaprastai didelė tos literatūros dalis mums jau nebetekusi kvapo ir įspūdingumo, o menas mus jaudina labiau, nei galbūt kada nors yra jaudinęs amžininkus, reikėtų aiškinti fundamentaliu meno ir žodžio daromo poveikio skirtumu. Juk būtų pernelyg paprasta ir sykiu pernelyg nesuprantama, jei mėgintume tą faktą aiškinti talentų didumu ir darytume prielaidą, kad poetai, išskyrus Villoną ir Karolį Orleanietį, buvę vien konvencijų saistomi tuščiagalviai, o tapytojai — genijai.

Tais pačiais formos kūrimo principais vaizduojamojoje dailėje ir literatūroje pasiekiamas labai skirtingas poveikis. Kai tapytojas tenkinasi tuo, kad paprasčiausiai perteikia išorinę tikrovę linijomis ir spalvomis, už gryno formalaus mėgdžiojimo visuomet dar esama nutylėto ir nenusakomo likučio. O kada rašytojas nesiekia nieko aukštesnio už mėginimą žodžiais išreikšti regimą ar jau ir apmąstytą tikrovę, jis žodžiu išsemia nenusakomybės lobyną. Gali būti, kad naujo nenusakyto grožio suteikia ritmas ir skambesys. Bet jeigu ir tie elementai silpni,

eilėraštis daro poveikį tik tol, kol pati mintis traukia klausytoją. Amžininkas į poeto žodį dar reaguoja gausybe gyvų asociacijų, nes mintis yra įausta į jo paties gyvenimą, todėl, papuošta naujai atrastu žodžiu, regisi jam nauja ir tiesiog žydinti.

Bet kai pati mintis daugiau nebejaudina, eilėraštis gali daryti poveikį tiktai savo forma. Forma yra neprilygstamai svarbi, ji pati gali būti tokia nauja ir žydinti, kad klausimas apie minčių turinį mažne nė nekyla. Penkioliktojo šimtmečio literatūroje naujo formų grožio jau esama, tačiau daugumos eilėraščių forma dar tebėra sena, o ritminės ir garsinės savybės — silpnos. Tuomet, nesant naujų minčių ir naujų formų, lieka vien begalinės postliudijos nudrengtomis temomis. Šie poetai neturi ateities.

Tokiu dvasios periodu kuriančio tapytojo laikas ateina tiktai vėliau. Mat jis gyvas neišsakytų dalykų lobiais, o tų lobių gausa lemia giliausią ir tvariausią bet kokio meno poveikį. Pažvelkime į Jano van Eycko tapytus portretus. Štai smailių, taupių bruožų jo žmonos veidas. Štai sustingusi, gižiai aristokratiška Baudoino de Lannoy galva. Štai šiurpulį kelianti uždara kanauninko Van de Paelės kaukė. Štai liguistai atsainus Berlyno Arnolfinis, egiptiškai mįslingas *Leal souvenir*. Visuose juose slypi iki pat dugno įžvelgtos asmenybės stebuklas. Tai giliausias iš visų įmanomų charakterio perteikimų: įžvelgtas, nenusakytas. Net jeigu Janas van Eyckas būtų buvęs didžiausias savo amžiaus poetas, prie paslapties, kurią atskleidė vaizdu, žodžiu jis nebūtų įstengęs prisiartinti.

Tai giliausioji priežastis, kodėl, nors laikysena ir dvasia ta pati, negalima tikėtis, kad penkioliktojo šimtmečio menas ir literatūra atitiks vienas kitą. Įžvelgus šį skirtumą, tapatumas, lyginant konkrečius literatūrinės ir vaizdinės išraiškos pavyzdžius ir atskirus bruožus, vėlei regisi kur kas didesnis, nei iš pradžių atrodė.

Jeigu kaip labiausiai reprezentatyvią meno apraišką pasirinksime Van Eyckų ir jų įpėdinių kūrybą, kyla klausimas, kokie literatūros veikalai turėtų būti statomi į gretą su ja, kad lyginimas būtų teisingas? Pirmiausia ne tie, kurie nagrinėja tuos pačius dalykus, bet tie, kurie kilę iš tų pačių versmių, radęsi iš tų pačių gyvenimo sferų. O tai, kaip čia jau buvo kalbėta, yra pasaulietinių rūmų ir turtingųjų pasipūtėlių miestiečių sfera. Literatūra, deranti į gretą su Van Eyckų tapyba, yra kurtuazinė, bent jau aristokratinė literatūra, rašyta prancūzų kalba; ją

skaitė ir ja žavėjosi tie sluoksniai, kurie užsakinėjo didžiųjų tapytojų darbus.

Iš pažiūros čia esama didžiulio kontrasto, dėl kurio mažne bet koks lyginimas darosi betikslis: tapybos turinys didžiąja dalimi yra religinis, o prancūzų-burgundų literatūros — didžiąja dalimi pasaulietinis. Bet čia mes dviem aspektais esame trumparegiai: vaizduojamojoje dailėje pasaulietiniai elementai užėmė kur kas daugiau vietos, nei mums leidžia tarti išlikę veikalai, o literatūroje mūsų dėmesį paprastai per daug traukia pasaulietiniai žanrai. Kurtuazinis meilės eilėraštis, *Roman de la rose* atvašos, riterių romano atšakos, besirandanti novelė, satyra, istorinė kronika, — štai tos apraiškos, kurias labiausiai nagrinėja literatūros istorija. Tapyba — tai mums pirmiausia gili altorių ir portretų rimtis; literatūra — tai gašli erotinės satyros šypsena ir monotoniški kronikų šiurpai. Mažne sakytumei, kad tasai amžius tapė tik savo dorybes, o savo nuodėmes — aprašinėjo. Bet taip mums rodosi dėl regėjimo apgaulės.

Dar sykį pradėkime nuo to labai nevienodo poveikio, kurį mums daro penkioliktojo šimtmečio menas ir literatūra. Išskyrus keletą poetų, literatūra mus vargina ir verčia nuobodžiauti. Begalinės pramanytos alegorijos, kuriose nė viena figūra nėra nė kiek nauja ar savita ir kurių turinys — ne kas kita, kaip kadų kadės jau į butelius supilstyta ir dažnai išsivadėjusi praėjusių amžių dorovinė išmintis. Amžinai vis tos pačios formalios temos: miegalius sode, kuriam pasirodo simbolinė dama, pasivaikščiojimas ankstyvo gegužio rytą, damos ir meilužio arba dviejų draugių, arba dar kokios nors kitokios kombinacijos pašnekesys kuriuo nors meilės kazuistikos klausimu. Beviltiškas paviršutiniškumas, stilizuotų puošmenų pažibučiai, saldi romantika, nuvalkiotos fantazijos, blaivus moralizavimas, — ir mums vis norisi atsidusti: negi tai Jano van Eycko amžininkai? Negi jis visu tuo žavėjosi? Labai įtikima, kad žavėjosi. Tai nė kiek ne keisčiau už tą aplinkybę, kad Bachas telkėsi pagalbon miesčioniškiausius reumatizmo kamuojamo bažnytinio tikėjimo eiliakalius.

Amžininkas, kurio akyse gimsta meno kūriniai, visus juos vienodai priima į savąjį gyvenimo sapną. Jis tuos kūrinius vertina ne pagal jų objektyvų estetinį tobulumą, o pagal gausumą atbalsių, kuriuos jie sužadina savo temos šventumu arba aistringu gyvumu. Tik tuomet, kai senasis gyvenimo sapnas su laiku išsisklaido, o šventumas ir aistra pra-

nyksta kaip rožės kvapas, meno kūrinys pradeda veikti kaip grynas menas, tai yra — savo išraiškos priemonėmis, savo stiliumi, sandara, harmonija. Pastarieji ir vaizduojamajame mene, ir literatūroje gali būti faktiškai tie patys, bet vis dėlto duoti pamatą visai skirtingai meninei vertei.

Ir penkioliktojo šimtmečio literatūrai, ir menui būdinga ta bendroji savybė, kurią jau anksčiau apibūdinome kaip esmingiausią vėlyvųjų viduramžių dvasios bruožą: kruopštus visų smulkmenų apdorojimas, siekimas nepalikti neišvystytos nė vienos besiperšančios minties ar vaizdinio, viską vaizduoti kuo ryškiau, regimiau ir kuo geriau apmąsčius. Erazmas pasakoja, kad jis kartą Paryžiuje girdėjęs pamokslininką, keturiasdešimt dienų kalbėjusį apie sūnaus palaidūno palyginimą ir šitais pamokslais užėmusį visą Gavėnios laiką. Pamokslininkas apsakinėjo ir sūnaus palaidūno iškeliavimą, ir sugrįžimą, pasakojo, kaip jis kartą smuklėje pietų valgė liežuvių paštetą, paskui — kaip ėjo pro vandens malūną, kaip lošė kauliukais, kaip buvo apsistojęs prastoje užeigoje, — ir spaudė kas tik įmanoma iš pranašų ir evangelistų žodžių, taikydamas juos prie savo išgalvotų plepalų. „Ir šitaip jis nenuovokiems prastuoliams ir nutukėliams didiesiems ponams regėjosi prilygstąs Dievui“ [3].

Šita nežabotai nuodugnaus apdorojimo savybė tebus čia šiek tiek pademonstruota dviejų Jano van Eycko tapybos darbų analize. Pirmiausia — Luvre saugoma „Kanclerio Rolino madona“.

Smulkmeniškas išsamumas, su kuriuo perteikti drabužių audiniai, grindų plytelių ir kolonų marmuras, langų stiklų žibesys, kanclerio maldaknygė, ne Van Eycko, o bet kurio kito dailininko atveju verstų mus prašnekti apie pedantizmą. Esama vienos detalės, kur toks perdėtas tikslumas iš tikrųjų trikdo; tai — kapitelių puošyba, kur kampe, sakytumei paimtas į kabutes, pavaizduotas išvarymas iš Rojaus, Kaino ir Abelio auka, išėjimas iš Nojaus arkos ir Chamo nuodėmė. Tačiau tik už pagrindines figūras supančios atviros menės ribų pomėgis perteikinėti detales iki galo atsiskleidžia. Ten, kaip vaizdas pro kolonadą, atsiveria pati įstabiausia perspektyva iš visų kada nors nutapytų Van Eycko. Jos aprašymą pasiskolinsime iš Durand-Gréville'io [4].

„Si, attiré par la curiosité, on a l'imprudence de l'approcher d'un peu trop près, c'est fini, on est pris pour tout le temps que peut durer l'effort d'une attention soutenue; on s'extasie devant la finesse

du détail; on regarde, fleuron à fleuron, la couronne de la Vierge, une orfèvrerie de rêve; figure à figure, les groupes qui remplissent, sans les alourdir, les chapiteaux des piliers; fleur à fleur, feuille à feuille, les richesses du parterre; l'oeil stupéfait découvre, entre la tête de l'enfant divin et l'épaule de la Vierge, dans une ville pleine de pignons et d'élégants clochers, une grande église aux nombreux contreforts, une vaste place coupée en deux dans toute sa largeur par un escalier où vont, viennent, courent d'innombrables petits coups de pinceau qui sont autant de figures vivantes; il est attiré par un pont dos d'âne chargé de groupes qui se pressent et s'entrecroisent; il suit les méandres d'un fleuve sillonné de barques minuscules, au milieu duquel, dans une île plus petite que l'ongle d'un doigt d'enfant, se dresse, entouré d'arbres, un château seigneurial aux nombreux clochetons; il parcourt, sur la gauche, un quai planté d'arbres, peuplé de promeneurs; il va toujours plus loin, franchit une à une les croupes de collines verdoyantes; se repose un moment sur une ligne lointaine de montagnes neigeuses, pour se perdre ensuite dans l'infini d'un ciel à peine bleu, où s'estompent de flottantes nuées“ [„Jei, smalsumo pagautas, žmogus per savo paikumą prisiartina per arti, baigta, jis įkliūva visam tam laikui, kurį gali trukti pakilaus dėmesio pastangos; jis žavisi detalių subtilumu; žiūri žiedas po žiedo Mergelės vainiką, pasakišką auksakalio darbą; figūrą po figūros grupes, užėmusias piliorių kapitelius, bet nė kiek jų neapsunkinančias; žiedas po žiedo, lapas po lapo gėlyno margumyną; priblokšta jo akis pastebi tarp dieviškojo kūdikėlio galvos ir Mergelės peties miestą, pilną bokštelių ir grakščių varpinių, didelę bažnyčią su gausybe kontroforsų, plačią aikštę, pusiau padalintą laiptų, kuriais pirmyn ir atgal vaikštinėja, bėgioja daugybė teptuko potėpių, — tiek, kiek ten pavaizduota gyvų būtybių; jo žvilgsnį patraukia kuprotas tiltas, pilnas viena pro kitą skubančių grupių; jo akis nuslysta vingiuota upe, kurią vagoja mažutėlės valtys ir kurios viduryje, nedidelėje saloje — į ją pirštu rodo kūdikėlis — kyla medžių apsupta didžiūno pilis su daugybe varpinėlių; kairėje jis pražygiuoja krantine, apsodinta medžiais ir pilna vaikštinėjančių žmonių; eina vis tolyn ir tolyn, perkopia vieną po kito žaliuojančių kalvų gūbrius; valandėlę atsipučia ties tolimų snieguotų kalnų ketera, o paskui pasiklysta melsvo dangaus begalybėje, kurioje vos matosi plaukiantys debesys“].

Ir štai kas įstabu: visa tai, nors Michelangelo mokinys ir ką kita tvirtino, nepraranda vieningumo ir harmonijos. „*Et quand le jour tombe, une minute avant que la voix des gardiens ne vienne mettre fin à votre contemplation, voyez comme le chef d'oeuvre se transfigure dans la douceur du crépuscule; comme son ciel devient encore plus profond; comme la scène principale, dont les couleurs se sont évanouies, se plonge dans l'infini mystère de l'Harmonie et de l'Unité...*" [„Ir dienai baigiantis, vieną akimirką iki sargams nutraukiant jūsų kontempliaciją, matote, kaip šedevras sušvelnėja vakaro prieblandoje; kaip dar labiau pagilėja dangus; kaip pagrindinė scena, kurios spalvos nublanksta, nugrimzta į begalinį Harmonijos ir Vienybės slėpinį..."]

Kitas kūrinys, itin tinkamas neriboto detalizavimo savitumams nagrinėti, yra „Apreiškimas", anksčiau saugotas Peterburgo Ermitaže, dabar — amerikiečių nuosavybė. Kai triptikas, kurio dešinysis sparnas yra šis paveikslas, dar egzistavo visas, — koks įstabus tatai turėjo būti kūrinys! Van Eyckas čia sakytumei būtų norėjęs parodyti nieko nebesibaiminantį virtuoziškumą meistro, kuris viską gali ir visko drįsta imtis. Tai sykiu ir pats primityviausias, labiausiai hieratinis, bet ir labiausiai rafinuotas iš visų jo darbų. Angelas savo žinią praneša ne intymioje namų kambario aplinkoje (tai scena, nuo kurios prasidėjo visa interjerų tapyba), bet, kaip ir reikalavo senesniojo meno formų kodeksas, — bažnyčioje. Abiejų figūrų laikysena ir veidų išraiška nėra tokia švelniai jausminga kaip „Apreiškime", pavaizduotame antrojoje „Avinėlio garbinimo" pusėje. Angelas sveikina Mariją iškilmingai lenkdamasis, jis ateina ne su lelijos šaka ir galvą juosiančia siaura diadema kaip tenai, bet su skeptru ir turtinga karūna, o jo veide sustingusi eginiška šypsena. Žėrinčių spalvų puošnumu, perlų, aukso ir brangakmenių žibesiu jis pranoksta visas Van Eycko tapytas angelų figūras. Drabužis žalias ir aukso spalvos, brokato apsiaustas tamsiai raudonas ir aukso spalvos, o sparnai nusagstyti povų plunksnomis. Marijos knyga, priegalvėlis ant klaupto vėlei perteikti kuo kruopščiausiai. Bažnyčios pastato detalės pavaizduotos su žanrinei tapybai būdingu nuodugnumu. Grindų plytose, greta Zodiako ženklų, iš kurių penki yra matomi, regime tris scenas iš Samsono istorijos ir vieną — iš Dovydo gyvenimo. Galinę bažnyčios sieną puošia Izaoko ir Jokūbo portretai medalionuose tarp arkų, Kristus ant Žemės rutulio su dviem serafimais pačiame vieno vitražo viršuje, o šalia dar ir freskos, vaiz-

duojančios kūdikio Mozės atradimą ir Įstatymo lentelių perdavimą; viskas paaiškinta įskaitomais įrašais. Tiktai medinių lubų kvadratų dekoracija, nors irgi apmesta, akiai jau nebeįžiūrima.

Ir vėlei štai kas įstabu: nepaisant tokios nuodugniai perteiktų detalių gausybės, kaip ir „Rolino madonos" atveju, tono ir nuotaikos vieningumas nepradingsta. Ten buvo ryškios išorinės šviesos džiugumas, nuo pagrindinės scenos traukęs žvilgsnį į plačias tolumas; čia — slėpiningiausia aukšto bažnyčios pastato tamsa gaubia viską tokiu rimties ir misterijos šydu, kad akis vargiai tepastebi žanrines detales.

Štai koks „nežaboto nuodugnumo" efektas tapyboje. Tapytojas, būtent *šis* tapytojas, nepilno kvadratinio metro plote galėjo netramdyti net labiausiai pašėlusios detalizavimo aistros (o gal reikėtų sakyti: įtikti net ir įnoringiausiam, nieko neišmanančiam maldingam užsakovui?), nenuvargindamas mūsų labiau, nei vargina žvilgsnis į gyvą pačios tikrovės šurmulį. Nes tai ir liko tik vienas žvilgsnis; jau patys matmenys verčia apsiriboti, ir į atvaizduotųjų dalykų grožį ir savitumą mes gilinamės neįtempdami mąstymo; daugybė tobulų smulkmenų net nepastebimos arba išsyk pradingsta iš sąmonės, veikdamos vien kaip spalvos ir perspektyvos elementas.

Kai bendroji „neribotai nuodugnaus detalių apdorojimo" savybė pripažįstama ir penkioliktojo šimtmečio literatūrai (tebus teisingai suprasta — grožinei literatūrai, nes liaudies dainos čia neturime galvoje), tai šis apibūdinimas taikomas kita prasme. Turimas galvoje ne be galo subtiliai detales perteikiąs natūralizmas, kuriam nuodugnus daiktų išorės aprašymas yra tikras malonumas. Toks natūralizmas minėtai literatūrai dar nepažįstamas. Gamtos ir žmonių aprašymui čia dar vartojamos paprastos viduramžių priemonės: paskiri objektai, turintys įtakos poeto nuotaikai, išvardijami, bet ne aprašomi; daiktavardis stelbia būdvardį; konstatuojamos tik pagrindinės tų objektų savybės, pavyzdžiui, spalvos, garsai. Neribotai nuodugnus detalių apdorojimas literatūriniame vaizde yra veikiau ne kokybinis, bet kiekybinis; jo esmė — veikiau didžiulės daugybės objektų sudėjimas daiktan, o ne paskirų objektų savybių perteikimas. Autorius neperpratęs meno šį tą praleisti, tuščia dėmė jam visai nežinoma, jis neturi organo, gebančio pajusti nutylėjimo efektą. Tai pasakytina ir apie jo reiškiamas mintis, ir apie jo kuriamus vaizdus. Visos perdėm paprastos mintys, kurias pažadina pati tema, surikiuojamos aliai viena. Visas poetinio veikalo plo-

tas lygiai taip pat perkrautas detalėmis kaip ir tapybos kūrinys. Kodėl tad čia perkrovimas daro kur kas mažiau harmoningą įspūdį?

Iš dalies paaiškinti galima tuo, kad pagrindinio ir antraeilių dalykų santykis literatūroje yra tiesiog priešingas nei tapyboje. Tapyboje pagrindinio dalyko (tai yra: adekvataus temos perteikimo) ir antraeilių dalykų skirtumas yra nedidelis. Viskas ten esminga. Vienut viena detalė gali mums lemti tobuliausią viso kūrinio harmoniją.

Ar penkioliktojo šimtmečio tapyboje mes žavimės visų pirma jos giliu maldingumu, taigi — adekvačiu temos perteikimu? Paimkim kad ir Gento altorių. Kaip menkai tetraukia dėmesį didžiosios Dievo, Marijos ir Jono Krikštytojo figūros. Pagrindinėje scenoje mūsų žvilgsnis nuo Avinėlio, centrinio vaizdinio, viso kūrinio pagrindinio dalyko, vis klysta į šalį prie garbintojų pulkų, į gilumą, kur pavaizduotas peizažas. Žvilgsnis net krypsta dar toliau, į pakraštį; prie Adomo ir Ievos, prie fundatorių portretų. Nors Apreiškimo scenoje, tiesa, giliu nuoširdumu keri angelo ir Švenčiausiosios Mergelės figūros, taigi maldingumo ekspresija, bet ir čia mus kone labiau džiugina varinis katiliukas ir žvilgsnis pro langą į saulės nušviestą gatvę. Tai vis detalės, tapytojui buvusios grynai antraeiliai dalykai, bet čia teikiančios tykaus švitesio kasdienybės misterijai, keliančios tiesioginį jaudulį ir žavėjimąsi visų daiktų ir jų vaizdinės išraiškos įstabumu. Išskyrus tą atvejį, kai mes prie „Avinėlio“ artinamės apimti visų pirma religinio pagarbumo, meno mums žadinamos emocijos niekuo nesiskiria, ar žvelgtume į šventą Eucharistijos garbinimo paveikslą, ar į Boymanso muziejuje saugomą Emanuelio de Wittės žuvų prekystalį.

O tapytojas kaip tik detalių požiūriu yra visiškai laisvas. Pagrindinį dalyką, šventojo objekto perteikimą, jam diktuoja griežta konvencija; kiekviena bažnytinio meno scena turi savą ikonografinį kodeksą, nuo kurio nukrypti neleidžiama. Tačiau tapytojui lieka neribota erdvė laisvai atskleisti savo kūrybinius siekius. Vaizduodamas drabužius, reikmenis, foną, jis gali niekieno nevaržomas ir neverčiamas daryti tai, ką tapytojui ir privalu daryti: tapyti nesaistomam jokių konvencijų, perteikti tai, ką ir kaip jis pats mato. Kaip gėlės puošia moters suknelę, taip nekintamą ir sustingusią bažnytinės scenos sandarą lyg šviesus lobis puošia josios detalių gausybė.

Penkioliktojo šimtmečio poezijoje šis santykis tam tikra prasme yra atvirkščias. Pagrindinio dalyko požiūriu poetas yra laisvas; jeigu tik

įstengs, jis gali atrasti ir naują mintį, tačiau kaip tik detales, foną jam didžiu mastu diktuoja konvencija. Kone visiems paskiriems dalykams esama išraiškos normų, šablono, kurio nemėgstama atsisakyti. Gėlės, grožėjimasis gamta, skausmai ir džiaugsmai, — visiems tiems dalykams esama nekintamų raiškos formų, ir poetas gali jas tik šiek tiek pašveisti ir paspalvinti, bet ne atnaujinti.

Tad jis be galo šveičia ir spalvina, nes jo nevaržo išganingi apribojimai, kuriuos tapytojui nustato tapytino ploto matmenys; poeto plotas visuomet neribotas. Medžiaginių priemonių atžvilgiu jo laisvės niekas nevaržo, ir kaip tik dėl tos laisvės, norėdamas ką gera sukurti, jis, palyginti su tapytoju, turi būti didesnės dvasios asmenybė. Net vidutiniški tapytojai tebeteikia džiaugsmo vėlesnėms kartoms, o vidutiniškas poetas nugrimzta užmarštin. Norėdami parodyti „nežaboto nuodugnumo“ efektą kuriame nors penkioliktojo šimtmečio poezijos kūrinyje, turėtume pereiti jį visą (o jie yra ilgi!) nuo pradžios iki galo. Kadangi tai neįmanoma, teks pasitenkinti keliais pavyzdžiais.

Alainas Chartier savo dienomis buvo laikomas vienu didžiausių poetų; jis lygintas su Petrarca; dar ir Clément'as Marot mini jį tarp pirmųjų. Kaip juo buvo žavimasi, liudija šioje knygoje jau anksčiau pateikta istorija *. Taigi, vertinant jo gyventų laikų akimis, jį valia statyti į gretą su kuriuo nors iš didžiųjų tapytojų. Pradėdamas savo eilėraštį *Le livre des quatre dames*, pašnekesį keturių didikių, kurių meilužiai kovojo mūšyje prie Azincourt'o, jis, kaip ir įprasta, pateikia kraštovaizdį, paveikslo foną [5]. Palyginkime tą kraštovaizdį su gerai žinomu kraštovaizdžiu, pavaizduotu Gento altoriuje: su įstabiąja žieduota pieva ir jos be galo kruopščiai perteikta augmenija, bažnyčios bokštais anapus šešėliuose skendinčių kalvų viršūnių, — žodžiu, su tikru nežaboto nuodugnumo pavyzdžiu.

Ilgos melancholijos slegiamas ir norėdamas prasiblaškyti, poetas žengia į pavasario rytmetį:

Pour oublier melencolie,
Et pour faire chiere plus lie,
Ung doulx matin aux champs issy,
Au premier jour qu'amours ralie
Les cueurs en la saison jolie...

[Kad užmirščiau liūdesį / Ir šiek tiek prasiblaškyčiau, / Vieną gražų rytą išėjau į laukus, / Pirmą dieną, kada meilė sujungia / Širdis gražiu metu...]

Visa tai — gryna konvencija, ritmo ar skambesio grožiu irgi nepranokstanti glotnios vidutinybės. Toliau pradedamas vaizduoti pavasario rytas:

Tout autour oiseaux voletoient,
Et si très-doulcement chantoient,
Qu'il n'est cueur qui n'en fust joyeulx.
Et en chantant en l'air montoient,
Et puis l'un l'autre surmontoient
A l'estrivée a qui mieulx mieulx.
Le temps n'estoit mie nueux,
De bleu estoient vestuz les cieux,
Et le beau soleil cler luisoit.

[Visur aplink skrajojo paukšteliai / Ir taip švelniai čiulbėjo, / Kad neatsirastų širdies, kuri nuo to nepralinksmėtų. / Giedodami į orą kilo, / O paskui vienas už kitą kilo aukščiau, / Lenktyniaudami, kuris iš jų pirmesnis. / Danguje nebuvo nė debesėlio, / Padangė buvo apsirengusi žydrai / Ir skaisti saulė aiškiai švietė.]

Paprastas laiko ir vietos grožybių paminėjimas darytų čia labai gerą įspūdį, jeigu autorius būtų įstengęs tuo apsiriboti. Šio gamtos eilėraščio paprastumas savaip keri, bet jam stinga bent kiek tvirtesnės formos. Nerangia žingine viskas vardijama toliau; po smulkesnio paukščių giesmių aprašymo skaitome štai ką:

Les arbres regarday flourir,
Et lièvres et connins courir.
Du printemps tout s'esjouyssoit.
Là sembloit amour seignourir.
Nul n'y peult vieillir ne mourir,
Ce me semble, tant qu'il y soit.
Des erbes ung flair doulx issoit,

Que l'air sery adoulcissoit,
Et en bruiant par la valee
Ung petit ruisselet passoit,
Qui les pays amoitissoit,
Dont l'eaue n'estoit pas salee.
Là buvoient les oysillons,
Apres ce que des grisillons,
Des mouschettes et papillons
Ilz avoient pris leur pasture.
Lasniers, aoutours, esmerillons
Vy, et mouches aux aguillons,
Qui de beau miel paveillons
Firent aux arbres par mesure.
De l'autre part fut la closture
D'ung pré gracieux, où nature
Sema les fleurs sur la verdure,
Blanches, jaunes, rouges et perses.
D'arbres flouriz fut la ceinture,
Aussi blancs que se neige pure
Les couvroit, ce sembloit paincture,
Tant y eut de couleurs diverses.

[Žiūrėjo, kaip žydi medžiai / Ir liuoksi kiškiai ir triušiai, / Visa džiaugėsi pavasariu. / Atrodė, kad čia viešpatauja meilė. / Niekas negali čia pasenti ir numirti, / Taip man atrodė, kol jie čia yra. / Žolės skleidė malonų kvapą, / Kuris prisodrino orą. / O čiurlendamas per slėnį, / Tekėjo mažytis upeliukas, / Kuris drėkino vietovę / Ir kurio vanduo buvo gėlas. / Iš jo gėrė paukšteliai, / Pasisotinę žiogais, / Muselėmis ir drugeliais. / Sakalus, vanagus, sketsakalius / Mačiau ir bites, / Kurios iš gražaus medaus palapines / Medžiuose pamažu lipdė. / O kitoje pusėje vietovė baigėsi / Gražia pieva, kurioje gamta / Tarp žolynų prisėjo gėlių, / Baltų, geltonų, raudonų ir melsvų. / Supo juosta ją žydintys medžiai, / Tokie balti lyg švarus sniegas / Juos dengtų, atrodė, lyg jie nutapyti, / Tiek čia buvo visokių spalvų.]

Upeliukas čiurlena per akmenėlius; jame plaukioja žuvys, giraitė savo išskėstomis šakomis lyg žaliomis užuolaidomis pridengusi kran-

tą. Ir vėl pradedami vardinti paukščiai: ten lizdus susisukusios antys, balandžiai, gervės, fazanai.

Koks gi yra nežaboto nuodugnumo efektas, vaizduojant gamtos paveikslą eilėraštyje, palyginus jį su tapybos kūriniu, kitaip tariant, kuo skiriasi to paties įkvėpimo perteikimas skirtingomis priemonėmis? Tuo, kad tapytojas dėl pačios savo meno prigimties yra verčiamas paprasčiausiai patikimai perteikti gamtą, o poetas nuslysta į beformį paviršutiniškumą ir konvencinių motyvų vardinimą.

Šiuo požiūriu proza tapybai artimesnė už poeziją. Ją mažiau saisto apibrėžti motyvai. Joje dažnai primygtiniau pabrėžiamas išsamus regėtos tikrovės perteikimas, ji tam laisviau renkasi priemones. Todėl galbūt prozoje geriau nei poezijoje atsiskleidžia gilesnė literatūros ir meno giminystė.

Pagrindinis vėlyvųjų viduramžių dvasios bruožas yra jos perdėtai vizualinis pobūdis. Jis artimai susijęs su minties atrofija. Mąstoma vizualiniais vaizdiniais. Visa, ką siekiama išreikšti, išdėstoma regimais paveikslais. Visišką alegorinių vaidinimų ar eilėraščių minties tuštumą buvo galima pakęsti, nes pasitenkinimą teikė vien tai, kas regima. Siekimą tiesiogiai perteikti išoriškai matomus dalykus stipriau ir geriau išreiškė vaizduojamojo meno, o ne literatūros priemonės. Lygiai taip pat jį buvo galima stipriau išreikšti prozos, o ne poezijos priemonėmis. Štai kodėl penkioliktojo šimtmečio proza daugeliu atžvilgių užima tarpinę vietą tarp tapybos ir poezijos. Visoms trims būdingas nežabotas detalių nuodugnumas, tačiau tapyboje ir prozoje dėl to randasi tiesmukas realizmas, kuris poezijai nežinomas, — ką jau kalbėti apie tai, kad ji įstengtų pakeisti jį kuo nors geresniu.

Esama vieno autoriaus, kurio veikaluose mums krinta į akis toks pat krištolinio tyrumo žvilgsnis į daiktų išorę, koks buvo būdingas Van Eyckui; tas autorius — tai Georges'as Chastellainas. Jis buvo flamas iš Aalsto apylinkių. Nors jis pats save vadina *„léal François"*, *„François de naissance"* [„tikru prancūzu", „prancūzu pagal gimimą"], vis dėlto panašu, kad vidurinioji nyderlandų kalba jam buvo gimtoji. La Marche'as vadina jį *„natif Flameng, toutesfois mettant par escript en langaige franchois"* [„pagal gimimą flamu, bet rašančiu prancūzų kalba"]. Jis pats, kukliai didžiuodamasis, pabrėžia savo flamiškas savybes, savo kaimietišką šiurkštumą; kalba apie *„sa brute langue"* [„savo netašytą kalbą"], vadina save *„homme flandrin, homme de palus*

bestiaux, ygnorant, bloisant de langue, gras de bouche et de palat et tout enfangié d'autres povretés corporelles à la nature de la terre" [6] [„flamu, žmogum iš storžieviškų pelkių, nemokša, šveplakalbiu, kurio liežuvis ir gomurys aplipęs taukais, ir susitepusiu kitomis kūniškomis silpnybėmis pagal savo krašto būdą"]. Dėl šio liaudiškumo jo itin puošni proza yra lyg vaikščiojimas su kojūkais, pasižymi iškilminga „*grandiloquence*" [„daugiakalbyste"], kurį visados darė jį daugiau ar mažiau nepriimtiną prancūzų skaitytojams. Jo įmantrus stilius yra šiek tiek dramblotas; vienas amžininkas pagrįstai pavadino jį „*cette grosse cloche si haut sonnant*" [7] [„didžiuoju varpu, kuris taip garsiai gaudžia"]. Tačiau savo flamiškam būdui jis greičiausiai ir turi būti dėkingas už ryškiai brėžiamas linijas ir sodrias spalvas, kuriomis jis ne kartą regisi panašus į šiuolaikinius belgų rašytojus.

Chastellaino giminystė su Janu van Eycku nenuneigiama, nors didybė ir nevienoda. Van Eycko silpniausios vietos yra maždaug Chastellaino geriausios, bet prilygti net ir menkesniam Van Eyckui yra didelis dalykas. Sunkūs, tamsiai raudoni apdarai, nusagstyti auksu ir žibančiais brangakmeniais, pernelyg išraiškingos grimasos, šiek tiek smulkmeniški muzikanto pulto ornamentai, — visa tai tapyboje įkūnija prabangiai pagyrūnišką literatūrinį Burgundijos rūmų stilių. Tačiau tapyboje šie retoriniai elementai vaidina antraeilį vaidmenį, o Chastellaino prozoje tai — pagrindinis dalykas. Jo skvarbus žvilgsnis ir gyvas realizmas dažniausiai paskęsta pernelyg nudailintų frazių ir griausmingų žodžių sraute.

Tačiau kai tik Chastellainas ima aprašinėti įvykį, itin patraukusį jo flamišką dvasią, pasakojimas, nepaisant viso iškilmingumo, darosi tiesmukas, vaizdus ir sodrus, o sykiu ir be galo taiklus. Minčių gausumu jis savo amžininkų nepranoksta; minčių vietą jo kūryboje užima tos pačios seniai nuzulintos smulkios religinių, dorovinių ir riteriškų įsitikinimų monetos. Viskas vaizduojama labai paviršutiniškai, tačiau perteikiama ryškiai ir gyvai.

Jo sukurtas Pilypo Gerojo portretas daro kone tokį pat tiesioginį įspūdį kaip ir Van Eycko tapytasis [8]. Su pasitenkinimu kronikininko, kuris širdyje yra novelistas, jis pateikė itin išsamų pasakojimą apie kunigaikščio vaidą su sūnumi Karoliu iš 1457 m. pradžios. Niekur kitur taip gerai neatsiskleidžia jo skvarbus vizualinis daiktų suvokimas; visos išorinės šio nutikimo aplinkybės perteiktos tobulai ryškiai. Būtina pacituoti keletą ilgesnių fragmentų [9].

Ginčas kilo dėl to, kas gaus vieną jaunojo Charolais grafo rūmininko vietą. Senasis kunigaikštis, nors anksčiau buvo davęs kitokį pažadą, geidė tą vietą duoti Croy giminės atstovui, nes tai giminei buvo be galo palankus. Karolis, kuriam tasai palankumas nepatiko, ėmė priešintis.

*„Le duc donques par un lundy qui estoit le jour Saint-Anthoine *, après sa messe, aiant bien désir que sa maison demorast paisible et sans discention entre ses serviteurs, et que son fils aussi fist par son conseil et plaisir, après que jà avoit dit une grant part de ses heures et que cappelle estoit vuide de gens, il appela son fils à venir vers luy et lui dist doucement: „Charles, de l'estrif qui est entre les sires de Sempy et de Hémeries pour le lieu de chambrelen, je vueil que vous y mettez cès et que le sire de Sempy obtiengne le lieu vacant". Adont dist le conte: „Monseigneur, vous m'avez baillié une fois vostre ordonnance en laquelle le sire de Sempy n'est point, et monseigneur, s'il vous plaist, je vous prie que ceste-là je la puisse garder". — „Déa, ce dit le duc lors, ne vous chailliez des ordonnances, c'est à moy à croistre et à diminuer, je vueil que sire de Sempy y soit mis". — „Hahan! ce dist le conte (car ainsi jurait tousjours), monseigneur, je vous prie, pardonnez-moy, car je ne le pourroye faire, je me tiens à ce que vous m'avez ordonné. Ce a fait le seigneur de Croy qui m'a brassé cecy, je le vois bien". — „Comment, ce dist le duc, me désobévyrez-vous? ne ferez-vous pas ce que je vueil?" — „Monseigneur, je vous obéyray volentiers, mais je ne feray point cela". Et le duc, à ces mots, enfelly de ire, respondit: „Hà garsson, désobéyras-tu à ma volenté? va hors de mes yeux", et le sang, avecques les paroles, lui tira à coeur, et devint pâle et puis à coup enflambé et si espoentable en son vis, comme je l'oys recorder au clerc de la chapelle qui seul estoit emprès luy, que hideur estoit à le regarder..."*

[„Tad vieną pirmadienį, Šventojo Antano dieną, po mišių, kunigaikštis, norėdamas, kad jo namuose būtų ramu ir nekiltų vaidų tarp tarnų ir kad jo sūnus paisytų jo pamokymų ir norų, kai buvo jau sukalbėjęs didžiumą savo maldų, o žmonės iš koplyčios išsiskirstę, pasikvietė savo sūnų ir ramiai jam tarė: „Karoli, noriu, kad jūs padarytumėte galą varžyboms, kurios vyksta tarp sirų de Sempy ir de Héme-

* Sausio 17 d. (*Aut. past.*)

ries dėl kamerhero vietos, ir kad siras de Sempy gautų tą vietą“. Į tai grafas atsakė: „Monsinjore, vieną kartą jau esate man davęs įsakymą, kuriame apie sirą de Sempy nekalbama, tad, monsinjore, jei galima, prašau leisti man jo ir laikytis“. — „Et, — tarė kunigaikštis, — nesukite sau galvos dėl įsakymų, mano reikalas išaukštinti ir pažeminti, noriu, kad siras de Sempy užimtų tą vietą“. — „Po galais! — tarė grafas (mat visada taip burnodavo), — monsinjore, prašom man atleisti, bet negalėsiu to padaryti, nes laikausi ankstesnio įsakymo. Gerai matau, kad senjoras de Croy privirė man košės“. — „Kaip, — paklausė kunigaikštis, — jūs nepaklusite, nepadarysite, ko aš noriu?“ — „Monsinjore, aš jums mielai paklusčiau, bet šito nepadarysiu“. O kunigaikštis, išgirdęs tokius žodžius ir pagautas įtūžio, tarė: „Na, vaikine, jei neklausysi mano valios, tai dink man iš akių“; kraujas su šiais žodžiais plūstelėjo jam į širdį, jis perbalo, paskui jo veidas paraudonavo, ir dar taip baisiai, kaip teko girdėti iš koplyčios tarno, buvusio greta, jog kraupu buvo į jį pažiūrėti...“]

Argi tatai nealsuoja jėga? Toji tyki pradžia, tasai per trumpą pasikeitimą žodžiais įsiliepsnojęs pyktis, vis stringanti sūnaus kalba, iš kurios sakytumei atpažįstamas visas Karolis Narsusis?

Žvilgsnis, kunigaikščio sviestas sūnaus pusėn, taip išgąsdina kunigaikštienę (apie kurios dalyvavimą ligi šiolei nebuvo užsiminta), kad ji paskubomis, stumdama pirma savęs sūnų, iš oratoriumo per koplyčią tylomis mėgina pasprukti nuo vyro rūstybės. Bet ligi durų jiems dar tenka apsukti kelis kampus, o raktus turi tarnas. *„Caron*, ouvre-nous“* [„Caronai, atidaryk mums duris“], — sako kunigaikštienė, tačiau tarnas puola jai po kojų, maldaudamas, kad jos sūnus neišeitų iš koplyčios nepaprašęs atleidimo. Kunigaikšienė, melsdama ir įkalbinėdama, kreipiasi į Karolį, tačiau šis atsako pasipūtėliškai ir garsiai: *„Déa, madame, monseigneur m'a deffendu ses yeux et est indigné sur moy, par quoy, après avoir eu celle deffense, je ne m'y retourneray point si tost, ains m'en yray à la garde de Dieu, je ne sçay où“* [„Ak ponia, monsinjoras man uždraudė pasirodyti jo akyse ir yra piktas ant manęs, todėl aš, šitaip išvarytas, ne taip greitai sugrįšiu pas jį ir, pasikliaudamas Dievo užtarimu, eisiu kur akys veda“]. Čia staiga pasigirsta balsas kunigaikščio, ku-

* Tasai *„clerc de la chapelle“* Caronas pasirodo kaip vienas iš pasakotojų rinkinyje *Cent nouvelles nouvelles.* (*Aut. past.*)

ris, netekęs jėgų iš įtūžio, pasiliko sėdėti savo klaupte... ir kunigaikštienė, apimta mirtinos baimės, sako tarnui: *„Mon amy, tost, tost ouvrez-nous, il nous convient partir ou nous sommes* morts" [„Draugūži, greičiau, greičiau atidarykite duris, kitaip mes pražuvę"].

Nuo sukilusio karšto Valois giminės kraujo Pilypas darosi it apdujęs; sugrįžusį į savo kambarius, senąjį kunigaikštį apima tarsi koks jaunatviškas šėlas. Pavakary jis vienas ir menkai ginkluotas slapčiomis išjoja iš Briuselio. *„Les jours pour celle heurre d'alors estoient courts, et estoit jà basse vesprée quant ce prince droit-cy monta à cheval, et ne demandoit riens autre fors estre emmy les champs seul et à par luy. Sy porta ainsy l'aventure que se propre jour-là, après un long et âpre gel, il faisoit un releng, et par une longue épaisse bruyne qui avoit couru tout ce jour là, vesprée tourna en pluie bien menue, mais très-mouillant et laquelle destrempoit les terres et rompoit glasces avecques vent qui s'y entrebouta"* [„Tuo metų laiku dienos buvo trumpos ir jau buvo sutemę, kai kunigaikštis sėdo ant žirgo, netrokšdamas nieko kito, tik vienui vienas atsidurti laukuose. Atsitiko taip, kad būtent tą dieną po ilgo ir atšiauraus speigo prasidėjo atodrėkis, ir po ilgo ir smarkaus lietaus, pylusio visą dieną, vakare ėmė drengti smulkus, bet kiaurai smelkiantis lietus, kuris permerkė žemę ir kartu su vėju aižė ledų sangrūdas"].

Paskui prasideda naktinių klajonių po laukus ir miškus aprašymas, kuriame gyviausias natūralizmas įstabiai persipina su keistai sunkiasvore, moralizavimo kupina retorika. Nuvargęs ir išalkęs kunigaikštis klaidžioja po apylinkes; kad ir kiek šaukia, niekas neatsiliepia. Upė, pasirodžiusi jam panaši į kelią, jį suklaidina; žirgas dar laiku atšoka atatupstas. Kunigaikštis su žirgu griūva ir susižeidžia. Veltui jis klausosi, bene pasigirs kur gaidžio giedojimas ar šuns lojimas, galį nuvesti jį ten, kur gyvena žmonės. Pagaliau išvysta šviesą ir mėgina joti josios link; vėl pameta ją iš akių, vėl ją aptinka, o galų pagalėj ir pasiekia. *„Mais plus l'approchoit, plus sambloit hideuse chose et espoentable, car feu partoit d'une mote d'en plus de mille lieux, avecques grosse fumière, dont nul ne pensast à celle heure fors que ce fust ou purgatoire d'aucune âme ou autre illusion de l'ennemy..."* [„Ir juo arčiau jis jojo, juo baisiau ir kraupiau tai atrodė, nes ugnis iš gūbrio tryško daugiau nei iš tūkstančio vietų kartu su tirštais dūmais; tokią valandą apie tai niekas nepamanys ko nors kito, tik kad ten kokios nors

sielos skaistykla arba nelabojo žabangos..."] Kunigaikštis ūmai sustoja. Bet staiga prisiminė, kad anglininkai paprastai miško gilumoje dega anglis. Čia ir buvo tokia degimvietė. Tačiau netoliese nebuvo nei namo, nei pašiūrės. Tik iš naujo pasileidus klaidžioti, šuns lojimas atveda jį į vargšo trobelę, kur jis gauna atsipūsti ir pavalgyti.

Panašios vykusios vietos Chastellaino veikale yra tos, kur aprašoma miestiečių dvikova Valansjene, naktinis fryzų pasiuntinių vaidas su burgundų didikais, kurių miegą fryzai sutrukdė, viršutiniame kambaryje klumpėti ėmę žaisti gaudynes, sumaištis Gente 1467 m., kai pirmasis Karolio, jau kaip kunigaikščio, apsilankymas sutampa su Houthemo muge, iš kurios minia grįžta su šventojo Livino relikvijų skrynia [10].

Iš nejučiom paminėtų smulkmenų nuolatos pastebime, kaip gerai autorius *mato* išorinius dalykus. Kunigaikštis, stovėdamas prieš maištingą minią, regi *„multitude de faces en bacinets enrouillés et dont les dedans estoient grignans barbes de vilain, mordans lèvres"* [„daugybę veidų po surūdijusiais šalmais, iššieptus dantis, prasčiokų barzdas ir kąsti pražiotas burnas"]. Šauksmai sklinda iš apačios į viršų. Vyrukas, prasispraudęs šalia kunigaikščio prie lango, mūvi juodą lakuotą geležinę pirštinę, kuria daužo į palangę, reikalaudamas nutilti [11].

Tasai gebėjimas literatūroje sodriais paprastais žodžiais aprašyti tiksliai ir tiesiogiai patirtus dalykus atitinka Van Eycko nepaprastai tobulą vizualinį skvarbumą ir jo išraišką tapyboje. Literatūroje šiam natūralizmui dažnai kliudo ir jo išraišką varžo konvencinės formos, jis lieka tik išimtis tarp nuvytusios retorikos kalnų, o tapyboje — šviečia kaip obels žiedai.

Tapyba savo išraiškos priemonėmis čia toli pranokusi literatūrą. Ji jau geba įstabiai virtuoziškai perteikti šviesos efektus. Ypač miniatiūristai stengiasi pagauti akimirkos švitesį. Tapyboje šį gebėjimą visiškai atsiskleidusį regime tiktai Geertgeno tot Sint Janso „Gimime". Iliustruotojai jau kur kas anksčiau mėgino perteikti deglų šviesos žaismę ant šarvų, vaizduodami Kristaus suėmimą. Spindulingas saulėtekis pavyko jau meistrui, iliustravusiam karaliaus René *Cuer d'amours espris*. O *Heures d'Ailly* iliuminatorius jau ryžosi vaizduoti ir saulės spindulių prasiveržimą po audros [12].

Literatūra šviesos efektų perteikimui dar turi tiktai primityvių priemonių. Jautrumo šviesai ir žibesiui, tiesa, nestinga; kaip jau esame

kalbėję, net pats grožis visų pirma suvokiamas kaip švitesys ir žibesys. Visi penkioliktojo šimtmečio rašytojai ir poetai mėgsta atkreipti dėmesį į saulės spindulius, į žvakių ir deglų šviesą, į šviesos atšvaitus ant šalmų ir ginklų. Bet tai ir lieka vien paprastas paminėjimas, tų dalykų aprašymui dar stinga literatūrinių įgūdžių.

Šviesos efektų tapyboje literatūrinių atitikmenų veikiau reikia ieškoti kitoje vietoje. Čia akimirkos įspūdis visų pirma pagaunamas gyvai vartojant tiesioginę kalbą. Vargu ar kokia kita literatūra taip stengiasi visados tiesiogiai perteikti pašnekesius. Esama net išsigimimo, varginančio piktnaudžiavimo apraiškų: net politinės padėties aiškinimą Froissart'as ir jo sekėjai pateikia klausimų ir atsakymų forma. Nesibaigiantys ceremoningi ir tuščiaskambiai dialogai monotiją ne mažina, bet veikiau net didina. Tačiau dažnai gana vykusiai sukuriama tiesiogiai pagautos akimirkos iliuzija. Gyvo pašnekesio meistras visų pirma yra Froissart'as.

„Lors il entendi les nouvelles que leur ville estoit prise. (Kalbamasi susišūkaujant.) *„Et de quel gens?", demande-il. Respondirent ceulx qui à luy parloient: „Ce sont Bretons!" — „Ha, dist il, Bretons sont mal gent, ils pilleront et ardront la ville et puis partiront".* (Ir vėl šūkaujama.) *„Et quel cry crient-ils?" dist le chevalier. — „Certes, sire, ils crient la Trimouille!"* [„Tada išgirdo žinią, kad jų miestas užimtas. „Kokių žmonių?" — paklausė jis. Tie, kurie su juo kalbėjo, atsakė: „Tai bretonai!" — „A, — tarė jis, — bretonai blogi žmonės, jie apiplėš ir sudegins miestą, o paskui pasitrauks". — „O ką jie šaukia?" — klausia riteris. — „Iš tikrųjų, sire, jie šaukia „la Trimouille'is!"]

Norėdamas tokiame pokalbyje sudaryti tam tikrą skubumo įspūdį, Froissart'as naudojosi nuolatiniu triuku, kai užkalbintasis nustebęs pakartoja paskutinį pirmojo kalbėtojo žodį. *„Monseigneur, Gaston est mort". — „Mort?" dist le conte. — „Certes mort, est-il pour vray, monseigneur"* [„Monsinjore, Gastonas mirė".— „Mirė?" — klausia grafas.— „Taip, tikrai, monsinjore, jis mirė"]. Kitoje vietoje: *„Si luy demanda, en cause d'amours et de lignaige, conseil". — „Conseil", respondi l'archevesque, „certes, beaux nieps, c'est trop tard. Vous voulés clore l'estable quant le cheval est perdu"* [13] [„Ir paprašė jis meilės ir giminės reikalu patarti".— „Patarti, — atsakė arkivyskupas, —mielas sūnėne, tikrai jau per vėlu. Jūs norite uždaryti kūtę, kai žirgas jau lauke"].

Ir poezija dažnai naudojasi šia stilistine priemone. Trumpoje eilutėje klausimas ir atsakymas kartais net du kartus pasikeičia vietomis:

Mort, je me plaing. — De qui? — De toy.
— Que t'ay je fait? — Ma dame as pris.
— C'est vérité. — Dy moy pour quoy.
— Il me plaisoit. — Tu as mespris [14].

[Mirtie, aš skundžiuosi. — Kuo? — Tavimi. / — Ką aš tau padariau? — Pasiėmei mano damą. / — Tai tiesa. — Sakyki man, kodėl? / — Man taip patiko. — Tu man negera.]

Čia nuolatos vis trūkinėjantis dialogas iš priemonės jau tapęs tikslu, virtuoziškumu. Poetas Jeanas Meschinot šį meną gebėjo išvystyti iki kraštutinės ribos. Baladėje, kurioje vargšė Prancūzija prikaišioja savo karaliui (Liudvikui XI) jojo kaltę, kiekvienoje iš trisdešimties eilučių kalbantysis asmuo keičiasi tris keturis kartus. Ir reikia pasakyti, kad tokia keista forma nekenkia šiam eilėraščiui kaip politinei satyrai. Pirmoji strofa tokia:

Sire... — Que veux? — Entendez... — Quoy? — Mon cas.
— Or dy. — Je suys... — Qui? — La destruicte France!
— Par qui? — Par vous. — Comment? — En tous estats.
— Tu mens. — Non fais. — Qui le dit? — Ma souffrance.
— Que souffres tu? — Meschief. — Quel? — A oultrance.
— Je n'en croy rien. — Bien y pert. — N'en dy plus!
— Las! si feray. — Tu perds temps. — Quelz abus!
— Qu'ay-je mal fait? — Contre paix [15]*. — Es comment?*
— Guerroyant... — Qui? — Vos amys et congnus.
— Parle plus beau. — Je ne puis, bonnement [16].

[Sire... — Ko nori? — Paklausyk... — Ko? — Mano bylos. / — Na, sakyk. — Aš esu... — Kas? — Nualintoji Prancūzija! / — Kieno nualinta? — Jūsų. — Kaip? — Visaip. / — Tu meluoji. — Nemeluoju. — Kas taip sako? — Mano kančia. / — Ką tu kenti? — Skurdą. — Kokį? — Kraštutinį. / — Netikiu tuo visai. — Bet tai tiesa. — Nekalbėk daugiau! / — Vis vien kalbėsiu! — Tik laiką gaišti. — Kokia neteisy-

bė! / — Ką aš padariau bloga? — Sugriovei taiką. — Kaipgi? / — Kariaudamas... — Su kuo? — Su draugais ir pažįstamais. / — Nekalbėk taip. — Negaliu kitaip.]

Kita šio paviršutiniško natūralizmo apraiška ano meto literatūroje yra štai kokia. Nors Froissart'ui labiausiai rūpi aprašyti riteriškus žygdarbius, jis — sakytumei kone prieš savo valią — parodo ir prozišką karo realybę. Kaip ir Commines'as, kuriam į riterystę nusispjauti, Froissart'as kaip tik itin gerai aprašė nuovargį, tuščią vaikymąsi, vienas su kitu nesusijusius veiksmus, naktinio postovio neramumus. Jis geba meistriškai aprašyti dvejones ir lūkuriavimą [17].

Santūriai ir tiksliai pasakodamas apie kokio nors nutikimo išorines aplinkybes, jis kartais pasiekia mažne tragiškos didybės, sakysim, kad ir kalbėdamas apie mirtį jaunojo Gastono Phébo, kurį, įniršio pagautas, nudūrė tėvas [18]. Froissart'as toks fotografiškas, kad už jo žodžių gali atpažinti būdą pasakotojų, pranešusių jam visus tuos nesibaigiančius *faits divers* [įvykius]. Pavyzdžiui, viskas, ką jis patyrė iš bendrakeleivio riterio Espaing'o du Lyono, yra puikiai papasakota. Visur, kur literatūra perteikia paprastus stebėjimus ir nėra varžoma konvencijų, ji gali būti statoma į gretą su tapyba, nors jai, tiesa, ir neprilygsta.

Šis laisvas stebėjimas nėra naudojamas literatūriškai perteikiant gamtos paveikslus. Penkioliktojo šimtmečio literatūra nesiekia gamtos aprašymo. Stebimi yra įvykiai, apie kuriuos pasakojama, nes jie atrodo svarbūs, o išorinės aplinkybės čia perteikiamos taip, kaip jas užfiksuoja šviesai jautri plokštelė. Apie sąmoningą literatūrinę techniką čia nėra kalbos. O gamtos vaizdavimas, tapyboje esąs tik niekieno nesaistomas priedėlis, literatūroje yra sąmoninga stilistinė priemonė, saistoma nusistovėjusių formų, ir poreikis mėgdžioti čia nėra lemiamas. Tapyboje gamtos vaizdavimas buvo grynai antraeilis dalykas, todėl galėjo išlikti tyras ir santūrus. Kaip tik todėl, kad paveikslo temai tolimesnės perspektyvos vaizdai nesvarbūs, kad jie nėra hieratinio stiliaus dalis, penkioliktojo šimtmečio tapytojai galėjo savo peizažams suteikti tokį harmoningo natūralumo mastą, kokį pagrindinės scenos atžvilgiu jiems dar draudė griežtai apibrėžti temų kanonai. Tikros šio reiškinio paralelės esama Egipto mene: vaizduodamas mažutę vergo figūrėlę, kuri nėra reikšminga, šis menas atsisako formų kodekso, šiaip jau iškreipiančio žmonių pavidalus, todėl kartais šalutinės žmonių fi-

gūros ten yra tokios pat neprilygstamai santūrios ir tikroviškos kaip ir gyvūnų figūros.

Juo mažiau kraštovaizdis susijęs su centrine scena, juo harmoningesnis ir natūralesnis jis darosi pats savaime. Už nerimastingo, įmantraus, pompastiško karalių pagarbinimo *Très-riches heures de Chantilly* [19] iliustracijose Buržo vaizdas atsiveria svajingai švelnus, atmosfera ir ritmas čia tiesiog tobulai perteikti.

Literatūroje gamtos aprašymas dar nė kiek nenusimetęs pastoralės apdarų. Šioje knygoje jau esame kalbėję apie kurtuazinį ginčą už ir prieš paprastą kaimo gyvenimą. Kaip ir tomis dienomis, kai išpopuliarėjo Rousseau, gero tono dalykas buvo kalbėti, kad rūmų gyvenimo tuštybė varginanti, ir imituoti išmintingą bėgimą iš rūmų, tenkinantis vien juoda duona ir nerūpestinga Robino ir Marion meile. Tai buvo sentimentali reakcija į pilnakrauję tikrovės prabangą ir pasipūtėlišką egoizmą, — netgi ir ne visai nenuoširdi, tačiau vis dėlto literatūrinė poza.

Tokiai pozai privaloma gamtos meilė. Poetinė jos išraiška yra konvencija. Gamta buvo mėgstamas didžiojo visuomeninio kurtuazinės erotinės kultūros žaidimo elementas. Gėlių ir paukščių čiulbesio grožis buvo tyčia kultivuojamas nusistovėjusiomis formomis, suprantamomis kiekvienam žaidėjui. Todėl gamtos perteikimas literatūroje yra visai kito lygmens dalykas nei tapyboje.

Be piemenaičių poezijos ir pavasario ryto kaip privalomo pradžios motyvo, daugiau kaip ir nejaučiama poreikio aprašinėti gamtą. Nors retsykiais ir į pasakojimą gali įsiterpti vienas kitas gamtą aprašantis žodis, sakysim, kad ir tuomet, kai Chastellainas aprašo prasidedantį atlydį (ir kaip tik netyčia įsiterpęs gamtos aprašymas dažniausiai būna visų įtaigiausias), vis dėlto literatūrinio gamtos jausmo užuomazgų reikia ieškoti pastoralinėje poezijoje. Greta Alaino Chartier puslapių, kuriuos čia pateikėme norėdami parodyti, koks apskritai yra leidimosi į detales efektas, galima, pavyzdžiui, pasiūlyti eilėraštį *Regnault et Jehanneton*, kuriame karališkasis piemenaitis René apdainuoja savo meilę Joanai de Laval. Ir čia regime ne visuminį gamtos paveikslą, ne vienovę, kurią tapytojas gali suteikti savo kuriamam peizažui, naudodamasis spalva ir šviesa, bet paprasčiausią paskirybių rikiavimą viena prie kitos. Iš pradžių suminimi visi giedantys paukščiai, vabzdžiai, varlės, paskui — sodiečiai artojai:

Et d'autre part, les paisans au labour
Si chantent hault, voire sans nul séjour,
Resjoyssant
Leurs beufs, lesquelx vont tout-bel charruant
La terre grasse, qui le bon froment rent;
Et en ce point ilz les vont rescriant,
Selon leur nom:
A l'un Fauveau et l'autre Grison,
Brunet, Blanchet, Blondeau ou Compaignon;
Puis les touchent tel foiz de l'aiguillon
Pour avancer [20].

[Kitapus kaimiečiai triūsia, / Garsiai dainuoja, be perstojo / Linksmindami / Savo jaučius, kurie gražiai aria / Derlią žemę, auginančią gerus kviečius, / Ir kartu juos ragina / Vardais: / Vieną Šėmiu, kitą Pilkiu, / Rudžiu, Balčium, Laukiu arba Draugužiu, / Retkarčiais uždroždami botagu, / Kad greičiau judintųsi.]

Čia esama naujumo ir džiugių gaidų, bet kaip tatai skurdu, palyginti su valandų knygų kalendoriniais vaizdais. Karalius René pateikia gamtos aprašymo ingredientus, paletę su keliomis spalvomis, — ir nieko daugiau. Toliau, kur aprašomas besileidžiantis vakaras, akivaizdžios pastangos perteikti ir nuotaiką. Kiti paukščiai nutilę, bet putpelė dar vis šaukia, kurapkos purpčioja į savo nakvynės vietą, pasirodo briedžiai ir triušiai. Saulė dar apšviečia bokšto smailę, paskui oras atvėsta, aplink pradeda skraidyti pelėdos ir šikšnosparniai, o koplyčios varpelis skambina *Ave*.

Très-riches heures kalendoriaus lakštai duoda mums progą palyginti tą patį motyvą dailėje ir literatūroje. Gerai žinomos puikiosios pilys, kuriomis broliai Van Limburgai užpildė mėnesių lakštų foną. Jiems esama literatūrinių atitikmenų Eustache'o Deschamps'o poezijoje. Septyniuose trumpuose eilėraščiuose jis gieda giesmę įvairioms Šiaurės Prancūzijos pilims: Beauté, kur vėliau glausis Agnes Sorel, Bièvre'o, Cachano, Clermont'o, Nieppe'o, Noroy ir Coucy [21]. Deschamps'as turėjo būti kur kas didesnio užmojo poetas, jei norėjo pasiekti to, ką broliai Van Limburgai gebėjo perteikti šiomis švelniausiomis ir subtiliausiomis miniatiūros meno apraiškomis. Rugsėjo lakšte

už vynuogių rinkimo scenos tarytum iš sapno aukštyn kyla Saumuro pilis: bokštų smailės su aukštomis vėjarodėmis, pinakliai, lelijų ornamentai ant parapetų dantų, dvidešimt lieknų kaminų, — visa tai tiesiog žydi nelyginant laukinė aukštų baltų gėlių lysvė tamsiai mėlyno dangaus fone *. Greta — didingai erdvi valdoviško Lusignano rimtis kovo lakšte, niaurūs Vincennes'o bokštai, grėsmingai kyšą viršum nuogų gruodžio girios medžių [22].

Ar poetas, bent jau šis poetas, turėjo lygiaverčių priemonių tokiems reginiams sužadinti? Žinoma, ne. Architektūrinių pilies formų aprašymas, sakysim, Bièvre'ui skirtajame eilėraštyje, negali padaryti jokio įspūdžio. Išvardijimas pilies teikiamų patogumų, — štai ir viskas, ką autorius įstengia mums duoti. Kaip ir reikalauja pati jo meno prigimtis, tapytojas žiūri iš lauko į pilį, o poetas — iš pilies laukan.

Son filz ainsné, daulphin de Viennois,
Donna le nom à ce de Beauté.
Et c'est bien drois, car moult est delectables:
L'en y oit bien le rossignol chanter;
Marne l'ensaint, les haulz bois profitables,
Du noble parc puet l'en veoir branler...
Les prez sont pres, les jardins deduisables,
Les beaus preaulx, fontenis bel et cler,
Vignes aussi et les terres arables,
Moulins tournans, beaus plains à regarder.

[Jo vyresnysis sūnus, sosto paveldėtojas de Viennois, / Davė šiai vietovei Grožio vardą. / Ir visai teisingai, nes ji labai nuostabi: / Ten dažnai išgirsi suokiant lakštingalas; / Ją juosia Marna, aukštus šio kilnaus / Parko medžius galima matyti linguojant... / Vejos yra arti, sodai puikūs, / Pievos gražios, versmės skaidrios ir tyros, / Taip pat vynuogynai ir arimai, / Švytruojantys malūnai, gražios pažiūrėti lygumos.]

Koks skirtingas įspūdis, palyginti su miniatiūra! O vis dėlto ir paveikslo, ir eilėraščio technika ir tema ta pati: abu jie tiesiog deda daik-

* Karalius René apie vieną savo vaizduotės sukurtą pilį, le Chastel de Plaisance, sako, kad ji buvusi lygiai tokia kaip Saumuro pilis, *Oeuvres*, III, p. 146. (*Aut. past.*)

tan tai, kas regima (eilėraštis dar — ir kas girdima). Tačiau dailininko žvilgsnis tvirtai įsmeigtas į konkretų ir apibrėžtą kompleksą: jis vis dėlto, kad ir įvairius dalykus daiktan dėdamas, privalo sukurti vienovę, aiškiai apibrėžtą sąryšį. Paulis van Limburgas vasario lakšte gali sudėti daiktan visus žiemos dalykus: prie ugnies besišildančius kaimiečius, išdžiaustytus skalbinius, varnų margumyną sniege, avių aptvarą, avilius, statines ir vežimą, visą žiemišką perspektyvą su tykiu kaimeliu ir vieniša sodyba ant kalvos. Rami paveikslo vienovė vis tiek lieka tobula. O poeto žvilgsnis klaidžioja aplink, nerasdamas, kur stabtelti poilsio; jis nemoka nusibrėžti sau ribų, nesukuria vienovės.

Forma pralenkia turinį. Literatūroje ir forma, ir turinys seni, o tapyboje — turinys senas, bet forma nauja. Tapyboje forma kur kas daugiau lemia išraišką nei literatūroje. Visą neišsakytą išmintį tapytojas gali sudėti į formą: idėją, nuotaiką, psichologiją, — viską tapytojas į ją sudeda, ir jam nereikia kamuotis ieškant žodžių. Tie laikai didžiąja dalimi vizualiniai. Todėl ir vaizdinė išraiška pranašesnė už literatūrinę; literatūra neįstengia tiek kiek reikėtų vizualiai suvokti pasaulio.

Penkioliktojo šimtmečio poezija, regisi, gyvuoja mažne be jokių minčių. Jaučiama visuotinė bejėgystė prasimanyti ką nors nauja; tai tik senos medžiagos apdorojimas ir modernizavimas. Tai idėjų pauzė; dvasia jau užbaigusi viduramžių statinį, o dabar nuvargusi lūkuriuoja. Visur tuščia ir skurdu. Pradedama nusivilti pasauliu; viskas menkėja; siela sunkiai prislėgta. Deschamps'as dūsauja:

Helas! on dit que je ne fais mès rien,
Qui jadis fis mainte chose nouvelle;
La raison est que je n'ay pas merrien
Dont je fisse chose bonne ne belle [23].

[Deja! sakoma, kad jau nieko nekuriu, / Ir tai aš, taip dažnai kūręs naujus dalykus. / Tai todėl, kad neturiu ničnieko, / Iš ko galėčiau sukurti gerą ir gražų daiktą.]

Atrodytų, niekas taip ryškiai neliudija stingulio ir nuosmukio, kaip senųjų riterių romanų ir kitų poezijos kūrinių perpasakojimas uolektine monotoniška proza. Tačiau šis penkioliktojo šimtmečio *dérimage* reiškia žingsnį į naują formą. Tai atsisveikinimas su eilėdaros saisto-

ma kalba kaip pirmine išraiškos priemone, atsisveikinimas su viduramžių dvasios stiliumi. Dar tryliktajame šimtmetyje viską buvo galima rimuoti, net medicinos ir gamtos istorijos veikalus, — lygiai taip, kaip ir senovės Indijos literatūroje visi mokslai pateikiami eiliuotu pavidalu. Tokia eilėdaros saistoma forma reiškia, kad žinias perduoti siekiama kalbant balsiai. Ir kalbant ne asmeniškai, jausmingai, ekspresyviai, bet monotoniškai deklamuojant, nes primityviais literatūriniais periodais eilės tam tikra vienoda gaida pusiau dainuojamos. Naujasis prozos poreikis reiškia ekspresijos siekimą, šiuolaikinio skaitymo radimąsi vietoj senojo deklamavimo. Su šia tendencija susijęs ir kūrinio skaidymas į trumpus skirsnius su turinį reziumuojančiu pavadinimu, penkioliktajame šimtmetyje visuotinai išplitęs; anksčiau veikalai buvo menkai teskaidomi. Prozai keliami palyginti didesni reikalavimai negu poezijai: senuoju rimuotu pavidalu dar viskas suvirškinama, o proza yra meninė forma.

Tačiau apskritai aukštesnę prozos kokybę lemia jos formalūs elementai; naujų minčių joje tiek pat maža kaip ir poezijoje. Froissart'as yra idealus atstovas tos dvasios, kuri ne mąsto, bet tik vaizduoja. Minčių jo veikaluose mažne nerasime, ten vien faktų dėstymas. Jam žinomi tik keli doroviniai motyvai ir jausmai: ištikimybė, garbė, godumas, narsa; ir tie patys jam pažįstami tik pačia paprasčiausia forma. Jis nesinaudoja nei teologija, nei alegorija, tik iš bėdos šiek tiek griebiasi moralizuoti; jis tiesiog pasakoja iš eilės, korektiškai, nesivargindamas, visiškai taip, kaip viskas ir buvo, tačiau tas pasakojimas lėkštas ir nejaudinantis, tai — tik mechaniškas išorinių dalykų perteikimas, kaip tikrovę perteikia kinas. Jo apmąstymai neprilygstamai banalūs: viskas nyku, nėra tikresnio dalyko už mirtį, kartais žmogus laimi, kartais — pralaimi. Apibrėžtiems dalykams nusakyti su automato tikslumu vartojami tie patys teiginiai: pavyzdžiui, kiekvieną sykį, prakalbęs apie vokiečius, jis tvirtina, kad jie prastai elgiasi su belaisviais ir yra ypatingi gobšuoliai [24].

Net ir tos Froissart'o vietos, kurios paprastai cituojamos kaip taiklūs posakiai, kontekste dažnai regisi neįspūdingos. Pavyzdžiui, manoma, kad Froissart'as ryškiai apibūdino pirmąjį Burgundijos kunigaikštį, viską apskaičiuojantį užsispyrėlį Pilypą Narsųjį, pavadindamas jį *„sage, froid et imaginatif, et qui sur ses besognes veoit au loin“* [„protingu, šaltakraujišku ir lakios vaizduotės žmogum, savo reikalus nu-

matančiu toli į priekį"]. Bet Froissart'as taip kalba apie visus! [25] Ir dažnai cituojamas sakinys: *„Ainsi ot messire Jehan de Blois femme et guerre qui trop luy cousta"* [26] [„Taip mesiras Jonas iš Blois gavo žmoną ir karą, kurie jam per brangiai atsiėjo"], atidžiau pasižiūrėjus, kontekste nėra toks šmaikštus, kaip paprastai manoma.

Vieno elemento Froissart'o veikaluose nėra: retorikos. O kaip tik retorika ano meto žmonėms kompensavo naujų minčių stygių literatūroje. Puošnaus stiliaus prabanga liejasi per kraštus; apvilktos iškilmių apdarais, mintys regisi naujos. Jos visos dėvi pasipūtusius brokato drabužius. Garbės ir pareigos sąvokos vilki margais riteriškųjų iliuzijų rūbais. Gamtos pajauta apsitaisiusi pastoralės drabužiais, o meilė sprauste įsprausta į patį ankščiausią — *Roman de la rose* — apdarą. Nė vienos minties nerasi nuogos ir laisvos. Jos mažne nė negali judėti — tik begalinėmis virtinėmis oriai ir rimtai žengia viena paskui kitą.

Beje, retoriškai puošnių elementų nestinga ir vaizduojamojoje dailėje. Esama daugybės vietų, kurias būtų galima vadinti tapybine retorika. Pavyzdžiui, šventasis Jurgis Van Eycko tapytoje „Kanauninko Van de Paelės madonoje", pavedantis fundatorių Mergelės globai. Kaip aiškiai dailininkas mėgino antikizuoti tuos auksinius šarvus ir puošnų šalmą; koks glebiai retoriškas gestas, su kuriuo pasirodo šventasis. Arkangelas Mykolas Drezdeno triptike irgi dėvi tokiais pernelyg išdailintais apdarais. Ir Paulio van Limburgo kūriniuose esama sąmoningai įvestų retorinių elementų, — pavyzdžiui, pernelyg gausi, keista prabanga, su kuria pasirodo Trys Karaliai, nenuneigiamas egzotikos, teatrališkumo siekimas.

Penkioliktojo šimtmečio poezija užvis geriausia tuomet, kai nemėgina išreikšti jokių svarių minčių ir atsisako pastangų daryti tatai dar ir gražiai. Kai ji tiesiog iškelia prieš akis reginį, kuria nuotaiką. Jos poveikis pagrįstas formaliais elementais: vaizdu, intonacija, ritmu. Štai kodėl ji ne ką teišgali aukštų užmojų, ištvermės reikalaujančiuose kūriniuose, kuriuose ritminės ir intonacinės savybės tėra antraeilės; užtat ji gali atrodyti nauja tuose žanruose, kur svarbiausias dalykas — išorinė forma: rondo, baladėje, kurie perdėm remiasi lengva mintimi ir kurių stiprybė — vaizdai, intonacija, ritmas. Tai paprastos ir tiesiogiai vaizdžios liaudies dainos savybės; ten, kur autorinė poezija labiausiai priartėja prie liaudies dainos, ji labiausiai kerinti.

Keturioliktajame šimtmetyje įvyksta staigus lyrinės poezijos ir muzikos santykio pokytis. Ankstesniuoju periodu eilėraštis — ir ne vien lyrinis — buvo neatskiriamai susijęs su muzikiniu atlikimu; juk manoma, kad ir *chansons de geste* buvo dainuojamos: kiekviena dešimties arba dvylikos skiemenų eilutė vis ta pačia gaida. Įprastas viduramžių lyrinio poeto tipas — tai poetas, kuris kuria ir eiles, ir muziką joms. Keturioliktajame šimtmetyje taip dar daro Guillaume'as de Machaut. Jis įtvirtino ir labiausiai naudojamas savo laikų lyrines formas: baladę, rondo ir t. t.; jis atrado ir naują *débat,* poetinio ginčo, formą. Machaut rondo ir baladės labai monotoniškos, jose nedaug spalvų, dar mažiau minties; jos tokios galėjo būti, nes sudarė tik vieną poeto kūrybos pusę; muzikos lydimai dainelei tik geriau, jeigu ji nėra pernelyg ekspresyvi ir spalvinga; sakysim, kad ir šis paprastutis rondelis:

Au departir de vous mon cuer vous lais
Et je m'en vois dolans et esploures.
Pour vous servir, sans retraire jamais,
Au departir de vous mon cuer vous lais.
Et par m'ame, je n'arai bien ne pais
Jusqu'au retour, einsi desconfortés.
Au departir de vous mon cuer vous lais
Et je m'en vois dolans et esploures [27].

[Išsiskirdamas su jumis, savo širdį jums palieku, / O pats einu pilnas skausmo ir apsiverkęs. / Kad jums tarnaučiau niekada nepavargdamas, / Išsiskirdamas su jumis, savo širdį jums palieku. / Prisiekiu savo siela, niekada neturėsiu ramybės, / Kol sugrįšiu toks nepaguodžiamas. / Išsiskirdamas su jumis, savo širdį jums palieku, / O pats einu pilnas skausmo ir apsiverkęs.]

Deschamps'as jau nebėra savo baladžių muzikos kūrėjas, jis kur kas spalvingesnis, kur kas gyvesnis nei Machaut, todėl dažnai įdomesnis, bet prastesnio poetinio stiliaus. Žinoma, poetams nustojus patiems kurti muziką savo eilėms, skrajus, lengvas, mažne be turinio, dainuoti skirtas eilėraštis nenumiršta. Rondelis išlieka koks buvęs, sakysim, kad ir šis, Jeano Meschinot sukurtasis:

M'aimerez - vous bien,
Dictes, par vostre ame?
Mais que je vous ame
Plus que nulle rien,
M'aimerez - vous bien?
Dieu mit tant de bien
En vous, que c'est basme;
Pour ce je me clame
Vostre. Mais combien
M'aimerez - vous bien? [28]

[Ar tikrai mane mylėsite, / Pasakykite, prisiekdama savo siela? / Už tai, kad myliu jus / Labiau už viską, / Ar tikrai mane mylėsite? / Dievas suteikė jums / Tiek daug gėrio, kad tai balzamas; / Ir todėl aš vadinuosi / Jūsų. Bet kiek / Jūs tikrai mane mylėsite?]

Tyras, paprastas Christine de Pisan talentas itin tiko tokiems skrajiems efektams išgauti. Eiliavo ji lygiai taip pat sklandžiai kaip ir visi jos amžininkai, labai mažai tevarijuodama formą ir mintį, monotoniškai ir ne itin spalvingai, tykiai ir ramiai, su lengvos, sąmojingos melancholijos priemaiša. Tai grynai literatūriniai eilėraščiai, intonacijomis ir idėjomis visiškai kurtuaziniai. Jie verčia prisiminti keturioliktojo šimtmečio dramblio kaulo plokšteles, kuriose grynai konvencionaliu būdu nuolatos vaizduojami tie patys motyvai: medžioklės scena, motyvas iš „Tristano ir Izoldos“ arba iš *Roman de la rose*, — gracingi, kupini šaltokų kerų. Tačiau kai Christine švelni kurtuazija pataiko į liaudies dainos intonaciją, randasi kažkas tikrai tyra.

Pasimatymas:

Tu soies le très bien venu,
M'amour, or m'embrace et me baise,
Et comment t'es tu maintenu
Puis ton depart? Sain et bien aise
As tu esté tousjours? Ça vien
Coste moy, te sié et me conte
Comment t'a esté, mal ou bien,
Car de ce vueil savoir le compte.

— Ma dame, a qui je suis tenu
Plus que aultre, a nul n'en desplaise,
Sachés que desir m'a tenu
Si court qu'oncques n'oz tel mesaise,
Ne plaisir ne prenoie en rien
Loings de vous. Amours, qui cuers dompte,
Me disoit: „Loyauté me tien,
Car de ce vueil savoir le compte".

— Dont m'as tu ton serment tenu,
Bon gré t'en sçay, par saint Nicaise;
Et puis que sain es revenu
Joye arons assez; or t'apaise
Et me dis se scez de combien
Le mal qu'en as eu a plus monte
Que cil qu'a souffert le cuer mien,
Car de ce vueil savoir le compte.

— Plus mal que vous, si com retien,
Ay eu, mais dites sanz mesconte,
Quans baisiers en aray je bien?
Car de ce vueil savoir le compte [29].

[— Sveikas atvykęs, / Mano meile, tad apkabinki mane ir bučiuoki mane! / Kaip sekėsi tau, / Kai išvykai? Ar sveikas ir gyvas / Visada buvai? Eikš, / Sėskis greta ir pasakok, / Kaip tau sekėsi, ar gerai, ar blogai, / Nes noriu viską apie tai žinoti.

— Mano ponia, kurią branginu / Labiau už ką kita, neabejokite nė kiek, / Žinokite, kad ilgesys mane kankino, / Kad ir trumpas buvo išsiskyrimas, / Nejaučiau jokio džiaugsmo / Toli nuo jūsų. Meilė, tramdanti širdis, / Man sakė: „Saugok ištikimybę man, / Nes noriu viską apie tai žinoti".

— Kad savo priesaiką man tesėjai, / Malonu man patirti, prisiekiu šventuoju Nikoziju, / Be to, kad sveikas grįžai, / Labai džiaukimės; tad nurimk / Ir pasakyk, ar žinai, kiek / Tavo skausmą pranoko / Kančios, kurias kentėjo mano širdis, / Nes noriu viską apie tai žinoti.

— Labiau kenčiau nei jūs, tai tikrai, / Bet pasakykite man be apgaulės, / Kiek bučinių už tai aš sulauksiu, / Nes noriu viską apie tai žinoti.]

Netektis:

Il a au jour d'ui un mois
Que mon ami s'en ala.

Mon cuer remaint morne et cois,
Il a au jour d'ui un mois.

„A Dieu, me dit, je m'en vois";
Ne puis a moy ne parla,
Il a au jour d'ui un mois [30].

[Šiandien jau mėnuo, / Kai mylimasis mane paliko.
Mano širdis liūdna ir nuščiuvus, / Šiandien jau mėnuo.
„Sudie, — tarė jis, — aš palieku tave", / Ir daugiau man nieko nepasakė, / Šiandien jau mėnuo.]

Atsidavimas:

Mon ami, ne plourez plus;
Car tant me faittes pitié
Que mon cuer se rent conclus
A vostre doulce amistié.
Reprenez autre maniere;
Pour Dieu, plus ne vous doulez,
Et me faittes bonne chiere:
Je vueil quanque vous voulez.

[Mielasis, jau neraudokite daugiau, / Nes taip mane sugraudinote, / Jog mano širdis pasiduoda / Jūsų mielai draugystei. / Elkitės kitaip, / Dėl Dievo, nesikamuokite daugiau, / Ir tepralinksmėja jūsų veidas: / Ir aš noriu to paties, ko ir jūs.]

Švelnus, spontaniškas tų eilių moteriškumas, nevaržomas vyriškai svarių, fantastinių apmąstymų ir margų „Rožės romano" puošmenų, da-

ro jas mums tokias mielas. Perteikiama vienut viena, ką tik pajusta nuotaika. Tema, vos suskambėjusi širdyje, be mąstymo pagalbos išsyk pavirsta vaizdu. Tačiau dėl to šiai poezijai itin būdinga ir toji savybė, kuria pasižymi visų laikų muzika ir poezija, kai įkvėpimas remiasi vien akimirkos vizija: tema čia tyra ir stipri, daina prasideda skambiu ir tvirtu lyg strazdo giesmė tonu, bet jau su pirmąja strofa poetas ar kompozitorius viską ir pasako; nuotaika išblėsta, dėstymas pavirsta nevykusia retorika. Tai vis tasai amžinas nusivylimas, kurį mums kelia vos ne visi penkioliktojo šimtmečio poetai. Štai pavyzdys iš Christine baladžių:

Quant chacun s'en revient de l'ost
Pour quoy demeures tu derriere?
Es si scez que m'amour entiere
T'ay baillée en garde et depost [31].

[Kai visi grįžta iš žygio, / Kodėl tu vis delsi sugrįžti? / Juk žinai, kad visą savo meilę / Patikėjau tavo apsaugai ir globai.]

Turėtumėm tikėtis subtilios, viduramžiškai prancūziškos dvasios baladės kaip baladė apie Lenorą. Tačiau poetė po šios įžangos daugiau nebeturi ko pasakyti ir viską užbaigia dar dviem nereikšmingom strofom.

Kaip naujai prasideda Froissart'o *Le debat dou cheval et dou levrier* [„Arklio ir kurto pašnekesys"]:

Froissart d'Escoce revenoit
Sus un cheval qui gris estoit,
Un blanc levrier menoit en lasse.
„Las", dist le levrier, „je me lasse,
Grisel, quant nous reposerons?
Il est heure que nous mengons" [32].

[Froissart'as iš Škotijos jojo namo / Raitas ant širmo žirgo, / Už pasaito baltu kurtu vedinas. / „O varge, — tarė kurtas, — aš ilstu, / Širmi, kada gi mes ilsėsimės? / Jau laikas mums užkąsti".]

Tačiau ši intonacija neišlaikoma, eilėraštis išsyk suglemba. Tema tik išvysta, bet neperdirbta į mintį. Temos kartais būna nuostabiai įtai-

gios. Pierre'o Michault eilėraštyje *Danse aux Aveugles* regime žmoniją, amžinai šokančią aplink Meilės, Laimės ir Mirties sostus [33]. Tačiau šios temos apdorojimas nuo pat pradžių yra prastesnis už vidutinį. Anoniminė *Exclamacion des os Sainct Innocent* [„Nekaltųjų vaikelių kapinių kaulų aimana"] prasideda įžymiosiose kapinėse į krūvas sudėtų kaulų šauksmu:

Les os sommes des povres trespassez,
Cy amassez par monceaulx compassez,
Rompus, cassez, sans reigle ne compas...[34]

[Mes esam vargšų numirėlių kaulai, / Čia suversti į krūvas, išbarstyti, / Sulaužyti, sudaužyti, be jokios tvarkos ir padriki...]

Tokia įžanga tinkama niauriam mirusiųjų skundui pradėti; bet išeina tiktai pats paprasčiausias *memento mori*, ir nieko daugiau.

Viskas čia — vien paveikslų temos. Tapytojui tokia paskira vizija jau pati savaime teikia medžiagos kuo plačiausiam apdorojimui, bet poetui jos nepakanka.

21

ŽODIS IR VAIZDAS

Ar penkioliktojo šimtmečio tapyba išraiškingumu visais atžvilgiais pranoksta literatūrą? Ne. Visuomet lieka sričių, kuriose literatūra turi daugiau ir labiau tiesioginių išraiškos priemonių nei vaizduojamoji dailė. Visų pirma tokia sritis yra pašaipa. Išskyrus atvejus, kai nusileidžia iki karikatūros, vaizduojamoji dailė įstengia išreikšti tik menkas komizmo galimybes. Komiški dalykai, pavaizduoti vien regimai, linkę vėlei pereiti rimtumo sferon. Tik ten, kur vaizduojant gyvenimą komizmo priemaiša labai maža, kur jis — tik prieskonis, negožiantis pagrindinio patiekalo skonio, perteikimas vaizdu gali eiti koja kojon su žodine išraiška. Tokiu silpniausios potencijos komizmu galima laikyti žanrinę tapybą.

Čia vaizduojamoji dailė dar visiškai savo valdose.

Nežabotai nuodugnus detalių apdorojimas, kurį mes pripažinome esant penkioliktojo šimtmečio tapybos bruožu, nejučiomis pereina į jaukų smulkmenų pasakojimą, būdingą žanrinei tapybai. Flémalle'io meistrui detalizavimas visiškai pavirto „žanru“. Jo dailidė Juozapas sėdėdamas daro pelėkautus *. Tarp manierų, kuriomis atvirą langą palieka, indaują ar židinį tapo Van Eyckas ir Robertas Campinas, plyti atstumas, skiriantis gryną tapybinę viziją nuo žanrinės tapybos.

Bet jau ir šioje srityje žodis ūmai pasirodo besąs vienu matmeniu erdvesnis už atvaizdą. Prisiminkime dar sykį, kaip Deschamps'as ap-

---

* Šiuo metu pasirodė, kad pelėkautai gali būti suprantami ir simboliškai. Petrus Lombardus, *Sententiae lib. III*, dist. 19, mini tokį posakį: Dievas padarė pelėkautus velniui, į kuriuos kaip jauką įdėjo žmogišką Kristaus kūną. (*Aut. past.*)

rašinėja pilių grožį. Tie aprašymai buvo, tiesą sakant, nepavykę, jie be galo atsiliko nuo to, ką gebėjo pasiekti miniatiūros menas. Bet palyginkime dabar baladę, kurioje Deschamps'as lyg žanriniame paveiksle aprašo, kaip jis pats sirgdamas guli savo skurdžioje Fismes'o pilaitėje [1]. Pelėdos, varnėnai, varnos, žvirbliai, susisukę lizdus josios bokštuose, neleidžia jam pamiegoti:

C'est une estrange melodie
Qui ne semble pas grand deduit
A gens qui sont en maladie.
Premiers les corbes font sçavoir
Pour certain si tost qu'il est jour:
De fort crier font leur pouoir,
Le gros, le gresle, sanz sejour;
Mieulx vauldroit le son d'un tabour
Que telz cris de divers oyseaulx,
Puis vient la proie; vaches, veaulx,
Crians, muyans, et tout ce nuit,
Quant on a le cervel trop vuit.
Joint du moustier la sonnerie,
Qui tout l'entendement destruit
A gens qui sont en maladie.

[Keista tai melodija, / Kuri, atrodo, nedidelis džiaugsmas / Žmonėms, kamuojamiems ligos. / Varnai pirmieji praneša žinią, / Kad netrukus išauš diena: / Rėkauja kiek tiktai išgali / Be perstojo dideli ir maži, / Tad mielesnis būtų būgno tratesys / Nei toks įvairių paukščių klegesys; / Paskui prisideda galvijai: karvės, veršiai / Bliauja ir mauroja, ir taip visą naktį, / Kai galva perdėm tuščia. / O dar pridėkime ir varpų gaudesį, / Kuris varo iš proto / Žmones, kamuojamus ligos.]

Vakarais pasirodo pelėdos ir savo aimanomis gąsdina ligonį, žadindamos jam mintis apie mirtį;

C'est froit hostel et mal reduit
A gens qui sont en maladie.

[Tai šaltas ir blogas prieglobstis / Žmonėms, kamuojamiems ligos.]

Vos tik bent kiek prasismelkia komizmo arba nors jaukaus pasakojimo atšvaitai, rikiavimo, vardinimo technika atrodo nebe tokia varginanti. Gyvas miestiškų papročių vaizdavimas, ilgas jaukus moterų tualetų aprašymas griauna monotoniją. Ilgame alegoriniame eilėraštyje *L'espinette amoureuse* * Froissart'as staiga pradžiugina jus išvardindamas maždaug šešiasdešimt vaikų žaidimų, kuriuos jis, būdamas mažas berniukas, mėgo žaisti Valansjene [2]. Literatūrinis tarnavimas apsirijimo šėtonui jau prasidėjęs. Smaguriškų Zola, Huysmanso, Anatole'io France'o pietų prototipai randasi jau viduramžiais. Kaip blizga barzdos, kai Deschamps'as ir Villonas laižosi jas po skanių kąsnelių. Kaip gardžiuodamasis aprašo Froissart'as Briuselio bonvivanus, supančius storulį kunigaikštį Vaclovą per kautynes prie Baesweilerio; juos lydi tarnai su didžiulėm gertuvėm vyno prie balno gugos, su duona, sūriu, su lašišos, upėtakio, ungurio paštetais, vis dailiai suvyniotais į mažutėles servetėles; šitaip sustoję, jie kliudo kautynių rikiuotei [3].

Dėl savo gebėjimo perteikti žanrinius paveikslus, to meto literatūra įstengia sueiliuoti net pačius kasdieniškiausius dalykus. Deschamps'as, nenusmukdamas žemiau savo įprasto poetinio lygio, gali eilėmis prašyti pinigų; keliose baladėse jis meldžia pažadėto iškilmių drabužio, malkų, arklio, nesumokėtos algos [4].

Nuo žanro tik vienas žingsnis iki keistenybės, burleskos, arba, jei norite, breughelybės. Ir šioje komizmo formoje tapyba dar prilygsta literatūrai. Breugheliškieji elementai apie 1400 m. mene jau visiškai įsitvirtinę. Jų turi Juozapas Dižone esančiame Broederlamo paveiksle „Pabėgimas į Egiptą“, miegantys kareiviai paveiksle „Trys Marijos prie kapo“, anksčiau priskirtas Hubertui van Eyckui **. Tyčia sugalvotomis keistenybėmis niekas neprilygsta Pauliui van Limburgui. Marijai lankant šventyklą, žiūrovas dėvi uolekties aukštumo kreivą burtininko kepurę ir sieksnines rankoves. Burleskiška jo krikštykla, papuošta trimis pamėkliškomis kaukėmis su iškištais liežuviais, burleskiškas ir Marijos bei Elzbietos figūrų įrėminimas, kuriame karžy-

---

* *Espinette* čia reiškia vytelių narvą, kuriame penimi paukščiai. (*Aut. past.*)

** Friedländer, *Die Altniederländische Malerei,* I, p. 77, priskiria jį „ankstyvojo Eycko stiliaus“ kūriniams. Paveikslas buvo Philippe'o de Commines'o nuosavybė. (*Aut. past.*)

gis iš bokšto kaujasi su sraige, o kitas vyras stumia karutį su jame sėdinčiu ir dūdmaišį pučiančiu paršeliu [5].

Penkioliktojo šimtmečio literatūroje keistenybių esama kone kiekviename puslapyje; tatai rodo jos įmantrus stilius, neįprasti ir fantastiniai jos alegorijų apdarai. Motyvai, kurie leis Breugheliui paleisti nuo saito savo fantaziją, pavyzdžiui, Gavėno ir Užgavėnių, Mėsos ir Žuvies dvikova, — penkioliktojo šimtmečio literatūroje jau labai mėgstami. Be galo breugheliška atrodo kad ir šmaikšti Deschamps'o vizija, kai sargybinis pulkus, susirinkusius Sluise žygio į Angliją, regi kaip žiurkių ir pelių kariuomenės stovyklą:

„Avant, avant! tirez vous ça.
Je voy merveille, ce me semble".
— „Et quoy, guette, que vois-tu là?"
„Je voy dix mille rats ensemble
Et mainte souris qui s'assemble
Dessus la rive de la mer..."

[„Pirmyn, pirmyn! Eikite šen. / Man regis, aš matau stebuklą!" — / „O ką gi, sarge, ten matai?" — / „Matau dešimt tūkstančių žiurkių, kartu / Ir aibę pelių, kurios burias į krūvą / Ant jūros kranto..."]

Kitą sykį jis nusiminęs ir išsiblaškęs sėdi rūmuose prie pietų stalo; staiga pastebi, kaip valgo rūmininkai: vienas kramto kaip kiaulė, kitas knebena kaip pelytė, vienas dantimis darbuojasi lyg pjūklu, kitas vaiposi, dar kito barzda šokčioja aukštyn ir žemyn, „valgydami jie visi atrodė kaip velniai" [6].

Kai tik literatūra ima vaizduoti liaudies gyvenimą, ji savaime pereina į tą sodrų, humoru atmieštą realizmą, kuriam netrukus buvo lemta taip suvešėti vaizduojamojoje dailėje. Chastellaino aprašytas vargšas kaimietis, priglaudęs pasiklydusį Burgundijos kunigaikštį, atrodo tartum iš Breughelio paveikslo [7]. Pastoralė, vaizduojanti valgančius, geriančius ir flirtuojančius piemenis, nuo savo sentimentalios ir romantinės pagrindinės temos retsykiais vis pasuka naujo, šiek tiek komiškai nuspalvinto natūralizmo taku. Dirbantys kaimiečiai Burgundijos rūmų dailėje buvo mėgstami kaip truputėlį groteskiškas sieninių kilimų motyvas [8]. Šiai sferai priklauso ir domesys skurdui, jau pradėjęs

reikštis ir penkioliktojo šimtmečio literatūroje, ir vaizduojamojoje dailėje. Kalendorių miniatiūrose meiliai išryškinami pradilę pjovėjėlių kėliai rugiuose, o tapyboje — gailestingumo sulaukusių elgetų skarmalai. Čia prasideda linija, per Rembrandto graviūras ir Murillo elgetaujančius vaikus vedanti prie Steinleno gatvės tipų.

Tačiau čia ir vėl į akis krinta dideli vaizdinio ir literatūrinio suvokimo skirtumai. Vaizduojamoji dailė jau įžvelgia elgetos tapybiškumą, taigi — formos kerus, o literatūra vis dar tebėra pilna elgetos vertinimų — nesvarbu, ar užuojautos, ar gyrimų, ar plūdimų. Kaip tik plūdimai ir yra pirmosios literatūrinio realizmo užuomazgos vaizduojant skurdą. Viduramžių pabaigoje elgetos buvo tapę tiesiog šiurpia Dievo rykšte. Jų sielvartingi pulkai knibždėte knibždėjo bažnyčiose, riksmais ir šurmuliu trukdydami pamaldas; tarp jų buvo daug piktavalių, *„validi mendicantes“*. Paryžiaus Dievo Motinos katedros kapitula 1428 m. veltui mėgina išguiti juos už durų, tačiau ir vėliau teįstengia tik išstumti iš choro į bažnyčios navą [9]. Deschamps'as nepailsdamas lieja savo neapykantą vargšams; visus juos jis laiko vienodais sukčiais ir apgavikais: duokit jiems pylos, grūskit juos iš bažnyčios, karkit, deginkit juos! [10] Nuo čia kelias ligi skurdo vaizdų šiuolaikinėje literatūroje regisi kur kas ilgesnis už tą, kurį teko nueiti vaizduojamajai dailei. Tapyboje vaizdas savaime prisipildė naujų pajautų, o literatūroje naujai subrendęs socialinis jausmas pirma dar turėjo susikurti visai naujas išraiškos formas.

Ten, kur komiškieji elementai, silpnesni ar stipresni, šiurkštesni ar subtilesni, įžvelgiami pačiuose išoriniuose nutikimo elementuose, kaip, sakysim, žanriniuose vaizduose ir burleskose, — ten vaizduojamoji dailė galėjo prilygti žodžiui. Tačiau už šių ribų plytėjo komizmo sferos, visiškai neprieinamos vaizdinei išraiškai, nes spalvos ir linijos ten nieko neįstengė perteikti. Visur, kur komizmo paskirtis buvo pozityviai kelti juoką, taigi visuose taip vešliai sužėlusiuose skambaus kvatojimo plotuose — švanko, farso, pokšto, fablio, žodžiu, visose šiurkštaus komizmo formose, — literatūra buvo visagalė valdovė. Šitais gausiais vėlyvųjų viduramžių literatūros lobiais byloja savita dvasia.

Literatūra karaliauja ir lengvos šypsenos sferoje, ten, kur pašaipa suskamba savo aukščiausiais tonais, kur ji paliečia rimčiausius gyvenimo klausimus — meilę ir savą kančią. Dirbtines, glotnias, nusidė-

vėjusias kurtuazinio meilės eilėraščio formas sutaurino ir išgrynino ironijos priemaiša.

Kur nekalbama apie erotiką, ironija dar tebėra negrabi ir naivi. 1400 m. prancūzas retkarčiais dar griebiasi to atsargumo, kuris tebėra patartinas 1900 m. olandui, — jis vis pasisako, kad kalba ironiškai. Deschamps'as giria gerus laikus: viskas klostosi kuo puikiausiai, visur vien taika ir teisingumas:

L'en me demande chascun jour
Qu'il me semble du temps que voy,
Et je respons: c'est tout honour,
Loyauté, vérité et foy,
Largesce, prouesce et arroy,
Charité et biens qui s'advance
Pour le commun; mais, par ma loy,
Je ne dis pas quanque je pense.

[Kasdien esu klausiamas, / Ką manau apie mūsų laikus, / O aš atsakau: klesti garbė, / Ištikimybė, tiesa ir dora, / Dosnumas, narsa ir tvarka, / Gailestingumas ir visų / Gerovė; bet, garbės žodis, / Nesakau to, ką iš tikrųjų manau.]

Arba kitos panašaus pobūdžio baladės pabaigoje: *„Tous ces poins a rebours retien"* [11] [„Visa tai sakydamas, manau priešingai"]; ir trečioje, su refrenu *„C'est grant pechiez d'ainsy blasmer le monde"* [„Didelė nuodėmė taip peikti pasaulį"]:

Prince, s'il est par tout generalment
Comme je say, toute vertu habonde;
Mais tel m'orroit qui diroit: „Il se ment..." [12]

[Valdove, jei visur dedasi taip, / Kaip man žinoma, tai apstu visokių dorybių; / Bet kas nors man gali pasakyti: „Jis meluoja pats sau..."]

Netgi antrosios penkioliktojo šimtmečio pusės šmaikštuolis vieną epigramą pavadina šitaip: *„Soubz une meschante paincture faicte de mauvaises couleurs et du plus meschant peinctre du monde, par ma-*

nière d'yronnie par maître Jehan Robertet" [13] [„Po prastu paveikslu, nutapytu prastomis spalvomis ir prasčiausio pasaulyje tapytojo — ironiškai meistras Jonas Robertet"].

Užtat kokia subtili jau gali būti ironija, kai paliečiama meilė. Tuomet ji susimaišo su švelnia melancholija, alsiu švelnumu, kuris penkioliktojo šimtmečio senųjų formų kurtuazinį meilės eilėraštį padaro nauju dalyku. Išdžiūvusią širdį sudrėkina rauda. Pasigirsta balsas, dar negirdėtas žemiškos meilės sferose: *de profundis*.

Tasai balsas skamba jaudulingame Villono šaipymesi iš savęs, prisidengus „*l'amant remis et renié*" [„atstumto ir išvaryto meilužio"] figūra, skamba ir alsiose iliuzijų išsižadėjimo dainelėse, kurias dainuoja Karolis Orleanietis. Tai juokas pro ašaras. „*Je ris en pleurs*" [„Juokiuosi pro ašaras"] nebuvo vien Villono išradimas. Sena ir daugsyk kartota biblinė išmintis: „*Risus dolore miscebitur et extrema gaudii luctus occupat*" [„Juokas maišosi su skausmu ir džiaugsmo vietą paima liūdesys"] [14] — čia buvo naujai pritaikyta, ėmė reikšti naujus jausmus, įgijo subtilesnę ir kartėlio kupiną emocinę vertę. Alainas Chartier, glotnusis rūmų poetas, šį motyvą gieda drauge su riteriu Othe'u de Grandsonu ir valkata Villonu.

Je n'ay bouche qui puisse rire,
Que les yeulx ne la desmentissent:
Car le cueur l'en vouldroit desdire
Par les lermes qui des yeulx issent.

[Mano lūpos negali juoktis, / Kad akys nepaneigtų šypsenos: / Mat širdis trokšta ją užginčyti / Ašaromis, trykštančiomis iš akių.]

Arba nuodugniau, kalbėdamas apie nusiminusį meilužį:

De faire chiere s'efforçoit
Et menoit une joye fainte,
Et à chanter son cueur forçoit
Non pas pour plaisir, mais pour crainte,
Car tousjours ung relaiz de plainte
S'enlassoit au ton de sa voix,
Et revenoit à son attainte
Comme l'oysel au chant du bois [15].

[Nutaisyti linksmą veidą stengėsi / Ir visur rodė apsimestinį linksmumą, / Ir dainuoti savo širdį vertė / Ne iš smagumo, bet iš baimės, / Nes visada skundo atgarsis / Aidėjo jo balse, / Ir jis vis grįždavo prie savo sielvarto / Kaip paukštis prie miško giesmės.]

Eilėraščio pabaigoje poetas išsižada savo kančios vagantų dainos maniera, kaip, sakysim, šitoje vietoje:

Cest livret voult dicter et faire escripre
Pour passer temps sans courage villain
Ung simple clerc que l'en appelle Alain,
Qui parle ainsi d'amours pour oyr dire [16].

[Šią knygą padiktavo ir užrašydino, / Norėdamas laiką praleisti ir be piktų užmačių, / Paprastas kunigas Alainas, / Kuris čia apie meilę kalba tik iš nuogirdų.]

Karaliaus René begalinis kūrinys *Cuer d'amours espris* [„Iš meilės liepsnojanti širdis"] baigiasi tuo pačiu tonu, tačiau daro fantastinį posūkį: kamerdineris ateina su žvake pasižiūrėti, ar poeto širdis nepradingusi; tačiau skylės jo šone neranda:

Sy me dist tout soubzriant
Que je dormisse seulement
Et que n'avoye nullement
Pour ce mal garde de morir [17].

[Jis tarė man šypsodamasis, / Kad ramiai sau miegočiau / Ir nė kiek nesibaiminčiau / Numirti nuo šitos ligos.]

Nauji jausmai suteikia gaivumo senosioms konvencinėms formoms. Įprastinės jausmų personifikacijos keliu niekas nenužengė taip toli kaip Karolis Orleanietis. Savo širdį jis regi kaip paskirą būtybę:

Je suys celluy au cueur vestu de noir... [18]

[Aš tas, kurio širdis vilki juodai...]

Senesnioji lyrika, net ir *dolce stil nuovo*, į personifikacijas žiūrėjo didžiai rimtai. Tačiau Orleaniečio kūryboje jau nebegalima nubrėžti ribos, skiriančios rimtumą nuo pašaipos: jo personifikacijos perdėtos, bet subtilus jausmas dėl to nepradingsta:

Un jour à mon cueur devisoye
Qui en secret à moy parloit,
Et en parlant lui demandoye
Se point d'espargne fait avoit
D'aucuns biens quant Amours servoit:
Il me dist que très voulentiers
La vérité m'en compteroit,
Mais qu'eust visité ses papieres.

Quant ce m'eut dit, il print sa voye
Et d'avecques moy se partoit.
Après entrer je le véoye
En ung comptouer qu'il avoit:
Là, de ça de là quéroit,
En cherchant plusieurs vieulx caïers
Car le vray monstrer me vouloit,
Mais qu'eust visitez ses papiers...[19]

[Vieną dieną kalbėjausi su savo širdim, / Kuri man paslapčiomis kuždėjo, / Ir šnekučiuodamasis aš ją paklausiau, / Ar nesukaupė ji kokių nors / Turtų, betarnaudama Meilei; / Ji atsakė man, kad labai mielai / Apsakysianti man teisybę, / Tik pirma turinti peržiūrėti savo popierius.

Taip tarusi, ji leidosi į kelią / Ir išsiskyrė su manim. / Paskui mačiau ją įeinančią / Į jai priklausančią kontorą; / Ji rausėsi ten bei šen, / Vartė daug senų sąsiuvinių, / Mat norėjo man parodyti tiesą, / Tik pirma turėjo peržiūrėti savo popierius.]

Čia persvara komizmo pusėje, o štai šiame eilėraštyje — daugiau rimtumo:

Ne hurtez plus à l'uis de ma pensée,
Soing et Soucy, sans tant vous travailler;
Car elle dort et ne veult s'esveiller,
Toute la nuit en peine a despensée.

En dangier est, s'elle n'est bien pansée;
Cessez, cessez, laissez la sommeiller;
Ne hurtez plus à l'uis de ma pensée,
Soing et Soucy, sans tant vous travailler... [20]

[Nesibelskite į mano minties duris, / Rūpesti ir Nerime, nesivarginkite taip smarkiai, / Nes ji miega ir nenori pabusti, / Visą naktį ji praleido sielvartaudama.
Jai gresia pavojus, jeigu ja nebus pasirūpinta, / Liaukitės, liaukitės, leiskite jai miegoti; / Nesibelskite į mano minties duris, / Rūpesti ir Nerime, nesivarginkite taip smarkiai...]

Švelniai liūdna kurtuazinės poezijos intonacija penkioliktojo šimtmečio žmogui įgijo dar aštresnį prieskonį, įmaišius į ją profanacijos elementų. Meilės reikalų perrengimas bažnytinėmis formomis tarnauja ne vien obsceniškoms metaforoms ir šiurkščiam nepagarbumui, kaip, sakysim, rinkinyje *Cent nouvelles nouvelles*. Jis suteikė formą ir pačiam švelniausiam, mažne elegiškam meilės eilėraščiui, sukurtam penkioliktajame šimtmetyje: *L'amant rendu cordelier a l'observance d'amours*.

Įsimylėjėlių, kaip griežtos regulos dvasinio ordino, motyvas jau Karolio Orleaniečio draugų būryje davė akstiną atsirasti poetinei brolijai, kuri vadinosi „*les amoureux de l'observance*". Tam ordinui, matyt, priklausė ir nežinomas poetas — ne Martialis d'Auvergne'as, kaip anksčiau buvo manyta [21], — parašęs *L'amant rendu cordelier*.

Vargšas nusivylęs įsimylėjėlis išsižada pasaulio ir ateina į keistą vienuolyną, kur priimami tik sielvarto prislėgti įsimylėjėliai, „*les amoureux martyrs*" [„meilės kankiniai"]. Tykiame pašnekesyje su Prioru jis pasipasakoja švelnią savo atstumtos meilės istoriją ir yra raginamas ją pamiršti. Po viduramžišku satyros apdaru jau justi Watteau atmosfera ir Pjero kulto nuotaika, trūksta vien mėnesienos. „Ar ji nebuvo pratusi, — klausia Prioras, — svaidyti į jus meilius žvilgsnius ar praeidama tarstelti „*Dieu gart*" [„Sergėk Dieve"]?" — „Taip toli niekados nebuvau nuėjęs, — atsakė įsimylėjėlis, — tačiau naktį ištisas tris valandas prastovėjau prie josios durų, įsmeigęs žvilgsnį į laštaką":

Et puis, quant je oyoye les verrières
De la maison qui cliquetoient,
Lors me sembloit que mes prières
Exaussées d'elle sy estoient.

[O paskui, kai išgirdau, kaip subraškėjo / Namo skląsčiai, / Man pasivaideno, kad ji / Išklausė mano maldas.]

„Ar buvote tikras, kad ji pastebėjo jus?" — klausia Prioras.

Se m'aist Dieu, j'estoye tant ravis,
Que ne savoye mon sens ne estre,
Car, sans parler, m'estoit advis
*Que le vent ventoit * sa fenestre*
Et que m'avoit bien peu congnoistre,
En disant bas: „Doint bonne nuyt",
Et Dieu scet se j'estoye grant maistre
Après cela toute la nuyt.

[Tepadeda man Dievas, buvau toks sužavėtas, / Kad nieko nebejaučiau ir nesuvokiau, / Nes be žodžių man pasivaideno, / Kad vėjas sujudino jos langą / Ir kad galėjo ji mane lengvai pažinti, / Tyliai sakydama „labos nakties". / Ir Dievas žino, kaip džiaugiausi / Po to visą naktį.]

Palaimos apimtas, jis kuo puikiausiai miegojo:

Tellement estoie restauré
Que, sans tourner ne travailler,
Je faisoie un somme doré,
Sans point la nuyt me resveiller,
Et puis, avant que m'abiller,

* Gal reikėtų skaityti *boutoit*? Plg. Alain Chartier, p. 549: *„Ou se le vent me fenestre boute / Dont il cuide que sa dame l'escoute / S'en va coucher joyeulx..."* [„Arba, kai vėjas daužos į langą, / Jis mano, kad dama jį išklausė, / Džiūgaudamas eina miegoti..."] (*Aut. past.*)

Pour en rendre à Amours louanges,
Baisoie troys fois mon orillier,
En riant à par moy aux anges.

[Taip atsigavau, / Jog nesivartydamas ir nesikamuodamas / Užmigau auksiniu miegu, / Nepabusdamas visą naktį nė karto, / O paskui, prieš rengdamasis, / Kad pagarbinčiau Meilę, / Triskart pabučiavau savo pagalvę, / Palaimingai šypsodamasis.]

Per iškilmingą jo priėmimą į ordiną jį atstūmusi dama apalpsta, ir jai iš drabužio iškrinta emalio ašaromis nusagstyta auksinė širdelė, kurią jis buvo jai padovanojęs.

Les aultres, pour leur mal couvrir
A force leurs cueurs retenoient,
Passans temps a clorre et rouvrir
Les heures qu'en leurs mains tenoient,
Dont souvent les feuillès tournoient
Et signe de devocion;
Mais les deulz et pleurs que monoient
Monstroient bien leur affection.

[Kiti, norėdami nuslėpti savo skausmą, / Savo širdis prievarta tvardė, / Leido laiką, čia atsiversdami, čia vėl užversdami / Maldaknyges, kurias laikė rankose / Ir kurių lapus dažnai vartė / Pamaldumo ženklan; / Bet jų sielvartas ir liejamos ašaros / Aiškiai rodė jų jausmus.]

Kai Prioras pačioje pabaigoje išdėsto kandidatui naująsias pareigas ir perspėja jį niekados nesiklausyti lakštingalos, niekados nemiegoti po *„eglantiers et aubespines"* [„erškėtrožėm ir gudobelėm"], o svarbiausia — niekados nežiūrėti moterims į akis, eilėraštis pratrūksta rauda, kuri išsilieja begaline strofų melodija, varijuojančia temą *„Doux yeux"* [„Meilios akys"]:

Doux yeulx qui tousjours vont et viennent;
Doulx yeulx eschauffans le plisson,
De ceulx qui amoureux deviennent... [22]

Doux yeulx a cler esperlissans,
Qui dient: C'est fait quant tu vouldras,
A ceulx qui'ils sentent bien puissans...

[Meilios akys, nepaliaujamai bėgiojančios šen ir ten, / Meilios akys, uždegančios širdis / Tų, kurie įsimyli...

Meilios akys, spindintys perlai, / Kurie sako: „Bus taip, kaip tu nori" — / Tiems, kurių galią jos jaučia...]

Švelnus, alsus atsainios melancholijos tonas nejučiomis prasismelkė į meilės literatūros penkioliktąjį amžių. Senoji ciniško moterų niekinimo satyra staiga prisisunkia visai kitokios, subtilesnės nuotaikos: kūrinyje *Quinze joyes de marriage* ankstyvesnį šiurkštų tyčiojimąsi iš moterų sušvelnina tykaus nusivylimo ir liūdesio tonas, suteikdamas veikalui panašumo į šiuolaikines noveles, vaizduojančias šeimyninio gyvenimo kančias; mintys skrajos, lengvai reiškiamos; pašnekesiai, turint galvoje piktas kūrinio užmačias, — pernelyg švelnūs.

Visais klausimais, susijusiais su meilės išraiška, literatūra galėjo remtis šimtmečių senumo mokykla ir tokios skirtingos dvasios mokytojais kaip Platonas ir Ovidijus, trubadūrai ir vagantai, Dantė ir Jeanas de Meunas. O vaizduojamoji dailė šiuo atžvilgiu dar buvo nepaprastai primityvi ir ilgai tokia liko. Tik aštuonioliktajame šimtmetyje meilės vaizdavimas subtilumu ir išraiškingumu prisivijo meilės aprašymą. Penkioliktojo šimtmečio tapyba dar negebėjo būti nei frivoliška, nei sentimentali. Perteikti išdaigos ji dar nemoka. Viename prieš 1430 m. nežinomo meistro medžio lentelėje tapytame paveiksle pavaizduota mergelė Lysbet van Duvenvoorde: jos figūra tokia griežtai ori, kad ji buvo laikoma altoriaus paveikslo fundatore. Tačiau banderolėje, kurią ji laiko rankoje, parašyta: *„Mi verdriet lange te hopen, Wie is hi die syn hert hout open?"* [„Man pabodo ilgai laukti. Kas atvers man savo širdį?"]. Šitam menui pažįstamas skaistumas ir nešvankumas; tam, kas plyti tarp šių dviejų kraštutinumų, jis dar neturi išraiškos priemonių. Apie meilės gyvenimą jis mažai tekalba, o jei kalba — naiviomis ir nekaltomis formomis. Tačiau čia reikia vėlei prisiminti, kad didžioji dalis tokio pobūdžio kūrinių yra pradingusi. Būtų nepaprastai įdomu, jei galėtume nuogybę, Van Eycko pavaizduotą „Moterų maudynėje" arba to paties pavadinimo

Rogiero paveiksle, kuriame du jauni vyrai juokdamiesi žiūri pro plyšį (abu kūrinius aprašo Fazio), palyginti su Adomo ir Ievos figūromis Gento altoriuje. Pastarajame anaiptol nevisiškai atsisakyta erotinių elementų: pavaizdavęs mažas, pernelyg aukštai pūpsančias krūtis, ilgas laibas rankas, šiek tiek atsikišusį pilvą, dailininkas, matyt, vis dėlto nuosekliai laikėsi moters grožį nusakančio konvencijų kodekso. Bet kaip naiviai jis visa tai nutapė, nemėgindamas, o gal ir neįstengdamas nors kiek kerėti. Užtat kerėjimas turėtų būti esminis mažųjų „Meilės burtų" elementas; šis paveikslas, apibūdinamas kaip „Jano van Eycko mokykla" [23], vaizduoja kambarį, kuriame mergina, nuoga, kaip ir dera raganaujant, burtais priverčia pasirodyti mylimąjį. Čia regime tą paprastą nuogybės juslingumą, kurį vėliau matysime, žvelgdami į nuogas Cranacho figūras.

Nors paveiksluose juslinių kerų siekiama taip retai, tatai nebuvo perdėto drovumo padarinys. Vėlyvaisiais viduramžiais regime keistą smarkaus gėdos jausmo ir stulbinamo laisvumo priešpriešą. Pastarajam pavyzdžių nereikia pateikinėti; jis byloja iš kiekvieno puslapio. O apie gėdos jausmą byloja, pavyzdžiui, kad ir tokia istorija. Per pačias baisiausias žudynes ir plėšimus aukoms paliekami marškiniai arba apatinės kelnės; Paryžiaus miestietis niekuo taip labai nesipiktina, kaip tuo, kad ši taisyklė buvo pažeista: *„et ne volut pas convoitise que on leur laissast neis leurs brayes, pour tant qu'ilz vaulsissent 4 deniers, qui estoit un des plus grans cruaultés et inhumanité chrestienne à aultre de quoy on peut parler"* * [„O gobšumas neleido palikti jiems netgi kelnių, nors jos kainavo tik keturis dinarus, ir tai buvo vienas didžiausių žiaurumų ir krikščionių nežmoniškumų savo artimui, apie ko-

* Prof. Hesselingas atkreipė mano dėmesį į tą aplinkybę, kad čia, be gėdos jausmo, įtakos galbūt turėjo ir kiti vaizdiniai, — ypač mintis, kad velionis be įkapių negali pasirodyti Paskutiniame teisme, — ir kaip įrodymą pateikė man VII a. graikų autoriaus citatą (Johannes Moschus, cap. 78, Migne, *Patrol. graeca*, t. LXXXVII, col. 2933 D), kurią galbūt galima būtų paremti ir paralelėmis iš Vakarų bažnyčios tekstų. Kita vertus, reikia paminėti, kad vaizduojant Prisikėlimą miniatiūrose ir tapyboje, numirėliai iš kapų visados kyla nuogi. Nei teologija, nei dailė nesutarė klausimu, ar per Paskutinį teismą žmonės bus nuogi, ar apsidarę; plg. G. G. Coulton, *Art and the Reformation*, Oxford, 1925, p. 255—258. Bazelio katedros šiauriniame portale kaip tik matome prisikėlusius žmones, kurie velkasi drabužius, ruošdamiesi stoti į Paskutinį teismą. (*Aut. past.*)

kį tik galima kalbėti"]. Turint galvoje anuomet viešpatavusias gėdos sąvokas, ypač įstabu, kad moters nuogybei, taip menkai dar tevaizduotai dailėje, ramiai buvo leidžiama rodytis gyvuosiuose paveiksluose. Per visus įžengimus į miestus buvo rodomi *personnages*, nuogos deivės ar nimfos, Dürerio regėtos, Karoliui V įžengiant į Antverpeną 1520 m. [24] Tokie *personnages* buvo rodomi tam tikrose vietose ant sukaltų pakylų, kartais — netgi vandenyje, kaip, sakysim, sirenos, kurios, *„toutes nues et échevelées ainsi comme on les peint"* [„visai nuogos ir palaidais plaukais, kaip jos vaizduojamos paveiksluose"], plaukiojo palei tiltą Lejės upėje Pilypui Gerajam įžengiant į Gentą 1457 m. [25] Populiariausias šitų vaidinimų siužetas buvo Pario teismas. Tuose reginiuose ieškoti dera ne graikų grožio pajautos ir ne lėkštos begėdystės, o vien naivaus, liaudiško juslingumo. Jeanas de Roye tokiais žodžiais aprašo sirenas, kurios, Liudvikui XI 1461 m. įžengiant į Paryžių, stovėjo netoliese nuo Nukryžiuotojo tarp dviejų plėšikų: *„Et si y avoit encores trois bien belles filles, faisans personnages de seraines toutes nues, et leur veoit on le beau tetin droit, separé, rond et dur, qui estoit chose bien plaisant, et disoient de petiz motetz et bergeretes; et près d'eulx jouoient plusieurs bas instruments qui rendoient de grandes melodies"* [26] [„Ir dar buvo trys dailios merginos, vaidinančios visai nuogas sirenas, ir buvo matyti gražios, stačios, laisvos, apvalios ir standžios krūtys, ir tai buvo malonus reginys, ir jos deklamavo įvairius motetus ir pastorales, o greta jų skambėjo daug bosinių instrumentų, grojančių skambias melodijas"].

Molinet pasakoja, kaip patiko žmonėms žiūrėti į Pario teismą per Pilypo Gražiojo įžengimą į Antverpeną 1494 m.: *„mais le hourd où les gens donnoient le plus affectueux regard fut sur l'histoire des trois déesses, que l'on véoit au nud et de femmes vives"* [27] [„bet ant pakylos, į kurią mieliausiai žiūrėjo žmonės, buvo pavaizduota trijų deivių istorija, o deivės buvo nuogos ir vaidinamos gyvų moterų"]. Kokia tolima buvo tyro grožio pajauta, kai 1468 m. Rijselyje per Karolio Narsiojo įžengimą į miestą ta pati tema buvo pateikta kaip parodija: Venera buvo nutukusi, Junona — perkarusi, o Minerva — kuprota; ir visos trys ant galvų dėvėjo aukso karūnas! [28] Nuogi pasirodymai buvo įprasti dar ir gerokai peržengus šešioliktojo šimtmečio slenkstį: 1532 m. Rene per Bretanės kunigaikščio įžengimą galima buvo išvysti nuogus Cererą ir Bakchą [29], ir netgi Vilhelmui Oraniečiui 1578 m. rugsėjo 16 d. įžen-

giant į Briuselį, buvo patiekta Andromeda, „*een ionghe maeght, met ketenen ghevetert, also naeckt als sy van moeder lyve gheboren was; men soude merckelyck geseydt hebben, dattet een marberen beeldt hadde geweest*" [„jauna mergina, surakinta grandinėmis, tokia nuoga, kokią ją motina pagimdė; tikrai būtum galėjęs pasakyti, kad tai — marmuro statula"], — taip rašo Johanas Baptista Houwaertas, rengęs šituos *tableaux* [30] [paveikslus].

Beje, vaizdinio išraiškingumo tapyboje atsilikimas, palyginti su literatūra, nėra būdingas vien mūsų ligi šiol jau aptartoms sritims: komizmui, sentimentalumui, erotikai. Šio išraiškingumo riba prieinama tuomet, kai jis grindžiamas nebe vien ta perdėtai vizualine nuostata, kuri, mūsų nuomone, apskritai lėmė to meto tapybos pranašumą prieš literatūrą. Kai tik prisireikia šio to daugiau nei vien tiesioginio ryškaus realybės paveikslo, šis tapybos pranašumas pamažu išgaruoja, ir staiga pasirodo, koks pagrįstas buvo Michelangelo priekaištas: tasai menas stengiasi išsyk pavaizduoti daugybę daiktų, kurių ir vienas būtų pakankamai reikšmingas, kad derėtų jam skirti visas jėgas.

Dar sykį grįžkime prie kurio nors Jano van Eycko paveikslo. Jo menas nepranokstamas, kol jis žvelgia iš arti, kol darbuojasi, sakytumėm, su mikroskopu: kai vaizduoja veido išraišką, drabužių audinius, brangakmenius. Čia pakanka vien tobulai skvarbaus žvilgsnio. Bet kai tik išvystąją tikrovę prireikia bent šiek tiek apibendrinti, kaip, sakysim, vaizduojant pastatus ir kraštovaizdžius, ima ryškėti trūkumai, nors ankstyvosios perspektyvos kerai ir labai žavūs: pradeda stigti sąryšio, matomos šiokios tokios išdėstymo silpnybės. Ir juo sąmoningiau paveikslas turi būti komponuojamas, juo daugiau laisvės turima, suteikiant siužetui vaizdinę formą, — juo labiau šios spragos ryškėja.

Niekas nesiginčys, kad iliuminuotų valandų knygų kalendoriniai lakštai pranoksta tuos, kuriuose vaizduojami Šventosios istorijos įvykiai. Ten pakako tiesioginio suvokimo ir atpasakojimo. Tačiau, norint sudėstyti svarbų veiksmą, perteikti daugelio žmonių sujudimą, dar buvo reikalinga ritminės sandaros ir vienovės pajauta, kitados turėta Giotto, o paskui vėlei pagauta Michelangelo. Bet penkioliktojo šimtmečio dailės esmė buvo įvairovė. Tik ten, kur pati įvairovė tampa vienove, pasiekiamas didžios harmonijos įspūdis, —— kaip „Avinėlio garbinime". Ten iš tiesų esama ritmo, neprilygstamai smarkaus ritmo,

triumfuojančio ritmo, kurį sukuria centro link žengiantys pulkai. Tačiau jis atrastas sakytumei matematinio surikiavimo keliu, gimęs iš pačios įvairovės. Kompozicijos sunkumų Van Eyckas išvengia, viską vaizduodamas vien griežtos rimties būklėje; jo pasiekta harmonija yra ne dinaminė, bet statinė.

Čia pirmiausia ir esama didelio atstumo, skiriančio Rogierą van der Weydeną nuo Van Eycko. Rogieras, ieškodamas ritmo, pats save riboja; jam ne visada pavyksta ritmą surasti, tačiau jis vis dėlto stengiasi.

Kita vertus, iškilniausi Šventosios istorijos siužetai turėjo griežtą, seną vaizdavimo tradiciją. Pačiam dailininkui nebereikėjo ieškoti savojo paveikslo sandaros [31]. Kai kurios tų temų mažne savaime diktavo ir ritminę struktūrą. Apraudojimo, nuėmimo nuo kryžiaus, piemenėlių pagarbinimo ritmas radosi tarytum savaime. Užtenka prisiminti kad ir Pietos temos paveikslus: Rogiero van der Weydeno, saugomą Madride, Avinjono mokyklos — Luvre ir Briuselyje, Petro Christo, Geertgeno tot Sint Janso, iliuminaciją iš *Belles heures d'Ailly* [32].

O jeigu scena darosi gyvesnė, kaip vaizduojant tyčiojimąsi iš Kristaus, kryžiaus nešimą, Karalių pagarbinimą, — tuomet kompozicijos sunkumai padidėja, ir dėl to dažniausiai randasi tam tikras paveikslo neramumas, vieningumo stoka. Ir jei tik bažnytinė ikonografinė norma visai palieka menininką bėdoje, jis darosi kone bejėgis. Jau ir Dirko Boutso bei Gerardo Davido tapytos teismų scenos, dar vis dėlto diktuojančios tam tikrą iškilmingą išdėstymą, yra gana silpnos kompozicijos požiūriu. Nedaili ir nevykusi kompozicija darosi Levene esančiame „Šventojo Erazmo kankinime", vadinamame *„het dermwinderken"* [„žarnelių išplėšimu"], ir Briugėje saugomame žirgų suplėšyto „Šventojo Ipolito kankinime". Ten nevykusios paveikslo sąrangos įspūdis tiesiog atgrasus.

O kai tenka vaizduoti niekados neregėtas fantazijas, penkioliktojo šimtmečio dailė nusmunka iki juokingumo. Didįjį tapybos meną nuo tokio juokingumo saugojo jo griežtos temos, tačiau knygų iliuminacijos negalėjo išvengti visokių literatūros peršamų mitologinių ir alegorinių fantazijų vaizdavimo. Geras pavyzdys čia yra Christine de Pisan sukurtos smulkmeniškos mitologinės fantazijos *Epitre d'Othéa à Hector* [33] [„Otėjos laiškas Hektorui"] iliustracija. Tai didžiausia bejėgystė, kokią tik galima įsivaizduoti. Graikų dievai dėvi šermuonėlių mantijas arba Burgundijos iškilmių apdarus, o jiems už nugarų — didžiu-

liai sparnai; visas sumanymas ir išraiška niekam tikusi: ir Minas, ir vaikus ryjantis Saturnas, ir apdovanojimus dalinantis Midas atrodo vienodai paikai. Tačiau vos iliuminatoriaus širdis gali atsigauti, kai jis antrajame plane vaizduoja piemenuką su avytėmis arba kalvelę su kartuvėmis ir ratu, grįžta ir įprastinis meistriškumas [34]. Čia yra šių dailininkų vaizduojamosios galios riba. Laisvai kurdami vaizdus jie galų pagalėj daugmaž tokie pat riboti kaip ir poetai.

Alegorinis vaizdavimas įvarė fantaziją į akligatvį. Alegorija vaizdą ir mintį prirakina vieną prie kito. Vaizdas negali būti laisvai kuriamas, nes turi tobulai perteikti mintį, o minties skrydis yra varžomas vaizdo. Fantazija įprato kiek įmanoma tiksliau paversti mintį vaizdu, nesirūpindama stiliaus pajauta. Temperantia [Susivaldymas] nešioja ant galvos laikrodį, nusakantį jo esmę. *Epitre d'Othéa* iliuminatorius tam tikslui paprasčiausiai panaudojo tą patį sieninį laikrodį, kurį pakabino ant sienos ir vaizduodamas Pilypą Gerąjį [35]. Tokiam iš prigimties skvarbaus žvilgsnio stebėtojui kaip Chastellainas ėmus vaizduoti savo išgalvotas alegorines figūras, jos išeina be galo dirbtinės. Sakysim, pasiteisinime, pridėtame prie drąsaus politinio eilėraščio *Le dit de vérité* [36] [„Tiesos žodis"], jis regi keturias jį kaltinančias damas. Tų damų vardai — Indignation, Réprobation, Accusation, Vindication [Piktinimasis, Smerkimas, Kaltinimas, Kerštingumas]. Štai kaip poetas aprašo antrąją [37]: „*Ceste dame droit-cy se monstroit avoir les conditions seures, raisons moult aguës et mordantes; grignoit les dens et machoit ses lèvres; niquoit de la teste souvent; et monstrant signe d'estre arguëresse, sauteloit sur ses pieds et tournoit l'un costé puis çà, l'autre costé puis là; portoit manière d'impatience et de contradiction; le droit oeil avoit clos et l'autre ouvert; avoit un sacq plein de livres devant lui, dont les uns mit en son escours comme chéris, les autres jetta au loin par despit; deschira papiers et feuilles; quayers jetta au feu félonnement; rioit our les uns et les baisoit; sur les autres cracha par vilennie et les foula des pieds; avoit une plume en sa main, pleine d'encre, de laquelle roioit maintes ecritures notables...; d'une esponge aussy noircissoit aucunes ymages, autres esgratinoit aux ongles... et les tierces rasoit toutes au net et les planoit comme pour les mettre hors de mémoire; et se monstroit dure et felle ennemie à beaucoup de gens de bien, plus volontairement que par raison*" [„Toji dama, pasirodo, kėlė sunkias sąlygas ir dėstė labai aštrius ir kandžius argumen-

tus; griežė dantimis ir kramtė lūpas; dažnai kinkavo galva; o rodydama, kad įrodinėja, mindžiukavo nuo vienos kojos ant kitos ir vis grężiojosi čia į vieną, čia į kitą pusę; ji nekantravo ir priešgyniavo; dešinioji jos akis buvo užmerkta, o kairioji — atmerkta; priešais ją buvo maišas, pilnas knygų, kurių vienas ji krovėsi sterblėn kaip itin mielas, o kitas su neapykanta svaidė šalin; ji plėšė popierius ir lakštus; įnirtingai mėtė į ugnį sąsiuvinius; vieniems šypsojosi ir juos bučiavo, į kitus šlykščiai spjaudė ir trypė juos kojomis; rašaluotoje rankoje laikė plunksną, kuria braukė dažną žymų rankraštį...; kai kuriuos piešinius užtepdavo kempine, kitus draskė nagais... o dar kitus išskusdavo ir sunaikindavo, idant visai ištrintų iš atminties; ji buvo piktas ir klastingas daugelio dorų žmonių priešas, ir tai labiau malonumo negu proto skatinama"]. Kitoje vietoje jisai regi, kaip Dame Paix [Dama Taika], išskleidusi ir aukštai švystelėjusi savo apsiaustą, pavirsta į keturias naujas damas: Paix de coeur, Paix de bouche, Paix de semblant, Paix de vray effet [38] [Širdies taiką, Žodžio taiką, Apsimestinę taiką, Tikrąją taiką]. Dar kitoje jo alegorijoje pasirodo moterų figūros tokiais vardais: „Pesanteur de tes pays, Diverse condition et qualité de tes divers peuples, L'envie et haine des François et des voisines nations" [„Tavo kraštų rimtis, Skirtinga tavo įvairių tautų padėtis ir dalis, Prancūzų ir gretimų tautų pavydas ir neapykanta"], — tarytum būtų įmanu alegorija paversti politinį vedamąjį straipsnį [39]. Kad visos tos figūros ne pamatytos, bet išgalvotos, net per daug akivaizdžiai rodo tas faktas, jog savo vardus jos laiko įrašytus banderolėse; Chastellainas tuos įvaizdžius semiasi ne iš savo gyvos fantazijos, bet tiesiog vaizduojasi juos tarytum paveiksle ar vaidinime.

Veikale *La mort du duc Philippe, mystère par manière de lamentation* [„Kunigaikščio Pilypo mirtis, misterija raudos pavidalu"] poetas savo kunigaikštį regi kaip brangių tepalų butelį, ant virvelės nukarusį iš dangaus; žemė savo krūtimi išpenėjo tą butelį [40]. Molinet regi Kristų kaip pelikaną (įprastas tropas), ne vien savo krauju penintį savo vaikus, bet ir plaunantį juo mirties veidrodį [41].

Gražus įkvėpimas čia dingęs; tai tik žaismė ir nevykęs gudragalviavimas, išsisėmusi dvasia, laukianti naujo apvaisinimo. Veiksmui įrėminti nuolatos vis naudojamas sapno motyvas beveik niekados neturi tų itin vykusių tikrų sapno elementų, kurių aptinkame Dantės ir Shakespeare'o veikaluose. Dažnai net nemėginama iki galo kurti iliu-

zijos, kad poetas savo vaizdinius išvydo kaip vizijas; Chastellainas pats vadina save *„l'inventeur ou le fantasieur de ceste vision“* [42] [„šios vizijos išradėju ir kūrėju“].

Išdžiūvusiame alegorinių vaizdų lauke vien pašaipa dar įstengia išleisti gyvų daigų. Tik tuomet, kai alegorija atmiešiama humoru, ji daro įspūdį. Deschamps'as klausia daktarą, kaip laikosi dorybės ir teisingumas:

Phisicien, comment fait Droit?
— Sur m'ame, il est en petit point...
— Que fait Raison? —
— Perdu a son entendement,
Elle parle mais faiblement,
Et Justice est toute ydiote...[43]

[Daktare, kaip laikosi Teisė? / — Prisiekiu savo siela, nekaip.../ — O kaip Protas? / — Prarado bet kokią nuovoką, / Kalba, bet nerišliai, / O Teisingumas visai pakvaišo...]

Skirtingos fantazijos sferos maišomos daiktan be jokio stiliaus. Nėra keistesnio produkto už politinį pamfletą pastoralės apdarais. Nežinomas poetas, save vadinąs Bukarijum (Bucarius), savo kūrinyje *Le Pastoralet* piemenaičių poezijos spalvomis perteikė visus Burgundijos giminės šmeižtus prieš Orleaniečius: Orleanietis, Jonas Bebaimis ir visa jų išdidi ir nuožmi palyda pasirodo kaip švelnūs piemenys. Tai bent Leeuwendalio gyventojai! Piemenų marškiniai išmarginti lelijomis arba piestu stojančiais liūtais; esama *„bergiers à long jupel“* [„piemenų ilgomis palaidinėmis“], — šitaip vadinami dvasininkai [44]. Piemuo Tristiferis, kitaip sakant — Orleanietis, atiminėja iš kitų duoną ir sūrį, obuolius ir riešutus, dūdeles ir avių skambalėlius; tiems, kurie mėgina priešintis, jis grūmoja stora piemens lazda. Bet paskui pats tokia piemens lazda ir užmušamas. Kartais autorius mažne užmiršta savo niaurias užmačias ir įsileidžia į saldžiausią pastoralę, paskui piemeniškas fantazijas keistai sutrikdo pikti politiniai šmeižtai [45]. Ir čia dar nerasime nė kvapo Renesansui būdingo saiko ir skonio.

Įmantrybės, už kurias amžininkai gyrė Molinet kaip išmoningą *rhétoriqueur* [retorių] ir poetą, mums regisi kaip paskutinis šių raiš-

kos formų išsigimimas prieš pat galą. Jis smaginasi pačiomis neskoningiausiomis žodžių žaismėmis: *„Et ainsi demoura l'Escluse en paix qui lui fut incluse, car la guerre fut d'elle excluse plus solitaire que rencluse"* [46] [„Ir taip Sluisas liko gyventi taikoje, kuri jam priderėjo, nes karas buvo nuo jo atitolintas, vienišesnis nei atsiskyrėlis"]. Savojo moralizuojamo prozinio *Roman de la rose* perpasakojimo įžangoje jis žaidžia savo pavarde Molinet. *„Et affin que je ne perde le froment de ma labeur, et que la farine que en sera molue puisse avoir fleur salutaire, j'ay intencion, se Dieu m'en donne la grace, de tourner et convertir soubz mes rudes meulles le vicieux aux vertueux, le corporel en l'espirituel, la mondanité en divinité, et souverainement de la moraliser. Et par ainsi nous tirerons le miel hors de la dure pierre, et la rose vermeille hors de poignans espines, où nous trouverons grain et graine, fruict, fleur et feuille, très souefve odeur, odorant verdure, verdoyant floriture, florissant nourriture, nourissant fruit et fructifiant pasture"* [47] [„Kad perniek nenueitų mano triūso kviečiai ir kad iš jų sumalti miltai atneštų išganymą, ketinu, jei tik Dievas bus maloningas, sumalti savo rupiomis girnomis ydą į dorybę, kūniška į dvasiška, pasaulietiška į bažnytiška ir suteikti visam tam aukštą moralę. Ir šitaip mes išgausime medaus iš kieto akmens ir skaisčiai raudoną rožę iš spygliuotų erškėčių, o ten rasime grūdą ir sėklą, vaisių, žiedą ir lapą, malonų kvapą, kvapnų žalumyną, žaliuojantį žydėjimą, žydintį maistą, maistingą vaisių ir derlingą ganiavą"]. Kaip dvelkia tatai epochos pabaiga, kaip visa tai nusidėvėję! Tačiau amžininkas kaip tik tuo žavėjosi kaip naujove; viduramžių poezijai žaidimas žodžiais, tiesą sakant, buvo nežinomas, ji daugiau žaidė vaizdais. Pavyzdžiui, kad ir Olivier de la Marche'as, Molinet dvasios giminaitis ir gerbėjas:

Là prins fièvre de souvenance
Et catherre de desplaisir,
Une migraine de souffrance,
Colicque d'une impascience,
Mal de dens non à soustenir.
Mon cueur ne porroit plus souffrir
Les regretz de ma destinée
Par douleur non accoustumée [48].

[Ten apniko mane prisiminimų karštligė / Ir nemalonumų sloga, / Kančios migrena, / Nekantrumo dieglys, / Nepakeliamas dantų skausmas. / Mano širdis jau nebeištvers daugiau / Mano likimo vargų, / Neįpratusi prie tokių kančių].

Meschinot dar tebėra toks pat išvėsusios alegorijos vergas kaip ir La Marche'as; Prudence ir Justice [Apdairumas ir Teisingumas] yra jojo *Lunettes des princes* [„Valdovų akinių"] stiklai, Force [Galia] — rėmai, Temperance [Susivaldymas] — vinutė, viską laikanti vienam daikte. Raison [Protas] įteikia poetui tuos akinius drauge su naudojimosi instrukcija; atsiųstas dangaus, Raison įsiskverbia į jo dvasią ir taikosi puotauti, bet pamato, kad viską ten jau sugadinusi Desespoir [Neviltis] ir kad nebėra nieko *„pour disner bonnement"* [49] [„kas tiktų geriems pietums"].

Atrodo, kad visur — vien išsigimimas ir nykimas. Ir vis dėlto tai tie laikai, kai naujoji Renesanso dvasia jau dvelkia, kur tik jai patinka. Kurgi tad didysis naujas įkvėpimas ir naujoji tyra forma?

22

NAUJOS FORMOS RADIMASIS

Bepradedančio skleistis Humanizmo ir atmirštančios viduramžių dvasios santykis anaiptol nėra toks paprastas, kaip mes linkę jį vaizduotis. Mums, regintiems tuodu kultūros kompleksus ryškiai atsiskyrusius vieną nuo kito, atrodo, tarytum imlumas amžinajai antikos jaunystei ir viso viduramžiško minčių raiškos aparato atmetimas atėjo kaip koks apreiškimas. Tarytum protai, mirtinai nukamuoti alegorijų ir liepsningo stiliaus, staiga būtų turėję suvokti: ne, ne tai, o štai tai! Tarytum auksinė klasikos harmonija būtų turėjusi ūmai sušvisti jiems prieš akis kaip išsigelbėjimas, tarytum jie būtų turėję pulti į glėbį antikai su įkarščiu žmogaus, atradusio savo sielos išganymą.

Tačiau taip nėra. Pačiame viduramžių minties sodo viduryje, tarp gausiai sužėlusios senosios augmenijos, pamažu kalėsi klasicizmo daigai. Iš pradžių tai — formalus fantazijos elementas. Didžiu nauju įkvėpimu tatai tampa tik vėliau, o dvasia ir išraiškos formos, kurias mes įpratę laikyti senomis, viduramžiškomis, ir tuomet dar nenumiršta.

Norint visa tai gerai suprasti, reikėtų nuodugniau, nei čia mums įmanoma, įsigilinti į Renesanso kilimą, — ir ne Italijoje, o Prancūzijoje, krašte, buvusiame derliausia dirva visam tam, kas sudarė nuostabius tikrai viduramžiškos kultūros lobius. Žvelgiant į Italijos kvatročentą kaip į didingą vėlyvųjų viduramžių gyvenimo kituose kraštuose priešpriešą, susidaro bendras darnumo, džiugumo ir laisvės, tyrumo ir skambumo įspūdis. Tų savybių visuma laikoma Renesansu, o galbūt ir traktuojama kaip naujųjų laikų ženklas. Tačiau, pasidavus neišvengiamai vienašališ-

kai nuostatai, kuri lydi kiekvieną istorinį vertinimą, pamirštame, kad ir penkioliktojo šimtmečio Italijoje kultūros gyvenimo pamatai dar tebebuvo grynai viduramžiški, kad net ir pačiuose Renesanso protuose viduramžių bruožai kur kas giliau įsirėžę, nei mes juos paprastai pastebime. Mūsų vaizdiniuose dominuoja Renesanso tonacija.

O jeigu vienu žvilgsniu apmesime penkioliktojo šimtmečio prancūzų-burgundų pasaulį, pagrindinis įspūdis bus toks: niauri pagrindinė nuotaika, barbariška prabanga, keistos ir perdėtos formos, nusidėvėjusi fantazija, — žodžiu, vien paskutines dienas gyvuojančios viduramžių dvasios požymiai. Šiuokart pamirštama, kad ir čionai Renesansas smelkiasi visais keliais; tik jis dar nedominuoja, dar nepakeitęs pagrindinės nuotaikos.

Ir įsidėmėtina tai, kad nauji dalykai iš pradžių ateina kaip nauja forma ir tik vėliau pavirsta tikrai nauja dvasia.

Pačiame senųjų gyvenimo požiūrių ir gyvenimo santykių viduryje randasi naujosios klasicistinės formos. Humanizmo pradžiai nereikėjo nieko daugiau, tik būrelio mokytų vyrų, kurie šiek tiek daugiau nei įprasta rūpintųsi švaria lotynų kalba ir klasikine sakinio sandara. Toks būrelis suklesti apie 1400 m. Prancūzijoje; jį sudaro keli dvasininkai ir aukšti valdininkai: Jeanas de Monstreuilis, Rijselio katedros kanauninkas ir karaliaus sekretorius, Nicolas de Clemanges'as, įžymusis reformatoriškai nusiteikusios dvasininkijos vadovas, Gontier Colis, Ambrozijus de Miliisas, abu, kaip ir pirmasis, slaptieji valdovų sekretoriai. Jie rašo vieni kitiems dailius ir orius humanistų laiškus, niekuo nenusileidžiančius vėlesniems šio žanro produktams: nei tuščia minties bendrybe, nei dirbtiniu reikšmingumu, nei iškankinta sakinių konstrukcija ir neperprantama raiškos maniera, nei pagaliau mokslingų niekų pamėgimu. Jeanas de Monstreuilis gilinasi į klausimą, ar *orreolum* ir *scedula* reikia rašyti su „h", ar be „h", svarsto, kaip reikia vartoti „k" lotyniškuose žodžiuose. „Jeigu Jūs man nepadėsite, garbingasai mokytojau ir broli, — rašo jis Clemanges'ui [1], — mano geras vardas bus žuvęs, būsiu kone mirties nusipelnęs. Ką tik pastebėjau, kad paskutiniame laiške savo viešpačiui ir tėvui, Kamerrijko [Kambrė] vyskupui, vietoj aukštesniojo laipsnio *proprior*, vis per tą amžiną plunksnos skubėjimą ir lengvabūdystę, parašiau *proximior*! Tiktai ištaisykit, nes mūsų nedraugai ims iš to pamfletuose šaipytis" [2]. Kaip matome, laiškai skiriami viešumai,

jie — mokytos literatūrinės pratybos. Tikrai humanizmo dvasios kupinas ir jo ginčas su bičiuliu Ambrozijum, kaltinusiu Ciceroną prieštaringumu ir Ovidijų kėlusiu aukščiau už Vergilijų [3].

Viename laiške jis jaukiai aprašo Charlieu vienuolyną netoli Senlis, ir įsidėmėtina, kaip jis, viduramžiška maniera paprasčiausiai pasakodamas, ką ten galima pamatyti, staiga darosi kur kas maloniau skaitomas. Kaip žvirbliai pietauja drauge refektoriume, ir net kylančios abejonės, ar karalius davęs beneficiją vienuoliams, ar paukščiams; kaip karetaitė elgiasi, lyg būtų abatas, kaip sodininko asilas prašąs laiško autorių ir jo savo laiške nepamiršti; visa tai gyva ir žavu, bet nėra specifiškai humanistiška [4]. Prisiminkime, kad Jeanas de Montreuilis ir Gontier Colis yra tie patys, kurie mums jau žinomi kaip karšti *Roman de la rose* gerbėjai ir 1401 m. *Cour d'amours* nariai. Argi tatai nerodo, koks išorinis gyvenimo elementas dar buvo tasai ankstyvasis Humanizmas? Iš esmės tai ne kas kita, kaip smarkesnė viduramžių mokyklinės erudicijos apraiška, nedaug tesiskirianti nuo mėginimų atgaivinti klasikinį lotynizmą, kuriuos regime Alcuino ir jo sekėjų pastangose Karolio Didžiojo laikais, o paskui vėl — dvyliktojo šimtmečio prancūzų mokyklose.

Nors šis pirmasis prancūzų Humanizmas, taip ir neradęs tiesioginių tos veiklos tęsėjų, suklesti nedideliame jį puoselėjusių vyrų būrelyje, jis jau tvirtai susijęs su didžiuoju tarptautiniu dvasios sąjūdžiu. Petrarca Jeanui de Montreuiliui ir jo bičiuliams jau yra iškilus pavyzdys. Ir Coluccio Salutatį, Florencijos kanclerį, antrojoje keturioliktojo amžiaus pusėje įvesdinusį naująją lotyniškąją retoriką į valstybės aktų kalbą, jis ne vieną sykį mini [5]. Bet Petrarca, jei galima taip sakyti, Prancūzijoje dar suvokiamas viduramžių dvasios akimis. Jis buvo asmeninis ankstesniosios kartos pirmųjų protų bičiulis: poeto Philippe'o de Vitri, filosofo ir politiko Nicolas Oresme'o, auklėjusio sosto įpėdinį (Karolį V); atrodo, Petrarca bus pažinojęs ir Philippe'ą de Mézières'ą. O tie vyrai, nors Oresme'o idėjose ir esama daug naujo, kad ir kaip žiūrėsi, nėra humanistai. Jeigu, kaip spėjo Paulinas Paris [6], Machaut Peronne d'Armentières, išsiilgusiai poetinio meilės ryšio, įkvėpimo teikė ne vien Eloizos (Heloïse), bet jau ir Lauros pavyzdys, tuomet *Le Voir-Dit* yra dėmesio vertas liudijimas, kaip kūrinys, kuriame mes visų pirma įžvelgiame modernių idėjų gimimą, vis dėlto galėjo būti stimulas grynai viduramžiškam veikalui atsirasti.

Beje, argi mes paprastai nesame linkę į Petrarcą ir Boccaccio žvelgti tik moderniu aspektu? Mūsų akimis — ir pagrįstai — jie yra pirmieji atnaujintojai. Bet visai neturime pagrindo manyti, kad jie, pirmieji humanistai, keturioliktajame šimtmetyje buvo lyg ir ne savo vietoje. Juolab kad Petrarca ir Boccaccio už Italijos ribų viduramžių pabaigoje visų pirma buvo išgarsėję ne liaudies kalba parašytais raštais, kuriems buvo lemta padaryti juos nemirtingus, bet lotyniškaisiais veikalais. Petrarca savo amžininkams visų pirma buvo *Erasmus avant la lettre* [dar nesubrendęs Erazmas], įvairiapusis gero skonio traktatų apie gyvenimą ir moralę autorius, didysis laiškų rašytojas, romantiškas antikos gerbėjas — sprendžiant iš veikalų *De viris illustribus* [„Apie įžymiuosius vyrus"] ir *Rerum memorandarum libri* [„Atmintinų dalykų knygos"]. Jo nagrinėjamos temos dar visiškai derėjo viduramžių dvasiai: *De contemptu mundi, De otio religiosorum, De vita solitaria* [Apie panieką pasauliui, Apie vienuolių ramybę, Apie vienišą gyvenimą]. Antikos didvyrių aukštinimas jo veikaluose kur kas artimesnis devynių *Preux* * garbinimui, nei būtumėm linkę manyti. Visai nėra labai keista, kad Petrarca palaikė ryšius su Geertu Groote. Arba kad Jeanas de Varennes'as, Saint Lié fanatikas **, kratydamasis įtarimų erezija, šaukiasi Petrarcos autoriteto [7] ir iš Petrarcos perima naujos maldos tekstą: *Tota caeca christianitas* [Visa akloji krikščionija]. Tai, ką Petrarca reiškė savo laikams, Jeanas de Montreuilis nusako žodžiais *„devotissimus, catholicus ac celeberrimus philosophus moralis"* [8] [„maldingiausiasis, katalikiškas ir įžymusis moralės filosofas"]. Net raudą netekus Šventojo Kapo, šią grynai viduramžišką idėją, Dionyzas Kartūzas dar gali perimti iš Petrarcos: „Bet kadangi Pranciškaus stilius retoriškas ir sunkus, verčiau perteiksiu jo žodžių prasmę, o ne formą" [9].

Anksčiau minėtoms pirmųjų prancūzų humanistų klasikinės literatūros pratyboms Petrarca davė dar vieną ypatingą stimulą, pašaipiai pareiškęs, kad oratorių ir poetų nesą ko ieškoti už Italijos ribų. Šito prancūzų šviesuomenė negalėjo pakęsti. Nicolas de Clemanges'as ir Jeanas de Montreuilis karštai priešinasi tokiai nuomonei [10].

Boccaccio darė panašią įtaką kaip ir Petrarca, tiktai siauresnėje srityje. Jis buvo garbinamas ne kaip „Dekamerono" autorius, o kaip

---

* Žr. šios knygos p. 85

** Žr. šios knygos p. 245

„le docteur de patience en adversité“ [„kantrybės mokytojas nedalioje“], kaip *De casibus virorum illustrium* [„Apie įžymiųjų vyrų negandas“] ir *De claris mulieribus* [„Apie garsias moteris“] autorius. Šitais keistais rinkiniais, pasakojančiais apie žmogaus lemties nepastovumą, Boccaccio pasidarė lyg ir koks Fortūnos impresarijus. Šiuo aspektu *„messire Jehan Bocace“* [„mesirą Giovannį Boccaccio“] suvokia ir juo seka Chastellainas [11]. *Le Temple de Bocace* — šitaip jis pavadina savo itin keistą traktatą apie visokius tragiškus savo laikų likimus, kuriame, mėgindamas paguosti nedalios ištiktą Anglijos karalienę Margaritą, šaukiasi pagalbon šio *„noble historien“* [„kilnaus istoriko“] dvasią. Anaiptol nevalia sakyti, kad vis dar tokie viduramžiški penkioliktojo šimtmečio burgundai ne visai ar net neteisingai suprato Boccaccio. Jie užčiuopė didžiai viduramžišką jo pusę, kurią mums gresia pavojus pamiršti.

Bekylantis prancūzų Humanizmas skiriasi nuo italų Humanizmo ne tiek siekiais ar nuotaika, kiek skoniu ir erudicija. Prancūzams tiesiog ne taip lengvai sekasi pamėgdžioti antiką kaip tiems, kurie gimę po Toskanos dangum ar Koliziejaus ūksmėje. Tiesa, mokytieji vyrai jau anksti išmoko tobulai naudotis klasikiniu lotyniškų laiškų stiliumi. Tačiau pasauliečiai autoriai dar neperpratę mitologijos ir istorijos subtilybių. Machaut, kuris, nors ir dvasinio luomo, vis dėlto ne mokslininkas ir laikytinas pasaulietiniu poetu, beviltiškai painioja septynių išminčių vardus. Chastellainas Pelėjo neskiria nuo Pelijo, La Marche'as — Protėjo nuo Peiritojo. *Le Pastoralet* autorius kalba apie *„le bon roy Scypion d'Afrique“* [„gerąjį karalių Scipioną Afrikietį“], *Le Jouvencel* autoriai žodį *politique* kildina iš πολύσ ir neva graikų kalbos žodžio *„icos, gardien, qui est à dire gardien de pluralité“* [12] [„*icos*, sargas, tai yra — daugumos sargas“].

Ir vis dėlto jų kūriniuose pro grynai viduramžišką alegorinę formą retsykiais vis prasimuša klasikinė vizija. Net ir tokio iškreiptai piemenaitiško veikalo kaip *Le Pastoralet* autorius dievo Silvano aprašyme ir maldoje Panui pateikia tarytum kvatročento šviesos atšvaitą, nors paskui ir vėlei risnoja išmintomis savo senojo kelio vėžėmis [13]. Kaip Janas van Eyckas kartais į savo grynai viduramžiškomis akimis tapytus paveikslus įterpia klasicistinių architektūros formų, taip ir rašytojai, kol kas formaliai ir kaip puošmenas, mėgina perimti antikinius bruožus. Kronikininkai mėgina jėgas, Livijaus maniera kurdami poli-

tines ir karo kalbas, *contiones*, arba pasakoja apie stebuklingus ženklus, *prodigia*, nes Livijus tatai irgi darė [14]. Juo nerangiau antikinės formos mėgdžiojamos, juo daugiau mes iš to galime patirti, kaip vyko perėjimas iš viduramžių į Renesansą. Šalono vyskupas Jeanas Germainas stengiasi pavaizduoti 1435 m. Atrechto taikos kongresą glaustu, raiškiu romėnų stiliumi. Trumpais sakiniais, gyvu vaizdumu jis, matyt, taikėsi padaryti tokį pat įspūdį kaip Livijus; tačiau iš to išeina tik visiška antikinės prozos karikatūra, sykiu ir pompastiška, ir naivi; linijos čia tokios, kokiomis nupieštos mažosios figūrėlės iš kurios nors valandų knygos kalendorinio lakšto, bet stilius nevykęs [15]. Požiūris į antiką dar nepaprastai keistas. Per Karolio Narsiojo laidotuvių iškilmes Nansi jaunasis Lotaringijos kunigaikštis, Karolio nugalėtojas, atvyksta atiduoti paskutinės pagarbos priešo palaikams, apsivilkęs gedulo apdaru *„à l'antique"*, tai yra su ilga, juosmenį siekiančia aukso barzda, šitaip vaidindamas vieną iš devynių *preux* ir pabrėždamas savo triumfą. Su tokiais maskaradiniais apdarais jis meldžiasi ketvirtį valandos [16].

Antika prancūzų protams apie 1400 m. sutampa su sąvokomis *rhétorique, orateur, poesie* [retorika, oratorius, poezija]. Jų nuomone, labiausiai pavydėtinas antikos tobulumas — tai įmantri forma. Visi tie penkioliktojo šimtmečio ir šiek tiek ankstesni poetai, leisdami byloti savo širdžiai ir iš tikrųjų turėdami ką pasakyti, rašo sklandžius, paprastus, dažnai sodrius, o kartais — ir švelnius eilėraščius. Bet jeigu prireikia, kad būtų labai labai gražu, poetas prikaišioja mitologijos, įmantrių lotynizmų ir pasijunta esąs *rhétoricien* [retorius]. Christine de Pisan mitologinį eilėraštį nuo įprastų savo kūrinių pabrėžtinai skiria kaip *„balade pouétique"* [17] [„poetinę baladę"]. Siųsdamas savo veikalus plunksnos broliui ir gerbėjui Chauceriui, Eustae'as Deschamps'as kuria tiesiog neįmanomą pseudoklasikinį kratinį:

O Socrates plains de philosophie,
Seneque en meurs et Anglux en pratique,
Ovides grans en ta poeterie,
Bries en parler, saiges en rethorique
Aigles tres haulz, qui par ta théorique
Enlumines le regne d'Eneas,
L'Isle aux Geans, ceuls de Bruth, et qui as

Semé les fleurs et planté le rosier,
Aux ignorans de la langue Pandras *,
Grant translateur, noble Geffroy Chaucier!

. . . .

A toy pour ce de la fontaine Helye
Requier avoir un buvraige autentique,
Dont la doys est du tout en ta baillie,
Pour rafrener d'elle ma soif ethique,
Qui en Gaule seray paralitique
Jusques a ce que tu m'abuveras [18].

[O Sokratai, kupinas filosofijos, / Papročių Seneka ir praktikos angle, / Didysis poezijos Ovidijau, / Iškalbingasis retorikos išminčiau, / Aukštai sklandąs ore, savo teorija / Apšviečiąs Enėjo karalystę, / Milžinų salą, Bruto salą, pasėjęs / Ir pasodinęs rožes, / Neišmanantiems Pandaro kalbos, / Didis vertėjau, kilnusis Geffroy Chauceri! /... / Užtat iš tavęs, Helikono šaltinio, / Trokštu gerti tyrą gėrimą, / Kurio latakas tavo žinioje, / Kad numalšinčiau savo dorovinį troškulį, / Nes Galijoje būsiu paralitikas, / Kol tu mane pagirdysi.]

Čia pradžia to, kas netrukus suvešės kaip juokinga kilniosios prancūzų kalbos lotynizacija, iš kurios tyčiosis Villonas ir Rabelais [19]. Šis stilius aptinkamas poetų korespondencijoje, dedikacijose ir kalbose, kitaip sakant, — visur, kur tik rūpinamasi, kad būtų itin gražu. Tuomet Chastellainas prabyla apie *„vostre très-humble et obéissante serve et ancelle, la ville de Gand“* [„jūsų nuolankų ir klusnų tarną ir baudžiauninką Gento miestą“], apie *„lą viscérale intime douleur et tribulation“* [„gilų vidinį skausmą ir gėlą“], La Marche'as — apie *„nostre francigène locution et langue vernacule“* [„mūsų vietinę prancūzišką ir liaudišką kalbą“], Molinet — apie *„abreuvé de la doulce et melliflue liquer procedant de la fontaine caballine“*, *„ce vertueux duc scipionique“*, *„gens de mulièbre courage“* [20] [„pagirdytą saldžiu ir lyg

---

* Pandaras kaip tarpininkas svarbų vaidmenį vaidina būtent Chaucerio apsakyme apie Troilą ir Kresidę; panašu, kad iš čia kilo anglų kalbos žodis *pander* — „piršlys, sąvadautojas“. (*Aut. past.*)

medus tekančiu gėrimu iš žirgų šaltinio", „šį dorybingą scipionišką kunigaikštį", „moteriškos drąsos vyrus"].

Tie rafinuotos *rhétorique* [retorikos] idealai nėra vien grynai literatūrinės išraiškos, bet sykiu — ir net labiau — aukštesnio literatūrinio bendravimo idealai. Visas Humanizmas — kaip kitados buvo ir trubadūrų poezija — yra visuomeninis žaidimas, pašnekesio forma, aukštesnės gyvenimo formos siekis. Net šešioliktojo ir septynioliktojo šimtmečio mokytųjų vyrų korespondencija anaiptol neatsisako šių elementų. O Prancūzija šiuo požiūriu užima tarpinę padėtį tarp Italijos ir Nyderlandų. Italijoje, kur kalba ir mintis buvo mažiausiai nutolusios nuo tikros, tyros antikos, humanistinės formos galėjo būti be didelių pastangų įtrauktos į natūralią aukštesniojo liaudies gyvenimo raidą. Šiek tiek didesnė išraiškos lotynizacija italų kalbai mažne nebuvo prievartavimas. Humanistinė klubų dvasia kuo puikiausiai pritapo prie visuomenės papročių. Italų humanistas atstovauja laipsnišką italų liaudies kultūros suklestėjimą, o sykiu — ir pirmąjį modernaus žmogaus tipą. O Burgundijos žemės visuomenės dvasia ir forma dar buvo tokia viduramžiška, kad naujesnės ir grynesnės išraiškos siekis įsikūnyti galėjo tiktai visiškai senovine retorių gildijų forma. Kaip bendrijos, jos tėra viduramžių brolijų tąsa, o jomis bylojanti dvasia atsinaujinusi grynai išoriniu ir formaliu požiūriu. Tiktai biblinis Erazmo humanizmas duoda pradžią moderniai kultūrai.

Prancūzijoje, išskyrus pačias šiaurines josios sritis, senovinio retorių gildijų aparato nebūta, tačiau ir jos individualesni *nobles rhétoriciens* [kilnūs retoriai] nėra panašūs į italų humanistus. Jie dar išsaugoję daug viduramžių dvasios ir formų.

Kas gi penkioliktojo šimtmečio prancūzų literatūroje įkūnija naująsias idėjas? Ne pompastiški sunkių draperijų klostėmis uždangstyto Burgundijos idealo skelbėjai: Chastellainas, La Marche'as, Molinet. Tiesa, kaip tik jie drauge su alegorija garbino ir oratorystę, o drauge su iškilniu stiliumi — lotynizmus. Tik ten, kur jie atitrūksta nuo savo įmantraus idealo ir ima kurti ar rašyti apie tai, kas slegia jiems širdį, jie darosi paskaitomi, o sykiu ir modernesni. Ateitį žadėjo ne klasicizmas, bet nesivaržymas. Lotynizacijos ir klasicizmo siekiai buvo ne stimulas, o stabdys. Tad modernesni buvo dvasios ir formos požiūriu paprasti autoriai, nors kaip tik jie dar laikėsi viduramžiškų schemų. To-

kie buvo Villonas, Coquillart'as, Henri Baude'as, Karolis Orleanietis ir *L'amant rendu cordelier* autorius.

Pompastišku Burgundijos stiliumi buvo žavimasi anaiptol ne vien pačių kunigaikščių žemėse. Jeanas Robertet (1420—1490), trijų kunigaikščių de Bourbonų ir trijų Prancūzijos karalių sekretorius, Georges'ą Chastellainą, flamų kilmės burgundą, laikė tauraus poezijos meno pažiba. Iš to žavėjimosi radosi literatūrinis susirašinėjimas, galįs būti ką tik pareikšto teiginio iliustracija. Norėdamas susipažinti su Chastellainu, Robertet tarpininku pasitelkia tokį Montferrant'ą, kuris, kaip dėdės, Burgundijos kunigaikščio, rūmuose augančio jauno Bourbono auklėtojas, gyveno Briugėje. Jam Robertet nusiuntė du Chastellainui skirtus laiškus, vieną lotynišką, kitą prancūzišką, o drauge — ir pompastišką pagiriamąją odę senyvam rūmų kronikininkui ir poetui. Kadangi pastarasis ne išsyk priėmė pasiūlymą leistis į literatūrinį susirašinėjimą, Montferrant'as pagal seną receptą sutaisė žodingą paraginimą. Jam, girdi, pasirodžiusios *„les Douze Dames de Rhétorique"* [„dvylika retorikos damų"], kurių vardai buvę Science, Eloquence, Gravité de Sens, Profondité [„Mokslas, Iškalba, Rimtumas, Giliamintiškumas"] ir t. t. Šitai pagundai Chastellainas pasidavė, ir apie tas *Douze Dames de Rhétorique* sukasi šios trijulės laiškai [21]; beje, neilgai trukus, Chastellainui tatai pabodo, ir jis nutraukė susirašinėjimą.

Robertet rašiniuose regime pseudomodernią lotynizaciją pačiu paikiausiu pavidalu. *„J'ay esté en aucun temps en la case nostre en repos, durant une partie de la brumale froidure"* [„Kurį laiką ilsėjausi mūsų namuose, kol truko tam tikras drėgnas persišaldymas"], taigi kol sirgo sloga [22]. Tokios pat paikos ir jo hiperbolės, kuriomis jis reiškia savo susižavėjimą. Pagaliau sulaukęs poetinio laiško iš Chastellaino (iš tikrųjų kur kas geresnio už jo paties poeziją), jis rašo Montferrant'ui:

Frappé en l'oeil d'une clarté terrible
Attaint au coeur d'éloquence incrédible,
A humain sens difficile à produire,
Tout offusquié de lumière incendible
Outre perçant de ray presqu'impossible
Sur obscur corps qui jamais ne peut luire,
Ravi, abstrait me trouve en mon déduire,
En extase corps gisant à la terre,

Foible esperit perplex à voye enquerre
Pour trouver lieu te oportune yssue
Du pas estroit où je suis mis en serre,
Pris à la rets qu'amour vraye a tissue.

[Apakintas baisios šviesos, / Užgautas į širdį neįtikėtinos iškalbos, / Sunkiai sukuriamos žmogaus protu, / Visai apžlibintas gaisrą keliančios šviesos, / Be to, dar ir veriančios beveik neįmanomu spinduliu / Tamsų kūną, kuris niekada negali šviesti, / Sužavėtas, sujaudintas esu, apimtas malonumo, / Mano kūnas tyso ant žemės ekstazėje, / Silpnas protas per daug sutrikęs, kad kelio ieškotų, / Kad rastų vietą ir palankią išeitį / Iš ankštos perėjos, kurion esu įspraustas, / Sugautas tinklais, kuriuos tikra meilė nuaudė.]

O toliau jis rašo jau proza: *„Où es l'oeil capable de tel objet visible, l'oreille pour ouyr le haut son argentin et tintinabule d'or?"* [„Kur akis, kuri išvystų tokį regimą daiktą, ausis, kuri išgirstų tokį aukštą, sidabrinį garsą ir auksinį skambesį?"] Ir ką gi apie tai sako Montferrant'as, *„amy des dieux immortels et chéri des hommes, haut pis Ulixien, plein de melliflue faconde"* [„nemirtingųjų dievų bičiulis ir žmonių numylėtinis, iškili Uliso krūtinė, pilna medutekės iškalbos"]? *„N'est-ce replendeur équale au curre Phoebus?"* [„Ar tai ne spindesys, prilygstąs Febo spindesiui?"] Argi tai ne puikiau už Orfėjo lyrą, *„la tube d'Amphion, la Mercuriale fleute qui endormyt Argus"* [„Amfiono ragą, Merkurijaus fleitą, užmigdžiusią Argą"]? Ir t. t., ir t. t. [23]

Į koją su tokia kraštutine pompastika žengia gilus autoriaus nusižeminimas, kuriuo šie poetai ištikimai laikosi viduramžių kanonų. Ir ne tik jie; visi jų amžininkai dar paiso šios formos. La Marche'as viliasi, kad jo *Mémoires* bus galima pritaikyti kaip menkesnius žiedelius vainikui, savo darbą lygina su briedžio atrajojimu. Molinet prašo visus *„orateurs"* išmesti iš jo veikalų kas nereikalinga. Commines'as viliasi, kad Vienne arkivyskupas, kuriam jis rašo savo kūrinį, galės juo pasinaudoti lotyniškuose raštuose [24].

Poetiniame Robertet, Chastellaino ir Montferrant'o susirašinėjime regime, kaip naujojo klasicizmo paauksavimai tiktai prilipdyti prie grynai viduramžiško paveikslo. Ir vis dėlto tasai Robertet yra viešėjęs Italijoje, *„en Ytalie, sur qui les respections du ciel influent aorné par-*

ler, et vers qui tyrent toutes douceurs élémentaires pour là fondre harmonie“ [25] [„Italijoje, kurią dangaus malonė apipylė puošnia iškalba ir kurion traukia visos pirminės saldybės, susiliedamos ten į harmoniją“]. Tačiau tosios kvatročento harmonijos į namus jis, matyt, nedaug teparsivežė. Tiems vyrams Italija buvo puiki vien dėl *„aorné parler“* [„puošnios iškalbos“], dėl išoriškai kultivuojamo išdailinto stiliaus.

Vienintelis dalykas, verčiąs suabejoti, ar teisingas yra įspūdis, kad čia tik dailiai išpuoštos senienos, yra ironijos atspalvis, kartais vis dėlto nenuneigiamas šiuose įmantriuose sielos išsiliejimuose. Jūsų Robertet, — sako Dames de Rhétorique Montferrant'ui [26], — *„il est exemple de Tullian art, et forme de subtilité Térencienne... qui succié a de nos seins notre plus intéroire substance par faveur; qui, outre la grâce donnée en propre terroir, se est allé rendre en pays gourmant pour réfection nouvelle (t. y. Italiją), là où enfans parlent en aubes à leurs mères, frians d'escole en doctrine su permission de eage*“ [„jis yra Tulijaus meno ir Terencijaus formos subtilumo pavyzdys... kuris savo meilumu iš mūsų krūtinių išžindo giliausią mūsų substanciją, kuris, peržengęs malonę, suteiktą jo nuosavose valdose, leidosi ieškoti naujo peno į skonio šalį (Italiją), ten, kur vaikai albomis prabyla į savo motinas ir trokšta mokslo labiau, nei dera jų amžiui“]. Chastellainas nutraukia susirašinėjimą, nes jam jau esą gana: pernelyg ilgai vartai buvę atviri Dame Vanité [Damai Tuštybei]; eisiąs jų užrakinti. *„Robertet m'a surfondu de sa nuée, et dont les perles, qui en celle se congréent comme grésil, me font resplendir mes vestements; mais qu'en est mieux au corps obscur dessoubs, lorsque ma robe deçoit les voyans?*“ [„Robertet apipylė mane iš savo debesies perlais, kurie, susitelkę tame debesyje lyg krušos ledai, padarė mano drabužį spindintį; bet kokia iš to nauda mano tamsiam kūnui po drabužiu, kuris apgauna žmones?“] Jeigu Robertet nesiliausiąs, jis mesiąs jo laiškus neskaitytus ugnin. O jeigu Robertet šnekėsiąs paprastai, kaip dera draugams, Georges'as ir toliau būsiąs jam palankus.

Kad po klasikos apdarais slepiasi dar visai viduramžiška dvasia, ne taip išryškėja, kai humanistas rašo vien lotyniškai. Tuomet autorius nevykusiu perteikimu neišsiduoda menkai tesuvokiąs tikrąją antikos dvasią; tuomet jis gali ramiai sau pamėgdžioti — ir apgaulingai pamėgdžioti. Toks humanistas kaip Robert'as Gaguinas (1433—1501) savo laiškais ir kalbomis mums regisi jau beveik toks pat modernus kaip

Erazmas, kuris Gaguinui turėjo būti dėkingas už pirmąjį išgarsėjimą, mat šis savojo „Prancūzijos istorijos sąvado“, pirmojo Prancūzijoje istorinio veikalo (1495), pabaigoje įdėjo Erazmo laišką; taip pastarasis pirmą sykį išvydo savo kūrinį išspausdintą [27]. Nors Gaguinas taip pat menkai temokėjo graikų kalbą kaip ir Petrarca [28], jis dėl to nėra mažiau tikras humanistas. Sykiu mes ir jo veikaluose regime tebetveriančią senąją dvasią. Savo lotyniškos iškalbos jis negaili senoms viduramžiškoms temoms, sakysim, diatribei prieš santuoką [29], arba rūmų gyvenimo peikimui, atgalios į lotynų kalbą versdamas Alaino Chartier kūrinį *Curial*. Arba, šįsyk prancūziškame eilėraštyje *Le Debat du Laboureur, du Prestre et du Gendarme*, seniai naudojama ginčo forma imasi kalbėti apie visuomeninę luomų vertę. Tačiau kaip tik Gaguinas, tobulai valdąs lotyniškąjį stilių, savo prancūziškuose eilėraščiuose visai nesivaiko retorinių grožybių; ten nėra nei lotynizuotų formų, nei hiperbolių, nei mitologijos; kaip prancūziškai rašęs poetas, jis stovi greta tų, kurie savo viduramžiška forma išsaugojo natūralumą, taigi ir liko paskaitomi. Humanistinė forma jam yra mažne vien kartais apsivelkamas drabužis; tas drabužis jam dera, bet vis dėlto jis jaučiasi laisviau nusimetęs tą rūbą. Penkioliktojo šimtmečio prancūzų dvasiai Renesansas tėra vien ant paviršiaus užsimestas apdaras.

Lemiamu Renesanso pradžios kriterijumi dažnai linkstama laikyti pagoniškai skambančių posakių pasirodymą. Kiekvienam viduramžių literatūros žinovui nėra jokia paslaptis, kad tokia literatūrinė pagonybė — anaiptol ne vien Renesanso sferos bruožas. Humanistai, vadindami Dievą „*princeps superum*“ [„aukštybių valdovu“], o Mariją — „*genitrix tonantis*“ [„griausmavaldžio gimdytoja“], nepasako kažin ko negirdėta. Grynai paviršutiniškas krikščionių tikėjimo asmenų transponavimas į pagoniškos mitologijos terminus yra jau labai senas dalykas, mažai tebylojantis ar visai nieko nebylojantis apie religinio jausmo turinį. Jau ir dvyliktojo šimtmečio Archipoeta savo dvasinėje išpažintyje ramiausiai rimuoja:

Vita vetus displicet, mores placent novi;
Homo videt faciem, sed cor patet Iovi.

[Senas gyvenimas nepatinka, patinka nauji papročiai; / Žmogus mato tik veidą, o Jupiteriui atverta širdis.]

Kalbėdamas apie *„Jupiter venu de Paradis"* [30] [„Jupiterį, nusileidžiantį iš Rojaus"], Deschamps'as lygiai taip pat nesiekia pasirodyti esąs bedievis kaip ir Villonas, kuris jaudinamoje baladėje, parašytoje motinai, kad ši galėtų melstis Gailestingajai Dievo Motinai, vadina Mariją *„haulte Deésse"* [31] [„aukštąja Deive"].

Tam tikroms pagoniškoms gaidelėms derėjo skambėti ir pastoralinėje poezijoje; čia buvo galima kuo ramiausiai leisti rodytis dievams. Eilėraštyje *Le Pastoralet* Paryžiaus celestinų vienuolynas vadinamas *„temple au hault bois pour les dieux prier"* [32] [„šventykla, pastatyta aukštoje girioje dievams melstis"]. Tokia nekalta pagonybė nieko nesuklaidina. Be to, poetas dar ir pareiškia: *„Se pour estrangier ma Muse je parle des dieux des païens, sy sont les pastours crestiens et moy"* [33] [„Norėdamas savo Mūzą padaryti neįprastą, aš kalbu apie pagonių dievus, bet piemenys ir aš pats esame krikščionys"]. Lygiai taip pat Molinet, viename sapne leisdamas pasirodyti Marsui ir Minervai, visą atsakomybę už tai suverčia *„Raison et Entendement"* [„Protui ir Nuovokai"], kurie jam pasakę: *„Tu le dois faire non pas pour adjouter foy aux dieux et déesses, mais pour ce que Nostre Seigneur seul inspire les gens ainsi qu'il lui plaist, et souventes fois par divers inspirations"* [34] [„Privalai taip padaryti ne todėl, kad sužadintum tikėjimą dievais ir deivėmis, bet todėl, kad Mūsų Viešpats įkvepia žmonėms tai, kas jam patinka, ir jo įkvėpimai dažnai labai įvairūs"].

Į didelę dalį visiškai išsiskleidusio Renesanso literatūrinės pagonybės neverta žiūrėti rimčiau nei į tuos pasisakymus. Naujos dvasios įsitvirtinimui reikšmingesnis dalykas, kai pradedamas suvokti paties pagonių tikėjimo, ypač pagoniškos aukos, vertingumas. Ir šis suvokimas gali reikštis kūryboje tų autorių, kurių mąstymo formos dar tvirtai suleidusios šaknis į viduramžius, sakysim, Chastellaino poezijoje.

Des dieux jadis les nations gentiles
Quirent l'amour par humbles sacrifices,
Lesquels, posé que fussent utiles,
Furent nientmoins rendables et fertiles
De maint grant fruit et de haulx bénéfices,
Monstrans par fait que d'amour les offices
Et d'honneur humble, impartis où qu'ils soient
Pour percer ciel et enfer suffisoient [35].

[Kitados pagonių tautos / Dievų malonės meldė kukliomis aukomis, / Kurios, nors ir nenaudingos, / Vis dėlto buvo veiksmingos ir teikė / Daug vaisių ir aukštų malonių, / Parodydamos, jog meilės / Ir kuklios garbės aukų, kad ir kur jos rastųsi, / Pakanka prasiskverbti į dangų ir pragarą.]

Kartais pačiam viduramžių gyvenimo šurmuly ima ir suskamba Renesanso balsas. Per vienas *pas d'armes* Atrechte 1446 m. Philippe'as de Ternant'as pasirodo nepasirišęs įprastinės *„bannerole de devocion"*, kaspino su maldingu šūkiu ar figūra. *„Laquelle chose je ne prise point"* [„Ko aš visai negiriu"], — sako La Marche'as apie tokį įžūlumą. Tačiau dar įžūlesnis yra Ternant'o devizas: *„Je souhaite que avoir puisse de mes desirs assouvissance et jamais aultre bien n'eusse"* [36] [„Pageidauju tenkinti savo norus ir negeidžiu jokio kito gero"]. Tai galėjo būti šešioliktojo amžiaus didžiausio laisvamanio gyvenimo šūkis.

Šitos tikros pagonybės nereikėjo semtis iš klasikinės literatūros. Jos buvo galima pasimokyti iš savų viduramžiškų lobių, iš *Roman de la rose.* Tikroji pagonybė glūdėjo erotinėse kultūros formose. Ten Venera ir Meilės dievas nuo amžių turėjo savo kamputį, kur buvo garbinami šiek tiek kitaip, ne vien retoriškai. Jeanas de Meunas — štai kas buvo didysis pagonis. Ne antikos dievų vardų plakimas krūvon su Jėzaus ir Marijos vardais, bet įžūliausio žemiškų smagybių garbinimo plakimas krūvon su krikščioniškais išganymo vaizdiniais, pradedant tryliktuoju šimtmečiu, nesuskaitomai daugybei skaitytojų buvo pagonybės mokykla. Nebuvo įmanomas didesnis piktžodžiavimas už eiles, kuriose *Pradžios knygos* žodžiai „Dievas gailėjosi, kad buvo sutvėręs žmogų ant žemės" visai priešinga prasme įdėti į lūpas Nature [Gamtai], šiame kūrinyje veikiančiai visai kaip demiurgas; Nature gailisi, kad sukūrė žmones, nes jie nepaiso jos įsakymo daugintis:

Si m'aïst Diex li crucefis,
Moult me repens dont homme fis [37].

[Prisiekiu nukryžiuotuoju Dievu, / Labai gailiuosi, kad sukūriau žmogų.]

Tiesiog nuostabu, kad Bažnyčia, taip baimingai budėjusi ir taip smerkusi smulkius, grynai spekuliatyvaus pobūdžio dogminius nukrypimus, nekliudomai leido vešėti žmonių protuose šio aristokratijos brevijoriaus mokymui.

Nauja forma ir nauja dvasia nevisiškai sutampa. Būsimųjų laikų idėjos buvo reiškiamos viduramžiškais apdarais, o pačios viduramžiškiausios mintys — sakomos sapfiniais metrais, pasitelkiant visą pulką mitologinių figūrų. Klasicizmas ir moderni dvasia — visai skirtingi dalykai. Literatūrinis klasicizmas yra vaikas, kuris jau gimė pasenęs. Grožinės literatūros atsinaujinimui antika turėjo ne ką didesnės reikšmės už Filokteto strėles. Kas kita buvo vaizduojamosios dailės ir mokslinio mąstymo srityse: ten svarbūs buvo antikos vaizdo ir išraiškos tyrumas, antikos universalumas, ten antikos gebėjimas tvarkyti gyvenimą ir pažinti žmogų buvo ne vien lazda, kuria galima pasiremti. Vaizduojamojoje dailėje grynai antikos nuopelnas, kad buvo įveiktas perdėjimas, pertempimas, iškraipymas, grimasa ir liepsningi išraitymai, o mąstymo valdose ji buvo dar reikalingesnė ir vaisingesnė. Tačiau literatūroje paprastumas ir tyrumas suklestėjo už klasicizmo ribų ir netgi — nepaisant klasicizmo.

Tas būrelis, kuris penkioliktojo šimtmečio Prancūzijoje perima Humanizmo formas, dar nėra Renesanso skelbėjai. Mat jų nuotaika, jų orientacija dar viduramžiška. Renesansas ateina tik tuomet, kai pasikeičia *gyvenimo tonas*, kai baigiasi mirtinas gyvenimo neigimo atoslūgis ir padvelkia smarkus, gaivus vėjas; kai subręsta džiugus suvokimas, jog galima susigrąžinti visas ankstesniosios žmonijos grožybes, į kurias taip ilgai žvelgta tik kaip į veidrodį.

KOMENTARAI

1

[1] *Oeuvres de Georges Chastellain*, ed. Kervyn de Lettenhove, 8 vol., Bruxelles, 1863—1866, III, p. 44.

[2] *Antwerpen's Onze-Lieve-Vrouwe-Toren, uitg. door het Stadsbestuur van Antwerpen*, 1927, p. XI, 23.

[3] Chastellain, II, p. 267; *Mémoires d'Olivier de la Marche*, ed. Beaune et d'Arbaumont (Soc. de l'hist. de France), 1883—1888, 4 vol., II, p. 248.

[4] *Journal d'un bourgeois de Paris*, ed. A. Tuetey (Publ. de la Soc. de l'histoire de Paris, Doc. no. III), 1881, p. 5, 56.

[5] *Journal d'un bourgeois*, p. 20—24. Plg. *Journal de Jean de Roye, dite Chronique scandaleuse*, ed. B. de Mandrot (Soc. de l'hist. de France), 1894—1896, 2 vol., I, p. 330.

[6] Chastellain, III, p. 461, plg. V, p. 403.

[7] Jean Juvenal des Ursins, 1412, ed. Michaud et Poujoulat, Nouvelle collection des mémoires, II, p. 474.

[8] *Journal d'un bourgeois*, p. 6, 70; Jean Molinet, *Chronique*, ed. Buchon, Coll. de chron. nat., 1827—1828, 5 vol., II, p. 23; *Lettres de Louis XI*, ed. Vaesen, Charavay, de Mandrot (Soc. de l'hist. de France), 1883—1909, 11 vol., 20 Apr., 1477, VI, p. 158; *Chronique scandaleuse*, II, p. 47, ed. Interpolations, II, p. 364.

[9] *Journal d'un bourgeois*, p. 234—237.

[10] *Chron. scand.*, II, p. 70, 72.

[11] Žr. M. M. Gorce, *Saint Vincent Ferrier*, Paris, 1924, p. 175.

[12] *Vita auct. Petro Ranzano O. P.* (1455), *Acta sanctorum*, Apr., t. I, p. 494 sq.

[13] J. Soyer, *Notes pour servir à l'histoire littéraire. Du succès de la prédication de frère Olivier Maillart à Orléans en 1485*, Bulletin de la société archéologique et historique de l'Orléanais, t. XVIII, 1919, minimas žurnale *Revue historique*, t. 131, p. 351.

[14] Enguerrand de Monstrelet, *Chroniques*, ed. Douët d'Arcq (Soc. de l'hist. de France), 1857—1863, 6 vol., IV, p. 302—306.

[15] Wadding, *Annales Minorum*, X, p. 72; K. Hefele, *Der h. Bernhardin von Siena und die franziskanische Wanderpredigt in Italien*, Freiburg, 1912, p. 47, 80.

[16] *Chron. scand.*, I, p. 22, 1461; Jean Chartier, *Hist. de Charles VII*, ed. D. Godefroy, 1661, p. 320.

[17] Chastellain, III, p. 36, 98, 124, 125, 210, 238, 239, 247, 474; Jacques du Clercq, *Mémoires (1448—1467)*, ed. de Reiffenberg, Bruxelles, 1823, 4 vol., IV, p. 40, II, p. 280, 355, III, p. 100; Juvenal des Ursins, p. 405, 407, 420; Molinet, III, p. 36, 314.

[18] Jean Germain, *Liber de virtutibus Philippi ducis Burgundiae*, ed. Kervyn de Lettenhove, *Chron. rel. à l'hist. de la Belg. sous la dom. des ducs de Bourg.* (Coll. des chron. belges), 1876, II, p. 50.

[19] La Marche, I, p. 61.

[20] Chastellain, IV, p. 333 s.

[21] Chastellain, III, p. 92.

[22] Jean Froissart, *Chroniques*, ed. S. Luce et G. Raynaud (Soc. de l'hist. de France), 1869—1899, 11 vol. (tiktai iki 1385), IV, p. 89—93.

[23] Chastellain, III, p. 85 ss.

[24] Ib., III, p. 279.

[25] La Marche, II, p. 421.

[26] Juvenal des Ursins, p. 379.

[27] Martin Lefranc, *Le Champion des dames*, žr. G. Doutrepont, *La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne* (Bibl. du XVe siècle, t. VIII), Paris, Champion, 1909, p. 304.

[28] *Acta Sanctorum*, Apr., t. I, p. 496; A. Renaudet, *Préréforme et humanisme à Paris 1494—1517*, Paris, Champion, 1916, p. 163.

[29] Chastellain, IV, p. 300 s., VII, p. 73; plg. Thomas Basin, *De rebus gestis Caroli VII et Lud. XI historiarum libri XII*, ed. Quicherat (Soc. de l'hist. de France), 1855—1859, 4 vol., I, p. 158.

[30] *Journal d'un bourgeois*, p. 220.

[31] Chastellain, III, p. 30.

[32] La Marche, I, p. 89.

[33] Chastellain, I, p. 82, 79; Monstrelet, III, p. 361.

[34] La Marche, I, p. 201.

[35] Apie šią sutartį tarp kitų veikalų žr. La Marche, I, p. 207.
[36] Chastellain, I, p. 196.
[37] Basin, III, p. 74.
[38] Chastellain, IV, p. 201. Plg. mano studiją: *Uit de voorgeschiedenis van ons national besef, in De Nederlandse Natie*, Haarlem, 1960. (Verzamelde Werken, II, p. 97 v.).
[39] *Journal d'un bourgeois*, p. 242; plg. Monstrelet, IV, p. 341.
[40] Jan van Dixmude, ed. Lambin, Ypres, 1839, p. 783.
[41] Froissart, ed. Luce, XI, p. 52.
[42] *Mémoires de Pierre le Fruictier dit Salmon*, Buchon, 3e suppl. de Froissart, XV, p. 22.
[43] *Chronique du Religieux de Saint Denis*, ed. Bellaguet (Coll. des documents inédits), 1839—1852, 6 vol., I, p. 34; Juvenal des Ursins, p. 342, 467—471; *Journal d'un bourgeois*, p. 12, 31, 44.
[44] Molinet, III, p. 487.
[45] Ib., p. 226, 241, 283—287; La Marche, III, p. 289, 302.
[46] *Clementis V constitutiones*, lib. V, tit. 9, c. I; *Joannis Gersonii Opera omnia*, ed. L. Ellies Dupin, ed. II Hagae Comitis, 1728, 5 vol., II, p. 427; *Ordonnances des rois de France*, t. VIII, p. 122; N. Jorga, *Philippe de Mézières et la croisade au XIVe siecle* (Bibl. de l'école des hautes études, fasc. 110), 1896, p. 438; *Religieux de S. Denis*, II, p. 533.
[47] *Journal d'un bourgeois*, p. 223, 229.
[48] Jacques du Clercq, IV, p. 265; Petit-Dutaillis, *Documents nouveaux sur les moeurs populaires et le droit de vengeance dans les Pays-Bas au XVe siècle* (Bibl. du XVe siècle), Paris, Champion, 1908, p. 7, 21.
[49] Pierre de Fenin (Michaud et Poujoulat, Nouvelle coll. de mém. le s.), II, p. 593; plg. jo pasakojimą apie užmuštą juokdarį, p. 619, taip pat Mlle Dupont parengtame leidime, Soc. de hist. de France, p. 87, 202.
[50] *Journal d'un bourgeois*, p. 204.
[51] Jean Lefèvre de Saint Remy, *Chronique*, ed. F. Morand (Soc. de l'hist. de France), 1876, 2 vol., II, p. 168; Laborde, *Les ducs de Bourgogne. Etudes sur les lettres, les arts et l'industrie pendant le XVe siècle*, Paris, 1849—1853, 3 vol., II, p. 208.
[52] La Marche, III, p. 133; Laborde, II, p. 325.
[53] Laborde, III, p. 355, 398. Le Moyen-âge, XX, 1907, p. 194—201.
[54] Juvenal des Ursins, p. 438, 1405; plg. dar *Rel. de S. Denis*, III, p. 349.
[55] Piaget, Romania, XX, p. 417 ir XXXI, 1902, p. 597—603.
[56] *Journal d'un bourgeois*, p. 95.
[57] Jacques du Clercq, III, p. 262.
[58] Jacques du Clercq passim; Petit Dutaillis, *Documents* etc., p. 131.

[59] Hugo van St. Victor, *De fructibus carnis et spiritus*, Migne, CLXXVI, p. 997.

[60] *Tob* 4,14.

[61] 1 *Tim* 6,10.

[62] Petrus Damiani, *Epist. lib.*, I, 15; Migne, CXLIV, p. 233; id., *Contra philargyriam*, ib., CXLV, p. 533; Pseudo-Bernardus, *Liber de modo bene vivendi*, § 44, 45; Migne, CLXXXIV, p. 1266.

[63] *Journal d'un bourgeois*, p. 325, 343, 357; duomenys iš Parlamento registrų ten pateikti išnašoje.

[64] L. Mirot, *Les d'Orgemont, leur origine, leur fortune*, etc. (Bibl. du XVe siècle), Paris, Champion, 1913; P. Champion, *François Villon, sa vie et son temps*, id., Paris, Champion, 1913, II, p. 230 s.

[65] Mathieu d'Escouchy, *Chronique*, ed. G. du Fresne de Beaucourt (Soc. de l'hist. de France), 1863—1864, 3 vol., I, p. IV—XXXIII.

[66] P. Champion, *François Villon, sa vie et son temps* (Bibl. du XVe siècle), Paris, 1913, 2 vol.

[67] Ed. Ch. Bruneau, *La Chronique de Philippe de Vigneulles*, 4 vol., Metz, 1927—1933 (Société d'Histoire et d'Archéologie de la Lorraine).

2

[1] Allen, no. 541, Antwerpen, 26 Februari, 1516/7, plg. no. 542, no. 566, no. 812, no. 967.

[2] Eustache Deschamps, *Oeuvres complètes*, ed. De Queux de Saint Hilaire et G. Raynaud (Soc. des anciens textes français), 1878—1903, 11 vol., no. 31 (I, p. 113), plg. nos. 85, 126, 152, 162, 176, 248, 366, 375, 386, 400, 933, 936, 1196, 1207, 1213, 1239, 1240 ir t. t. ir t. t.; Chastellain, I, p. 9, 27, IV, p. 5, 56, VI, p. 206, 208, 219, 295; Alain Chartier, *Oeuvres*, ed. A. Duchesne, Paris, 1617, p. 262; Alanus de Rupe, *Sermo II*, p. 313 (*B. Alanus redivivus*, ed. J. A. Coppenstein, Napels, 1642).

[3] Deschamps, no. 562 (IV, p. 18).

[4] A. de la Borderie, *Jean Meschinot, sa vie et ses oeuvres*, Bibl. de l'Ecole des chartes, LVI, 1895, p. 277, 280, 305, 310, 312, 622 ir t. t.

[5] Chastellain, I, p. 10, *Prologue*, plg. *Complainte de fortune*, VIII, p. 334.

[6] La Marche, I, p. 186, IV, p. lxxxix; H. Stein, *Etude sur Olivier de la Marche, historien, poète et diplomate* (Mèm., couronnés etc. de l'Acad. royale de Belg., t. XLIX), Bruxelles, 1888, frontispisas.

[7] Monstrelet, IV, p. 430.

[8] Froissart, ed. Luce, X, p. 275; Deschamps, no. 810 (IV, p. 327): plg. *Les*

Quinze joyes de mariage (Paris, Marpon et Flammarion), p. 54 (*quinte joye*); *Le livre messire Geoffroi de Charny*, Romania, XXVI, 1897, p. 399.

[9] *Joannis de Varennis responsiones ad capitula accusationum* etc. § 17, žr. Gerson, *Opera*, I, p. 920.

[10] Deschamps, no. 95 (I, p. 203).

[11] Deschamps, *Le miroir de mariage*, IX, p. 25, 69, 81, no. 1004 (V, p. 259), be to, dar II, p. 8, 183—187, III, p. 39, 373, VII, p. 3, IX, p. 209 ir t. t.

[12] Convivio, lib. IV, cap. 27, 28.

[13] *Discours de l'excellence de virginité*, Gerson, *Opera*, III, p. 382. Plg. Dionysius Cartusianus, *De vanitate mundi, Opera omnia, cura et labore monachorum sacr. ord. Cart.*, Monstrolii-Tornaci, 1896—1913, 41 vol., XXXIX, p. 472.

[14] Chastellain, V, p. 364.

[15] La Marche, IV, p. cxiv. — Senąjį jo *Estat de la maison du duc Charles de Bourgogne* vertimą į nyderlandų kalbą žr. Matthaeus, *Analecta*, I, p. 357—494.

[16] Christine de Pisan, *Oeuvres poètiques*, ed. M. Roy (Soc. des anciens textes français), 1886—1896, 3 vol., I, p. 251, no. 38; *Leo von Rozmital's Reise*, ed. Schmeller (Bibl. des lit. Vereins zu Stuttgart, t. VII), 1844, p. 24, 149.

[17] La Marche, IV, p. 4 ss.; Chastellain, V, p. 370.

[18] Chastellain, V, p. 868.

[19] La Marche, IV, *Estat de la maison*, p. 34 ss.

[20] *Nouvelles envoyées de la conté de Ferette par ceulx qui en sont esté prendre la possession pour monseigneur de Bourgogne*, ed. E. Droz, *Mélanges de philologie et d'histoire offerts à M. Antoine Thomas*, Paris, 1927, p. 145.

[21] La Marche, I, p. 277.

[22] La Marche, IV, *Estat de la maison*, p. 34, 51, 20, 31.

[23] Froissart, ed. Luce, III, p. 172.

[24] *Journal d'un bourgeois*, § 218, p. 105.

[25] *Chronique scandaleuse*, I, p. 53.

[26] Molinet, I, p. 184; Basin, II, p. 376.

[27] Aliénor de Poitiers, *Les honneurs de la cour*, ed. La Curne de Sainte Palaye, *Mémoires sur l'ancienne chevalerie*, 1781, II, p. 201.

[28] Chastellain, III, p. 196—212, 290, 292, 308, IV, p. 412—414, 428; Aliénor de Poitiers, p. 209, 212.

[29] Aliénor de Poitiers, p. 210; Chastellain, IV, p. 312; Juvenal des Ursins, p. 405; La Marche, I, p. 278; Froissart, I, p. 16, 22; ir t. t.

[30] Molinet, V, p. 194, 192.

[31] Aliénor de Poitiers, p. 190; Deschamps, IX, p. 190.

[32] Chastellain, V, p. 27—33.

[33] Deschamps, IX, *Le miroir de mariage*, p. 100—110.

[34] Apie įvairius tokių *paix* egzempliorius žr. Laborde, II, nos. 43, 45, 75, 126, 140, 5293.

[35] Deschamps, ib., p. 300, plg. VIII, p. 156, baladė no. 1462; Molinet, V, p. 195; *Les cent nouvelles nouvelles*, ed. Th. Wright, II, p. 123; plg. *Les Quinze joyes de mariage*, p. 185.

[36] Kanonizacijos procesas Tūre, *Acta Sanctorum*, Apr., t. I, p. 152.

[37] Apie tokius Olandijos didikų vaidus dėl rangų, jau aprašytus W. Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de hervorming*, Utrecht, 1864—1869, 2 delen (5 stukken), II, 3, p. 284 [2], nuodugniai kalbama H. Obreen, *Bijdr. v. Vad. Gesch. en Oudhk.* [4] X, p. 308; apie tuos dalykus Bretanėje žr. H. du Halgouët, *Mémoires de la société d'histoire et d'archéologie de Bretagne*, IV, 1923.

[38] Deschamps, IX, p. 111—114.

[39] Jean de Stavelot, *Chronique*, ed. Borgnet (Coll. des chron. belges), 1861, p. 96.

[40] Pierre de Fenin, p. 607; *Journal d'un bourgeois*, p. 9.

[41] Sakysim, Juvenal des Ursins, p. 543, ir Thomas Basin, I, p. 31. *Journal d'un bourgeois*, p. 110, pateikia kitą mirties nuosprendžio motyvą; taip pat ir *Le Livre trahisons*, ed. Kervyn de Lettenhove (*Chron. rel. à l'hist. de Belg. sous les ducs de Bourg.*), II, 1381.

[42] *Rel. de S. Denis*, I, p. 30; Juvenal des Ursins, p. 341.

[43] Pierre de Fenin, p. 606; Monstrelet, IV, p. 9.

[44] Pierre de Fenin, p. 604.

[45] Christine de Pisan, I, p. 251, no. 38; Chastellain, V, p. 364 ss; *Rozmital's Reise*, p. 24, 149.

[46] Deschamps, I, nos. 80, 114, 118, II, nos. 256, 266, IV, nos. 800, 803, V, nos. 1018, 1024, VII, no. 253, X, nos. 13, 14.

[47] Anoniminis XV a. pranešimas, žr. *Journal de l'inst. hist.*, IV, p. 353, plg. Juvenal des Ursins, p. 569. *Religieux de S. Denis*, VI, p. 492.

[48] Jean Chartier, *Hist. de Charles VII*, ed. D. Godefroy, 1661, p. 318.

[49] Apie dofino kaip Bretanės kunigaikščio įžengimą į Reną 1532 m. žr. Th. Godefroy, *Le cérémonial françois*, 1649, p. 219.

[50] *Rel. de S. Denis*, I, p. 32.

[51] *Journal d'un bourgeois*, p. 277.

[52] Thomas Basin, p. 9.

[53] A. Renaudet, *Préréforme et humanisme à Paris*, p. II, pagal bylų medžiagą.

[54] De Laborde, *Les ducs de Bourgogne*, I, p. 172, 177.

[55] *Livre des trahisons*, p. 156.

[56] Chastellain, I, p. 188.

[57] Aliénor de Poitiers, *Les honneurs de la cour*, p. 254.
[58] *Rel. de S. Denis*, II, p. 114.
[59] Chastellain, I, p. 49, V, p. 240; plg. La Marche, I, p. 201; Monstrelet, III, p. 358; Lefèvre de S. Remy, I, p. 380.
[60] Chastellain, V, p. 228, plg. IV, p. 210.
[61] Chastellain, III, p. 296, IV, p. 213, 216.
[62] *Chronique scandaleuse*, interpol. II, p. 332.
[63] *Lettres de Louis XI*, X, p. 110.
[64] Aliénor de Poitiers, *Les honneurs de la cour*, p. 254—256.
[65] Lefèvre de S. Remy, II, p. 11; Pierre de Fenin, p. 599, 605; Monstrelet, III, p. 347; Theod. Pauli, *De rebus actis sub ducibus Burgundiae compendium*, ed. Kervyn de Lettenhove (*Chron. rel. à l'hist. de Belg. sous la dom. des ducs de Bourg*, t. III), p. 267.
[66] Plg. F. M. Graves, *Deux inventaires de la Maison d'Orléans*, Bibl. du XVe siècle, no. 31, 1926, p. 26; A. Warburg, *Gesammelte Schiften*, I, Leipzig, 1932, p. 225.
[67] Aliénor de Poitiers, p. 217—245; Laborde, II, p. 267, 1420 m. aprašas.
[68] *Continuateur de Monstrelet*, 1449 (Chastellain, V, p. 367 [1]).
[69] Plg. Petit Dutaillis, *Documents nouveaux sur les moeurs populaires* etc., p. 14; La Curne de S. Palaye, *Mémoires sur l'ancienne chevalerie*, I, p. 272.
[70] Chastellain, *Le Pas de la mort*, VI, p. 61.
[71] Hefele, *Der h. Bernhardin v. Siena* etc., p. 42. Apie sodomijos persekiojimą Prancūzijoje žr. Jacques du Clercq, II, p. 272, 282, 337, 338, 350, III, 15.
[72] Thomas Walsingham, *Historia Anglicana*, II, 148 (Rolls series, ed. H. T. Riley, 1864).
[73] Philippe de Commines, *Mémoires*, ed. B. de Mandrot (Coll. de textes pour servir à l'enseignement de l'histoire), 1901—1903, 2 vol., I, p. 316.
[74] La Marche, II, p. 425; Molinet, II, p. 29, 280; Chastellain, IV, p. 41.
[75] *Les cent nouvelles nouvelles*, II, p. 61; Froissart, ed. Kervyn, XI, p. 93.
[76] Froissart, XIV, p. 318; *Le livre des faits de Jacques de Lalaing*, p. 29, 242 (Chastellain, VIII); La Marche, I, p. 268; *L'hystoire du petit Jehan de Saintré*, ch. 47.
[77] Chastellain, IV, p. 237.

3

[1] Deschamps, II, p. 226. Plg. A. Pollard, *The Evolution of Parliament*, London, 1920, p. 59—80.

[2] Chastellain, *Le miroer des nobles hommes en France*, VI, p. 204, *Exposition sur vérité mal prise*, VI, p. 416, *L'entrée du roy Loys en nouveau règne*, VII, p. 10.

[3] Froissart, ed. Kervyn, XIII, p. 22; Jean Germain, *Liber de virtutibus ducis Burg.*, p. 108; Molinet, I, p. 83, III, p. 100.

[4] Monstrelet, II, p. 241.

[5] Chastellain, VII, p. 13—16.

[6] Ib., III, 82, IV, p. 170, V, p. 279, 309.

[7] Jacques du Clercq, II, p. 245, plg. p. 339.

[8] Chastellain, III, p. 82—89.

[9] Ib., VII, p. 90 ss.

[10] Ib., p. 345.

[11] Deschamps, no. 113, t. I, p. 230.

[12] N. de Clèmanges, *Opera*, ed. Lydius, Leiden, 1613, p. 48, cap. IX.

[13] Lotyniškąjį vertimą žr. Gerson, *Opera*, IV, p. 583—622; prancūziškasis tekstas išleistas 1824 m.; cituojami žodžiai paimti iš D. H. Carnahan, *The Ad Deum vadit of Jean Gerson*, University of Illinois studies in language and literature, 1917, III, no. I, p. 13, žr. Denifle & Chatelain, Chartularium Univ. Paris, IV, no. 1819.

[14] Žr. H. Denifle, *La désolation des églises etc. en France*, Paris, 1897—1899, 2 vol., I, p. 497—513.

[15] Alain Chartier, *Oeuvres*, ed. Duchesne, p. 402.

[16] *Rob. Gaguini Epistolae et orationes*, ed. L. Thuasne (Bibl. litt. de la Renaissance, t. II), Paris, 1903, 2 vol., II, p. 321, 350.

[17] Froissart, ed. Kervyn, XII, p. 4; *Le livre des trahisons*, p. 19, 26; Chastellain, I, p. xxx, III, p. 325, V, p. 260, 275, 325, VII, p. 466—480; Thomas Basin, passim, pirmiausia I, p. 44, 56, 59, 115; plg. *La complainte du povre commun et des povres laboureurs de France* (Monstrelet, VI, p. 176—190).

[18] *Les Faictz et Dictz de messire Jehan Molinet*, Paris, Jehan Petit, 1537, f. 87 vso.

[19] Ballade 19, žr. A. de la Borderie, *Jean Meschinot, sa vie et ses oeuvres*, Bibl. de l'école des chartes LVI, 1895, p. 296; plg. *Les Lunettes des princes*, ib., p. 607, 613.

[20] Masselin, *Journal des Etats Généraux de France tenus à Tours en 1484*, ed. A. Bernier (Coll. des documents inédits), p. 672.

[21] Maerlant, *I. Martijn*, 43. Plg. W. Friedrich, *Der lateinische Hintergrund zu Maerlants 'Disputacie'*, Leipzig, 1934, p. 52 sq.

[22] Deschamps, VI, p. 124, no. 1176.

[23] Molinet, II, p. 104—107; Jean le Maire de Belges, *Les chansons de Namur*, 1507.

[24] Chastellain, *Le miroer des nobles hommes de France*, VI, p. 203, 211, 214.
[25] *Le Jouvencel*, ed. C. Favre et L. Lecestre (Soc. de l'hist. de France), 1887—1889, 2 vol., I, p. 13.
[26] *Livre des faicts du mareschal de Boucicaut*, Petitot, Coll. de mém., VI, p. 375.
[27] Philippe de Vitri, *Le chapel des fleurs de lis* (1335), ed. A. Piaget, Romania, XXVII, 1898, p. 80 ss.
[28] Apie tai dar žr. La Curne de Sainte Palaye, *Mémoires sur l'ancienne chevalerie*, 1781, II, p. 94—96.

4

[1] Molinet, I, p. 16—17.
[2] Plg. Konrad Burdach, *Briefwechsel des Cola di Rienzo*, passim.
[3] *El libro del cavallero et del escudero* (XIV a. pradžia), ed. Gräfenberg, Romanische Forschungen, VII, 1893, p. 453.
[4] N. Jorga, *Philippe de Mézières*, p. 469.
[5] L. c., p. 506.
[6] Froissart, ed. Luce, I, p. 2—3; Monstrelet, I, p. 2; d'Escouchy, I, p. I; Chastellain, *prologue*, II, p. 116, VI, p. 266; La Marche, I, p. 187; Molinet, I, p. 17, II, p. 54.
[7] Lefèvre de S. Remy, II, p. 249; Froissart, ed. Luce, I, p. 1; plg. *Le débat des hérauts d'armes de France et d'Angleterre*, ed. L. Pannier et P. Meyer (Soc. des anciens textes français), 1887, p. 1.
[8] Chastellain, V, p. 443.
[9] *Les origines de la France contemporaine. La Révolution,* I, p. 190.
[10] *Die Kultur der Renaissance in Italien,* [10] II, p. 155.
[11] L. c., I, p. 152—165.
[12] *Le Dit de Vérité*, Chastellain, VI, p. 221.
[13] *Le Livre de la paix*, Chastellain, VII, p. 362.
[14] Froissart, ed. Luce, I, p. 3.
[15] *Le cuer d'amours espris, Oeuvres du roi René*, ed. De Quatrebarbes, Angers, 1845, 4 vol., III, p. 112.
[16] Lefèvre de S. Remy, II, p. 68.
[17] Doutrepont, p. 183.
[18] La Marche, II, p. 216, 334.
[19] Ph. Wielant, *Antiquités de Flandre*, ed. De Smet (Corp. chron. Flandriae IV), p. 56.

[20] Commines, I, p. 390, plg. istoriją, pasakojamą Doutrepont'o, p. 185.

[21] Chastellain, V, p. 316—319.

[22] P. Meyer, Bull. de la soc. des anc. textes français, 1883, p. 45—55, apie šį kūrinį žr. *Histoire litteraire de France*, XXXVI, 1927.

[23] Deschamps, nos. 12, 93, 207, 239, 362, 652, I, p. 86, 199; II, p. 29, 69, X, p. xxxv, lxxvi ss.

[24] Molinet, *Faictz et dictz*, f. 151 v.

[25] La Curne de Sainte Palaye, II, p. 88.

[26] Deschamps, no. 206, 239, II, p. 27, 69, no. 312, II, p. 324, *Le lay du tres bon connestable B. du Guesclin.*

[27] S. Luce, *La France pendant la guerre de cent ans,* p. 231; *Du Guesclin, dixième preux.*

[28] M. Lecourt, Romania, t. XXXVII, 1908, 529—539.

[29] *La mort du roy Charles VII*, Chastellain, VI, p. 440.

[30] Laborde, II, p. 242, no. 4091; 138, no. 242, id., p. 146, no. 3343, p. 260, no. 4220, p. 266, no. 4255.

[31] Burckhardt, *Kultur der Ren.*, I [10], p. 246.

[32] *Le livre des faicts du mareschal Boucicaut*, ed. Petitot, Coll. de mémoires, le série, t. VI, VII.

[33] *Le livre des faicts*, VI, p. 379.

[34] Ib., VII, p. 214, 185, 200—201.

[35] Chr. de Pisan, *Le débat des deux amants, Oeuvres poetiques*, II, p. 96.

[36] Antoine de la Salle, *La salade*, chap. 3, Paris, M. Le Noir, 1521, f. 4 vso.

[37] *Le livre des cent ballades*, ed. G. Raynaud (Soc. des anciens textes français), p. lv.

[38] Ed. C. Favre et Lecestre, Soc. de l'hist. de France, 1887—1889.

[39] *Le Jouvencel*, I, p. 25.

[40] *Le livre des faits du bon chevalier Messire Jacques de Lalaing*, ed. Kervyn de Lettenhove, Chastellain, *Oeuvres*, VIII.

[41] II, p. 20.

5

[1] W. James, *The varieties of religious experience*, Gifford lectures 1901—1902, London, 1903, p. 318.

[2] *Le livre des faicts*, p. 398.

[3] Ed. G. Raynaud, Société des anciens textes français, 1905.

[4] *Les Voeux du héron,* vs. 354—371, ed. Soc. des bibliophiles de Mons, no. 8, 1839.

[5] Chimay grafo laiškas Chastellainui, *Oeuvres*, VIII, p. 266, plg. ir Commines (ed. Calmette, I, p. 59).

[6] *Perceforest*, žr. Quatrebarbes, *Oeuvres du roi René*, II, p. xciv.

[7] Jakes de Baisieux, *Des trois chevaliers et del chainse*, ed. Scheler, *Trouvères belges*, I, 1876, p. 162.

[8] *Rel. de S. Denis*, I, p. 594 ss.; Juvenal des Ursins, p. 379.

[9] Deschamps, I, p. 222, no. 108, I, p. 223, no. 109.

[10] *Journal d'un bourgeois de Paris*, p. 59, 56.

[11] Adam van Bremen, *Gesta Hammaburg. eccl. pontificum*, lib. II, cap. I.

[12] La Marche, II, p. 119, 144; d'Escouchy, I, p. 245 [1], 247 [3]; Molinet, III, p. 460.

[13] Chastellain, VIII, p. 238.

[14] La Marche, I, p. 292.

[15] *Le livre des faits de Jacques de Lalaing*, žr. Chastellain, VIII, p. 188 s.

[16] *Oeuvres du roi René*, I, p. lxxv.

[17] La Marche, III, p. 123; Molinet, V, p. 18.

[18] La Marche, II, p. 118, 121, 122, 133, 341; Chastellain, I, p. 256, VIII, p. 217, 246.

[19] La Marche, II, p. 173, I, p. 285; *Oeuvres du roi René*, I, p. lxxv.

[20] *Oeuvres du roi René*, I, p. lxxxvi, II, p. 57.

6

[1] N. Jorga, *Phil. de Mézières*, p. 348.

[2] Chastellain, II, p. 7, IV, p. 233, plg. 269, VI, p. 154.

[3] La Marche, I, p. 109.

[4] Ordino statutas, žr. Luc d'Achéry, *Spicilegium*, III, p. 730.

[5] Chastellain, II, p. 10.

[6] *Chronique scandaleuse*, I, p. 236.

[7] *Le songe de la thoison d'or*, žr. Doutrepont, p. 154.

[8] Fillastre, *Le premier volume de la toison dor*, Paris, 1515, fol. 2.

[9] Boucicaut, I, p. 504; Jorga, *Ph. de Mézières*, p. 83, 463 [8]; Romania, XXVI, p. 395 [1], 306 [1]; Deschamps, XI, p. 28; *Oeuvres du roi René*, I, p. xi; Monstrelet, V, p. 449.

[10] *Des schwäbischen Ritters Georg von Ehingen Reisen nach der Ritterschaft*, Bibl. des lit. Vereins Stuttgart, 1842, I, p. 15, 27, 28.

[11] Froissart, *Poésies*, ed. A. Scheler (Acad. royale de Belgique), 1870—1872, 3 vol., II, p. 341.

[12] Alain Chartier, *La ballade der Fougères*, p. 718.

[13] La Marche, IV, p. 164; Jacques du Clercq, II, p. 6; plg. jau ir Michault Taillevent'o *Le songe de la thoison d'or.*

[14] *Liber Karoleidos*, vs. 88 (*Chron. rel. à l'hist. de Belg. sous la dom. des ducs de Bourg.*, III).

[15] Guillaume Fillastre, *Le Second volume de la toison dor*, Paris, Franc. Regnault, 1516, fol. 1, 2.

[16] La Marche, III, p. 201, IV, p. 67; Lefèvre de S. Remy, II, p. 292; tokio krikšto ceremonialą aptinkame Humphrey Glosteriečio heroldo Nicolas Uptono veikale *De officio militari,* ed. E. Bysshe (Bissaeus), London, 1654, lib. I, c. XI, p. 19. Plg. F. P. Barnard, *The essential portions of Nicholas Upton's De studio militari*, Oxford, 1931.

[17] Veikiausiai apie šį ordiną užsimena ir Deschamps'o baladės apie įsimylėjėlių Lapo ordiną (kurio priešingybė yra Žiedo ordinas) Envoi [Kreipimasis], no. 767, IV, p. 262, plg. 763: *„Royne sur fleurs en vertu demourant, Galoys, Dannoy, Mornay, Pierre ensement De Tremoille... vont loant... vostre bien qui est grant etc."*.

[18] *Le Livre du chevalier de la Tour Landry*, ed. A. de Montaiglon (Bibl. elzevirienne), Paris, 1854, p. 241 ss.

[19] *Voeu du héron*, ed. Soc. des bibl. de Mons, p. 17.

[20] Froissart, ed. Luce, I, p. 124.

[21] *Rel. de S. Denis*, III, p. 72. Haroldas Harfagris duoda įžadą nesikirpti plaukų, iki užkariaus visą Norvegiją, *Haraldarsaga Harfagra*, cap. 4; plg. Voluspa 33.

[22] Jorga, *Ph. de Mézières,* p. 76.

[23] Claude Menard, *Hist. de Bertrand du Guesclin*, p. 39, 55, 410, 488; La Curne, I, p. 240.

[24] Douët d'Arcq, *Choix de pièces inédites rel. au règne de Charles VI* (Soc. de l'hist. de France, 1863), I, p. 370.

[25] *Le livre des faits de Jacques de Lalaing*, chap. xvi ss., Chastellain, VIII, p. 70.

[26] *Le petit Jehan de Saintré*, chap. 48.

[27] *Germania*, cap. 31; La Curne, I, p. 236.

[28] *Heimskringla. Olafssaga Tryggvasonar*, cap. 35; Weinhold, *Altnordisches Leben*, p. 462; plg. J. de Vries, *Studiën over germaansche mythologie VIII*, Tschr. v. Ned. Taal- en Letterk. 53, p. 263.

[29] La Marche, II, p. 366.

[30] La Marche, II, p. 381—387.

[31] La Marche, I. c.; d'Escouchy, II, p. 166, 218.

[32] d'Escouchy, II, p. 189.

[33] Doutrepont, p. 513.
[34] p. 110, 112.
[35] Chastellain, III, p. 376.
[36] *Chronique de Berne* (Molinier, no. 3103), žr. Kervyn, Froissart, II, p. 531.
[37] d'Escouchy, II, p. 220.

7

[1] Froissart, ed. Luce, X, p. 240, 243.
[2] *Le livre des faits de Jacques de Lalaing*, Chastellain, VIII, p. 158—161.
[3] La Marche, IV, *Estat de la maison*, p. 34, 47.
[4] Žr. mano veikalą: *Uit de voorgeschiedenis van ons national besef*, in *De Nederlandse Natie*, Haarlem, 1960. (*Verzamelde Werken*, II, p. 97, v.)
[5] Ps 50,19 (51,20).
[6] Monstrelet, IV, p. 112; Pierre de Fenin, p. 363; Lefèvre de Saint Remy, II, p. 63; Chastellain, I, p. 331.
[7] Žr. J. D. Hintzen, *De Krulstochtplannen van Philips den Goede*, Rotterdam, 1918.
[8] Chastellain, III, p. 6, 10, 34, 77, 118, 119, 178, 334; IV, p. 125, 128, 171, 431, 437, 451, 470; V, p. 49.
[9] La Marche, II, p. 382.
[10] *Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef*, in *De Nederlandse Natie*, Haarlem, 1960 (*Verz. Werken*, II, p. 97 v.)
[11] Rymer, *Foedera*, III, pars 3, p. 158 = VII, p. 407.
[12] Monstrelet, I, p. 43 ss.
[13] Monstrelet, IV, p. 219.
[14] Pierre de Fenin, p. 626—627; Monstrelet, IV, p. 244; *Liber de Virtutibus*, p. 27.
[15] Lefèvre de Saint Remy, II, p. 107.
[16] Laborde, I, p. 201 s.
[17] La Marche, II, p. 27, 382.
[18] Bandello, I, nov. 39: *Filippo duca di Burgogna si mette fuor di proposito a grandissimo periglio.*
[19] F. von Bezold, *Aus dem Briefwechsel der Markgräfin Isabella von Este-Gonzaga*, Archiv f. Kulturgesch., VIII, p. 396.
[20] *Papiers de Granvelle*, I, p. 360 ss.; Baumgarten, *Geschichte Karls des V.*, II, p. 641; Fueter, *Geschichte des europäischen Staatensystems 1492—1559*, p. 307. Plg. ir Erazmo 1522 m. gegužės 25 d. paskyrimą Nicolas Beraldui: *De ratione conscribendi epistolas*, Allen, no. 1284.

[21] Erdmannsdörffer, *Deutsche Geschichte 1648—1740*, I, p. 595.

[22] A. Piaget, Romania, XIX, 1890, *Oton de Granson et ses poésies.*

[23] Chastellain, III, p. 38—49; La Marche, II, p. 400 ss.; d'Escouchy, II, p. 300 ss.; *Corp. chron. Flandr.*, III, p. 525; Petit Dutaillis, *Documents nouveaux*, p. 223, 137. — Apie lyg ir nepavojingą teisinės dvikovos formą žr. Deschamps, IX, p. 21.

[24] Froissart, ed. Luce, IV, p. 89—94.

[25] Froissart, IV, p. 127—128.

[26] Lefèvre de S. Remy, I, p. 241.

[27] Froissart, XI, p. 3.

[28] *Rel. de S. Denis*, III, p. 175.

[29] Froissart, XI, p. 24 ss., VI, p. 156.

[30] Ib., IV, 110, 115. Apie kitas panašias kautynes žr., pvz., Molinier, *Sources*, IV, no. 3707; Molinet, IV, p. 294.

[31] *Rel. de S. Denis,* I, p. 392.

[32] *Le Jouvencel*, I, p. 209, II, p. 99, 103.

[33] Froissart, I, p. 65, IV, p. 49, II, p. 32.

[34] Chastellain, II, p. 140.

[35] Monstrelet, III, p. 101; Lefèvre de S. Remy, I, p. 247.

[36] Molinet, II, p. 36, 48, III, p. 98, 453, IV, p. 372.

[37] Froissart, III, p. 187, XI, p. 22.

[38] Chastellain, II, p. 374.

[39] Molinet, I, p. 65.

[40] Monstrelet, IV, p. 65.

[41] Ib., III, p. 111, Lefèvre de S. Remy, I, p. 259.

[42] Basin, III, p. 57.

[43] Froissart, IV, p. 80.

[44] Chastellain, I, p. 260; La Marche, I, p. 260; La Marche, I, p. 89.

[45] Commines, I, p. 55.

[46] Chastellain, III, p. 82 ss.

[47] Froissart, XI, p. 58.

[48] Ms. Kroniek van Oudenaarde, žr. *Rel. de S. Denis*, I, p. 229 [1].

[49] Froissart, IX, p. 220, XI, p. 202.

[50] Chastellain, II, p. 259.

[51] La Marche, II, p. 324.

[52] Chastellain, I, p. 28; Commines, I, p. 31; plg. Petit Dutaillis in Lavisse, *Histoire de France,* IV [2], p. 33.

[53] Deschamps, IX, p. 80, plg. vs. 2228, 2295, XI, p. 173.

[54] Froissart, II, p. 37.

[55] *Le Débat des hérauts d'armes*, § 86, 87, p. 33.

[56] *Livre des faits,* Chastellain, VIII, p. 252 [2] ir xix.

[57] Froissart, ed. Kervyn, XI, p. 24.

[58] Froissart, IV, p. 83, ed. Kervyn, XI, p. 4.

[59] Deschamps, IV, no. 785, p. 289.

[60] Chastellain, V, p. 217.

[61] *Le Songe véritable,* Mém. de la soc. de l'hist. de Paris, t. XVII, p. 325, žr. Raynaud, *Les cent ballades,* p. lv [1].

[62] Commines, I, p. 295.

[63] *Livre messires Geoffroi de Charny,* Romania, XXVI.

[64] Commines, I, p. 36—42, 86, 164.

[65] Froissart, IV, p. 70, 302; plg. ed. Kervyn de Lettenhove, Brùxelles, 1815—1877, 26 vol., V, p. 512.

[66] Froissart, ed. Kervyn, XV, p. 227.

[67] Doutrepont, *Ordonnance du banquet de Lille,* Notices et extraits des mss. de la bibliothèque nationale, t. XLI, 1923, I.

[68] Emerson, *Nature,* ed. Routledge, 1881, p. 230—231.

8

[1] Šitaip paskutinysis *Roman de la rose* leidėjas E. Langlois siūlo rekonstruoti šį vardą.

[2] Chastellain, IV, p. 165.

[3] Basin, II, p. 224.

[4] La Marche, II, p. 350 [2].

[5] Froissart, IX, p. 223—236; Deschamps, VII, no. 1282.

[6] *Cent nouvelles nouvelles,* ed. Wright, II, p. 15, plg. I, p. 20, 168 etc. ir *Quinze joyes de mariage,* passim.

[7] Pierre Champion, *Histoire poétique du quinzième siècle,* Paris, 1923, t. I. p. 262; plg. Deschamps, VIII, p. 43.

[8] H. F. Wirth, *Der Untergang des niederländischen Volksliedes,* Haag, 1911.

[9] Deschamps, VI, p. 112, no. 1169, *La leçon de musique.*

[10] Charles d'Orléans, *Poésies complètes,* Paris, 1874, 2 vol., I, p. 12, 42.

[11] Charles d'Orléans, *Poésies complètes,* Paris, 1874, 2 vol., I, p. 88.

[12] Deschamps, VI, p. 82, no. 1151; žr., pvz., V, p. 132, no. 926, IX, p. 94, c. 31, VI, p. 138, no. 1184, XI, p. 18, no. 1438 ir XI, p. 269, 286 [1].

[13] Christine de Pisan, *l'Epistre au dieu d'amours. Oeuvres poétiques,* ed. M. Roy, II, p. 1. Apie ją pačią: Marie Josèphe Pinet, *Christine de Pisan, 1364—1430, Etude biographique et littéraire,* Paris, Champion, 1927, kur visas skyrius paskirtas *Querelle du Roman de la Rose.*

[14] Penkiolika už ir prieš pasisakančių šio ginčo rašinių, išskyrus išsamiau dar aptarsimą Gersono traktatą, paskelbta leidinyje: Ch. F. Ward, *The Epistles on the Romance of the Rose and other Documents in the Debate*, University of Chicago, 1911.

[15] Apie tuos sluoksnius plg. A. Coville, *Gontier et Pierre Col et l'Humanisme en France au temps de Charles VI*, Paris, Droz, 1934.

[16] Joh. de Monasteriolo, *Epistolae*, Martène et Durand, Ampl. coll., II, p. 1409, 1421, 1422.

[17] Pirminį prancūzišką *Traictié Maistre Jehan Gerson contre le Roumant de la Rose* tekstą paskelbė E. Langlois, Romania, t. 45, 1918, p. 23; Gersono *Opera*, ed. Dupin, III, p. 293—309, paskelbtas vertimas į lotynų kalbą yra iš XV a. pabaigos.

[18] Piaget, *Etudes Romanes dédiées à Gaston*, Paris, p. 119.

[19] Gerson, *Opera,* III, p. 297; id., *Considérations sur St. Joseph*, III, p. 886; *Sermo contra luxuriem,* III, p. 923, 925, 930, 968.

[20] Bibl. de l'école des chartes, LX, 1899, p. 569.

[21] E. Langlois, *Le Roman de la rose* (Société des anciens textes français), 1914, t. I, *Introduction*, p. 36.

[22] Ronsard, *Amours,* no. clxi.

[23] A. Piaget, *La cour amoureuse dite de Charles VI*, Romania, XX, p. 417, XXXI, p. 599, Doutrepont, p. 367.

[24] Leroux de Lincy, *Tentative de rapt etc. en 1405*, Bibl. de l'école des chartes, 2e série, III, 1846, p. 316.

[25] Piaget, Romania, XX, p. 447.

9

[1] H. Cocheris paskelbė jį knygoje *Le Trésor des pièces rares ou inédites*, 1860, tačiau jis visai nesuprato, koks tikrasis pirminio Sicilijos veikalo ir vėlesnių priedėlių santykis.

[2] *Oeuvres de Rabelais*, ed. Abel Lefrac c. s., I, *Gargantua,* ch. 9, p. 96.

[3] Guillaume de Machaut, *Le livre du Voir-Dit*, ed. P. Paris (Société des bibliophiles françois, 1875), p. 82, 213, 214, 240, 299, 309, 313, 347, 351.

[4] Juvenal des Ursins, p. 496.

[5] Rabelais, *Gargantua*, ch. 9.

[6] Christine de Pisan, I, p. 187 ss.

[7] E. Hoepffner, *Frage- und Antwortspiele der franz. Literatur des 14. Jahrh.*, Zeitschr. f. roman. Philologie, XXXIII, 1909, p. 695, 703.

[8] Christine de Pisan, *Le dit de la rose*, vs. 73, *Oeuvres poétiques*, II, p. 31.

[9] Machaut, *Remede de fortune*, vs. 3879 ss. *Oeuvres*, ed. E. Hoepffner (Soc. des anc. textes français), 1908—1911, 2 vol., II, p. 142.
[10] Christine de Pisan, *Le livre des trois jugements, Oeuvres poétiques,* II. p. 111.
[11] *Le livre du Voir-Dit,* ed. P. Paris, Société des bibliophiles françois, 1875.
[12] *Voir-Dit*, lettre II, p. 20.
[13] *Voir-Dit*, lettre XXVII, p. 203.
[14] *Voir-Dit*, p. 20, 96, 146, 154, 162.
[15] *Voir-Dit,* p. 371.
[16] *Voir-Dit,* p. 143, 144.
[17] *Voir-Dit*, p. 110.
[18] *Voir-Dit,* p. 98, 70.
[19] *Le livre du chevalier de la Tour Landry*, ed. A. de Montaiglon (Bibl. elzevirienne), 1854.
[20] p. 245.
[21] p. 28.
[22] p. 249, 252—254.

10

[1] A. Piaget, Romania, XXVII, 1898, p. 63.
[2] Deschamps, no. 315, III, p. 1.
[3] Ib., I, p. 161, no. 65, plg. I, p. 78, no. 7, p. 175, no. 75.
[4] Ib., no. 1287, 1288, 1289, VII, p. 33, plg. no. 178, I, p. 313.
[5] Ib., no. 240, II, p. 71, plg. no. 196, II, p. 15.
[6] Deschamps, no. 184, I, p. 320.
[7] Ib., no. 1124, no. 307, VI, p. 41, II, p. 213, *Lai de franchise.*
[8] Ib., no. 199, 200, 201, 258, 291, 970, 973, 1017, 1018, 1021, 1201, 1258.
[9] Ib., XI, p. 94.
[10] Romania, XXVII, 1898, p. 64.
[11] N. de Clemanges, *Opera*, ed. 1613, *Epistolae,* no. 14, p. 57, no. 18, p. 72, no. 104, p. 296.
[12] Joh. de Monasteriolo, *Epistolae*, Martène & Durand, Ampl. Collectio, II, c. 1398.
[13] Ib., c. 1459.
[14] Alain Chartier, *Oeuvres*, ed. Duchesne, 1617, p. 391.
[15] Žr. Thuasne, I, p. 37, II, p. 202.
[16] *Oeuvres du roi René*, ed. Quatrebarbes, IV, p. 73, plg. Thuasne, II, p. 204.

[17] Meschinot, ed. 1522, f. 94, žr. La Borderie, Bibl. de l'Ec. des Chartes, LVI, 1895, p. 313.

[18] Plg. Thuasne, l. c., p. 205.

[19] *Recollection des merveilles*, Chastellain, VII, p. 200: plg. *Joutes de Saint Inglevert* aprašymą viename eiliuotame kūrinyje, minimame Froissart'o: ed. Kervyn, XIV, p. 406.

[20] p. 215 [1].

[21] Meschinot, *Les Lunettes des princes*, žr. La Borderie, l. c., p. 606.

[22] Molinet, IV, p. 389.

[23] Molinet, I, p. 190, 194; III, p. 138; plg. Juvenal des Ursins, p. 382.

[24] Žr. Champion, *Histoire poétique du XVe siècle*, II, p. 173.

[25] Deschamps, II, p. 213, *Lay de franchise*; plg. Chr. de Pisan, *Le dit de la Pastoure, Le Pastoralet, Roi René, Regnault et Jehanneton, Martial d'Auvergne, Vigilles du roi Charles VII*, etc. etc.

[26] Deschamps, no. 923, plg. XI, p. 322.

[27] Villon, ed. Longnon, p. 83.

[28] Gerson, *Opera*, III, p. 302.

[29] *L'epistre au dieu d'amours*, II, p. 14.

[30] *Quinze joyes de mariage*, p. 222.

[31] *Oeuvres poétiques*, I, p. 237, no. 26.

11

[1] *Directorium vitae nobilium, Dionysii Opera*, t. XXXVII, p. 550; t. XXXVIII, p. 358.

[2] *Don Juan*, c. II, 76—80. Apskritai šią temą nagrinėja: C. H. Becker, *Ubi sunt qui ante nos in mundo fuere* (Aufsätze Ernst Kuhn 7, II, 1916 gewidmet, p. 87—105, plg. Beiblatt z. Anglia, 28, 1917, p. 362) ir E. Gilson, *Essais d'art et de philosophie*, 1932.

[3] Bernardi Morlanensis, *De contemptu mundi*, ed. Th. Wright, *The Anglolatin satirical poets and epigrammatists of the twelfth century* (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores), London, 1872, 2 vol., II, p. 37.

[4] Anksčiau priskirtas Bernardui Klerviečiui, kai kurių laikomas Walterio Mapes'o kūriniu; plg. H. L. Daniel, *Thesaurus hymnologicus*, Lipsiae, 1841—1856, IV, p. 288.

[5] Deschamps, III, no. 330, 345, 368, 399. — Gerson, *Sermo III de defunctis, Opera*, III, p. 1568; Dion. Cart., *De quatuor hominum novissimis, Opera*, t. XLI, p. 511; Chastellain, VI, p. 52, kur eilėraštis įdėtas pavadinimu *Le Pas de la Mort*. Pačiame tekste jis vadinasi *Miroir de Mort*. *Pas de la*

Mort yra parašęs Pierre Michault (ed. Jules Petit, Société des Bibliophiles de Belgique, 1869); čia kalbama apie *Pas d'armes* prie *Fontaine des plours*, kur lankosi Dame Mort.

[6] Villon, ed. Longnon, p. 33.

[7] Ib., p. 34.

[8] Emile Mâle, *l'Art religieux à la fin du moyen âge*, Paris, 1908, p. 376. Viso šio skyriaus tema plg. ir E. Döring-Hirsch, *Tod und Jenseits im Spätmittelalter, Studien zur Geschichte der Wirtschaft und Geisteskultuur*, herausg. von R. Hapke, Berlin, 1927.

[9] Odo van Gluny, *Collationum lib. III*, Migne, t. CXXXIII, p. 556. Motyvas ir jo pateikimas paremti jau Jono Auksaburnio veikalu „Apie moteris ir grožį" (*Opera*, ed. B. de Montfaucon, Paris, 1735, t. XII, p. 523).

[10] Innocentius III, *De contemptu mundi sive de miseria conditionis humanae libri tres*, Migne, t. CCXVII, p. 702.

[11] Ib., p. 713.

[12] Olivier de la Marche, *Le Parement et triumphe des dames*, Paris. Michel le Noir, 1520, pačioj pabaigoj.

[13] Ib., Olivier de la Marche.

[14] Villon, *Testament*, vs. 453 ss., ed. Longnon, p. 39.

[15] Molinet, *Faictz et dictz*, fo. 4, fo. 42 v.

[16] Petro Liuksemburgiečio paskelbimo palaimintuoju procesas, 1390, *Acta sanctorum Julii*, I, p. 562.

[17] *Les Grandes chroniques de France*, ed. Paulin Paris, Paris, 1836—1838, 6 vol., VI, p. 334.

[18] Žr. išsamią studiją: Dietrich Schäfer, *Mittelalterlicher Brauch bei der Ueberführung von Leichen*, Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften, 1920, p. 478—498.

[19] Lefèvre de S. Remy, I, p. 260, kur vietoj Oxford reikia skaityti Suffolk.

[20] Juvenal des Ursins, p. 567; *Journal d'un bourgeois*, p. 237, 307, 671.

[21] Iš labai gausios literatūros šiuo klausimu žr. G. Huet, *Notes d'histoire littéraire*, III, Le Moyen âge, XX, 1918, p. 148, ir W. Stammler, *Die Totentänze*, Leipzig, 1922.

[22] Apie visa tai žr.: Emile Mâle, *l'Art regulieux à la fin du moyen-âge*, II, 2, *la Mort*.

[23] Laborde, II, 1, 393.

[24] Kelias reprodukcijas žr.: Mâle, l. c., ir Gazette des beaux arts, 1918, avril-juin, p. 167.

[25] Anksčiau nepagrįstai laikytas daug senesniu (maždaug 1350 m.); plg. G. Ticknor, *Geschichte der schönen Literatur in Spanien* (originalas anglų k.), I, p. 77, II, p. 598; Gröber's *Grundriss*, II [1], p. 1180, II [2], 428.

[26] *Oeuvres du roi René*, I, p. clii.

[27] Chastellain, *Le pas de la mort*, VI, p. 59.

[28] Plg. Innocentius III, *De contemptu mundi*, II, c. 42; Dion. Cart., *De IV hominum novissimis*, t. XLI, p. 496.

[29] *Oeuvres*, VI, p. 60.

[30] Villon, *Testament*, XLI, vs. 321—328, ed. Longnon, p. 33.

[31] Champion, *Villon*, I, p. 303.

[32] Mâle, l. c., p. 389.

[33] Leroux de Lincy, *Livre des légendes*, p. 95.

[34] *Le livre des faits* etc., II, p. 184.

[35] *Journal d'un bourgeois*, I, p. 233—234, 392, 276. Žr. ir Champion, *Villon*, I, p. 306.

[36] A. de la Salle, *Le Reconfort de Madame du Fresne*, ed. J. Néve, Paris, 1903.

12

[1] J. Burckhardt, *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, 1905, p. 99, 147.

[2] Gerson, *Opera*, III, p. 309.

[3] Nic. de Clemanges, *De novis festivitatibus non instituendis, Opera*, ed. Lydius, Lugd. Bat., 1613, p. 151, 159.

[4] Žr. Gerson, *Opera*, II, p. 911.

[5] *Acta sanctorum*, Apr., t. III, p. 149.

[6] *„Ac aliis vere pauperibus et miserabilibus, quibus convenit jus et verus titulus mendicandi"*.

[7] *„Qui ecclesiam suis mendaciis maculant et eam irrisibilem reddunt"*.

[8] *Alanus Redivivus*, ed. J. Coppenstein, 1642, p. 77.

[9] Commines, I, p. 310; Chastellain, V, p. 27; *Le Jouvencel*, I, p. 82; Jean Lud, in Deutsche Geschichtsblätter, XV, p. 248; *Journal d'un bourgeois*, p. 384; *Paston Letters*, II, p. 18; J. H. Ramsay, *Lancaster and York*, II, p. 275; *Play of Sir John Oldcastle*, II, p. 2 ir t. t. Žr. mano darbą *Onnoozele kinderen als ongeluksdag*, *Verzamelde Werken*, IV, p. 212 v.

[10] *„Contra superstitionem praesertim Innocentum"*, Gerson, *Opera*, I, p. 203. Apie Gersoną plg. James L. Connolly, *John Gerson Reformer and Mystic*, Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'hist. et de phil. de l'Université de Louvain, 2e série, fasc. 12, 1928.

[11] Gerson, *Quaedam argumentatio adversus eos qui publice volunt dogmatizare* etc., *Opera*, II, p. 521—522.

[12] *Johannis de Varennis Responsiones*, etc., Gerson, I, p. 909.

[13] *Journal d'un bourgeois*, p. 259. Vietoj *une hucque vermeille pas dessoubz*, matyt, dera skaityti *par dessus*.

[14] *„Contra vanam curiositatem"*, *Opera*, I, p. 86.

[15] *Considérations sur saint Joseph*, III, p. 842—868. Josephina, IV, p. 753.

[16] Gerson, *De distinctione verarum visionum a falsis, Opera*, I, p. 50.

[17] C. Schmidt, *Der Prediger Olivier Maillard*, Zeitschr. f. hist. Theologie, 1856, p. 501.

[18] Žr. Thuasne, *Rob. Gaguini Ep. et Or.*, I, p. 72 ss.

[19] *Les cent nouvelles nouvelles*, ed. Wright, II, p. 75 ss, 122 ss.

[20] *Le livre du chevalier de la Tour-Landry*, ed. de Montaiglon, p. 56.

[21] L. c., p. 257; *„Se elles ouyssent sonner la messe ou à veoir Dieu"*.

[22] Leroux de Lincy, *Le livre des Proverbes français* [2], Paris, 1859, 2 vol., I, p. 21.

[23] Froissart, ed. Luce, V, p. 24.

[24] *„Cum juramento asseruit non credere in Deum dicti episcopi"*, *Rel. de S. Denis*, I, p. 102.

[25] *Journal d'un bourgeois*, p. 366 [2].

[26] *Een Nederl. aflaatbrief uit de 14e eeuw*, ed. J. Verdam, Ned. Archief voor Kerkgesch., 1900, p. 117—122.

[27] A. Eekhof, *De questierders van den aflaat in de Noordelijke Nederl.*, 's Grav., 1909, p. 12.

[28] Chastellain, I, p. 187—189: Henriko V ir Pilypo Burgundiečio įžengimas į Paryžių 1420 m.; II, p. 16: Pilypo Burgundiečio įžengimas į Gentą 1430 m.

[29] Doutrepont, p. 379.

[30] Deschamps, III, p. 89, no. 357; le roi René, *Traicté de la forme et devise d'un tournoy, Oeuvres*, II, p. 9.

[31] Olivier de la Marche, II, p. 202.

[32] Monstrelet, I, p. 285, plg. 306.

[33] *Liber de virtutibus Philippi ducis Burgundiae*, p. 12, 16 (*Chron. rel. à l'hist. de la Belgique sous la dom. des ducs de Bourg.*, II).

[34] Molinet, II, p. 84—94, III, p. 98, *Faict et Dictz*, fo. 47, plg. I, p. 240, taip pat ir Chastellain, III, p. 209, 260, IV, p. 48, V, p. 301, VII, p. 1 ss.

[35] Molinet, III, p. 109.

[36] *Quinze joyes de Mariage*, p. xiii.

[37] Gerson, *Opera*, III, p. 299.

[38] Friedländer, Jahrb. de k. Preuss. Kunstsammlungen, XVII, 1896, p. 206.

[39] K. J. Bernet Kempers in De Muziek, 1927, p. 350, plg. Wetzer and Welte, *Kirchenlexikon*, s. v. Musik, col. 2040.

[40] Chastellain, III, p. 155.

[41] H. van den Velden, *Rod. Agricola, een Nederlands humanist der vijftiende eeuw*, le dl., Leiden, 1911, p. 44.

[42] Deschamps, X, no. 33, p. xli. Priešpaskutinėje eilutėje parašyta *l'ostel*, kas, žinoma, neturi prasmės.

[43] Nic. de Clemanges, *De novis celebritatibus non instituendis, Opera*, ed. Lydius, 1613, p. 143.

[44] *Le livre du chevalier de la Tour-Landry*, p. 66, 70.

[45] Gerson, *Sermo de nativitate Domini, Opera*, III, p. 946, 947.

[46] Nic. de Clemanges, l. c., p. 147.

[47] O. Winckelmann, *Zur Kulturgesch. des Strassburger Münsters*, Zeitschr. f. d. Gesch, des Oberrheins NF XXII 2.

[48] Dionysius Cartusianus, *De modo agendi processiones* etc., *Opera*, XXXVI, p. 198 s.

[49] Chastellain, V, p. 253 ss.

[50] Michel Menot, *Sermones*, f. 144 vs., žr. Champion, *Villon*, I, p. 202.

[51] *Le livre du chevalier de la Tour-Landry*, p. 65; Olivier de la Marche, II, p. 89; *l'Amant rendu cordelier*, p. 25, huitain 68; *Rel. de S. Denis*, I, p. 102.

[52] L. c., p. 144.

[53] Christine de Pisan, *Oeuvres poétiques*, I, p. 172; plg. p. 60, *l'Epistre au dieu d'Amours*, II, 3; Deschamps, V, p. 51, no. 871, II, p. 185, vs. 75.

[54] *L'Amant rendu cordelier*, l. c.

[55] Menot, l. c.

[56] Gerson, *Expostulatio... adversus corruptionem juventutis per lascivas imagines et alia hujusmodi, Opera*, III, p. 291; plg. *De parvulis ad Christum trahendis*, ib., 281; *Contra tentationem blasphemiae*, ib., p. 246.

[57] *Le livre du chevalier de la Tour-Landry*, p. 80, 81; plg. Machaut, *Livre du Voir-Dit*, p. 143 ss.

[58] *Le livre du chevalier de la Tour-Landry*, p. 55, 63, 73, 79.

[59] Nic. de Clemanges, l. c., p. 145.

[60] *Quinze joyes de mariage*, p. 127, plg. p. 19, 25, 124.

[61] Froissart, ed. Luce et Raynaud, XI, p. 225 ss.

[62] *Chron. Montis S. Agnetis*, p. 341; J. C. Pool, *Frederik v. Heilo en zijne schriften*, Amsterdam, 1866, p. 126; plg. Hendriko Mandės darbą knygoje: W. Moll, *Joh. Brugman en het godsd. leven onzer vaderen in de 15e eeuw*, 1854, 2 dln., I, p. 264.

[63] Gerson, *Centilogium de impulsibus, Opera*, III, p. 154.

[64] Deschamps, IV, p. 322, no. 807: plg. I, p. 272, no. 146: „*Si n'y a Si meschant qui encor ne die Je regni Dieu...*"

[65] Gerson, *Adversus lascivas imagines, Op.*, III, p. 292; *Sermo de nativitate Domini*, III, p. 946.

[66] Deschamps, I, p. 271 ss., no. 145, 146, p. 217, no. 105, plg. II, p. lvi ir Gerson, III, p. 65.

[67] Gerson, *Considérations sur le peché de blasphème, Op.*, III, p. 889.

[68] *Regulae morales*, ib., III, p. 85.

[69] *Ordonnances des rois de France*, t. VIII, p. 130, *Rel. de S. Denis*, II, p. 533.

[70] P. d'Ailly, *De reformatione*, cap. 6; *De reform. laicorum*, žr. Gerson, *Opera*, II, p. 914.

[71] Gerson, *Contra foedam tentationem blasphemiae, Opera*, III, p. 243.

[72] Gerson, *Regulae morales, Opera*, III, p. 85.

[73] *Cent nouvelles nouvelles*, II, p. 205.

[74] Gerson, *Sermo de S. Nicolao, Op.*, III, p. 1577; *De parvulis ad Christum trahendis*, ib., p. 279. Prieš tą pačią patarlę žr. ir Dionysius Cart., *Inter Jesum et puerum dialogus*, art. 2, *Opera*, t. XXXVIII, p. 190.

[75] Gerson, *De distinctione verarum visionum a falsis, Opera*, I, p. 45.

[76] Ib., p. 58.

[77] Petrus Damiani, *Op.*, XII, 29, p. 283; apie tuos dalykus XII ir XIII a. plg. Hauck, *Kirchengeschichte Deutschlands*, IV, p. 81, 898.

[78] Deschamps, VI, p. 109, no. 1222; Commines, I, p. 449.

[79] Froissart, ed. Kervyn, XIV, p. 67.

[80] *Rel. de S. Denis*, I, p. 102, 104; Jean Juvenal des Ursins, p. 346.

[81] Jacques du Clercq, II, p. 277, 340; IV, p. 59; plg. Molinet, IV, p. 390, *Rel. de S. Denis*, I, p. 643.

[82] Joh. de Monasteriolo, *Epistolae*, Martène et Durand, Ampl. Coll., II, p. 1415, plg. ep. 75, 76, p. 1456 (Ambr. de Miliiso laišką Gontier Coliui, kuriame jis skundžiasi Jeanu de Montreuiliu).

[83] Gerson, *Sermo III in die sancti Ludovici, Opera*, III, p. 1451.

[84] Gerson, *Contra impugnantes ordinem Carthusiensium, Opera*, II, p. 713.

[85] Gerson, *De decem praeceptis, Opera*, I, p. 245.

[86] Gerson, *Sermo de nativitate Domini, Opera*, III, p. 947.

[87] Nic. de Clemanges, *De novis celebr.* etc., p. 151.

[88] Villon, *Testament*, vs. 893 ss., ed. Longnon, p. 57.

[89] Gerson, *Sermo de nativitate Domini, Opera*, III, p. 947, *Regulae morales*, ib., p. 86, *Liber de vita spirituali animae*, ib., p. 66.

[90] *Hist. translationis corporis sanctissimi ecclesiae doctoris divi Thom. de Aq.*, 1368, auct. fr. Raymundo Hugonis O. P., *Acta sanctorum Martii*, I, p. 725.

[91] Popiežiaus komisarų vyskupo Konrado iš Hildesheimo ir abato Hermanno iš Georgenthalio pranešimas apie liudininkų apklausą šventosios Elzbietos byloje Marburge 1235 m. paskelbtas: *Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft*, XXVIII, p. 887.

[92] *Rel. de S. Denis*, II, p. 37.

[93] Quicherat, *Procès*, I, p. 295, III, p. 99, 2191; P. Champion, *Procès de condamnation de Jeanne d'Arc*, Paris, 1921, II, p. 184; plg. mano straipsnį *Bernard Shaw's Heilige* in *Verz. Werken*, III, p. 546—547 v.

[94] Chastellain, III, p. 407, IV, p. 216.

[95] Deschamps, I, p. 277, no. 150.

[96] Deschamps, II, p. 348, no. 314.

[97] Johann Eck's *Pfarrbuch fur U. L. Frau in Ingolstadt*, cituojama pagal Archiv. f. Kulturgesch., VIII, p. 103.

[98] Joseph Seitz, *Die Verehrung des hl. Josephin ihrer geschichtl. Entwicklung* usw., Freiburg, Herder, 1908.

[99] *Le livre du chevalier de la Tour-Landry*, p. 212.

[100] B. Nat., Ms. fr. 1875, žr. Ch. Oulmont, *Le Verger, le Temple et la Cellule, essai sur la sensualité dans les oeuvres de mystique religieuse*, Paris, 1912, p. 284 ss.

[101] Apie šventųjų figūras visų pirma žr. E. Mâle, *l'Art religieux à la fin du moyen âge*, chap. IV.

[102] Deschamps, I, p. 114, no. 32, VI, p. 243, no. 1237.

[103] 1490 m. Bambergo mišiolas, žr. Uhrig, *Die 14 hl. Nothelfer (XIV Auxiliatores)*, Theol. Quartalschrift, LXX, 1888, p. 72; plg. 1514 m. Utrechto mišiolą ir 1550 m. Dominikonų mišiolą, *Acta sanctorum Aprilis*, t. III, p. 149.

[104] Erasmus, *Ratio seu methodus compendio perveniendi ad veram theologiam*, ed. Bazel, 1520, p. 171.

[105] *Oeuvres de Coquillart*, ed. Ch. d'Héricault (Bibl. elzevirienne), 1857, II, p. 281.

[106] Deschamps, no. 1230, VI, p. 232.

[107] *Colloquia, Exequiae Seraphicae*, ed. Elzev., 1636, p. 620.

[108] *Gargantua*, ch. 45.

[109] *Apologie pour Hérodote*, ch. 38, ed. Ristelhuber, 1879, II, p. 324.

[110] Deschamps, VIII, p. 201, no. 1489.

[111] Gerson, *de Angelis, Opera*, III, p. 1481; *De praeceptis decalogi*, I, p. 431; *Oratio ad bonum angelum suum*, III, p. 511; *Tractatus VIII super Magnificat*, IV, p. 370; plg. III, p. 137, 553, 739.

[112] *Opera*, IV, p. 389.

[113] Šiame skyriuje nagrinėjamais klausimais plg. ir autobiografinius keistuolio Opicino de Canistris užrašus, paskelbtus leidinyje: R. Salomon, *Das Weltbild eines avignonesischen Klerikers*, Vorträge der Bibliothek Warburg, 1926—1927, 1930.

13

[1] Monstrelet, IV, p. 304.

[2] Bernh. v. Siena, *Opera*, I, p. 100; žr. Hefele, l. c., p. 36.

[3] *Les cent nouvelles nouvelles*, II, p. 153; *Les quinze joyes de mariage*, p. 111, 215.

[4] Molinet, *Faictz et dictz*, f. 188 vso.

[5] *Journal d'un bourgeois*, p. 336, plg. p. 242, no. 514.

[6] Ghillebert de Lannoy, *Oeuvres*, ed. Ch. Potvin, Louvain, 1878, p. 163. Apie 1444 m. įvykusį gatvės mūšį tarp hukų ir kabeljauvų tas pats pasakojama: Reinier Snoy, *Rerum belgicarum Annales*, ed. Sweertius, Antwerpen, 1620, p. 149.

[7] *Les cent nouvelles nouvelles*, II, p. 101.

[8] *Le Jouvencel*, II, p. 107.

[9] *Songe du viel pelerin*, žr. Jorga, *Phil. de Mézières*, p. 423 [6].

[10] *Journal d'un bourgeois*, p. 214, 289 [2].

[11] Gerson, *Opera*, I, p. 206.

[12] Jorga, *Phil. de Mézières*, p. 308.

[13] W. Moll, *Johannes Brugman*, II, p. 125.

[14] Chastellain, IV, p. 263—265.

[15] Chastellain, II, p. 300, VII, p. 222; Jean Germain, *Liber de Virtutibus*, p. 10 (čia minima ne tokia griežta pasninkavimo praktika gali būti susijusi su kitu laiku); Jean Jouffroy, *De Philippo duce oratio* (Chron. rel. à l'hist. de Belg. sous la dom. des ducs de Bourg. III), p. 118; G. Fillastre, *Le premier livre de la Thoison dor*, fol. 131. — Apie Pilypo maldingumą žr. mano straipsnį: *La physionomie morale de Philippe le Bon*, Annales de Bourgogne, 1932, *Verzamelde Werken*, II, p. 216 vg.

[16] La Marche, II, p. 40.

[17] Monstrelet, IV, p. 302.

[18] Jorga, *Phil. de Mézières*, p. 350.

[19] Plg. Jorga, l. c., p. 444; Champion, *Villon*, I, p. 17.

[20] *Oeuvres du roi René*, ed. Quatrebarbes, I, p. cx.

[21] La Marche, I, p. 194.

[22] *Acta Sanctorum Jan.*, t. II, p. 1018.

[23] Jorga, l. c., p. 509, 512.

[24] André du Chesne, *Hist. de la maison de Chastillon sur Marne*, Paris, 1621, *Preuves*, p. 126—131; *Extraict de l'enqueste faite pour la canonization de Charles de Blois*, p. 223, 234. Taip pat *Monuments du procès de la canonisation du b. Charles de Blois, duc de Bretagne*, S. Brieuc, 1921, ir Re-

vue des questions historiques, CV, 1926, p. 108. Paskelbimas palaimintuoju įvyko tik 1904 m.

25 Froissart, ed. Luce, VI, p. 168.

26 W. James, *The varieties of religious experience*, p. 370 s.

27 *Ordonnances des rois de France*, t. VIII, p. 398, Nov. 1400, 426, 18 Maart, 1401.

28 *Mémoires de Pierre Salmon*, ed. Buchon, Coll. de chron. nationales, 3e Supplément de Froissart, t. XV, p. 49.

29 Froissart, ed. Kervyn, XIII, p. 40.

30 G. Dupont Renier, *Jean d'Orléans, comte d'Angoulême d'après sa bibliothèque*, in Luchaire, *Mélanges d'histoire du Moyen âge*, III, 1897, p. 39—88; id., *La captivité de Jean d'Orléans, comte d'Angoulême,* Revue historique, t. LXII, 1896, p. 42—74.

31 La Marche, I, p. 180.

32 *Lettres de Louis XI*, t. VI, p. 514, plg. V, p. 86, X, p. 65.

33 Commines, I, p. 291.

34 Commines, II, p. 67, 68.

35 Commines, II, p. 57; *Lettres*, X, p. 16, IX, p. 260. Toks *agnus scythicus* anksčiau buvo saugomas Harlemo kolonijų muziejuje.

36 *Chron. scand.*, II, p. 122.

37 Commines, II, p. 55, 77.

38 *Acta sanctorum Apr.*, t. I, p. 115. — *Lettres de Louis XI*, t. X, p. 76, 90.

39 *Acta Sanctorum,* l. c., p. 108; Commines, II, p. 55.

40 *Lettres*, X, p. 4 etc., Commines, II, p. 54.

41 Commines, II, p. 56, *Acta Sanctorum,* l. c., p. 115.

42 A. Renaudet, *Préréforme et Humanisme à Paris*, p. 172.

43 Doutrepont, p. 226.

44 *Vita Dionysii auct. Thod. Loer, Dion. Opera*, I, p. xlii ss.; id., *De vita et regimine principum,* t. XXXVII, p. 497.

45 *Opera*, t. XLI, p. 621; D. A. Mougel, *Denys le chartreux, sa vie* etc., Montreuil, 1896, p. 63.

46 *Opera*, t. XLI, p. 617; *Vita*, I, p. xxxi; Mougel, p. 51; Bijdr. en mededeel. v. h. Hist. Genootschap te Utrecht, XVIII, p. 331.

47 *Opera*, t. XXXIX, p. 496, Mougel, p. 54; Moll, *Johannes Brugman*, I, p. 74; *Kerkgesch.*, II, 2, p. 124; K. Krogh-Tonning, *Der Letzte Scholastiker, Eine Apologie*, Freiburg, 1904, p. 175.

48 Mougel, p. 58.

49 *Opera*, t. XXXVI, p. 178: *De mutua cognitione.*

50 *Vita, Opera*, t. I, p. xxiv, xxxviii.

[51] *Vita, Opera*, t. I, p. xxvi.
[52] *De munificentia et beneficiis Dei, Opera*, t. XXXIV, art. 26, p. 319.

14

[1] Gerson, *Tractatus VIII super Magnificat, Opera*, IV, p. 386.
[2] *Acta Sanctorum Martii*, t. I, p. 561, plg. 540, 601.
[3] K. Hefele, *Der hl. Bernhardin von Siena und die franziskanische Wanderpredigt in Italien während des XV. Jahrhunderts*, Freiburg, 1912, plg. 79.
[4] W. Moll, *Johannes Brugman*, II, p. 74, 86.
[5] Deventerio Athenaeum bibliotekoje saugoma: *Opus quadragesimale Sancti Vincentii*, 1482 (Catal. v. d. incunabelen 1917, no. 274) ir *Oliverii Maillardi Sermones dominicales* etc., Paris, Jean Petit, 1515. Apie šventąjį Vincentą Ferrerą žr.: M. M. Gorce, *Saint Vincent Ferrier*, Paris, 1924; S. Brettle, *San Vincente Ferrer, und sein literarischer Nachlass*, Münster, 1924 (Vorerform. Forschungen, t. X); C. Brunel, *Un plan de sermon de S. Vincent Ferrier*, Bibl. de l'Ecole des chartes, LXXXV, 1924, 113.
[6] Philippe'o de Mézières'o rašytas karmelito šv. Petro Tomazijaus gyvenimas, *Acta Sanctorum Jan.*, t. II, p. 997; Dionyzas Kartūzas apie Brugmano pamokslų pobūdį: *De vita etc. christ.*
[7] *Acta Sanctorum Apr.*, t. I, p. 513.
[8] Moll, *Brugman*, I, p. 52.
[9] Dionys. Cartus., *De quotidiano baptismate lacrimarum*, t. XXIX, p. 84; *De oratione*, t. XLI, p. 31—55; *Expositio hymni Audi benigne conditor*, t. XXXV, p. 34.
[10] *Acta sanctorum Apr.*, t. I, p. 485, 494.
[11] Chastellain, III, p. 119; Antonio de Beatis (1517), L. Pastor, *Die Reise des Kardinals Luigi d'Aragona*, Freiburg, 1905, p. 51 [3], 52; Polydorus Vergilius, *Anglicae historiae libri XXVI*, Basilea, 1546, p. 15.
[12] Plg. D. de Man, *Vervolgingen enz.*, Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk., 6a reeks, IV, 283.
[13] Gerson, *Epistola contra libellum Johannis de Schonhavia, Opera*, I, p. 79.
[14] Gerson, *De distinctione verarum visionum a falsis, Opera*, I, p. 44.
[15] Ib., p. 48.
[16] Gerson, *De examinatione doctrinarum, Opera*, I, p. 19.
[17] Ib., p. 16, 17.
[18] Gerson, *De distinctione* etc., I, p. 44. Tas pačias abejones reiškia ir Opicinus de Canistris, l. c., p. 165.
[19] Gerson, *Tractatus II super Magnificat, Opera*, IV, p. 248.

[20] 65 nutte artikelen van der passien ons Heren, Moll, *Brugman*, II, p. 75.
[21] Gerson, *De monte contemplationis, Opera*, III, p. 562.
[22] Gerson, *De distinctione* etc., *Opera*, I, p. 49.
[23] Ibidem.
[24] *Acta sanctorum Martii*, t. I, p. 562.
[25] James, l. c., p. 343.
[26] *Acta sanctorum*, l. c., p. 552 ss.
[27] Froissart, ed. Kervyn, XV, p. 132; *Religieux de Saint Denis*, II, p. 124; *Joannis de Varennis Responsiones ad capita accusationum*, žr. Gerson, *Opera*, I, p. 925, 926.
[28] *Responsiones*, l. c., p. 936.
[29] Ib., p. 910 ss.
[30] Gerson, *De probatione spirituum, Opera*, I, p. 41.
[31] Gerson, *Epistola contra libellum Joh. de Schonhavia, Opera*, I, p. 82.
[32] Gerson, *Sermo contra luxuriam, Opera*, III, p. 924.
[33] Gerson, *De distinctione* etc., *Opera*, I, p. 55.
[34] *Opera*, III, p. 589 ss.
[35] Ib., p. 593.
[36] Gerson, *De consolatione theologiae, Opera*, I, p. 174.
[37] Gerson, *Epistola... super tertia parte libri Joannis Ruysbroeck De ornatu nupt. Spir., Opera*, I, p. 59, 67 etc.
[38] Gerson, *Epistola contra defensionem Joh. de Schonhavia* (polemika su Ruusbroecu), *Opera*, I, p. 82.
[39] Gerson, *De distinctione* etc., I, p. 55; *De libris caute legendis*, I, p. 114.
[40] Gerson, *De examinatione doctrinarum, Opera*, I, p. 19; *De distinctione*, I, p. 55; *De libris caute legendis*, I, p. 114; *Epistola super Joh. Ruysbroeck De ornatu*, I, p. 62; *De consolatione theologiae*, I, p. 174; *De susceptione humanitatis Christi*, I, p. 455; *De nuptiis Christi et ecclesiae*, II, p. 370; *De triplici theologia*, III, p. 869.
[41] Moll, *Johannes Brugman*, I, p. 57.
[42] Gerson, *De distinctione* etc., I, p. 55.
[43] Moll, *Brugman*, I, p. 234, 314.
[44] *Sir* 24, 29; plg. Meister Eckhart, *Predigten*, no. 43, p. 146, 26.
[45] Ruusbroec, *Die Spieghel der ewigher salicheit*, cap. 7, *Die chierheit der gheesteleker brulocht*, l. II, c. 53. *Werken*, ed. David en Snellaert (Maatsch. der Vlaemsche bibliophilen), 1860 [2], 1868, III, p. 156—159, VI, p. 132. Plg. Melline d'Asbeck, *La mystique de Ruysbroeck l'Admirable, un écho du néoplatonisme au XIVe siècle*, Paris, 1930.
[46] Pagal rankraštį, žr. Oulmont, l. c., p. 277.
[47] Žr. mėginimą paneigti šią nuomonę: James, l. c., p. 10 [1], 191, 276.

[48] Moll, *Brugman*, II, p. 84.
[49] Oulmont, l. c., p. 204, 210.
[50] *B. Alanus redivivus,* ed. J. A. Coppenstein, Napels, 1642, p. 29, 31, 105, 108, 116 etc.
[51] *Alanus redivivus*, p. 209, 218.

15

[1] Seuse, *Leben*, kap. 4, 45; *Deutsche Schriften*, p. 15, 154; *Acta Sanctorum Jan.*, t. II, p. 656.
[2] Hefele, l. c., p. 167; plg. p. 259 „Apie Jėzaus vardą“, Bernardino pastangas apginti šį paprotį.
[3] Eug. Demole, *Le soleil comme cimier des armes de Genève,* minimas Revue historique, CXXIII, p. 450.
[4] Rod. Hospinianus, *De templis* etc., ed. IIa, Tiguri, 1603, p. 213.
[5] James, *Varieties of religious experience*, p. 474, 475.
[6] Irenaeus, *Adversus haereses libri V*, l. IV, c. 21 [3].
[7] Apie tokio realizmo būtinumą: James, l. c., p. 56.
[8] Goethe, *Sprüche in Prosa*, no. 742, 743.
[9] St. Bernard, *Libellus ad quendam sacerdotem*, žr. Dion. Cart., *De vita et regimine curatorum*, t. XXXVII, p. 222.
[10] Bonaventura, *De reductione artium ad theologiam, Opera*, ed. Paris, 1871, t. VII, p. 502.
[11] P. Rousselot, *Pour l'histoire du problème de l'amour* (Bäumker & Von Hertling, Beitr. zur Gesch. der Philosophie im Mittelalter, VI, 6), Münster, 1908.
[12] Sicard, *Mitrale sive de officiis ecclesiasticis summa*, Migne, t. CCXIII, c. 232.
[13] Gerson, *Compendium Theologiae, Opera*, I, p. 234, 303 s., 325, *Meditatio super septimo psalmo poenitentiali,* IV, p. 26.
[14] *Alanus redivivus*, passim.
[15] Froissart, *Poésies*, ed. Scheler, I, p. 53.
[16] Chastellain, *Traité par forme d'allégorie mystique sur l'entrée du roy Loys en nouveau règne, Oeuvres*, VII, p. 1; Molinet, II, p. 71, III, p. 112.
[17] Plg. Coquillart, *Les droits nouveaux*, ed. d'Héricault, I, p. 72.
[18] *Opera*, I, p. xliv sq.
[19] H. Usener, *Götternamen, Versuch zu einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung*, Bonn, 1896, p. 73.

[20] J. Mangeart, *Catalogue des mss. de la bibl. de Valenciennes,* 1860, p. 687.

[21] *Journal d'un bourgeois*, p. 96.

[22] La Marche, II, p. 378.

[23] *Histoire litteraire de la France (XIVe siècle)*, t. XXIV, 1862, p. 541: Gröber, *Grundriss*, II, 1, p. 877, II, 2, p. 406; plg. *les Cent nouvelles nouvelles*, II, p. 183; Rabelais, *Pantagruel*, l. IV, ch. 29.

[24] H. Grotefend, *Korrespondenzblatt des Gesamtvereins* etc. 67, 1919, p. 124. *Dock* = lėlė.

[25] *De captivitate babylonica ecclesiae praeludium*, Werke ed. Weimar, VI, p. 562.

16

[1] *Petri de Alliaco Tractatus I adversus cancellarium Parisiensem*, žr. Gerson, *Opera*, I, p. 723.

[2] Dion. Cart., *Opera*, t. XXXVI, p. 200.

[3] Dion. Cart., *Revelatio II, Opera*, I, p. xlv.

[4] Dion. Cart., *Opera*, t. XXXVII, XXXVIII, XXXIX, p. 496.

[5] *Anecdotes historiques etc. d'Etienne de Bourbon*, ed. A. Lecoy de la Marche, Soc. d'hist. de France, 1877, p. 24.

[6] Gerson, *Opera*, I, p. 17.

[7] Dion. Cart., *Opera*, t. XVIII, p. 433.

[8] Dion. Cart., *Opera*, t. XXXIX, p. 18 seq. *De vitiis et virtutibus*, p. 363. *De gravitate et enormitate peccati*, ib., t. XXIX, p. 50.

[9] L. c., XXXIX, p. 37.

[10] Ib., p. 56.

[11] Dion. Cart., *De quatuor hominum novissimis, Opera*, t. XLI, p. 545.

[12] Dion. Cart., *De quatuor hominum novissimis*, t. XLI, p. 489 ss.

[13] Moll, *Brugman*, I, p. 20, 23, 28.

[14] Ib., p. 320 [1].

[15] Šventųjų Egidijaus, Germano, Kviriko pavyzdys, žr. Gerson, *De via imitativa*, III, p. 777; plg. *Contra gulam sermo*, ib., p. 909. — Olivier Maillard, *Serm. de sanctis*, f. 8 a.

[16] Innocentius III, *De contemptu mundi,* l. I, e. i. Migne, t. CCXVII, p. 702 ss.

[17] Wetze und Welter, *Kirchenlexikon*, XI, 1601.

[18] *Extravag. commun. lib. V*, tit. IX, cap. 2. — *Quanto plures ex eius applicatione trahuntur ad iustitiam, tanto magis accrescit ipsoruum cumulus meritorum.*

[19] Bonaventura, *In secundum librum sententiarum*, dist. 41, art. 1, qu. 2, ib., 30, 2, 1, 34; *In quart. lib. sent.*, d. 34, a. 1, qu. 2, *Breviloquii pars II, Opera*, ed. Paris, 1871, t. III, p. 577a, 335, 438, VI, p. 327b, VII, p. 271 ab.

[20] Diön. Cart., *De vitiis et virtutibus, Opera*, t. XXXIX, p. 20.

[21] Mac Kechnie, *Magna Carta*, p. 401.

[22] Dion. Cart., *Dialogion de fide cath., Opera*, t. XVIII, p. 36.

[23] L. c., t. XLI, p. 489.

[24] Dion. Cart., *De laudibus sanctae et individuae trinitatis*, t. XXXV, p. 137; *De laud. glor. Virg. Mariae*, ir passim.

[25] James, *Varieties of rel. exp.*, p. 419.

[26] Joannis Scoti, *De divisione naturael.*, l. III, c. 19, Migne, Patr. latina, t. CXXII, p. 681.

[27] *Cherubinischer Wandersmann*, I, 25.

[28] *Opera*, I, p. xliv.

[29] Seuse, *Leben*, cap. 3, ed. K. Bihlmeyer, *Deutsche Schriften*, Stuttgart, 1907, p. 14. Plg. cap. 5, p. 21, l. 3. v. o.

[30] Meister Eckhart, *Predigten*, no. 60 ir 76, ed. F. Pfeiffer, *Deutsche Mystiker des XIV Jh.*, Leipzig, 1857, II, p. 193, l. 34 ss.; p. 242, l. 2 ss.

[31] Tauler, *Predigten*, no. 28, ed. F. Vetter (Deutsche Texte des Mittelalters XI) Berlin, 1910, p. 117, l. 30 ss.

[32] Ruusbroec, *Dat boec van seven sloten*, cap. 19, *Werken*, ed. David, IV, p. 106—108.

[33] Ruusbroec, *Dat boec van den rike der ghelieven*, cap. 43, ed. David, IV, p. 264.

[34] Ib., cap. 35, p. 246.

[35] Ruusbroec, *Van seven trappen in den graet der gheesteliker minnen*, cap. 14, ed. David, IV, p. 53. Vietoj *ontfonken* aš skaitau *ontsonken*.

[36] Ruusbroec, *Boec van der hoechster waerheit*, ed. David, p. 163; plg. *Spieghel der ewigher salicheit*, cap. 25, p. 231.

[37] *Spieghel der ewigher salicheit*, cap. 19, p. 144, cap. 23, p. 227.

[38] Dion. Cart., *De laudibus sanctae et individuae trinitatis per modum horarum, Opera*, t. XXXV, p. 137—138, id., XLI, p. 263 etc.; plg. *De passione dei salvatoris dialogus*, t. XXXV, p. 274; *„ingrediendo caliginem, hoc est ad supersplendidissimae ac prorsus incomprehensibilis Deitatis praefatam notitiam pertingendo per omnem negationem ab ea"*.

[39] Jostes, *Meister Eckhart und seine Jünger*, 1895, p. 96.

[40] Dion. Cart., *De contemplatione*, lib. III, art. 5, *Opera*, t. XLI, p. 259.

[41] Id., p. 269, pagal Dion. Areop.

[42] Seuse, *Leben*, kap. 4, Bihlmeyer, *Deutsche Schriften*, 1907, p. 14.

[43] Eckhart, *Predigten*, no. 40, p. 136, 23.

[44] Eckhart, *Predigten*, no. 9, p. 47.
[45] *Soliloquium animae*, Thomas a Kempis, *Opera omnia*, ed. M. J. Pohl, Freiburg, 1902—1910, 7 vol., I, p. 230.
[46] L. c., p. 222.

17

[1] Aliénor de Poitiers, *Les honneurs de la cour*, p. 184, 189, 242, 266.
[2] J. H. Round, *The king's serjeants and officers of state with their coronation services*, London, 1911, p. 41.
[3] Apie Karolio brangenybes žr. R. F. Burckhardt, *Anzeiger für Schweiz. Altertumskunde,* 1931, p. 247 ff., kur pateikta ir „*les trois frères*" iliustracija.
[4] *Le livre des trahisons*, p. 27.
[5] *Rel. de S. Denis*, III, p. 464 s., Juvenal des Ursins, p. 440; Noël Valois, *La France et le grand schisme d'occident*, Paris, 1896—1902, 4 vol., III, p. 433.
[6] Juvenal des Ursins, p. 342.
[7] Monstrelet, I, p. 177—242; Coville, *Le véritable texte de la justification du duc de Bourgogne par Jean Petit,* Bibliothèque de l'école des chartes, 1911, p. 57. Apie apmatus antrosios ginamosios kalbos, kuria Petit turėjęs atsakyti į 1408 m. rugsėjo 11 d. abato Tomo iš Cerisi atkirtį, žr. O. Cartellieri, *Beitrage zur Geschichte der Herzöge von Burgund V.* Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, 1914, 6; Wolfgang Seiferth, *Der Tyrannenmord von 1407*, Leipziger Dissertatie, 1922. Apie viską, kas susiję su Jeanu Petit, labai nuodugniai kalbama: A. Coville, *Jean Petit, la Question du tyrannicide au commencement du XVe siècle*, Paris, 1932.
[8] Leroux de Lincy, *Le proverbe français*, plg. Langlois, Bibl. de l'Ecole des chartes, LX, 1899, p. 569; J. Ulrich, Zeitschr. f. fran. Sprache & Lit., XXIV, 1902, p. 191.
[9] Pagal *Les Grandes chroniques de France*, ed. P. Paris, IV, p. 478.
[10] Alain Chartier, ed. Duchesne, p. 717.
[11] *Les fortunes et adversitez de feu noble homme Jehan Regnier*, žr. P. Champion, *Histoire poétique du XVe siècle,* I, p. 229 ss.; Jean Molinet, *Faictz et Dictz*, ed. Paris, 1537, f. 80, 119, 152, 161, 170, 194; Coquillart, *Oeuvres*, I, p. 6; Villon, ed. Longnon, p. 134.
[12] *Roberti Gaguini Ep. et or.*, ed. Thuasne, II, p. 366.
[13] Gerson, *Opera*, IV, p. 657, ib., I, p. 936; Carnahan, *The Ad Deum vadit of Jean Gerson*, p. 61, 71; plg. Leroux de Lincy, *Le proverbe français*, I, p. lii.

[14] Geffroi de Paris, ed. de Wailly et Delisle, Bouquet, *Recueil des Historiens des Gaules et de la France,* XXII, p. 87; žr. *index rerum et personarum s. v. Proverbia*, p. 926.

[15] Froissart, ed. Luce, XI, p. 119; ed. Kervyn, XIII, p. 41, XIV, p. 33, XV, p. 10; *Le Jouvencel*, I, p. 60, 62, 63, 74, 78, 93.

[16] Žr. mano darbą *Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef* in *De Nederlandse Natie*, Haarlem, 1960 (*Verzamelde Werken*, II, p. 97 v.).

[17] A. Piaget, *Le livre Messire Geoffroy de Charny*, Romania, XXVI, 1897, p. 396.

[18] *L'arbre des batailles*, Paris, Michel le Noir, 1515. Apie Bonet žr. Molinier, *Sources de l'histoire de France*, no. 3861.

[19] Chap. 35, 85 bis (nos. 80—90 1515 m. leidime atspausdinti du kartus), 124—126.

[20] Chap. 56, 60, 84, 132. C. W. Coopland, *The three of battles and some of its sources*, Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis V, 1923, p. 173, pabrėžia smarkią Bonet priklausomybę nuo Johanneso iš Legnano, †1382. Tačiau mūsų čia aptariamos dalys, regis, priklauso savarankiškesnėms Bonet victoms. Apie J. iš Legnano žr. G. Ermini, *I trattati della guerra e della pace di G. da Legnano*, Studi e memorie per la storia dell' università di Bologna, t. VIII, 1924.

[21] Chap. 82, 89, 80 bis ir t. t.

[22] *Le Jouvencel*, I, p. 222, II, p. 8, 93, 96, 133, 214.

[23] *Les vers de maître Henri Baude, poète du XV siècle*, ed. Quicherat (Trésor des pièces rares ou inédites), 1856, p. 20—25.

[24] Champion, *Villon*, II, p. 182.

[25] La Marche, II, p. 80.

[26] La Marche, II, p. 168.

[27] Chastellain, IV, p. 169.

[28] *Chron. scand.*, II, p. 83.

[29] Petit-Dutaillis, *Documents nouveaux sur les moeurs populaires* etc.; plg. Chastellain, V, p. 399 ir Jacques du Clercq, passim.

[30] Du Clercq, IV, p. 264; plg. III, p. 189, 184, 206, 209.

[31] Monstrelet, I, p. 342, V, p. 333; Chastellain, II, p. 389; La Marche, II, p. 284, 331; *Le livre des trahisons*, p. 34, 226.

[32] Quicherat, *Th. Basin*, I, p. xliv.

[33] Chastellain, II, p. 106.

[34] *Sermo de nativ. domini,* Gerson, *Opera*, III, p. 947.

[35] *La Pastoralet*, vs. 2043.

[36] Jean Jouffroy, *Oratio*, I, p. 188.

[37] La Marche, I, p. 63.

[38] Gerson, *Querela nomine Universitatis* etc., *Opera*, IV, p. 574; plg. *Rel. de S. Denis*, III, p. 185.
[39] Chastellain, II, p. 375, plg. 307.
[40] Commines, I, p. 111, 363.
[41] Monstrelet, IV, p. 388.
[42] Basin, I, p. 66.
[43] La Marche, I, p. 60, 63, 83, 88, 91, 94, 134 [1]; III, p. 101.
[44] Commines, I, p. 170, 262, 391, 413, 460.
[45] Basin, II, p. 417, 419; Molinet, *Faictz et Dictz*, f. 205. Trečioje eilutėje vietoj *la* aš skaitau *sa*.
[46] Deschamps, *Oeuvres*, t. IX.
[47] L. c., p. 219 ss.
[48] L. c., p. 293 ss.
[49] Plg. Marett, *The threshold of religion*, passim.
[50] Monstrelet, IV, p. 93; *Livre des trahisons*, p. 157; Molinet, II, p. 129; plg. Du Clercq, IV, p. 203, 273; Th. Pauli, p. 278.
[51] Molinet, I, p. 65.
[52] Gerson, *Opera*, I, p. 205.
[53] *Le songe du vieil pelerin*, žr. Jorga, *Phil. de Mézières,* p. 69 [1].
[54] Juvenal des Ursins, p. 425.
[55] L. c., p. 415.
[56] Gerson, *Opera*, I, p. 206.
[57] Gerson, *Sermo coram rege Franciae*, *Opera*, IV, p. 620; Juvenal des Ursins, p. 415, 423.
[58] Gerson, *Opera*, I, p. 216.
[59] Chastellain, IV, p. 324, 323, 314 [1]; plg. Du Clercq, III, p. 236.
[60] Chastellain, II, p. 376, III, p. 446, 447 [1], 448, IV, p. 213, V, p. 32.
[61] Monstrelet, V, p. 425.
[62] *Chronique de Pierre le Prêtre*, žr. Bourquelot, *La vauderie d'Arras*, Bibliothèque de l'école des chartes, 2e série, III, p. 109.
[63] Jacques du Clercq, III, passim; Mattieu d'Escouchy, II, p. 416 ss.
[64] Martin le Franc, *Le Champion des dames*, žr. Bourquelot, l. c., p. 86; žr. Thuasne, *Gaguin*, II, p. 474.
[65] Froissart, ed. Kervyn, XI, p. 193.
[66] Plg. R. Stadelmann, *Vom Geist des ausgehenden Mittelalters*, Halle, 1929, p. 46 [2].
[67] Gerson, *Contra superstitionem praesertim Innocentum, Op.*, I, p. 205; *De erroribus circa artem magicam*, I, p. 211; *De falsis prophetis*, I, p. 545; *De passionibus animae*, III, p. 142.

68 *Journal d'un bourgeois,* p. 236.

69 L. c., p. 220.

70 Dionysius Cartusianus, *Contra vitia superstitionum quibus circa cultum veri Dei erratur, Opera*, t. XXXVI, p. 211 ss.; plg. A. Franz, *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, Freiburg, 1909, 2 Bde.

71 Pvz., Jacques du Clercq, III, p. 109—107.

18

1 *Rel. de S. Denis,* II, p. 78.

2 Ib., II, p. 413.

3 Ib., I, p. 358.

4 *Rel. de S. Denis,* I, p. 600; Juvenal des Ursins, p. 379.

5 La Curne de Ste Palaye, I, p. 388; plg. ir *Journal d'un bourgeois de Paris*, p. 67.

6 *Bourgeois de Paris*, p. 179 (Karolis VI); 309 (Izabelė Bavarietė); Chastellain, IV, p. 42 (Karolis VII), I, p. 332 (Henrikas V); Lefèvre de S. Remy, II, p. 65; M. d'Escouchy, II, p. 424, 432; *Chron. scand.*, I, p. 21; Jean Chartier, p. 319 (Karolis VII); Quatrebarbes, *Oeuvres du roi René*, I, p. 129; *Gaguini compendium super Francorum gestis*, ed. Paris, 1500, Karolio VIII laidotuvės, f. 164.

7 Martial d'Auvergne, *Vigilles de Charles VII; Les poésies de Martial de Paris, dit d'Auvergne*, Paris, 1724, 2 vol., II, p. 170.

8 P. Fredericq, *Codex docum. sacr. indulg. neerland.*, R G P, kl. serie 21, 1922, p. 152.

9 Pvz. Froissart, ed. Luce, VIII, p. 43.

10 Betty Kurth, *Die Blütezeit der Bildwirkerkunst zu Tournay und der Burgundische Hof,* Jahrbuch der Kunstsammlungen des Kaiserhauses, 34, 1917, 3.

11 *Le livre des trahisons,* p. 156.

12 Chastellain, III, p. 75; La Marche, II, p. 340, III, p. 165; d'Escouchy, II, p. 116; Laborde, II: žr. Molinier, *Les sources de l'hist. de France*, nos. 3645, 3661, 3663, 5030; Inv. des arch. du Nord, IV, p. 195.

13 La Marche, II, p. 340 ss.

14 Laborde, II, p. 326.

15 La Marche, III, p. 197.

16 Laborde, II, p. 375, no 4880.

17 Laborde, II, p. 322, 329.

18 A. Kleinclausz, *Un atelier de sculpture au XVe siècle*, Gazette des beaux arts, t. 29, 1903 I.

[19] Kleinclausz, *l'Art funéraire de la Bourgogne au moyen âge*, Gazette des beaux arts, 1902, t. 27 [20]. Žr. Etienne Boileau, *Le livre des métiers*, ed. de Lespinasse et Bonnardot, *Histoire générale de Paris*, 1879, p. XI, iii [2].

[21] G. Cohen, *Le livre de conduite du régisseur et le compte des dépenses pour la mystère de la passion joué à Mons en 1501.* Publ. fac. de lettre de Strabourg, fasc. 23, 1925.

[22] Chastellain, V, p. 26 [2], Doutrepont, p. 156.

[23] Juvenal de Ursins, p. 378.

[24] Jacques du Clercq, II, p. 280; Foulquart, žr. d'Héricault, *Oeuvres de Coquillart*, I, p. 23 [1].

[25] Lefèvre de S. Remy, II, p. 291.

[26] Londonas, National Gallery; Berlynas, Kaiser Friedrich Museum.

[27] Froissart, ed. Kervyn, XI, p. 197.

[28] P. Durrieu, *Les très riches heures de Jean de France, duc de Berry (Heures de Chantilly)*, Paris, 1904, p. 81.

[29] Moll, *Kerkgesch.*, II [3], p. 313 v; J. G. R. Acquoy, *Het klooster van Windesheim en zijn invloed*, Utrecht, 1875—1880, 3 vol., II, p. 249.

[30] Th. a Kempis, *Sermones ad novitios*, no. 28, *Opera*, ed. Pohl, t. VI, p. 287.

[31] Moll, l. c., II [2], p. 321; Acqouy, l. c., p. 222.

[32] Chastellain, IV, p. 218.

[33] La Marche, II, p. 398.

[34] Ib., II, p. 369.

[35] Chastellain, IV, p. 136, 275, 359, 361, V, p. 225; du Clercq, IV, p. 7.

[36] Chastellain, III, p. 332; du Clercq, III, p. 56.

[37] Chastellain, V, p. 44, II, p. 281; La Marche, II, p. 85; du Clercq, III, p. 56.

[38] Chastellain, III, p. 530.

[39] Du Clercq, III, p. 203.

[40] Bonaventūros leidėjai *Quaracchi* autorystę priskiria Jonui de Caulibus, pranciškonui iš San Gimignano, mirusiam 1376 m.

[41] Facius, *Liber de viris illustribus*, ed. L. Mehus, Florence, 1745, p. 46; žr. ir Weale, *Hubert and John van Eyck*, p. lxxiii.

19

[1] Dion. Cartus., *Opera*, t. XXXIV, p. 223.

[2] L. c., p. 247, 230.

[3] O. Zöckler, *Dionys des Kartäusers Schrift De venustate mundi, Beitrag zur Vorgeschichte der Ästhetik*, Theol. Studien und Kritiken, 1881, p. 651; plg. E. Anitchkoff, *L'esthétique au moyen âge*, XX, 1918, p. 271; M. Grabmann,

Des Ulrich Engelberti von Strassburg O. Pr. Abhandlung De Pulchro, Sitzungsb. Bayer. Akademie, Phil. hist. kl., 1925; W. Seiferth, *Dantes Kunstlehre,* Archiv f. Kulturgeschichte, XVII, XVIII, 1927, 1928.

4 *Summa theologiae*, pars Ia, q. XXXIX, art. 8.

5 Dion. Cart., *Opera*, t. I, *Vita*, p. xxxvi.

6 Dion. Cart., *De vita canonicorum*, art. 20, *Opera*, t. XXXVII, p. 97: *An discantus in divino obsequio sit commendabilis*; plg. Thomas van Aquino, *Summa theologiae*, IIa, IIae, q. 91, art. 2: *Utrum cantus sint assumendi ad laudem divinam.*

7 Molinet, I, p. 73; plg. 67.

8 *Petri Alliaci De falsis prophetis*, žr. Gerson, *Opera*, I, p. 538.

9 La Marche, II, p. 361.

10 *De venustate* etc., t. XXXIV, p. 242.

11 Froissart, ed. Luce, IV, p. 90, VIII, p. 43, 58, XI, p. 53, 129; ed. Kervyn, XI, p. 340, 360, XIII, p. 150, XIV, p. 157, 215.

12 Deschamps, I, p. 155; II, p. 211, II, no. 307, p. 208; La Marche, I, p. 274.

13 *Livre de trahisons*, p. 150, 156; La Marche, II, p. 12, 347, III, p. 127, 89; Chastellain, IV, p. 44; *Chron. scand.*, I, p. 26, 126.

14 Lefevre de S. Remy, II, p. 294, 296.

15 Couderc, *Le comptes d'un grand couturier parisien au XVe siécle*, Bulletin de la soc. de l'hist. de Paris, XXXVIII, 1911, p. 125 ss.

16 *Blason des couleurs*, ed. Cocheris, p. 113, 97, 87, 99, 60, 88, 108, 83, 110.

17 Pvz., Monstrelet, V, p. 2; Du Clercq, I, p. 348.

18 La Marche, II, p. 343; F. M. Grave, *Deux inventaires de la maison d'Orléans*, p. 28 [1].

19 Chastellain, VIII, p. 223; La Marche, I, p. 276, II, p. 11, 68, 345; Du Clercq, II, p. 197; Jean Germain, *Liber de virtutibus,* p. 11; Jouffroy, *Oratio*, p. 173.

20 d'Escouchy, I, p. 234.

21 *Le miroir de mariage,* XVII, vs. 1650; Deschamps, *Oeuvres*, IX, p. 57.

22 *Chansons françaises du quinzième siècle,* ed. G. Paris, (Soc. des anciens textes français), 1875, no. XLX, p. 50; plg. Deschamps, no. 415, III, p. 217, no. 419, ib., p. 223, no. 423, ib., p. 227, no. 481, ib., p. 302, no. 728, IV, p. 199; *l'Amant rendu cordelier,* h. 62, p. 23; Molinet, *Faictz et Dictz*, fol. 176.

23 *Blason des couleurs,* p. 110. Apie spalvų simboliką Italijoje žr. Bertoni, *L'Orlando furioso,* p. 21 vg.

24 *Cent balades d'amant et de dame*, no. 92, Christine de Pisan, *Oeuvres poétiques*, III, p. 299; plg. Deschamps, X, no. 52; *L'histoire et plaisante cronicque de petit Jehan de Saintré*, ed. G. Hellény, Paris, 1890, p. 415.

[25] *Chansons du XVe siècle*, no. 5, p. 5, no. 87, p. 85.
[26] La Marche, II, p. 207.

20

[1] Tuo klausimu žr. mano darbą *Het probleem der Renaisance* in *Verzamelde Werken*, IV, p. 231 v.
[2] *La Renaissance septentrionale et les premiers maitres de Flandres*, Bruxelles, 1905.
[3] Erasmus, *Ratio seu Methodus compendio perveniendi ad veram theologiam*, ed. Bazel, 1520, p. 146.
[4] E. Durand Gréville, *Hubert et Jean van Eyck*, Bruxelles, 1910, p. 119.
[5] Alain Chartier, *Oeuvres*, ed. Duchesne, p. 594.
[6] Chastellain, I, p. 11, 12, IV, p. 21, 393, VII, p. 160; La Marche, I, p. 14; Molinet, I, p. 23.
[7] Jean Robertet, žr. Chastellain, VII, p. 182.
[8] Chastellain, VII, p. 219.
[9] Chastellain, III, p. 231 ss.
[10] Chastellain, III, p. 46, žr. anksčiau šioje knygoje, p. 94 v., III, 104, V, 259.
[11] Chastellain, V, p. 273, 269, 271.
[12] Žr. reprodukciją leidinyje A. Michel, *Histoire de l'art* etc., Paris, 1907 etc., IV, 2, p. 711 ir P. Durrieu, *Les belles heures du duc de Berry*, Gazette des Beaux arts, 1906, t. 35, p. 283.
[13] Froissart, ed. Kervyn, XIII, p. 50, XI, p. 99, XIII, p. 4.
[14] Autorius nežinomas, paskelbta: Deschamps, *Oeuvres*, X, no. 18; plg. *Le Debat du cuer et du corps de Villon*, ir dar Charles d'Orléans, rondel 192.
[15] Variantas: *Monstré Paix*.
[16] Ed. de 1522, fol. 101, žr. A. de la Borderie, *Jean Meschinot* etc., Bibl. de l'école des chartes, LVI, 1895, p. 301. Plg. Henri Baude'o balades, ed. Quicherat (*Trésor des pièces rares ou inédites*, Paris, 1856), p. 26, 37, 55, 79.
[17] Froissart, ed. Luce, II, p. 56, 66, 71, XI, p. 13, ed. Kervyn, XII, p. 2, 23; plg. ir Deschamps, III, p. 42.
[18] Froissart, ed. Kervyn, XI, p. 89.
[19] P. Durrieu, *Les très-riches heures de Jean de France duc de Berry*, 1904, pl. 38.
[20] *Oeuvres du roi René*, ed. de Quatrebarbes, II, p. 105.
[21] Deschamps, I, nos. 61, 144; III, nos. 454, 483, 524; IV, nos. 617, 636.
[22] Durrieu, l. c., pl. 3, 9, 12.

[23] Deschamps, VI, 191, no. 1204.

[24] Froissart, ed. Luce, V, p. 64, VIII, p. 5, 48, XI, p. 110, ed. Kervyn, XIII, p. 14, 21, 84, 102, 264.

[25] Froissart, ed. Kervyn, XV, p. 54, 109, 184, XVI, p. 23, 52, ed. Luce, I, p. 394.

[26] Froissart, XIII, p. 13.

[27] G. de Machaut, *Poésies lyriques*, ed. V. Chichmaref (Zapiski ist. fil. fakulteta imp. S. Peterb. universiteta, XCII, 1909), no. 60, I, p. 74.

[28] La Borderie, l. c., p. 618.

[29] Christine de Pisan, *Oeuvres poétiques*, I, p. 276.

[30] Ib., p. 164, no. 30.

[31] Christine de Pisan, *Oeuvres poétiques*, I, p. 275, no. 5.

[32] Froissart, *Poésies*, ed. Scheler, p. 216.

[33] P. Michault, *La dance aux aveugles* etc., Lille, 1748.

[34] *Recueil de poésies françoises des XVe et XVI siècles*, ed. de Montaiglon (Bibl. elzevirienne), t. IX, p. 59.

21

[1] Deschamps, VI, no. 1202, p. 188.

[2] Froissart, *Poésies*, I, p. 91.

[3] Froissart, ed Kervyn, XIII, p. 22.

[4] Deschamps, I, p. 196, no. 90, p. 192, no. 87, IV, p. 294, no. 788, V, no. 903, 905, 919, VII, p. 220, no. 1375, plg. II, p. 86, no. 247.

[5] Durrieu, *Les très-riches*, pl. 38, 39, 60, 27, 28.

[6] Deschamps, no. 1060, V, p. 351, no. 844, V, p. 15.

[7] Chastellain, III, p. 256 ss.

[8] Žr. reikšmingą A. Warburgo darbą: *Arbeitende Bauern auf burgundischen Teppichen, Gesamm. Schriften*, I, p. 221.

[9] *Journal d'un bourgeois*, p. 325 [2].

[10] Deschamps, nos. 1229, 1230, 1233, 1259, 1299, 2300, 1477, VI, p. 230, 232, 237, 279, VII, p. 52, 54, VIII, p. 182; plg. Gaguin, *De validorum mendicantium astucia*, Thuasne, II, p. 169 ss.

[11] Deschamps, no. 219, II, p. 44, no. 2, I, p. 71.

[12] Ib., IV, p. 291, no. 786.

[13] Bibliothèque de l'école des chartes, 2e série, III, 1846, p. 70.

[14] *Pat*, 14,13.

[15] Alain Chartier, *La belle dame sans mercy*, p. 503, 505; plg. *Le debat du reveille-matin*, p. 498; *Chansons du XVe siècle*, p. 71, no. 73; *L'amant rendu*

cordelier à l'observance d'amours, vs. 371; Molinet, *Faictz et dictz*, ed. 1537, f. 172.

16 Alain Chartier, *Le débat des deux fortunes d'amours*, p. 581.

17 *Oeuvres du roi René*, ed. Quatrebarbes, III, p. 194.

18 Charles l'Orléans, *Poésies complètes*, p. 68.

19 L. c., p. 88, ballade 19.

20 L. c., chanson no. 62.

21 Ankstesniuose leidimuose reiškiau tik abejones, pagrįstas kokybės argumentais, o dabar jau esu tikras ir galiu pasiremti nuomone, išdėstyta veikale: P. Champion, *Histoire poétique du XVe siècle*, I, p. 365.

22 Huitains 51, 53, 57, 167, 188, 192, ed. de Montaiglon, Soc. des anc. textes français, 1881.

23 Leipcigo muziejus, no. 509.

24 J. Veth & S. Muller Fz., *A. Dürer's Niederländische Reise*, Berlin-Utrecht, 1918, 2 Bde, I, p. 13.

25 Chastellain, III, p. 414.

26 *Chron. scand.*, I, p. 27.

27 Molinet, V, p. 15.

28 Lefebvre, *Théâtre de Lille*, p. 54, žr. Doutrepont, p. 354.

29 Th. Godefroy, *Le ceremonial françois*, 1149, p. 617.

30 J. B. Houwaert, *Declaratie van die triumphante Incompst van den... Prince van Oraingnien* etc.; t'Antwerpen, Plantijn, 1579, p. 39.

31 Emile'io Mâle'io tezę apie teatro įtaką tapybai čia paliksime nenagrinėtą.

32 Žr. P. Durrieu, Gazette des beaux arts, 1906, t. 35, p. 275.

33 Christine de Pisan, *Epitre d'Othéa à Hector*, Ms. 9392 de Jean Mielot, ed. J. van den Gheyn, Bruxelles, 1913.

34. L. c., pl. 5, 8, 26, 24, 25.

35 Van den Gheyn, *Epitre d'Othéa*, pl. 1 ir 3; Michel, *Histoire de l'art*, IV, 2, p. 603, Michel Colombe, antkapio paminklas Nanto katedroje, id., 616, Temperantia figūra Amboise'o kardinolo antkapio paminkle Ruano katedroje.

36 Tuo klausimu žr. mano darbą *Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef*, in *De Nederlandse Natie*, Haarlem, 1960 (*Verzamelde Werken*, II, p. 97 v.).

37 *Exposition sur vérité mal prise*, Chastellain, VI, p. 249.

38 *Le Livre de paix*, Chastellain, VII, p. 375.

39 *Advertissement au duc Charles*, Chastellain, VII, p. 304 ss.

40 Chastellain, p. 237 ss.

41 Molinet, *Le miroir de la mort*, fragmentą žr. Chastellain, VI, p. 460.

[42] Chastellain, VII, p. 419.
[43] Deschamps, I, p. 170.
[44] *Le Pastoralet*, v. 501, 7240, 5763.
[45] Pastoralės ir politikos plakimo krūvon klausimu plg. Deschamps, III, p. 62, no. 344, p. 93, no. 359.
[46] Molinet, *Chronique*, IV, p. 307.
[47] Žr. E. Langlois, *Le roman de la rose* (Soc. de anc. textes), 1914, I, p. 33.
[48] *Recueil de Chansons* etc. (Soc. des bibliophiles belges), III, p. 31.
[49] La Borderie, l. c., p. 603, 632.

22

[1] N. de Clemanges, *Opera*, ed. Lydius, Lugd. Bat., 1613; Joh. de Monasteriolo, *Epistolae*, Martène & Durand, *Amplissima Collectio*, II, col. 1310.
[2] Ep. 69, c. 1447, ep. 15, c. 1338.
[3] Ep. 59, c. 1426, ep. 58, c. 1423.
[4] Ep. 40, col. 1388, 1396.
[5] Ep. 59, 67, col. 1427, 1435.
[6] *Le livre du Voir-Dit,* p. xviii.
[7] Gerson, *Opera*, I, p. 922.
[8] Ep. 38, col. 1385.
[9] Dion. Cart., t. XXXVII, p. 495.
[10] Petrarca, *Opera*, ed. Bazel, 1581, p. 847; Clemanges, *Opera*, Ep. 5, p. 24; J. de Montr., Ep. 50, col. 1428.
[11] Chastellain, VII, p. 75—143; plg. V, p. 38—40, VI, p. 80, VIII, p. 358, *Le livre des trahisons*, p. 145.
[12] Machaut, *Le Voir-Dit*, p. 230; Chastellain, VI, p. 194; La Marche, III, p. 166; *Le Pastoralet,* vs. 2806; *Le Jouvencel*, I, p. 16.
[13] *Le Pastoralet,* v. 541, 4612.
[14] Chastellain, III, p. 173, 177, 359 ir t. t.; Molinet, II, p. 207.
[15] Germain, *Liber de virtutibus Philippi ducis Burgundiae* (*Chron. rel. à l'hist. de Belg. sous la dom. des ducs de Bourg.* III).
[16] *Chronique scandaleuse,* II, p. 42.
[17] Christine de Pisan, *Oeuvres poétiques*, I, no. 90.
[18] Deschamps, no. 285, II, p. 138.
[19] Villon, ed. Longnon, p. 15, h. 36—38; Rabelais, *Pantagruel*, l. 2, ch. 6.
[20] Chastellain, V, p. 292; La Marche, *Parement et triumphe des dames*, Prologue; Molinet, *Faictz et dictz*, Prologue, id. *Chronique*, I, p. 72, 10, 54.
[21] Ištraukas žr. Kervyn de Lettenhove, *Oeuvres de Chastellain*, VII, p. 145—

186; plg. P. Durrieu, *Un barbier de nom français à Bruges*, Académie des inscriptions et belles-lettres, Comptes rendus, 1917, p. 542—558.

[22] Chastellain, VII, p. 146.

[23] Ib., p. 180.

[24] La Marche, I, p. 15, 184—186; Molinet, I, p. 14, III, p. 99; Chastellain, VI; *Exposition sur vérité mal prise*, VII, p. 76, 29, 142, 422; Commines, I, p. 3; plg. Doutrepont, p. 24.

[25] Chastellain, VII, p. 159,

[26] Ib.

[27] Thuasne, *R. Gaguini Ep. et. Or.*, I, p. 126.

[28] Thuasne, I, p. 20.

[29] Thuasne, I, p. 178, II, p. 509.

[30] Deschamps, no. 63, I, p. 158.

[31] Villon, *Testament*, v. 899, ed. Longnon, p. 58.

[32] *Le Pastoralet,* v. 2094.

[33] Ib., vs. 30, p. 574.

[34] Molinet, V, p. 21.

[35] Chastellain, *Le dit de vérité*, VI, p. 221; plg. *Exposition sur vérité mal prise*; ib., p. 297, 210.

[36] La Marche, II, p. 68.

[37] *Roman de la rose,* vs. 20141.

CHRONOLOGINĖ LENTELĖ

1302

Popiežius Bonifacas VIII dar sykį bulėje *Unam Sanctam* pareiškia, kad popiežiaus valdžia esanti viršesnė už pasaulietinę. Prancūzijos karalius Pilypas IV sušaukia savo šalies Luomų susirinkimą gintis nuo popiežiaus pretenzijų.

— Pilypo IV kariuomenę prie Kortrijko [Kurtrė] per Auksinių Pentinų mūšį sumuša Flandrijos miestiečiai.

1303

Netrukus po savo pažeminimo Anagni miršta popiežius Bonifacas VIII.

1308

Popiežius Klemensas V (1305—1314) perkelia Kurijos rezidenciją iš Romos į Avinjoną.

1311

Vienne susirinkimas. Aukštoji dvasininkija pirmą kartą siekia reformų Bažnyčioje.

1314

Tamplierių ordino panaikinimas. Prancūzijos karalius Pilypas IV Gražusis †.

apie 1315

Jeanas Chopinelis, arba Clopinelis, arba de Meunas, antrasis *Roman de la Rose* autorius †.

1319

Taika tarp Prancūzijos ir Flandrijos, kuri praranda savo prancūziškąją dalį (Rijselį, Douai, Béthune), tačiau išsaugo savarankiškumą Prancūzijos karūnos atžvilgiu.

1321

Dantė †.

1327

Meistras Eckhartas †.

1328

Senesnioji Prancūzijos karalių Capetų atšaka išmiršta. Ją pakeičia Valois linija, prasidedanti Pilypu VI, Ilguoju.

— Prancūzijos karalius Pilypas VI padeda Flandrijos grafui Liudvikui Neveriečiui numalšinti flamų miestiečių sukilimą.

1336—1337

Anglijos karalius Eduardas III gauna imperatoriaus Liudviko Bavariečio, Žemutinio Reino srities kunigaikščių ir Flandrijos miestų paramą žygyje prieš Prancūziją. Prasideda Šimtametis karas tarp Prancūzijos ir Anglijos.

1337

Giotto †.

1338

Gentas ir kiti flamų miestai, vadovaujami Jacobo van Arteveldės, stoja Anglijos pusėn.

1341—1364

Karolio de Blua ir Jono de Montfort'o kovos dėl Bretanės kunigaikštystės.

1346
Eduardas III sumuša prancūzų kariuomenę prie Kresi.

1347
Eduardas III užima Kalė. Paliaubos tarp Anglijos ir Prancūzijos.

1348
Didelė maro epidemija Europoje, „juodasis myrius“.

1351
Combat des Trente [Trisdešimties mūšis] prie Ploërmelio Bretanėje.

1353
Turkai osmanai užima pirmą tvirtovę Europoje.

1356
Luomų susirinkimas Paryžiuje reformomis siekia apkarpyti karaliaus valdžią.
— Mūšis prie Maupertuis, arba Puatjė, karalius Jonas II Gerasis su savo jaunesniuoju sūnumi Pilypu patenka į anglų nelaisvę.

1358
Valstiečių sukilimas Žakerija Prancūzijoje. Diduomenė pasiekia pergalę.

1360
Bretigny taika tarp Prancūzijos ir Anglijos. Anglams atitenka Gaskonė, Giujenas, Puatu, Kalė ir t. t. — Eduardas III atsisako pretenzijų į Prancūzijos sostą.
— Henegouweno kronikininkas ir poetas Jeanas Froissart'as (1337—po 1400) vieši Anglijoje.

1361
Vokiečių mistikas Johannesas Tauleris (g. apie 1300) †.

1362—1365
Kipro karalius Petras I iš Lusignano su Petru Tomu ir Philippe'u de Mézières'u lanko Italijos, Prancūzijos, Vokietijos ir Anglijos valdovų rūmus, ragindami leistis į kryžiaus žygį. Aleksandriją užima krikščionių laivynas.

1363
Prancūzijos karalius Jonas perleidžia savo jaunesniajam sūnui Pilypui Burgundijos kunigaikštystę (kur miršta paskutinis ten kunigaikščiavusios šalutinės Capetų dinastijos šakos atstovas).

1364—1380
Karalius Karolis V Išmintingasis valdo Prancūziją. Bretanėje vėl prasideda mūšiai su anglais, prancūzų kariuomenei vadovauja Bertrand'as du Guesclinas (1370 — Prancūzijos konetablis).

1364
Karolis de Blua žūsta prie Auray.

1365
Vokiečių mistikas Heinrichas Seuse, arba Suso (g. 1300) †.

1366
Prancūzai, vadovaujami Du Guesclino, padeda pretendentui į Kastilijos sostą Henrikui Trastamariečiui įveikti karalių Petrą Žiaurųjį.

1367
Popiežius Urbonas V prieš kardinolų valią ir neklausydamas Prancūzijos karaliaus Karolio V patarimų grįžta iš Avinjono į Romą.
— Anglijos sosto įpėdinis, „Juodasis Princas“, ateina į pagalbą Petrui Kastiliečiui ir laimi kautynes prie Najeros (arba Navarrete), kuriose Du Guesclinas paimamas į nelaisvę.

1368
Vokiečių imperatorius Karolis IV Liuksemburgietis surengia antrąjį žygį į Romą.

1369
Petras Žiaurusis †. Henrikas Trastamarietis užima Kastilijos sostą. Kastilijos ir Prancūzijos sąjunga kelia pavojų Anglijos saugumui jūrose.
— Giujeno Luomai sukyla prieš anglų viešpatavimą. Vėl prasideda atviras Prancūzijos ir Anglijos karas.
— Pilypas II Narsusis, Burgundijos kunigaikštis, veda Margaritą Malietę, turinčią

teisę paveldėti Flandriją, Artua, Franš Kontė (Burgundijos grafystę), Neverą ir Rethelį.

— Froissart'as pas Brabanto kunigaikštį Vaclovą.

1370

Popiežius Urbonas V grįžta iš Romos į Avinjoną.

1374

Francesco Petrarca †.

1375

Giovannis Boccaccio †.

1376

Popiežius Grigalius XI dėl grėsmingos padėties, kurioje atsidūrė Bažnyčios valstybė, grįžta į Romą.

1377

Poetas Guillaume'as de Machaut (g. apie 1300) †.

1378

Didžioji Vakarų schizma. Dalis kardinolų popiežium išrenka Bario arkivyskupą, ir jis, priėmęs Urbono VI vardą, pasilieka Romoje, o kita dalis — Ženevos kardinolą Robertą. Šis, tapęs Klemensu VII, persikelia į Avinjoną. Urboną VI pripažįsta Vokietijos imperija, Flandrija, didžioji dalis Italijos, Anglija, Vengrija, Lenkija, Danija, Švedija ir Norvegija. Klemensą VII remia Prancūzija, Savoja, Škotija, kai kurios Vokietijos sritys, Neapolis, Sicilija, Sardinija, vėliau — ir ispanų karalystės.

— Turkai užima Adrianopolį.

1380

Karolis VI tampa Prancūzijos karaliumi, likdamas regentų, savo dėdžių — kunigaikščių Liudviko Anžujiečio, Pilypo Burgundiečio ir Jono de Berry — globotiniu.

— Bertrand'as du Guesclinas †.

1381

Valstiečių sukilimas Anglijoje (Watas Tyleris).

— Janas van Ruusbroecas †.

1381—1409

Iš Ypereno kilęs tapytojas Melchioras Broederlamas tarnauja Flandrijos grafo Liudviko Maliečio ir Burgundijos kunigaikščio Pilypo Narsiojo rūmuose.

1382

Gentas ir kiti flamų miestai, vadovaujami Philipo van Arteveldės, sukyla prieš grafą. Grafo žentas, Burgundijos kunigaikštis Pilypas, prikalbina Prancūzijos karalių ginklu padėti grafui prieš flamus, ir tie sumušami prie Rosebekės. Arteveldė žūsta tame mūšyje.

1383

Norwicho vyskupas Henry Despenseris surengia „kryžiaus žygį" padėti popiežių Urboną remiantiems Flandrijos miestams jų kovoje prieš „schizmatiką" grafą. Viskas pavirsta vien plėšikavimų ir niokojimų žygiu.

1384

Liudvikas Malietis †. Pilypas ir Margarita Burgundiečiai paveldi Flandriją ir t. t.

— Geertas Grootė iš Deventerio (g. 1340), Fraterherų, arba Bendro gyvenimo brolijos, steigėjas †.

— Johnas Wiclifas †.

1385

Jonas Neverietis, vėliau pramintas Jonu Bebaimiu, Pilypo Narsiojo sūnus, veda Margaritą Bavarietę, kunigaikščio Albrechto, Henegouweno, Olandijos ir Zelandijos grafo, dukterį, o pastarojo sūnus Vilhelmas iš Oostervanto, veda kunigaikščio Pilypo dukterį Margaritą Burgundietę.

— Prancūzijos karalius Karolis VI veda Izabelę Bavarietę, Bavarijos—Landshuto kunigaikščio Stepono dukterį.

Apie 1385

Siekimas reformuoti Bažnyčią ir reikalavimai užbaigti schizmą darosi vis smarkesni; juos reiškia Paryžiaus universiteto vadovas — Kamerijko vyskupas Pier-

re'as d'Ailly, universiteto kancleris Jeanas Gersonas, Nicolas de Clemanges'as.

1386

Burgundijos kunigaikštis Pilypas Narsusis, padedamas Prancūzijos karaliaus, Sluiso uoste telkia laivyną Anglijai užpulti. Laivynas niekados nepajuda iš vietos.

1386—1387

Geerto Grootės ir Florenso Radewijnso mokiniai įkuria Windesheime Šv. Augustino reguliariųjų kanauninkų ordino vienuolyną. Jis tampa Windesheimo kongregacijos galva ir *Devotio moderna* centru Nyderlanduose ir Žemutinėje Vokietijoje.

1387

Palaimintasis Petras Liuksemburgietis †.

1389

Per kautynes Kosovo lauke turkai sutriuškina Serbijos karalystę.

1392

Prancūzijos karalius Karolis VI pirmą kartą suserga pamišimu. Burgundijos ir Berry kunigaikščiai vėl paima į savo rankas valdžią. Karolio brolis Liudvikas Orleanietis pradeda su jais dėl valdžios varžytis.

1393

Sultonas Bajazitas pavergia Bulgariją. Vengrija atsiduria pavojuje.

1394—1395

Romos popiežius Bonifacas IX, Vengrijos karaliaus Zigmanto prašomas, leidžia pamokslais kviesti į kryžiaus žygį prieš turkus.

1396

Prancūzijos riterių kariuomenė, vedama Jono Neveriečio, Ofene susijungia su vokiečių, vengrų ir lenkų pajėgomis. Kryžiaus žygio dalyvius prie Nikopolio sumuša turkai. Jonas Neverietis atsiduria nelaisvėje.

— Dvidešimčiai metų pratęsiamos Prancūzijos ir Anglijos paliaubos. Anglijos karalius Ričardas II veda Prancūzijos princesę Izabelę.

1397

Poetą Othe'ą de Grandsoną Breso Burge dvikovoje nukauna jį apkaltinęs Gerard'as d'Estavayer.

1399

Anglijos karalius Ričardas II Parlamento nušalinamas nuo valdžios (netrukus ir †). Sostą užima Lancasterių dinastija ir jos atstovas Henrikas IV (valdė 1399—1413).

1400

Romos karalių Vaclovą kurfiurstai ir kunigaikščiai nuverčia nuo sosto. Karaliumi jie išrenka Pfalco kunigaikštį Ruprechtą.

— Geoffrey Chauceris (g. maždaug 1340) †.

Apie 1400

Miniatiūrų tapytojų brolių van Limburgų tarnyba Berry kunigaikščio Jono rūmuose.

1401—1402

Paryžiaus rūmuose rengiamas *Cours d'amours*. Literatūrinis ginčas dėl *Roman de la Rose*.

1402

Tamerlano vadovaujamų mongolų puolimas ir jų pergalė mūšyje prie Ankaros sumažina Europai gresiantį turkų pavojų.

1404

Burgundijos kunigaikštis Pilypas Narsusis †. Jo sūnus Jonas Neverietis paveldi Burgundiją (kunigaikštystę ir grafystę), Artua ir t. t.

— Claesas Sluteris †.

1405

Poetas ir publicistas Philippe'as de Mézières'as (g. 1311) †.

1406

Pilypo Narsiojo jaunesniojo sūnaus Antano asmenyje Burgundijos dinastijai atitenka Brabantas.

1407
Burgundijos kunigaikštis Jonas, jo paliepimu nužudžius Paryžiuje Liudviką Orleanietį, pabėga į Flandriją.

1408
Grįžęs atgal, paveda meistrui Jeanui Petit Paryžiaus rūmuose ginti jo bylą. Karalius atleidžia jam piktadarystę.

— Burgundijos kunigaikštis Jonas nugali Luiko pajėgas ir pelno Jono Bebaimio pravardę.

— Paryžiaus universitetas paskelbia, kad Avinjono popiežius Benediktas XIII (Petras iš Lunos) nelaikytinas popiežiumi. Karalius patvirtina, kad Prancūzija nebepaklus Avinjono popiežiui.

1409
Pizos susirinkimas, sušauktas abiejų pusių kardinolų. Susirinkimas nušalina ir Benediktą XIII (Avinjonas), ir Grigalių XII (Roma), o popiežiumi išrenka Milano arkivyskupą (Aleksandrą V, valdžiusį 1409—1410), tačiau schizma šitaip nėra užbaigiama.

1410
Aukštoji diduomenė, vadovaujama grafo Bernardo d'Armagnaco, sudaro partiją, stojančią prieš Burgundijos viešpatavimą Paryžiuje. Burgundijos partiją remia prastuomenė. Pilietinis karas.

— Jonas XXIII (Baldassare Cossa), kaip ir jo pirmtakas Aleksandras V, Susirinkimo išrenkamas popiežiumi.

1411
Vengrijos karalius Zigmantas, Liuksemburgiečių dinastijos atstovas, Vaclovo brolis, tampa Romos karaliumi.

1412
Armagnacas kreipiasi į Anglijos karalių Henriką IV pagalbos prieš burgundiečius.

1413
Netvirta taika tarp burginjonų ir armanjakų. Paryžius pastarųjų rankose.

— Henrikas V tampa Anglijos karaliumi.

1414
Burgundijos kunigaikštis Jonas sudaro sąjungą su Anglija.

1414—1418
Konstanco susirinkimas, sušauktas Bažnyčios vienybei atkurti, klaidatikystei įveikti ir visuotinei Bažnyčios vadovybės ir narių reformai įvykdyti. Susirinkime dalyvauja karalius Zigmantas. Jano Huso procesas ir sudeginimas (1415).

1415
Anglijos karalius Henrikas V įsiveržia į Prancūziją. Jis sumuša prancūzų kariuomenę prie Azincourt'o (Burgundijos ir Brabanto kunigaikštis Antanas žūsta, jaunasis Karolis Orleanietis patenka į nelaisvę). Henrikas V grįžta Anglijon.

1416
Karalius Zigmantas, siekdamas atkurti taiką, kaip tarpininkas vyksta į Prancūziją ir Angliją. Jo misija nepavyksta, jis sudaro sąjungą su Anglija.

1416
Berry kunigaikštis Jonas, didis menų globėjas †.

1417
Vilhelmas Bavarietis, kaip Henegouweno grafas Ketvirtasis, Olandijos ir Zelandijos — Šeštasis †. Duktė Jokūba Bavarietė paveldi jo sostą.

— Naujas Henriko V įsiveržimas į Normandiją.

— Jonui XXIII ir Grigaliui XII atsistatydinus, o Benediktui XIII nebetekus jį palaikiusių kraštų paramos, Konstanco susirinkimas išrenka Otto Colonną popiežiumi Martynu V (1417—1431). Didžiosios schizmos pabaiga.

1418
Susirinkimas paleidžiamas, nieko nenuveikęs visuotinių reformų požiūriu.

— Henrikas V apgula Ruaną. Šiurpus burginjonų viešpatavimas Paryžiuje. Armagnacas ir daugybė kitų išžudyti. Prancūzijos valdžia pasidalinusi: Jonas Bur-

gundietis su karaliene valdo Paryžiuje, dofinas — Burže.

— Jeanas de Montreuilis, pagrindinis ankstyvojo humanizmo atstovas Prancūzijoje (g. apie 1361) †.

— Jokūba Bavarietė susituokia su savo pusbroliu, Brabanto kunigaikščiu Jonu IV.

1419

Anglai užima Ruaną. Burgundijos kunigaikštis Jonas mėgina susitarti su dofinu kartu išvyti iš šalies anglus. Per susitikimą Montereau ant Yonne tilto jį nužudo dofino šalininkai.

— Šv. Vincentas Fererras, dominikonas pamokslininkas (g. 1350) †.

— Jokūbos dėdė Jonas Bavarietis, buvęs Luiko elektas, įsiviešpatauja Olandijoje.

1420

Henriko V, Prancūzijos karalienės Izabelės ir Burgundijos kunigaikščio Pilypo (Gerojo) susitikimas Trua. Henrikas V veda Prancūzijos princesę Kotryną, pripažįstamas sosto įpėdiniu ir drauge su uošviu, pamišėliu Karoliu VI, iškilmingai įžengia į Paryžių.

Apie 1420—1460

Tapytojo Roberto Campino, vadinamo Flémalle'io meistru, veiklos metai.

1421

Jeanas le Meingre'as, maršalas de Boucicaut, karys, diplomatas ir literatas †.

1422

Anglijos karalius Henrikas V †. Prancūzijos karalius Karolis VI †. Jaunasis Anglijos karalius Henrikas VI (g. 1421) paskelbiamas Prancūzijos karaliumi. Vietoj jo valdo regentas, jo dėdė Jonas, Bedfordo kunigaikštis. Prancūzijos tautos dauguma yra Karolio VII, *„le roi de Bourges"* [Buržo karaliaus], pusėje.

1422

Janas van Eyckas tarnauja Hagoje kunigaikščiui Jonui Bavariečiui, Olandijos grafui.

— Poetas Eustache'as Deschamps'as (vaisingiausias kūrybos laikotarpis apie 1380) †.

1424

Jokūba Bavarietė susituokia su Glosterio kunigaikščiu Humphrey.

1425

Jonas Bavarietis †. Janas van Eyckas tarnauja Briuselyje ir Flandrijoje Burgundijos kunigaikščiui Pilypui Gerajam.

1426

Pilypas Gerasis Brouwershaveno kautynėse nugali Jokūbos šalininkus.

— Hubertas van Eyckas (g. apie 1370) †.

1428

Delfto taika. Pilypas Gerasis gauna Henegouweną, Olandiją ir Zelandiją kaip *„ruwaert ende oir"* [„valdytojas ir paveldėtojas"].

— Anglai apgula Orleaną.

— Janas van Eyckas keliauja į Portugaliją tapyti Pilypo nuotakos portreto.

1429

Joana Arkietė vyksta pas Karolį VII į jo rūmus Šinone. Ji išvaduoja Orleaną ir nugabena dofiną į Reimsą, kur jis patepamas ir vainikuojamas.

— Jeanas Gersonas, vadinamas Le Charlier (g. 1363) †.

— Poetė Christine de Pisan (g. apie 1363) †.

— Poetas Alainas Chartier (g. 1368) †.

1430

Pilypas Gerasis veda trečią žmoną, Portugalijos princesę Izabelę. Jis įsteigia Aukso Vilnos ordiną.

— Joaną Arkietę prie Kompjeno burgundų kariuomenė paima į nelaisvę. Ji išduodama anglams.

— Pilypas Gerasis paveldi Brabantą ir Limburgą (Jonas IV † 1427, Pilypas iš Saint Polio † 1430).

1431

Joana Arkietė sudeginama Ruane. Henri-

kas VI vainikuojamas Prancūzijos karaliumi.

— Bazelio susirinkimas. Popiežius Eugenijus IV (1431—1447) mėgina jį išsyk paleisti; jis vyksta toliau prieš popiežiaus valią, ir jame pagrindinį vaidmenį vaidina žemesnioji dvasininkija.

1432

Janas van Eyckas užbaigia drauge su Hubertu pradėtąjį Gento altoriaus paveikslą „Avinėlio pagarbinimas“.

1433

Popiežius Eugenijus IV pripažįsta Bazelio susirinkimą. Susirinkimas ir toliau vyksta priešinimosi ir bažnytinio radikalizmo dvasia.

1435

Atrechto taikos kongresas. Taikos tarp Prancūzijos ir Anglijos sudaryti nepavyksta, tačiau Pilypas Gerasis susitaiko su Karoliu VII, kuris jam kaip užstatą atiduoda miestus prie Somos ir t. t. ir atleidžia jį nuo visų leno prievolių.

1436

Paryžius vėl Karolio VII rankose.

1436—1438

Sukilimas Briugėje.

1438

Popiežius Eugenijus IV perkelia Susirinkimą iš Bazelio į Ferarą, kad jis ten atsidėtų susijungimo su Bizantijos bažnyčia klausimams. Kurijos ir Prancūzijos santykiai sutvarkomi Buržo Pragmatine sankcija.

1439

Bazelyje pasilikę Susirinkimo nariai paskelbia, kad Eugenijus IV nušalinamas ir išrenka antipopiežių (Amedėjų VIII Savojietį — Feliksą V). Susirinkimo sąjūdis išblėsta.

1440

La Praguerie, aukštųjų didikų, tarp jų — ir dofino Liudviko, fronda prieš Karolį VII.

— Karolis Orleanietis, padedant Pilypui Gerajam, išperkamas iš anglų nelaisvės.

1441

Janas van Eyckas (g. apie 1390) †.

1444

Dofinas Liudvikas įveda iš tarnybos paleistų kareivių gaujas, pramintas *ecorcheurs* arba *armagnacs*, į Bazelio sritį. Kautynės prie Sankt Jakob an der Birs. Liudvikas atsisako savo planų.

1444—1450

Agnes Sorel, įtakinga Karolio VII meilužė, Prancūzijos karaliaus rūmuose.

1445

Anglijos karalius Henrikas VI veda Margaritą Anžujietę, titulinio Jeruzalės ir Sicilijos karaliaus René dukterį.

1446

Šventoji Koletė Boellet (g. 1380) †.

1446—1448

Kurijos santykiai su imperatoriumi ir vokiečių žemėmis nustatomi Frankfurto konkordatais ir Vienos konkordatu.

1447

Pilypas Gerasis, Burgundijos kunigaikštis ir didžiosios dalies Nyderlandų valdovas, pradeda derybas su imperatoriumi Frydrichu III dėl savo pakėlimo į karalius.

1448—1453

Anglai pamažėle praranda savo paskutines tvirtoves Prancūzijoje.

1449

Bazelio susirinkimas baigiasi Lozanoje. Kurija, prelatai ir kraštų valdovai vėl tvarko visus Bažnyčios reikalus.

1450—1452

Kardinolas Mikalojus Kuzietis (1401—1464) kaip popiežiaus legatas lankosi Vokietijoje ir Nyderlanduose, skelbdamas atlaidus jubiliejinių metų proga, kviesdamas į kryžiaus žygį prieš turkus ir mėgindamas reformuoti pasaulietinę dvasininkiją ir vienuolijas.

1450—1480
Kronikininko ir poeto Olivier de la Marche'o veikla Burgundijos kunigaikščių rūmuose.

1451
Liuksemburgas galutinai tampa Pilypo Gerojo valda.

1453
Šimtamečio karo pabaiga. Anglų rankose lieka tiktai Kalė (iki 1558).
— Sultonas Muchamedas II užima Konstantinopolį.
— Jacques'as Coeuras iš Buržo, Karolio VII finansininkas ir krašto vyriausybės vadovas, išvejamas iš karaliaus tarybos.
— Pilypas Gerasis per mūšį prie Gavere'o numalšina didįjį Gento sukilimą.
— Jacques'as de Lalaing'as, keliaujantis riteris ir turnyrų didvyris †.
— Kronikininkas Enguerrand'as de Monstrelet (g. 1390) †.

1454
Pilypas Gerasis per didžiąją rūmų šventę Rijselyje su savo didikais duoda įžadą eiti į karą prieš turkus (vadinamąjį *le voeu du faisan*).

1455—1456
Joanos Arkietės reabilitacijos procesas Burže.

1456
Pilypas Gerasis Deventerio apsiaustimi pradeda Fryzijos užkariavimą. Į Utrechto vyskupo krėslą jis pasodina savo nesantuokinį sūnų Dovydą Burgundietį.
— Dofinas Liudvikas nuo savo tėvo, Karolio VII, rūstybės pabėga pas Pilypą Gerąjį į Briuselį.

1458—1464
Popiežiaus soste — Pijus II (Aeneas Sylvius Piccolomini).

1460
Anglijoje prasideda Baltosios ir Raudonosios rožės, Yorkų ir Lancasterių dinastijų, karas.

1461
Prancūzijos karalius Karolis VII †.
— Liudvikas XI, lydimas Pilypo Gerojo, iš pastarojo žemių grįžta į Prancūziją.
— Henrikas VI (Lancasteris) nuverčiamas nuo sosto. Eduardas IV (Yorkas) tampa Anglijos karaliumi.
— „*Vauderie d'Arras*", smarkus raganų persekiojimas Atrechte; galų gale procesai paskelbiami niekiniais.

1462
Nicolas Rolinas (g. 1376), Pilypo Gerojo kancleris †.

1463
Liudvikas XI išperka Burgundijai užstatytus miestus prie Somos upės.
— Margarita Anžujietė, nuverstojo Anglijos karaliaus Henriko VI žmona, pabėga iš Škotijos į Nyderlandus, o iš ten — į Prancūziją.

1464
Cosimo de Medicis †.
— Rogieras van der Weydenas (g. apie 1399) †.

1465
Karolis, Charolais grafas, vėliau pramintas Karoliu Narsiuoju, su kitais Prancūzijos princais susivienijęs į *Ligue du bien public*, pradeda karą su Liudviku XI. Mūšis prie Montlhéry. Conflans'o ir Saint Mauro sutartys.
— Poetas kunigaikštis Karolis Orleanietis (g. 1391) †.

1466
Gimė Erazmas Roterdamietis (pasak kai kurių tvirtinimų — tik 1469).

1467
Pilypas Gerasis †.
— Karolis Narsusis tampa Burgundijos ir t. t. kunigaikščiu iki 1477.
— Maištas Gente per jo pirmąjį apsilankymą.

1468
Karolis Narsusis numalšina sukilimą Luike ir priverčia Liudviką XI sudaryti Pe-

ronne sutartį. Jis veda (trečią žmoną) Margaritą Jorkietę, Anglijos karaliaus Eduardo IV seserį.

1469

Karolis Narsusis gauna kaip užstatą iš Zigmanto Tiroliečio Elzasą ir kitas sritis.

1470

Eduardas IV priverstas bėgti nuo grafo Warwicko per jūrą iš Anglijos ir apsistoja Nyderlanduose. Henrikas VI sugrąžinamas į sostą.

1471

Burgundų padedamas, Eduardas IV grįžta į Angliją. Warwickas žūsta. Lancasterių šalininkai galutinai sumušami prie Tewkesbury. Margarita įkalinama, jos sūnus ir jos vyras, Henrikas VI, nužudomi.
— Tomas Kempietis (g. 1380) †.
— Dionyzas Kartūzas (arba Van Ryckelis), kartais vadinamas paskutiniuoju scholastikos atstovu, Roermond'e †.

1472

Philippe'as de Commines'as pasitraukia iš Karolio Narsiojo tarnybos ir stoja tarnauti Liudvikui XI.

1473

Karolis Narsusis tampa Gelrės kunigaikštystės valdovu (kunigaikščių Arnoldo ir Adolfo vaidai). Nevaisingas imperatoriaus Frydricho III ir Karolio Narsiojo susitikimas Triere. Elzaso imperiniai miestai ir Aukštutinio Reino srities vyskupai, rūpindamiesi savo laisvėmis, sudaro sąjungą prieš Burgundiją.

1474

Šveicarai sudaro taiką su Austrija. Karolis nesutinka, kad užstatu jo gautas Elzasas būtų išpirktas. Elzasiečiai nužudo jo vietininką Peterį van Hagenbachą. Burgundijos karas su šveicarais ir jų sąjungininkais.
— Guillaume'as Dufay, vadinamosios Nyderlandų muzikinės mokyklos atstovas (g. 1420) †.

1475

Karolis Narsusis nesėkmingai mėgina apgulti Noisą. Liudvikas XI sudaro sąjungą su šveicarais. Karoliui pagalbą suteikia Anglijos karalius Eduardas IV. Imperatorius prisideda prie Burgundijos priešų, tačiau Karoliui pavyksta pasiekti, kad jis ir Liudvikas XI laikytųsi neutraliteto.
— Konetablis Liudvikas Liuksemburgietis, Saint Polo grafas, nukirsdinamas Paryžiuje kaip valstybės išdavikas.
— Georges'as Chastellainas, Burgundijos rūmų istoriografas ir poetas (g. 1404) †.
— Dirkas Boutsas (g. 1410) †.
— Alainas de la Roche, dominikonas (g. 1428) †.

1476

Karolis Narsusis užkariauja Lotaringiją ir traukia į žygį prieš šveicarus. Jis sumušamas prie Grandsono ir Murteno ir pradeda Nansi apgultį.

1477

Karolis Narsusis žūsta mūšyje prie Nansi, kovodamas prieš Lotaringijos kunigaikštį René II.
— Liudvikas XI vėlei prisijungia Burgundijos kunigaikštystę prie savo karūnos ir pasiunčia kariuomenę į Franš Kontė, Pikardiją, Artua ir Henegouweną.
— Marija Burgundietė susituokia su imperatoriaus sūnumi Maksimilijonu Austru. Nyderlandų „generaliniai luomai" išreikalauja iš jos Didžiąją privilegiją.

1480

René Anžujietis, titulinis Sicilijos karalius †. Provansas atitenka Prancūzijos karūnai.

Apie 1480—1500

Kronikininko ir poeto Jeano Molinet veikla Burgundijos valdovų rūmuose Nyderlanduose.

1482

Marija Burgundietė †. Maksimilijonas tampa Nyderlandų valdytoju ir regentu,

atstovaudamas savo sūnui Pilypui (vėliau pramintam Gražiuoju). Taika su Prancūzija.

— Liudvikas XI pasikviečia į savo rūmus Pranciškų Paulietį.

1483

Liudvikas XI †. Karolis VIII tampa Prancūzijos karaliumi (1483—1498).

— Eduardas IV †.

1484

Popiežius Inocentas VIII paskelbia bulę *Summis desiderantes*, nukreiptą prieš burtininkavimą ir raganavimą.

— François Villonas (g. apie 1431) †.

1485

Anglijoje baigiasi Rožių karas. Ričardas III (Yorkas) žūsta prie Bosworthо. Henrikas Tudoras, tapęs karaliumi Henriku VII (1485—1509), įgyvendina sykiu ir Lancasterių, ir Yorkų pretenzijas.

1486

Maksimilijonas išrenkamas Romos karaliumi.

1487

Pasirodo Heinricho Institoriso ir Jakobo Sprengerio knyga *Malleus maleficarum*.

1488

Maksimilijoną laiko nelaisvėje sukilę Briugės miestiečiai. Jis paleidžiamas, kai prieš Briugę su imperijos kariuomene patraukia imperatorius.

1491

Prancūzijos karalius Karolis VIII veda Oną Bretanietę, gavusią atleidimą nuo santuokos *per procurationem* su Maksimilijonu (1490). Naujas karas tarp Maksimilijono ir Prancūzijos.

— Poetas Jeanas Meschinot (g. 1420) †.

1492

Lorenzo de' Medicis, il Magnifico †.

— Granadą, paskutinę maurų valdą Ispanijoje, užkariauja Ferdinandas Aragonietis ir Izabelė Kastilietė.

— Amerikos atradimas.

1493

Senlis taika tarp Prancūzijos ir Maksimilijono, kaip paveldimųjų Burgundijos žemių regento. Jo duktė Margarita Austrė, nuo 1482 sužadėta su Karoliu VIII, grįžta iš Prancūzijos.

— Imperatorius Frydrichas III †. Imperatoriaus sostą paveldi Maksimilijonas. Jis veda Biancą Mariją Sforcą.

— Popiežius Aleksandras VI (Borgia) paskelbia bulę, kuria padalinamos užjūrio valdos Ispanijai ir Portugalijai.

1494

Prancūzijos karalius Karolis VIII žygiuoja į Italiją užkariauti Neapolio. Medicių giminė išvejama iš Florencijos. Savonarola.

— Hansas Memlincas (g. 1430) †.

1495

Karolis VIII užima Neapolį. Popiežiaus Aleksandro VI, imperatoriaus Maksimilijono, Ferdinando Aragoniečio, Milano kunigaikščio ir Venecijos respublikos koalicija priverčia jį iš ten pasitraukti.

1496

Prancūzai išvejami iš Neapolio.

— Erchercogas Pilypas Gražusis, paveldimųjų Burgundijos žemių valdovas, veda infantą Joaną Aragonietę.

1498

Prancūzijos karalius Karolis VIII †.

— Sostas atitenka Valois—Orleaniečių linijai ir jos atstovui Liudvikui XII (1498—1515).

1499

Prancūzijos karalius Liudvikas XII užima Milaną.

1500

Karolis V gimsta Gente.

— Prasideda Prancūzijos ir Habsburgų dinastijos karai dėl Italijos.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

APIE AUTORIŲ

Johan Huizinga — vienas reikšmingiausių dvidešimtojo amžiaus ne tik Nyderlandų, bet ir apskritai Europos kultūros istorikų. Gimė 1872 m. Groningene. 1905–1915 m. buvo Groningeno, 1915–1940 m. — Leideno universiteto profesorius. Buvo gerbiamas ne tik kaip įžymus mokslininkas, bet ir kaip itin garbingas žmogus. Antrojo pasaulinio karo metais, Vokietijai okupavus Nyderlandus, buvo persekiojamas už savo antifašistines pažiūras, internuotas, vėliau dėl sunkios ligos iš internavimo vietos paleistas — tačiau be teisės dirbti mokslinį darbą. Mirė nesulaukęs karo pabaigos 1945 m. vasario 1 d.

Iš J. Huizingos veikalų greta „VIDURAMŽIŲ RUDENS“ itin garsūs yra „HOMO LUDENS“ (veikalas apie žaidimo vaidmenį žmonijos kultūros istorijoje), Erazmo Roterdamiečio biografija, studija apie septynioliktojo amžiaus Nyderlandų kultūrą, straipsnių rinkiniai „ATEITIES ŠEŠĖLIUOSE“ („In de schaduwen van morgen“) ir „SUŽALOTAS PASAULIS“ („Geschonden wereld“).

Heizinga J.
He-136 Viduramžių ruduo: Studija apie keturioliktojo ir penkioliktojo šimtmečio gyvenseną ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose / J. Huizinga. — V.: Amžius, 1996. — 417 p. (Atviros Lietuvos knyga: ALK).

Asmenvardžių r-klė: p. 470–478

ISSN 1392–1673
ISBN 9986–430–33–X

Johan Huizinga (1872—1945) — Nyderlandų kultūros istorikas, Vakarų Europos viduramžių ir Renesanso kultūrų tyrinėtojas. Knyga „Viduramžių ruduo" (1919), atskleidusi naują požiūrį į viduramžius, išgarsino Huizingą visame pasaulyje.

UDK 008(091) 944:449.2

Serija „Atviros Lietuvos knyga"

Johan Huizinga
VIDURAMŽIŲ RUDUO

Iš nyderlandų kalbos vertė
Antanas Gailius

Redaktorė
Diana Bučiūtė

Dailininkas
Eugenijus Karpavičius

Maketavo
Zita Pikturnienė

Korektorė
Aušrinė Matulevičiūtė

S L 1131. Tiražas 2500. Užsakymas 445
Išleido UAB „Amžius" leidykla, Laisvės pr. 60, 2056 Vilnius
Iš užsakovo pateiktų pozityvų spausdino
Poligrafinių paslaugų įmonė, A. Strazdelio g. 1, 2600 Vilnius

KULTŪROS
ISTORIJA

„Čia mėginama į keturioliktąjį ir penkioliktąjį šimtmetį pažvelgti ne kaip į Renesanso pradmenis, o kaip į viduramžių pabaigą, kaip į medį, apkibusį pernokusiais, visiškai susiformavusiais ir subrendusiais vaisiais. Išvešėjimas senų, varžančių mąstymo formų, gaubiančių gyvą idėjos branduolį, turtingos kultūros vytimas ir stabarėjimas, – štai koks pagrindinis šių puslapių turinys. Rašant šią knygą, žvilgsnis buvo įsmeigtas tarytumei į vakaro dangaus gelmes, – tačiau tas dangus buvo kruvinai raudonas, apsunkęs ir nykus nuo švino pilkumos, apgaulingai švytįs variu." *Iš pirmojo leidimo pratarmės*

Johanas Huizinga (1872–1945) – vienas reikšmingiausių dvidešimtojo amžiaus ne tik Nyderlandų, bet ir apskritai Europos kultūros istorikų.

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiant Atviros Lietuvos fondui. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su dvidešimto amžiaus humanitarinių mokslų pagrindais.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

ISBN 9986-430-33-X